

ಶ್ರೀ. ಕಾ. ಮಹೇಶ್ವರಯ್ಯ

೧. ೧೨. ೬೬

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ-೬

RIG-VEDA

ಸಾ ಯಂ ಐ ಭಾ ಸ್ಯ ಸ ಮೇ ತಾ

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾಭಾರ್ತಾನುನಾದನಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ-೬

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೬೨-೮೦

*Translated with Exhaustive Critical Notes
by*

Asthana Mahavidwan

H. P. VENKATA RAO,

Editor.

Printed at

SREE SHARADA PRESS

MYSORE.

1949

Published by the gracious permission of
His Highness
Sri Jayachamarajendra Wodeyar Bahadur,
G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕವಿದ್ಯಾವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಅದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ
ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ರವರು.

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

- ಅಥ. ಸಂ. — ಅರ್ಥವರ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಆಪ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಧ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
 ಆಪ. ಪ. ಸೂ. — ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
 ಆ. ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ. — ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
 ಉ. ಸೂ. — ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
 ಋ. ಸಂ. — ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
 ಐ. ಆ. — ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
 ಐ. ಉ. — ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
 ಐ. ಬ್ರಾ. — ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಭಾ. ಉ. — ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
 ಜೈ. ಸೂ. — ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
 ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ. — ಜೈಮಿನೀಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
 ತಾ. ಬ್ರಾ. — ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಆ. — ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
 ತೈ. ಬ್ರಾ. — ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ತೈ. ಸಂ. — ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
 ನಿ. — ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
 ಪಾ. ಸೂ. — ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
 ಪಾ. ಶಿ. — ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
 ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ. ಸೂ. — ಫಿಟ್ ಸೂತ್ರ
 ಬ್ರ. ಸೂ. — ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
 ಮ. ಭಾ. — ಮಹಾಭಾರತ
 ಮ. ಸ್ಮೃ. — ಮನುಸ್ಮೃತಿ
 ಮೈ. ಸಂ. — ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
 ಯಾ. ಸ್ಮೃ. — ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
 ವಾ. ಸಂ. — ವಾಚಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
 ವಾ. ಪು. — ವಾಯುರಾಣ
 ವಿ. ಪು. — ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣ
 ವೇ. ಸೂ. — ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
 ಶ. ಬ್ರಾ. — ಶತನಿಧಿಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ಸಾ. ಸಂ. — ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವೇದವ್ಯಕ್ತನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ
ವೇದವಿಮರ್ಶನವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಸೀತಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಿಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಜಿ. ನಿಷ್ಕುಮಾರ್ತಿಭಟ್ಟರು, 'ವ್ಯಾಕರಣವಿದ್ವಾನ್', ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜರವರ
ಸಂಸ್ಕೃತನುಶಾಸನಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| H. ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್
ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾಷಾಪಂಡಿತರು,
3. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ಮುಗ್ಧೇದ ಘನಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು.
4. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿರಂಗಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೋತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಹಿಟ್ಟವಳ್ಳಿ ದೇವರಾಜಭಟ್ಟರು, ಮಹಾಕವಿರಾಜರವರ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| G. N. ಚಕ್ರವರ್ತಿ M. A.
Professor of Sanskrit. St. Philomina's College, Mysore.
7. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್, M. A., B. T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
8. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ರಂಗನಾಥನ್, ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಆರಮಣಿ ಸರಸ್ವತೀ ಭಂಡಾರ.
9. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್,
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.
10. ಬ್ರ|| ಶ್ರೀ|| S. ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು.
Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಮಾಜ್ಞಾಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ
ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು
ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಮುನ್ನುಡಿ

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ವಿವಾಹಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಆರ್ಷೇಯದಿಂದ ನಡೆದುಬಂದಿರುವ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ ಆ ಸೂಕ್ತದ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದು ವೈದಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಆಯಾ ಋಷಿಗಳೇ ಆಯಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು ಹೇಳುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬನೇ ಋಷಿಯು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಷಿಗಳಿರುವರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇರುವವು.

ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇದೇ ಕ್ರಮವೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು. ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಇರುವವು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು, ಆದಿತ್ಯ, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು, ಸವಿತ್ರ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಪವಮಾನಸೋಮ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುವರು ಮುಖ್ಯರಾದವರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು, ಪುಷಾ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವರು. ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಆಸು (ನೀರು), ರಾತ್ರೀ, ಗ್ರಾವಾಣಃ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳು) ಓಷಧಿ, ಯೂಪಸ್ತಂಭ, ಜ್ವಾನ, ನದಿಗಳು, ದಾನಸ್ತುತಿಃ, ಧನುಸ್ಸು, ಜ್ಯಾ, ಇಮುಧಿ, ರಥ ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ಅಚೇತನೇಽರ್ಥಬಂಧನಾದಿತಿ | ಓಷಧೀ ತ್ರಾಯಸ್ತ್ವೇನಂ, ಶೃಣೋತೆ ಗ್ರಾವಾಣಿ ಇತ್ಯಾದಾವ-
ಚೇತನೇ ದ್ರವ್ಯೇ ಚೇತನೋಚಿತರಕ್ಷಣಶ್ರವಣಾದ್ಯರ್ಥಂ ಬಧ್ನಾತಿ | ಸ ಚಾಯುಕ್ತಃ |
ನನ್ನಭಿಮಾನಿವ್ಯಪದೇಶ ಇತಿ ವೈಯಾಸಿಕಶಾಸ್ತ್ರೇ ಸೂತ್ರಿತತ್ಪಾದೋಷಧ್ಯಾಭಿಮಾನಿಚೇತನ-
ದೇವತಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷ್ಯತಾಂ ||

ಎಂದರೆ ಓಷಧಿ, ಗ್ರಾವಾ ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ—ಓಷಧಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುವುದಾದಾಗ ಅಚೇತನಗಳಾದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನಲ್ಲ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಸೋಮನನ್ನು. ಸೋಮ ಓಷಧೀನಾಮಧಿಪತಿಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದರಂತೆ ಇತರ

ವಸ್ತುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಇದರಂತೆ ಅಗ್ನಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳು ಅಜೇತನಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಆಕ್ಷೇಪಣೆಮಾಡುವರು. ಈ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೂ ಸಹ ಮೇಲಿನ ವಿವರಣೆಯೇ, ಅನ್ವಯಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ. ಒಬ್ಬ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯ ಅಂಶಗಳೇ ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವವು ಎಂದು ವೇದಾಂತವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವುದೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು—

ಅಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಾನೋ ವಾಯುರ್ವೇಂದ್ರೋ ವಾಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಃ ಸೂರ್ಯೋ ದ್ಯುಸ್ಥಾನಃ |
ತಾಸಾಂ ಮಹಾಭಾಗ್ಯಾದೇಕೈಕಸ್ಯಾ ಅಸಿ ಬಹೂನಿ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಅಸಿ ವಾ
ಕರ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವಾದ್ಯಥಾ ಹೋತಾಧ್ವಯುರ್ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಗಾತೇತ್ಯಪ್ಯೇಕಸ್ಯ ಸತಃ | ಅಸಿ
ವಾ ಪೃಥಗೇವ ಸ್ಯುಃ ಪೃಥಗ್ನಿ ಸ್ತುತಯೋ ಭವಂತಿ || (ನಿ. ೭-೫).

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಂದ್ರಾದಿತ್ಯದೇವತೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಯು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವಯುರ್, ಬ್ರಹ್ಮ, ಉದ್ಗಾತೃ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಕೃಗಳು ಯಜ್ಞದ ಅಂಗಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವಂತೆ ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳು ಒಬ್ಬ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಅಂಶ ಅಥವಾ ಅಂಗಗಳಾಗಿಯೇ ಇರುವರು. ಅವರವರ ಗುಣಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಅವರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು. ಇತ್ಯಾದಿ—

Yaska, in the Daivata-kanada of his Nirukta asserts that there are, in the Veda three divinities. Agni on the earth ; Vayu or Indra, in the sky ; and Surya (Sun) in heaven ; of each of whom there are many appellations expressive of his greatness and of the variety of his functions. All the Deities are but parts of one Atman or Soul, subservient to the diversification of his praises through the immensity and variety of his attributes. The Anukramanika goes further, and affirms that there is but one Deity, the great soul, quoting in support of this doctrine, a passage which applies only to the Sun (ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸಸ್ಥಿಷ್ಠಃ ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೧) who is there called “ the soul of all that moves or immovable.

Thus we see that in invoking the different phenomena of nature, the Vedic Rishis had evidently in view the Supreme Energy

underlying them all. It is not the rain or lightning that is worshipped, but the Deity or the Divine power that rules them and this Divine Power is designated by the Vedic Rishis as Parjanya.

The fire that we see before us and which is so useful to the people is not the Deity who is invoked by the Rishis—but the Divine Power which is designated by them as Agni “who bursts forth from the wood (ಅರಣಿಗಳಿಂದ) when the fire is churned with a stick.” It is thus clear that the Vedic Rishis did not merely worship the natural phenomena but the Energy under-lying them all which they denominated by various names, such as, Surya, Agni, Indra &c. To them either Indra only or Agni or Surya, or all of them, together with the other Powers of Nature, did not complete the conception of God. Nor was any of them regarded by them as the Supreme Ruler of the Universe. Omniscient and Omnipotent. They represented merely the various Energies of the All-Powerful Providence manifested to humanity through diverse natural phenomena. ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳ ಆಶಯವೇನಿದ್ದಿತೆಂಬುವುದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೇವೆ. ಗದ್ಯರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಅವರ ಗುಣಗಾನಮಾಡುವುದು ಹೆಚ್ಚು ಅಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿರಸವನ್ನೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ, ವಿಶವವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದು. ವಿಧವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವಾಗ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರೌಢತ್ವವನ್ನೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ತನಗಿದ್ದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನೂ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು.

ವಿನಿಯೋಗದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಯಸುವೆವು. ಆಯಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಆಯಾ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದೇ ವಿನಿಯೋಗವೆನಿಸುವುದು. ಈ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾದ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಪಠಿಸುವರು.

ಈ ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಿವಿತ್ ಅಥವಾ ನಿವಿದ್ಧಾನವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಬಳಿಕ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದು ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರದಿಂದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅದೇ ದೇವತಾಕವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ (ಋಕ್ವಿಗೆ) ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ ಮೊದಲು ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರ ಬಳಿಕ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ, ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪಠಿಸುವರು. ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರವು ಒಂದೇ ಋಕ್ವಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿ ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ವಾಗಿರಬೇಕು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾ ಭಿಷವದ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅಪರರಾತ್ರಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಸ್ತುಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಋಕ್ವುಗಳಿರಬೇಕು. ಅವು ಆಯಾ ದೇವತಾಕವಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ಲೃಪ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತು, ಅಶ್ವಿನಕ್ರತು ಉಷಸ್ಯಕ್ರತು ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಮತ್ತು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತು ಅಥವಾ ಉಕ್ಥಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಶಸ್ತು, ಪ್ರಉಗಶಸ್ತು, ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತು, ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತು, ಅಗ್ನಿ ಮಾರುತಶಸ್ತು, ನಿಷ್ಪೇವಲ್ಯಶಸ್ತುಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಸಾಮವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾನಮಾಡುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ, ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ, ಅರ್ಭವಸ್ತೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾಮ, ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅದರಂತೆಯೇ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಆಯಾ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮವು ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ವಲಾಯನಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೋತೃನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಇವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಜುರ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಅಪಸ್ತಂಬ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಸಾಮವೇದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಾಮಗಾನರೀತಿಯಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವು.

ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿನಾಹಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಶಾಖಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸ್ವಶಾಖೆಯ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಧಿಯಂತೆ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇವು ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಭಿಚಾರಿಕಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವಪೂಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ಸೂತ್ರಗಳೂ ರಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಯಾ ದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವು ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿರುವುದು. ಗೃಹ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಕೆಲವು ಪ್ರಾಚೀನಗಳಲ್ಲದ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೋಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರಿಯಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಶಬ್ದಮಾತ್ರವಿದ್ದರೆ ಸಾಕೆಂದು, ಅಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ-ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನವಗ್ರಹಪೂಜೆ ಹೋಮ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ನವಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲದೆ ಇತರ ಗ್ರಹದೇವತೆಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅಂಗಾರಕ, ಬುಧ, ಶುಕ್ರ, ಶನೈಶ್ವರ, ರಾಹು, ಕೇತು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ನೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಯಾ ದೇವತೆಯ ಈಗಿನ ಹೆಸರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಅರ್ಥವು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕೇತುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಕೇತುಂ ಕೃಣ್ಣನ್ನ ಕೇತನೇ ಪೇತೋಮರ್ಯಾ ಅಪೇಶಸೇ | ಸಮುಷ್ಠಿರಜಾಯೇಥಾ || ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೇತು ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಕೇತುವೆಂಬ ಗ್ರಹವಲ್ಲ, ಇತರ ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ಈ ವಿಧಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಚೀನವಲ್ಲದ (ನೇದಕಾಲವಲ್ಲದ) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ ದೇವರುಗಳ ವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೂ ನೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದೆಂಬ ಪದ್ಧತಿಯು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಬರಬರುತ್ತ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಗಮನಿಸದೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದರೆ ಅರ್ಥವು ಹೇಗಿರಬೇಕಾದರೂ ಇರಲಿ, ಸ್ವರವರ್ಣಗಳ ವೈತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಮಾತ್ರವಿದ್ದರೆ ಸಾಕೆಂಬ ಪದ್ಧತಿಯು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಬಹುಭಾಗ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವು ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೋಕ್ತದೇವತೆಗಳು ಎಂದರೆ ಆ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಾ ಗುಂಗೂರ್ಯಾಸಿನೀನಾಲೀ ಯಾ ರಾಕಾ ಯಾ ಸರಸ್ವತೀ |

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಹ್ಯ ಊತಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಲಿಂಗೋಕ್ತದೇವತಾಃ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಿರುವರು ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗೋಕ್ತವೆಂದರೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಗುಂಗೂ, ಸಿನೀನಾಲೀ, ರಾಕಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳು, ಎಂದರ್ಥವು. ಲಿಂಗೋಕ್ತವೆಂದರೆ ಮುಂತೋಕ್ತವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವು.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಸಾಮರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಬಹದ್ದೂರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಪುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪೈತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ವಿರೋಧಿನಾಮ ಸಂ|| ಪುಷ್ಯ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶೀ ಶುಕ್ರವಾರ
30-12-1949

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು
ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೬೨-೮೦

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

೬೨. ಪ್ರಮುಖವಾದ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	1
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	2
ಪಣಿಗಳೆಂಬ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟದನ್ನು ದೇವಶುನಿಯಾದ ಸುರಮೆಯು ಹುಡುಕಿ ತಿಳಿಸಿದ ವಿಚಾರ. ಸುರಮೆಗೂ ಪಣಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆ. ಪಣಿಗಳ ವಿಷಯ ಇತ್ಯಾದಿ	15
ಪಣಿಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	18
ಸಪ್ತಋಷಿಗಳ ವಿಷಯ	23
ನವಗೃ, ದಶಗೃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ:	
ಅಯಾಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	37
ನೋಧಾ ಗೋತಮನ ವಿಷಯ	59

ತ್ವಂ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೆನೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ	61
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	62
ವಿವಿಧದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಾದಿಗಳು	68
ಶುಷ್ಕನೆಂಬ ಅಸುರನ ವಿಷಯ	72
ಸ್ವರ್ಮಿರ್ಛ್ವೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	82

೬೪. ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೆನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	95
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	96

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ರುದ್ರಪುತ್ರತ್ವ ವಿಚಾರ	102
ಪಿನ್ನಂತ್ಯಪೋ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗ	116
ನಾಜಿಶಬ್ದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	117
ಪೃಷ್ಠತೀ ಮತ್ತು ಅಹಿಮನ್ಯವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	125
ವಿರಸ್ಥಿನಃ ವೃಷಭಾದಯಃ ಗಭಸ್ತೋಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನರಣೆ	132
ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	136
ಹಿಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರಾರ್ಥ ವಿಚಾರ	148
೬೫. ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಂ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	156
ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಇದ್ದ ವಿಚಾರ	159
ರಣ್ಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನರಣೆ	168
ಸೋಮನು ಓಷಧಿಗಳಿಗೆ ರಾಜನೆಂಬ ವಿಚಾರ	177
೬೬. ರಯಿರ್ನ ಚಿತ್ರಾ ಎಂಬ ಅರವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	180
ಆಯುರ್ನ ಪ್ರಾಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನರಣೆ	182
ಪುತ್ರಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	183
ದುರೋಕಶೋಚಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	191
ಅಗ್ನಿಯು ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಿಗೆ ಪತಿಯಾಗುವ ವಿಚಾರ	196
ವಸತಿ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	201
೬೭. ವನೇಷು ಜಾಯುಃ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು —	
ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	204
ಹವ್ಯವಾಟ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿನರಣೆ	206
ಚಿತ್ತಿ ಶಬ್ದದ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	220
೬೮. ಶ್ರೀಣನ್ನಪ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ವಿನಿಯೋಗ, ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ	222
ಭುರಣ್ಯುಃ, ಊರ್ಣೋತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನರಣೆ	224

ವಿಶ್ವಾಯು ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	230
ಪುತ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	238
೬೯. ಶುಕ್ರಃ ಶುಶುಕ್ನಾನ್ ಎಂಬ ಅರವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	240
ಉಸ್ರಃ, ಚಿಕೇತತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	258
೭೦. ವನೇಮ ಪೂರ್ವೀಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ವಿನಿಯೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ	260
ಪೂರ್ವೀಃ, ಮನೀಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	262
ಹ್ರಸಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ	269
ಋತಪ್ರವೀತಂ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ	273
ವೇದಶ್ಯಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ	277
ಗೃಧ್ನ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	280
೭೧. ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	282
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	283
ಸನೀಳಾಃ, ಸ್ವಸಾರಾಃ, ಜನಯಾಃ ಜಿನ್ವನ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	286
ದೃಷ್ಟಾ, ನೀಳು, ಕೇತು ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	290
ಮಾತೇಶ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾನು ವಿವರಣೆ ಮತ್ತು ಅವನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಂಡ ವಿಚಾರ	300
ಜೇನ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ	300
ದ್ವಿಬರ್ಹ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	312
ಹೃಕ್ಷಃ, ಜಾಮಿಭಿಃ, ಯಹ್ವೀಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ	316
ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ರಾಜಾನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಚಾರ	326
ಪಿತ್ರಾಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	330
೭೨. ನಿ ಕಾವ್ಯಾ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—	
ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	333

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ಸಾಯಣರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳು	335
ಅಸ್ಮೇ, ವತ್ಸಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿನಿರಣೆ	340
ಶ್ರಮಯುವಃ ಪದವ್ಯಃ ಚಾರೂಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನಿರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	341
ಕರದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರ	346
ರುದ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿಚಾರ, ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	350
ಅಭಿಜ್ಞ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನಿರಣೆ	355
ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ನಿಧಿ ಯಜ್ಞಪ್ರಭೇದಗಳು	359
ನಿಚೈದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳ ನ್ಯೂನಾಧಿ ಕೃತ್ಯ ವಿಚಾರ	360
ಯೆಹ್ವೀಃ, ಋತೇಜ್ಞಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನಿರಣೆ	368
ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳ ವಿಷಯ	375
ಯಜ್ಞದ ಅಜ್ಯಭಾಗಗಳು ಯಜ್ಞದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ವಿಚಾರ	379

೩೩. ರಯಿರ್ನ ಯಃ ಎಂಬ ನಪುನ್ಸತ್ತಮೂಲನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	382
ವೃಜನ ಮತ್ತು ಅಮತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರ	389
ಪುರಸ್ಸದಃ ವಿಶ್ವಧಾಯಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನಿರಣೆ	394
ಶವಶ್ಯಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನಿರಣೆ	403
ಮೃಚಕೃತಃ ಅದ್ರಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿನಿರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	408
ಸುಮತಿ ಮತ್ತು ವಿರೂಪೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿಚಾರ	412
ಶತಹಿಮಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿನಿರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	420

೩೪. ಉಪಪ್ರಯಂತಃ ಎಂಬ ನಪುನ್ಸತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	426
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	427
ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಷಯ	442
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ ಸಹಸಸ್ಸುತ್ರ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸಂಚೋಧನೆ ಮಾಡುವ ವಿಚಾರ	443

೭೫. ಜುಷಸ್ತ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	454
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	455
ದೇವಸ್ವರಸ್ತಮಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ	456
ಜಾಮಿಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	461

೭೬. ಕಾ ತ ಉನೇತಿಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	467
ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	468
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಚಾರ	474
ಹೋತ್ರ ಮತ್ತು ಹೋತ್ರ ಕರ್ಮಗಳು	482
ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವು	485

೭೭. ಕಥಾ ದಾಶೇನು ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗ ಮತ್ತು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	487
ಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ	489
ದ್ಯುಮ್ನಂ, ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	505

೭೮. ಅಭಿ ತ್ವಾ ಗೋತಮಾ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	507
ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು	508
ಗೋತಮಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು	509
ದುವಸ್ಯತಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥ	512
ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ ಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆ	514
ದಸ್ಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	517
ವೃತ್ರಹಂತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ ಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿಚಾರ	518

೭೯. ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ ಎಂಬ ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	521
------------------	-----

ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	522
ರಜಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ	525
ವೃಷಭ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	530
ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ.	537
ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತವಿಭಕ್ತೃರ್ಥಗಳು	538
ಪುರ್ವಣೀಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿನರಣೆ	542
ಅನಾನೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ.	548
ಸತ್ರಾಸಾಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	550
ಆ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗ	553
ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ವಿಚರ್ಷಣಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನರಣೆ	561

೮೦. ಇತ್ಯಾ ಹಿ ಸೋಮೇ ಎಂಬ ಎಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು—

ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು	563
ಋಷಿದೇವತಾಛಂದಸ್ಸುಗಳು	564
ಸ್ವರಾಜ್ಯ ಶಬ್ದ ವಿನರಣೆ	566
ಶ್ವೇನಪಕ್ಷಿಯು ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ವಿಚಾರ	569
ಜೀವಧನ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ	577
ಹೀಳಿತಃ, ದೋಧತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ	579
ವೃತ್ರಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ	580
ಮಾಯಿನಂ, ಮಾಯಾಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿನರಣೆ	586
ನವತಿ ಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ನದಿಗಳ ವಿಷಯ	590
ಬಧ್ವದೇ ಅಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	605
ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವಾದ ಷ್ಣಾನವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಚಾರ	611
ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯ ವೃತ್ತಾಂತ	615
ಅಥರ್ವಾ ಮತ್ತು ಮನು ಎಂಬುವರ ವಿಚಾರವು	617

|| ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ಪಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||
ಯಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ |
ನಿರ್ಮಮೇ ತನುಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮುಪೇಕ್ಷರಂ ||
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿ ಸದಾಶಿವಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ||

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಮ ಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೬

॥ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ಪಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಅರವತ್ತಿರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಥ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ | ಪ್ರಥಮೇ ಮಂಡಲ ವಿಕಾಡಶೇಽನುವಾಕೇ ಚತ್ವಾರಿ
ಸೂಕ್ತಾನಿ ಗತಾನಿ | ಪ್ರ ಮನ್ಮಹ ಇತ್ಯೇತತ್ತ್ರಯೋದಶರ್ಚಣಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಪ್ರ
ಸಪ್ತೋನೇತಿ | ಅನಿರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಂಶತಿಃ | ಅನು ೧೨-೪ | ಇತ್ಯುಕ್ತೌತ್ಪಾತ್ರ ಸಪ್ತೋನೇತೃಕ್ತೇ

ತ್ರಯೋದಶೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಋಷಿಶ್ವಾನ್ಯಸ್ಮಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ನೋಧಾ ಋಷಿಃ ! ಅನಾದೇಶಪರಿ-
ಭಾಷಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ ! ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ || ಗತಃ ಸಾಮಾನ್ಯವಿನಿಯೋಗಃ | ವಿಶೇಷವಿನಿ-
ಯೋಗಸ್ತು ಲಿಂಗಾದವಗಂತವ್ಯಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ
ಇದುವರೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳು ಮುಗಿದಿರುವವು. ಈಗ ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ ಎಂಬುವುದು ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ಸಪ್ತೋನೇತಿ | ಅನಿರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ
ವಿಂಶತಿಃ | ಅನು. ೧೨-೪ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇವತ್ತ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ
ಕಾರಣ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾ
ಗೌತಮನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು ; ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು ; ಇಂದ್ರನೇ ದೇವತೆಯು. ವಿನಿಯೋಗವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ
ಲೈಂಗಿಕವು ಎಂದರೆ ಅರ್ಥಾನುಸಾರ ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೬೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧, ೨, ೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ ಶವಸಾನಾಯ ಶೂಷಮಾಂಗೂಷಂ ಗಿರ್ವಣಸೇ
ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ |

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸ್ತುವತ ಮುಗ್ಧಿಯಾಯಾರ್ಚಾಮಾಕಂ ನರೇ
ವಿಶ್ರುತಾಯ || ೧ ||

|| ಪದಸಾಧಃ ||

ಪ್ರ | ಮನ್ಮಹೇ | ಶವಸಾನಾಯ | ಶೂಷಂ | ಅಂಗೂಷಂ | ಗಿರ್ವಣಸೇ |
ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ |

ಸುವೃಕ್ತಿಃ | ಸ್ತುವತೇ | ಋಗ್ಮಿಯಾಯ | ಅರ್ಚಾಮ | ಅರ್ಕಂ | ನರೇ |

ವಿಸ್ತೃತಾಯ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಶವಸಾನಾಯ | ಶವ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ತದಿನಾಚರತೇ | ಯಥಾ ಬಲಂ ಶತ್ರುಂಧಂತಿ ತಥಾ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಗಿರ್ವಣಸೇ | ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣೈರ್ವಚೋಭಿಃ ಸಂಭಜನೀಯಾಯ |
ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ | ನಿ. ೬-೧೪ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ಏವಂಭೂತಾ-
ಯೇಂದ್ರಾಯ | ಶೂಷಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ಶೂಷಂ ಸುಖಹೇತುಭೂತಂ | ಅಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮ
ಅಘೋಘಃ | ನಿ. ೫-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ಅಂಗೂಷಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಂಗಿರಸ್ವತ್ ಅಂಗಿರಸ ಇವ ಪ್ರ
ಮನ್ಮಹೇ | ವಯಂ ಸ್ತೋತಾರಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾವಗಚ್ಛಾಮಃ | ಅವಗತ್ಯ ಚ ಸುವೃಕ್ತಿಃ ಸುಷ್ಪಾವ-
ರ್ಜಕೈಃ ಸ್ತುತ್ಯಾಭಿಮುಖೀಕರಣಸಮರ್ಥೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಸ್ತುವತೇ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರ್ವತೇ ಋಷಯೇ
ಯ ಇಂದ್ರ ಋಗ್ಮಿಯೋರ್ವರ್ಚನೀಯೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ತೃಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಋಷಿಣಾ
ಸ್ತುತಯಮಾನಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ನರೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನೇತ್ರೇ | ಯದ್ವಾ | ನರೇ ಯಜಮಾನೇ | ವಿಸ್ತೃತಾಯ
ಯಷ್ಟ್ಯವೃತಯಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಯ | ಏವಂಭೂತಾಯ ತಸ್ಮಾ ಅರ್ಕಂ ಮಂತ್ರರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ |
ಅರ್ಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಭವತಿ ಯದೇನೇನಾರ್ಚಂತಿ | ನಿ. ೫-೪ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತುಃ | ಅರ್ಚಾಮ | ಪೂಜ-
ಯಾಮ | ಉಚ್ಚಾರಯಾಮೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮನ್ಮಹೇ | ಮನು ಅವಬೋಧನೇ | ತನಾದಿತ್ವಾದುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ನೋಃ | ಸಾ. ೬-೪-೧೦೭ | ಇತಿ ಮಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರಲೋಪಃ |
ಶವಸಾನಾಯ | ಶವ ಇನಾಚರತಿ ಶವಸ್ಯತೇ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲಭಃ ಶಾನಚ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ
ಲುಕ್ | ಶಾನಚಿತ್ಪಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದಲೋಪಯಲೋಪೌ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋ-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ನನು ಕೃಜೋ ಜಿತ್ವಾತ್ವಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇದಿತಿ ಶಾನಚೋನುದಾತ್ತೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ | ಏವಂ
ತರ್ಹಿ ತಾಜ್ಜೀಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ತಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವೇಽಪಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕತ್ವಾಭಾವಾಜ್ಜಿತಃ ಸ್ವರ ಏವ
ತಿಷ್ಯತೇ | ಶೂಷಂ | ಶೂಷ ಪ್ರಸವೇ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಅಂಗೂಷಂ | ಅರ್ಜ್ ಪೂರ್ವಾದ್ಭುಷೇಃ ಪಚಾದ್ಯಚಿ
ಘೋ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಗೂಆದೇಶಃ ಸ್ಯಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ | ಅಜೋ ಜಕಾರಸ್ಯೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಚಿತ್ಸ್ಮರೇಣೋತ್ತರಪದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಘಾಞಾ ನಾ ಥಾಥಾದಿನೋ-

ತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗಿರ್ವಣಸೇ | ಗ್ನ ಶಬ್ದೇ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ರಿಪ್ | ಋತ
ಇದ್ವಾತೋರಿತೀತ್ವಂ | ಗೀರ್ಭಿರ್ವನ್ಯತೇ ಸಂಭಜ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ | ಔಣಾದಿಕಃ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಸುನ್ |
ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ಬಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಾರ್ಥಭಾವಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ | ತೇನ ತುಲ್ಯಮಿತಿ ವತಿಃ |
ನಭೋಽಂಗಿರೋ ಮನುಷ್ಯಾಂ ವತ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾಸಂ | ಪಾ. ೧-೪-೧೮-೩ | ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ರುತ್ವಾ-
ದ್ಯಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸುವ್ಯಕ್ತಿಭಿಃ | ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಭಾವೇ ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ವೇತೀರ್ಘಪ್ರತಿ-
ಪೇಧಃ | ಶೋಭನಮಾವರ್ಜನಂ ಯೇಷಾಂ | ನೆಳ್ನುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ನನು
ಕ್ರಿಸಂತಸ್ಯೋತ್ತರಪದಸ್ಯಾದ್ಯುತ್ಪಾದಾತ್ಪದಾದ್ಯುತ್ಪಾದಾತ್ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತಿ ವಚನಾದುತ್ಪರಪದಾದ್ಯುತ್ಪಾ-
ದ್ವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ತತ್ಪುರುಷೋಽಸ್ತು | ಶೋಭನಮಾವರ್ಜಿತೋ ಭವತ್ಯೇಭಿರಿತಿ
ಸುವ್ಯಕ್ತಿಯಃ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್ | ತಾದೌ ಚ ನಿಲೀತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕಾರಕಾದುತ್ಪರಸ್ಯ ಕ್ರಿನೋ ವಿಹಿತಮುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮಕಾರಕಾದಪಿ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಭವತಿ | ಸ್ತುವತೇ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋಗ್ಮಿಯಾಯ | ಏಕಾಚೋ
ನಿತ್ಯಂ ಮಯೆಟಮಿಚ್ಛಂತಿ | ಕಾ. ೪-೩-೧೪೪ | ಇತಿ ಋಕ್ಕಬ್ಬಾದ್ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ಮಯೆಟ್ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ-
ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ | ಪಾ. ೧-೪-೧೭ | ಇತಿ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕುತ್ವಜತ್ವೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನೇತ್ವಂ |
ಯದ್ವಾ | ಋಚ ಸ್ತುತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾವೇ ಮಹ | ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕುತ್ವಂ ಜತ್ವಂ ಚ | ಋಗ್ಮಂ
ಸ್ತುತಿಮರ್ಹತೀತಿ ಋಗ್ಮಿಯಃ | ಅರ್ಹಾರ್ಥೇ ಘಚ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅರ್ಚಾಮ |
ಅರ್ಚೆ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಭೌನಾದಿಕಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ
ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಅಕಂ | ಅಚ್ಯೇತೇನೇನೇತ್ಯಕಃ | ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ
ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ನರೇ | ನೃಶಬ್ಬಾಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನೇ
ಗುಣಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವಿಶ್ವತಾಯ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶವಸಾನಾಯ—ಬಲದಂತಿ ಆಚರಿಸುವ (ಬಲದಿಂದ ಶತ್ರುನಾಶ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದ) | ಗಿರ್ವ
ಣಸೇ—(ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ (ಇಂದ್ರನಿಗೆ) | ಶೂಷಂ—ಸುಖಹೇತುವಾದ |
ಅಂಗೂಷಂ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳಂತೆ | ಪ್ರ ಮನ್ಮಹೇ—ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ (ಮಾಡೋಣ) | ಸುವ್ಯಕ್ತಿಭಿಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿಮುಖೀಕರಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳಿಂದ | ಸ್ತುವತೇ—ಸ್ತುತಿಸುವವನಿಗೆ (ಸ್ತುತಿಸುವವನಾದ) | ಋಗ್ಮಿಯಾಯ—ಅರ್ಚನೀಯನಾದ
(ಸ್ತುತ್ಯನಾದ) | ನರೇ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನೇತೃವಾದ | ವಿಶ್ವತಾಯ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೆಂದು

ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ (ಇಂದ್ರನಿಗೆ) | ಅರ್ಕಂ—ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ಅರ್ಚಾಮ್—ಪೂಜಿಸೋಣ (ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತನ್ನ ಬಲದಿಂದ ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತೃನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡ ವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮಾಡೋಣ. ಅವನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸ್ತುತೃನೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮುಖಂಡನೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡ ತಕ್ಕವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸೋಣ.

English Translation.

We meditate, like Angiras, an acceptable prayer to that powerful and praise-deserving Indra, who is to be adored by his worshippers with prayers of efficacy to bring him to the ceremony; let us recite a prayer to the celebrated leader (Indra) of all.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನ್ಮಥೇ—ಮನು ಅವಬೋಧನೇ | ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಮಾಡೋಣ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶವಸಾನಾಯೆ—ಶವಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು (ನಿ. ೩-೯). ಶವಸಾನ ಎಂದರೆ ಬಲದಂತೆ ಆಚರಿಸುವವನು, ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಶೂಷಂ—ಶಿಂಬಾತಾ, ಶತರಾ ಮೊದಲಾದ ಇವು ಮತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೂಷಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶೂಷಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ (ನಿ. ೩-೧೩).

ಆಂಗೂಷಂ—ಆಂಗೂಷಃ ಸ್ತೋಮ ಆಘೋಷಃ (ನಿ. ೫-೧೧) ಆಂಗೂಷವೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವು.

ಗಿರ್ವಣಸೇ—ಗಿರ್ವಣಾ ದೇವೋ ಭವತಿ ಗೀರ್ಭಿರೇನಂ ವನಯಂತಿ (ನಿ. ೬-೧೪) ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡಲಾರ್ಹನು, ಸ್ತುತೃನು.

ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಾಃ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು. ಇವನ ಹೆಸರು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಈ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಿಷಯ ವಾಗಿ ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೩ ಪೇಜು 520-522, ಭಾಗ ೪ ಪೇಜು 552 ರಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ.

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಶೋಭನಮಾವರ್ಜಿತೋ ಭವತ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಸುವೃಕ್ತಯಃ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ತೈಃ | ಉತ್ತಮವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ.

ಋಗ್ವಿಯಾಯ—ಋಚ ಸ್ತುತಾ | ಋಗ್ವಂ ಸ್ತುತಿಮರ್ಹತೀತಿ ಋಗ್ವಿಯಾಃ | ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ.

ಅರ್ಚಾಮ—ಪೂಜಿಸೋಣ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸೋಣ.

ಅರ್ಕಂ—ಅರ್ಚ್ಯತೇನೇನೇತ್ಯರ್ಕಃ | ಇದರಿಂದ (ಮಂತ್ರದಿಂದ) ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅರ್ಕಂ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರವು.

ನರೇ—ನೃಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನವು. ನಾಯಕನಾದ, ಜನರ ಮುಖಂಡನಾದ (ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ).

ವಿಶ್ವತಾಯ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಯಷ್ಟವ್ಯತಯಾ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಯ | ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ (ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ).

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮನ್ಮಹೇ—ಮನು ಅವಬೋಧನೇ ಧಾತು. ತನಾದಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಮಹಿಜೆಗೆ ಟಿತ ಅತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ತನಾದಿ ಕೃಷ್ಣಾಭ್ಯ ಉಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಏಕರಣ. ಮನ್+ಉ+ಮಹೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾಸ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ನ್ಯೋಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮನ್ಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವಸಾನಾಯ—ಶವ ಇವ ಆಚರತಿ ಶವಸ್ಯತೇ. ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಮಾನಾತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ 'ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜ್. ಶವಸ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಶವಸ್ಯ+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಶಿತ್ತಾದರೂ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜ್ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಸ್ಯ ಹಲಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ ಶವಸಾನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚ್ ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಚ್ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ ಆಗ ತಚ್ಛೇಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚಾನಶನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಚಾನಶ್ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಿಜ್ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ ಲಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲ.

ಶೂಷಂ—ಶೂಷ ಪ್ರಸವೇ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ' ನಂದಿಗ್ರಹ ಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್. ಲಘೂಪಧೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚಿತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗೂಷಂ—ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಘುಷಿರ್ ವಿಶಬ್ದನೇ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಇದು ವೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆಜ್ ಘೋಷ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಘೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗೂ ಎಂಬಾದೇಶವು ವೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ' ಹಲಂತೈಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಜಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಚಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಘೋಷ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವಾಗ ಆಜ್ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪ-ಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಘುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ಘೞ್ ಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಘೋಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತೆ. ಆಗ ಧಾಢಘೞ್ ಕ್ತಾಜ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಿರ್ವಣಸೇ—ಗ್ಞ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಋತುತದ್ಧಾತೋಃ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಉರಣ್ ರಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಇರ್ ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಗಿರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೀರ್ಭಿರ್ವನ್ಯತೇ ಸಂಭಜ್ಯತೇ ಇತಿ ಗಿರ್ವಣಾಃ. ವನ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್. ಗಿರ್ವಣಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಹಲಿಚಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾಂತದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ (ಪರಿ. ೯೫) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯಾಶ್ರಯಣದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಸಃ ಇವ ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾಚೇದ್ವೈತಿ (ಪಾ. ಸೂ ೫-೧-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂಗಿರಸ್+ವತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಭೋಂಗಿರೋ ಮನುಷ್ಯಾಂ ವತ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ರತಥಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಣ್ಣೀಧ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಕಿತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಿಸೀಧ. ವೃಕ್ತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೋಭನಂ ವೃಕ್ತಿಃ ಅವರ್ಜನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸುವೃಕ್ತಯಃ ತೈಃ ಬಹುನ್ವೀಹಿಸಮಾಸ. ನಜ್ಜುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ವೃಕ್ತಿ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿನ್ನಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾದಾಗ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವಾಗ ನಇಸುಭ್ಯಾಂ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಶೋಭನಮಾವರ್ಜಿತೋ ಭವತ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಸುವೃಕ್ತಯಃ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ. ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿನ್. ಸುವೃಕ್ತಿಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಾದೌಚೆ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ತಾದ ತಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮನ್ ಕ್ರಿನ್ ವ್ಯಾ- (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾರಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿನ್ನಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರಕವಲ್ಲದಿರುವ ಪೂರ್ವಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿನ್ನಂತೋತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತುವತೇ—ಸ್ತುಜ್ಞ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ಯುನಾಂ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಚಾದೇಶ. ಸ್ತುವತ್ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಶತುರುನುಮೋನದ್ಯ ಜಾದೀ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

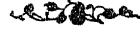
ಋಗ್ಮಿಯಾಯ—ಏಕಾಚೋ ನಿತ್ಯಂ ಮಯಟಮಿಚ್ಛಂತಿ (ಕಾ. ೪-೩-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾ ಚುಳ್ಳ ಋಕ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್. ಮಟ್+ಮಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮು ಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ರ್ಋಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಮಯಟ್ಟಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಋಗ್ಮಿಯ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಅಥವಾ ಋಚ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಕ್ ಉಣಾದಯೋಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ, ಜಸ್ತ್ವ. ಋಗ್ಮಂ ಸ್ತುತಿಂ ಅರ್ಹತಿ ಇತಿ ಋಗ್ಮಯಃ ಅರ್ಹ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಋಗ್ಮಿಯ ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚಾಮ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್ ಎಂದು ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದ ರಿಂದ ಲೋಟಿನ ಮಸ್ಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅರ್ಚಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಸ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಕಮ್— ಅರ್ಚ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಅರ್ಕಃ ಪುಂಸಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಸ್ತ್ರಾಯೇಣ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಚಚೋಃಕುಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅರ್ಕ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನರೂಪ.

ನರೇ— ನೃ+ಏ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ.
ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ನರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ರುತಾಯ— ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ
ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ-ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಪ್ರ ವೋ ಮಹೇ ಮಹಿ ನಮೋ ಭರಧ್ವಮಾಂಗೂಷ್ಯಂ

ಶವಸಾನಾಯ ಸಾಮ |

ಯೇನಾ ನಃ ಪೂರ್ವೇ ಪಿತರಃ ಪದಜ್ಞಾ ಅರ್ಚಂತೋ ಅಂಗಿರಸೋ

ಗಾ ಅವಿಂದನ್ || ೨ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪ್ರ | ವಃ | ಮಹೇ | ಮಹಿ | ನಮಃ | ಭರಧ್ವಂ | ಆಂಗೂಷ್ಯಂ | ಶವಸಾನಾಯ |

ಸಾಮ ||

ಯೇನ | ನಃ | ಪೂರ್ವೇ | ಪಿತರಃ | ಪದಜ್ಞಾಃ | ಅಚಿಂತಃ | ಅಂಗಿರಸಃ |
ಗಾಃ | ಅವಿಂದನ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮುಕ್ತಿಜೋ ವೋ ಯಾಯಂ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಶವಸಾನಾಯ ಬಲಮಿನಾಚಿರತೇ |
ಅತಿಬಲಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯೇ ಯಚ್ಚಬ್ಧಪ್ರತೇಸ್ತಚ್ಚಬ್ಧಾಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಏವಂಭೂತಾಯ ತಸ್ಮಾ
ಇಂದ್ರಾಯ ಮಹಿ ಮಹತ್ಪ್ರಾಥಂ ನಮಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರ ಭರಧ್ವಂ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯತ | ಕಿಂ
ತತ್ಸ್ತೋತ್ರಮಿತ್ಯಾಹ | ಆಂಗೂಷ್ಯಂ ಸಾಮ ಅಘೋಷಯೋಗ್ಯಂ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮ | ತನ್ನಿಷ್ಪಾದ್ಯತಾ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರೇತ್ಯಾದಿಷ್ಟುಕ್ತು ಯದ್ಗಾನಂ ತಸ್ಯ ಸಾಮೇತ್ಯಾಖ್ಯಾ | ತಥಾ ಚೋಕ್ತಂ |
ಗೀತಿಷು ಸಾಮಾಖ್ಯೇತಿ | ಯೇನೇಂದ್ರೇಣ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತರಃ ಪಿತೃವಿಶೇಷಾಃ ಪೂರ್ವೇ ಪೂರ್ವ
ಪುರುಷಾ ಅಂಗಿರಸಃ ಪಣಿನಾಮ್ನಾಸುರೇಣಾಪಹೃತಾನಾಂ ಗವಾಂ ಪದಜ್ಞಾ ಮಾರ್ಗಜ್ಞಾಃ ಸಂತೋಽತಃ
ಏನಾಚಿಂತಸ್ತಂ ಪೂಜಯಂತೋ ಗಾ ಅವಿಂದನ್ | ಅಲಭಂತ || ವಃ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ |
ಪದಜ್ಞಾಃ ಪದಾನಿ ಜಾನಂತೀತಿ | ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕ ಇತಿ ಕಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾ
ಕಾರಲೋಪಃ | ಅವಿಂದನ್ | ವಿಧ್ವಂಸಾಭೇ | ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮಿತಿ ನುಮಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇನ—ಯಾವ ಇಂದ್ರನಿಂದ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪೂರ್ವೇ—ಪೂರ್ವಿಕರಾದ | ಪಿತರಃ—ಪಿತೃಗಳಾದ |
ಅಂಗಿರಸಃ—ಅಂಗಿರಸರೆಂಬವರು | ಪದಜ್ಞಾಃ—(ಪಣಿನಾಮಕ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ ಗೋವುಗಳ) ಮಾರ್ಗ
ವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿ | ಅಚಿಂತಃ—(ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವವರಾಗಿ | ಗಾಃ—ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು
ಅವಿಂದನ್—ಪುನಃ ಪಡೆದರೋ | (ತಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ) | ಮಹೇ—ಮಹಾತ್ಮನಾದ | ಶವಸಾನಾಯ—ಬಲದಂತೆ
ಆಚರಿಸುವ (ಬಲಿಷ್ಠನಾದ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಆಂಗೂಷ್ಯಂ ಸಾಮ—ಘೋಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ (ರಥಂತರಾದಿ) ಸಾಮ
ರೂಪವಾದ | ಮಹಿ—ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾದ | ನಮಃ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ವಃ—ನೀವು | ಪ್ರ ಭರಧ್ವಂ—ಸಂಪಾದಿಸಿರಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಇಂದ್ರನಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರಾದ ಅಂಗಿರಸರೆಂಬ ಪಿತೃಗಳು ಪಣಿನಾಮಕ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಅಪಹೃತ
ವಾದ ಗೋವುಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದರು. ಅಂತಹ ಮಹಾತ್ಮನಾದ, ಬಲಿಷ್ಠನಾದ,
ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಘೋಷಿಸಬಹುದಾದ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿರಿ.

English Translation.

Do you, priests, offer to the vast and [most powerful Indra, a great hymn, fit to be chanted aloud; for through him our forefathers, the Angirasas, adoring him, and knowing the footmarks, recovered (the stolen) cattle.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮಹೇ—ಮಹತೇ | ಹೆಚ್ಚಾದ.

ಮಹಿ—ಮಹತ್ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ.

ನಮಃ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಥವಾ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು.

ಅಂಗೂಷ್ಯಂ—ಅಘೋಷಯೋಗ್ಯಂ ರಥಂತರಾದಿ-ಸಾಮ | ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ರಥಂತರಾದಿ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು.

ಪೂರ್ವೇ ಪಿತರಃ—ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರಾದ ಪಿತೃಗಳು, ಹಿರಿಯರು, ನಮಗಿಂತಲೂ ಹಿಂದಿನವರಾದ ನಮ್ಮ ವಂಶಜರು.

ಪದಜ್ಞಾಃ—ಪದಾನಿ ಜಾನಂತೀತಿ ಪದಜ್ಞಾಃ ಮಾರ್ಗಜ್ಞಾಃ | ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಆ ದೈತ್ಯನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನೆಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪದಜ್ಞಾಃ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗುಹೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿದವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪಣಿ ಎಂಬ ಅಸುರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಬರೆದಿರುವ ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೩ ಪೇಜು 630 ನೋಡಿ.

ಅಂಗಿರಸಃ—ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರರು ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯ ವಂಶೋತ್ಪನ್ನರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಃ—ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ ನಸೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ವಸ್ ಆದೇಶ ಅನುದಾತ್ತಂ-ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಜ್ಞಾಷ್ಯಮ್—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್.

ಪದಜ್ಞಾಃ—ಪದಾನಿ ಜಾನಂತಿ ಇತಿ ಪದಜ್ಞಾಃ ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ ಥಾತು. ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಪಸರ್ಗ ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪದಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚತಃ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿದಜಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಅರ್ಚತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವಿಂದನ್—ವಿದ್ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ ಝೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. ಶಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝುಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನು-ಸ್ಯಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಡಾಗಮ. ಅವಿನ್ದನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯೇನ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಧದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡುದಾತ್ತಃ ಎಂದುದರಿಂದ ಅವಿಂದನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಂಗಿರಸಾಂ ಚೇಷ್ಟಾ ವಿದತ್ಸರಮಾ ತನಯಾಯ
ಧಾಸಿಂ ।

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಭಿನದದ್ರಿಂ ವಿದದ್ಗಾಃ ಸಮುಸ್ರಿಯಾಭಿವಾವಶಂತ
ನರಃ ॥ ೩ ॥

|| ಸವಸಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ | ಅಂಗಿರಸಾಂ | ಚ | ಇಷ್ಟೈ | ವಿದತ್ | ಸರಮಾ | ತನಯಾಯ |
ಧಾಸಿಂ ||

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಭಿನತ್ | ಅದ್ರಿಂ | ವಿದತ್ | ಗಾಃ | ಸಂ | ಉಸ್ರಿಯಾಭಿಃ |
ವಾವಶಂತ | ನರಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರೇದಮಾಖ್ಯಾನಂ | ಸರಮಾ ನಾಮ ದೇವಶುನೀ | ಪಣಿಭಿರ್ಗೋಷ್ವಪಹೃತಾಸು ತದ್ಗವೇಷ-
ಣಾಯ ತಾಂ ಸರಮಾಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಾಹೈಷೀತ್ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ವ್ಯಾಧೋ ವನಾಂತರ್ಗತಮ್ನಗಾನ್ತೇಷ-
ಣಾಯ ಶ್ವಾನಂ ವಿಸೃಜತಿ ತದ್ವತ್ | ಸಾ ಚ ಸರಮೈವಮವೋಚತ್ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಸ್ಮದೀಯಾಯ
ಶಿಶವೇ ತದ್ಗೋಸಂಬಂಧಿ ಪ್ರೇರಾದ್ಯನ್ನಂ ಯದಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಸಿ ತರ್ಹಿ ಗಮಿಷ್ಯಾಮೀತಿ | ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರ-
ವೀತ್ | ತಥಾ ಚ ಶಾಖ್ಯಾಯನಕಂ | ಅನ್ನಾದಿನೀಂ ತೇ ಸರಮೇ ಪ್ರಜಾಂ ಕರೋಮಿ ಯಾ ನೋ ಗಾ
ಅನ್ವವಿಂದ ಇತಿ | ತತೋ ಗತ್ವಾ ಗವಾಂ ಸ್ಥಾನಮಜ್ಞಾಸೀತ್ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಚಾಸ್ಮೈ ನೈವೇದಯತ್ |
ತಥಾ ನಿವೇದಿತಾಸು ಗೋಷು ತಮಸುರಂ ಹತ್ವಾ ತಾ ಗಾಃ ಸ ಇಂದ್ರೋಽಲಭತೇತಿ | ಅಯಮರ್ಥೋಽ
ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ || ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಂಗಿರಸಾಮ್ನಾಸೀಣಾಂ ಚೇಷ್ಟಾ ಪ್ರೇಷಣೇ ಸತಿ ಸರಮಾ ದೇವಶುನೀ
ತನಯಾಯ ಸ್ವಪುತ್ರಾಯ ಧಾಸಿಮನ್ನಂ ವಿದತ್ | ಅವಿಂದತ್ | ಧಾಸಿರಿತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಧಾಸಿರಿತೇತಿ
ತನ್ನಾಮಸು ಸಾಠಾತ್ | ತಯಾ ಗೋಷು ನಿವೇದಿತಾಸು ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬೃಹತಾಂ ದೇವಾನಾಮಧಿಪತಿ-
ರಿಂದ್ರೋಽದ್ರಿಮತ್ತಾರಮಸುರಂ ಭಿನತ್ | ಅವಧೀತ್ | ಕೇನಾಪಹೃತಾ ಗಾವಿದತ್ | ಅಲಭತ | ತತೋ
ನರೋ ನೇತಾರೋ ದೇವಾ ಉಸ್ರಿಯಾಭಿರ್ಗೋಭಿಃ ಸಹ | ಉಸ್ರಿಯೇತಿ ಗೋನಾಮ | ಸಂ ವಾವಶಂತ |
ಭೃಶಂ ಹರ್ಷಶಬ್ದಮಕುರ್ವನ್ | ಯದ್ವಾ ಗೋಭಿಃ ಸಾಧನಭೂತಾಭಿಸ್ತದೀಯಂ ಪ್ರೇರಾದಿಕಮಕಾಮ-
ಯಂತ | ಸಮಗಚ್ಛಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಷ್ಟೈ | ಇಷ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾವೇ ಕ್ತಿನಿ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದತ್ | ವಿದ್ವ ಲಾಭೇ | ಲುಜಃ ಲೃದಿತ್ವಾದಜ್ಞಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋ
ಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಅಜ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾದ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಸರಮಾ | ಸರಮಾ
ಸರಣಾತ್ | ನಿ. ೧೧-೨೪ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಮಃ | ಸರ್ವೇರಾಣಾದಿಕೋಽಮಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಧಾಸಿಂ | ಧೇಱ್
ಪಾನೇ | ಧೀಯತೇ ಪೀಯತ ಇತಿ ಧಾಸಿಃ | ಔಣಾದಿಕಃ ಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯದ್ವಾ | ದಧಾತೇಃ ಪೋಷ-
ಣಾರ್ಥಾತ್ ಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ತದ್ಬೃಹತೋಃ ಕರಪತ್ಯೋಶ್ಚೋರದೇವತಯೋಃ ಸುಖಃ

ತಲೋಪಶ್ಚ | ಸಾ. ೬-೧-೧೫೭ | ಇತಿ ಸುಡಾಗಮಸ್ತಲೋಪಶ್ಚ | ಬೃಹಚ್ಛಬ್ದೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ | ತಸ್ಯ
ಕೇಚಿದಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ವರ್ಣಯಂತೀತ್ಯುಕ್ತಂ | ಪತಿಶಬ್ದೋ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯದಾತ್ತಃ |
ಅತ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷ್ವಿತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರತ್ಯತಿಪ್ರತ್ಯಯಂ | ಉಸ್ರಿಯಾಭಿಃ |
ನಿವಸತ್ಯಸ್ಯಾಂ ಕ್ಷೀರಾದಿಕಮಿತ್ಯುಕ್ತಾ ಗೌಃ | ವಸ ನಿವಾಸ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವಾಯಿತಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾಧಿಕರಣೇ
ರಕ್ | ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಸ್ರಾಶಬ್ದಾತ್ಸಾರ್ಥೇ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ಯೇನ ಘಪ್ರತ್ಯಯ
ಇತಿ ನಿಘಂಟುಭಾಷ್ಯಂ | ಘಸ್ಯೇಯಾದೇಶಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ನಾವಶಂತ | ನಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯ
ಜಂತಾಲ್ಲಜಾ ರುಸ್ಯಾಂತಾದೇಶೇ ಸತಿ ತಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯಭಯಭೇತ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದಲೋಪಾಯಂ-
ಲೋಪಾ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಧಾತೋಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ವಶ ಕಾಂತಾನಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜಾ ನ ವಶಃ |
ಸಾ. ೬-೧-೨೦ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧೇ ಪೂರ್ವವತ್ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ—ಇಂದ್ರನ | ಅಂಗಿರಸಾಂ ಚ—ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳಿಂದ | ಪ್ರೇಷಣೇ—ಪ್ರೇಷಣ
ವಾಗಲು (ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡಲು) | ಸರಮಾ—ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ನಾಯಿಯು | ತನಯಾಯ—ತನ್ನ
ಶಿಶುವಿಗೆ | ಧಾಸಿಂ—ಅನ್ನವನ್ನು (ಹಾಲನ್ನು) | ವಿದತ್—ಪಡೆಯಿತು (ಗೋವುಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು) |
ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅದ್ರಿಂ—ಗೋವುಗಳ ಭಕ್ಷಕನನ್ನು (ಅಸುರನನ್ನು) | ಭಿನತ್—ವಧಿಸಿದನು |
ಗಾಃ—ಗೋವುಗಳನ್ನು | ವಿದತ್—(ಪುನಃ) ಪಡೆದನು | ನರಃ—ಮುಖಂಡರುಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು |
ಉಸ್ರಿಯಾಭಿಃ—ಗೋವುಗಳಿಂದ (ಕೂಡಿ) | ಸಂ ನಾವಶಂತ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನಿ ಮಾಡಿದರು ಅಥವಾ
ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಣಿನಾಮಕ ದೈತ್ಯರು ಕದ್ದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿದ್ದ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು
ಅಂಗಿರಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರೇಷಿತಳಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳ ನಾಯಿಯಾದ ಸರಮೆಯು ಹುಡುಕಿ, ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ತನ್ನ ಶಿಶುವಿಗೆ
ಗೋಪ್ತೀರವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು. ಗೋವುಗಳು ಇದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಂದು ಗೋವು
ಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಗೋವುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹರ್ಷವನ್ನಿ
ಗೈದಿದರು ಮತ್ತು ಆ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಡೆದರು.

English Translation.

When the search was made at the command of Indra and the Angirases, Sarama secured food (milk) for her young; then Brihaspati slew the devourers (or broke the mountain) and rescued the cows and the gods (when they got the cattle back) proclaimed their joy aloud.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಸರಮಾ ಎಂಬುದು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿ ಇರುವ ಹೆಣ್ಣು ನಾಯಿಯು. ಪಣಿನಾಮಕ ದೈತ್ಯರು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದಾಗ ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಈ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಗಾರನು ಮೃಗಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಬಳಿ ಇರುವ ಬೇಟೆ ನಾಯಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಂತೆ ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಗವಾನ್ನೇಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಈ ದೇವಶುನಿಯನ್ನು ಹೋಗಿನಲು ಆಗ ಅದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂತೆಂದಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಮರಿಗಾಗಿ ಕ್ಷೀರಾದ್ರಾಹಾರವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಾನು ಹೋಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತರುವೆನೆಂದಿತು. (ಶಾಖ್ಯಾಯನ ಶಾಖೆಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಅನ್ನಾದಿನೀಂ ತೇ ಸರಮೇ ಪ್ರಜಾಂ ಕರೋಮಿ ಯಾ ನೋ ಗಾ ಅನ್ತವಿಂದ—ಎಲೈ ಸರಮೆಯೇ ನಿನ್ನ ಮರಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಕೊಡುವೆನು. ನೀನು ಹೋಗಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಬಾ ಎಂದು ಹೇಳಲು) ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಲು ಆ ಶುನಿಯು ಹೊರಟು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಪಣಿಗಳು ಗೋವನ್ನು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಂಡು ಹಿಡಿದು ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿತು. ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳು ಬಿಡಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು

ಸರಮಾ ಎಂಬುವುದು ದೇವತೆಗಳ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಶುನಿಯು ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮರಿಗಳಿದ್ದವೆಂದೂ ಅವು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯಾದ ಯಮನ ಬಳಿ ಇದ್ದವೆಂದೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ತಾಯಿಯ ಹೆಸರನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾರಮೇಯೌ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದಿತೆಂದೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು—

ಅತಿ ದ್ರವ ಸಾರಮೇಯೌ ಶ್ವಾನೌ ಚತುರಕ್ಷೌ ಶಬಲೌ ಸಾಧುನಾ ಸಥಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೧೦)

ಯೌ ತೇ ಶ್ವಾನೌ ಯಮರಕ್ಷಿತಾರೌ ಚತುರಕ್ಷೌ ಸಥಿರಕ್ಷೀ ನೃಚಕ್ಷಸೌ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೧೧)

ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಯ ಎರಡು ಮರಿಗಳಾದ ಸಾರಮೇಯೌ ಎಂಬ ನಾಯಿಗಳ ವಿಷಯವೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕಣ್ಣುಗಳಿದ್ದ ವಿಷಯವೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸರಮಾ ಎಂಬ ದೇವಶುನಿಯು ಪಣಿಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವರೊಡನೆ ಸಂಧಾನಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದದ ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲದ ೧೦೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು—

ಕಿಮಿಚ್ಛಂತೀ ಸರಮಾ ಪ್ರೇದಮಾನಡ್ವಾರೇ ಹೃಥ್ವಾ ಜಗುರಿಃ ಪರಾಚ್ಛೇಃ |

ಕಾಸ್ತೇಹಿತಿಃ ಕಾ ಪರಿತಕ್ಮಾಸೀತ್ಕಥಂ ರಸಾಯಾ ಅತರಃ ಸಯಾಂಸಿ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ದೂತೀರಿಷಿತಾ ಚರಾಮಿ ಮಹ ಇಚ್ಛಂತೀ ಪಣಿಯೋ ನಿಧೀನ್ ವಃ |

ಅತಿಷ್ಠದೋ ಭಿಯಸಾ ತನ್ನ ಅವತ್ತಥಾ ರಸಾಯಾ ಅತರಂ ಸಯಾಂಸಿ ||

ಕೀದೃಜ್ಜಿಂಧ್ರಃ ಸರಮೇ ಕಾ ದೃಶೀಕಾ ಯಸ್ಯೇದಂ ದೂತೀರಸರಃ ಪರಾಕಾತ್ |
 ಅ ಚ ಗಚ್ಛಾನ್ಮಿತ್ರಮೇನಾ ದಧಾಮಾಥಾ ಗವಾಂ ಗೋಪತಿನೋ ಭವಾಮಿ ||
 ನಾಹಂ ತಂ ವೇದ ದಭ್ಯಂ ದಭತ್ಸ ಯಸ್ಯೇದಂ ದೂತೀರಸರಂ ಪರಾಕಾತ್ |
 ನ ತಂ ಗೂಹಂತಿ ಸ್ತವತೋ ಗಭೀರಾ ಹತಾ ಇಂದ್ರೇಣ ಪಣಯಃ ಶಯಧ್ವೇ ||
 ಇಮಾ ಗಾವಃ ಸರಮೇ ಯಾ ಐಚ್ಛೇಃ ಪರಿ ದಿವೋ ಅನ್ತಾನ್ ಸುಭಗೇ ಪತಂತೀ |
 ಕಸ್ತ ಏನಾ ಅವ ಸ್ಯಜಾದಯುಧ್ವ್ಯತಾಸ್ತಾಕಮಾಯುಧಾ ಸಂತಿ ತಿಗ್ಮಾ ||
 ಅಸೇನ್ಯಾವಃ ಪಣಯೋ ವಚಾಂಸ್ಯನಿಷವ್ಯಾಸ್ತನ್ವಃ ಸಂತು ಪಾಪೀಃ |
 ಅಧುಷ್ವೋ ವ ಏತವಾ ಆಸ್ತು ಪನ್ನಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವ ಉಭಯಾ ನ ಮೃಳಾತ್ ||
 ಅಯಂ ನಿಧಿಃ ಸರಮೇ ಅದ್ರಿಬುಧ್ನೋ ಗೋಭಿರತ್ವೇಭಿರ್ವಸುಭಿರ್ನ್ಯೃಷ್ವಃ |
 ರಕ್ಷಂತಿ ತಂ ಪಣಯೋ ಯೇ ಸುಗೋಸಾ ರೇಕು ಪದಮಲಕಮಾ ಜಗಂಥ ||
 ಏಹ ಗಮನ್ಮೃಷಯಃ ಸೋಮಶಿತಾ ಆಯಾಸ್ಯೋ ಅಂಗಿರಸೋ ನವಗ್ವಾಃ |
 ತ ಏತಮೂರ್ವಂ ವಿಭಜಂತ ಗೋನಾಮುಭೈತದ್ವಚಃ ಪಣಯೋ ವಮನ್ನಿತ್ ||
 ಏನಾ ಚ ತ್ವಂ ಸರಮ ಆಜಗಂಥ ಪ್ರಬಾಧಿತಾ ಸಹಸಾ ದೈವೈನ |
 ಸ್ವಸಾರಂ ತ್ವಾ ಕೃಣವೈ ಮಾ ಪುನರ್ಗಾ ಅಪ ತೇ ಗವಾಂ ಸಭಗೇ ಭಜಾಮ ||
 ನಾಹಂ ವೇದ ಭ್ರಾತೃತ್ವಂ ನೋ ಸ್ವಸೃತ್ವಮಿಂದ್ರೋ ವಿದುರಂಗಿರಸಶ್ಚ ಘೋರಾಃ |
 ಗೋಕಾಮಾ ಮೇ ಅಚ್ಛದಯನ್ ಯದಾಯಮಪಾತ ಇತ ಪಣಯೋ ವರೀಯಃ ||
 ದೂರಮಿತ ಪಣಯೋ ವರೀಯ ಉದ್ಗಾವೋ ಯಂತು ಮಿನತೀರ್ಯತೇನ |
 ಬೃಹಸ್ಪತಿಯಾ ಅವಿಂದನ್ನಿಗೂಳ್ತಾಃ ಸೋಮೋ ಗ್ರಾವಾಣ ಋಷಯಶ್ಚ ವಿಪ್ರಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೮-೧ ರಿಂದ ೧೧)

ಇದರ ಅನುವಾದವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೇವೆ. ಇದು ಪಣಿಗಳಿಗೂ ಸರಮೆಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ
 ರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಗೋವುಗಳನ್ನು ವಲನ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಪಣಿಗಳೆಂಬವರು ಅಪಹರಿಸಿ ಒಂದು
 ರಹಸ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಆಗ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಇಂದ್ರನು ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವುದ
 ಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಶುನಿಯಾದ ಸರಮೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಆ ಸರಮೆಯು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಬಹುದೂರ
 ಸಂಚರಿಸಿ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ರಸಾ ಎಂಬ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಪಣಿಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ
 ಬಂದಿತು. ಆಗ ಪಣಿಗಳು ಸರಮೆಯು ಬಂದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಭಾವನೆ
 ಯಿಂದ ಇಂತು ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು -

ಪಣಿಗಳು—ಎಲೈ ಸರಮೆಯೇ, ನೀನು ಬಹುದೂರದಿಂದ ಬಹುಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತೆ.

ನೀನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಉದ್ದೇಶವೇನು? ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬಂದೆ? ರಸಾ ಎಂಬ ನದಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ದಾಟಿದೆ?

ಸರಮೇ—ಎಲೈ ಪಣಿಗಳೇ ಕೇಳಿ. ನಾನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ನಿಯಮಿತಳಾಗಿ ಅವನ ದೂತಿಯಂತೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವೆನು. ನೀವು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿರುವ ಧನಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನು. ರಸಾನದಿಯು ಹೆದರಿ ನನಗೆ ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ನಾನು ಆ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಬಂದೆನು.

ಪಣಿಗಳು—ಎಲೈ ಸರಮೇಯೇ, ಒಳ್ಳೇದು. ಇಂದ್ರನು ನಿನ್ನನ್ನು ದೂತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಇಂದ್ರನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಗಿರುವನು? (ಪಣಿಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು) ಸರಮೇಯು ಬಂದರೆ ಬರಲಿ. ಅದರೊಡನೆ ಸ್ನೇಹವನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಅದೇ ಯಜಮಾನತಿಯಾಗಿರಲಿ.

ಸರಮೇ—ನೀವು ಭಾವಿಸಿರುವಂತೆ ಆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ ಆ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುವನೇ ಹೊರತು ಅವನನ್ನು ಇತರರು ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆಳವಾದ ನದಿಗಳು ಸಹ ಅವನನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು. ಅವನಿಂದ ನೀವು ಸಂಹೃತರಾಗಿ ವೃತ್ಯುಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಪಣಿಗಳು—ಎಲೈ ಸರಮೇಯೇ, ಇಗೋ ಈ ಗೋವುಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಅಲ್ಲವೇ ನೀನು ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗದಿಂದ ಬಹುದೂರ ಬಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವುದು? ಆದರೆ ಆ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧಮಾಡದೆ ನಿನಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಒಪ್ಪಿಸುವವರಾರು? ನಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳು ಬಹು ಹರಿತವಾಗಿವೆ.

ಸರಮೇ—ನಿಮ್ಮ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಆ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ಬಲವಿರುವುದೇ, ನಿಮ್ಮ ಪಾಪಪೂರಿತವಾದ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಬಿಲ್ಲುಬಾಣಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದೇ? ನೀವು ಅನುಸರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವು ಬಹು ಕಷ್ಟಕರವಾದುದು. (ಗೋವುಗಳ ಮಾಲೀಕನಾದ) ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ನಿಮಗೆ ದಯೆ ವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ನಿಮ್ಮ ಮಾತಿಗೆ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಣಿಗಳು—ಎಲೈ ಸರಮೇ, ಈ ಪಶುಧನವು, ಎಂದರೆ ಹಸುಗಳು ಕುದುರೆಗಳು, ದ್ರವ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ನಾವು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತಂದಿರುವೆವು. ಪಣಿಗಳಾದ ನಾವು ಅವುಗಳನ್ನು ಬಹು ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುವೆವು. ಇಂತಹ ದುರ್ಗಮವಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನೀನು ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು ವ್ಯರ್ಥವು.

ಸರಮೇ—ಎಲೈ ಪಣಿಗಳೇ ಕೇಳಿ. ಋಷಿಗಳೂ, ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಆಯಾಸ್ಯನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಈ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹಂಚಿಕೊಳ್ಳುವರು. ನೀವು ಆಡುತ್ತಿರುವ ಮಾತು ವ್ಯರ್ಥವೆಂಬುದು ನಿಮಗೆ ಆಗ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು.

ಪಣಿಗಳು—ಎಲೈ ಸರಮೇ, ನಿನಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಬೆಂಬಲವಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ನಮ್ಮ ಸಹೋದರಿಯಂತೆ ಭಾವಿಸುವೆವು. ನೀನು ಇಂದ್ರನ ಬಳಿಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಡ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರು. ಈ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿನಗೂ ಒಂದು ಪಾಲನ್ನು ಕೊಡುವೆವು.

ಸರಮೇ—ನೀವು ನೀಡುವ ಸ್ನೇಹಭಾವವೂ ಸಹೋದರಿತ್ವವೂ ನನಗೆ ಬೇಡ. ಇಂದ್ರನೂ, ಭಯಂಕರರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೂ ನನ್ನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರು. ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ನಾನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಾಗ ಅವರು ಗೂಢಮಾರ್ಗದಿಂದ ನಿಮ್ಮ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅರಿತಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಪಣಿಗಳೇ, ನೀವು ದೂರ ಓಡಿಹೋಗಿ ಬದುಕಿಕೊಳ್ಳಿರಿ.

ಸಾವಕಾಶ ಮಾಡಬೇಡಿ, ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸುರಕ್ಷಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ. ಗುಹೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈಚೆಗೆ ಬರಲಿ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋಷಿಗಳು ಈ ರಹಸ್ಯ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ಗೋವುಗಳಿರುವ ಗುಹೆಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಒಡೆದು ಒಳಗೆ ನುಗ್ಗುವರು.

ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಣಿಗಳೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಸರಮೆಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪಣಿಗಳು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಧನಿಕನೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಅವನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಿಕ್ರಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ನೋಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅವನು ಗೌರವಾರ್ಹನಲ್ಲದವನೆಂದೂ ನೀಚಮನುಷ್ಯನೆಂದೂ ಋಷಿಗಳು ಭಾವಿಸಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪಣಿ ಎಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಣಿಯು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದು ವರ್ಗದ ಜನರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಪಣಿಗಳೆಂಬವರು ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳೆಂದೂ ಇವರು ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರೆಂದೂ ಆದರೂ ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅಸುರರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಮತವು. ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಯಾವ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ನ್ಯಾಯ ಅಥವಾ ಅನ್ಯಾಯಮಾರ್ಗದಿಂದ ಕೇವಲ ದ್ರವ್ಯ ಸಂಪಾದನೆಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಅದರಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಆರ್ಯರು ದಸ್ಯಗಳೆಂತಲೂ, ನೀಚವೃತ್ತಿಯ ಮನುಷ್ಯರೆಂತಲೂ ಭಾವಿಸಿ ಆ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆಡವಿದ್ದಾರೆ. ಪಣಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಪಣಿಯುಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೪-೧೦ ; ೧-೧೫೧-೯ ; ೪-೫೧-೩ ; ೬-೨೦-೪ ; ೧೦-೧೦೮-೭ ; ೧೦-೧೦೮-೮ ; ೧೦-೧೦೮-೨ ; ೧೦-೧೦೮-೪ ; ೧೦-೧೦೮-೬ ; ೧೦-೧೦೮-೧೦ ; ೧೦-೧೦೮-೧೧ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ.

ಪಣಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೧-೩೩-೩ ; ೧-೧೮೦-೭ ; ೫-೬೧-೮ ;

ಪಣಿನಾ—ಋ. ಸಂ. ೪-೨೫-೭ ;

ಪಣಿನಾಇವ—ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೧ ;

ಪಣಿಭಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೪-೫೮-೪ ;

ಪಣಿಭ್ಯಃ—ಋ. ಸಂ. ೯-೨೨-೭ ;

ಪಣಿಂ—ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೪ ; ೬-೪೪-೨೨ ; ೬-೫೧-೧೪ ; ೬-೬೧-೧ ; ೮-೪೫-೧೪ ; ೮-೭೫-೭ ;
೧೦-೬೭-೬ ; ೧೦-೧೫೬-೩ ;

ಪಣೀನ್—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೪-೨ ; ೬-೩೩-೨ ; ೬-೩೯-೨ ; ೭-೬-೩ ; ೭-೧೯-೯ ; ೮-೨೬-೧೦ ;
೮-೬೪-೨ ; ೮-೬೬-೧೦ ; ೧೦-೬೦-೬ ;

ಪಣೀನಾಂ—ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೬ ; ೬-೪೫-೩೧ ; ೬-೫೩-೫ ; ೬-೫೩-೭ ; ೭-೯-೨ ; ೯-೩-೨ ;

ಪಣೇಃ—ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೪ ; ೧-೧೮೨-೩ ; ೩-೫೮-೨ ; ೫-೩೪-೭ ; ೬-೧೩-೩ ; ೬-೫೩-೩ ;
೬-೫೩-೬ ; ೧೦-೯೨-೩ ;

ಪಣೌ—ಋ. ಸಂ. ೮-೯೭-೨.

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಈ ಪಠಿಗಳೆಂಬವರು ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನ ಸೈನಿಕರೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಇವರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕದ್ದು ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾವು ಹಿಂದೆ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೨, ಪೇಜು ೨೨೮, ೪೬೫-೪೬೬ ಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಷ್ಟೌ—ಇಷ ಗತೌ ಧಾತು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್. ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣನಿಷೇಧ ಷ್ವನಾಷ್ಟ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಟಕಾರ. ಇಷ್ಟಿ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೈಕವಚನರೂಪ. ಆದ್ಯದಾತ್ಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮಂತ್ರೇ ವೃಷೇಷಸಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದತ್—ವಿದ್ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಲಿಗೆ ಆಜ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜುಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಿನಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸಾದಾದೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸರಮಾ—ಸರಮಾ ಸರಣಾತಾ (ನಿರು. ೧೧-೨೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. (ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥ) ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕ ಅನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಿಮಿತ್ತತನಾಗಿ ಟಾವ್. ಸರಮಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾಸಿಮ್—ಧೇಟು ಪಾನೇ ಧಾತು. ಧೀಯತೇ ಪೀಯತೇ ಇತಿ ಧಾಸಿಃ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದೇ ಚ ಉಪದೇಶೇಶಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ ಧಾಸಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ. ಅಥವಾ ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪೋಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ—ತದ್ಬೃಹತೋ ಕರಪತ್ಯೋಶ್ಲೋರದೇವತಯೋಃ ಸುಖ್ಯ ತಲೋಪಶ್ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೫೭ ಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೇವತಾರೂಪ ಅರ್ಥತೋರುವುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ ಬೃಹತಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಬೃಹತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಆದ್ಯದಾತ್ತ ವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತೇನೆ. ಪತಿಶಬ್ದವು ಷತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಸ್ತ್ರಿಯಾಭಿಃ—ನಿವಸತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಸ್ತ್ರೀರಾದಿಕಮಿತಿ ಉಸ್ರಾ ಗೌ, ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು ಸ್ಪಾಯಿತೆಇತ್ಯಂ- ವಂಚಿತಕಿ (ಉ. ಸೂ. ೪೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಕ್. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯ ಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಸ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಸ್ರಾ ಶಬ್ದಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವೇನ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ನಿಘಂಟುಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ಆಯನೇಯಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಉಸ್ತ್ರಿಯಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾನಶಂತೆ—ವಾಶ್ಯ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ಞ. ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಹ್ರಸ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘೋಕಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವೃತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶನ್ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಯಸ್ಯ ಹಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ ವಾನಶಂತೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ

ನವಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯನಾಜಾಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಸು॒ಷ್ಪ॒ಭಾ ಸ ಸ್ತು॒ಭಾ ಸ॒ಪ್ತ ವಿ॒ಪ್ರೈಃ ಸ್ವ॒ರೇಣಾ॑ದ್ರಿಂ ಸ್ವ॒ರ್ಯೋ॑
ನವ॑ಗ್ವೈಃ |

ಸ॒ರಣ್ಯಾ॑ಭಿಃ ಫ॒ಲಿಗ॑ಮಿ॒ಂದ್ರ ಶ॒ಕ್ರ ನ॒ಲಂ ರ॒ವೇಣ॑ ದ॒ರಯೋ॑
ದಶ॑ಗ್ವೈಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಸು॒ಸ್ತು॒ಭಾ | ಸಃ| ಸ್ತು॒ಭಾ | ಸ॒ಪ್ತ | ವಿ॒ಪ್ರೈಃ | ಸ್ವ॒ರೇಣ॑ | ಅ॒ದ್ರಿಂ | ಸ್ವ॒ರ್ಯಃ |
ನವ॑ಗ್ವೈಃ ||

ಸ॒ರಣ್ಯಾ॑ಭಿಃ | ಫ॒ಲಿಗಂ | ಇ॒ಂದ್ರ | ಶ॒ಕ್ರ | ನ॒ಲಂ | ರ॒ವೇಣ॑ | ದ॒ರಯಃ |
ದಶ॑ಗ್ವೈಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂಗಿರಸೋ ದ್ವಿವಿಧಾಃ | ಸತ್ರಯಾಗಮನುತಿಷ್ಠಂತೋ ಯೇ ನವಭಿರ್ಮಾಸೈಃ ಸಮಾಪ್ಯ
ಗತಾಸ್ತೇ ನವಗ್ವಾಃ || ನವಗ್ವಾ ನವನೀತಗತಯ ಇತಿ ಯಾಸ್ಕೋ ವ್ಯಾಚಿಖ್ಯೌ | ನಿ. ೧೧-೧೯ | ಯೇ ತು
ದಶಭಿರ್ಮಾಸೈಃ ಸಮಾಪ್ಯ ಜಗ್ಮುಸ್ತೇ ದಶಗ್ವಾಃ | ತಾಡ್ಯಶ್ವೈರುಭಯನಿಧೈರ್ವಿಪ್ರೈರ್ನುರ್ದಾವಿಭಿಃ

ಸರಣ್ಯುಭಿಃ ಸರಣಂ ಶೋಭನಾಂ ಗತಿಮಿಚ್ಛದ್ಭಿಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕೈಃ | ಸಪ್ತ ಹ್ಯತ್ರ ಮೇಧಾತಿಥಿ-
ಪ್ರಭೃತಯೋಽಂಗಿರಸೋ ದೃಶ್ಯಂತೇ | ಏವಂಭೂತೈರಂಗಿರೋಭಿಃ ಸುಷ್ಪುಭಾ ಶೋಭನಸ್ತೋಭಯುಕ್ತೇನ
ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಾದಿಶ್ರವ್ಯಸ್ವರೋಪೇತೇನ | ಯದ್ವಾ | ಮಂದ್ರಮಧ್ಯಮಾದಿಸ್ವರೇಣ ಸ್ತುಭಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ
ಸ್ವರ್ಯಃ ಸುಷ್ಪು ಪ್ರಾಪ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಶಬ್ದನೀಯಃ | ಸ್ತುತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಶಕ್ರ ಶಕ್ತಿಮನ್ನಿಂದ್ರ
ಏವಂಭೂತಃ ಸ ತ್ವಮದ್ರಿಮಾದರಣೀಯಂ | ವಜ್ರೇಣ ಚ್ಛೇತ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಫಲಿಗಂ | ಪ್ರತಿಫಲಂ ಪ್ರತಿ-
ಬಿಂಬಂ | ತದಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ಫಲಿ ಸ್ವಚ್ಛಮುದಕಂ | ತದ್ಗಚ್ಛತ್ಯಾಧಾರತ್ವೇನೇತಿ ಫಲಿಗಃ | ಯದ್ವಾ |
ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಫಲಂ | ತದಸ್ತೃಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ಭವತೀತಿ ಫಲಿ ವೃಷ್ಟಿಜಲಂ | ತದ್ಗಚ್ಛತೀತಿ ಫಲಿಗಃ | ಏವಂಭೂತಂ
ವಲಂ ಮೇಘಂ ರವೇಣಾತ್ತೀಯೇನ ಶಬ್ದೇನ ದರಯಃ | ಅಭಾಯಯಃ | ತ್ವದೀಯಶಬ್ದಶ್ರವಣಮಾತ್ರೇಣ
ಮೇಘೋ ಬಿಭೇತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಅದ್ವಿಃ ಪರ್ವತಃ | ಅದ್ಯತೇಽಸ್ತಿಸ್ತನ್ಮಟಲಾದಿಕಮಿತಿ | ಫಲಿಗೋ
ಮೇಘಃ | ಫಲಿಗ ಉಪಲ ಇತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಪಾರಾತ್ | ವಲೋಽಸುರಃ | ದೇವಾ ವೈ ವಲೇ ಗಾಃ
ಪರ್ಯಪತ್ಯನ್ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೨೪ | ಇತ್ಯಾದಾವಸುರೇ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಏತೇ ತ್ರಯೋಽಪಿ
ತ್ವದೀಯಶಬ್ದಶ್ರವಣಮಾತ್ರೇಣಾಬಿಭಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ ಇತ್ಯೇಕಃ ಸಾದಪೂರಣಃ | ಸುಷ್ಪುಭಾ |
ಸ್ತೋಭತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಶೋಭನಃ ಸ್ತುಪ್ ಸ್ತೋಭೋ
ಯಸ್ಯ | ನಚ್ಚಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತೀತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಸ್ತುಭಾ |
ಕರಣಭೂತಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಸ್ವವ್ಯಾಸಾರೇ ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಸ್ತೋಭತಿ ಸ್ತುತೀತಿ ಕ್ವಿಪ್ಲೇತಿ ಕರ್ತರಿ
ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಪ್ತ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಭಿಸೋ ಲುಕ್ | ಸ್ವರ್ಯಃ |
ಸ್ಪೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ | ಋಹಲೋಽನ್ಯಾದಿತಿ ಣ್ಯತ್ | ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತಿಪ್ಲೇರಿತ ಇತಿ
ಸ್ಪರಿತತ್ವಂ | ನವಗ್ವೈಃ | ನವಶಬ್ದ ಉಪಪದೇ ಗಮೇರ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪಿ ಗಮಃ ಕ್ವಾವಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಲೋಪ
ಊ ಚಿ ಗಮಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೪-೪೦-೨ | ಇತ್ಯೂಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ನವಭಿರ್ಗೂ-
ರ್ಗಮನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನವಗ್ವಾಃ | ಅಕಾರೋಪಜನಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಗಮೇರ್ಭಾವೇ ಡ್ವಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ಪೂರ್ವವದ್ವಹುಪ್ರೀಹಿಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸರಣ್ಯುಭಿಃ | ಸರಣ-
ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ ಸರಣ್ಯವಃ | ಕೃಚ್ಛಂತೈಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಃ | ಫಲಿಗಂ |
ಫಲ್ಯುದಕಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಫಲಿಗಃ | ಷೋಽನ್ಯತ್ರಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ | ಪಾ. ೩-೨-೪೮ | ಇತಿ ಗಮೇರ್ಡಃ |
ವಲಂ | ವೃಣೋತೀತಿ ವಲಃ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಕಸಿಲಕಾದಿತ್ವಲ್ಲತ್ವಂ | ಮ. ೮-೨-೧೮ | ದರಯಃ | ದ್ವ್ಯ-
ವಿದಾರಣೇ | ವೃದ್ಧೌ ಕೃತಾಯಾಂ ದ್ವ್ಯ ಭಯ ಇತಿ ಘಟಾದಿಷು ಪಾರಾನ್ವಿತ್ವೇ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ
ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ—ಇಂದ್ರನು | ನವಗ್ವೈಃ—ಒಂಭತ್ತು ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ರಯಾಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ | ದಶಗ್ವೈಃ—
ಹತ್ತು ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ರಯಾಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ | ಸರಣ್ಯುಭಿಃ—ಸದ್ಗತಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ಸಪ್ತ—ಏಳು

ಜನ | ವಿಪ್ರೈಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ (ಅಂಗಿರಸರುಗಳಿಂದ) | ಸುಷ್ವಭಾ—ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ | ಸ್ವರೇಣ—ಉದಾತ್ತಾದಿ ಸ್ವರಗಳು ಅಥವಾ ಮಂದ್ರಾದಿ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಸ್ತುಭಾ—ಸ್ತುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಸ್ವರ್ಯಃ—ಪ್ರಾಪ್ಯನು | ಶಕ್ರೆ—ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ಸಃ—ಅಂತಹ ನೀನು | ಅದ್ರಿಂ—ಆದರಣೀಯವಾದ (ವಜ್ರದಿಂದ ಭೇದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ) | ಫಲಿಗಂ—ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ಕೊಡುವಷ್ಟು ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ನೀರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಅಥವಾ ವ್ರಿಹ್ಯಾದಿ ಫಲಕೊಡುವ ವೃಷ್ಟಿಜಲವುಳ್ಳ | ವಲಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ಅಥವಾ, [ಅದ್ರಿಃ—ವಜ್ರದಿಂದ ಭೇದಿಸಲ್ಪಡುವ ಪರ್ವತವನ್ನು | ಫಲಿಗಂ—ವೃಷ್ಟಿ ಜಲಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ವಲಂ—ವಲನಾಮಕ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು] | ರವೇಣ—(ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ) ಶಬ್ದದಿಂದ | ದರಯಃ—ಭೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ, ಭೇದಿಸಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸತ್ರಯಾಗವನ್ನು ಒಂಭತ್ತು ಅಥವಾ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಸಿದ ಏಳು ಜನ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಅಂಗಿರಸರು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದಾತ್ತಾದಿ ಶ್ರಾವ್ಯವಾದ ಸ್ವರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಂದ್ರಮಧ್ಯಮಾದಿ ಸ್ವರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ನಿನ್ನ ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮೇಘ, ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ವಲಾಸುರ, ಈ ಮೂವರೂ ಭೀತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

O powerful Indra you are to be gratified with a laudatory and well-accented hymn by the seven priests when engaged for nine months or for ten ; and desirous of safe protection, you have terrified by your voice the divisible and fructifying cloud.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುಷ್ವಭಾ—ಸ್ತೋಭತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ಶೋಭನಃ ಸ್ತೋಭೋ ಯಸ್ಯ | ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ.

ಸ್ತುಭಾ—ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ.

ಸಪ್ತ ವಿಪ್ರೈಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಜನ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದ ; ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ—ಸಪ್ತರ್ಷಯೋ ಭರದ್ವಾಜಃ ಕಶ್ಯಪೋ ಗೌತಮೋಽತ್ರಿಃ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಜಮದಗ್ನಿ-ವರ್ಷಿಷ್ಠಃ ಸಪ್ತಮಃ ಸ್ಮೃತಃ || ಭರದ್ವಾಜ, ಕಶ್ಯಪ, ಗೌತಮ, ಅತ್ರಿ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಜಮದಗ್ನಿ, ವರ್ಷಿಷ್ಠ, ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ವಿಪ್ರೈಃ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸ್ವರೇಣ—ಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತಾದಿಶ್ರವ್ಯಸ್ವರೋಪೇತೇನ ಅಥವಾ ಮಂದ್ರಮಧ್ಯಮಾದಿಸ್ವರೋಪೇತೇನ ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಸ್ವರಗಳಾದ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ, ಪ್ರಚಯಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ಸ್ವರಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಮಂದ್ರ ಮಧ್ಯಮ ಮೇದಲಾದ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಯು—ಸ್ವರತಿ ನೇನತೀತ್ಯರ್ಚತಿ ಕರ್ಮಸು ಪಾಠಾತ್ ಸ್ವರಶಬ್ದ ಇಹ ಸ್ತೋತ್ರವಚನಃ | ಅನ್ಯೇನ ಚ ಸ್ತೋತ್ರಾ ಜನೇನ ಸ್ತುತೃಃ | ಎಂದರೆ ಸ್ವರತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೂಜಿಸು, ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವರ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇತರ ಜನರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಅದ್ವಿಂ—ಪರ್ವತವನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನು (ನಿ. ೨-೨೧)

ಸ್ವರ್ಯಃ—ಸ್ವು ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ | ಸುಷ್ಪು ಪ್ರಾಪ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ ಶಬ್ದನೀಯಃ ಸ್ತುತೃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು.

ನವಗ್ವೈಃ, ದಶಗ್ವೈಃ—ನವಭಿರ್ಮಾಸೈರ್ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ನವಗ್ವಾಃ | ದಶಭಿರ್ಮಾಸೈರ್ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ದಶಗ್ವಾಃ | ಅಂಗಿರಸಾಂ ಸತ್ರಮಾಸೀನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೇ ನವಭಿರ್ಮಾಸೈರನಾಪ್ತಫಲಾ ಉತ್ಥಿತಾ ಸ್ತೇಷಾಂ ನವಗ್ವಾ ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾ | ದಶಭಿರ್ಮಾಸೈರ್ದಶಗ್ವಾ ಇತಿ ಚ || ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಂವತ್ಸರಕಾಲಮಾಡುವ ಸತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು. ಅವರನ್ನು ಅಂಗಿರಸ್ತಮಾ ನವಗ್ವಾಃ ಒಂಭತ್ತು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿವಂಶಸ್ಥರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದವರು ಎಂದೂ ಹತ್ತು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿವಂಶಸ್ಥರನ್ನು ದಶಗ್ವಾಃ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ—The term Navagva is applied to a man generally an Angiras, in the highest degree (Angirastama-ಅಂಗಿರಸ್ತಮ) who appears as a mystic race of olden times coupled with, and conceived probably as related to the Angirases they are often associated with the Dasagvas (ದಶಗ್ವ). ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು.

ಯೇನಾ ನವಗ್ವೋ ದಧ್ಯಜ್ಜ ಪೋರ್ಣುತೇ ಯೇನ ವಿಪ್ರಾಸ ಅಪಿರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦-೮೪)

ನವಗ್ವೋ ನು ದಶಗ್ವೋ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಸಚಾ ದೇವೇಷು ಮಂಹತೇ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೨-೬)

ಸಖಾ ಹ ಯತ್ರ ಸಖಿಭಿರ್ನವಗ್ವೈರಭಿಜ್ಞಾ ಸತ್ತಭಿರ್ಗಾ ಅನುಗ್ಮನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೫)

ಅಂಗಿರಸೋ ನಃ ಪಿತರೋ ನವಗ್ವಾ ಅಥರ್ವಣೋ ಭೃಗವಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಯೇನಾ ನವಗ್ಧೇ ಅಂಗಿರೇ ದಶಗ್ಧೇ ಸಪ್ತಾಸ್ಯೇ ರೇವತೀ ರೇವದೂಷ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೧-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಮುಗ್ಧೇದದ ಮಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅರ್ಥವೇದ ಸಂ. ೧೯-೧-೫೬; ೧೮-೩-೨೦ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನವಗ್ಧ ಮತ್ತು ದಶಗ್ಧ ಎಂಬ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿ ನಾಮವನ್ನು ಪಡೆದ ಅಂಗಿರಾಮುಷಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.

ಸರಣ್ಯುಭಿಃ—ಸರಣಂ ಶೋಭನಾಗತಿಮಿಚ್ಛದ್ಭಿಃ—ಉತ್ತಮವಾದ ಗಮನಯುಕ್ತರಾದ.

ಫಲಿಗಂ—ಪ್ರತಿಫಲಂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಂ | ತದಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತೀತಿ ಫಲಿ ಸ್ವಚ್ಛಮುದಕಂ | ತದ್ಗಚ್ಛತ್ಯಾಧಾರತ್ಯೇನೇತಿ ಫಲಿಗಃ | ಯದ್ವಾ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಫಲಂ | ತದಸ್ಮಿಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತಿ ಭವತೀತಿ ಫಲಿ ವೃಷ್ಟಿಜಲಂ | ತದ್ಗಚ್ಛತೀತಿ ಫಲಿಗಃ ಮೇಘಃ || ಪ್ರತಿಫಲ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಫಲಿ ಎಂದರೆ ನೀರು ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಂತಹ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ನೀರನ್ನು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮೇಘವು. ಅಥವಾ ಫಲವೆಂದರೆ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಧಾನ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಜಲಕ್ಕೆ ಫಲಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅಂತಹ ಜಲವನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹುಯ್ಯುವ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಫಲಿಗು ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವಲಂ—ವಲಂ ಎಂದರೆ ವಲ ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

ರವೇಣ ದರಯಃ—ಮಹತಾ ಶಬ್ದೇನೈವ ವಿದಾರಿತನಾನಸಿ | ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಶಬ್ದಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸೀಳುವೆ. ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಪರ್ವತವನ್ನು ಅಥವಾ ಮೇಘವನ್ನೂ ಸೀಳಿ ಮೇಘವು ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಃ—ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸ ಎಂಬುದು ಪಾದಪೂರಣಗೋಸ್ಕರ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ.

ಸುಷ್ಪುಭಾ—ಸ್ತೋಭತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ವಾ. ೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್. ಸ್ತುಪ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಶೋಭನಃ ಸ್ತುಪ್ ಸ್ತೋಭೋ ಯಸ್ಯ ಸುಷ್ಪುಪ್ ನೌಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು+ಸ್ತುಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಷತ್ವ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಸ್ತುಭಾ—ಯದ್ಯಪಿ ಸ್ತೋತ್ರವು ಕರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಸ್ತವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾದುದರಿಂದ, ಸ್ತೋಭತಿ ಸ್ತೌತಿ (ಇತಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ತುಭಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚಃ ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ತ—ಸಪ್ತ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಲುಕ್.

ಸ್ವರ್ಯಃ—ಸ್ವರ್ಯ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ ಧಾತು ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಣ ಬಂದರೆ ಸ್ವರ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವಗ್ವೈಃ—ನವ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಗಮಃ ಕ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಮಿನ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನವಗ ಎಂದಿರುವಾಗ ಊಚಿ ಗಮಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೦-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಊಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನವಭಿಃ ಗೂಃ=ಗಮನಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನವಗ್ವಾಃ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ. ಗ್ವ ಎಂದು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರಣ್ಯುಭಿಃ—ಸರಣಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಃ ಸರಣ್ಯವಃ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರಣ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕೃಚ್. ಕೃಚ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಸರಣ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಸರಣ್ಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸರಣ್ಯುಭಿಃ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಫಲಿಗಮ್—ಫಲಿ ಉದಕಂ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಫಲಿಗಃ ಗಮ್ ಲ್ಪ ಗತೌ ಧಾತು ಷೋಽನ್ಯತ್ರಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಡ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಲಮ್—ವೃಣೋತಿತಿ ವಲಃ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಾಪಿಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಪಿಲಕಾದಿತ್ವಾತ್ ಲತ್ವಂ (ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲತ್ವ. ವಲ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದರಯಃ—ದ್ವ್ಯಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಣಿಚ್ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಧಾತುವು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ದ್ವ್ಯ ಭಯೇ ಎಂದು ಪರಿತನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಬರುತ್ತದೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗೃಣಾ॑ನೋ॒ ಅಂ॑ಗಿರೋ॒ಭಿ॒ರ್ದ॒ಸ್ಮ ವಿ॒ ವರು॑ಷ॒ಸಾ ಸೂರ್ಯೇ॑ಣ
ಗೋ॒ಭಿ॒ರಂಧಃ॑ ।

ವಿ ಭೂ॑ಮ್ಯಾ॒ ಅಪ್ರ॑ಥಯ॒ ಇಂದ್ರ॑ ಸಾ॒ನು ದಿ॒ವೋ॑ ರ॒ಜ ಉ॑ಪ॒ರಮ॑-
ಸ್ತ॒ಭಾಯಃ॑ || ೫ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಗೃ॒ಣಾ॑ನಃ | ಅಂ॑ಗಿರಃ॒ಭಿಃ | ದ॒ಸ್ಮ | ವಿ | ವಃ | ಉ॑ಷ॒ಸಾ | ಸೂರ್ಯೇ॑ಣ |
ಗೋ॒ಭಿಃ | ಅಂಧಃ॑ ||

ವಿ | ಭೂ॑ಮ್ಯಾಃ | ಅ॒ಪ್ರ॒ಥ॒ಯಃ | ಇಂ॒ದ್ರ | ಸಾ॒ನು | ದಿ॒ವಃ | ರ॒ಜಃ | ಉ॑ಪ॒ರಂ |
ಅ॒ಸ್ತ॒ಭಾ॒ಯಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ಮ ದರ್ಶನೀಯ ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಯಿತರ್ವೇಂದ್ರ ತ್ವಮಂಗಿರೋಭಿರ್ಋಷಿಭಿರ್ಗೃಣಾನಃ
ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸನ್ ಉಷಸಾ ಸೂರ್ಯೇಣ ಚ ಸಹ ಗೋಭಿಃ ಕಿರಣೈರಂಧೋಽಂಧಕಾರಂ ವಿ ವಃ |
ವ್ಯವೃಣೋಃ | ವ್ಯನಾಶಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಭೂಮ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಾನು ಸಮು-
ಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶಂ ವ್ಯಪ್ರಥಯಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಕರೋಃ | ವಿಷಮಾಮಿಮಾಂ ಸಮೀಕೃತವಾನಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ದಿವೋಽಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ರಜೋ ರಜಸೋ ಲೋಕಸ್ಯೋಪರಮುಪ್ತಂ ಮೂಲಪ್ರದೇಶಮುಪ್ತ-
ಭಾಯಃ | ಅಸ್ತಭಾಃ | ಯಥಾಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಸ್ಯ ಮೂಲಂ ದೃಢಂ ಭವತಿ ತಥಾಕಾಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಗೃಣಾನಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಲಟಃ ಶಾನಚಿ ಯಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನಾ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ
ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಚಿತ್ಸ್ರರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಸ್ಮ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ಇಷಿಯುಧೀಂಧಿದಸೀತ್ಯಾದಿನಾ
ಮಕ್ | ವಃ | ವೃಷಾ ವರಣೇ | ಲುಜಾ ಸಿಪಿ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ . ಚ್ಲೇರ್ಲೂಕ್ | ಗುಣೇ
ಹಲ್ವಾಬ್ಬಿ ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಅಂಧಃ |

ತಮೋಽಪ್ಯಂಧ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ಮಿನ್ದ್ವಾನಂ ಭವತಿ | ೧. ೫೦ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ | ರಜಃ | ಲೋಕಾ
ರಾಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದ್ವಜಃಶಬ್ದೋ ಲೋಕವಚನಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಲುಕ್ |
ಅಸ್ತಭಾಯಃ | ಲಜಾ ಸ್ತಂಭುಸ್ತಂಭ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೩-೧. ೮೨ | ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭಂದಸಿ ಶಾಯಜಪಿ |
ಪಾ. ೩-೧. ೮೪ | ಇತ್ಯಹಾವಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಶಾಯಜಾದೇಶಃ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ
ನಲೋಪಃ ಅಡಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ಮ—ದರ್ಶನೀಯನೇ (ಸುಂದರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ) ಅಥವಾ ಶತ್ರುನಾಶಕನೇ (ನೀನು) | ಅಂಗಿ-
ರೋಭಿಃ—ಅಂಗಿರಸರುಗಳಿಂದ | ಗೃಣಾನಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ | ಉಷಷಾ—ಉಷಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ |
ಸೂರ್ಯೇಣ—ಸೂರ್ಯನಿಂದಲೂ (ಕೂಡ) | ಗೋಭಿಃ—ಕಿರಣಗಳಿಂದ | ಅಂಧಃ—ಅಂಧಕಾರವನ್ನು |
ವಿವಃ—ತೆರೆದೆ (ನಾಶಮಾಡಿದೆ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಭೂಮ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಯ | ಸಾನು—
ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು | ವಿ ಅಪ್ರಥಯಃ—ವಿಸ್ತೀರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ (ಸಮಮಾಡಿದೆ) |
(ತಥಾ—ಹಾಗೆಯೇ) | ದಿವಃ ರಜಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ | ಉಪರಾಃ—ಮೂಲಪ್ರದೇಶವನ್ನು |
ಅಸ್ತಭಾಯಃ—ದೃಢಪಡಿಸಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುಂದರಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ, ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಅಂಗಿರಸರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ, ಉಷಸ್ಸು,
ಸೂರ್ಯ, ಇವರುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದೆ. ಭೂಮಿಯ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು
ಸಮಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಮೂಲವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿದೆ.

English Translation.

Destroyer of foes, praised by the Angirases you have scattered the
darkness with the dawn, and with the rays of the Sun; you have streng-
thened the foundations of the firmament beneath the heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯತ್ತ್ವಂ ಸೂರ್ಯಾದಿಶೇಷಸಾಮಾವರಕಂ ವೃತ್ತಂ
ಹತ್ವಾ ತತ್ತಿರಣರೂಪಾ ಗಾ ಮೋಚಿತವಾನಸಿ ತಥಾ ಯತ್ತ್ವಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತಸ್ಯಾಸ್ತಲಂ
ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಕೃತವಾನಸಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯೋಪರಿ ಚ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಧಾರಯಸಿ ತತ್ಸರ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ
ಪಿತೃಭಿಃ ಅಂಗಿರೋಭಿಃ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ನೇವ ಕೃತವಾನಸಿ ನಾನ್ಯಥಾ | ಅತಃ ಕಾರಣಾತ್ ಶೇಷಾಮೇವಾಂಗಿ-
ರಸಾಂ ಪುತ್ರಾ ವಯಂ ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋತುಮರ್ಹಾಮಃ ತ್ವಂ ಚ ನಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಸಾವಧಾನಂ ಶ್ಲೋತು-
ಮರ್ಹಸೀತಿ || ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳಾದ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳು

ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಾಗಿ ನೀನು ಅವರ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಆವರಿಸಿದ್ದ ಮೇಘವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ ಭೂಮಿಯ ತಲವನ್ನು ಸಮನಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಗಿಯೂ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದನ್ನೂ ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತೀಯೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳಾದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು ಮಾಡಿರುವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯ ಪುತ್ರರಾದ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಕೇಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಗೃಣಾನಃ—ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸನ್ | ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ.

ದಸ್ಮ—ದರ್ಶನೀಯ | ಅಥವಾ ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ | ಶತ್ರುಣಾಮುಪಕ್ಷಯಿತರಿಂದ್ರ | ಸುಂದರನಾದ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ.

ಗೋಭಿಃ—ಕಿರಣಗಳಿಂದ ; ಸರ್ವೇಽಪಿ ರಶ್ಮಯೋ ಗಾವ ಉಚ್ಯಂತೇ (ನಿ. ೨-೬).

ಅಂಧಃ—ತಮಸ್ಸು, ಕತ್ತಲೆ (ನಿ. ೫-೧).

ರಜಃ—ಲೋಕವು | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ (ನಿ. ೪-೧೯).

ಸಾನು—ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಪ್ರದೇಶಂ | ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು (ಸಮನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೃಣಾನಃ—ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಶಾನ್‌ಚ್. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಯಿಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ನಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ನಾಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಶ್ನಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಗೃಣಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾನ್‌ಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಮ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು ಇಷಿಯುಧೀಂದ್ರದಿಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದಸ್ಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುಲೋಪದಿಂದ ದಸ್ಮ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ.

ವಃ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಜ್ಲಿಲುಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಲಿವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ

ರಪರವಾಗಿ ಅರ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿನ ಅಪ್ಪಕ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಃ ಎಂದು ರೂಪ ನಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ.

ಅಂಧಃ—ತಮೋಽಪ್ಯಂಧ ಉಚ್ಯತೇ ನಾಸ್ಮಿನ್ ಧ್ಯಾನಂ ಭವತಿ (ನಿರು. ೫-೧) ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಕತ್ತಲೆಯು ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಅಂಧಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಜಃ—ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ (ನಿರು. ೪-೧೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರಜಶಬ್ದವು ಲೋಕ ವಾಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ.

ಅಸ್ತಭಾಯಃ—ಸ್ತಂಭು ಸೌತ್ರವಾದ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಸ್ತಂಭು ಸ್ತಂಭು— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛಂದಸಿ ಶಾಯಜಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶಾಯಜಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಯಜ್ ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಿದಿತಾಂ-ಹಲಉಪ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಸ್ತಭಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪ್ರಥಯಃ—ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಣಿಚ್ಛಿನ್ನಲ್ಲಿ, ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಥಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮಸ್ಯ ಕರ್ಮ ದಸ್ಮಸ್ಯ ಚಾರುತಮಮಸ್ತಿ
ದಂಸಃ |

ಉಪಹ್ವರೇ ಯದುಪರಾ ಅಪಿನ್ವತ್ ಮಧ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯಗ್ಚ-
ತಸ್ಯಃ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ಉಂ ಇತಿ | ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ | ಅಸ್ಯ | ಕರ್ಮ | ದಸ್ಮಸ್ಯ | ಚಾರುತ-
ತಮಂ | ಅಸ್ತಿ | ದಂಸಃ |

ಉಪಹ್ವರೇ | ಯತ್ | ಉಪರಾಃ | ಅಪಿನ್ವತ್ | ಮಧ್ವರ್ಣಸಃ | ನದ್ಯಃ |
ಚತಸ್ರಃ || ೬ ||

|| ಸಾಮಾನ್ಯಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಭಿಷ್ಟನೇ ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮಿತ್ಯೇಷಾ | ಅಥೋತ್ತರಮಿತ್ಯತ್ರ ಸೂತ್ರೀಕಂ | ತದು
ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮಸ್ಯ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ್ವನ್ನಭೋ ದುಹ್ಯತೇ ಘೃತಂ ಪಯಃ | ಅ. ೪-೭ | ಇತಿ ||

ದಸ್ಮಸ್ಯ ದರ್ಶನೀಯಸ್ಯಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ತದು ತದೇವ ಕರ್ಮ ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ | ಅತಿಶಯೇನ
ಪೂಜ್ಯಂ | ದಂಸ ಇತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ದಂಸಸ್ತದೇವ ಕರ್ಮ ಚಾರುತಮಂ | ಅತಿಶಯೇನ ಶೋಭನಂ |
ಕಿಂ ತದಿತ್ಯತೇ ಆಹ | ಅಯಮಿಂದ್ರ ಉಪಹ್ವರ ಉಪಹ್ವರ್ತವ್ಯೇ ಗಂತವ್ಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ
ಸಮೀಪದೇಶ ಉಪರಾ ಉಪ್ತಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾ ಮಧ್ವರ್ಣಸೋ ಮಧುರೋದಕಾಶ್ಚತಸ್ರೋ ನದ್ಯಃ
ಪ್ರಧಾನಭೂತಾ ಗಂಗಾದಿನದೀರಪಿನ್ವತ್ | ಅಸಿಂಚದಿತಿ | ಯದೇತ್ಯಮ್ ತದನೈನ ಕರ್ತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾ-
ತ್ಪೂಜ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ | ಯಕ್ಷ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಯಕ್ಷ್ಯತ ಇತಿ ಯಕ್ಷಃ | ಅತಿಶಯೇನ

ಯಕ್ಷೋ ಯಕ್ಷತಮಃ | ಪುನಃ ಸ್ತಾದಿಸಮಾಸೇವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದಂಸಃ | ದಸಿ
 ದಂಸನದರ್ಶನಯೋಃ | ಚುರಾದಿರಾತ್ಮನೇಪದೀ | ದಂಸ್ಯತೇ ಕರ್ತವ್ಯತಯಾ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದಂಸಃ
 ಕರ್ಮ | ಔಣಾದಿಕಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಸುನ್ | ಉಪಹ್ವರೇ | ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ | ಕೌಟಿಲ್ಯಲಕ್ಷಣಗತಿವಾಚಿನಾತ್ರ
 ಗತಿನಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಉಪಹ್ವರಂತಿ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನದ್ಯ ಇತ್ಯುಪಹ್ವರೋ ಭೂಪ್ರದೇಶಃ | ಪುಂಸಿ
 ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣೇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಗುಣಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
 ಅಪಿನ್ವತ್ | ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ | ಭಾವಾದಿಕಃ | ಚತಸ್ರಃ | ಶಸ್ | ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸ್ಯ
 ಇತಿ ಚತುರ್ಶಬ್ದಸ್ಯ ಚತಸ್ರಾದೇಶ ಅದ್ಯುದಾತ್ತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಚಿ ರ
 ಋತ ಇತಿ ರೇಫಾದೇಶಃ | ಸಾ. ೭-೨-೯೯, ೧೦೦ | ಚತುರ್ಶಬ್ದಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾನಿವದ್ಭಾವೇನ
 ಚತಸ್ರಾದೇಶಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸಿದ್ಧೇಽಪಿ ಪುನರಾದ್ಯುದಾತ್ತನಿಪಾತನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ಯುಪಾಧೇಶಸ್ಯ ವಾ
 ಪೂರ್ವವಿಧೌ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಚ್ಚತುರಃ ಶಸೀತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಸ್ಯಾಭಾವಃ | ನ ಚಿ ನ ಪದಾಂತೇತಿ
 ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸ್ವರದೀರ್ಘಯಲೋಪೇಷು ಲೋಪಾಜಾದೇಶ ಏವ ನ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಅನ್ಯತ್ತು
 ಸ್ಥಾನಿವದೇವ | ಮ. ೧-೧-೫೮ | ಇತಿ ನಿಯಮಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯತ್—ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಈ ಇಂದ್ರನು) | ಉಪಹ್ವರೇ—(ನದಿಗಳು) ವಕ್ರವಾಗಿ ಹರಿಯುವ
 ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ಉಪರಾಃ—ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ | ಮಧ್ವರ್ಣಸಃ—ಸಿಹ ನೀರುಳ್ಳ | ಚತಸ್ರಃ—ನಾಲ್ಕು
 (ಮುಖ್ಯವಾದ) | ನದ್ಯಃ—(ಗಂಗಾದಿ) ನದಿಗಳನ್ನು | ಅಪಿನ್ವತ್—ನೀರುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೋ |
 (ತತ್—ಆದ್ದರಿಂದ) | ದಸ್ಮಸ್ಯ—ದರ್ಶನೀಯನಾದ (ಶತ್ರುದಮನನಾದ) | ಅಸ್ಯ—ಈ ಇಂದ್ರನ | ತದು—
 ಅದೇ | ಕರ್ಮ—ಕಾರ್ಯವು | ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ—ಅತ್ಯಂತಪೂಜ್ಯವಾದುದು | ದಂಸಃ—(ಅದೇ) ಕಾರ್ಯವು |
 ಚಾರುತಮಂ—ಅತ್ಯಂತ ಮಂಗಳಕರವಾದುದು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಇಂದ್ರನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಸಿಹ ನೀರುಳ್ಳ ಗಂಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ನದಿಗಳಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸುವ
 (ಇತರರಿಂದ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆದುದರಿಂದ, ಇವನ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹವೂ
 ಪರಮಮಂಗಳಕರವೂ ಆದದ್ದು.

English Translation.

The deeds of that handsome Indra are most admirable ; his exploits
 are most glorious in that he has replenished the four rivers of sweet water
 spread over the surface of the earth.

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮಸ್ಯ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ್ನನ್ನಭೋ ದುಹ್ಯತೇ ಘೃತಂ ಪಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೭)

ತತ್ ಉ—ತದೇವ | ಅದೇ, ಆ ಕರ್ಮವೇ.

ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಂ—ಯಕ್ಷ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಯಕ್ಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಯಕ್ಷಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಯಕ್ಷೋ ಯಕ್ಷತಮಃ | ಅತಿಶಯೇನ ಪೂಜ್ಯಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ, ಪ್ರಶಸ್ತಾರ್ಹವಾದ.

ದಸ್ಯಸ್ಯ—ದಸಿ ದಂಶನದರ್ಶನಯೋಃ ದರ್ಶನೀಯಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ | ಸುಂದರನಾದ ಇಂದ್ರನ.

ದಂಸಃ—ಅಪಃ ಅಪ್ಪಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಂಸಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವು, ಸಾಹಸಕಾರ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ ೩-೧.)

ಉಪಹ್ವರೇ—ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲೈ | ಕೌಟಿಲ್ಯಲಕ್ಷಣಗತಿನಾಚಿನಾತ್ರ ಗತಿಮಾತ್ರಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಉಪ-ಹರ್ತವ್ಯೇ ಗಂತವ್ಯೇ | ವಕ್ರವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಅಥವಾ ಹರಿಯುವ.

ಮಧ್ವರ್ಣಸಃ—ಮಧುರೋದಕಾಃ | ಸಿಹಿನೀರಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ನದಿಗಳು.

ಚತಸ್ರಃ—ನಾಲ್ಕು (ನದಿಗಳು) ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ನದಿಗಳೆಂದರೆ ಗಂಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ನದಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಗಂಗಾದಿನದಿಗಳೋ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ನದಿಗಳೋ ಯಾವುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸ್ಕಂದಪುರಾಣವು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಮ್—ಯಕ್ಷ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಯಕ್ಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಯಕ್ಷಃ ಅತಿಶಯೇನ ಯಕ್ಷಃ ಯಕ್ಷತಮಃ (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವವನು) ಆಮೇಲೆ ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥತೈಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದಂಸಃ—ದಸಿ ದಂಶನದರ್ಶನಯೋಃ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ, ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ದಂಸ್ಯತೇ ಕರ್ತವ್ಯತಯಾ ದೃಶ್ಯತೇ ಇತಿ ದಂಸಃ ಕರ್ಮ (ಅನಶ್ಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವುದು ಕಾರ್ಯ) ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ (ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್) ದಂಸಸಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ ತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಹ್ವರೇ—ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲೈ ಧಾತು. ಕೌಟಿಲೈ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಟಿಲಗತಿನಾಚಕತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೇವಲ ಗತಿನಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಉಪಹ್ವರಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ನದ್ಯಃ

ಇತಿ ಉಪಹ್ತರೋ ಭೂಪ್ರದೇಶಃ (ನದಿಗಳು ಹರಿಯುವ ದೇಶವೆಂದರ್ಥ) ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಪಿನ್ವತ್—ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮ್. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪಿನ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯುತ್ಪಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡ್ಯದಾತ್ತವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚತಸ್ರಃ—ಚತುರ್ ಶಬ್ದ. ಶಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸೃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತಸ್ರ ಆದೇಶವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಚತಸ್ರ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಚಿರಋತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತಸ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ ಎಂಬುದು ಮೊದಲೇ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಚತಸ್ರಾದೇಶಕ್ಕೂ ಆದ್ಯದಾತ್ತತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಪುನಃ ಆದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತವನ್ನು ನಿಪಾತಮಾಡಿದುದರಿಂದಲೇ ಯಣಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಚತುರಃ ಶಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಪದಾಂತದ್ವಿವಚನ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸ್ವರದೀರ್ಘಲೋಪೇಷು ಲೋಪಾಜಾದೇಶ ಏವ ನ ಸ್ಥಾನಿವತ್, ಅನ್ಯತ್ಸು ಸ್ಥಾನಿವದೇವ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮-೧) ಎಂದು ಲೋಪರೂಪ ಅಜಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಭಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದ್ವಿತಾ ವಿ ವವ್ರೇ ಸನಜಾ ಸನೀಳೇ ಅಯಾಸ್ಯಃ ಸ್ತವಮಾನೇಭಿ-
ರಕ್ರೈಃ |

ಭಗೋ ನ ಮೇನೇ ಪರಮೇ ವ್ರೋಮನ್ನಧಾರಯದ್ರೋದಸೀ
ಸುದಂಸಾಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದ್ವಿತಾ | ವಿ | ವವ್ರೇ | ಸನಜಾ | ಸನೀಳೇ ಇತಿ ಸನೀಳೇ | ಅಯಾಸ್ಯಃ | ಸ್ತವ-
ಮಾನೇಭಿಃ | ಅಕ್ರೈಃ |

ಭಗಃ | ನ | ಮೇನೇ ಇತಿ | ಪರಮೇ | ವಿಽಮನ್ | ಅಧಾರಯತ್ | ರೋದಸೀ
ಇತಿ | ಸುಽದಂಸಾಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಾಸ್ಯಃ | ಯಾಸಃ ಪ್ರಯತ್ನಃ | ತತ್ಸಾಧ್ಯೋ ಯಾಸ್ಯಃ | ನ ಯಾಸ್ಯೋಽಯಾಸ್ಯಃ |
ಯುದ್ಧರೂಪೈಃ ಪ್ರಯತ್ನೈಃ ಸಾಧಯಿತುಮಶಕ್ಯಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಥಂ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇತ್ಯತಃ | ಸ್ತವಮಾ-
ನೇಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರ್ವದ್ಭಿಃ ಪುರುಷೈರಕ್ರೈಃ ಸ್ತುತಿರೂಪೈರ್ಮುಂತ್ರೈಃ ಸ್ತುತಯಮಾನಃ ಸನ್ನಿದ್ರಃ
ಸುಸಾಧ್ಯೋ ಭವತಿ | ಯದ್ವಾ | ಅಯಾಸ್ಯಃ ಪಂಚವೃತ್ತಿರ್ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ | ಸ ಹ್ಯಾಸ್ಯಾನ್ಮುಖಾದಯತೇ
ಗಚ್ಛತಿ ನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಿ | ತದುಪಾಸಕೋಽಪ್ಯಂಗಿರಾ ಉಪಚಾರಾದಯಾಸ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ | ತಥಾ ಚ
ಛಂದೋಗೈರಾಮ್ನಾತಂ | ತಂ ಹಾಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗೀಥಮುಪಾಸಾಂ ಚಕ್ರ ಏತಮು ಏನಾಯಾಸ್ಯಂ
ಮನ್ಯಂತ ಆಸ್ಯಾಧ್ಯದಯತೇ ತೇನ | ಛಾಂ. ಉ. ೧-೨-೧೨ | ಇತಿ | ಅಥವಾ | ಅಯಮಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇ
ವರ್ತತೆ ಇತ್ಯಯಾಸ್ಯಃ | ತಥಾ ಚ ನಾಜಸನೇಯಕಂ | ತೇ ಹೋಚುಃ ಕ್ವ ನು ಸೋಽಭೂದ್ಯೋ ನ
ಇತ್ಥಮಸ್ತುಕ್ತೇತ್ಯಯಮಾಸ್ಯೋಽಂತರಿತಿ | ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೧-೯ | ಇತಿ | ಪೂರ್ವವದುಪಾಸಕೋಽಪ್ಯಂ-

ಯಾಸ್ಯಃ | ತೇನ ಋಷಿಣಾ ಸ್ತವಮಾನೇಭಿರ್ಗುಣಿನಿಷ್ಕಗುಣಾಭಿಧಾನಲಕ್ಷಣಾಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರ್ವದ್ಭಿರರ್ಕೈ-
ಮಂತ್ರೈಃ ಕರಣಭೂತೈಃ ಸ್ತುತಯಮಾನಃ ಸನ್ ಸನಜಾ | ಸನೇತಿ ನಿಪಾತೋ ನಿತ್ಯಾರ್ಥಃ | ನಿತ್ಯಜಾತೇ |
ಸರ್ವದಾ ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ವಭಾವೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಥಮಭಾವವಿಕಾರವಾಚಿನಾ ಜನಿನಾ ದ್ವಿತೀಯೋ ಭಾವ-
ವಿಕಾರಃ ಸತ್ತಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಯಥಾಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸು ಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ ನಿತ್ಯಂ
ಬ್ರೂಮು ಇತಿ ಹಿ ತದ್ಭಾಷ್ಯಂ | ಸನೀಳೇ ಸಮಾನಂ ನೀಳಮೇಕೋ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ಯಯೋಸ್ತೇ |
ಸಂಲಗ್ನೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂವಿಧೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ದ್ವಿತಾ ದ್ವಿಧಾ ವಿ ವನ್ತೇ | ವಿವೃತೇ ಅಕರೋತ್ |
ಭೇದೇನಾಸ್ಥಾಪಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೇನೇ ಮನನೀಯೇ ಪರಮ ಉತ್ಕೃಷ್ಟೇ ವ್ಯೋಮನ್ ವಿವಿಧರಕ್ಷಣೇ
ನಭಸಿ ವರ್ತಮಾನೋ ಭಗೋ ನ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಸುದಂಸಾಃ ಶೋಭನಕರ್ಮೇಂದ್ರೋ ರೋದಸೀ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಧಾರಯತ್ | ಅಪೋಷಯತ್ | ಯದ್ವಾ | ಮೇನೇತಿ ಸ್ತ್ರೀನಾಮ | ತಥಾ ಚ
ಯಾಸ್ಯಃ | ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಮೇನಾ ಮಾನಯಂತೀನಾ ಇತಿ | ನಿ. ೩-೨೧ | ಸ್ತ್ರೀರೂಪ-
ಮಾಪನ್ನೇ ರೋದಸೀ ಇಂದ್ರೋಪುಷ್ಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದ್ವಿತಾ | ದ್ವಿಧೇತ್ಯಸ್ಯ ಧಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಸನಜಾ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಭಾವೇನ್ಯೇಷ್ವಸಿ ದೃಶ್ಯತೆ ಇತಿ ದೃಶ್ಯಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಸರ್ವೋಪಾಧಿ-
ವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥಾತ್ ಕೇವಲಾದಪಿ ಜನೇರ್ಡಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸನಾ ನಿತ್ಯಂ ಜೋ ಜನನಂ ಯಯೋಸ್ತೇ
ಸನಜೇ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಏವಮಾದಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತದೇವ ಬಹುನೀಹಿ-
ಸ್ವರೇಣ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರಾಕಾರಃ | ಆಯಾಸ್ಯಃ | ಯಸು ಪ್ರಯತ್ನೇ | ಯಾಸಃ
ಪ್ರಯತ್ನಃ | ತತ್ರ ಭವೋ ಯಾಸ್ಯಃ | ಭವೇ ಭಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ನ ಯಾಸ್ಯೋನ್ಯಯಾಸ್ಯಃ | ಪರಾದಿ-
ಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತನಿರ್ವಚನೇ ತು ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದಭಿ-
ಮತರೂಪಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಃ | ಮೇನೇ | ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಶೇ ಆದೇಶಃ | ಶೇ
| ಸಾ. ೧-೧-೧೩ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಮನ್ಯತೆ ಇತಿ ಮೇನಾ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ನಶಿಮನ್ಯೋ-
ರಲಿಟ್ಯೇತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨೦-೫ | ಇತ್ಯೇತ್ವಂ | ತತಃಪ್ಪಾಪ್ | ದ್ವಿವಚನ ಈದೂದೇದ್ವಿ-
ವಚನಂ | ಸಾ. ೧-೧-೧೧ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತ್ವಂ | ಸುದಂಸಾಃ | ದಂಸ ಇತಿ ಕರ್ಮವಾಚೀ | ಅಸುನ್ವತ್ಯ-
ಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುನೀಹಾನಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ಚಂದಸೀತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಯಾಸ್ಯಃ—(ಯುದ್ಧಾದಿ) ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯನಲ್ಲದ ಅಥವಾ ಆಸ್ಯ ಅಂದರೆ ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವಿನ
ಉಪಾಸಕನಾದ ಅಂಗಿರಸನು (ಅವನಿಂದ) | ಸ್ತವಮಾನೇಭಿಃ—ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಂದ (ಸ್ತುತಿಸುವ ಪುರುಷರಿಂದ)
ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸುವ | ಅರ್ಕೈಃ—(ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಸುಸಾಧ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನು) | ಸನಜಾ—
ಸ್ವಭಾವತಃ ನಿತ್ಯವಾದ | ಸನೀಳೇ—ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ (ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು) | ದ್ವಿತಾ—ಎರಡು ಭಾಗ
ವಾಗಿ | ವಿ ವನ್ತೇ—ವಿಂಗಡಿಸಿಟ್ಟನು | ಸುದಂಸಾಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನು) |
ಮೇನೇ—ಮನನೀಯವಾದ (ಭವ್ಯವಾದ) | ಪರಮೇ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ | ವ್ಯೋಮನ್—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ

(ಇರುವ) | ಭಗೋ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | (ಮೇನೇ—ಪ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸುವ) | ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಾ ಕಾಶಗಳನ್ನು | ಅಧಾರಯತ್—ಪೋಷಿಸಿದನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಾದಿ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯನಲ್ಲ. ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸುಲಭಸಾಧ್ಯನು. ಅಥವಾ ವಾಯು ಉಪಾಸಕನಾದ ಅಂಗಿರಸನ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಧ್ಯನು. ಈ ಇಂದ್ರನು ನಿತ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಒಂದಾಗಿದ್ದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, ಭವ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ. ಪ್ರೀರೂಪಧಾರಿಗಳಾದ ಈ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದನು.

English Translation.

He who is not to be attained by violence but easily propitiated by those who praise him with sacred hymns, parted the spheres of heaven and earth, like the Sun in the august and most excellent sky.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಯಾಸ್ಯಃ—ಯಸು ಪ್ರಯತ್ನೇ | ಯಾಸಃ ಪ್ರಯತ್ನಃ | ತತ್ಸಾಧ್ಯೋ ಯಾಸ್ಯಃ | ನ ಯಾಸ್ಯೋಽಯಾಸ್ಯಃ | ಯುದ್ಧರೂಪೈಃ ಪ್ರಯತ್ನೈಃ ಸಾಧಯಿತುಮಶಕ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಾಸವೆಂದರೆ ಪ್ರಯತ್ನವು. ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಯಾಸ್ಯವು. ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ್ದು ಅಯಾಸ್ಯವು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಾದಿಪ್ರಯತ್ನಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವು. ಆದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸುಲಭವಾಗಿ ವಶನಾಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಥವಾ ಅಯಾಸ್ಯಃ ಸಂಚಿವೃತ್ತಿಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ | ಸ ಹ್ಯಾಸ್ಯಾನ್ಮುಖಾ-ದಯತೇ ಗಚ್ಛತಿ ನಿಷ್ಕ್ರಾಮತಿ ತದುಪಾಸಕೋಽಪ್ಯಂಗಿರಾ ಉಪಚಾರಾದಯಾಸ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ | ತಥಾ ಛಂದೋಗೈರಾಮ್ನಾತಂ | ತಂ ಹಾಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗೀಢಮುಪಾಸಾಂ ಚಕ್ರ ಏತಮು ಏವಾಯಾಸ್ಯಂ ಮನ್ಯಂತ ಆಸ್ಯಾದ್ಯದಯತೇ ತೇನ (ಛಾಂ. ಉ. ೧-೨-೧೨) ಇತಿ | ಅಥವಾ ಅಯಾಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣವು (ಪ್ರಾಣವಾಯುವು) ಅದು ಮುಖದಿಂದ ಹೋಗುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಅಯಾಸ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂತಹ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಯು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಅಯಾಸ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಛಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದು. ಅಥವಾ—ಅಯಾಮಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇ ವರ್ತತ ಇತ್ಯಯಾಸ್ಯಃ | ತಥಾ ಚ ವಾಜಸನೇಯಕಂ | ತೇ ಹೋಚುಃ ಕ್ವ ನು ಸೋಽಭೂದ್ಯೋ ನ ಇತ್ಥಮಸಕ್ತೇತ್ಯಯಾಮಾಸ್ಯೇಂತರಿತಿ (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೧-೯) ಅಥವಾ ಅಯಂ ಎಂದರೆ ಈ ಪ್ರಾಣವು ಆಸ್ಯ—ಮುಖದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಯಾಸ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನಾದ

ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗೆ ಅಯಾಸ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಷಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸ್ತುತಿ ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸನಜಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಸನಾ ನಿತ್ಯಂ ಜೋ ಜನನಂ ಯಯೋಸ್ತೇ ಸನಜೇ |
ಸದಾಕಾಲವೂ ಇರುವವರು ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯವೂ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವರು. ಭೂಮಂತೃರಿಕ್ಷಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜತೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸನೀಳೇ—ಸಮಾನಂ ನೀಳಮೋಕೋ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ಯಯೋಸ್ತೇ | ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ, ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇರುವ ;

ಭಗೋ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ ; ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಭಗನು ಒಬ್ಬನು.

ಸುದಂಸಾ—ದಂಸಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವು. (ನಿ ೩-೧). ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದ್ವಿತಾ—ದ್ವಿಧಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವಿಧಾರ್ಥೇ ಧಾ (ಸಾ ಸೂ. ೫-೩-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸನಜಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೃಶಿಗ್ರಹಣವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷಣಗಳ ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದರಿಂದ ಬರುವುದಾದರೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದೃಶಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಜನಿನ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾ=ನಿತ್ಯಂ ಜೋ ಜನನಂ ಯಯೋಸ್ತೇ ಸನಜೇ. ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ **ನಿವಾದೀನಾಮಂತಃ** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದ ಟೆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಸ್ಯಃ—ಯಸು ಪ್ರಯತ್ನೇ. ಧಾತು. ಯಾಸಃ=ಪ್ರಯತ್ನಃ. ಘರ್ಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾಸೇ ಭವಃ ಯಾಸ್ಯಃ-ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ನ ಯಾಸ್ಯಃ ಅಯಾಸ್ಯಃ **ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ** (ಸಾ. : ಸೂ. ೨-೩-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದಾದರೆ **ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃಷೋದರಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅಭಿಮತಸ್ವರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು.

ಮೇನೇ—ಮೇನಾ ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರೀಯ ಹೆಸರು ಸಪ್ತಮಿಯ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇ ಆದೇಶ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ಶೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಮನ್ಯತೇ ಇತಿ ಮೇನಾ ಮನಛಾತುವು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಶಿಮನ್ಯೋರಲಿಟಿ ಏತ್ಯಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬.೪-೧೨೦-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಮೇನ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾಡ್ಯತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಔಜಿಆಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶೇ ಆದೇಶ. ಗುಣ, ಮೇನೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನವು ಈಗ ಏದಂತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈದೋದೇದ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯೋಮನ್—ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಅಧಾರಯತ್—ಣಿಜಂತದ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುದಂಸಾಃ—ದಂಸನೆಂಬುದು ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದ. ದಸಿ ದಂಸನದರ್ಶನಯೋಃ ಧಾತು ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ. ಶೋಭನಂ ದಂಸಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುದಂಸಾಃ ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಚ್ಚವುಳ್ಳ ಉತ್ತರಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುದಂಸಾಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನಾದ್ಧಿವಂ ಪರಿ ಭೂಮಾ ವಿರೂಪೇ ಪುನರ್ಭುವಾ ಯುವತೀ

ಸ್ವೇಭಿರೇವೈಃ |

ಕೃಷ್ಣೇಭಿರಕ್ತೋಷಾ ರುಶದ್ಭಿರ್ವಪುರ್ಭಿರಾ ಚರತೋ ಅ-

ನ್ಯಾನ್ಯಾ || ೮ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಸನಾತ್ | ದಿನಂ | ಪರಿ | ಭೂಮಿ | ವಿರೂಪೇ ಇತಿ | ವಿರೂಪೇ | ಪುನಃ | ಭುವಾ |

ಯುವತೀ ಇತಿ | ಸ್ವೇಭಿಃ | ಏವೈಃ |

ಕೃಷ್ಣೇಭಿಃ | ಅಕ್ತಾ | ಉಷಾಃ | ರುಶತ್ ೨ ಭಿಃ | ವಪುಃ ೨ ಭಿಃ | ಆ | ಚರತಃ |

ಅನ್ಯಾ ೨ ಅನ್ಯಾ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿರೂಪೇ ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣತಯಾ ವಿಷಮರೂಪೇ ಪುನರ್ಭುವಾ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತಿದಿವಂ ಸಂಜಾಯಮಾನೇ ಯುವತೀ ತರುಣ್ಯಾ | ರಾತ್ರೃಷಸೋಃ ಸರ್ವದೈಕರೂಪ್ಯಾದೇವಂಭೂತೇ ರಾತ್ರೃಷಸೌ ದಿವಂ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಭೂಮಿ ಭೂಮಿಂ ಚ ಸನಾಚ್ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಸ್ವೇಭಿರೇವೈಃ ಸ್ವಕೀರ್ಯೈರ್ಗಮನೈಃ ಪರಿ ಚರತಃ | ಪರ್ಯಾವರ್ತೇತೇ | ಅಯಮೇವಾರ್ಥಃ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಅಕ್ತಾ ರಾತ್ರಿಃ ಕೃಷ್ಣೇಭಿರಂಧಕಾರರೂಪೈರ್ವರ್ಣೈರುಪಲಕ್ಷಿತಾ ಉಷಾಶ್ಚ ರುಶದ್ವಿದೀಪ್ಯಮಾನೈರ್ವಪುರ್ಭಿಃ ಸ್ವಶರೀರಭೂತೈಸ್ತೇಜೋಭಿರುಪಲಕ್ಷಿತಾ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ಪರಸ್ಪರವ್ಯತಿಹಾರೇಣಾ ಚರತಃ | ಅವರ್ತೇತೇ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ತ್ವಯೈವ ಕಾರ್ಯತೇ ತ್ವದಧೀನತ್ವಾತ್ಸರ್ವಸಾಂ ದೇವತಾನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಭೂಮಿ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಛಾಂದಸೋ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಏವೈಃ | ಇಣ್ ಗತೌ | ಇಣ್ಯೇಜ್ಜ್ಯಾಂ ವನ್ | ಉ. ೧-೧೫೨ | ಇತಿ ಭಾವೇ ವಸ್ತುತೈಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಕ್ತಾ | ನಕ್ಷತ್ರೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ನಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವಪುರ್ಭಿಃ | ಅರ್ತಿಪ್ತ್ಯವಸೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೧೧೮ | ಉಸ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ | ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಸರ್ವನಾನ್ನೋ ದ್ವೇ ಭವತ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಸಮಾಸವಚ್ಚ ಬಹುಲಂ | ಮ. ೮-೧-೧೨-೧೧ | ಇತಿ ದ್ವಿಭಾವೇ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಷಿತಮಿತ್ಯಾಮ್ರೇಷಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯಾಮ್ರೇಷಿತಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿರೂಪೇ—(ಶುಕ್ಲ, ಕೃಷ್ಣಗಳೆಂಬ) ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ | ಪುನರ್ಭುವಾ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಜನಿಸುವ | ಯುವತೀ—(ಸರ್ವದಾ) ತರುಣಿಯರಾದ (ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು) | ದಿನಂ—ಅಕಾಶವನ್ನೂ | ಭೂಮಿ—ಭೂಮಿಯನ್ನೂ | ಸನಾತ್—ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ | ಸ್ವೇಭಿರೇವೈಃ—ತಮ್ಮ ಗಮನಾಗಮನಗಳಿಂದ | ಪರಿ (ಚರತಃ)—ಸುತ್ತುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ | ಅಕ್ತಾ—ರಾತ್ರಿಯು | ಕೃಷ್ಣೇಭಿಃ—ಕಪ್ಪಾದ (ರೂಪದಿಂದಲೂ)

(ಅಂಧಕಾರದಿಂದಲೂ) | ಉಷಾಃ—ಉಷಸ್ಸು (ಹಗಲು) | ರುಶದ್ಭಿಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ವಪುರ್ಭಿಃ—ಶರೀರಗಳಿಂದಲೂ (ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ) | ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ—ಒಬ್ಬರಾದಮೇಲೊಬ್ಬರು | ಆ ಚರತಃ—ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ, ಸಾಯುತ್ತವೆ, ಆದರೂ ತಾರುಣ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಹಗಲು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ, ರಾತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಅಂಧಕಾರದಿಂದಲೂ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಈ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ಸರದಿಯ ಮೇಲೆ, ಒಂದಾದಮೇಲೊಂದು, ನಿನ್ನಾಜ್ಞೆಗೊಳಪಟ್ಟು ಅವರಿಸಿರುತ್ತವೆ.

English Translation.

Night and dawn of various complexion, repeatedly born, but ever youthful, have traversed their revolutions alternately, from a remote period, earth and heaven; night with her dark, dawn with her liminous limbs.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸನಾತ್—ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ, ಅತಿ ಪುರಾತನ ಕಾಲದಿಂದ; from a remote period.

ವಿರೂಪೇ—ಪರಸ್ಪರ ವಿಷಮರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ರಾತ್ರಿಯು ಕತ್ತಲೆಯ ರೂಪದಿಂದಿರುವುದು. ಉಷಸ್ಸು ಪ್ರಕಾಶ(ಬೆಳಕು) ರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ರಾತ್ರೃಷಸ್ಸುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪುನರ್ಭವಾ—ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವ; ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಎಡಬಿಡದೆ ಪರಿವರ್ತನಕ್ರಮದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವವು.

ಆ ಚರತಃ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ—ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು, ರಾತ್ರಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಉಷಃಕಾಲವೂ, ಹಗಲು ಆದ ಮೇಲೆ ರಾತ್ರಿಯೂ ಒಂದಾದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯುವತೀ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯುವತಿಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು.

ಕೃಷ್ಣೇಭಿಃ ಅಕ್ತಾ | ಉಷಾ ರುಶದ್ಭಿಃ ವಪುರ್ಭಿಃ—ರಾತ್ರಿಯು ಕತ್ತಲೆ ಎಂಬ ಶರೀರಗಳಿಂದಲೂ ಉಷಸ್ಸು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಬೆಳಕೆಂಬ ಶರೀರಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಚರಿಸುವವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭೂಮಿ— ಭೂಮಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನವಿರುವಾಗ **ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಟಿಗೆ (ಇ) ಲೋಪ. ಭೂಮಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾ ದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಯುವನ—ಯುವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ **ಯೂನಸ್ತಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ **ನಲೋಪಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಏವೈ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. **ಇಣ್ಶೀರ್ಜಭ್ಯಾಂ ವನ್** (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಏವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಕ್ತಾ— ನಕ್ತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕ್ತಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ನ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಭಿಸಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಛುಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎತ್ತ ಬಂದರೆ ಕೃಷ್ಣೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಪುರ್ಭಿಃ—ಡುವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ ಧಾತು. **ಅರ್ತಿಪ್ಪ ವಸಿಯೇಜಿ** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಪುಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ ಎಂದು ನಿತ್ವ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ **ಇತ್ಯಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ—ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ಸರ್ವನಾಮೋ ದ್ವೇ ಭವತ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಸಮಾಸವಚ್ಚ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಮ. ೮-೧-೧೨-೧೧) ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರವು ತೋರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಮಾಸದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಗ ತಸ್ಯ ಪರಮಾ ಮ್ಪ್ರೇಡಿತಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರದರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ಪ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಸದಿಕಯೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಅನು ದಾತ್ತಂ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ಪ್ರೇಡಿತಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆ ಚರತಃ—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಚರತಃ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನೇಮಿ ಸಖ್ಯಂ ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ ಸೂನುರ್ದಾಧಾರ ಶವಸಾ
ಸುದಂಸಾಃ |

ಆನೂಸು ಚಿದ್ಧಧಿಷೇ ಪಕ್ವಮಂತಃ ಪಯಃ ಕೃಷ್ಣಾಸು ರುಶ-
ದ್ರೋಹಿಣೀಷು || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸನೇಮಿ | ಸಖ್ಯಂ | ಸುಽ ಅಪಸ್ಯಮಾನಃ | ಸೂನುಃ | ದಾಧಾರ | ಶವಸಾ |
ಸುಽ ದಂಸಾಃ |

ಆನೂಸು | ಚಿತ್ | ದಧಿಷೇ | ಪಕ್ವಂ | ಅಂತರಿತಿ | ಪಯಃ | ಕೃಷ್ಣಾಸು |
ರುಶತ್ | ರೋಹಿಣೀಷು || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ | ಸ್ವಪಃ ಶೋಭನಂ ಕರ್ಮ | ತದಿನಾಚರನ್ ಶವಸಾ ಶವಸೋ ಬಲಸ್ಯ ಸೂನುಃ
ಪುತ್ರಃ | ಅತಿಬಲವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುದಂಸಾಃ ಶೋಭನಯೋಗಾದಿಕರ್ಮಯುಕ್ತಃ | ಏವಂಭೂತ ಇಂದ್ರಃ
ಸಖ್ಯಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಖಿತ್ವಂ ಸನೇಮಿ ಪುರಾಣಂ ದಾಧಾರ | ಧಾರಯತಿ | ಪೋಷಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸನೇಮಿತಿ ಪುರಾಣನಾಮ | ಪ್ರವಯಾಃ ಸನೇಮಿತಿ ಪಾಠಾತ್ | ಕಿಂಚಾಮಾಸು ಚಿತ್ ಆದ್ರಾಸ್ವಪರಿ-
ಪಕ್ವಾಸು ಗೋಷು ಚಾಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಪಕ್ವಂ ಪರಿಪಕ್ವಂ ಪಯೋ ದಧಿಷೇ | ಧಾರಯತಿ | ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಾಸು
ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾಸು ರೋಹಿಣೀಷು ಲೋಹಿತವರ್ಣಾಸು ಚ ಗೋಷು ತದ್ವಿಪರೀತಂ ರುಶದ್ವೀಪ್ಯಮಾನಂ
ತ್ವೇತವರ್ಣಂ ಪಯೋ ದಧಿಷೇ || ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯುರ್ಯ ಇತಿ ಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯ-
ಸ್ವರಃ | ದಾಧಾರ | ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ | ತುಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಪಕ್ವಂ | ಪಚೋ ವಃ |

ಪಾ. ೮-೨-೫೨ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾಂತಕಾರಸ್ಯ ವತ್ಸಂ | ರೋಹಿಣೀಷು | ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ |
ರುಹೇ ರಶ್ಮಿ ಲೋ ನಾ | ಉ. ೩-೯೪ | ಇತಿ ತನ್ನೈತ್ಯಯಾಂತೋ ರೋಹಿತಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತೋ
ವರ್ಣನಾಜೀ | ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತೋಪಧಾತ್ತೋ ನಃ | ಪಾ. ೪-೧-೩೯ | ಇತಿ ಜೀರ್ಣ | ತತ್ಸಂನಿ-
ಯೋಗೇನ ತಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ | ಜೀರ್ಣಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರ ಏವ
ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ವಸ್ಯ ಮಾನಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕರ್ಮದಂತೆ ಆಚರಿಸುವ (ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವ) | ಶವಸಾ ಸೂನುಃ—ಬಲದ ಪುತ್ರನಾದ (ಬಲಿಷ್ಠನಾದ) | ಸುದಂಸಾಃ—ಯಾಗಾದಿ ಪವಿತ್ರ ಕರ್ಮಗಳಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನು) | ಸನೇಮಿ—ಪುರಾತನವಾದ | ಸಖ್ಯಂ—(ಯಜ್ಞಗಳ ಯಜಮಾನರುಗಳ) ಸಖ್ಯವನ್ನು | ದಾಧಾರ—ಅಶ್ರಯವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ) | (ಇಂದ್ರನಾದ ನೀನು) ಆಮಾಸು ಚಿತ್—ಅಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಂತಃ—ಒಳಗಡೆ | ಪಕ್ವಂ—ಪಕ್ವವಾದ | ಪಯಃ—ಪ್ರೇರವನ್ನು | ದಧಿಷೇ—ಇಡುತ್ತೀಯೇ | ಕೃಷ್ಣಾಸು—ಕಪ್ಪಾದ (ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ) | ರೋಹಿಣೀಷು—ಕೆಂಪಾದ (ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ) | ರುಶತ್—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ (ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ) | (ಪಯಃ—ಹಾಲನ್ನು) | (ದಧಿಷೇ—ಇಡುತ್ತೀಯೇ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಮಹಾಬಲಿಷ್ಠನು. ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರ ಸ್ನೇಹಿತನು. ಇವನು ಅಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪಕ್ವವಾದ ಪ್ರೇರವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಗೋವುಗಳು ಕಪ್ಪಾಗಿರಲಿ, ಕೆಂಪಾಗಿರಲಿ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ, ಶುಭ್ರವಾದ ಹಾಲನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

(Indra) the son of strength, full of good works, diligent in pious acts retains his ancient friendships for his people; O Indra, you placed the ripened milk in immature cows whether black or red and white milk in the black cows.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸನೇಮಿ—ಪ್ರತ್ನಂ, ಪ್ರದಿವಃ ಮೊದಲಾದ ಅರು ಪುರಾಣನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸನೇಮಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೨೦) ಪುರಾತನವಾದ, ಹಳೆಯದಾದ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನ; ಸನೇಮಿ ಎಂದರೆ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದ ಸ್ನೇಹ, old friendship.

ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ—ಅಪಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವು. (ನಿ. ೩-೧) ಸು+ಅಪಃ ಎಂದರೆ ಶೋಭನಕರ್ಮವು ಅಂತಹ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು ಇಂದ್ರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂನುಃ ಶವಸಾ—ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ | ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನು, ಅತಿಬಲಶಾಲಿಯು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸುದಂಸಾಃ—ದಂಸಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವು. (ನಿ. ೩-೧) ಸುದಂಸಾಃ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು.

ಆಮಾಸು ಚಿತ್ ದಧಿಷೇ ಪಕ್ಷಂ ಅಂತಃ ಪಯಃ—ಅಪರಿಪಕ್ವಾಸು ಗೋಷು ಚಾಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಪಕ್ಷಂ ಪಯೋ ದಧಿಷೇ | ಈ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವವು. ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವು—ಹಸುಗಳು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕರುಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಾಕ್ಯವಾದ—

ಪಯಃ ಕೃಷ್ಣಾಸು ರುಶತ್ ರೋಹಿಣೀಷು—ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳು ಕಪ್ಪಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಕೆಂಪಾಗಿರಲಿ ಅವುಗಳ ಹಾಲು ಮಾತ್ರ ಬೆಳ್ಳಗೇ ಇರುವುದು. ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು ಎಂಬ ಇಂದ್ರನ ಎರಡನೆಯ ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಖ್ಯಮ್—ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಖ್ಯಮ್. **ಸಖ್ಯಯೇಕಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿ** ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ—ಸ್ವಪಃ ಇವ ಆಚರತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಕೃಜ್. ಸ್ವಪಸ್ಯತೇ ಇತಿ ಸ್ವಪಸ್ಯಮಾನಃ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. **ಅನೇ ಮುಕ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ಮ ಕೃಜ್ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾಧಾರ—ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ತ; ಹಲಾದಿಶೇಷ ಜಸ್ತ್ವ. ಣಲ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಚೋ ಇತ್ಯಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. **ಉರಣ್ವಪರಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದಧಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ **ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಕ್ವಮ್—ಡುಪಚಸ್ ಪಾಕೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಚೋ ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಚೋಃ ಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಕ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೋಹಿಣೀಷು—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು ರುಹೇ ರಕ್ತ ಲೋ ವಾ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ರೋಹಿತ ಎಂದು ಆದ್ಯದಾತ್ತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ವರ್ಣವಾಚಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಾದನುದಾತ್ತಾತ್ತೋಪಧಾತ್ತೋನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ತಕಾರ ಉಪಧಿಯಾಗಿ ವರ್ಣವಾಚಕವಾಗಿರುವ ರೋಹಿತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ರೋಹಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಹಿ ಕುಪ್ಪಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಹಿಣೀಷು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತನಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನಾತ್ಸನೀಳಾ ಅವನೀರವಾತಾ ವ್ರತಾ ರಕ್ಷಂತೇ ಅಮೃತಾಃ

ಸಹೋಭಿಃ |

ಪುರಾ ಸಹಸ್ರಾ ಜನಯೋ ನ ಪತ್ನೀರ್ದುವಸ್ಯಂತಿ ಸ್ವಸಾರೋ

ಅಹ್ರಯಾಣಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸನಾತ್ | ಸನೀಲಾಃ | ಅವನೀಃ | ಅನಾತಾಃ | ವ್ರತಾ | ರಕ್ಷಂತೇ | ಅಮೃತಾಃ |

ಸಹಃ ೨ ಭಿಃ |

ಪುರು | ಸಹಸ್ರಾ | ಜನಯಃ | ನ | ಪತ್ನೀಃ | ದುವಸ್ಯಂತಿ | ಸ್ವಸಾರಃ | ಅಹ್ರ-
ಯಾಣಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸನಾಚ್ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಸನೀಲಾಃ ಸಮಾನನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾ ಅನಾತಾಃ | ನಾತಂ ಗಮನಂ
ತದ್ರಹಿತಾಃ | ಏಕಸಾಣ್ಯವಸ್ಥಾನಾತ್ | ಅವನಯ ಇತ್ಯಂಗುಲಿನಾಮ | ಏವಂಭೂತಾ ಅವನೀರಂಗುಲ-
ಯಃ ಪುರು ಪುರೂಣಿ ಬಹೂನಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾತಾನಿ ವ್ರತಾ ವ್ರತಾನೀಂದ್ರಸಂಬಂಧೀನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯ-
ಮೃತಾಃ ಪುನಃಪುನಃಕರಣೇಷ್ಯಾಲಸ್ಯರಹಿತಾಃ ಸತ್ಯಃ ಸಹೋಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರ್ಬಲೈಃ || ರಕ್ಷಂತೇ |
ಪಾಲಯಂತಿ | ಅಸಿ ಚ ಸ್ವಸಾರಃ ಸ್ವಯಮೇವ ಸರಂತೋಽಂಗುಲಯಃ ಪತ್ನೀಃ ಪಾಲಯಿತ್ವೋಽಹ್ರ-
ಯಾಣಂ ಲಜ್ಜಾರಹಿತಂ | ಪ್ರಗಲ್ಬಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಅಹ್ರೀತಯಾನಂ ಪ್ರಶಸ್ತಗಮನಮಿಂದ್ರಂ
ಜನಯೋ ನ | ಜನಯ ಇತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೈ ಉಚ್ಯಂತೇ | ದೇವಾನಾಂ ನೈ ಪತ್ನೀರ್ಜನಯ ಇತಿ
ಶ್ರುತೇಃ | ತಾ ಇವ ದುವಸ್ಯಂತಿ | ಪರಿಚರಂತಿ | ಅಂಜಲಿಬಂಧನೇನೇಂದ್ರಂ ಪ್ರೀಣಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಅವನೀಃ | ಅವನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಭವಂತ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ನಿ. ೩-೯ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ಜಸಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅನಾತಾಃ | ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ
ಭಾವೇ ತನ್ಮೃತ್ಯಯಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೆಞ್ಸಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ವ್ರತಾ | ಶೇಶ್ವಂದಸಿ
ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ದುವಸ್ಯಂತಿ | ದುವಸ್ಯಂತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ | ಕಂಡ್ವಾದಿಃ | ಅತೋ ಯಕ
ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ಅಹ್ರಯಾಣಂ | ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ | ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸೀತಿ ಶ್ಲೋರಭಾವಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ | ಮುಗಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ನೆಞ್ಸಾಮಾಸೇವ್ಯಯ
ಪೂರ್ವಪದ-ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕಿ ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ
ಶಾನಚ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನ ಜಾತ್ವಾಭಾವೇ-ಗುಣಾಯಾದೇಶೌ | ಪೂರ್ವವತ್ಸಮಾಸಸ್ವರೌ | ಯಾಸ್ಯ
ಸ್ವೇವಂ ನ್ಯಾಖ್ಯತ್ | ಅಹ್ರಯಾಣೋಽಹ್ರೀತಯಾನಃ | ನಿ. ೫-೧೫ | ಇತಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸನಾತ್—ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ | ಸನೀಲಾಃ—ಸಮಾನ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ | ಅನಾತಾಃ—(ಒಂದೇ
ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ) ಗಮನವಿಲ್ಲದ | ಅವನೀಃ—ಬೆರಳುಗಳು | ಪುರು—ಅನೇಕ | ಸಹಸ್ರಾ—ಅಸಂ

ಖ್ಯಾತನಾದ | ವ್ರತಾ—(ಇಂದ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಅಮೃತಾಃ—(ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡಿದರೂ) ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದವುಗಳಾಗಿ | ಸಹೋಭಿಃ—ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ | ರಕ್ಷಂತೇ—ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. | ಪತ್ನೀಃ—ರಕ್ಷಕರಾದ | ಸ್ವಸಾರಃ—ಸ್ವತಃ ಚಲಿಸುವ (ಅಂಗುಲಿಗಳು) | ಅಹ್ರಯಾಣಂ—ಲಜ್ಜಾರಹಿತವಾಗಿ ಅಥವಾ ಅನ್ಯಾಹತಗಮನವುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಜನಯೋ ನ—ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ | ಮನಸ್ಯಂತಿ—ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇರುವ, ಸ್ಥಳಪಲ್ಲಟವಿಲ್ಲದ, ಬೆರಳುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸ್ವಕೇಯವಾದ ಬಲದಿಂದ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ರಕ್ಷಕಗಳಾದ, ಸ್ವತಃ ಚಲಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಂಗುಲಿಗಳು ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳಂತೆ ಅಂಜಲಿ ಬಂಧಾದಿಗಳಿಂದ ಲಜ್ಜಾರಹಿತವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ.

English Translation.

From a remote time the contiguous, unshifting and unwearied fingers practise with all their energies many thousand acts of devotion towards Indra; and like the wives of the gods the protecting sisters (fingers) worship him who is without shame.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಋಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಸನೀಳಾಃ—ನೀಳಂ ಎಂದರೆ ಗೃಹ ಅಥವಾ ವಾಸಸ್ಥಾನವು. (ನಿ. ೩-೧೩) ಸನೀಳಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಾನ ವಾಸಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅವನೀಃ—ಅಗ್ರುವಃ ಅಣ್ವಾಃ | ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅಂಗುಲಿನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೀಃ ಎಂದರೆ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೯).

ಅನಾತಾಃ—ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ | ವಾತಂ ಗಮನಂ ತದ್ರಹಿತಾಃ | ಗಮನರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ನಿಯಮಿತಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಲಿಸದಿರುವ.

ವ್ರತಾ—ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ | ವ್ರತವೆಂದರೆ ಕರ್ಮವು (ನಿ. ೩-೧) ವ್ರತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನವು.

ಅಮೃತಾಃ—ಪುನಃಪುನಃಕರಣೇಽಪ್ಯಾಲಸ್ಯರಹಿತಾಃ | ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಲಸ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ.

ಸಹೋಭಿಃ—ಅತ್ತೀಯೈರ್ಬಲ್ಯೈಃ | ಸಹಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು. (ನಿ. ೩-೯).

ಜನಯೋ ನ—ಜನಯಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು. ಜನೀನಾಂ ಜಾಯಾನಾಂ (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು. ಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ, ಪತ್ನಿಯರಂತೆ.

ಮವಸ್ಯಂತಿ—ಮವಸ್ಯತಿ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿಚರಂತಿ | ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಸ್ವಸಾರಃ—ಸ್ವಯಮೇವ ಸರಂತ್ಯೋಗುಲಯಃ | ಪ್ರೇರಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ತಾವೇ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವಸಾರಃ ಎಂದರೆ ಆಂಗುಲಿಗಳು, ಬೆರಳುಗಳು ಸ್ವಸಾರಃ ಎಂದರೆ ಸಹೋದರಿಯರು, sisters ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಅಹ್ರಯಾಣಂ—ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ | ಲಜ್ಜಾರಹಿತಂ | ಲಜ್ಜಾರಹಿತನಾದ, ನಾಚಿಕೆಯಿಲ್ಲದ. ಯಾಸ್ಕರು ಅಹ್ರಯಾಣೋಽಪ್ರೀತಯಾಃ (ನಿ. ೫-೧೫) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವನೀಃ—ಅವನಯೋಽಂಗುಲಯೋ ಭವಂತಿ, ಅವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ (ನಿರು. ೩-೯) ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಅವನಿ ಎಂದರೆ ಕೈಬೆರಳುಗಳು. ಕೆಲಸವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ (ಮಾಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತವೆ) ಅದುದರಿಂದ ಅನ್ವರ್ಥವಾದ ಹೆಸರು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅವನಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಅವನೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಾತಾಃ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ಅಸಿಹಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ವಾತಃ ಗಮನಂ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅನಾತಾಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನಜ್ಞಾ ಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವ್ರತಾ—ವೃತ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಝುಲಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಜಾಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೇ ಲೋಪ. ನಲೋಪ. ವ್ರತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಕ್ಷಂತೇ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ತಿಬಿಂಕನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮವಸ್ಯಂತಿ—ದ್ಯುವಸ್ಯತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾ. (ಸೇವಾ) ಕಂಡ್ವಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಅಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಧುವಸ್ ಸಂದೀಪನೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಕಂಡಾದ್ವಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮವಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ VI 4

ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತಿವರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಆತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಯಕ್ಕಿನ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೇ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಹ್ರಯಾಣಮ್—ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾ ಯಾಂ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶಾನಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಗುಣದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಛಂದಸವಾಗಿ ಮುಕಾಗಮ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದಿನ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಹ್ರಿಯಾಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಚ್ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಾಯಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಜಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಕಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ಸ್ವರವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಹ್ರಯಾಣೋಽಹ್ರೀತಯಾನಃ (ನಿರು. ೫-೧೫). || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನಾಯುಪೋ ನಮುಸಾ ನಪ್ರೋ ಅರ್ಕೈರ್ವಸೂಯಪೋ ಮ-

ತಯೋ ದಸ್ಮ ದದ್ರುಃ |

ಪತಿಂ ನ ಪತ್ನೀರುಶತೀರುಶಂತಂ ಸ್ತೃಶಂತಿ ತ್ವಾ ಶವಸಾ-
ವನ ಮನೀಷಾಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸನಾ ಯುವಃ | ನಮಸಾ | ನವ್ಯಃ | ಅಕೇಢ್ಯಃ | ವಸು ಯವಃ | ಮತಯಃ |
ದಸ್ಮ | ದದ್ರುಃ |

ಪತಿಂ | ನ | ಪತ್ನೀಃ | ಉಶತೀಃ | ಉಶಂತಂ | ಸ್ಪೃಶಂತಿ | ತ್ವಾ | ಶವಸಾವನ್ |
ಮನೀಷಾಃ ||೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ಮ ಪರ್ವನೀಯೇಂದ್ರ ಅಕೇಢ್ಯಃ ಶಸ್ತ್ರರೂಪೈರ್ಮುಂತ್ರೈರ್ನಮಸಾ ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ಯಸ್ತ್ವಂ
ನವ್ಯಃ ಸ್ತುತೋ ಭವಸಿ | ಸನಾಯುವಃ ಸನಾತನಮಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ನಿತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ
ವಸೂಯವೋ ವಸು ಧನಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೋ ಧನಕಾಮಾ ವಾ ಮತಯೋ ಮೇಧಾವಿನಸ್ತ್ವಾಂ ದದ್ರುಃ |
ಬಹುನಾ ಪ್ರಯಾಸೇನ ಜಗ್ಮುಃ | ಹೇ ಶವಸಾವನ್ ಬಲವನ್ನಿಂದ್ರ ತೈಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಮನೀಷಾಃ ಸ್ತುತ-
ಯಸ್ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಸ್ಪೃಶಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ ಉಶತೀರುಶತೈಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ
ಪತ್ನೀಃ ಪತ್ನೈಃ ಉಶಂತಂ ಕಾಮಯಮಾನಂ ಪತಿಂ ನ | ಯಥಾ ಪತಿಂ ಸಂಭಜಂತೇ ತದ್ವತ್ || ಸನಾ
ಯುವಃ | ಸನೇತ್ಯೇತದವ್ಯಯಂ ನಿತ್ಯತ್ವಮಾಚಿಷ್ಟೇ | ತೇನ ಚ ತದ್ವಾನ್ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಸನಾ ಸನಾತನಂ
ಕರ್ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಸನಾಯುವಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ಪತ್ಯಯಃ | ಜಸಿ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯೇನೋತ್ಪಂ |
ಮತಯಃ | ಮನಜ್ಞಾನೇ | ಮನ್ಯಂತ ಇತಿ ಮತಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ | ಕ್ವಿಚ್ಛಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಮಿತಿ
ಕ್ವಿಚ್ಛ | ನ ಕ್ವಿಚಿ ದೀರ್ಘಶ್ಲೇಷಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬಾಹುಲಕಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನು-
ನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದದ್ರುಃ | ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತಾ | ಲಿಟ್ಟುಸ್ಯಾತೋ
ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೀತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಉಶತೀಃ | ವಶ ಕಾಂತಾ | ಲಟಃ ಶತ್ವ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇವೋಲುಕ್ |
ಶತುರ್ಜಾತ್ವಾದ್ಗುಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಗಿತಶ್ಲೇಷಿ ಜೋಪ್ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದ್ಯಾ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಶವಸಾವನ್ | ಮತುಸ್ಯಾಕಾರೋಪಜನ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯದ್ವಾ | ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಆವನಿಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ಮ—ಸುಂದರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ (ನೀನು | ಅಕೇಢ್ಯಃ—(ಶಸ್ತ್ರರೂಪ) ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ | ನಮಸಾ—
ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದಲೂ | ನವ್ಯಃ—ಸ್ತುತೃನು | ಸನಾಯುವಃ—ಸನಾತನನಾದ (ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ) ಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ | ವಸೂಯವಃ—ಧನಕಾಮರಾದ | ಮತಯಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳು | ದದ್ರುಃ—ಬಹಳ
ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ (ನಿನ್ನನ್ನು) ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು | ಶವಸಾವನ್—ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಮನೀಷಾಃ—

ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಉಶತೀಃ—ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದ | ಪತ್ನೀಃ—ಪತ್ನಿಯರು | ಉಶಂತಂ—
ಪ್ರೇಮಿಯಾದ | ಸತಿಂ ನ—ಪತಿಯನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ | ಸ್ಪೃಶಂತಿ—ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುಂದರಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತನು. ಅಗ್ನಿ
ಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಮತ್ತು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಮೇಧಾವಿಗಳು ಬಹಳ
ಪ್ರಯಾಸದಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು, ಪತಿಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾದ ಪತ್ನಿಯು ಪ್ರೇಮಿ
ಯಾದ ಪತಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೋ ಹಾಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ.

English Translation.

O beautiful Indra, you are to be praised with holy hymns ; the pious
who are desirous of holy rites, those who are anxious for riches and those
who are wise approach you with veneration ; O powerful Indra, their
minds adhere to you as affectionate wives to a loving husband.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸನಾಯುವಃ—ಸನೇತ್ಯೇದದವ್ಯಯಂ ನಿತ್ಯತ್ವಮಾಚಿಷ್ಟೇ | ಸನಾ ಸನಾತನಂ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ
ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಸನಾಯುವಃ | ಸನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯವು. ಇದು ನಿತ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.
ಆದುದರಿಂದ ಸನಾ ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯವಾದ ಸನಾತನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯುವಃ—ಮಾಡ
ಲಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಜನರು ಎಂದರ್ಥವು.

ನವ್ಯಃ—ಸ್ತುತೈಃ | ಸ್ತುತೃಣು, ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನು.

ಅರ್ಕ್ಯಃ—ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ.

ವಸೂಯವಃ—ಧನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು.

ಮತಯಃ—ಮೇಧಾವಿನಃ | ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು, ವಿವೇಕಿಗಳು.

ದಧ್ರುಃ—ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ | ಹೊಂದಿದರು ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರು ಅಥವಾ
ಬರುವರು.

ಶವಸಾವನ್—ಶವಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು. (ನಿ. ೯-೧) ಶವಸಾವನ್ ಬಲವುಳ್ಳವನು. ಇದು ಸಂಬುದ್ಧಿ
ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವು.

ಉಶತೀಃ ಉಶಂತಂ—ನಶ ಕಾಂತಾ | ಉಶತ್ಯೇ ಕಾಮಯೆಮಾನಾಃ ಪತ್ನೈಃ | ಉಶಂತಂ ಕಾಮಯೆಮಾನಂ ಪತಿಮಿವ | ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಪತ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಪತಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಶತೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಉಶಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ಸ್ಪೃಶಂತಿ—ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಸ್ಪೃಶ ಸ್ಪರ್ಶನೇ | ಹೋಗುವರು, ಹೊಂದುವರು.

ಮನೀಷಾಃ—ಸ್ತುತಯಃ | ಮನೀಷಯಾ ಮನಸ ಈಷಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ ವಾ (ನಿ. ೨-೨೫) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಮನೀಷಾಃ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತಿಗಳು, ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸನಾಯುವಃ—ಸನಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಅವ್ಯಯ. ಇದು ನಿತ್ಯತ್ವರೂಪಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿತ್ಯತ್ವವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾ ಸನಾತನಂ ಕರ್ಮ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪೆ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾಯ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಚೆಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಆತೋಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಾಚ್ಚಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸನಾಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಾವಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಸನಾಯವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಾದೇಶದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಸೂಯವಃ—ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ವಸು ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಿ ವಸೂಯಂತಿ. ಕೃಚಿ ಚಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವಸೂಯಂತಿ ಇತಿ ವಸೂಯವಃ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರ.

ಮತಯಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಮನ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಮತಯಃ ಸ್ತೋತಾರಃ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಚ್ ಕ್ರಾಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾತೋರುನಾಗ ಕ್ರಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ನಕ್ರಿಚಿ ದೀರ್ಘಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನು ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಸಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಾಯಾದೇಶಗಳು ಬಂದಾಗ ಮತಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದದ್ರುಃ—ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈ-ಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ದದ್ರಾ+ ಉಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ದದ್ರುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಕಾಂತಿಯೆಂದರೆ ಇಚ್ಛಾ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟಃ ಶತ್ಯಶಾನಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಧಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ಯ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಶತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೇಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಶತೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಾಙ್ಮಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಉಶತೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಶತೇರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಇಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ (ಈಗಿ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಪೃಶಂತಿ—ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವಸಾವನ್—ಶವಃ ಬಲಂ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಶವಸಾವನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಶವಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನಾದೇವ ತವ ರಾಯೋ ಗಭಸ್ತೌ ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇ ನೋಪ
ದಸ್ಯಂತಿ ದಸ್ಮ |

ದ್ಯುಮಾ ಅಸಿ ಕ್ರತುಮಾ ಇಂದ್ರ ಧೀರಃ ಶಿಕ್ಷಾ ಶಚೀವಸ್ತವ ನಃ
ಶಚೀಭಿಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸನಾತ್ | ಏವ | ತವ | ರಾಯಃ | ಗಭಸ್ತಾ | ನ | ಕ್ಷೀಯಂತೇ | ನ | ಉಪ |
ದಸ್ಯಂತಿ | ದಸ್ಮ |

ದ್ಯುಮಾನ್ | ಅಸಿ | ಕ್ರತುಮಾನ್ | ಇಂದ್ರ | ಧೀರಃ | ಶಿಕ್ಷ | ಶಚೀವಃ |
ತವ | ನಃ | ಶಚೀಭಿಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದಸ್ಮ ದರ್ಶನೀಯೇಂದ್ರ | ಗಭಸ್ತಿರಿತಿ ಬಾಹುನಾಮು | ತವ ಗಭಸ್ತಾ ಹಸ್ತೇ ಸನಾದೇವ
ಚಿರಕಾಲಾದಾರಭ್ಯ ಸ್ಥಿತಾನಿ ರಾಯೋ ಧನಾನಿ ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇ | ನ ವಿನಶ್ಯಂತಿ | ನೋಪ ದಸ್ಯಂತಿ ಚ |
ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯೋ ದತ್ತೇವಾಪಿ ತ್ವದ್ಧಸ್ತಗತಂ ಧನಮುಪಕ್ಷಯಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅಪಿ ತು ವರ್ಧತೇ | ಹೇ
ಇಂದ್ರ ಧೀರೋ ಬುದ್ಧಿಮಾನ್ ಧೃಷ್ಟೋ ವಾ ತ್ವಂ ದ್ಯುಮಾನ್ ದೀಪ್ತಿಮಾನಸಿ | ತಥಾ ಕ್ರತುಮಾನ್
ಲೋಕರಕ್ಷಣಹೇತುಭೂತಕರ್ಮಯುಕ್ತೋಽಸಿ | ಹೇ ಶಚೀವಃ ಕರ್ಮವನ್ನಿಂದ್ರ ತವ ಶಚೀಭಿಷ್ಟದೀ-
ಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧನಂ ಶಿಕ್ಷ | ದೇಹಿ | ಶಿಕ್ಷತಿರ್ದಾನಕರ್ಮಾ || ಕ್ಷೀಯಂತೇ | ಕ್ಷೀಣಾ
ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಕರ್ತೃರಿ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವಾದ್ಯಗಾತ್ಮನೇಪದೇ | ವತ್ಕರಣಂ ಸ್ವಾಶ್ರಯಮಪಿ
ಯಥಾ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಕರ್ತೃವದ್ಭಾವಾದಚಃ ಕರ್ತೃಯುಕಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೯೫ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಜಾದಿಲೋಪೇ ನಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಶಚೀವಃ | ಶಚ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಶಚೀವಾನ್ | ಛಂದಸೀರಃ
ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ | ಸಂಬುದ್ಧೌ ಮತುವಸೋ ರುರಿತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದಸ್ಮ—ದರ್ಶನೀಯನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತವ—ನಿನ್ನ | ಗಭಸ್ತಾ—ಕೈಯಲ್ಲಿ | ಸನಾದೇವ—
ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ (ಇರುವ) | ರಾಯಃ—ದ್ರವ್ಯವು | ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇ—ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ನ ಉಪ
ದಸ್ಯಂತಿ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾಗ್ಯೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ | ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಧೀರಃ—
ಬುದ್ಧಿಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಧೀರನಾದ (ನೀನು) | ದ್ಯುಮಾನ್—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನೂ | ಕ್ರತುಮಾನ್—(ಲೋಕ
ರಕ್ಷಕವಾದ) ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನೂ (ಆಗಿದ್ದೀಯೆ) | ಶಚೀವಃ—ಕರ್ಮಿಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ತವ—ನಿನ್ನ |
ಶಚೀಭಿಃ—ಕರ್ಮಗಳಿಂದ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಶಿಕ್ಷ—(ಧನವನ್ನು) ಕೊಡು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ಧೀರನು, ತೇಜಸ್ವಿಯು, ಲೋಕರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ನಿನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವ ದ್ರವ್ಯವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದರೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನೀನು ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

O beautiful Indra, the riches that have long been held in your hands do not diminish, nor do they perish ; Indra, you are illustrious, wise, diligent of action ; doer of good deeds, enrich us by your acts.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸನಾತ್ ಏವ—ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಕಾಲದಿಂದಲೂ, ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ.

ರಾಯಃ—ರಯಃ ರಾಯಃ (ನಿ. ೩-೯) ಧನಗಳು

ಗಭಸ್ತಾ—ಆಯತೀ ಜ್ಯವಾನಾ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಬಾಹುನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಭಸ್ತಿಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಭಸ್ತಾ ಎಂದರೆ ಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ, ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ, ಕೈಯಲ್ಲಿ

ನ ಕ್ಷೀಯಂತೇ ನೋಪ ದಸ್ಯಂತಿ—ನಾಶವಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದ್ಯುಮಾನ್—ದೀಪ್ತಿಮಾನ್ | ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತನು, ಪ್ರಸಿದ್ಧನು.

ಕ್ರತುಮಾನ್—ಕ್ರತುವೆಂದರೆ ಕರ್ಮ (ನಿ. ೩-೧) ಅನೇಕ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ಶಚೀವಃ, ಶಚೀಭಿಃ—ಶಚೀ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮ (ನಿ. ೩-೧) ಶಚೀವಃ ಎಂದರೆ ಶಚ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಶಚೀವಾನ್ | ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುನಧಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ; ಶಚೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ, ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳಿಂದ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಾಯಃ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಯಾದೇಶ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ರಾಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೀಯಂತೇ—ಕ್ಷೀಣ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಲಟ್. (ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕರ್ತೃತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮ

ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ರೋಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಧ್ವೀಯಂತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಕರ್ಮವತ್ ಕರ್ಮಣಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವತ್ಕರಣಂ ಸ್ವಾಶ್ರಯಮಸಿ ಯಥಾಸ್ಯಾತ್ (ಕಾ. ೩-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವದ್ಭಾವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಚಃ ಕರ್ತೃಯಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಚಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯಂತಿ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ದಿನಾದಿ ರೋಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿನ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ದಿನಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಅತೋಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ದಸ್ಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಕ್ಷ—ಶಿಕ್ಷ ವಿದ್ಯೋಪಾದಾನೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ದಾನಕ್ರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ ಲೋಣ್ಯಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ ದ್ಯುಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಚೀವಃ—ಶಚೀ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಶಚೀವಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಛಂದಸೀರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ.ತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಪ. ಶಚೀವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರುಃ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಚೀವರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖರವಸಾನ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುಮಾ ಅಸಿ—ದ್ಯುಮಾನ್+ಅಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸನಾಯತೇ ಗೋತಮ ಇಂದ್ರ ನವ್ಯಮತಕ್ಷದ್ಭ್ರಹ್ಮಹರಿಯೋ-

ಜನಾಯ |

ಸುನೀಧಾಯ ನಃ ಶವಸಾನ ನೋಧಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಮಕ್ಷಾ ಧಿಯಾ-

ವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸನಾ೨ಯತೇ | ಗೋತಮಃ | ಇಂದ್ರ | ನನ್ಯಂ | ಅತಕ್ಷತ್ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಹರಿ೨-
ಯೋಜನಾಯ |

ಸು೨ನೀಥಾಯ | ನಃ | ಶವಸಾನ | ನೋಥಾಃ | ಪ್ರಾತಃ | ಮಕ್ಷು | ಧಿಯಾ೨-
ವಸುಃ | ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸನಾಯತೇ | ನಿತ್ಯ ಇವಾಚರತಿ | ಸರ್ವೇಷಾಮಾದ್ಯೋ ಭವತಿ | ಹೇ ಶವಸಾನ ಬಲವನ್ನಿಂಧ್ರ ಹರಿಯೋಜನಾಯ | ಹರಿ ಆಶ್ವಾ ರಥೇ ಯೋಜಯತೀತಿ ಹರಿಯೋಜನಃ | ಸುನೀಥಾಯ ಸುಷ್ಮ ನೇತ್ರೇ | ಏವಂಭೂತಾಯ ತಸ್ಮೈ ತುಭ್ಯಂ ಗೋಮತೋ ಗೋತಮಸ್ಯ ಋಷೇಃ ಪುತ್ರೋ ನೋಥಾ ಋಷಿರ್ನವ್ಯಂ ನೂತನಂ ಬ್ರಹ್ಮೈತತ್ಸೂಕ್ತರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಸೋಽಸ್ಮದರ್ಥಮತಕ್ಷತ್ | ಅಕರೋತ್ | ಅತೋಽಸ್ಮಾಭಿರನೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತುತಃ ಸನ್ನಿಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಸು-
ರಿಂದ್ರಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಮಕ್ಷು ಶೀಘ್ರಂ ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಅಗಚ್ಛತು || ಸನಾಯತೇ | ಸನೇತಿ ನಿಪಾತೋ ನಿತ್ಯಶಬ್ದಸಮಾಸಾರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾದಾಚಾರಾರ್ಥೇ ಕೃಜಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುನೀಥಾಯ | ಷೇಞ್ ಪ್ರಾಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದಾಕಾಡಿಕಸ್ಥಕ್ರತ್ಯಯಃ | ಥಾಥಾದಿಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶವಸಾನ—ಬಲಿಷ್ಠನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ಸನಾಯತೇ—ನಿತ್ಯನಂತೆ ಆಚರಿಸುವ (ಸರ್ವ ರಿಗೂ ಆದ್ಯನಾದ) | ಹರಿಯೋಜನಾಯ—ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡುವ | ಸುನೀಥಾಯ—ಒಳ್ಳೆಯ ನೇತ್ರವಾದ ನಿನಗೆ | ಗೋತಮಃ—ಗೋತಮ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ | ನೋಥಾಃ—ನೋಥಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು | ನವ್ಯಂ—ನೂತನವಾದ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಈ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೋ ಸ್ಕರ | ಅತಕ್ಷತ್—ಮಾಡಿದನು (ಅದುದರಿಂದ ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ ಇಂದ್ರನು) | ಧಿಯಾವಸುಃ—ಸ್ವಬುದ್ಧಿ ಯಿಂದ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಪ್ರಾತಃ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಮಕ್ಷು—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಬರಲಿ ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಆದ್ಯನಾದ, ರಥಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಿರುವ, ಒಳ್ಳೆಯ ನಾಯಕನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ, ಗೋತಮ ಪುತ್ರನಾದ ನೋಧಸನು ನೂತನವಾದ ಇದೊಂದು ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ (ಇಂದ್ರನು) ತನ್ನ ಸ್ವಂತಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬರಲಿ.

English Translation.

O mighty Indra, Nodhas, the son of Gotama has composed for us this new hymn addressed to you who exist for ever ; you harness your horses to your chariot, and you are the sure guide of all. May he (Indra) who has acquired wealth by pious acts come hither quickly in the morning.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕ ಎಂದರೆ ೫೮-೬೪ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಗೋತಮ ಪುತ್ರನಾದ ನೋಧಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಈ ನೋಧನು ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ (೬೪ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಎಂಟನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೮೮ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೂ (೬ ಋಕ್ಕು) ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೯೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ (೫ ಋಕ್ಕು) ಒಟ್ಟು ೮೫ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಋಷಿಯಾಗಿರುವನು. ಈ ಋಷಿಯು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತಾ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ ಎಂಬ ಪಲ್ಲವಿಯಂತಿರುವ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತಾ ಧಿಯಾವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ (ಇಂದ್ರನು) ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಗನೆ (ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ) ಬರಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸನಾಯತೇ—ನಿತ್ಯ ಇವಾಚರತಿ | ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನು, ನಾಶರಹಿತನು

ಹರಿಯೋಜನಾಯ—ಹರೀ ಎಂಬ (ಇಂದ್ರನ) ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ.

ಸುನೀಥಾಯ—ಣೀಥ್ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಜನಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ.

ಶವಸಾನೆ—ಬಲವನ್ನಿಂದ್ರ | ಶವಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು. ಶವಸಾನ ಎಂದರೆ ಬಲವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಅಸ್ಮಾಭಿರನೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತುತಸ್ವನ್ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಸುರಿಂದ್ರಃ | ನಮ್ಮಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರನು.

ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಅಗಚ್ಛತು | ಬರಲಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸನಾಯತೇ—ಸನಾ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ. ಇದು ನಿತ್ಯಶಬ್ದಸಮಾನಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ತುಃ ಕೃಜ್ ಸಲೋಪಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನಾಭ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನಾಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕೃಜ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತಕ್ಷತ್—ತಕ್ಷಾ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಶವ್ ಏಕರಣ, ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಕ್ಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹರಿಯೋಜನಾಯ—ಹರಿ ಯೋಜಯತೀತಿ ಹರಿಯೋಜನಃ. ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುನೀಥಾಯ—ನೀತ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಕ್‌ಲಕ್ಷಣ ಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಷ್ಪು ನೀಥಃ ಸುನೀಥಃ ತಸ್ಮೈ ಥಾಥಃ ಫಾಕ್ತಾಜ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಶವಸಾನ—ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರವತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಆರವತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತ್ವಂ ಮಹಾನಿತಿ ನವರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನೋಧಸ ಆರ್ಷಂ ಕ್ರೈಷ್ಟ್ವಭವ್ಯಂಧ್ರಂ |
ಅನುಕ್ರಮ್ಯತೇ ಚ | ತ್ವಂ ನವೇತಿ || ಸಮೂಳ್ಲೇ ದಶರಾತ್ರೇ ದ್ವಿತೀಯೇ ಭಂದೋನೇ ಮರುತ್ವತೀಯೇ
ಶಸ್ತ್ರವತಸ್ಸೂಕ್ತಂ | ವಿಶ್ವಜಿತೋಗ್ನಿಂ ನರ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ತಾಂ ಸು ತೇ ಕೀರ್ತಿಂ ತ್ವಂ
ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ಯೋ ಹ || ಅ. ೮-೭ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ತ್ವಂ ಮಹಾನ್ ಎಂಬುದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.
ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು,
ಕ್ರೈಷ್ಟ್ವಾ ಭಂದಸ್ಸು. ತ್ವಂ ನವ ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಸಮೂಳ್ಲೇ ಎಂಬ ಹತ್ತು ದಿನ
ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಭಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ವಿಶ್ವಜಿತೋಗ್ನಿಂ ನರ
ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತಾಂ ಸುತೇ ಕೀರ್ತಿಂ ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ಯೋ ಹ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರು
ವುದು. (ಅ. ೮-೭).

ಸೂಕ್ತ—೬೩

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೬೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೪, ೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಶ್ಯ—೯ ||

|| ಋಷಿಃ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

ಭಂದಃ—ಕ್ರೈಷ್ಟ್ವಾ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಮಹಾ ಇಂದ್ರ ಯೋ ಹ ಶುಷ್ಕೈರ್ದ್ಯಾವಾ ಜಜ್ಞಾನಃ

ಸೌಧೀವೀ ಅಮೇ ಧಾಃ |

ಯದ್ಧ ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಗಿರಯಶ್ಚಿದಭ್ವಾ ಭಿಯಾ ದೃಲ್ಹಾಸಃ ಕಿರಣಾ
ನೈಜನ್ || ೧ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ತ್ವಂ | ಮಹಾನ್ | ಇಂದ್ರ | ಯಃ | ಹ | ಶುಷ್ಕೈಃ | ದ್ಯಾವಾ | ಜಜ್ಞಾನಃ |
ಪೃಥಿವೀ ಇತಿ | ಅಮೇ | ಧಾಃ |

ಯತ್ | ಹ | ತೇ | ವಿಶ್ವಾ | ಗಿರಯಃ | ಚಿತ್ | ಅಭ್ವಾ | ಭಿಯಾ |
ದೃಲ್ಹಾಸಃ | ಕಿರಣಾಃ | ನ | ಏಜನ್ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಮಹಾನ್ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವಾಧಿಕೋ ಭವಸಿ | ಯೋ ಹ ಯಃ ಖಲು ತ್ವಮು-
ಮೇಽಸುರಕೃತೇ ಭಯೇ ಸತಿ ಜಜ್ಞಾನಸ್ತವಾನೀಮೇವ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಸನ್ ಶುಷ್ಕೈಃ ಶತ್ರುಣಾಂ
ಶೋಷಕೈರಾತ್ಮೀಯೈರ್ಬಲೈರ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಧಾಃ | ಅಧಾರಯಃ | ತಾದೃಶಾದ್ಭ-
ಯಾದನುಮುಚಿ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ | ಯದ್ಧ ತೇ ಯಸ್ಯ ಖಲು ತವ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾ ಭಿಯಾ ಭೀತ್ಯಾ
ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾನಿ ಯಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ಗಿರಯಶ್ಚಿತ್ ಯೇ ಚ ಶಿಲೋಚ್ಚಯಾಃ | ಅಭ್ವಾ |
ಮಹನ್ನಾಮೃತತ್ | ಅನ್ಯಾನ್ಯಸಿ ಮಹಾಂತಿ ಯಾನಿ ಸಂತಿ | ತೇಽಪಿ ಸರ್ವೇ ದೃಲ್ಹಾಸೋ ದೃಢಾ
ಅಸ್ಯೈಜನ್ | ಅಕಂಪಿಷತಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಕಿರಣಾ ನ | ಯಥಾ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯ ಇತಸ್ತತೋ
ಸಭಸಿ ಕಂಪಂತೇ ತದ್ವತ್ || ಜಜ್ಞಾನಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಅಟಃ ಕಾನಚ್ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿ-
ಸೋಪಧಾತೋಪಃ | ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವಾದ್ವಿಭಾವಾದಿ | ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸಮಸ್ತಪದಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ಜಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಪಾಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಯತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಅಭ್ವಾ | ಆ ಸಮಂತಾದ್ಭವಂತಿ ಸದ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತೀತ್ಯಭ್ವಾ ಮಹಾಂತಃ |
ಅಜ್ಞಪೂರ್ವಾದ್ಭವತೇರಾಣಾದಿಕೋ ಡ್ವನ್ವತ್ಯಯಃ | ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ ದ್ವನ್ವತ್ವಂ ಚ | ಯದ್ವಾ |
ನಜ್ಞಪೂರ್ವಾದ್ಭವತೇಃ ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥಾನ್ನಿಜಾ ಭುವೋ ಡಿದಿತಿ ಕ್ವನ್ವತ್ಯಯಃ | ಮಹಾಂತೋ ಹಿ
ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ನ ಶಕ್ಯಂತೇ | ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ | ಕಿರಣಾಃ | ಕೀರ್ಯಂತೇ ವಿಪ್ರೀಪ್ಯಂತ

ಇತಿ ಕಿರಣಾಃ | ಕ್ಷೌ ವಿಕ್ಷೇಪೇ | ಕ್ಷೌ ಪ್ಲವ್ಯಜಿಮಂದಿನಿಧಾಙ್ಭ್ಯಃ ಕ್ಯುಃ | ಉ. ೨-೮೧ | ಇತಿ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯೇ-
ಯಃ | ಯೋರನಾದೇಶೇ ಪ್ರತ್ಯೇಯಾದ್ಯು ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಋತ ಇದ್ವಾತೋರಿತಿತ್ವಂ | ಐಜನ್ | ಏಜ್ಞ
ಕಂಪನೇ | ಲಜ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಸ ಚೋದಾತ್ತಃ | ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಮಹಾನ್—ಗುಣಾಧಿಕನು | ಯೋ ಹ—ಯಾವ
ನೀನೇ | ಅಮೇ—(ಅಸುರರಿಂದ) ಭಯವುಂಟಾದಾಗ | ಜಜ್ಞಾನಃ—ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ | ಶುಷ್ಕೈಃ—
ಶತ್ರುನಾಶಕವಾದ ನಿನ್ನ ಬಲಗಳಿಂದ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು | ಧಾಃ—ಆಧಾರವುಳ್ಳದ್ದ
ನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ (ಅವುಗಳನ್ನು ಭಯರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ) | ಯದ್ವ ತೇ—ಯಾವ ನಿನ್ನದೇ ಆದ |
ಭೀತ್ಯಾ—ಭಯದಿಂದ | ನಿಶ್ವಾ—ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಭೂತ ಸಮುದಾಯಗಳೂ | ಗಿರಯಶ್ಚಿತ್—
ಪರ್ವತಗಳೂ | ಅಭ್ವಾ—ಇತರ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳೂ | ದೃಷ್ಟಾಸಃ—ದೃಢವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ | ಕಿರಣಾ
ನ—(ಸೂರ್ಯನ) ಕಿರಣಗಳಂತೆ | ಐಜನ್—ನಡುಗಿದುವು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಿಗೆ ಅಸುರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಭಯವುಂಟಾಗಲು ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನೀನು ತಕ್ಷಣವೇ
ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಒದಗಿದ್ದ ಭಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡಿದೆ. ನಿನ್ನ ಭಯದಿಂದಲೇ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ
ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಭೂತಗಳೂ, ದೃಢವಾಗಿದ್ದ ಪರ್ವತಗಳೂ ಮತ್ತು ಇತರ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ,
ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ, ಕಂಪಿಸಿದುವು.

English Translation.

O Indra, you are the mighty one, who becoming manifest in the
hour of alarm, sustained, by you energies, heaven and earth; then
through fear of you, all creatures and the mountains, and all other vast
and solid things trembled like the rays of the Sun.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಜ್ಞಾನಃ—ತವಾನೀಮೇವ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಆಗಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆನುಗುಣವಾದ ಆಕಾರವೂ ಆಯುಧವೂ
ಇವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಪ್ರಕಟವಾದವನು.

ಶುಷ್ಕೈಃ—ಶತ್ರುಣಾಂ ಶೋಷಕೈರಾತ್ಮೀಯೈರ್ಬಲೈಃ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೆದರಿಸುವ ಅಥವಾ ನಡುಗು
ವಂತೆ ಮಾಡುವ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ. ಶುಷ್ಕಶಬ್ದವು ಓಷಃ, ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇವೃತ್ತಿಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೨-೯).

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ-ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞಾನಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸಮಸ್ತ ಪದವಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ವೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಭ್ಯಾ-ಮಹತ್ ಬ್ರಹ್ಮಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಗೃಹಪಾಷಾಣಾದಿಗಳು ಎಂದೂ, ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡವಸ್ತುಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ದೃಷ್ಟಾಸಃ-ದೃಷ್ಟಾಃ ಬಲವಾದವು. ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಜೃದ್ಭ್ಯಸ್ಥವಾದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರವೂ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ಷಕಾರವೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಸಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ. ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗವು.

ಕಿರಣಾಃ-ಕೀರ್ಯಂತೇ ವಿಕ್ರಿಸ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಕಿರಣಾಃ ರಶ್ಮಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೧-೫) ರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ರಶ್ಮಿನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ನ-ಇವ. ಉಪಮಾರ್ಥಕವು. ಯಾಸ್ತುರು ಇದಮಿವ, ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಉಪಮಾ ವಾಚಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ. ೩-೧೩.) ಸ್ತುಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಪ್ರಾಯತ್ವಾತ್ ಶಬ್ದ ನಿರ್ವಚನಸ್ಯಾವತ್ವವ್ಯತ್ವಾತ್, ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಕಿರಣಾ ನ ಐಜನ್-ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆ ಕಂಪಿಸಿದವು ; ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಅಚಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವು ವಾಯುಮಂಡಲದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ವಾಯುವಿನ ಚಲನೆಯಿಂದ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ತೋರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಲೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಅಥವಾ ಚಂದ್ರಬಿಂಬವು ಪ್ರತಿಫಲಿತವಾದಾಗ ಆ ಬಿಂಬವು ಚಲನರಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಜಲವು ಚಲನಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಬೇಕು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇಂದ್ರ-ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಜ್ಞಾನಃ-ಜನೀ ಪ್ರಾಮುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ವಿನಕ್ಷಾವಾಡಿದಾಗ ಲಿಟ್ ಕಾನಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾನಜ್. ಜನ್+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗಮಹನಜನ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾನಿಚಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಜಜ್ಞಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾನಜ್ ಚಿತ್ತಾದುದ

ರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ತವಾದ ಪದ. ಸಮಸ್ತಪದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞಾನಃ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು ಛಾಂದಸಪ್ರಯೋಗ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ಎಂದು ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ದಿವೋ ದ್ಯಾವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ಯಾವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ದೇವತಾವ್ಯಂಜ್ಯೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಗಳಿಗೆ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯತ್—ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಲುಕ್.

ಅಭ್ಯಾ—ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಭವಂತಿ ಸದ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತೀತಿ ಅಭ್ಯಾ ಮಹಾಂತಃ (ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸದ್ಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಎಂದರ್ಥ) ಆಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಡ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಜ್ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ನಜ್ ಭುವೋ ಡಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡಿತ್ವವಿಧಾನದಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಭ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾತ್ಮ ರನ್ನು ಹೊಂದಲು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ಯರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ೩ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇತ್ವಂವಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ನಜ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಿರಣಾಃ—ಕೀರ್ಯಂತೇ ವಿಷ್ವಂತೇ ಇತಿ ಕಿರಣಾಃ ಕ್ವಾ ವಿಕ್ಷೇಪೇ ಧಾತು. ಋಗತ ಇದ್ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಉರಣ್ ರಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಕ್ವಾ ಸ್ವಾ ವೃಜಿ ಮಂದಿ ನಿಧಾಜ್ ಭೈಃ ಕ್ಯುಃ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ ಯುನ್ಮೋರನಾಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕಿರಣ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಜನ್—ಏಜ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಆಡಜಾದೀನಾಂ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಆಟಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೂ ಆಟಾಗಮಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಜನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಚಾದಿ ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಟಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಏಕಾ ದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಯದ್ಧರೀ ಇಂದ್ರ ವಿವ್ರತಾ ವೇರಾ ತೇ ವಜ್ರಂ ಜರಿತಾ
ಬಾಹ್ನೋರ್ಧಾತ್ |

ಯೇನಾವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ ಅಮಿತ್ರಾನ್ಪುರ ಇಷ್ಟಾಸಿ ಪುರು-
ಹೂತ ಪೂರ್ವೀಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯತ್ | ಹರೀ ಇತಿ | ಇಂದ್ರ | ವಿವ್ರತಾ | ವೇಃ | ಆ | ತೇ | ವಜ್ರಂ |
ಜರಿತಾ | ಬಾಹ್ನೋಃ | ಧಾತ್ |

ಯೇನ | ಅವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ ಇತ್ಯವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ | ಅಮಿತ್ರಾನ್ | ಪುರಃ |
ಇಷ್ಟಾಸಿ | ಪುರುಹೂತ | ಪೂರ್ವೀಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಯದ್ಯದಾ ವಿವ್ರತಾ ವಿವಿಧಕರ್ಮಾಣಾಂ ಹರೀ ತ್ವದೀಯಾವಶ್ಯಾನಾ ವೇಃ ರಥ
ಆಗಮಯಸಿ | ರಥೇ ಯೋಜಯಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾನೀಂ ತೇ ತವ ಬಾಹ್ನೋರ್ಹಸ್ತಯೋರ್ಜರಿತಾ
ಸ್ತೋತಾ ವಜ್ರಮಾ ಧಾತ್ | ಸೋತ್ರೇಣ ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಸ್ತೋತ್ರಾ ಸ್ತುತೇ ಪ್ರಯತ್ನಮಂತರೇಣ ವಜ್ರಂ
ತ್ವದ್ಧಸ್ತೇ ದೃಶ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಅವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ ಪ್ರೇಕ್ಷಿತಕರ್ಮವನ್ನಿಂದ್ರ ಅಮಿತ್ರಾನ್
ಶತ್ರುನ್ಯೇನ ವಜ್ರೇಣೇಷ್ಟಾಸಿ ಅಭಿಗಚ್ಛಸಿ | ಹೇ ಪುರುಹೂತ ಪುರುಭಿರ್ಬಹುಭಿರ್ಯಜಮಾನ್ಯೇರಾಹೂತ
ತ್ವಂ ಪೂರ್ವೀರ್ಬಹ್ವೀಃ ಪುರೋಽಸುರಪುರಾಣಿ ಭೇತ್ತುಮಭಿಗಚ್ಛಸೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವಿವ್ರತಾ | ವ್ರತಮಿತಿ
ಕರ್ಮನಾಮ | ವಿವಿಧಂ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸ್ತಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಭತ್ವಂ ||
ಬಹುವ್ರೀಹಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೇಃ | ನೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನಖಾದನೇಷು | ಅಂತರ್ಭಾ-
ವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಾಂದಸೇ ಲಜಾ ಸಿಪ್ಯದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ-

ತೈಡಭಾವಃ | ಧಾತ್ | ದಧಾತೇಶ್ಚಾಂದಸೇ ಲುಜ್ಞಿ ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ |
ಅವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ | ಹರ್ಯತಿಃ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಕರ್ಮೇತಿ ಯಾಸ್ಕಃ | ನಿ. ೭-೧೭ | ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ |
ಕಾಂತಿರಭಿಲಾಷಃ | ವಿಹರ್ಯತೋಽನಭಿಲಷಿತಃ | ಅವಿಹರ್ಯತೋಽನಭಿಲಷಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶಃ
ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ಅಮಿತ್ರಾನ್ | ನ ಸಂತಿ ಮಿತ್ರಾಣ್ಯೇಷ್ವಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನಇಚೋ
ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಷ್ಟಾಸಿ | ಇಷ ಆಭೀಕ್ಷೇ | ಅತ್ರ ಗತೈರ್ಥಃ |
ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ | ಸಿಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ತಸ್ಮೈವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವುತ್ಯಯೋಗಾದ-
ನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವಿವ್ರತಾ—ವಿವಿಧ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ | ಹರೀ—
(ನಿನ್ನ) ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು | ಆ ವೇಃ—ರಥಕ್ಕೆ ಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದಿಯೋ (ಆಗ) | (ಹೇ) ಅವಿಹರ್ಯ-
ತಕ್ರತೋ—ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಕೆಲಸಮಾಡಬಲ್ಲವನೇ (ಇಂದ್ರನೇ) | ಅಮಿತ್ರಾನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಯೇನ—
ಯಾವ ವಜ್ರದಿಂದ | ಇಷ್ಟಾಸಿ—ಎದುರಿಸುತ್ತೀಯೋ (ಮತ್ತು) | ಪುರುಹೂತ—ಅನೇಕರಿಂದ ಆಹುತನಾದ
ಇಂದ್ರನೇ | ಪೂರ್ವೀಃ—ಅನೇಕವಾದ | ಪುರಃ—ಶತ್ರುಗಳ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ಇಷ್ಟಾಸಿ—ಎದುರಿಸುತ್ತೀಯೋ |
ತೇ—ಅಂತಹ ನಿನ್ನ | ಬಾಹ್ವೋಃ—ಕೈಗಳಲ್ಲಿ | ಜರಿತಾ—ಸ್ತೋತ್ರವು | ವಜ್ರಂ—ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು |
ಆ ಧಾತ್—ಇಡುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸ್ವೇಚ್ಛಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ನಿನ್ನನ್ನು ಅನೇಕರು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು
ಯಾವಾಗ ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹೂಡುತ್ತೀಯೋ ಆಗ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ
ದೊಡನೆ, ವಜ್ರಾಯುಧವು ನಿನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ,
ನೀನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ಅವರ ಅನೇಕ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation.

Indra, when you harness your variously-moving horses, your praiser
places your thunderbolt in your hands; performer of undesired (of enemies)
acts, you assail your enemies, and glorified by many destroy their numerous
cities.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ವಿವ್ರತಾ—ವ್ರತಮಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ | ವಿವಿಧಂ ವ್ರತಂ ಯಯೋಸ್ತಾ ವಿವಿಧ ಕರ್ಮಾಣೌ—ಬಹಳ
ವಿಧವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವ್ರತ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕವಾಗಿ

ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಈ ಶಬ್ದವು ಅಪಃ, ಅಪ್ಪಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (೩-೧) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಹರೀ—ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳು. ಯಾಸ್ವರು ಅತ್ಯಃ, ಹಯಃ, ಅರ್ವಾ, ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರೀ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವು. ಆದರೆ ದಶೋತ್ತರಾಣ್ಯಾದಿಷ್ಟೋಪ ಯೋಜನಾ-ನೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಾಹಚರ್ಯಜ್ಞಾನಾಯ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ, ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ (೧) ರೋಹಿತೋಗ್ನೀಃ (೨) ಹರಿತ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ (೩) ರಾಸಭಾವತ್ತಿನೋಃ (೪) ಅಜಾಃ ಪೂಷ್ಠಃ (೫) ಪೃಷತ್ಯೋ ಮರುತಾಂ (೬) ಅರುಣ್ಯೋ ಗಾವ ಉಷಸಃ (೭) ಶ್ಯಾವಾಃ ಸವಿತುಃ (೮) ವಿಶ್ವರೂಪಾ ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ (೯) ನಿಯುತೋ ವಾಯೋಃ (೧೦) ಎಂದು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ವಾಹನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇಂದ್ರನ ವಾಹನವನ್ನು ಹರೀಶಬ್ದವು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಜರಿತಾ—ಸ್ತೋತಾ. ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು. ರೇಭಃ, ಜರಿತಾ, (ನಿ. ೩-೧೯) ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿಮೂರು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಪುರುಹೂತ—ಪುರುಭರ್ಯಜಮಾನ್ಯರಾಹೂತ. ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕವರಾದ ಬಹಳ ಮಂದಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನು. ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅವಿಹರ್ಯತಕ್ರತೋ—ಹರ್ಯತಿಃ ಪ್ರೇಕ್ಷಾಕರ್ಮ (ನಿ. ೭-೧೭) ಪ್ರೇಕ್ಷಿತಕರ್ಮನ್, ಅಥವಾ ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತೋಃ ಕಾಂತಿರಭಿಲಾಷಃ | ವಿಹರ್ಯತೋನಭಿಲಿಖಿತಃ | ಅವಿಹರ್ಯತೋನಭಿಲಿಖಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹರ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸು, ಅಭಿಲಾಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ವಿಹರ್ಯತಃ ಎಂದರೆ ಅಭಿಲಾಷೆ ಇಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅವಿಹರ್ಯತಃ ಎಂದರೆ ಅದಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಅಭಿಲಿಖಿತವಾದ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಭಿಲಿಖಿತಃ ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಶಬ್ದವು ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹರೀ—ಹರೀ ಎಂಬುದು ಈಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನ ಈದೂದೇದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವ್ರತಾ—ವ್ರತವೆಂಬುದು ಕರ್ಮದ ಹೆಸರು. ವಿವಿಧಂ ವ್ರತಂ ಯಯೋಃ ತೌ ವಿವ್ರತೌ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ ಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದಿ— ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನ ಬಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಣಿಜರ್ಥವು ಇದರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಣ್ಯರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಧಾತುವಿನ ವೇದಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್, ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜರಿತಾ—ಜ್ಯಾನ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಆರ್ಥಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ಧಾತ್—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಛಂದಸಿಲುಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಿಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘಸಾಭೂಭ್ಯಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಭಾವ. ಧಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಿಹರ್ಯತೆಕ್ರತೋ—ಹರ್ಯತಃ ಪ್ರೇಪ್ಸಾಕರ್ಮಾ (ನಿರು. ೭-೧೭) ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (ಅತ್ಯಂತೇಚ್ಚಾ ಎಂದರ್ಥ) ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತೋಃ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಂತಿ ಎಂದರೆ ಅಭಿಲಾಷೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಹರ್ಯತಃ ಅನಭಿಲಷಿತಃ (ಇಚ್ಛೆ ಇಲ್ಲದವನು ಎಂದರ್ಥ) ವಿಹರ್ಯತಃ ನ ಭವತಿ ಇತಿ ಅನಿಹರ್ಯತಃ ಅಭಿಲಷಿತಃ (ಇಚ್ಛೆಪಟ್ಟವನು ಎಂದರ್ಥ.) ತಾದ್ಯಶಃ ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತಥೋಕ್ತಃ (ಆ ರೀತಿಯಾದ ಇಚ್ಛೆಪಟ್ಟಿರುವ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ) ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದಾಗ ಏಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮಿತ್ರಾನ್—ನ ಸಂತಿ ಮಿತ್ರಾಣಿ ಏಷ್ವಿತಿ ಅಮಿತ್ರಾಃ ತಾನ್ ಅಮಿತ್ರಾನ್ ನ ಇತೋ ಜರಮರಮಿತ್ರ ಮೃತಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಠಾಸಿ—ಇಷ ಅಭೀಕ್ಷಣ್ಯೋ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಗತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿೃದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ ಆದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋನಃ ಸಮಾನಪದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಇಷ್ಠಾಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ವಿಕರಣ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯೇನ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಸತ್ಯ ಇಂದ್ರ ಧೃಷ್ಟರೇತಾನ್ತಮೃಭುಕ್ಷಾ ನರ್ಯಸ್ತ್ವಂ
ಷಾಟ್ |

ತ್ವಂ ಶುಷ್ಣಂ ವೃಜನೇ ಪೃಕ್ಷ ಆಣೌ ಯೂನೇ ಕುತ್ಸಾಯ
ದ್ಯುಮತೇ ಸಚಾಹನ್ || ೩ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಸತ್ಯ | ಇಂದ್ರ | ಧೃಷ್ಟಃ | ಏತಾನ್ | ತ್ವಂ | ಋಭುಕ್ಷಾಃ | ನರ್ಯಃ |
ತ್ವಂ ಷಾಟ್ ||

ತ್ವಂ | ಶುಷ್ಣಂ | ವೃಜನೇ | ಪೃಕ್ಷೇ | ಆಣೌ | ಯೂನೇ | ಕುತ್ಸಾಯ | ದ್ಯುಮತೇ |
ಸಚಾ | ಅಹನ್ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಸತ್ಯಃ ಸತ್ಸ ಭವಃ | ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತಾನ್ ಶತ್ರುನಭಿಗತಃ
ಸನ್ ಧೃಷ್ಟಸ್ತೇಷಾಂ ಧರ್ಷಯಿತಾ ತಿರಸ್ಕರ್ತಾ | ಕಿಂಚಿತ್ತ್ವಮೃಭುಕ್ಷಾ ಋಭೂಣಾಮಧಿಪತಿಃ | ತೇಷು
ಕೃತನಿವಾಸೋ ನಾ | ಯದ್ವಾ | ಮಹನ್ನಾಮೃತತಾ | ಮಹಾನ್ರವ್ಯದ್ಧೋಽಸಿ | ನರ್ಯೋ ನೃಭ್ಯೋ
ಹಿತಃ | ತಥಾ ತ್ವಂ ಷಾಟ್ ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾ | ಹಂತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ | ವೃಜನ ಇತ್ಯಾದೀನಿ
ತ್ರಿಣಿ ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಾನಿ | ಅತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ವಿಶೇಷಣೇ | ವೃಜನೇ ವರ್ಜನಯುಕ್ತೇ | ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹಿ
ವೀರಾಃ ಪುರುಷಾ ವರ್ಜ್ಯಂತೇ ಹಿಂಸ್ಯಂತೇ | ಪೃಕ್ಷೇ ಸಂಪರ್ಚನೀಯೇ ವೀರ್ಯಯೋದ್ಭುಂ
ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯೇ | ಏವಂವಿಧ ಆಣೌ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ದ್ಯುಮತೇ ದೀಪ್ತಿಮತೇ ಯೂನೇ ತರುಣಾಯ ಕುತ್ಸಾಯ
ಸಚಾ ತ್ವಂ ಸಹಾಯೋ ಭೂತ್ವಾ ಶುಷ್ಣಂ ಶೋಷಯಿತಾರಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಮಹನ್ | ಅವಧೀಃ ||
ಋಭುಕ್ಷಾಃ | ಋಭುರಿತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮ | ಉರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಭಾತಿ | ಯದ್ವಾ | ಋತೇನ ಯಜ್ಞೇನ

ಭಾತಿ ಭವತೀತಿ ನಾ ಋಭುಃ | ಉರುಶಬ್ದೇ ಋತಶಬ್ದೇ ವೋಸಪದೇ ಭಾತೇರ್ಭವತೇರ್ವಾ ವ್ಯುಗಯಾ-
ದಯಶ್ಚ | ಉ. ೧-೩೮ | ಇತಿ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಋಭಾವಶ್ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಪ್ರಯತಿರೈಶ್ಚ-
ಯೇಕರ್ಮಾ | ತೇಷಾಮಿಷ್ಟ ಇತ್ಯೈಭುಕ್ಷಾಃ | ಯದ್ವಾ | ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತೋಃ | ತೇಷು ನಿವಸತೀತಿ
ಸತೇಸ್ಥ | ಉ. ೪-೧೨ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚಿನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ಭವತಿ |
ಟಿಲೋಸಶ್ಚ | ಸೌ ಪಥಿಮಧ್ಯೈಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ | ಪಾ. ೭-೧-೮೫ | ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ |
ಷಾಟ್ | ಸಹ ಅಭಿಭವೇ | ಛಂದಸಿ ಸಹ ಇತಿ ಕೇವಲಾದಪಿ ಣಿಃ | ಷತ್ವಂ ಛಂದಸಂ | ದ್ಯುಮತೇ |
ದ್ಯೌರ್ದೀಪ್ತಿರಸ್ಮಿನ್ನಸ್ಮೀತಿ ದ್ಯುಮಾನ್ | ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಇತಿ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ದಿವ
ಉದಿತ್ಯುತ್ವಂ | ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಧಾತ್ಯಂ ಮತುಬಿತಿ ಮತುಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸತ್ಯಃ—ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನು | ಏತಾನ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
(ಎದುರಿಸಿ) | ದ್ಯುಷ್ಟಾಃ—ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನು (ಅವಮಾನಮಾಡುವವನು) | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಋಭುಕ್ಷಾಃ—
ಋಭುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು, ಋಭುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವನು, ಅಥವಾ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು | ನರ್ಯಾಃ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ
ಹಿತಕರನು | ತ್ವಂ—ನೀನು | ಷಾಟ್—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನು | ವೃಜನೇ—(ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ
ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಹಿಂಸಾಯುಕ್ತವಾದ | ಪೃಷ್ಠೇ—(ವೀರರಿಂದ ಯುದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ) ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯವಾದ | ಅಣಾ—
ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ದ್ಯುಮತೇ—ತೀಜಸ್ವಿಯಾದ | ಯೋನೇ—ತರುಣನಾದ | ಕುತ್ಸಾಯೇ—ಕುತ್ಸನಿಗೆ |
ತ್ವಂ—ನೀನು | ಸಚಾ—ಸಹಾಯಕನಾಗಿ | ಶುಷ್ಣಂ—ಶೋಷಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು |
ಅಹನ್—ವಧಮಾಡಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು. ಋಭುಗಳಿಗೆ
ಅಧಿಪತಿಯು, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅವಮಾನಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಅಪಜಯ ಮಾಡುವವನು. ಘೋರವಾದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ
ತೀಜಸ್ವಿಯಾದ, ತರುಣನಾದ ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ವಧೆಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

Indra, you are the best of all beings, the assailer and humiliator (of
your enemies), the chief of Ribhus, the friend of man, the subduer of
enemies; you aided the young and illustrious Kutsa and killed Sushna, in
the deadly and close-fought battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ಯಃ—ಸತ್ವ ಭವಃ, ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟಃ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದವನು. ಪೂಜ್ಯನಾದವನು.

ಋಭುಕ್ಷಾಃ—ಋಭೂಣಾಮಧಿಸತೀ, ತೇಷು ಕೃತನಿನಾಸಃ, ಅಥವಾ ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್, ಮಹಾನ್ ಪ್ರವೃದ್ಧೋಸಿ. ಋಭುಗಳೆಂದರೆ ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅಷ್ಟಮಟ್ಟಿನ ಬುದ್ಧಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನು, ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಭ್ಯಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ ೩-೧೩)

ಧೃಷ್ಟಃ—ಧರ್ಷಯಿತಾ, ತಿರಸ್ಕರ್ತಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಾಳಾಗಿ ನಿಂತು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವವನು. ಓಡಿಸುವವನು.

ನರ್ಯಃ—ನೃಭ್ಯೋ ಹಿತೇ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು.

ಷಾಟ್—ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು.

ಶುಷ್ಣಂ—ಶೋಷಯಿತಾರಮೇತತ್ಸಂಜ್ಞಮಸುರಂ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ದಿದ್ದ ಶುಷ್ಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಕುತ್ಸನೆಂಬವನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶುಷ್ಣನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಜನೇ—ವರ್ಜನಯುಕ್ತೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಹಿ ವೀರಾಃ ಪುರುಷಾಃ ವರ್ಜ್ಯಂತೇ ಹಿಂಸ್ಯಂತೇ, ಶೂರರಾದವರು ತಮ್ಮ ಶರೀರದ ಹಂಗು ತೊರೆದು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವಾದ ಯುದ್ಧ ವೆಂದು ವೃಜನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೃಜನ ಶಬ್ದವು ಹಿಂಸೆಯು ಉಂಟಾಗುವ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು.

ಆಣೌ—ಸಂಗ್ರಾಮೇ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ; ಪೃಕ್ಷೇ, ವೃಜನೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಈ ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಸಂಗ್ರಾಮ ವಾಚಕವೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ಕರು ಸಂಗ್ರಾಮ ಪರವಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಕ್ಷೇ, ಆಣೌ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು (ನಿ. ೩-೯) ಪಾಠಮಾಡಿ ಇರುವರು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ತ್ವಂ ಶುಷ್ಣಂ ವೃಜನೇ ಪೃಕ್ಷೆ ಆಣೌ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಯನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿ ಆಣೌ ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಗ್ರಾಮಪರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಋಭುಕ್ಷಾಃ—ಋಭುರಿತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮ (ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವ) ಉರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಭಾತಿ (ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು) ಅಥವಾ. ಋತೇನ, ಯಜ್ಞೇನ ಭಾತಿ, ಭವತೀತಿ ವಾ ಋಭುಃ (ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು, ಅಥವಾ ಅಗುವವನು; ಇರುವವನು) ಉರುಶಬ್ದ ಅಥವಾ ಋತಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಅಥವಾ ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತುವಿಗೆ ಮೃಗಯಾದಯಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ರತ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಋಭಾವನೂ ಅದರಿಂದಲೇ ನಿಸ್ಪಾತವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಭು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯತಿರೈಶ್ವರ್ಯಕರ್ಮಾ.

(ಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಐಶ್ವರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ) ತೇಷಾಂ ಈಷ್ಟೇ ಇತಿ ಋಭುಕ್ಷಾಃ ಅಥವಾ ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಋಭುಷು ನಿವಸತಿ ಇತಿ ಋಭುಕ್ಷಾಃ ಪತೇಸ್ಥ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಿಯ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿಲೋಪವೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಥಿಮಾಭ್ಯುಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ವಬರುತ್ತದೆ ಇತೋತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಋಭುಕ್ಷಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧೃಷ್ಟಾಃ—ಇೌಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ ಧಾತು ತ್ರಸಿಗೃಧಿ ಧೃಷಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವು ಪ್ರತ್ಯಯ, ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಧೃಷ್ಟಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನರ್ಯಃ—ನರಾಯ ಹಿತಃ ನರ್ಯಃ ತಸ್ಮೈ ಹಿತಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಷಾಟ್—ಸಹ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು ಛಂದಸಿ ಸಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೇವಲವಾದ ಸಹಧಾತುವಿಗೂ ಣೈಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷತ್ವವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಹೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧತ್ವ ಜಲಾಂ ಜಲೋಂತೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ ವಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ಷಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ಯುಮತೇ—ದ್ಯೌಃ ದೀಪ್ತಿಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತೀತಿ ದ್ಯುಮಾನ್ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ದಿವ ಉತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಯಣಾದೇಶ. ದ್ಯುಮತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯಚಾಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ದ್ಯುಮಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ತಿಗೆ ಲೋಪ, ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಹನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರ ಚೋದೀಃ ಸಖಾ ವೃತ್ರಂ ಯದ್ವಜ್ರಿನ್ಯಷ-
ಕರ್ಮನ್ನು ಭಾಃ |

ಯದ್ಧ ಶೂರ ವೃಷಮಣಃ ಪರಾಚೈವಿ ದಸ್ಯೋರ್ಯೋನಾ-
ವಕೃತೋ ವೃಥಾಷಾಟ್ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಚೋದೀಃ | ಸಖಾ | ವೃತ್ರಂ | ಯತ್ | ವಜ್ರಿನ್ |
ವೃಷಃ ಕರ್ಮನ್ | ಉಭಾಃ ||

ಯತ್ | ಅ | ಶೂರ | ವೃಷಃ ಮನಃ | ಪರಾಚೈಃ | ವಿ | ದಸ್ಯೋನ್ | ಯೋನಾ |
ಅಕೃತಃ | ವೃಥಾಷಾಟ್ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಹ ತ್ವಂ ಖಲು ಸಖಾ ಕುತ್ಸಸ್ಯ ಸಹಾಯಃ ಸನ್ ತ್ಯತ್ತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಧನಂ ಜಯ-
ಲಕ್ಷಣಂ ಯಶೋ ವಾ ಚೋದೀಃ | ಪ್ರೇರಿತವಾನ್ | ಅಕಾರ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ವೃಷಕರ್ಮನ್
ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸೇಚನರೂಪಕರ್ಮೋಪೇತ ವಜ್ರಿನ್ ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ವೃತ್ರಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಧನಸ್ಯಾವರಿತಾರಂ
ಕುತ್ಸಸ್ಯ ಶತ್ರುಂ ಯದ್ಯದೋಭಾಃ ಅತುಭಾಃ ಅಹಂಸೀಃ | ಅಸಿ ಚ ಹೇ ಶೂರ ಶತ್ರುಣಾಂ ಪ್ರೇರಕ
ವೃಷಮಣಃ ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಮನಸ್ಸೇಂದ್ರ ವೃಥಾಷಾಟ್ ಅನಾಯಾಸೇನ ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾ ತ್ವಂ
ಯದ್ಧ ಯದಾ ಖಲು ಯೋನೌ ವೀರೈರ್ಮಿತ್ರಣೀಯೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ದಸ್ಯೋನ್ಮತ್ಸಸ್ಯೋಪಕ್ಷಯಿತ್ಯನ-
ನ್ಯಾನ್ ಶತ್ರುಸ್ತೇರಾಚೈಃ ಪರಾಗಮನೈರ್ವ್ಯಕ್ತಃ ಪರಾಜ್ಮುಖಾ ಯಥಾ ಭವಂತಿ ತಥಾ ವ್ಯಚ್ಛಿನಃ |
ತದಾನೀಂ ಕುತ್ಸಃ ಸರ್ವಂ ಯಶಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಚೋದೀಃ | ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ | ಉಜಾ
ನೇಟೀತಿ ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಉಭಾಃ | ಣಭ ತುಭ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ | ಲಜಾ ಸಿಪಿ

ತಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಪರಾಚೈರಿತ್ಯೇತದವ್ಯಯಂ | ನೀಚೈರುಚ್ಛೈರಿತಿವದಿತಿ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರಃ | ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚಿನೈರಿತಿ ನಿರುಕ್ತಂ | ನಿ. ೧೧-೨೫ | ದಸ್ಯೂನ್ | ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವೇತ್ಯೂಕಾರಸ್ಯ ಸಾನುನಾಸಿಕತಾ | ಅಕೃತಃ | ಕೃತೀ ಛೇದನೇ | ಲಜ್ಞ ಸಿಸಿ ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮಿತಿ ನುಮಾಗಮಸ್ಯಾಭಾವಃ | ಶಸ್ಯ ಜಿತ್ವಾ-ದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಹೇ) ವೃಷಕರ್ಮನ್—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕರ್ಮಯುಕ್ತನಾದ | ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನೇ) | ವೃತ್ರಂ—(ಕುತ್ಸಶತ್ರುವಾದ) ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು | ಯೆತ್—ಯಾವಾಗ | ಉಭಾಃ—ಹಿಂಸಿಸಿದೆಯೋ | (ಮತ್ತೂ) ಶೂರ—ಶೂರನಾದ | ವೃಷಮಣಿ—ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ | ವೃಥಾಷಾಟ್—ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸುವ ನೀನು | ಯದ್—ಯಾವಾಗ | ಯೋನ್—ವೀರರು ಸೇರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ದಸ್ಯೂನ್—ಕುತ್ಸನ ಇತರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಪರಾಚೈಃ—ಪರಾಗಮನದಿಂದ | ನಿ ಅಕೃತಃ—ಕತ್ತರಿಸಿದೆಯೋ (ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದೆಯೋ) | (ತದಾ—ಆಗ) | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ ಹ—ನೀನೇ | ಸಖಾ—(ಕುತ್ಸನಿಗೆ) ಸಹಾಯಕನಾಗಿ | ತ್ಯತ್—ಅದನ್ನು (ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜಯರೂಪವಾದ ಯಶಸ್ಸನ್ನು) | ಚೋದೀಃ—ಪ್ರೇರಿಸಿದೆ(ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ, ನೀನು ವೃಷ್ಟಿಕಾರಕನು, ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳವನು, ಈಸ್ಥಿತವಾದದ್ದನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವವನು. ನೀನೇ ವೃತ್ರಸುರನನ್ನೂ ಅವನ ಸಹಾಯಕರಾದ, ಇತರ ಕುತ್ಸನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿ, ಕುತ್ಸನಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ.

English Translation.

Sender of rain and wielder of thunderbolt, you verily animated him to acquire such renown as that which you acquired when you slew Vritra; munificent hero, you easily conquer your foes, you put to flight the Dasyus in battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ಯತ್—ತತ್, ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಧನಂ, ಜಯಲಕ್ಷಣಂ ಯಶೋ ನಾ | ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉಪಯೋಗಕರವಾಗಿರುವ ದ್ರವ್ಯವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ದ್ರವ್ಯದಂತೆ ಸಂಪಾದಿಸಲು ತಕ್ಕದ್ದಾದ ಕೀರ್ತಿಯು.

ವೃಷಕರ್ಮನ್—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸೇಚನಕರ್ಮೋಪೇತ. ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವನು.

ವೃಷಮುಣಿಃ—ಕಾಮಾಭಿವರ್ಷಕಮನಸ್ಯ ಅವರವರ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನು.

ವೃಥಾವಾಟಿಃ—ಅನಾಯಾಸೇನ ಶತ್ರುತ್ವಾಮಾಭಿಭವಿತಾ. ಕೊಂಚವೂ ಆಯಾಸಪಡದಂತೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಪರಾಚೈಃ—ಪರಾಗಮುನೈಃ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು. ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವುದು; ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಪರಾಚೈಃ ಇತ್ಯೇತದನ್ಯಯಂ ನೀಚೈರುಚ್ಛೇರಿತವತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಯಾಸ್ಕರು ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚನ್ಯೈಃ (ನಿ. ೧೧-೨೫) ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಇರುತ್ತಾರೆ.

॥ ಷ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಚೋದೀಃ—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಷ್ವಾಕರಣದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಚಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಚ್ಚೋಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚಾದೇಶ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇದ್ಯ ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಈಡಾಗಮು ನೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಇಟಿ ಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಭಾಃ—ಉಭ ತುಭ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ಯಾದಿ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಅಪಿತಾ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಜಿತ್ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಯೋಗೇಽಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ವಿಕರಣದ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಉಭಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪರಾಚೈಃ—ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರರು ನೀಚೈಃ ಉಚ್ಛೈಃ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಅವ್ಯಯವೋ ಹಾಗೆ ಪರಾಚೈಃ ಎಂಬುದೂ ಅವ್ಯಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಂಚನ್ಯೈಃ (ನಿರು. ೧೧-೨೫) ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ದಸ್ಯೂನ್—ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನೇಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯತುವಾ (ಪಾ-ಸೂ-೮-೩-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕೃತಃ—ಕೃತೀ ಭೇದನೇ ಧಾತು. ಲಜನ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಇತೆಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ, ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೂ ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಅನಿತ್ಯತ್ವಂ ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣವು ಅಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಜನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಅಕೃತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯವಹಿತವಾದರೂ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅಕೃತಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಥಾಷಾಟ್—ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ತೋರಿಸಿದೆ. ಸಮಾಸನಾದಾಗ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರಾರಿಷಣ್ಯನ್ದ್ರೌಷ್ಟ್ಯ ಚಿನ್ಮರ್ತಾನಾಮಜುಷ್ವಾ |
ವ್ಯಗ್ರಿಸ್ಮದಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಅವರ್ತೇ ವರ್ಘನೇವ ವಜ್ರಿಙ್ಖಾಧಿಹ್ಯ-
ಮಿತ್ರಾನ್ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಅರಿಷಣ್ಯನ್ | ದ್ರೌಷ್ಟ್ಯ | ಚಿತ್ | ಮರ್ತಾನಾಂ |
ಅಜುಷ್ವಾ ||

ವಿ | ಅಸ್ಮತ್ | ಆ | ಕಾಷ್ಠಾಃ | ಅವರ್ತೇ | ವಃ | ಘನಾಃ | ಇವ | ವಜ್ರಿನ್ |
ಶ್ರುಧಿಹಿ | ಅಮಿತ್ರಾನ್ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ಹ ತ್ವಂ ಖಲು ತ್ಯತ್ ತಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಚಿತ್ ದೃಢಸ್ಯ ಕಸ್ಯಚಿದಪ್ಯರಿಷಣ್ಯನ್
ರೇಷಣಮನಿಚ್ಛನ್ ಏವಂಸ್ವಭಾವೋ ಭವಸಿ | ದೇವತಾತ್ವೇನಾನುಗ್ರಹೀತ್ಯತ್ಯತ್ | ತಥಾಪಿ ಮರ್ತಾನಾಂ
ಸ್ತೋತ್ರೈಣಾಮಸ್ಮಾಕಂ ಶತ್ರುಭಿರಜುಷ್ವಾವಪ್ರೀತೌ ಸತ್ಯಾಮಸ್ಮದರ್ವತೇಽಸ್ಮದೀಯಾಶ್ವಾಯಂ ಗಂತುಂ
ಕಾಷ್ಠಾ ದಿಶ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ವಿ ವಃ | ನಿವೃತಾಃ ಕುರು | ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸು ದಿಷ್ಟ್ವಾಸ್ಮದೀಯಾ ಅಶ್ವಾಃ
ಪ್ರತಿರೋಧಮಂತರೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತಥಾ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ತತ್ರತ್ಯಾನಮಿತ್ರಾನ್ ಹೇ ವಜ್ರಿನ್ವಜ್ರವ-
ನ್ನಿಂದ್ರ ಘನೇವ ಘನೇನ ಕಠಿನೇನ ಪರ್ವತೇನೇವ ವಜ್ರೇಣ ಶ್ನುಧಿಹಿ | ಶ್ನುಧಯ | ಜಹೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ವಾ | ಮರ್ತಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿತ್ತವಾಪ್ರೀತೌ ಸತ್ಯಾಂ ತಸ್ಯ ಶತ್ರೋ-
ರ್ವೃಢಸ್ಯಾಪ್ಯರಿಷಣ್ಯನ್ ರೇಷಣಂ ಹಿಂಸನಮನಿಚ್ಛನ್ವರ್ತಸೇ | ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತು ಕುತ್ಸಾದೌ ಪ್ರೀತಿರಸ್ತಿ ತಸ್ಯ
ಶತ್ರುವಧಂ ಚಕ್ರೃಷೇ | ಅತಸ್ತವ ಪ್ರಿಯಾಣಾಮಸ್ಮಾಕಮರ್ವತ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ತ್ಯತ್ | ಸುಸಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಅರಿಷಣ್ಯನ್ | ರಿಷ್ಟಶಬ್ದಾತ್ ಕೃಚಿ ದುರಸ್ಯುದ್ರವಿಣಸ್ಯುರ್ವಷಣ್ಯತಿ
ರಿಷಣ್ಯತಿ | ಸಾ. ೭-೪-೩೬ | ಇತಿ ರಿಷಣ್ಯಾವೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ನೃಣಾಮಾಸೇಽವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಸ್ಮತ್ | ಪೂರ್ವವತ್ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಅವರ್ತೇ ಅವರ್ಣಸ್ತಸಾವನೃ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ
ತಕಾರಾದೇಶಃ | ವನಿಶ್ನುಸೌ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತೌ | ಪರಿಶೇಷಾದ್ಭಾತುಸ್ವರಃ | ಘನೇನ | ಮೂರ್ತೌ ಘನಃ
| ಸಾ. ೩-೩-೭೭ | ಇತಿ ಕಾಠಿನ್ಯೇ ಗಮ್ಯಮಾನೇ ಹಂತೇರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಶ್ನುಧಿಹಿ | ಶ್ನುಧ್ಯ
ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ | ಣ್ಯಂತಾಲೋಟಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ || ೪ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ ಹ—ನೀನಾದರೋ | ದೃಷ್ಟಸ್ಯ—ದೃಢನಾದ | ತ್ಯತ್ ಚಿತ್—ಯಾವ
ನೊಬ್ಬನಿಗೂ | ಅರಿಷಣ್ಯನ್—ಹಿಂಸೆಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಲ್ಲ | (ತಥಾಪಿ—ಹಾಗಾದರೂ) | ಮರ್ತಾ-
ನಾಂ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾದ ನಮಗೆ | ಅಜುಷ್ವಾ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ) ಅಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾದಲ್ಲಿ | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮ |
ಅರ್ವತೇ—ಅಶ್ವಕ್ಕೆ (ಹೋಗಲು) | ಕಾಷ್ಠಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು | ಆ—(ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸುತ್ತಲೂ |
ವಿ ವಃ—ತೆರೆದಿಡು | (ಕಿಂಚ—ಮತ್ತೂ) | ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ | ಅಮಿತ್ರಾನ್—
(ಆ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮ) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು | ಘನೇನ—ಕಠಿನವಾದ ಪರ್ವತದಂತೆ ಇರುವ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ |
ಶ್ನುಧಿಹಿ—(ವಧನಾಡು) (ವಜ್ರದಿಂದ) ಉರುಳಿಸು | [ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತಂ ಹ—ನೀನಾದರೋ |
ಮರ್ತಾನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ (ಯಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾದರೂ) | ಅಜುಷ್ವಾ—(ನಿನಗೆ) ಅಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾದಲ್ಲಿ |
ತ್ಯತ್—ಅವನ ಶತ್ರುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ | ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ಚಿತ್—ದೃಢನಾಗಿದ್ದರೂ | ಅರಿಷಣ್ಯನ್—ಹಿಂಸಿಸಲು
ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದವನು | (ತಥಾಪಿ—ಹಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ) | ಮರ್ತಾನಾಂ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾದ | ಅಸ್ಮತ್—ನಮ್ಮ |
ಅರ್ವತೇ—ಅಶ್ವಕ್ಕೆ (ಅಶ್ವಗಳು ಸಂಚರಿಸಲು) | ಕಾಷ್ಠಾಃ—ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು | ಆ—ಸುತ್ತಲೂ | ವಿ ವಃ—
ತೆರೆದಿಡು ಇತ್ಯಾದಿ] ||

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ದೃಢಚಿತ್ತನಾದ ಯಾವನೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡದಿರುವುದು ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ನಿನ್ನ ಅಪ್ರೀತಿಯಿಗಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯರು ದೃಢಚಿತ್ತವುಳ್ಳವರಾದರೂ, ಅವರ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡದಿರುವುದೂ ನಿನ್ನ ಸ್ವಭಾವ. ಆದರೂ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾದ ನಮಗೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಭಯ ಬಂದಾಗ, ಎಲೈ ವಜ್ರಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳು ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಓಡಾಡುವಂತೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸು. ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು, ವಜ್ರದಿಂದ ಕಠಿನವಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವಂತೆ, ನಾಶಮಾಡು.

English Translation

Indra, you who are unwilling to harm any resolute mortal, set open all the quarters of the horizon to the horses of us who praise you when we are exposed to the aversion of our enemies; and wielder of the thunderbolt, demolish our foes as with a club.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಅರಿಷಣ್ಯನ್—ರೇಷಣಮನಿಚ್ಛನ್ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದವನು.

ಮರ್ತಾನಾಂ—ಸ್ತೋತ್ರೇಣಾಂ ಹೊಗಳತಕ್ಕ, ಸ್ತುತಿಮಾಡತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯರು,

ವಿ ವಃ—ವಿವೃತಾಃ ಕುರು | ಯಥಾ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಅಸ್ಮದೀಯಾಃ ಅಶ್ವಾಃ ಪ್ರತಿರೋಧಮಂತರೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತಥಾ ಕುರು. ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮ ಕುದುರೆಗಳು ತಿರುಗಾಡುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತೈತ್—ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಲುಕ್.

ಅರಿಷಣ್ಯನ್—ರೇಷಣಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ರಿಷಣ್ಯತಿ ರಿಷ್ಠ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ದುರಸ್ಯ ದ್ರವಿಣಸ್ಯವ್ಯಷಣ್ಯತಿ ರಿಷಣ್ಯತಿ (ಪಾ ಸೂ. ೭-೪-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಿಷಣ್ ಎಂಬ ಸ್ವರೂಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಿಷಣ್ಯತಿ ಇತಿ ರಿಷಣ್ಯನ್ ರಿಷಣ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ನ ರಿಷಣ್ಯನ್ ಅರಿಷಣ್ಯನ್ ನಜಾಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಮತ್—ಅಸ್ಮಚ್ಚಬ್ದದಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನವಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್.

ಅರ್ವತೇ—ಋಧಾತುವಿಗೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವನಿಷ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅರ್ವಣಸ್ತು—

ಸಾವನೇಷಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅವರ್ತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಜೇ ಸುಷ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಷ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಘನೇವ--ಮೂರ್ತೌ ಘನಃ (ಪಾ ಸೂ ೩-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಿಣ್ಯವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಶ್ವಢಿಹಿ--ಶ್ವಢ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ತಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಶ್ವಢಿಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಾಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರಾರ್ಣಸಾತೌ ಸ್ವಮಿರ್ವಾಳ್ತೇ ನರ ಆಜಾ
ಹವಂತೇ |

ತವ ಸ್ವಧಾವ ಇಯಮಾ ಸಮರ್ಯ ಊತಿರ್ವಾಜೇಷ್ಟತ-
ಸಾಯ್ಯಾ ಭೂತ್ || ೬ ||

|| ಪದಗಾಥಃ ||

ತ್ವಾಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಅರ್ಣಸಾತೌ | ಸ್ವಃ | ಮಿರ್ವಾಳ್ತೇ | ನರಃ | ಆಜಾ |
ಹವಂತೇ |

ತವ | ಸ್ವಧಾ | ವಃ | ಇಯಂ | ಆ | ಸಮರ್ಯೇ | ಊತಿಃ | ವಾಜೇಷು | ಅತ-
ಸಾಯ್ಯಾ | ಭೂತ್ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅರ್ಣಿಸಾತಾವರ್ಣಾನಾಂ ಗಂತ್ಯಣಾಂ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಸಾತಿರ್ಲಾಭೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಮಿಣ್ಯೇ | ಮಿಶ್ರಮಿತಿ ಧನನಾಮ | ಸುಷ್ವರಣೀಯಂ ಧನಂ ಯಸ್ಮಿನ್ | ಏವಂಭೂತ ಆಜಾ ಆಜಾ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತೈತ್ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ತ್ವಾಮೇವ ನರೋ ಯೋದ್ಧು-
ಕಾಮಾಃ ಪುರುಷಾಃ ಸಹಾಯಾರ್ಥಂ ಹವಂತೇ | ಆಹ್ವಯಂತಿ | ಯದ್ವಾ | ಅರ್ಣಿಸ ಉದಕಸ್ಯ ಸಾತಿ-
ರ್ಲಾಭೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಮಿಣ್ಯೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೈತ್ಯರ್ಥಃ | ವೃಷ್ಟಿನಿರೋಧಕೇನ ವೃತ್ರೇಣ ಸಹ ವರ್ಷ-
ಣಾರ್ಥಂ ತವ ಯದ್ಯುಧಂ ತತ್ರ ಸ್ತೋತಾರಸ್ತಾಂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾತ್ ಹೇ ಸ್ವಧಾವೋ ಹೇ ಅನ್ನವನ್ ಬಲವನ್ವೇಂದ್ರ ಸಮರ್ಥೇ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೀಯ-
ಮೂತಿಸ್ತ್ವದೀಯಮಿದಂ ರಕ್ಷಣಂ ಆ ಅಸ್ಮದಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಭೂತ್ | ಭವತು | ವಾಜೇಷು ಸಂಗ್ರಾ-
ಮೇಷು ಯೈಷೋತಿರತಸಾಯ್ಯಾ ಯೋದ್ಧುಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಾ ಭವತಿ || ತೈತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಲುಕ್ | ಅರ್ಣಿಸಾತೌ | ಋ ಗತೌ | ಬಹುಲವಚನಾದೌಣಾದಿಕೋ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಷಣು ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮದ್ಭಾವೇ ಕ್ವಿನಿ ಜನಸನಖನಾಮಿತ್ಯನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ವಂ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಉದಕೇ ನುಟ್ಟ | ಉ. ೪-೧೯೬ | ಇತ್ಯರ್ಥೇರಸುನ್ವತ್ಯಯೋ ನುಡಾಗ-
ಮುಕ್ತ | ಪೀವೋಪವಸನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೬-೩-೧೦೯-೬ | ಇತಿ ಸಲೋಪಃ |
ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪೂರ್ವವದ್ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರಃ | ಸ್ವರ್ಮಿಣ್ಯೇ | ಸ್ವರ್ ಶಬ್ದೋ ನೃಜ್ಞಸ್ವರೌ
ಸ್ವರಿತಾವಿತಿ ಸ್ವರಿತಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇಣ ಸ ಏವ ತಿಷ್ಯತೇ | ಆಜಾ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ
ಡಾದೇಶಃ | ಸ್ವಧಾವಃ | ಮತುವಸೋರುರಿತಿ ಮತುವೋ ರುತ್ವಂ | ಅತಸಾಯ್ಯಾ | ಅತ ಸಾತೈಗಮನೇ |
ಔಣಾದಿಕಃ ಸಾಯೈಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತಸ್ಯಾ ಡಾಗಮುಕ್ತ | ಆಗಮಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಭೂತ್ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲಿಟ ಇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲುಜ್ಞ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽ-
ಪೀತ್ಯೆಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ಅರ್ಣಿಸಾತೌ—ಹೊರಟಿರುವವರಿಗೆ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವವರಿಗೆ) ಲಾಭ
ಧಾಯಕವಾದ | ಸ್ವರ್ಮಿಣ್ಯೇ—ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ಆಜಾ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ | ತೈತ್—
(ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ) ನಿನ್ನನ್ನೇ | ನರಃ—ಯುದ್ಧಾವೇಕ್ಷಿಗಳಾದವರು | ಹವಂತೇ—(ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ) ಕರೆಯುತ್ತಾ
[ಅಥವಾ ಅರ್ಣಿಸಾತೌ—ಉದಕ ಲಾಭವುಳ್ಳ (ವೃತ್ತಾದಿಗಳೊಡನೆ ನಡೆದ) | ಸ್ವರ್ಮಿಣ್ಯೇ—ಪ್ರಯತ್ನ ಸ-
ವಾದ ಧನವುಳ್ಳ | ತವ—ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ | ಆಜಾ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ | ತೈತ್—ಆ (ಪ್ರಸಿದ್ಧನ
ನಿನ್ನನ್ನು | ನರಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳು | ಹವಂತೇ—ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾರೆ |] ಸ್ವಧಾವಃ—ಅನ್ನಯುಕ್ತನ
ಅಥವಾ ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, | ವಾಜೇಷು—ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ | ಅತಸಾಯ್ಯಾ—ಯೋದ್ಧುಗಳಿ-
ನಿನ್ನಿಂದ ಯಾವ ರಕ್ಷಣೆಯು ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದೋ | ಇಯಂ ಉಾತಿಃ—ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಯು | ಸಮರ್ಥೇ—
ನಾವು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ (ನಮಗೆ) | ಭೂತ್—ಆಗಲಿ (ಲಭಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಅನೇಕ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಧನಲಾಭಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಮನುಷ್ಯರು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಹಾಯಾರ್ಥಿಗಳಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. (ವೃಷ್ಟಿ ನಿರೋಧಕನಾದ ವೃತ್ರಸುರನೊಡನೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ನೀನು ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾರೆ) ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವ ಎಲ್ಲ ಯೋಧ್ಯಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ. ಅಂತಹ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು ನಮಗೆ ಲಭಿಸಲಿ.

English Translation.

Men invoke you, such as you are in the thick-thronged and wealth bestowing conflict. O powerful Indra, may this succour ever be granted in war, worthy to be enjoyed by warriors in battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅರ್ಣಸಾತ್—ಅರ್ಣಾನಾಂ ಗಂತ್ಯಾಣಾಂ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಸಾತಿರ್ಲಾಭೋ ಯೆಸ್ಮಿನ್ | ಅರ್ಣಸ ಉದಕಸ್ಯ ಸಾತಿರ್ಲಾಭೋ ಯೆಸ್ಮಿನ್ | ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವೃತ್ರನೆಂಬ ಅಸುರನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಮಳೆಯು ಆಗದೆ ಇರುವಂತೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಳೆಯು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದ ವೀರಪುರುಷರು ಸೇರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಯುದ್ಧವೆನಿಸಿರುವುದು ವೃತ್ರಸುರನೊಡನೆ ಇಂದ್ರನು ನಡೆಸಿದ ವ್ಯವಹಾರದ ಫಲವು ಉದಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ವಧಾವಃ—ಅನ್ನವನ್, ಬಲವನ್ ವಾ. ಅನ್ನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅತಸಾಯ್ಯಾ—ಅನುಪಕ್ವೇಣಾ, ಸತತಗಾಮಿನೀ ವಾ. ಕೊಂಚವೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗದಿರುವುದು, ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಸ್ಪಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಯಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯು ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸೈನಿಕರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು (ಊತಿಃ ಅತಸಾಯ್ಯಾ ಯೋಧ್ಯಾಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತವತ್ಯಾ ಭವತಿ) ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸಮರ್ಯೇ—ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಮಯೇಽಃ ಮರಣಧರ್ಮಿಭಿಃ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸಮರ್ಯೇ ಯುದ್ಧವು. ರಣಃ, ವಿನಾಕ್, ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಯುದ್ಧವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತನಾಗಿರುವುದು.

ಸ್ವರ್ಮೀಳ್ತೇ—ಮೀಳ್ತಮಿತಿ ಧನನಾಮ ಸುಷ್ಮ ಅರಣೀಯಂ ಧನಂ ಯೆಸ್ಮಿನ್. ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ಧನವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಘಂ, ರೇಕ್ಷಾಃ, ರಿಕ್ಷಂ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೀಳ್ತಶಬ್ದವು

(ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮೀಳ್ವಂ, ಮೀಳ್ವಂ, ಎಂದು ಈ ಧನವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು. ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ ಮಿಶ್ರರು ಮಾಡಿರುವ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ “ಮೀಳ್ವಂ ಪಠಿತಮ್” ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು “ರುದ್ರಸ್ಯ ಯೇ ಮೀಳ್ವಂ ಪಠಿತಮ್” “ತಾಂ ಆರುದ್ರಸ್ಯ ಮೀಳ್ವಂ ಪಠಿತಮ್” ಎಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತಾ ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು “ಮೀಳ್ವಂ” “ಮೀಳ್ವಂ ಪಠಿತಮ್” ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತವೆಂದು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಇರುವ ಕಾರಣ ಅಕಾರಾಂತ ಮತ್ತು ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪಾಠವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೈತ್—ತೈತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್.

ಅರ್ಣಸಾತೌ—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋ ನಃ ಸಮಾನಪದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅರ್ಣ ಎಂಬಾಗುತ್ತದೆ. ಪಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜನಸನಖನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಅರ್ಣಾನಾಂ ಸಾತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಣಸಾತಿ-ತಸ್ಮಿನ್ ಅರ್ಣಸಾತೌ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಉದಕೇ ನುಟ್ ಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಮಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರೊಡನೆ ನುಡಾಗಮವೂ ಕೂಡಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದಾಗ ಅರ್ಣಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾತಿಃ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾನವಾದಾಗ (ಅರ್ಣಸಃ ಸಾತಿಃ ಯಸ್ಮಿನ್) ಪೀವೋಪವಸನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ (ಪಾ. ಮ. ೬-೩-೧೦೯-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ (ಅರ್ಣಸ್) ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಸ್ವರ್ವಿರ್ಣೀ—ಸ್ವರ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ. ಇದು ನ್ಯಜ್ ಸ್ವರ್ ಸ್ವರಿತೌ (ಫಿ. ಸೂ. ೭೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ ಮಿಶ್ರಹಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಜಾ—ಆಜಿ+ಐ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪ್ತಮಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಬಂದು ಆಜಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಧಾವಃ—ಸ್ವಧಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಸ್ವಧಾವಾನ್ ತದಸ್ತಾಸ್ತ್ವ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಸ್ ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರುಃ ಸಂಬುಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ರುತ್ವ. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು

ರಿಂದ ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವಧಾವರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಷರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಧಾವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತಸಾಯ್ಯಾ—ಅತ ಸಾತತ್ಯ ಗಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಸಾಯ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಮಾ ಅನುವಾತ್ತಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಸಕಾರೋತ್ತ ರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲುಜ್ ಲಿಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಜ್ಞಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಮಾರ್ಜ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಹ ತ್ಯದಿಂದ್ರ ಸಪ್ತ ಯುಧ್ಯನ್ಸುರೋ ವಜ್ರಿನ್ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ
ದರ್ದಃ |

ಬರ್ಹಿರ್ನ ಯತ್ಸುದಾಸೇ ವೃಥಾ ವರ್ಗಂಹೋ ರಾಜನ್ಸರಿವಃ
ಪೂರನೇ ಕಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಹ | ತ್ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ಸಪ್ತ | ಯುಧ್ಯನ್ | ಪುರಃ | ವಜ್ರಿನ್ | ಪುರು | ಕು-
ತ್ಸಾಯ | ದರ್ದರಿತಿ ದರ್ದಃ |

ಬರ್ಹಿಃ | ನ | ಯತ್ | ಸು | ದಾಸೇ | ವೃಥಾ | ವರ್ಕ್ | ಅಂಹೋಃ | ರಾಜನ್ |
 ವರಿವಃ | ಪೂರವೇ | ಕರಿತಿ ಕಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವಜ್ರಿನ್ ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ಪುರುಕುತ್ಸಾಯೇತತ್ಸಂಜ್ಞಾಯ ಋಷಯೇ ಯುಧ್ಯನ್ ತದೀಯ-
 ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಹ ಯುಧ್ಯಂ ಕುರ್ವಾಣಸ್ತಮೇವ ತ್ಯತ್ ತಾಃ ಸಪ್ತ ಪುರಃ ತದೀಯಾನಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾನಿ
 ನಗರಾಣಿ ದರ್ಶಃ | ವೃದಾರಯಃ | ಅಭೈತ್ತೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸಿ ಚ ಸುದಾಸ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಯ ರಾಜ್ಞೇಂ-
 ಹೋರೇತತ್ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಯದ್ವನಮಸ್ತಿ ತದ್ವೃಥಾನಾಯಾಸೇನ ಬರ್ಹಿರ್ನ ಬರ್ಹಿರಿವ
 ವರ್ಕ್ | ಅವೃಣಕ್ | ಅಚ್ಛಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದನಂತರಂ ಪೂರವೇ ತ್ವಾಂ ಹವಿಷಾ ಪೂರಯತೇ ತಸ್ಮೈ
 ಸುದಾಸೇ ಹೇ ರಾಜನ್ ಸ್ವಾಮಿನ್ನಿಂದ್ರ ವರಿವೋ ಧನಂ ಕಃ | ಅಕಾರ್ಷಿಃ || ತ್ಯತ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
 ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ದರ್ಶಃ | ದ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲಜ್ಞ ಸಿಪ್ಯದಾದಿವಚ್ಛೇತಿ ವಚನಾ-
 ಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಹಲ್ವಾಽಭ್ಯ ಇತಿ ಸಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ |
 ಸುದಾಸೇ | ಶೋಭನಂ ದದಾತಿತಿ ಸುದಾಃ | ಅಸುನ್ | ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ | ನಿ. ೨-೨೪ | ಇತಿ
 ಯಾಸ್ಯಃ | ವರ್ಕ್ | ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಲಜ್ಞ ಸಿಪಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಲಘೂ-
 ಪಥಗುಣೇ ಪೂರ್ವವತ್ಸಲೋಪಃ | ಅಡಭಾವಶ್ಚ | ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ಕಃ | ಡುಕೈಞ್ ಕರಣೇ |
 ಲುಜ್ಞ ಸಿಪಿ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚೇರ್ಲುಕ್ | ಪೂರ್ವವತ್ಸಲೋಪಾಡಭಾವೌ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಿನ್ ಇಂದ್ರ—ವಜ್ರಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಪುರುಕುತ್ಸಾಯೇ—ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಗೆ
 (ಅವನ ಪರವಾಗಿ) | ಯುಧ್ಯನ್—ಅವನ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ | ತ್ವಂ—ನೀನು | ತ್ಯತ್—ಆ
 (ಅವನ) | ಸಪ್ತಪುರಃ—ಏಳು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು | ದರ್ಶಃ—ಸೀಳಿದೆ (ನಾಶಮಾಡಿದೆ ಮತ್ತೂ) | ಸುದಾಸೇ—
 ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗೆ (ಅವನಿಗೋಸ್ಕರ) | ಅಂಹೋಃ—ಅಂಹಸ್ ಎಂಬ ಅಸುರನ | ಯತ್ ತತ್—
 ಯಾವ (ಧನವಿತ್ತೋ ಅದನ್ನು) | ವೃಥಾ—ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ | ಬರ್ಹಿರ್ನ—ಸಮಿತ್ತಿನಂತೆ | ವರ್ಕ್—
 ಕತ್ತರಿಸಿದೆ (ನಾಶಮಾಡಿದೆ) | ಪೂರವೇ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಿದ್ದ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ
 ಸುದಾಸನಿಗೆ) | ರಾಜನ್—ಸ್ವಾಮಿಯೇ (ಇಂದ್ರನೇ) | ವರಿವಃ—ಧನವನ್ನು | ಕಃ—ಉಂಟುಮಾಡಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಯಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ, ಅವನ ಶತ್ರುಗಳ
 ಏಳು ಪುರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದೆ | ನೀನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸುದಾಸನೆಂಬ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಅವನ ಶತ್ರುವಾದ

ಅಂಹಸ್ಸೇಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಒಂದು ದರ್ಭೆಯನ್ನು ತುಂಡುಮಾಡುವಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸೋಲಿಸಿ, ಅವನ ಧನವನ್ನು ಸುದಾಸನಿಗೆ ಕೊಡಿಸಿದೆ.

English Translation.

Indra, wielder of the thunderbolt, fighting on behalf of Purukutsa, you overturned the seven cities; O king, you did cut off for Sudas the wealth of Amhas, as if it had been a tuft of sacred grass and gave it to him, who pleased you with oblations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪುರುಕುತ್ಸಾಯ—ಪುರುಕುತ್ಸನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು. ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಯ ಋಷಯೇ—ಈ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವರ ಏಳು ನಗರಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿರುವನು.

ಸುದಾಸೇ—ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಯ ರಾಜ್ಞೇ. ಶೋಭನಂ ವದಾತಿತಿ ಸುದಾಃ, ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ (ನಿ. ೨-೨೪) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ ಸುದಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಾಜನು. ಈ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಅಂಹು ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರನ ಧನವನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿರುವನು. ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವನು.

ಅಂಹೋಃ—ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ. ಅಂಹು ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರನು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅಂಹು ಶಬ್ದವು ಪಾಪರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಸುದಾ ಎಂಬ ರಾಜನ ಪಾಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಪೂರವೇ—ಹವಿಷಾ ತ್ವಾ ಪೂರಯತೀತಿ ಪೂರುಃ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನು.

ವರಿವಃ—ಧನಂ. ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ಯೈತ್—ತ್ಯೈತ್+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್.

ಸಪ್ತ—ನಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಸಿಗೆ ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ನೆಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ.

ವರ್ಧಃ—ಧ್ವಾ ವಿದಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಅದಕ್ಕೆ ಯಜೋಽಪಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಯಜ್‌ಲುಂಞಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಯಜನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕ್‌ರಿಕ್‌ ಚಿ ಲುಕಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ರುಕಾಗಮು. ಯಜ್‌ಲುಕಿಗೆ ಅದಾದಿವಚ್ಚ ಎಂದುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ.

ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಸಾನನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಶಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುದಾಸೇ—ಶೋಭನಂ ದದಾತೀತಿ ಸುದಾಃ. ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುದಾಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀಯಲ್ಲಿ ಸುದಾಸೇ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುದಾಃ ಕಲ್ಯಾಣದಾನಃ (ನಿರು. ೨-೨೪) ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. (ಚನ್ನಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡುವವನು) ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಕ್—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಪುಗಂತ- ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಜ್ ಎಂದಿರು ನಾಗ ಚೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ವರ್ಕ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಾಜನ್—ನ ಜಿ ಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ. ಅಸಂಬುದ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಭಾವ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕಃ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲುಜಿನ್‌ಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪ. ಚ್ಲಿ ಲುಜಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣ-(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಅವಸಾನನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ. ಕಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ತ್ಯಾಂ ನ ಇಂದ್ರ ದೇವ ಚಿತ್ರಾಮಿಷಮಾವೋ ನ ಪೀಪಯಃ

ಪರಿಜ್ಮನ್ |

ಯಯಾ ಶೂರ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಭ್ಯಂ ಯಂಸಿ ತ್ಮನಮೂರ್ಜಂ ನ ವಿಶ್ವಧ
ಕ್ಷರಧ್ಯೈ || ೮ ||

|| ಸದಸಾಕಃ ||

ತ್ವಂ | ತ್ಯಾಂ | ನಃ | ಇಂದ್ರ | ದೇವ | ಚಿತ್ರಾಂ | ಇಷಂ | ಆಪಃ | ನ | ಸೀಪಯಃ |

ಪರಿಜ್ಞನ್ |

ಯಯಾ | ಶೂರ | ಪ್ರತಿ | ಅಸ್ತಭ್ಯಂ | ಯಂಸಿ | ತ್ಮನಂ | ಊರ್ಜಂ | ನ |

ವಿಶ್ವಧ | ಕ್ಷರಧ್ಯೈ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವ ದ್ಯೋತಮಾನೇಂದ್ರ ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಚಿತ್ರಾಂ ಚಾಯನೀಯಾಂ ತ್ಯಾಂ
ತಾಮಿಷಮನ್ನಂ ಪರಿಜ್ಞನ್ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಸ್ತಾಯಾಂ ಭೂಮೌ ಸೀಪಯಃ | ಪ್ರಾವರ್ಧಯಃ | ಯಥಾ
ಸರ್ವಾ ಭೂಮಿರನ್ನೇನ ಪರಿಪೂರ್ಣಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಆಪೋ ನ |
ಯಥಾಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಭೂಮ್ಯಾಂ ವರ್ಷಣೇನ ಪ್ರವರ್ಧಯಸಿ ತದ್ವತ್ | ಯದ್ವಾ ಭೂಮೌ
ವರ್ತಮಾನಾನಸ್ಮಾನ್ಯಥಾಪಃ ಸಾಯಯಸಿ ತದ್ವಚ್ಚಿತ್ರಾಮಿಷಮಪಿ ಸಾಯಯೇತಿ ಭಾವಃ | ಹೇ
ಶೂರೇಂದ್ರ ಯಯೇಷಾತ್ಮನಮಾತ್ಮಾನಂ ಜೀವನಮಸ್ತಭ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಯಂಸಿ | ಪ್ರಯಚ್ಛಸಿ | ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಿಶ್ವಧ ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಕ್ಷರಧ್ಯೈ ಪ್ರರಿತುಮೂರ್ಜಂ ನ ಉದಕಮಿವ | ಯಥಾಸ್ತಭ್ಯಂ
ಬಹುಲಮುದಕಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಸಿ ತದ್ವತ್ಪ್ರಾಣಧಾರಣರೂಪಂ ಜೀವನಮಪಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಸೀತಿ ಭಾವಃ || ಆಪಃ |
ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃತ್ಯಯೇನ ಜಸ್ | ಅಸ್ತುನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ದೀರ್ಘಃ | ಸೀಪಯಃ | ಸ್ಪಾಯಿಾ ಹಿಸ್ಪಾಯಿಾ
ವೃದ್ಧಾ | ಣ್ಯಂತಾಚ್ಛಾಂದಸೇ ಲುಜಾ ಹ್ಯಾಯಃ ಪೀ | ಸಾ. ೬೧-೨೮ | ಇತಿ ವೃತ್ಯಯೇನ ಪೀಭಾವಃ |
ಜೆಶ್ರಿಮ್ರಸ್ತಭ್ಯ ಇತಿ ಚ್ಲೇಶ್ವಜಾದೇಶಃ | ಜೆಲೋಪಾದೀನಿ | ಯದ್ವಾ | ಸೀಜು ಸಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾಲ್ಲುಜಾ
ಚೇಜು ಪೂರ್ವವತ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಪರಿಜ್ಞನ್ | ಜಮತಿರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಆಭ್ಯಾಂ ಪರಿಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಶ್ವನ್ನುಪ್ಪನ್ನಿತ್ಯಾದೌ ಕನಿಞ್ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಯಂಸಿ | ಯಮ ಉಪರಮೇ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ತ್ಮನಂ | ಆಜೋಽನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಚ್ಛಂದಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಕಾ. ೬-೪-೧೪೧-೧ | ಇತ್ಯಾತ್ಮನ ಆಕಾರಲೋಪಃ | ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾದುಪಧಾದೀ-
ಘಾಭಾವಃ | ವಿಶ್ವಧ | ವಿಶ್ವಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರಸಿಲಃ ಸಕಾರಲೋಪೋ ಧತ್ವಂ ಚ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ |
ಪ್ರರಥ್ಯೈ | ಪ್ರರ ಸಂಚಲನೇ | ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಧ್ಯೈಸ್ತತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾಮ್ಯದಾತ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶೂರ—ಶೂರನಾದ ಇಂದ್ರನೇ | ಯಯಾ—ಯಾವ ಅನ್ನದಿಂದ | ತ್ಮನಂ—ಆತ್ಮನನ್ನು (ನಮ್ಮ
ಜೀವನನ್ನು) | ಆಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ವಿಶ್ವತಃ—ಸುತ್ತಲೂ | ಪ್ರರಥ್ಯೈ—ವ್ಯಾಪಿಸಲು | ಉರ್ಜಂ ನ—
ನೀರನ್ನು ಹೇಗೋ (ಹಾಗೆ) | ಪ್ರತಿ ಯಂಸಿ—ಕೊಡುತ್ತೀಯೋ | ತ್ಯಾಂ—ಆಂತಹ | ಚಿತ್ರಾಂ—ವಿವಿಧ
ವಾದ | ಇಷಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದೇವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು |
ನಃ—ನಮಗೆ | ಪರಿಜ್ಞನ್—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ | ಸೀಸಯಃ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶೂರನೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮಗೆ ನೀರನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಪ್ರಾಣಧಾರಣ ಮಾಡಿಸುವಂತೆ,
ಯಾವ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಾಣಧಾರಣ ಮಾಡಿಸುತ್ತೀಯೋ ಹೇಗೆ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವು ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ
ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಅದೇ ರೀತಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಆಹಾರವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಧಿಸುವಂತೆ
ಮಾಡು.

English Translation

O divine Indra, increase, for us throughout the earth, abundant
food (that it may be as plentiful) as water, by which, O hero, you bestow
upon us (existence) as you cause water to flow on every side.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಿತ್ರಾಂ—ಚಾಯೇನೀಯಾಂ. ಶೇಖರಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು
ಪ್ರಾಜನೀಯಾಂ ವಿಚಿತ್ರಾಂ ನಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಇವರಿಂದ ಹೊಗಳಲು ತಕ್ಕದಾದ ಅಥವಾ
ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಇಷಂ—ಅನ್ನಂ. ಅನ್ನವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅನ್ನವೆಂದರೆ ಉದಕವು, ನೀರು ಎಂದು
ಅರ್ಥವು. ಅನ್ನ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಷ ಶಬ್ದವು
ಅನ್ನವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ನಾಮಗಳ (ನಿ ೩-೯) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇಷ
ಶಬ್ದವು ಸೋಮರೂಪವಾದ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮಲಕ್ಷಣಂ ಅನ್ನಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಆಪೋ ನ ಸೀಪಯಃ—ಯಥಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಪ್ರವರ್ಧಯಸಿ, ಯದ್ವಾ ಭೂಮೌ ವರ್ತಮಾನಾಸಸ್ಮಾನ್ ಯಥಾ ಅಪಃ ಪಾಯಯಸಿ. ಮಳೆಯ ನೀರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾವುಗಳು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವ ಹಾಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಇವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಓಷ್ಠಾಯೀ ಎಂಬ ಧಾತುವೂ ಕೂಡ ಣಿಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನೀರು ತಾನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ತ್ಯನಂ—ಆತ್ಮಾನಂ ಜೀವಂ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಇರುವ ಅಹಂಕಾರಾಸ್ಪದನಾದ ಜೀವನೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ವಿಶ್ವಥ—ವಿಶ್ವತಃ ಸರ್ವತಃ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಊರ್ಜಂ ನ—ಉದಕಮಿವ. ನೀರುಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡಿ ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೪) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸರಿಜ್ಞನ್—ಸರಿತಃ ವ್ಯಾಪ್ತಾಯಾಂ ಭೂಮೌ. ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಪಃ—ಅಪ್ ಶಬ್ದ. ಶಸ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪ್ ತ್ಯನ್ ತ್ಯಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಅಪಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೀಪಯಃ—ಸ್ಥಾಯೀ ಓಷ್ಠಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸಿಲುಜ್ಲಜ್ಲಿಟಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಜ್ ಪ್ರೇರಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ನಿಷ್ಕಾಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವಿಧಿಸಿರುವ ಸ್ವಾಯಃ ಪೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೀ ಭಾವವು ಲುಜಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೀ+ಇ+ಲುಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ತುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚೇಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಲಗೆ ಚೇಜ್ ಆದೇಶ. ಣೀರನಿಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಡಾದಿಯಾದ ಅರ್ಥಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಚೇಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಆಯಾದೇಶ. ಣಾಚೇಜ್ಯಪಥಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಸನ್ನಲಘುನಿ ಚೇಜ್ ಪರೀನಗೋಪೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ

ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸುಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೀಪಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪೀಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್. ಚಪಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಬಂದು ಉಕ್ತ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಜ್ಞನ್—ಗತಿಕರ್ಮಕವಾದ ಜಮಧಾತು. ಅಥವಾ ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಶ್ವನ್ನಿಕ್ಷನ್ ಪೂಷನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ನಿಪಾತದಿಂದಲೇ ವರ್ಣವಿಕಾರ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಂಸಿ—ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಝಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಯಾ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತ್ಮನಮ್—ಅಜಿಹೋನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಚೈಂದಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಕಾ. ೬-೪-೧೪೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಸಂಜ್ಞಾ ಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ ಎಂದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚ್ಚಾಸಂಬುಧ್ಧಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಧ—ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತಸಿಲಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷರಧೈಃ—ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೇ ಧಾತು. ಕ್ಷರತುಂ ಎಂದು ತುಮನ್ ಬರುವಾಗ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷರಧೈಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಕಾರಿ ತ ಇಂದ್ರ ಗೋತಮೇಭಿಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೋಕ್ತಾ ನಮಸಾ
ಹರಿಭ್ಯಾಂ |

ಸುಪೇಶಸಂ ವಾಜಮಾ ಭರಾ ನಃ ಪ್ರಾತರ್ಮುಕ್ತೌ ಧಿಯಾವಸು-
ಜಗನ್ಮಾತ || ೯ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಅಕಾರಿ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ಗೋತಮೇಭಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಿ | ಆಽ ಉಕ್ತಾ | ನಮಸಾ |
ಹರಿಽ ಭ್ಯಾಂ |

ಸುಽ ಪೇಶಸಂ | ವಾಜಂ | ಆ | ಭರ | ನಃ | ಪ್ರಾತಃ | ಮುಕ್ತೌ | ಧಿಯಾಽ ವಸುಃ |
ಜಗನ್ಮಾತ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂಪ್ರ ತೇ ತವ ಗೋತಮೇಭಿರ್ಗಂತ್ಯತನ್ಮುರೇತತ್ಸಂಜ್ಞೈರ್ಯುಷಿಭಿರಕಾರಿ | ಸ್ತೋತ್ರಂ
ಕೃತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತದೇವ ಸ್ವಷ್ಟೀಕರೋತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಮಂತ್ರಜಾತಾನಿ ನಮಸಾ ಹರ್ನಿಲಕ್ಷಣೇನಾ-
ನ್ನೇನ ಸಹ ಹರಿಭ್ಯಾಮಶ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಯುಕ್ತಾಯ ತುಭ್ಯನೋಕ್ತಾ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನೋಕ್ತಾನಿ | ಯದ್ವಾ |
ಮರ್ಯಾದಾಯಾಮಾಕಾರಃ | ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ | ಸ ತ್ವಂ ಸುಪೇಶಸಂ | ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪ-
ನಾಮ | ಬಹುನಿಧರೂಪಯುಕ್ತಂ ವಾಜಮನ್ಶಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಮಾ ಭರ | ಆಹರ | ದೇಹೀತಿ ಯಾವತ್ |
ಧಿಯಾ ಬುಽಪ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನ ಇಂದ್ರಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇಽಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಜಗನ್ಮಾತ |
ಅಗಚ್ಛತು || ಓಕ್ತಾ | ಶೇಷಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಸುಪೇಶಸಂ | ಪಿತ ಅವಯವೇ |
ಅಸುನ್ | ಬಹುವ್ರೀಹಾವಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭರ | ಹೃಗ್ರ-
ಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತಿ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಗೋತಮೇಭಿಃ—ಗೋತಮಪುತ್ರರಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ |
ಅಕಾರಿ—(ಸ್ತೋತ್ರವು) ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಮಂತ್ರಗಳು | ನಮಸಾ—ಹವೀರೂಪವಾದ ಅನ್ನ
ದೊಡನೆ | ಹರಿಭ್ಯಾಂ—ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಂದ (ಯುಕ್ತನಾದ ನಿನಗೆ) | ಓಕ್ತಾ—ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿ
ಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ | (ಸ ತ್ವಂ—ಅಂತಹ ನೀನು) | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸುಪೇಶಸಂ—ನಾನಾ ರೂಪವಾದ | ವಾಜಂ—
ಅನ್ನವನ್ನು | ಅ ಭರ—ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ (ಕೊಡು) | ಧಿಯಾವಸುಃ—ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ (ಕರ್ಮಗಳಿಂದ)
ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಧನವುಳ್ಳ (ಇಂದ್ರನು) | ಪ್ರಾತಃ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಮಹ್ನು—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಜಗಮ್ಯಾತ್—
ಬರಲಿ ||

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಗೋತಮಪುತ್ರರಾದ ಋಷಿಗಳು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತುತನಾದವನೂ, ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ
ಆರ್ಜಿತವಾದ ಧನಯುಕ್ತನಾದವನೂ ಆದ ನೀನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು, ನಮಗೆ ನಾನಾರೂಪವಾದ
ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

O Indra, praises have been offered to you by the sons of Gotama ;
they have been uttered with reverence to you, borne hither by your horses ;
grant us various sorts of food. May he (Indra) who has acquired wealth
by pious acts come hither quickly in the morning.

|| ವಿತೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋತಮೇಭಿಃ—ಗಂತ್ಯತಮೈರೇತತ್ಸಂಜ್ಞೈಃ ಋಷಿಭಿಃ—ಸಂಚರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರಾದ ಕಾರಣ
ಗೋತಮರೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಋಷಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಗೋತಮಪುತ್ರೈಃ ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿ
ಗಳು ಹೇಳಿರುವರು.

ನಮಸಾ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ. ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅನ್ನದಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು
ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಗಳು ನಮಸ್ಕಾರೇಣ ಸಹ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಅನ್ನೇನ ವಾ ಎಂದು ಎರಡು
ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು.

ಹರಿಭ್ಯಾಂ—ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಹರೀ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ನಿರುಕ್ತ
ದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೮) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಓಕ್ತಾ—ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಉಕ್ತಾನಿ ಯದ್ವಾ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ. ಆ+ಉಕ್ತಾ. ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಎದುರಿಗೆ; ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ರಮಕ್ಕೆನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸು ಪೇಶಸಂ—ಪೇಶ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ ಬಹುವಿಧರೂಪಯುಕ್ತಂ, ಬಹಳ ವಿಧವಾದ ಆಕಾರದಿಂದ ಇರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಪೇಶ ಶಬ್ದವು (ನಿರುಕ್ತ ೩-೧೩) ರೂಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಾಜಂ—ಅನ್ನಂ, ಅನ್ನವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವಾಜಶಬ್ದವು ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾವಸುಃ—ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನಃ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ, ಕೆಲಸಮಾಡುವುದ ರಿಂದಲಾಗಲಿ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಕಾರಿ—ಡುಕ್ಪಜ್ಞ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜಾ. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಚಿಣೋಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಕಾರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾದಾದಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಓಕ್ತಾ—ಆಜ್ಞ ಉಪಸರ್ಗ. ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ವಚಿಸ್ವಸಿಯೇ-ಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಚೋಃಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಯ. ಆಜ್ಞ ಸಂಬಂಧ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಜಶ್ಯಸೋಃ ತಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ತಿ ಆದೇಶ. ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಓಕ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಪೇಶಸಮ್—ಸಿತ ಅವಯವೇ ಧಾತು ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ (ಉ. ಸೂ ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಪೇಶಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಾನಿ ಪೇಶಾಂಸಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಪೇಶಾಃ ತಂ ಸುಪೇಶಸಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ—ಪೃಜ್ಞ ಹರಣೇ ಧಾತು. 'ಉಪಸರ್ಗೇಣ ಧಾತ್ವರ್ಥೋ ಬಲಾದನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ' ಎಂಬ ವಚನ ದಿಂದ ಆಜ್ಞ ಉಪಸರ್ಗಸಂಬಂಧ ಬಂದಾಗ ದಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ

ಕರ್ತೃಶಿಶು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶವ್ ವಿಕರಣ ಅತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಶವ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಗನ್ಮಾತೃ—ಗನ್ಮು ಗತಾ ಧಾತು. ನಿಧಿಲಿಜ್ಞಿನಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲವಿಕರಣ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರದೇಶ. ಲಿಜ್ಞಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಜಗನ್ಮಾತೃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಞಿತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಅರವತ್ತಮೂರನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯೇತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಿಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ನೋಧಸ ಆರ್ಷಂ ಮಾರುತಂ |
ಅಂತ್ಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ಶಿಷ್ಟಾಚತುರ್ದಶ ಜಗತ್ಯಃ | ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ವೃಷ್ಟೇ ಪಂಚೋನಾ
ಮಾರುತಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಮಿತಿ || ಚಾತುರ್ವಿಂಶಿಕೇಽಹನ್ಯಾಗ್ನಿ ಮಾರುತ ಇದಂ ಮಾರುತಂ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ |
ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ಯಜ್ಞೇನ ವರ್ಧತೇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ
| ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ || ಅಭಿಪ್ಲವಿಕೇ ಪಂಚಮೇಽಹನ್ಯಪ್ಯೇತದಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಮಾರುತನಿವಿದ್ಧಾನಂ |
ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ
| ಅ | ೭-೭ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅನುವಾಕ
ದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನೋಧಾ ಗೌತಮನೆಂಬುವನು
ಋಷಿಯು. ಮರುತ್ತುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಉಳಿದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು
ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟೇ ಪಂಚೋನಾ ಮಾರುತಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಂತಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ
ರುವುದು. ಯಜ್ಞದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನ ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತಾಕವಾದ
ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ
ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ಯಜ್ಞೇನ ವರ್ಧತೇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರು
ವುದು. (ಅ. ೭-೪). ಅಭಿಪ್ಲವಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಐದನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾರುತ
ನಿವಿದ್ಧ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪೃಷ್ಠಸ್ಯ ವೃಷ್ಟೋ ವೃಷ್ಟೇ
ಶರ್ಧಾಯ ನೂ ಚಿತ್ಸಹೋಜಾ ಇತ್ಯಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೭-೭).

ಸೂಕ್ತ—೬೪

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೧ || ಸೂಕ್ತ—೬೪ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೬, ೭, ೮ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಚೈ—೧೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ನೋಧಾ ಗೌತಮಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಮರುತಃ ||

|| ಭಂದಃ—೧-೧೪ ಜಗತೀ | ೧೫. ತ್ರಿಷ್ಪತ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೃಷ್ಟೇ ಶರ್ಧಾಯ ಸುಮುಖಾಯ ವೇಧಸೇ ನೋಧಃ ಸುವೃಕ್ತಿಂ
ಪ್ರ ಭರಾ ಮರುದ್ಭ್ಯಃ |

ಅಪೋ ನ ಧೀರೋ ಮನಸಾ ಸುಹಸ್ತೋ ಗಿರಃ ಸಮಂಜೇ
ವಿದಥೇಷ್ವಾಭುವಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೃಷ್ಟೇ | ಶರ್ಧಾಯ | ಸು ಸುಮುಖಾಯ | ವೇಧಸೇ | ನೋಧಃ | ಸು ಸುವೃಕ್ತಿಂ |

ಪ್ರ | ಭರ | ಮರುತ ಸ ಭ್ಯಃ |

ಅಪಃ | ನ | ಧೀರಃ | ಮನಸಾ | ಸು ಸುಹಸ್ತೈಃ | ಗಿರಃ | ಸಂ | ಅಂಜೇ | ವಿದ-
ಥೇಷು | ಅ ಸ ಭುವಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅತ್ರ ಪೂರ್ವಾರ್ಧೇನ ಸ್ತುತೌ ನೋಧಾಃ ಪ್ರೇರ್ಯತೇ | ಹೇ ನೋಧೋ ವೃಷ್ಟೇ ಕಾಮಾನಾಂ
ವರ್ಷಿತ್ರೇ ಸುಮಖಾಯೇ ಶೋಭನಯಜ್ಞಾಯ ವೇಧಸೇ ಪುಷ್ಪಫಲಾದೀನಾಂ ಕರ್ತ್ರೇ | ನಾಯೈೞ ಸತಿ
ಹಿ ಪುಷ್ಪಾಣಿ ಫಲಾನಿ ಚೋತ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಏವಂವಿಧಾಯ ಮರುದ್ಭ್ಯಃ | ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಮರುತಾಂ
ಮಿತರಾವಿಣಾಂ ಶರ್ಧಾಯ ಸಮೂಹಾಯ ಸುವೃಕ್ತಿಂ ಸುಷ್ವಾವರ್ಜಕಂ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರವೃತ್ತಂ ನಾ
ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪ್ರ ಭರ | ಪ್ರೇರಯ | ಸ್ತುಹೀತಿ ಯಾವತ್ | ಸ್ತುತೌ ಪ್ರೇರಿತೋ ನೋಧಾ ಅಹ | ಧೀರೋ
ಧೀಮಾನ್ ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ ಶೋಭನಾಂಗುಲಿಯಕ್ತಃ | ಕೃತಾಂಜಲಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಹಂ ಮನಸಾ
ಗಿರಃ ಸ್ತುತಿಲಕ್ಷಣಾ ವಾಚಃ ಸಮಂಜೇ | ಸಮ್ಯಗ್ವ್ಯಕ್ತಾಃ ಕರೋಮಿ | ಯಾ ಗಿರೋ ವಿದಫೇಷು
ಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಭುವಃ | ಅಜ್ ಮರ್ಯಾದಾಯಾಂ | ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಭವಂತೀತ್ಯಾಭುವಃ |
ದೇವತಾಭಿಮುಖೀಕರಣಾಯ ಸಮರ್ಥಾಃ | ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯೈಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರ್ಮನಃಪೂರ್ವಕಂ ಮರುದ್ಗಣಂ
ಸ್ತಾಮೀತಿ ಭಾವಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅಪೋ ನ | ಯಥಾ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯುಗಪದೇವ ಬಹುಷು
ಪ್ರದೇಶೇಷು ಬಹುಶೋ ಜಲಾನಿ ವರ್ಷತಿ ತದ್ವತ್ || ವೃಷ್ಟೇ | ವೃಷು ಸೇಚನೇ | ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಕನಿನ್ವತ್ಯಯಃ | ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚತುರ್ಥೇಕವಚ
ನೇಽಲ್ಲೋಪೋಽನ ಇತ್ಯೇಕಾರಲೋಪಃ | ಶರ್ಧಾಯ || ಶೃಧು ಪ್ರಸಹನೇ | ಶರ್ಧತೇ ಪ್ರಸಹ್ಯತೇಽನೇನ
ಪರ್ವತಾದಿಕಮಿತಿ ಶರ್ಧೋ ಮರುತ್ಸಂಘಃ | ಕರಣೇ ಘೞ | ಇತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಮ-
ಖಾಯ | ಶೋಭನೋ ಮಖೋ ಯಸ್ಯ | ನೆಳ್ನಾಭ್ಯಾಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ-
ಸ್ವರತ್ವಂ | ನೋಧಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾತ್ ಷಾಷ್ಟಿಕಮಾನುಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ | ಹಸ್ತೇ
ಭವಾ ಹಸ್ತಾಃ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋ ನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತಃ ಸುಶಬ್ದೇನ
ಬಹುಮ್ರೀಹಾನಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದೃಷ್ಟಿಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನೋಧಃ—ನೋಧಸನೇ | ವೃಷ್ಟೇ—ಕಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ | ಸುಮಖಾಯ—ಮಂಗಳಕರವಾದ
ಯಜ್ಞವೃಳ್ಳ | ವೇಧಸೇ—ಫಲಪುಷ್ಪಾದಿಕರ್ತೃವಾದ | ಮರುದ್ಭ್ಯಃ—ಮರುತ್ತುಗಳ | ಶರ್ಧಾಯ—
ಸಮೂಹಕ್ಕೆ | ಸುವೃಕ್ತಿಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು | ಪ್ರ ಭರ—ಪ್ರೇರಿಸು (ಮಾಡು) |
ಧೀರಃ—ಧೀಮಂತನಾದ ನಾನು | ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಅಂಗುಳಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ (ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ) |
ಮನಸಾ—ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ವಿದಫೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಅಭುವಃ—ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ (ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ) | ಗಿರಃ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಅಪೋ ನ—ನೀರಿನಂತೆ |
ಸಮಂಜೇ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ನೋಧಸಮುಷಿಯೇ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತೃರಾದ, "ಫಲಪುಷ್ಪಕರ್ತೃಗಳಾದ ಮರು ದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುವಂತೆ ಸ್ತುತಿಸು. ನೋಧಸಮುಷಿಯಾದ ನಾಗು ಸಮಾಹಿತನಾಗಿ, ಅಂಜಲಿಬದ್ಧನಾಗಿ, ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಭಿಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬಲ್ಲ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು, ಜಲಪ್ರವಾಹದಂತೆ, ಸುಲಭವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

Offer, Nodhas, earnest praise to the company of the Maruts, the senders of rain and ripeners of fruit, deserving of adoration. Composed, and with folded-hands, I utter the praises conceived in my mind, which are efficacious in sacred rites (and flow readily) as the waters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷ್ಟೇ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತ್ರೇ ತನ್ಮನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಮಾಡುವವರು. ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ನಲವತ್ತೊಂಭತ್ತು ಮಂದಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಸಮೂಹವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಶರ್ಧಾಯ—ಶರ್ಧ್ಯತೇ ಪ್ರಸಹ್ಯತೇ ಅನೇನ ಸರ್ವತಾದಿಕಂ ಇತಿ ಶರ್ಧಃ ಮರುತ್ಸಂಘಃ. ಬೆಟ್ಟವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಅಲುಗಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುವಕಾರಣ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಶರ್ಧರೆಂದು ಹೆಸರು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು.

ವೇಧಸೇ—ಪುಷ್ಪಫಲಾದೀನಾಂ ಕರ್ತ್ರೇ | ವಾಯೌ ಹಿ ಸತಿ ಪುಷ್ಪಾಣಿ ಫಲಾನಿ ಚ ಉತ್ಪದ್ಯಂತೇ ವಾಯುವಿನ ಚಲನವಲನಾದಿಗಳಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳೂ ಮತ್ತು ಲತೆಗಳೂ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪುಷ್ಪಫಲಾದಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಮರು ದ್ವೇವತೆಗಳು ವೇಧಶೃಬ್ಧದಿಂದ ಬೋಧ್ಯರಾಗಿರುವರು. ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಗಳು ವೇಧಶೃಬ್ಧಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಜ್ಞರೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ—ತೋಭನಾಂಗುಲಿಯುಕ್ತಃ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲಕ್ಕೆನುಗುಣವಾಗಿ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವ ಅಂಗುಲಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹಸ್ತವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿದಧೇಷು—ಯಜ್ಞೇಷು | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ವಿದಧಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೩-೧೯).

ಅಭುವಃ—ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಭವಂತೀತ್ಯಾಭುವಃ ದೇವತಾಭಿಮುಖೀಕರಣಾಯ ಸಮರ್ಥಾಃ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗಿ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಅಭಿಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುವು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು—“ಶರ್ಧಶಬ್ದವು” ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ವೇದಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಜ್ಞರೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ-ಸುವರ್ಣಾಲಂಕಾರವುಳ್ಳ ಹಸ್ತವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ-ವಾಕ್ಯಗಳು. ಆ ಭುವಃ—ಮಹತ್ವಾದವುಗಳು” ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಗಣವೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಂತರಾತ್ಮನಾದ ನಾನು ಮನಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಮರುದ್ಗಣಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರೀರಾತ್ಮನಾದ ಎಲೈ ನೋಧ ಋಷಿಯೇ ನೀನೂ ಕೂಡ ಮರುದ್ಗಣದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃಷ್ಟೇ—ವೃಷ ಸೇಚನೇ ಧಾತು ಕನಿನ್ಯಾಯ ವೃಷಿತಪ್ತಃ-(ಉ ಸೂ ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಣಪ್ಪ. ವೃಷ್ಟೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶರ್ಧಾಯ—ಶೃಧು ಪ್ರಸಹನೇ ಧಾತು. ಶರ್ಧ್ಯತೇ ಪ್ರಸಹ್ಯತೇ ಅನೇನ ಪರ್ವತಾದಿಕಮಿತಿ ಶರ್ಧಃ ಮರುತ್ಸಂಘಃ (ಗಾಳಿಯ ಸಾಧನದಿಂದ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ಪಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ) ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಶರ್ಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಇಷ್ಠಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಮಖಾಯ—ಶೋಭನಃ ಮಖೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಮಖಃ ತಸ್ಮೈ ಸುಮಖಾಯ. ನೆಇಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೋಧಃ—ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ನೋಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುವೃಕ್ತಿಂ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಚೋಃ ಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಖರಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನರೂಪ ಗತಿಕಾರ-ಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳಿದೆ.

ಸುಹಸ್ತ್ಯಃ—ಹಸ್ತೇ ಭವಾಃ ಹಸ್ತಾಃ ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪. ೪. ೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ

ಬರುತ್ತದೆ. ಶೋಭನಾಃ ಹಸ್ತಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಹೃತ್ಯಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂ
ಭಂದಸಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವೈಚ್ಛವಾದ ಪದವು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ
ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮಾಚ್ಛೇ—ಸಮಾ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿ ನುರ್ವಣಕಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇ
ಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಇತಿಗೆ
ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ. ಅಂಜೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ
ಘಟಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೇ ಜಜ್ಞಿರೇ ದಿವ ಋಷ್ವಾಸಃ ಉಕ್ಷಣೋ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರ್ಯಾ

ಅಸುರಾ ಅರೇಪಸಃ |

ಪಾವಕಾಸಃ ಶುಚಯಃ ಸೂರ್ಯಾ ಇವ ಸತ್ವಾನೋ ನ ದ್ರಪ್ಸಿನೋ

ಘೋರವರ್ಪಸಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೇ | ಜಜ್ಞಿರೇ | ದಿವಃ | ಋಷ್ವಾಸಃ | ಉಕ್ಷಣಃ | ರುದ್ರಸ್ಯ | ಮರ್ಯಾಃ |

ಅಸುರಾಃ | ಅರೇಪಸಃ |

ಪಾವಕಾಸಃ | ಶುಚಯಃ | ಸೂರ್ಯಾಃ ಇವ | ಸತ್ವಾನಃ | ನ | ದ್ರಪ್ಸಿನಃ |

ಘೋರವರ್ಪಸಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ತೇ ಮರುತೋ ದಿವೋಽಂತರಿಕ್ಷಾಜ್ಜಿರೇ | ಪ್ರಾದುರ್ಬಭೂವುಃ | ಕೇದೃಶಾಃ | ಋಷ್ವಾಸೋ
 ದರ್ಶನೀಯಾಃ ಉಕ್ಷಣಃ ಸೇಕ್ತಾರಃ | ಯುವಾನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರ್ಯಾಃ | ಮರ್ಯಶಬ್ದೋ
 ಮನುಷ್ಯವಾಚೀಹ ಮರುತಾಂ ಮರ್ತ್ಯತ್ವಾಸಂಭವಾತ್ಪುತ್ರಾ ಇತ್ಯೆಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಪರ್ಯವಸ್ಯತಿ | ಮರುತಾಂ
 ರುದ್ರಪುತ್ರತ್ವಂ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರೇ ಸ್ಪಷ್ಟಂ | ಅ ತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ ಸುಮ್ನುನೇತು | ಋಗ್ವೇ ೨-೩೩-೧ |
 ಇತಿ | ಅಸುರಾಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾರಃ ಅರೇಪಸಃ | ರೇಪ ಇತಿ ಪಾಪನಾಮ | ಪಾಪರಹಿತಾಃ ಪಾವಕಾಸಃ
 ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶೋಧಕಾಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಶುಚಿಯೋ ದೀಪ್ತಾಃ ಸತ್ವಾನೋ ನ ಯಥಾ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ
 ಭೂತಗಣಾ ಅತಿಶಯೇನ ಬಲಪರಾಕ್ರಮಾಃ | ತತ್ಸದೃಶಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸತ್ವಾನ ಇತಿ ಭೂತಗಣಾ
 ಉಚ್ಯಂತೇ | ಅಥೋ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಸತ್ವಾನಃ | ತೈ. ಸಂ. ೪-೫-೧-೩ | ಇತ್ಯಾದೌ ತಥಾ ದರ್ಶನಾತ್ |
 ದ್ರಷ್ಟಿನೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಬಿಂದುಭಿಯುಕ್ತಾಃ | ಮರುತಃ ಸ್ಪಷ್ಟಾಂ ವೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತೀತಿ ಶ್ರುತೇಃ |
 ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೦-೨ | ಘೋರವರ್ಪಸಃ | ವರ್ಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮ | ಘೋರರೂಪಾಃ | ಶತ್ರುಣಾಂ
 ಭಯಂಕರರೂಪಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸತ್ವಾನೋ ನ ಘೋರವರ್ಪಸಃ | ಯಥಾ ಭೂತಗಣಾ
 ಭಯಂಕರರೂಪಾಸ್ತದ್ವದೇತೇಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಋಷ್ವಾಸಃ | ಋಷೀ ಗತೌ | ಗತ್ಯರ್ಥಾ ಬುದ್ಧ್ಯರ್ಥಾ
 ಇತ್ಯೇತ್ರ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಃ | ಸರ್ವನಿಘ್ನೇತ್ಯಾದೌ | ಉ. ೧-೧೫ | ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತಿತಃ |
 ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಉಕ್ಷಣಃ | ನಾ ಪಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘಾಭಾವಃ | ಅರೇಪಸಃ |
 ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೆಚ್ಚುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ರರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸತ್ವಾನಃ | ಪದ್ವಿ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದ-
 ನೇಷು | ಪ್ರ ಈರಸದ್ಯೋಸ್ತುತ್ವ | ಉ. ೪-೧೧ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಕ್ವನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲ-
 ವಚನಾತ್ಕೇವಲಾದಪಿ ಭವತಿ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತೇ—ಆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ಋಷ್ವಾಸಃ—ಮನೋಹರ ರೂಪವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ, (ಗಮನಸ್ವಭಾವ
 ವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ) | ಉಕ್ಷಣಃ—ತರುಣರಾಗಿಯೂ | ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರ್ಯಾಃ—ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರಾಗಿಯೂ |
 ಅಸುರಾಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾಗಿಯೂ | ಅರೇಪಸಃ—ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿಯೂ | ಪಾವಕಾಸಃ—(ಎಲ್ಲರನ್ನೂ)
 ಪವಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ | ಸೂರ್ಯ ಇವ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಶುಚಿಯಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾಗಿಯೂ |
 ಸತ್ವಾನೋ ನ—(ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭೂತಗಣದಂತೆ) ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿಯೂ | ದ್ರಷ್ಟಿನಃ—ಜಲಬಿಂದುಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ |
 ಘೋರವರ್ಪಸಃ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯಂಕರಾಕಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ | ಜಜ್ಜಿರೇ—
 ಆನಿರ್ಭೂತರಾದರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮನೋಹರನಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ತರುಣರೂ, ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕರೂ, ತಾವು ಸ್ವತಃ
 ಶುದ್ಧರೂ, ಇತರರನ್ನು ಶುದ್ಧಮಾಡತಕ್ಕವರೂ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರೂ, ಭೂತಗಣನಂತೆ ಬಲಿಷ್ಠರೂ, ಶತ್ರು

ಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವರೂ, ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೆ ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅವಿಭೂತರಾದರು.

English Translation.

They were born handsome and vigorous from the sky, the sons of Rudra, the conquerors of their foes, pure from sin, and purifying all, radiant as suns, powerful as evil spirits, diffusers of raindrops, and of fearful forms.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಋಷಾಸಃ—ದರ್ಶನೀಯಾಃ | ಸೌಂದರ್ಯಶಾಲಿಗಳು, ರೂಪವಂತರು.

ಉಕ್ಷಣಃ—ಸೇಕ್ತಾರಃ, ಯುವಾನಃ, ವರ್ಷಿತಾರಃ, ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವರು ; ಯಾವನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವರು ; ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು.

ರುದ್ರಸ್ಯ ಮರ್ಯಾಃ—ಮರ್ಯ ಶಬ್ದಃ ಮನುಷ್ಯನಾಚೀ ಇಹ ಮರುತಾಂ ಮರ್ತ್ಯತ್ವಾಸಂಭವಾತ್ ಪುತ್ರಾ ಇತಿ ಅರ್ಥೇ ಪರ್ಯವಸ್ಯತಿ. ಮರುತಾಂ ರುದ್ರಪುತ್ರತ್ವಂ “ಆ ತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ ಸುಮ್ಮನೇತು” (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೧) ಇತಿ. ಮರ್ಯ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಉಂಟಾಗದಿರುವ ಕಾರಣ ಇವರು ಮಕ್ಕಳಾಗಿರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಆ ತೇ ಪಿತರ್ಮರುತಾಂ” ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರಾಗಿರುವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು—ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು (“ತೇ ದಿವಸ್ಸಕಾಶಾತ್ ಜಜ್ಞಿರೇ ದ್ಯೌರೇಷಾಂ ಮಾತಾ”) ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷವೇ ಇವರಿಗೆ ಜನನಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಅದಿತ್ತದೇವಿ ಕಲ್ಯಾಣಸುಷಿ ಇವರಿಂದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರೆಂಬುದು ಪುರಾಣಾದಿ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ನಿರತಿಶಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಿರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಮತ್ತು—“ರುದ್ರಸ್ಯ ಯೇ ಮಿಾಕ್ಷ್ವಾಸಃ ಸಂತಿ ಪುತ್ರಾಃ” (ಋ. ಸಂ. ೬-೬೬-೩೩ ; ಯಾಮನ್ ರುದ್ರಸ್ಯ ಸೂನವಃ ಋ. ಸಂ. ೧-೮೫-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರಾಗಿರುವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಸುರಾಃ—ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾರಃ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವವರು.

ಅರೇಪಸಃ—ಪಾಪರಹಿತಾಃ. ರೇಪ ಇತಿ ಪಾಪನಾಮು | ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಪಾಪಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದವರು. ರೇಪವೆಂದರೆ ಪಾಪವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಪಾವಕಾಸಃ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶೋಧಕಾಃ ಅಗ್ನಿಯು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಿಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವರು.

ಸತ್ವಾನೋ ನ—ಸತ್ವಾನೇ ಇತಿ ಭೂತಗಣಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಅಥೋ ಯೇ ಅಸ್ಯ ಸತ್ವಾನಃ ಇತ್ಯಾದೌ ತಥಾದರ್ಶನಾತ್ | (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೪-೫-೧-೩) ನ ಶಬ್ದವು ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಸತ್ವಾನಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭೂತಗಣಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭೂತಗಣಗಳ ಹಾಗೆ ಬಹಳ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳಾಗಿರುವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದ್ರಷ್ಟಿನಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವಿಂದುಭಿಯುಕ್ತಾಃ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಸಣ್ಣಹನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು ಮರುತಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ನಯಂತಿ (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೨-೪-೧೦-೨) ವೃಷ್ಟಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುವರು ಎಂದು ದ್ರಷ್ಟಿನಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು “ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಲಕ್ಷಣೇನ ರಸೇನ ರಸವಂತಃ | ಅಥವಾ ಸತ್ವಾನೋ ನೇತಿ ಶಬ್ದಾತ್ ಯಥಾ ಇಂದ್ರಪ್ರಭೃತಯೋ ದಾತಾರೋ ದ್ರಷ್ಟಿನಃ ತಥಾ ದ್ರಷ್ಟಿನಃ” ಮಳೆಯ ನೀರಿನ ರೂಪವಾದ ಹನಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಮಳೆಯ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ತುಂತುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಘೋರವರ್ಪಸಃ—ವರ್ಪ ಇತಿ ರೂಪನಾಮು. ಘೋರರೂಪಾಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಯಂಕರ ರೂಪಾಃ | ಯಥಾ ಭೂತಗಣಾ ಭಯಂಕರರೂಪಾಃ ತದ್ವತ್ ಏತೇಽಸಿ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭೂತಗಣಗಳ ಹಾಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಆಕಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಇರುವವರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ವರ್ಪಃ ಶಬ್ದವು ಹದಿನಾರು ರೂಪನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೩-೧೩).

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಜ್ಞಿರೇ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತುರ್ಮಯೋ-ರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಉಡಿದಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋಷಾಸಃ—ಋಷೀ ಗತೌ ಧಾತು. ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ ಬುದ್ಧ್ಯರ್ಥಾ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವನಿಘೃಷ್ಟರಿಷ್ಟಲಿಷ್ಟ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸ್ತುತ್ವಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ಋಷ್ಯ ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ ಅಸಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಋಷ್ಯಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ಷಣಃ—ಉಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದ ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್—(ಉ. ಸೂ. ೧. ೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಾ ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರೇಪಸಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ರೇಪಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅರೇಪಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ನಜಾಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ತುರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ.

ಪಾವಕಾಸಃ—ಪಾವಕ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಪಾವಕಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸತ್ವಾನಃ—ಷಡ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಪ್ರ ಈರಸದ್ಯೋಸ್ತುಟ್ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂದು ಬಹುವಚನದಿಂದ ಕೇವಲವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸತ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತೋಪಧೇಗೆ ದೀರ್ಘ. ಸತ್ವಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುಸ್ತುರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸತ್ವಾನಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಘೋರವರ್ಪಸಃ—ಘೋರಂ ವರ್ಪಃ ಏಷಾಂ ತೇ ಘೋರವರ್ಪಸಃ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ತುರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯುನಾನೋ ರುದ್ರಾ ಅಜರಾ ಅಭೋಗ್ನಾನೋ ವವಕ್ಷುರದ್ರಿ

ಗಾವಃ ಪರ್ವತಾ ಇವ |

ದೃ॒ಲ್ಹಾ ಚಿ॒ದ್ವಿಶ್ವಾ ಭು॑ವ॒ನಾನಿ॒ ಸಾರ್ಥಿ॑ವಾ ಪ್ರ ಚ್ಯಾವಯಂತಿ
ದಿ॒ವ್ಯಾನಿ॑ ಮ॒ಜ್ಮನಾ॑ || ೩ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ಯು॑ವಾನಃ | ರು॒ದ್ರಾಃ | ಅ॒ಜರಾಃ | ಅ॒ಭೋಕ್ ೨ ಹನಃ | ನ॒ವಕ್ಷುಃ | ಅ॒ಧ್ರಿ ೨ -
ಗಾ॑ನಃ | ಸ॒ರ್ವತಾಃ ೨ ಇ॒ವ |

ದೃ॒ಲ್ಹಾ | ಚಿ॒ತ್ | ವಿ॒ಶ್ವಾ | ಭು॑ವ॒ನಾನಿ | ಸಾರ್ಥಿ॑ವಾ | ಪ್ರ | ಚ್ಯಾವಯಂತಿ |
ದಿ॒ವ್ಯಾನಿ॑ | ಮ॒ಜ್ಮನಾ॑ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯುವಾನಸ್ತರುಣಾ ರುದ್ರಾ ರುದ್ರಪುತ್ರಾ ಅಜರಾ ಜರಾರಹಿತಾ ಅಭೋಗ್ವನೋ ಯೇ ದೇವಾ-
ನ್ವನಿರ್ಭರ್ನ ಭೋಜಯಂತಿ ತೇಷಾಂ ಹಂತಾರಃ ಅಧ್ರಿಗಾವೋಽಧ್ಯತಗಮನಾಃ ಪರೈರನಿವಾರಿತಗತಯಃ
ಸರ್ವತಾ ಇವ ದೃಢಾಂಗಾಃ ಏವಂಭೂತಾ ಮರುತೋ ನವಕ್ಷುಃ | ಸ್ತೋತ್ಯಣಾಮಭಿಮತಂ ಪ್ರಾಪ-
ಯಿತುಮಿಚ್ಛಂತಿ | ಅಸಿ ಚ ವಿಶ್ವಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭುವನಾನಿ ಸದ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಿ ಸಾರ್ಥಿವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಭವಾನಿ ದಿವ್ಯಾನಿ ದಿವಿ ಭವಾನಿ ಚ ವಸೂನಿ ದೃಲ್ಹಾ ಚಿತ್ ದೃಢಾನ್ಯಪಿ ಮಜ್ಮನಾ | ಮಜ್ಮನೇತಿ
ಬಲನಾಮ | ಮಜ್ಮನಾ ಶೋಧಕೇನ ಬಲೇನ ಪ್ರಚ್ಯಾವಯಂತಿ | ಪ್ರಚಾಲಯಂತಿ || ಅಭೋಗ್ವನಃ |
ಭೋಜಯಂತೀತಿ ಭೋಜಃ | ನ ಭೋಜೋಽಭೋಜಃ | ತೇಷಾಂ ಹಂತಾರಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಹಂತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ | ರ್ಋಯೋ ಹೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ | ಸಾ. ೮-೪-೬೨ | ಇತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ |
ಇಂದ್ರೋಸ್ತೋಮಾನ್ಯಮ್ ಶೌ | ಸಾ. ೬-೪-೧೨ | ಇತಿ ನಿಯಮಾದ್ವಿಘ್ನಾರ್ಥಭಾವಃ | ನವಕ್ಷುಃ | ನಹ
ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅಸ್ಮಾದಿಚ್ಛಾಸನ್ಯೇಕಾಚಿ ಇತೀಷ್ಟತಿಷೇಧಃ | ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಥತ್ವಕತ್ವಪತ್ವಾನಿ | ಸನ್ಯತ
ಇತೀತ್ವಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಲಿಟ್ಯುಸ್ಯಮಂತ್ರೇ | ಸಾ. ೩-೧-೩೫ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದಾವ್ವೃತ್ತ್ಯಯಾಭಾ-
ವೇತೋ ಲೋಪ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಸಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯುವಾನಃ—ತರುಣರಾದ | ರುದ್ರಾಃ—ರುದ್ರಪುತ್ರರಾದ | ಅಜರಾಃ—ಜರಾರಹಿತರಾದ |
ಅಭೋಗ್ವನಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸದೇ ಇರುವವರನ್ನು ವಧೆ ಮಾಡುವ | ಅಧ್ರಿಗಾವಃ—ಅವ್ಯಾ

ಹತಗತಿಯುಳ್ಳ | ಪರ್ವತಾ ಇವ—ಪರ್ವತಗಳಂತೆ ದೃಢಾಂಗರಾದ (ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು) | ವವಕ್ಷುಃ—
(ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು) ಒದಗಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆ | (ಅಪಿ ಚೇ—ಮತ್ತೂ) | ವಿಶ್ವಾ—ಎಲ್ಲಾ |
ಪಾರ್ಥಿವಾ—ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ | ದಿವ್ಯಾನಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ) | ಭುವನಾನಿ—ಇರು
ವಂಥವುಗಳನ್ನು (ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು) | ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚಿತ್—ದೃಢವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ | ಮಜ್ಮನಾ—ಬಲದಿಂದ |
ಪ್ರ ಚ್ಯಾವಯಂತಿ—ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ (ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ||

|| ಭಾಸಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತರುಣರು, ರುದ್ರಪುತ್ರರು, ಜರಾರಹಿತರು, ಅವ್ಯಾಹತಗತಿಯುಳ್ಳವರು, ಪರ್ವತಗಳಂತೆ
ದೃಢಾಂಗರು ಅಥವಾ ಅಚಲರು, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸದವರನ್ನು ವಧಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ
ವನ್ನು ಪೂರೈಸುವುದರಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರು. ಇವರು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲೇ ಆಗಲಿ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಾಗಲಿ ಇರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು
ಎಷ್ಟೇ ದೃಢವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Youthful Rudras, and undecaying, destructive of those who do not
worship (the gods), of unobstructed progress, and immovable as mountains,
they are desirous of granting (the wishes of the worshipper) and by their
strength agitate all substances, whether of heaven or of earth.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ರುದ್ರಾಃ—ರುದ್ರಪುತ್ರಾಃ | ರುದ್ರನ ಮಕ್ಕಳು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಅಭೋಗ್ಧನಃ—ಯೇ ದೇವಾ ಹವಿರ್ಭಿಃ ನ ಭೋಜಯಂತಿ ತೇಷಾಂ ಹಂತಾರಃ | ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸದೆ ಇರುವವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವರು.

ಅದ್ರಿಗಾವಃ—ಅದೃತಗಮನಾಃ ಪರೈರನಿವಾರಿತಗತಯಃ | ಇತರರಿಂದ ತಡೆಯಲಾಗದ ಶಕ್ತಿ
ಯುಳ್ಳವರು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವಾಗ ಇವರನ್ನು ಯಾರೂ ತಡೆಯಲಾರರೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ದೃಷ್ಟ್ವಾಃ ಪರ್ವತಾ ಇವ—ದೃಢಾಂಗಾಃ | ಬೆಟ್ಟಗಳ ಹಾಗೆ ಬಲವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಶರೀರವನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವವರು.

ಮಜ್ಮನಾ ಪ್ರಚ್ಯಾವಯಂತಿ—ಮಜ್ಮನಾ ಶೋಧಕೇನ ಬಲೇನ | ಮಜ್ಮನೇತಿ ಬಲನಾಮ |
ಪ್ರಚಾಲಯಂತಿ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು

ದೃಢವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅವುಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ನಾಶಮಾಡುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಜ್ಜನಾ ಎಂಬ ಪದವು ಬಲವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಎಂಬ ಇವೃತ್ತಿಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ.೩-೯) ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ವಿವಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಬಹುವಚನಸ್ಥಾನೇ ಏಕವಚನಂ ಎಂದು ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಿ, ವಿವಕ್ಷುಃ ಎಂದು ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಇರುವರು. ಇದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿಥ ಎಂಬ ಪದವು ಮಹನ್ನಾಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಈ ಶಬ್ದವು ಮಹನ್ನಾಮವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭುವನಾನಿ—ಸದ್ಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಿ | ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವುಗಳು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭೋಗ್ಯನಃ—ಭೋಜಯಂತೀತಿ ಭೋಜಃ | ನ ಭೋಜಃ ಅಭೋಜಃ | ತೇಷಾಂ ಹಂತಾರಃ ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭೋಜ್+ಹನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಯೋ ಹೋನೈತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ. ಸಂವಾರನಾದ ಘೋಷಸ್ಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಘಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುಪ್ತ್ಯ. ಅಭೋಗ್ಯನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಇನ್ ಹನ್ ಪೂಷಾಯ್-ಮ್ನಾಂ ಶೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಕ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವವಕ್ಷುಃ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಛ ಬರುತ್ತದೆ ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿಪ್ತ್ಯ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಸನ್ಯತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಯವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಛತ್ವ. ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕತ್ವ. ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದೇಶಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವವಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಝಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸ್ ಆದೇಶ. ಕಾಸ್ ಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾನುಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸುಂತ್ರೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪುನಃ ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ದ್ವಿಪ್ತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವವಕ್ಷುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಅಸಾದಾದೌ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಾ—ವಿಶ್ವ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಿಗೆ ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ.

ಚ್ಯಾವಯಂತಿ—ಚ್ಯ ಸಹನೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಅನಾದೇಶ. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ಶಪ್ ನಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಅನಾದೇಶ. ಚ್ಯಾವಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚಿತ್ತ್ವಂಜಿಭಿರ್ವಪುಷೇ ವ್ಯಂಜತೇ ವಕ್ಷ್ಯಸು ರುಕ್ಮಾ ಅಧಿ-
ಯೇತಿರೇ ಶುಭೇ |

ಅಂಸೇಷ್ಟೇಷಾಂ ನಿ ಮಿಮೃಕ್ಷುರ್ಯುಷ್ವಯಃ ಸಾಕಂ ಜಜ್ಞಿರೇ
ಸ್ವಧಯಾ ದಿವೋ ನರಃ || ೪ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಚಿತ್ತ್ವಃ | ಅಂಜಿಃ | ಭಿಃ | ವಪುಷೇ | ನಿ | ಅಂಜತೇ | ವಕ್ಷ್ಯಃ | ಸು | ರುಕ್ಮಾನ್ |
ಅಧಿ | ಯೇತಿರೇ | ಶುಭೇ |

ಅಂಸೇಷು | ಎಷಾಂ | ನಿ | ಮಿಮೃಕ್ಷುಃ | ಯುಷ್ವಯಃ | ಸಾಕಂ | ಜಜ್ಞಿರೇ |
ಸ್ವಧಯಾ | ದಿವಃ | ನರಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಪುರಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ವಪುಷೇ ರೂಪಾಯ ಶೋಭಾರ್ಥಂ ಮರುತಶ್ಚಿತ್ರೈರ್ನಾನಾವಿಧೈರಂಜಿಭೀ
ರೂಪಾಭಿವ್ಯಂಜನಸಮರ್ಥರಾಭರಣೈಃ ಸ್ವಶರೀರಾಣಿ ವ್ಯಂಜತೇ | ವ್ಯಕ್ತಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಅಲಂಕುರ್ವಂತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ವಕ್ಷ್ಯಸು ಭುಜಾಂತರೇಷು ರುಕ್ಮಾನ್ ರೋಚಮಾನಾಸ್ತಾರಾಢಧಿ ಯೇತಿರೇ | ಉಸರಿ ಚಕ್ರರೇ |

ಕಿಮರ್ಥಂ ಶುಭೇ ಶೋಭನಾರ್ಥಂ | ಅಪಿ ಚೈಷಾಂ ಮರುತಾನುಸೇಷ್ವಸ್ವಯ ಆಯುಧಾನಿ ನಿ
ಮಿಮೃಕ್ಷುಃ | ನಿಮೃಷ್ಟಾಃ ಸ್ಥಿತಾ ಬಭೂವುಃ | ತೈರಾಯುಧೈಃ ಸಹಿತಾ ನರೋ ನೇತಾರೋ ಮರುತೋ
ದಿವೋಽಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಸ್ವಧಯಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಬಲೇನ ಸಾಕಂ ಸಹ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಪ್ರಾದುರ್ಭಾರ್ವಾಃ ||
ಯೇತಿರೇ | ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ | ಲಿಟ್ಕಿತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯ ಇತ್ಯೇತ್ಯಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ | ಶುಭೇ | ಶುಭ
ದೀಪ್ತಾ | ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಚತುರ್ಥ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಮಿಮೃಕ್ಷುಃ | ಮೃಜೂಷ್ ಶುದ್ಧಾ | ಸನ್ಯೋದಿತ್ವಾದಿಭಾವಃ | ಹಲಂತಾಚ್ಚೇತಿ ಸನಃ ಕಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾ-
ಭಾವಃ | ದ್ವಿರ್ವಚನಾದಿ | ಸನ್ಯತ ಇತಿತ್ವಂ | ಲಿಟ್ಕುಸ್ಯತೋ ಲೋಪ ಇತ್ಯಾಕ್ತಾರಲೋಪಃ | ಜಜ್ಞಿರೇ |
ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ | ಲಿಟಿ ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಪುಷೇ—ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ (ಮರುತ್ತುಗಳು) | ಚಿತ್ರೈಃ—ನಾನಾವಿಧವಾದ | ಅಂಜಿಭಿಃ—ಆಭರಣಗಳಿಂದ
(ತನ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು) | ವಿ ಅಂಜತೇ—ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ | ವಕ್ಷಃಸು—ಎದೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ |
ರುಕ್ಮಾನ್—ಮನೋಹರವಾದ (ಹಾರಗಳನ್ನು) | ಶುಭೇ—ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಅಧಿ ಯೇತಿರೇ—ಮೇಲೆ
ಮಾಡಿಕೊಂಡರು (ಧರಿಸಿದರು) | ಏಷಾಂ—ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ | ಅಂಸೇಷು—ಭುಜಗಳ ಮೇಲೆ |
ಮಿಮೃಷುಃ—ಆಯುಧಗಳು | ನಿ ಮಿಮೃಕ್ಷುಃ—ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು (ಅವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ) | ನರಾಃ—
ನೇತೃಗಳಾದ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು) | ಸ್ವಧಯಾ ಸಾಕಂ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಬಲದೊಡನೆ | ದಿವಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷ
ದಿಂದ | ಜಜ್ಞಿರೇ—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತರಾದರು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಲಿಷ್ಠರೂ, ಉತ್ತಮ ನೇತೃಗಳೂ ಆದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು, ಚಿತ್ರವಿಚಿತ್ರವಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನೂ,
ಎದೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾದ ಹಾರಗಳನ್ನೂ, ಭುಜಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು, ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ
ಆವಿರ್ಭೂತರಾದರು.

English Translation.

They decorate their persons with various ornaments, they have placed, for elegance, brilliant garlands, on their breasts ; lances are borne upon their shoulders, and with them and their own strength have they been born, leaders, from the sky.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಪುಷೇ—ರೂಪಾಯ ಶೋಭಾರ್ಥಂ | ವಪುರಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ವಪುಃ ಎಂಬ ರಬ್ಧವು ಸಿರ್ಗಿಕ್, ವಪ್ರಿಃ (ನಿ. ೩-೧೩) ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ರೂಪನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ.

ಚಿತ್ತೈಃ—ಅಜ್ಞಾಭಿಃ ರೂಪಾಭಿವ್ಯಂಜನಸಮರ್ಥೈರಾಭರಣೈಃ ಅಕಾರವು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವ ಒಡವೆಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಈ ಆಭರಣಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುವು.

ರುಕ್ಮಾ—ರೋಚಮಾನಾನ್ ಹಾರಾಃ | ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹೊಳೆಯುವ ಹಾರಗಳನ್ನು.

ಅಧಿಯೇತಿರೇ—ಉಪರಿ ಚಕ್ರಿರೇ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಚಿನ್ನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅನೇಕವಾದ ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು. ವಕ್ಷಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಇರುವರು.

ನರಃ—ನೇತಾರೋ ಮರುತೇಃ | ತಮ್ಮನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಯಜಮಾನರುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು.

ಸ್ವಧಯಾ—ಸ್ವಕೀಯೇನ ಬಲೇನ | ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ತಾವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಟವಾದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ಪಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವ್ಯಂಜತೇ—ಅಂಜೂ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮ್ರಕ್ಷಣಾಂತಿಗತಿಷು ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಃಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯೇತಿರೇ—ಯತೀ ಪ್ರಯತ್ನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ **ಲಿಟಸ್ತುರುಯೋ-** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇರೇಚಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಯಯತ್+ಇರೇ ಎಂದಿರುವಾಗ **ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಮಧ್ಯೇನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಸಂಯೋಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಯೇತಿರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಭೇ—ಶುಭ ದಿ ಪೌ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ **ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್** (ಪಾ. ೨-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಶುಭಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶುಭೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ **ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತುತೀಯಾಮಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಮೃಕ್ಷುಃ—ಮೃಜೂಷ್ ಶುದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇಚ್ಛಾ ತೋರುವಾಗ **ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾಸೇ ಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಉದತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಹಲಂತಾಚ್ಛೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೨೦) ಇಕ್ ಸಮಾಸದ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿ ಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿದ್ದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬಂದುದ ರಿಂದ ಕೆದ್ದದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ

ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಆದಿಹಲ್‌ಶೇಷ ಉರತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ವ ಪುನಃ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಮಮ್ಪಜ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್ಯತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಾಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಕಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸನಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ-ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಕಷಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕ್ಷಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಮ್ಪಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಿಟಿನ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಆದೇಶವಾದ ಉಸಿನಲ್ಲಿ (ಲಿಟಿನ ತಿಜಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ) ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮಿಮ್ಪಕ್ಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಜ್ಞರೇ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಲಿಟಿನ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇರೇಚ್ ಆದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಗಮಹನ ಜನಖ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಜ್ಞರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಈಶಾನಕೃತೋ ಧುನಯೋ ರಿಶಾದಸೋ ವಾತಾನ್ವಿದ್ಯುತಸ್ತ-
ವಿಷೀಭಿರಕ್ರತ |

ದುಹಂತ್ಯೂರ್ಧದ್ವ್ಯಾನಿ ಧೂತಯೋ ಭೂಮಿಂ ಪಿನ್ವಂತಿ
ಪಯಸಾ ಪರಿಜ್ರಯಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಈಶಾನಃ ಕೃತಃ | ಧುನಯಃ | ರಿಶಾದಸಃ | ವಾತಾನ್ | ವಿದ್ಯುತಃ | ತವಿಷೀಭಿಃ |
ಅಕ್ರತ |

ದುಹಂತಿ | ಊಧಃ | ದಿವ್ಯಾನಿ | ಧೂತಯಃ | ಭೂಮಿಂ | ಪಿನ್ವಂತಿ | ಪಯಸಾ |

ಪರಿಜ್ರಯಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಈಶಾನಕೃತಃ ಸ್ತೋತಾರಮೀಶಾನಂ ಧನಾಧಿಪತಿಂ ಕುರ್ವಾಣಾ ಧನಯೋ ಮೇಘಾದೀನಾಂ ಕಂಪಯಿತಾರೋ ರಿಶಾದಸೋ ರಿಶಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಮುತ್ತರಃ | ಯದ್ವಾ ರಿಶತಾಂ ಹಿಂಸತಾಮಸಿತಾರೋ ನಿರಸಿತಾರಃ | ಏವಂಭೂತಾ ಮರುತಸ್ತವಿಷೀಭಿರಾತ್ಮೀಯೈರ್ಬಲೈರ್ವಾತಾನ್ ಪುರೋ ವಾತಾದೀನ್ ವಿದ್ಯುತೋ ವಿದ್ಯೋತಮಾನಾಸ್ತಡಿತ್ವಾಕ್ರತಃ | ಕುರ್ವಂತಿ | ಕೃತ್ವಾ ಚ ಪರಿಜ್ರಯಃ ಪರಿತೋ ಗಂತಾರೋ ಧೂತಯಃ ಕಂಪಯಿತಾರೋ ಮರುತೋ ದಿವ್ಯಾನಿ ದಿವಿಭವಾನ್ಯೂಧರೂಧಃ- ಸ್ಥಾನೀಯಾನ್ಯಭ್ರಾಣಿ ದುಹಂತಿ | ರಿಕ್ತೀಕುರ್ವಂತಿ | ಜಲರಹಿತಾನಿ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದನಂತರಂ ಭೂಮಿಂ ಪಯಸಾ ಮೇಘಾನ್ನಿರ್ಗತೇನೋದಕೇನ ಜಲೇನ ಪಿನ್ವಂತಿ | ಸಿಂಚಂತಿ || ರಿಶಾದಸಃ | ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಇಗುಪಥಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರುನಃ | ತಾನದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ಅಸುನ್ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ರಿಶಚ್ಛಬ್ದಾಚ್ಛಕ್ರಂ- ತಾದಸು ಘೇಷಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯೋಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಅಂತೋದಾ- ತ್ವತ್ವಂ ಚ | ಅಕ್ರತಃ | ಕರೋತೇಶ್ಚಾಂದಸೋ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ | ಊಧಃ | ಸುಹಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರ್ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಈಶಾನಕೃತಃ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಧನಾಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ | ಧನಯಃ—ಮೇಘಾದಿಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ | ರಿಶಾದಸಃ—ಹಿಂಸಕರನ್ನು ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವ (ಹಿಂಸಕರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ) ಮರು- ತ್ತುಗಳು | ತವಿಷೀಭಿಃ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಬಲದಿಂದ | ವಾತಾನ್—ಪುರೋವಾತಗಳನ್ನೂ | ವಿದ್ಯುತಃ— ಮಿಂಚುಗಳನ್ನೂ | ಅಕ್ರತಃ—ಮಾಡಿದರು | ಪರಿಜ್ರಯಃ—ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ | ಧೂತಯಃ—ಕಂಪನ ಉಂಟುಮಾಡುವ (ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು) | ದಿವ್ಯಾನಿ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವ | ಊಧಃ— ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು | ದುಹಂತಿ—ಕರೆಯುತ್ತವೆ | ಭೂಮಿಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನು | ಪಯಸಾ— (ಮೇಘದಿಂದ ಬಂದ) ನೀರಿನಿಂದ | ಪಿನ್ವಂತಿ—ಚುಮುಕಿಸುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರನ್ನು ಧನಿಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಹಿಂಸಕರನ್ನು ವಧಮಾಡು- ತ್ತಾರೆ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಮೇಘಗಳನ್ನು ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ,

ಪುರೋವಾತಗಳನ್ನೂ ಮಿಂಚುಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಮಳೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಆ ನೀರಿನಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆವೃತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Enriching their worshipper, agitating the clouds, devourers of foes, they create the winds and lightnings by their power; thn circumambient and agitating Maruts milk heavenly udders, and sprinkle the earth with the water.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈಶಾನಕೃತಃ—ಸ್ತೋತಾರಮೀಶಾನಂ ಧನಾಧಿಪತಿಂ ಕುರ್ವಾಣಃ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವರು ಧನಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ಧನಯಃ—ಮೇಘಾದೀನಾಂ ಕಂಪಯಿತಾರಃ | ಮೇಘವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಅಲುಗಾಡಿಸುವರು.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಶಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾನಾಮುತ್ತಾರಃ | ರಿಶತಾಂ ಹಿಂಸತಾಮುಸಿತಾರೋ ನಿರಸಿತಾರಃ | ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ಶತ್ರುವಃ ತಾನ್ ಅದಂತೀತಿ ರಿಶಾದಸಃ | ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಓಡಿಸುವವರು ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ತಪಿಷೀಭಿಃ—ಆತ್ಮೇಯೈಃ ಬಲ್ಯೈಃ ತವಸ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೯) ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು, ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ

ವಿದ್ಯುತಃ ಅಕ್ರತ-ವಿದ್ಯೋತಮಾನಾಸ್ತದಿತಶ್ಚ ಕುರ್ವನ್ತಿ | ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಮಿಂಚುಗಳನ್ನೂ -- ಮತ್ತು ಸುಂಟರಗಳಾಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವರು.

ಪರಿಜ್ರಯಃ ಊಧಃ ದುಹಂತಿ—ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಃ ಊಧಸ್ಥಾನೀಯಾನ್ಯಭ್ರಾಣಿ ರಿಕ್ತೀ-ಕುರ್ವಂತಿ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಲೂ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ಹಸುಗಳ ಕೆಚ್ಚಲಿನಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಹಾಗೆ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಹಿಂಡುವರು. ಮೇಘಗಳು ಬರಿದಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಈಶಾನಕೃತಃ—ಈಶಾನಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಇತಿ ಈಶಾನಕೃತಃ. ಡುಕ್ಯಜ್ಞಾ ಕರಣೇ ಧಾತು. ರ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ಯತಿ ತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಕಾಗಮ. ಕೃದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರಕಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ರಿಶಾದಸಃ—ರಿಶ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇಗುಪಧಜ್ಞಾಪ್ರೀತಿರಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಇಗುಪಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಶಂತಿ ಹಿಂಸಂತಿ ಇತಿ ರಿಶಾಃ ಶತ್ರುನಃ (ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರು) ರಿಶಾನ್ ಆದಂತಿ ಇತಿ ರಿಶಾದಸಃ. ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಸಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಯಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಕಲುಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ರಿಶ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಜಿದ್ದೃದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಿಶತ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಿಶತ್ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ರಿಶತಃ ಅಸ್ಯಂತಿ ಇತಿ ರಿಶಾದಸಃ. ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೮-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರಿಶಾದಸಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ಯಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಿಶಾದಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ರತಃ—ಡುಕ್ಯಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಾಲಜ್ಞಾಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್ಞಾ. ಲುಜ್ಞಾ ಬಹುವಚನದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿ ಲುಜ್ಞಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಜಿ ಗೆ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಲುಜ್ಞಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅಚ್ ಸರ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅಕ್ರತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಹಂತಿ—ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ : ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಕ್ವಿತಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಂತಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ದುಹಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಊಧಃ—ಊಧನ್+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಪಿನ್ಯಂತಿ—ಪಿವಿ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರರೂಪ. ಪಿನ್ಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಪಿ॒ನ್ವಂ॑ತ್ಯಪೋ॒ ಮರು॑ತಃ ಸು॒ದಾನ॑ವಃ ಪಯೋ॒ ಘೃತ॑ವದ್ವಿದ್ಧೇ॒-
ಷ್ವಾ॒ಭುವಃ॑ ।

ಅತ್ಯಂ॑ ನ ಮಿ॒ಹೇ ವಿ ನ॑ಯಂತಿ ವಾ॒ಜಿನ॑ಮುತ್ಸಂ ದು॒ಹಂತಿ॑ ಸ್ತನ-
ಯಂ॑ತಮುಕ್ತೃತಂ॑ || ೭ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪಿ॒ನ್ವಂ॑ತಿ | ಅ॒ಪಃ | ಮರು॑ತಃ | ಸು॒ದಾನ॑ವಃ | ಪಯಃ॑ | ಘೃತ॑ವತ್ | ವಿದ್ಧೇ॒-
ಷ್ವಾ॒ಭುವಃ॑ |

ಅತ್ಯಂ॑ | ನ | ಮಿ॒ಹೇ | ವಿ | ನ॑ಯಂತಿ | ವಾ॒ಜಿನಂ॑ | ಉತ್ಸಂ॑ | ದು॒ಹಂತಿ॑ | ಸ್ತನ-
ಯಂ॑ತಂ | ಅಕ್ತೃತಂ॑ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮರುತ್ಸತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತ್ಯೇಷಾ ಧಾಯ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಗ್ನಿನೇತಾ ತ್ವಂ
ಸೋಮ ಕ್ರತುಭಿಃ ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತಿ ಧಾಯ್ಯಾಃ | ಅ. ೫-೧೪ | ಇತಿ ||

ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಾ ಮರುತಃ ಪಯಃ ಕ್ಷೀರವತ್ ಸಾರವತೀರಪಃ ಪಿನ್ವಂತಿ | ಸಿಂಚಂತಿ |
ಅಭುವಃ | ಅಭವಂತೀತ್ಯಾಭುವ ಋತ್ವಿಜಃ | ತೇ ವಿಧಧೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ಘೃತವತ್ | ಯಥಾ ಘೃತಂ
ಸಿಂಚಂತ್ಯೇವಂ ಮರುತೋಽಪಿ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ತತ್ರ ಹೇತುಮಾಹ | ಅತ್ಯಂ ನ
ಯಥಾಶ್ಚಂ ಸಾದಿನೋ ವಿನಯಂತಿ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಂ ಶಿಕ್ಷಂತ್ಯೇವಂ ಮರುತೋ ವಾಜಿನಂ ವೇಗವಂತಂ
ಮೇಘಂ ಮಿಹೇ ವರ್ಷಣಾಯ ವಿ ನಯಂತಿ | ಸ್ವಾಧೀನಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ವಿನೀಯ ಚ
ಸ್ತನಯಂತಂ ಗರ್ಜಂತಮುಕ್ತಮುಕ್ತೀಣಮುತ್ಸಂ | ಉತ್ಸವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಪ ಇತ್ಯುತ್ಸೋ ಮೇಘಃ | ತಂ

ದುಹಂತಿ | ರಿಕ್ತೀಕುರ್ವಂತಿ || ಸುದಾನವಃ | ನುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ದಾನುಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹು-
ವ್ರೀಹಾನಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪರಸದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮಿಹೇ | ಮಿಹ ಸೇಚಿನೇ |
ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ | ಸ್ತನಯಂತಂ | ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ |
ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಅತೋ ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ವ್ಯಾಧ್ಯಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುದಾನವಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ದಾನಿಗಳಾವ | ಮರುತಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ವಯಃ—ಕ್ಷೀರದಂತೆ
ಸಾರವತ್ತಾದ | ಅಪಃ—ನೀರನ್ನು | ಅಭುವಃ—ಋತ್ವಿಜರು | ವಿದಥೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ | ಘೃತವತ್—
ತುಸ್ಯದಂತೆ | ಪಿನ್ದಂತಿ—ಚುಮುಕಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅತ್ಯಂ ನ—ಕುದುರೆಯನ್ನು (ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣ
ಕೊಟ್ಟು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ) | ವಾಜಿನಂ—ವೇಗವಾಗಿ (ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ) ಮೇಘವನ್ನು | ಮಿಹೇ—
ಮಳೆ ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ವಿ ನಯಂತಿ—ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ | ಸ್ತನಯಂತಂ—ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿ-
ರುವ | ಅಕ್ಷಿತಂ—ಅಕ್ಷಯವಾದ | ಉತ್ನಂ—ಮೇಘವನ್ನು | ದುಹಂತಿ—ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ (ಮಳೆ
ಬೀಳಿಸುತ್ತಾರೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಒಳ್ಳೆಯ ದಾನಿಗಳಾದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು, ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ವೇಗ-
ವಾಗಿ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಋತ್ವಿಜರು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಘೃತ
ವನ್ನು ಸುರಿಯುವಂತೆ, ಕ್ಷೀರದಂತೆ ಸಾರವತ್ತಾದ ನೀರನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸುರಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The munificent Maruts scatter the nutritious water as priests, at
sacrifices, the clarified butter; as grooms lead forth a horse, they bring
forth, for its rain, the fleet-moving cloud, and milk it, thundering, and
unexhausted.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವರನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಗ್ನಿನೇತಾ ತ್ವಂ ಸೋಮ ಕ್ರತುಭಿಃ ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪ ಇತಿ
ಧಾಯ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೫-೧೪).

ಸುದಾನವಃ—ತೋಭನದಾನಾಃ | ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶುಭವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ತುಭಾವವುಳ್ಳವರು.

ಅಭುವಃ— ಅಭುವಂತೀತ್ಯಾಭುವಃ | ಋತ್ವಿಜಃ | ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಶಬ್ದವು ಮಹನ್ನಾ ಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಪಯಃ ಘೃತವತ್ ಸಿಂಸ್ತಂತಿ—ಕ್ಷೀರವತ್ ಸಾರವತೀಃ ಅಸಃ ಸಿಂಚಂತಿ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಹಾಲಿನ ಹಾಗೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಮತ್ತು ಸಾರವಾದ ನೀರನ್ನು ಮಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಸುರಿಸುವರು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳು ಕೂಡ ವೃಷ್ಟಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಹಾಲನ್ನು ಹಿಂಡುವಂತೆ ಮಾಡುವರೆಂಬ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥಮಾಡುವರು.

ಅತ್ಯಂ ನ ಮಿಹೇ—ಅತ್ಯ ಇತ್ಯಶ್ವನಾಮ | ಮಿಹ ಸೇಚಿನ | ಅಶ್ವವನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೊಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ವೇಗವಾಗಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಧೀನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವರು.

ವಿದಧೇಷು ಘೃತವತ್—ಯಥಾ ಘೃತಂ ಸಿಂಚಂತಿ ಏವಂ ಮರುತೋಪಿ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ವಿದಧೇಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಃ, ವೇನಃ ಎಂಬ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಠಿತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಸುರಿಸುವರು.

ಉತ್ಸಂ—ಉತ್ಸ್ರವಂತ್ಯಸ್ಮಾದಾಸ ಇತಿ ಉತ್ಸೋ ಮೇಘಃ ನೀರುಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಸುರಿಯುವುದರಿಂದ ಮೇಘಕ್ಕೆ ಉತ್ಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಉತ್ಸಶಬ್ದೋಽತ್ರ ಮೇಘವಚನಃ ಉತ್ಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದುರುತ್ಸಂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೩೨-೧) ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ವಾಜಿನಂ—ವಾಜಮಿತಿ ಅಪರಿತಮಪಿ ಬಲನಾಮ ವೇಗವಚನಂ ವಾ | ಉಪಮಾನಭೂತಸ್ಯ ಚಾತ್ಯಸ್ಯೇದಂ ವಿಶೇಷಣಂ ಬಲವಂತಂ ವೇಗವಂತಂ ವಾ ಅಶ್ವಮಿವ | ಅಥವಾ ವಾಜ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ | ಇಹ ಚ ತತ್ಕಾರಣತ್ವಾತ್ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣೇ ಉದಕೇ ಪ್ರವೃತ್ತಂ | ಇದಂ ಮೇಘಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ | ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ವಾಜ ಶಬ್ದವು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಾಜವೆಂದರೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಪದವು ಅತ್ಯವೆಂದರೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಹೇಳುವ ಅತ್ಯುಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಈ ಅತ್ಯುಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಅಶ್ವವು ಮೇಘಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ಬಲವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ವೇಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಹೀಗೆ ಇರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರೆಂದೂ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ವಾಜವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ವವು ಉಂಟಾಗಲು

ಕಾರಣವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಈ ಪದದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಪದವು ಮೇಘಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವು ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುದಾನವಃ—ಶೋಭನಃ ದಾನುಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸುದಾನವಃ. ಡುದಾಜುರ್ ದಾನೇ ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕವಾದ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ಯಾದಿಂದ ದಾನು ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಆದ್ಯದಾತ್ತಂ ದ್ವೈಚ್ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಘೃತವತ್—ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಆಭುವಃ—ಆ ಭವಂತಿ ಇತಿ ಆಭುವಃ ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೂ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿಹೇ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಿಹ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಮಿಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚ್ಚಿನ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಯಂತಿ—ಣೀಣ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಟ್ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಯಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ತನಯಂತಮ್—ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ ಇದು ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯಾಪಸಾಶ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತನಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಣಿಚ್ಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ ಅತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರರೂಪ. ಸ್ತನಯತ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಸರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶತ್ಯ) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಸ್ತನಯಂತಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷಿತಮ್—ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನ ಕ್ಷಿತಃ ಅಕ್ಷಿತಃ
ತಂ ಅಕ್ಷಿತಮ್ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹಿಷಾಸೋ ಮಾಯಿನಶ್ಚಿತ್ರಭಾನವೋ ಗಿರಯೋ ನ ಸ್ವತಃ
ವಸೋ ರಘುಷ್ಯದಃ |

ಮೃಗಾ ಇವ ಹಸ್ತಿನಃ ಖಾದಘಾ ವನಾ ಯದಾರುಣೇಷು ತವಿ-
ಷೀರಯುಗ್ಮಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹಿಷಾಸಃ | ಮಾಯಿನಃ | ಚಿತ್ರಭಾನವಃ | ಗಿರಯಃ | ನ | ಸ್ವತವಸಃ |
ರಘುಷ್ಯದಃ |

ಮೃಗಾಃ ಇವ | ಹಸ್ತಿನಃ | ಖಾದಘ | ವನಾ | ಯತ್ | ಅರುಣೇಷು | ತವಿಷೀಃ |
ಅಯುಗ್ಮಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹಿಷ ಇತಿ ಮಹನ್ನಾಮ | ಮಹಿಷಾಸೋ ಮಹಾಂತಃ | ಮಾಯೇತಿ ಜ್ಞಾನನಾಮ |
ಮಾಯಿನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಶ್ಚಿತ್ರಭಾನವಃ ಶೋಭನದೀಪ್ತಯೋ ಗಿರಯೋ ನ ಸ್ವತವಸಃ ಪರ್ವತಾ ಇವ ಸ್ವಕೀ-
ಯೇನ ಬಲೇನ ಯುಕ್ತಾ ರಘುಷ್ಯದಃ ಶೀಘ್ರಗಮನಾ ಹೇ ಮರುತ ಏವಂಭೂತಗುಣವಿಷ್ಟಾ ಯಾಯಂ

ಹಸ್ತಿನೋ ಹಸ್ತವಂತೋ ಮೃಗಾ ಇವ ಗಜಾ ಇವ ವನಾ ವನಾನಿ ವೃಕ್ಷಜಾತಾನಿ ಖಾದಥ | ಭಕ್ಷಯಥ | ಪ್ರಭಂಕ್ಷೇತಿ ಯಾವತ್ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾದಾರುಣೇಷ್ಟರುಣವರ್ಣಾಸು ವಡನಾಸು ತೇವೀರ್ಬಲಾನ್ಯ-
ಯುಗ್ಧ್ಯಂ ಸಂಯೋಜಿತವಂತಃ | ತಸ್ಮಾದ್ಭವತಾಮಿವ ನಾಹನಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಬಲತ್ವಾತ್ಸಂಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಃ
ಸರ್ವಂ ಭಂಜಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ರಘುಷ್ಯದಃ | ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸ್ತವಣೇ | ರಘು ಶೀಘ್ರಂ ಸ್ಯಂದಂತೇ
ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ರಘುಷ್ಯದಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ವಾಲಮೂಲಲಘ್ವಲಮಿತಿ
ಲತ್ವವಿಕಲ್ಪಃ | ಮಂ. ೮-೨-೧೮ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಖಾದಥ | ಖಾದ್ಯ ಭಕ್ಷಣೇ |
ಅಯುಗ್ಧ್ಯಂ | ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಲುಜಿ ಚ್ಚೇಃ ಸಿಚ್ | ಏಕಾಚಿ ಇತೀರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಧಿ ಚ |
ಸಾ. ೮-೨-೨೫ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವ್ಯ-
ತ್ತ್ಯಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಹಿಷಾಸಃ—ಮಹಾತ್ಮರಾದ | ಮಾಯಿನಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ | ಚಿತ್ರಭಾನವಃ—ಶೋಭಾಯಮಾನ
ವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ | ಗಿರಯೋ ನ—ಪರ್ವತಗಳಂತೆ | ಸ್ವತವಸಃ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಬಲಯುಕ್ತರಾದ |
ರಘುಷ್ಯದಃ—ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ (ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ) | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ಅರುಣೇಷು—
ಅರುಣವರ್ಣವುಳ್ಳ ಅಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ | ತವೀಷೀಃ—ಬಲವನ್ನು | ಅಯುಗ್ಧ್ಯಂ—ಯೋಜನೆ ಮಾಡಿದ್ದೀರೋ
(ಅದರಿಂದ) | ಹಸ್ತಿನಃ—ಸೊಂಡಲುಳ್ಳ | ಮೃಗಾ ಇವ—ಗಜಗಳಂತೆ | ವನಾ—ವನಗಳನ್ನು | ಖಾದಥ—
ಭಕ್ಷಣಮಾಡುತ್ತೀರಿ (ಮುರಿದುಹಾಕುತ್ತೀರಿ.) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮಹಾತ್ಮರೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞರೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರೂ, ಪರ್ವತಗಳಂತೆ ಬಲಾಢ್ಯರೂ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳೂ
ಆದ ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ಬಲಾಢ್ಯವಾದ ನಿಮ್ಮ ವಾಹನಗಳಿಂದ (ಜಿಂಕೆಗಳಿಂದ) ಯುಕ್ತರಾಗಿ, ಗಜಗಳು ಹೇಗೆ
ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸೊಂಡಿಲುಗಳಿಂದ ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು ಮುರಿಯುತ್ತವೋ ಹಾಗೆ, ಕಾಡುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

English Translation

Vast, possessed of knowledge, bright-shining like mountains in stability, and quick in motion, you like elephants, break down the forests when you put vigour into your ruddy (mares).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಹಿಷಾಸಃ—ಮಹಾಂತಃ | ದೊಡ್ಡವರು, ಪ್ರಾಜ್ಞರು, ಮಹಿಷ ಇತಿ ಮಹನ್ನಾಮ ಮಹಿಷ
ಎಂಬ ಪದವು (ನಿ. ೨-೧೩) ಮಹತ್ ಬ್ರಹ್ಮಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿವಾಗಿದೆ.

ಮಾಯಿನಃ—ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ | ಸರ್ವಜ್ಞರಾದವರು. ಮಾಯಾ ಇತಿ ಜ್ಞಾನನಾಮ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದವು ಕೇತಃ ಕೇತುಃ (ನಿರು. ೩-೯) ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಮೃಗಾ ಇವ ಹಸ್ತಿನಃ ಖಾದಥ ವನಾ—ವನಶಬ್ದಃ ವೃಕ್ಷವಚನಃ ಯಥಾ ಮೃಗಾಃ ತೃಣಾನಿ ಖಾದಂತಿ ಯಥಾ ಚ ಹಸ್ತಿನೋ ವೃಕ್ಷಾನ್ ಖಾದಂತಿ ತದ್ವತ್ ಯೋಯಂ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಶತ್ರೂನ್ ಖಾದಥ | ಅಥವಾ ಯಥಾ ಸಿಂಹಾ ವ್ಯಾಘ್ರಾ ವಾ ಗತ್ವಾ ಹಸ್ತಿನಃ ಖಾದಂತಿ ತದ್ವತ್ ಯೋಯಂ ಉದಕ-ವತೋ ಮೇಘಾನ್ ಖಾದಥ | ಸ್ತಂದಸ್ಪಾಮಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವು—ವನ ಶಬ್ದವು ವೃಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಮೃಗಗಳು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವಂತೆಯೂ, ಆನೆಗಳು ಮರಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ತಿನ್ನುವ ಹಾಗೆಯೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಾದ ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಎಂನು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಹುಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಸಿಂಹವೇ ಆಗಲಿ, ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗಿ ಆನೆಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಾದ ನೀವು ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ನಾಶಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವು.

ಯದಾರುಣೇಷು ತವಿಷೀರಯುಗ್ಧ್ವಂ—ಅರುಣವರ್ಣಾಸು ಬಡವಾಸು ಬಲಾನಿ ಸಂಯೋ-ಜಿತವಂತಃ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರುವಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪೃಷತ್ಯೋಮರುತಾಂ (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರುಕ್ತ ವಚನವಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ಪಾಮಿಗಳು ತವಿಷೀರಯುಗ್ಧ್ವಂ=ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ರಥಗಳಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವರೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ರಘುಷ್ಯದಃ—ಶೀಘ್ರಗಮನಾಃ ರಘು | ಲಘು ಶೀಘ್ರಂ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಗಚ್ಛಂತಿ. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳವೇಗದಿಂದ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹಿಷಾಸಃ—ಮಹಿಷ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಮಹಿಷಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಿನಃ—ಮಾಯಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ ಮಾಯಾ, ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಮಾಯಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾಯಿನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿತ್ರಭಾನವಃ—ಚಿತ್ರಾಃ ಭಾನವೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವತವಸಃ—ಸ್ವಕೀಯಂ ತವಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸ್ವತವಸಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಘುಷ್ಯದಃ—ಸ್ಯಂದೂ ಪ್ರಸವಣೇ ಧಾತು. ರಘು ಶೀಘ್ರಂ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ರಘುಷ್ಯದಃ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ- ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಭೂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಘುಷ್ಯದ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ವಾಲಮೂಲ- ಲಘ್ವಲಮ್ (ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಘು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲತ್ವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಲತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಘುಷ್ಯದಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಧಾದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಪೂ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಸ್ತಿನಃ—ಹಸ್ತಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಹಸ್ತೀ. ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ ಇನಿತನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಿನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಖಾದಥ—ಖಾದ್ಯ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಖಾದಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯುಗ್ಧ್ವಂ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜಿ ಲುಜಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಚ ಜಿ ಗೆ ಚೀಃ ಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ. ಏಕಾಚಿ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಥಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೫) ಧಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ ಚೋಃಕುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ. ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಯುಗ್ಧ್ವಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಅಡುದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಿಂಹಾ ಇವ ನಾನದತಿ ಪ್ರಚೀತಸಃ ಪಿಶಾ ಇವ ಸುಪಿಶೋ ವಿಶ್ವ-

ವೇದಸಃ |

ಕ್ಷಪೋ ಜಿನ್ವಂತಃ ಪೃಷ್ಠತೀರ್ಭಿರ್ಯುಷ್ವಿಭಿಃ ಸಮಿತ್ವಬಾಧಃ ಶವ-
ಸಾಹಿಮುನ್ಯವಃ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಿಂಹಾಃ ೨ ಇವ | ನಾನದತಿ | ಪ್ರ ೨ ಚೇತಸಃ | ಪಿಶಾಃ ೨ ಇವ | ಸು ೨ ಪಿಶಃ |
ವಿಶ್ವ ೨ ವೇದಸಃ |
ಕ್ಷಪಃ | ಜಿನ್ವಂತಃ | ಪೃಷ್ಠತೀಭಿಃ | ಯುಷ್ವಿ ೨ ಭಿಃ | ಸಂ | ಇತ್ | ಸ ೨ ಬಾಧಃ |
ಶವಸಾ | ಅಹಿ ೨ ಮುನ್ಯವಃ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಜಃಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಚೇತಸಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಾ ಮರುತಃ ಸಿಂಹಾ ಇವ ನಾನದತಿ | ಭೃಶಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ |
ಯಥಾ ಸಿಂಹಾ ಗಿರಿಗಹ್ವರೇಷು ಗಂಭೀರಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಏವಂ ಮರುತ್ಸ್ವಾಸ್ಯಾಗತೇಷು ಗಂಭೀರಃ
ಶಬ್ದ ಉತ್ಪದ್ಯತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ತಥಾ ಸುಪಿಶಃ ಶೋಭನಾವಯವಾಃ ಶೋಭನಾಲಂಕಾರಾ ವಾ | ತತ್ರ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಿಶಾ ಇವ | ಪಿಶ ಇತಿ ರುರುನಾಮ | ಯಥಾ ರುರವಃ ಸ್ವಶರೀರಗತೈಃ ಶ್ವೇತವಿಂದುಭಿ-
ರಲಂಕೃತಾಸ್ತದ್ವತ್ | ವಿಶ್ವವೇದಸಃ ಸರ್ವಜ್ಞಾಃ ಕ್ಷಪಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಕ್ಷಪಯಿತಾರೋ ಜಿನ್ವಂತಃ ಸ್ತೋತ್ರ-
ಸ್ತ್ರೀಣ್ಯಂತಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನಾಹಿಮುನ್ಯವ ಅಹನನಶೀಲಮುನ್ಯಯುಕ್ತಾಃ | ಯದ್ವಿಷಯಃ ಕೋಪೋ
ಜಾಯತೇ ತಸ್ಯ ಹನನೇ ಸಮರ್ಥಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಮನನಂ ಜ್ಞಾನಂ ಮುನ್ಯಃ | ಅಹಿನ-
ಜ್ಞಾನಾಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟಬುದ್ಧಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಾ ಮರುತಃ ಪೃಷ್ಠತೀಭಿಃ | ಪೃಷ್ಠತ್ಯ ಇತಿ ಮರು-
ತಾಂ ನಾಹನಸ್ಯಾಖ್ಯಾ | ಪೃಷ್ಠತ್ಯಃ ಶ್ವೇತವಿಂದ್ವಂಶಿತಾ ಮೃಗ್ಯ ಇತ್ಯೈತಿಹಾಸಿಕಾಃ | ನಾನಾವರ್ಣಾ
ಮೇಘಮಾಲಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತಾಭಿರ್ಯುಷ್ವಿಭಿರಾಯುದೈಶ್ಚ ಸಹಿತಾಃ ಸಂತಃ ಸಬಾಧಃ ಶತ್ರುಭಿರ್ಬಾ-
ಧಿತಾನ್ಯಜಮಾನಾನ್ ಸಮಿತ್ ಸಮಾನಮೇವ ಯುಗಪದೇವ ರಕ್ಷಿತುಮಾಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಶೇಷಃ || ನಾನ-
ದತಿ | ನದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲಟ್ | ಪಿಶಾ ಇವ | ಪಿಶ ಅವಯವೇ | ಇಗುಪ-
ಧಲಕ್ಷಣಃ ಕಃ | ಸುಪಿಶಃ | ಸುಪೂರ್ವಾತ್ಪಿಶ ಅವಯವ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಪೃಷ್ಠತೀಭಿಃ |
ಪೃಷ್ಠ ಸೇಚನೇ | ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷ್ಠದ್ಭೃಹನ್ಮಹಜ್ಜ ಗಚ್ಛತ್ವನಚ್ಛ | ಉ. ೨-೮೪ | ಇತಿ ಶತ್ವವದ್ಭಾವಾ-

ದುಗಿಶಶ್ವೇತಿ ಜಾ಼಼಼ | ಅತ಼ ಏವ ಶತುರನುಮ಼ ಇತಿ ನದ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬೃಹನ್ಮಹತೋರು-
ಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ನಿಯಮಾತ್ತಸ್ಯಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಚೇತಸಃ—ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ (ಮರುತ್ತುಗಳು) | ಸಿಂಹಾ ಇವ—ಸಿಂಹಗಳಂತೆ | ನಾನದತಿ—
ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ | ಪಿಶಾ ಇವ—ಜಿಂಕೆಗಳಂತೆ | ಸುಪಿಶಃ—ಅಲಂಕೃತವಾದ ಅವಯವ
ಗಳುಳ್ಳ | ವಿಶ್ವವೇದಸಃ—ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ | ಕ್ಷಪಃ—ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ | ಚಿನ್ದಂತಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು
ಆನಂದಪಡಿಸುವ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ (ಯುಕ್ತರಾದ) | ಅಹಿಮನ್ಯವಃ ಹನನಶೀಲವಾದ ಕೋಪವುಳ್ಳ
ಅಥವಾ ಅಹೀನವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ (ಮರುತರು) | ಪೃಷತಿಭಿಃ—ತಮ್ಮ ವಾಹನಗಳಾದ, ಬಿಳಿ ಚುಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆ
ಗಳಿಂದ, (ನಾನಾನರ್ಥವಾದ ಮೇಘಮಾಲೆಯಿಂದ) | ಋಷಿಭಿಃ—ಆಯುಧಗಳಿಂದ (ಯುಕ್ತರಾಗಿ) | ಸಬಾಧಃ—
ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಾಧಿತನಾದ (ಯಜಮಾನನನ್ನು) | ಸಮಿತ್—ಕೂಡಲೇ (ರಕ್ಷಿಸಲು ಬರುತ್ತಾರೆ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸಿಂಹದಂತೆ ಗಂಭೀರವಾದ ಧ್ವನಿಮಾಡತಕ್ಕವರು, ಸರ್ವಜ್ಞರು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕೃತರು,
ಶತ್ರುನಾಶಕರು, ಅಹಿತರನ್ನು ಹನನಮಾಡುವಷ್ಟು ಕೋಪವುಳ್ಳವರು, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಆನಂದಪಡಿಸತಕ್ಕವರು.
ಇಂಥವರು, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತೊಂದರೆಬಂದಾಗ, ತಮ್ಮ ವಾಹನಗಳ ಮೇಲೆ, ಆಯುಧಸಮೇತರಾಗಿ ಬಂದು
ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation.

The most wise Maruts roar like lions, the all-knowing are graceful
as the spotted deer, destroying (their foes) delighting (their worshippers);
of deadly strength in their anger, they come with their antelopes, and their
arms (to defend the sacrificer) against interruption.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿಂಹಾ ಇವ ನಾನದತಿ—ಭೃಶಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯಥಾ ಸಿಂಹಾಃ ಗಿರಿಗದ್ವರೇಷು
ಗಂಭೀರಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಏವಂ ಮರುತ್ತು ಅಪ್ಯಾಗತೇಷು ಗಂಭೀರಃ ಶಬ್ದಃ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ | ಸಿಂಹಗಳು
ಸರ್ವತಃ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಭಟವನ್ನು ಮಾಡುವಹಾಗೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಬಂದಾಗ ಬಲವಾದ ಧ್ವನಿಯು
ಕೇಳಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವರು.

ಪಿಶಾ ಇವ ಸುಪಿಶಃ—ಪಿಶ ಇತಿ ರುರುನಾಮ ಶೋಭನಾವಯವಾ ಶೋಭನಾಲಂಕಾರಾ ವಾ |
ಪಿಶ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಿಂಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಜಿಂಕೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಬಿಳಿಯ

ಚುಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಇರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವರು.

ಶವಸಾ ಅಹಿಮನ್ಯವಃ—ಬಲೇನ ಅಹನನಶೀಲಮನ್ಯುಋಯುಕ್ತಾಃ | ಯದ್ವಾ ಮಾನನಂ ಜ್ಞಾನಂ ಮನ್ಯುಃ | ಅಹೀನಜ್ಞಾನಾಃ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಬುದ್ಧಯಃ | ಇವರಿಗೆ ಕೋಪವು ಉಂಟಾದವರನ್ನು (ಯಾರ ಮೇಲೆ ಕೋಪವು ಬಂದಿರುವುದೋ ಅವರನ್ನು) ಇವರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ನಿಗ್ರಹ ಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಮನ್ಯು ಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು. ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ಪೃಷತೀಭಿಃ ಋಷಿಭಿಃ ಸಬಾಧಃ—ಪೃಷತ್ಯ ಇತಿ ಮರುತಾಂ ನಾಹನಸ್ಯಾಖ್ಯಾ | ಪೃಷತ್ಯಃ ಶ್ವೇತ ಬಿಂಧ್ವಂಕಿತಾ ಮೃಗ್ಯ ಇತಿ ಐತಿಹಾಸಿಕಾಃ | ನಾನಾವರ್ಣಾ ಮೇಘಮಾಲಾ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತಾಭಿಃ ಆಯುಧೈಶ್ಚ ಸಹಿತಾಃ ಶತ್ರುಭಿರ್ಬಾಧಿತಾ ಯಜಮಾನ್ಯಾ ಯುಗಪದೇವ ರಕ್ಷಿತುಂ ಆಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಿಳಿಯ ಚುಕ್ಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಿಂಕೆಯು ಪೃಷತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಪೌರಾಣಿಕರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅನೇಕವಾದ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಮೇಘಮಾಲೆಗೆ ಪೃಷತೀ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ನಿಘಂಟು ಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ವಾಹನವಾದ ಪೃಷತೀ ಅಥವಾ ಜಿಂಕೆಗಳನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಬಣ್ಣವುಳ್ಳ ಮೇಘಮಾಲೆಯನ್ನು ಏರಿಕೊಂಡು ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪಿಶಾ ಇವ ಸುಪಿಶಃ—ಅಗ್ನಯ ಇವ ಸುರೂಪಾಃ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಇರುವ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರು. ವ್ರಹಃ ಸಂಜಿನ್ವಂತಃ ನಾನದತಿ—ಉದಕಂ ಮೇಘಾತ್ ಸಂಕ್ಷಾರಯಂತಃ ನಾನದತಿ ನೀರುಗಳನ್ನು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಸುರಿಸುವಾಗ ಆರ್ಭಟಮಾಡುವರು.

ಅಹಿಮನ್ಯವಃ—ಅವಿನಷ್ಟಾ ದೀಪ್ತಿರೇತೇಭ್ಯಃ | ದೀಪ್ತಿಮಂತಃ | ಅಥವಾ ಅಹೀನದೀಪ್ತಯಃ ಉತ್ಕೃಷ್ಟದೀಪ್ತಯಃ ಅಥವಾ ಅಹಿರ್ಮೇಘೋ ಅಸುರೋವಾ ತದ್ವಿಷಯಃ ಕ್ರೋಧೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು. ಅಥವಾ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು, ಎಂದು ಅಹಿಮನ್ಯವ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಅಹಿಶಬ್ದವು ಮೇಘ ಅಥವಾ ಅಹಿ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಈ ಮೇಘಗಳ ಅಥವಾ ಅಸುರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಿಂಹಾ ಇವ—ಹಿಸಿ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದ ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬರುತ್ತೆ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾನದತಿ—ನದ ಅನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಭೃಶಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಯಜೋಽಚಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ದೀರ್ಘೋಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾನದ್ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಲುಗಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಝಿಗೆ **ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಾದೇಶ-ನಾನದತಿ-ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿಶಾ ಇವ—ಪಿಶ ಅವಯವೇ ಧಾತು. ಇಗುಸಧಜ್ಞಾಪ್ರೀಕಿರಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಿಶಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಸಿಶಃ—ಸುಪೂರ್ವಕವಾದ ಪಿಶ (ಅವಯವೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಸಿಶ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ವನೇದಸಃ—ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿನ್ದಂತಃ—ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನೇ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಜಿನ್ದತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶತ್ವ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುವಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದರಿಂದ ಜಿನ್ದಂತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೃಷತೀಭಿಃ—ಪೃಷು ಸೇಚನೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ ಬಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತ್ಯವಚ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಶತ್ವವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಹಕ್ವಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಜೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಪೃಷತೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತ್ವವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗೆ (ಈಕಾರಕ್ಕೆ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡುಶಬ್ದಕ್ಕೇ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಹಿಮನ್ಯವಃ—ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ರೋದಸೀ ಆ ವದತಾ ಗಣಶ್ರಿಯೋ ನೃಷಾಚಃ ಶೂರಾಃ ಶವ-
ಸಾಹಿಮನ್ಯವಃ |

ಆ ವಂಧುರೇಷ್ಟಮತೀರ್ನ ದರ್ಶತಾ ವಿದ್ಯುನ್ ತಸೌ ಮರುತೋ
ರಥೇಷು ವಃ || ೯ ||

|| ಪದವಾಕಃ ||

ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಆ | ವದತ | ಗಣಶ್ರಿಯಃ | ನೃಷಾಚಃ | ಶೂರಾಃ
ಶವಸಾ | ಅಹಿಮನ್ಯವಃ |

ಆ | ವಂಧುರೇಷು | ಅಮತೀಃ | ನ | ದರ್ಶತಾ | ವಿದ್ಯುತ್ | ನ | ತಸೌ |
ಮರುತಃ | ರಥೇಷು ವಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗಣಶ್ರಿಯೋ ಗಣಶಃ ಶ್ರಯಮಾಣಾಃ ಸಪ್ತಗಣರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಾ ನೃಷಾಚೋ ನೃನ್
ಯಜಮಾನಾಸ್ತವೀಸ್ವೀಕರಣಾಯ ಸೇವಮಾನಾಃ ಶೂರಾಃ ಶೌರ್ಯೇಪೇತಾ ಏವಂಭೂತಾ ಹೇ ಮರುತಃ
ಶವಸಾ ಬಲೇನಾಹಿಮನ್ಯವ ಆಹನನಸ್ವಭಾವಕೋಪಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾ
ವದತ | ಆ ಸಮಂತಾಚ್ಛಬ್ದಯತ | ಯುಷ್ಮದಾಗಮನೇ ಸತಿ ಭವದೀಯಶಬ್ದೇನ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
ಪೂರ್ಣೇ ಕುರುತೇತಿ ಭಾವಃ | ಕಿಂಚಿ ಹೇ ಮರುತೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ತೇಜೋ ವಂಧುರೇಷು |
ಬಂಧಕಕಾಷ್ಠಾನಿರ್ಮಿತಂ ಸಾರಥೇಃ ಸ್ಥಾನಂ ವಂಧುರಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತದ್ಯುಕ್ತೇಷು ರಥೇಷ್ವಾ ತಸೌ |
ಅತಿಷ್ಠತಿ | ಅವಸ್ಥಿತಂ ಸತ್ಸರ್ವದೃಶ್ಯತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತದ್ವಯಮುಚ್ಯತೇ | ಅಮತೀರ್ನ | ಅಮತಿ-
ರಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ಯಥಾ ನಿರ್ಮಲಂ ರೂಪಂ ಸರ್ವದೃಶ್ಯತೇ | ದರ್ಶತಾ ವಿದ್ಯುನ್ | ಯಥಾ ನಾ
ದರ್ಶನೀಯಾ ವಿದ್ಯುನ್ಮೇಘಸ್ಥಾ ಸರ್ವದೃಶ್ಯತೇ | ಏವಂ ರಥೇ ಸ್ಥಿತಾನಾಂ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಜ್ಯೋತಿರಪಿ

ಸರ್ವೈದೃಶ್ಯತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವದತ | ಋಚಿ ತುನುಘೇತ್ಯಾದಿನಾ ದೀರ್ಘಃ | ನೃಷಾಚಃ | ಸಾದಾದಿತ್ಯಾ-
ವಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುಕ್ತಾತ್ವಂ | ಅಮತಿಃ | ಅಮ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅನೇರತಿಃ | ಉ. ೪-೫ | ಇತ್ಯೌ-
ಣಾದಿಕೋಽತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುಕ್ತಾತ್ವಂ | ದರ್ಶತಾ | ಭೃಮೃದ್ಭೀತ್ಯಾದಿನಾತಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗಣತ್ರಿಯಃ—ಎಳರ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿರುವ | ನೃಷಾಚಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ಯಜಮಾನರನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿ
ಗಾಗಿ) ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಶೂರಾಃ—ಶೂರರಾದ ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ | ಅಹಿಮನ್ಯವಃ—
(ಅಹಿತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಹನನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕೋಪಯುಕ್ತರಾಗಿ | ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳಲ್ಲಿ |
ಅ ವದತ—ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿ | (ಕಿಂಚಿ—ಮತ್ತೂ) | ಮರುತಃ—ಮರುತ್ತರೇ | ವಃ—ನಿಮ್ಮ
ತೇಜಸ್ಸು | ವಂಧುರೇಷು—ಕಾಷ್ಠಸಿರ್ಮಿತವಾದ ಸಾರಥಿಸ್ಥಾನಯುಕ್ತವಾದ | ರಥೇಷು—ರಥಗಳಲ್ಲಿ |
ಅಮತೀರ್ನ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪದಂತೆಯೂ | ದರ್ಶತಾ—ರನ್ಯುವಾದ | ವಿದ್ಯುನ್ಮ—ಮಿಂಚಿನಂತೆಯೂ |
ಅ ತಸೌ—ಇರುತ್ತದೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಳು ಎಳರಂತೆ ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಭಕ್ತರಾದ, ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ, ಶೂರ
ರಾದ, ಬಲಿಷ್ಠರಾದ, ಅಹಿತರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಕೋಪಿಷ್ಠರಾದ ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶ
ಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡಿ. ಮತ್ತು ರಥದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸು, ಮೇಘಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮಿಂಚು
ಅಥವಾ ನಿರ್ಮಲವಾದ ಸುಂದರಾಕೃತಿಯು ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೋ ಅದರಂತೆ ಕಾಣಿಸು
ತ್ತದೆ.

English Translation.

Maruts, who are distinguished in troops, who are benevolent to men,
who are heroes, and whose strength is deadly in your anger, you make
heaven and earth resound (at your coming); your (glory) sits in the seat-
furnished chariots, conspicuous as (a beautiful) form, or as the lovely
lightning.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೃಷಾಚಃ—ನ್ಯನ್ ಯಜಮಾನಾನ್ ಹವಿಸ್ವೀಕರಣಾಯ ಸೇವಮಾನಾಃ | ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನರುಗಳು ಒಪ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನರುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು
ಪ್ರತೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವರು.

ಶವಸಾ ಅಹಿಮನ್ಯವಃ—ಬಲೇನ ಆಹನನಸ್ವಭಾವಕೋಪಯುಕ್ತಾಃ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ನೈಸರ್ಗಿಕವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಜಮಾನರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯುವ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕೋಪ ವುಳ್ಳವರು.

ರೋದಸೀ ಆವದತ—ಯುಷ್ಮದಾಗಮನೇ ಸತಿ ಭವದೀಯಶಬ್ದೇನ ವ್ಯಾವಾಪ್ತವ್ಯಾ ಪೂರ್ಣೇ ಕುರುತ | ನೀವು ಬರುವಾಗ ಉಂಟಾಗುವ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು ತುಂಬುವುವು.

ಅಮುತಿರ್ನ—ಅಮುತಿರಿತಿರೂಪನಾಮ | ನಿರ್ವಿಕ್, ವನ್ರಿಃ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ರೂಪನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಅಮುತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಯಥಾ ನಿರ್ಮಲಂ ರೂಪಂ ಸರ್ವೈದೃಶ್ಯತೇ ಏವಂ ರಥೇ ಸ್ಥಿತಾನಾಂ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಜ್ಯೋತಿರಸಿ ಸರ್ವೈಃ ದೃಶ್ಯತೇ! ಕೊಳೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವ ಆಕಾರವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವ ಹಾಗೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಿಮ್ಮ ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಆಕಾರವೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದರ್ಶತಾ ವಿದ್ಯುನ್ಮ— ಯಥಾ ವಾ ದರ್ಶನೀಯಾ ವಿದ್ಯುತ್ ಮೇಘಸ್ಥಾ ಸರ್ವೈಃ ದೃಶ್ಯತೇ—ಮೇಘದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಮಿಂಚು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಗಣಶ್ರಿಯಃ—ಗಣಶಃ ಶ್ರೂಯಮಾಣಾಃ ಸಪ್ತಗಣರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಾಃ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಗುಂಪಾಗಿ ಇರುವರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಏಳು ಗುಂಪಾಗಿರುವರೆಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವದತ—ವದ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸ್ಯ ಥಸ್ಯ ಥಮಿಸಾಂ ತಾಂತಂತಾನುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ವದತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಋಚಿ ತುನುಘ** (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ತಜ್ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಥ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತ ಎಂಬುದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಣಶ್ರಿಯಃ—ಸಂಬೋಧನಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೃಪಾಚಿಃ—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೂ ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮುತಿಃ—ಅಮು ಥಾತು ಗತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. **ಅಮೇರತಿಃ** (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟೇಣಾದಿಕವಾದ ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಆದ್ಯದಾತ್ಮಶ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ದಿಂದ ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮುತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದರ್ಶತಾ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭೃವ್ಯದೃಶಿಯಜಿ ಪನಿ (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್. ದರ್ಶತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಾ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಆತ ಔಣಿಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಖರಾದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. ವೃದ್ಧಿ, ತಸ್ಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರುತಃ—ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವವೇದಸೋ ರಯಿಭಿಃ ಸಮೋಕಸಃ ಸಂಮಿಶ್ಲಾಸ್ತವಿಷೀಭಿ-

ವಿರಪ್ಪಿನಃ |

ಅಸ್ತಾರ ಇಷುಂ ದಧಿರೇ ಗಭಸ್ತೋರನಂತಶುಷ್ಮಾ ವೃಷಖಾ-

ದಯೋ ನರಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿಶ್ವಽವೇದಸಃ | ರಯಿಽಭಿಃ | ಸಂಽಮೋಕಸಃ | ಸಂಽಮಿಶ್ಲಾಸಃ | ತವಿಷೀಭಿಃ |

ವಿಽರಪ್ಪಿನಃ |

ಅಸ್ತಾರಃ | ಇಷುಂ | ದಧಿರೇ | ಗಭಸ್ತೋಃ | ಅನಂತಶುಷ್ಕಾಃ | ವೃಷಃ ಪಾ-
ದಯಃ | ನರಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಂಜಞಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವವೇದಸಃ ಸರ್ವಜ್ಞಾ ರಯಿಭಿರ್ಧನೈಃ ಸಮೋಕಸಃ ಸಮಾನನಿವಾಸಾಃ ಸಮವೇತಾ ವಾ
ಧನಾಧಿಪತಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತವಿಷೀಭಿರ್ಬಲೈಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ | ಸಂಯುಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ವಿರಸ್ಥಿನಃ | ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್ | ಮಹಾಂತಃ | ಅಸ್ತಾರಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ನಿರಸಿತಾರಃ ಅನಂತಶುಷ್ಕಾ ಅನವ-
ಚ್ಛಿನ್ನಬಲಾಃ ವೃಷಪಾದಯಃ | ವೃಷೇಂದ್ರಃ ಪಾಧಿರಾಯುಧಸ್ಥಾನೀಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ತಥೋಕ್ತಾಃ |
ಯದ್ವಾ | ವೃಷಾ ಸೋಮಃ ಪಾದಿಃ ಪಾದ್ಯಃ ಪೇಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ನರೋ ನೇತಾರಃ | ಏವಂ-
ಭೂತಾ ಮರುತಃ | ಗಭಸ್ತಿರಿತಿ ಬಾಹುನಾಮು | ಗಭಸ್ತೋರ್ಬಾಹ್ನೋರಿಷುಂ ದಧಿರೇ | ಶತ್ರುಣಾಂ
ನಿರಸನಾಯು ಧನುರ್ಬಾಣಾಧಿಕಮಾಯುಧಂ ಧಾರಯಂತಿ || ಸಮೋಕಸಃ | ಉಚೇ ಸಮವಾಯೇ |
ಅಸುನಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕೃತ್ವಮಿತ್ಯೋಕ ಉಚೇ ಕೇ | ಸಾ. ೭-೩-೬೪ | ಇತ್ಯೆತೋಕ್ತಂ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ | ಕಸಿಲಕಾದಿತ್ವಾಲ್ಲತ್ವಂ | ವಿರಸ್ಥಿನಃ | ರಪ ಲಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ
ನಾಚಿ | ವಿಪೂರ್ವಪದಸ್ಮಾದ್ಬಹುಲವಚನಾತ್ ಶಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ರಪಂತೀತಿ ವಿರಹ್ಯಃ ಸ್ತೋ-
ತಾರಃ | ತ ವೀಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ವಿರಸ್ಥಿನಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿವಿಧಂ ರಪಣಂ ವಿರಹ್ಯಂ | ತದೇಷಾಮಸ್ತೀತಿ |
ಮರುತೋ ಹಿ ವಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವತೇ | ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಅಸ್ತಾರಃ | ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಸ್ತುನ್ |
ಇಡಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನಂತಶುಷ್ಕಾಃ | ನಾಸ್ತ್ಯಂತೋಽಸ್ಯೇತ್ಯಂತಃ |
ನಿಗ್ನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನಂತಃ ಶುಷ್ಕೋ ಬಲಂ ಯೇಷಾಂ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ
ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ವೃಷಪಾದಯಃ | ಪಾದ್ಯ ಭಕ್ಷಣೇ ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವೃಷಭ್ಯಾಃ
ಕನಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ || ೭ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವವೇದಸಃ—ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ | ರಯಿಭಿಃ—ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ (ಐಶ್ವರ್ಯದೊಡನೆ) | ಸಮೋಕಸಃ—
ಸಮಾನ ನಿವಾಸವುಳ್ಳ (ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತರಾದ) | ತವಿಷೀಭಿಃ—ಬಲದಿಂದ | ಸಂಮಿಶ್ರಾಃ—ಯುಕ್ತರಾದ |
ವಿರಸ್ಥಿನಃ—ವಾಹಾತ್ಮರಾದ | ಅಸ್ತಾರಃ—ಶತ್ರುನಿರಾಸಕರಾದ | ಅನಂತಶುಷ್ಕಾಃ—ಅಪಾರವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ |
ವೃಷಪಾದಯಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಆಯುಧವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವೇ ಪಾನೀಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳ | ನರಃ—
ನೇತೃಗಳಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು | ಗಭಸ್ತೋಃ—ಎರಡೂ ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಇಷುಂ—ಆಯುಧವನ್ನು |
ದಧಿರೇ—ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸರ್ವಜ್ಞರೂ, ಐಶ್ವರ್ಯವಂತರೂ, ಬಲಿಷ್ಠರೂ, ಮಹಾತ್ಮರೂ, ಅಪಾರವಾದ ದೇಹಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಆಯುಧಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವರೂ, ಸೋಮರಸವೇ ಪಾನೀಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೂ, ಒಳ್ಳೆಯ ನಾಯಕರೂ ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಎರಡೂ ಬಾಹುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ರುನಿರಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

English Translation.

The Maruts, who are all-knowing, co-dwellers with wealth, combined with strength, loud-sounding, repellers of foes, of infinite prowess, whose weapon (of offence) is Indra, and who are leaders (of men), hold in their hands, the shaft.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿರಸ್ಥಿನಃ—ಮಹನ್ನಾಮೈತತ್ | ಮಹಾಂತಃ | ವಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ರಸಂತೀತಿ ವಿರಸ್ಥಾಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ತೇ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ವಿರಸ್ಥಿನಃ | ಯದ್ವಾ ವಿವಿಧಂ ರಸಣಂ ವಿರಸ್ತಮ್ ತದೇಷಾಮುಸ್ತೀತಿ | ಮರುತೋಽಪಿ ವಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವತೇ | ವಿರಸ್ಥಿ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ನಾಮುಗಳ (ನಿ. ೧೩-೩) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಪೂಜ್ಯರು, ದೊಡ್ಡವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅನೇಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಸ್ತುತಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯರಾಗಿ ಇರುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಧ್ವನಿಯು ಬಹಳ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ಅನಂತಶುಷ್ಮಾಃ—ಅನವಚ್ಛಿನ್ನ ಬಲಾಃ | ನಾಸ್ತಿ ಅಂತೋ ಅಸ್ಯೇತಿ ಅನಂತಃ ಶುಷ್ಮಾಃ ಬಲಂ ಯೇಷಾಂ | ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ವಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಬಲನಾಮಗಳ (ನಿ. ೩-೯) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶುಷ್ಮಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಳಶೆ ಮಾಡಿ ಅಥವಾ ಊಹೆ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಬಲವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ವೃಷಖಾದಯಃ—ವೃಷಾ ಇಂದ್ರಃ ಖಾದಿಃ ಆಯುಧಸ್ಥಾನೀಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ಯದ್ವಾ ವೃಷಾ ಸೋಮಃ ಖಾದಿಃ ಖಾದ್ಯಃ ಪೇಯೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ | ವೃಷ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತು ಸೋಮ ಲತೆಯು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಹಾಗೆ ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವೃಷಖಾದಯಃ ವರ್ಷಿತುರ್ಮೇಘಸ್ಯ ಖಾದಿತಾರಃ | ಅಥವಾ ಖಾದಿಶಬ್ದ ಇಹ ಕವಚವಚನಃ ಕಟ್ಟರಿಕಾ ಕಾರಾಯುಧವಿಶೇಷನಾಚಿನೋ ವಾ | ಅಂಸೇಷು ರಿಷ್ವಯೋ ಪತ್ನು ಖಾದಯಃ

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೧೧) ತ್ವೇಷಂ ಗಣಂ ತವಸಂ ಖಾದಿಹಸ್ತಂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೨) ಇತ್ಯಾದಿಷು ದರ್ಶನಾತ್ | ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯ ಉದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಮೇಘವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಅಂಸೇಷು—ಹೆಗಲುಗಳಲ್ಲಿ, ರಿಷ್ಯಯಃ—ಆಯುಧಗಳು, ಪತ್ನು-ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ, ಖಾದಯಃ—ಆವರಣಗಳು, ಎಂದು ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಖಾದಿಶಬ್ದವು ಕವಚವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಆಯುಧವಿಶೇಷವಾಚಕವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಗಭಸ್ತೋಃ—ಗಭಸ್ತಿರಿತಿ ಬಾಹುನಾಮು. ಗಭಸ್ತಿ ಎಂದರೆ ಬಾಹುಗಳು, ತೋಳುಗಳಿಂದರ್ಥವು. ಗಭಸ್ತೀ ಶಬ್ದವು. ಆಯತೀ ಚ್ಯವಾನಾ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು (ನಿ. ೩-೮) ಬಾಹುನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು **ಗಭಸ್ತೋಃ—ಬಾಹುನಾಮೈತತ್ ತತ್ಸಂಬಂಧಾತ್ಪ್ರಿಹ ಹಸ್ತಯೋಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಂ | ಅತ್ತೀಯಯೋಃ ಹಸ್ತಯೋಃ ಇಷುಂ ದಧಿರೇ ಧಾರಯಂತಿ | ಗಭಸ್ತಿ ಶಬ್ದವು ಬಾಹು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಬಾಹು ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹಸ್ತವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಧನಸ್ಸು ಬಾಣ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.**

ನರಃ—ನೇತಾರಃ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಮುಂದುವರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು. ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು **ನರಃ ಮನುಷ್ಯಾಕಾರಾಃ** ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಮೋಕಸಃ—ಉಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಇದು ಓಕ ಉಚಃ ಕೇ (ಕಾ. ೭-೩-೬೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಮಾನಂ ಓಕಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸಮೋಕಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಮಿಶ್ಲಾಸಃ—ಸಂಮಿಶ್ರಾಸಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದು ಕಪಿಲಕಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಶ್ರ ಸಂಸರ್ಕೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿರಪ್ಪಿನಃ—ರಪ ಲಪ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ನಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಯ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಶಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ರಪಂತೀತಿ ನಿರಪ್ಪಾಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ನಿರಪ್ಪಾಃ ಏಷಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ನಿರಪ್ಪಿನಃ. ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತೆ ಇನಿತನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿರಪ್ಪಿನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನಿವಿಧಂ ರಪಣಂ ನಿರಪ್ಪಮ್. ತತ್ ಏಷಾಮಸ್ತೀತಿ ನಿರಪ್ಪಿನಃ ಮರುತೋ ಹಿ ನಿವಿಧಂ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವತೇ. (ಹಿಂದಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾಶಬ್ದ ಮಾಡುವ, ಸ್ತುತಿಮಾಡುವವರಿಂದ ಕೂಡಿದುದು ಎಂದೂ, ಎರಡನೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದೂ, ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.)

ಅಸ್ತಾರಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ತಚ್ಛೇಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸ್ತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಋತೋಜಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋದಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಗುಣ. ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅಸ್ತಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಂತಶುಷ್ಕಾಃ—ನಾಸ್ತಿ ಅಂತೋಽಸ್ಯ ಇತಿ ಅನಂತಃ ನೌಸುಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಂತಃ ಶುಷ್ಕೋ ಬಲಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅನಂತಶುಷ್ಕಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಷಖಾದಯಃ—ಖಾದ್ಯ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಾದಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷನ್ ಶಬ್ದವು ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಷಾ ಖಾದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ವೃಷಖಾದಯಃ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃಷಖಾದಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಸಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ವೃಷಖಾದಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ ಪವಿಭಿಃ ಪಯೋವೃಧ ಉಜ್ಜಿಷ್ಣಂತ ಆಪಘ್ನೋ

೩ ನ ಪರ್ವತಾನ್ |

ಮುಖಾ ಅಯಾಸಃ ಸ್ವಸೃತೋ ದ್ರುವಚ್ಯುತೋ ದುದ್ರಕೃತೋ

ಮರುತೋ ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ | ಪವಿಃಭಿಃ | ಸಯಃವೃಧಃ | ಉತ್ | ಜಿಘ್ನಂತೇ | ಆ-
 ಸದ್ಧಃ | ನ | ಸರ್ವತಾನ್ |
 ಮುಖಾಃ | ಅಯಾಸಃ | ಸ್ವಸೃತಃ | ಧ್ರುವಚ್ಯುತಃ | ದುಧ್ರಕೃತಃ | ಮರುತಃ |
 ಭ್ರಾಜತಃ ಸುಷ್ಕಯಃ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮರುತೋ ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ ಸುರ್ವಣಮಯೈಃ | ಯದ್ವಾ | ಹಿತರಮಣೀಯೈಃ ಪವಿಃ ರಥಾ-
 ನಾಂ ಚಕ್ರೈಃ ಪರ್ವತಾನ್ಪರ್ವತೋ ಮೇಘಾನ್ ಯದ್ವಾ ಶಿಲೋಚ್ಚಯಾನುಜಿಘ್ನಂತೇ | ಉರ್ಧ್ವಂ
 ಗಮಯಂತಿ | ಸ್ಥಾನಾತ್ರಚ್ಯಾವಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಥ್ಯೋ ನ | ಯಥಾ ಪಥಿ
 ಗಚ್ಛನ್ನಥೋ ಮಾರ್ಗ ಅಸ್ಥಿತಂ ತೃಣವೃಕ್ಷಾದಿಕಂ ಚೂರ್ಣೀಕೃತ್ಯೋರ್ಧ್ವಂ ನಯತಿ ಗಮಯತಿ |
 ಯದ್ವಾ | ಯಥಾ ಸಂಯುಕ್ತಾ ಗಜಾ ಮಾರ್ಗಸ್ಥಿತಂ ವೃಕ್ಷಾದಿಕಂ ಭಗ್ನಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಕೀದೃಶಾ
 ಮರುತಃ | ಪಯೋವೃಧಃ ಪಯಸೋ ವೃಷ್ಟ್ಯುಪಕಸ್ಯ ವರ್ಧಯಿತಾರಃ | ಯದ್ವಾ | ಪೃಶ್ನೇಃ ಪಯಸಾ
 ವರ್ಧಮಾನಾಃ | ಪೃಶ್ನೀಯೈಃ ಪೃ ಪಯಸೋ ಮರುತೋ ಜಾತಾಃ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೪ | ಇತಿ
 ಶ್ರುತೀತಿ | ಮುಖಾಃ | ಮುಖ ಇತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ | ತದ್ವಂತಃ | ಅಯಾಸೋ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರತಿ
 ಗಂತಾರಃ ಸ್ವಸೃತಃ ಶತ್ರುಂಸ್ತು ಸ್ವಯಮೇವ ಸರಂತೋ ಗಚ್ಛಂತಃ ಧ್ರುವಚ್ಯುತೋ ಧ್ರುವಾಣಾಂ ನಿಶ್ಚ-
 ಲಾನಾಂ ಪರ್ವತಾದೀನಾಮಪಿ ಚ್ಯಾವಯಿತಾರಃ ದುಧ್ರಕೃತೋ ದುಧ್ರಂ ದುಷ್ಟಾನಾಂ ಧಾರಯಿತಾರಮಾ-
 ತ್ಮಾನಂ ಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಯದ್ವಾ | ದುರ್ಧರಮಸ್ಮೈರ್ಧರ್ತುಮಶಕ್ಯಮಾತ್ಮಾನಂ ಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಭ್ರಾಜ-
 ದೃಷ್ಟಯಃ | ದೀಪ್ಯಮಾನಾಯುಧಾಃ || ಉಜಿಘ್ನಂತೇ | ಹಂತೇವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಪ್ತನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ
 ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ರುಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ |
 ಹೋ ಹಂತೇರಿತಿ ಘತ್ತಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತಾದೇಶಃ | ಪಥ್ಯಃ | ಪಥಿ ಭವಃ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ |
 ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ | ಪಾ. ೬-೪-೧೪೪ | ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತಸ್ಸರಿತತ್ವಂ | ಯದ್ವಾ | ಛಂದಸೀವ-
 ನಿಸಾವಿತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ | ಉದಾತ್ತಸ್ಸರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇಃ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ |
 ಅಯಾಸಃ | ಅಯ ಪಯ ಗತಾ | ಅಯಂತ ಇತ್ಯಯಾಃ | ಸಚಾದ್ಯಚ್ | ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ |
 ದುಧ್ರಕೃತಃ | ಅತ್ರ ದುಃಶಬ್ದೇನ ದುಷ್ಟಾ ಲಪ್ತಂತೇ | ಧೃಙ್ ಧಾರಣೇ | ದುಷ್ಟಾನ್ ಧಾರಯತೀತಿ
 ದುಧ್ರಃ | ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿತ್ಯಾತ್ | ಪಾ. ೩-೨-೫-೨ | ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಯದ್ವಾ | ಈಷದ್ಧುಃಸುಷ್ಕಿತಿ

ಮಃಶಬ್ದ ಉಪಪದೇ ಕರ್ಮಣಿ ಖಲ್ | ಗುಣಾಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ತಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ದುಧ್ಯಕ್ಯತಃ
ಕ್ವಿಷ್ಣೇತಿ ಕ್ವಿಷ್ | ರೇಫಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪಯೋವೃಧಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಆಕಾಶದ ಉದಕದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ |
ಮುಖಾಃ—ಯಜ್ಞಗಳುಳ್ಳ | ಆಯಾಸಃ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತಾವೇ)
ಹೋಗುವ | ಸ್ವಸೃತಃ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿ) ತಾವೇ ಹೋಗುವ | ಧ್ರುವಚ್ಯುತಃ—ಅಚಲವಾದ ಪರ್ವತ
ಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಬೀಳಿಸುವ | ದುಧ್ಯಕ್ಯತಃ—(ತಮ್ಮನ್ನು ಇತರರಿಂದ) ಧರಿಸಲಸಾಧ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ
ಭ್ರಾಜದೃಷ್ಟಯಃ—ದೀಪ್ಯಮಾನವಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳ | ಮರುತಃ—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು | ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ—
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, (ಹಿತವಾದ ಮತ್ತು ರಮಣೀಯವಾದ) | ಪವಿಭಿಃ—ರಥಚಕ್ರಗಳಿಂದ | ಪರ್ವತಾಃ—
ಮೇಘಗಳನ್ನೂ. (ಶಿಲಾಸಮೂಹಗಳನ್ನೂ) | ಆ ರಥೈಃ ನ—(ರಥವು) ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ (ತೃಣವೃಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನೂ)
ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ | ಉಜ್ಜಿಷ್ಣಂತೇ—ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವವರೂ, ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರೂ, ಯಾಗ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತಾವೇ
ಹೋಗತಕ್ಕವರೂ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಎದುರಿಸುವವರೂ, ಅಚಲವಾದ ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಬೀಳಿಸಬಲ್ಲವರೂ,
ಇತರರಿಂದ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯರೂ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವರೂ, ಅದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು, ತಮ್ಮ
ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಚಕ್ರಯುಕ್ತವಾದ ರಥದಲ್ಲಿ ಕಳಿತು, ರಥವು ಗಮನವೇಗದಲ್ಲಿ ದ್ವಾರಿಯಲ್ಲಿರುವ ತೃಣಶಿಲಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿಸುವಂತೆ, ಮೇಘಗಳನ್ನು ಚದರಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Augmenters of rain, they drive with golden wheels the clouds
asunder, as elephants (in a herd break down the trees in their way): they
are honoured with sacrifices, visitants of the hall of offering, spontaneous
assailers of (their foes) subverters of what are stable, immovable themselves,
and wearers of shining weapons.

|| ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ—ಸುವರ್ಣಮಯೈಃ, ಯದ್ವಾ ಹಿತರಮಣೀಯೈಃ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, ಅಥವಾ
ಸಖಕರವಾಗಿಯೂ ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳಿಂದ.

ಆಸಫ್ಯಃ ನ—ಯಥಾ ಪಥಿ ಗಚ್ಛೇ ರಥೋ ಮಾರ್ಗೇ ಅಸ್ಥಿತಂ ತೃಣವೃಕ್ಷಾದಿಕಂ ಚೋರ್ಣೀಕೃ-
ತ್ಯೋರ್ಧ್ವಂ ನಯತಿ ಯದ್ವಾ ಯಥಾ ಸಂಯುಕ್ತಾ ಗಜಾ ಮಾರ್ಗಸ್ಥಿತಂ ವೃಕ್ಷಾದಿಕಂ ಭಗ್ನಂ ಕುರ್ವನ್ತಿ
ತಥಾ ಪರ್ವತಾಃ ಉಜ್ಜಿಷ್ಣಂತೇ | ದಾರಿಕಾರನು ಆಚರಿಸುವ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು | ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ
ರಥವು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಲಾಗಿರುವ ಮರವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮುರಿದು ತುಂಡು ತುಂಡು ಮಾಡಿ ಎಸೆಯು
ವಂತೆಯೂ, ಹಿಂಡು ಹಿಂಡಾಗಿರುವ ಆನೆಗಳು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮರವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮುರಿಯು
ದಂತೆಯೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮೇಘಗಳನ್ನೂ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನೂ ಕೆತ್ತು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಸೆಯುವರು.

ಪಯೋವೃಥಃ—ಪಯಸೋ ವೃಷ್ಟ್ಯೇದಕಸ್ಯ ವರ್ಧಯಿತಾರಃ ಯದ್ವಾ ಪೃಶ್ನೇಪಯಸಾ
ವರ್ಧಮಾನಾಃ | ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಮಾಡುವವರು. ಅಥವಾ ಪೃಶ್ನಿಯ ಹಾಲಿನಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಇರುವವರು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು. ಪೃಶ್ನಿಯೈ ವೈ ಪಯಸೋ ಮರುತೋ ಜಾತಾಃ ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ
(ಸಂ. ೨-೨-೧೧-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಪೃಶ್ನಿಯ ಹಾಲಿನಿಂದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ
ರೆಂಬ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುಖಾಃ—ಮುಖ ಇತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ ತದ್ವಂತಃ ಮುಖ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಾಸ್ವರು
ಮುಖಶಬ್ದವನ್ನು ಯಜ್ಞಃ, ವೇನಃ (ನಿ. ೩-೧೯) ಎಂಬ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು.

ಧ್ರುವಚ್ಯುತಃ—ಧ್ರುವಾಣಾಂ ನಿಶ್ಚಲಾನಾಂ ಪರ್ವತಾದೀನಾಮಪಿ ಚ್ಯಾವಯಿತಾರಃ | ಸ್ಥಿರವಾಗಿ
ಚಲಿಸದೆ ಇರುವ ಪರ್ವತವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಿಯತನಾದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಕದಲಿಸುವವರು.

ದುಧ್ರಕೃತಃ—ಅತ್ರ ದುಃಶಬ್ದೇನ ದುಷ್ಟಾಃ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ದುಷ್ಟಾಃ ಧಾರ್ತಯತೀತಿ ದುಧ್ರಃ
ದುಷ್ಟಾನಾಂ ಧಾರಯಿತಾರಮಾತ್ಮಾನಂ ಕುರ್ವಾಣಾಃ | ಯದ್ವಾ ದುರ್ಧರಮನ್ನೈರ್ಧರ್ತುಮಶಕ್ಯ-
ಮಾತ್ಮಾನಂ ಕುರ್ವಾಣಾಃ | ದುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ದುಷ್ಟರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದುಷ್ಟರನ್ನು
ಹತ್ತೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿರುವವನು ದುಧ್ರನೆನಿಸಿರುವನು. ದುಷ್ಟರನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇರುವ
ಹಾಗೆ ಮಾಡಿರುವರು ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು. ಅಥವಾ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಇತರರಿಂದ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ
ಮಾಡಲಶಕ್ಯರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ ಪವಿಭಿಃ ಪಯೋವೃಥಃ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದ ಚಕ್ರಧಾರೆ
ಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯೇದಕ ಧಾರೆಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವರು. ಆಸಫ್ಯೋ ನ—ಆಸಫಯೋ ವಿಸಫಯೋ ಅಸ್ತಸ್ವಥಾ
ಅನುಪಥಾಃ (ಋ. ವೇ. ೫-೫೨-೧೦) ಇತಿ ಪ್ರಯೋಗದರ್ಶನಾತ್ ಆಸಫಯಃ ಮರುತಃ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತೇಷಾಂ
ಸ್ವಭೂತಾ ಆಸಫ್ಯಃ | ಅಥವಾ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ನಿಯತಃ ಸಂಥಾಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ | ತತ್ರ ಭವಾಃ
ಆಸಫ್ಯಃ | ಆಸಫಯ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು.
ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಆಸಫಯಃ ನಿಯತನಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರಲ್ಲವು. ವಿಸಫಯಃ ಬಹಳ

ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವವರು. ಅನ್ತಸ್ಪಥಾಃ—ಒಳದಾರಿ ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವವರು. ಮತ್ತು ಅನುಪಥಾಃ ಒಂದು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಆಪಥಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವರು. ಇವರ ಸಮೂಹವು ಆಪಥ್ಯವೆನಿಸಿರುವುದು. ಅಥವಾ ನಿಯತವಾದ ಮಾರ್ಗವು ಇಲ್ಲದೆ ಸರ್ವತಃ ಸಂಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದು ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವರು, ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ತೋರುವರು, ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಆಪಥ್ಯವೆನಿಸುವರು. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಸರ್ವತಾಃ ಉಚ್ಚಿಷ್ಟಂತಃ....ಸರ್ವತಾಃ ಮೇಘಾನಾಮೈತತ್ ಮೇಘಾನಾಮುಪರಿ ಚಂಕ್ರವ್ಯಮಾಣಾಃ ರಥಚಕ್ರಧಾರಾಭಿಃ ಮೇಘಾ ಭಿಂದಂತಿ | ಶ್ವಾವಾಶ್ವೋಪಿ ವಕ್ಷ್ಯತಿ. ಉತಸವ್ಯಾ ರಥಾನಾಮದ್ರಿಂ ಭಿಂದಂತ್ಯೋಜಸಾ (ಋ. ವೇ. ೫-೫೨-೯) ಇತಿ. ಸರ್ವತಾಃ ಎಂಬುವುದು ಮೇಘಾನಾಮವಾಗಿರುವುದು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮೇಘಗಳ ಮೇಲುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ರಥದ ಚಕ್ರಧಾರೆಗಳಿಂದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಭೇದಿಸುವರು. ಮುಗ್ಧೇದಗತವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಾವಾಶ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯೂ ಕೂಡ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಿರುವನು. ಈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ರಥಾನಾಂ ಪಥ್ಯಾ ರಥಚಕ್ರಧಾರೆಗಳಿಂದ ಅದ್ರಿಂ ಜಸಾ ಭಿಂದಂತಿ ಮೇಘಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ಬಲದಿಂದ ಭೇದಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಹಿರಣ್ಯಯೇಭಿಃ—ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಬಹುವಚನೇ ರ್ಝಲ್ಯೇತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಚಿಷ್ಟಂತೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರ್ಝೇಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ವಿಗೆ ಶ್ಲ್ ಅದೇಶ. ಶ್ಲ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಲ್ಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಜಹನ್ + ಅಂತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೋಹಂತೇ-ಇರ್ಘಣೀನ್ನೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಹಕಃರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಕುತ್ವದಿಂದ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಜಿಷ್ಟಂತೇ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಥ್ಯಃ—ಪಥಿ ಭವಃ ಪಥ್ಯಃ. ಭವೇ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಯಚಿ ಭಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಸಸ್ತದ್ವಿತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ ಎಂಬುದು ಬಾರದೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಪಂಥಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ

ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸೀ ವನಿಸಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೦೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿಲೋಸ ಬಂದರೆ ಪಥೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದಾಗ ಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಾಸಃ—ಅಯ ಸಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಅಯಂತೇ ಇತಿ ಅಯಾಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಯ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ಮ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಅಯಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧ್ರುವ ಚ್ಯುತಃ—ಧ್ರುವಾಣಾಂ ಚ್ಯಾವಯಿತಾರಃ ಧ್ರುವಚ್ಯುತಃ. ಚ್ಯುತಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಧ್ರಕೃತಃ—ಇಲ್ಲಿ ದುಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ದುಷ್ಟರು ಎಂದು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ದುಷ್ಟಾನ್ ಧಾರಯತಿ ದುಧ್ರಃ. ಧೃಜ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರಕರಣೇ ಮೂಲವಿಭುಜಾದಿಭ್ಯ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಧೃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಈಷದ್ವುಃಸುಷು— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಃಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಾಭಾವವನ್ನು ಛಾಂದಸವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ದಧ್ರಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಇತಿ ದಧ್ರಕೃತಃ. ಡುಕೃಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ ಕೃತಿತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ದುಧ್ರಕೃತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ದುರಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಹೇಳಬೇಕು. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರದಿಂದ ಕಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಯಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಘೃಷುಂ ಪಾವಕಂ ವನಿನಂ ವಿಚರ್ಷಣಿಂ ರುದ್ರಸ್ಯ ಸೂನುಂ
ಹವಸಾ ಗೃಣೀಮಸಿ |

ರಜಸ್ತುರಂ ತವಸಂ ಮಾರುತಂ ಗಣಮೃಜೀಷಿಣಂ ವೃಷಣಂ
ಸಶ್ಚತ ಶ್ರಿಯೇ || ೧೨ ||

|| ಪದಕಾಂಡ ||

ಘೃಷಂ | ಪಾವಕಂ | ವನಿನಂ | ವಿಚರ್ಷಣಂ | ರುದ್ರಸ್ಯ | ಸೂನುಂ | ಹವಸಾ
ಗೃಣೀಮಸಿ |

ರಜಃ | ತುರಂ | ತವಸಂ | ಮಾರುತಂ | ಗಣಂ | ಮೃಜೀಷಿಣಂ | ವೃಷಣಂ | ಸಶ್ಚತ |
ಶ್ರಿಯೇ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಘೃಷಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಬಲಸ್ಯ ಘರ್ಷಕಂ ವಿನಾಶಯಿತಾರಂ ಪಾವಕಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಶೋಧಕಂ
ವನಿನಂ | ವನಮಿತ್ಯುದಕನಾಮು | ಉದಕವಂತಂ | ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಚರ್ಷಣಂ ವಿಶೇಷೇಣ
ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವಿಷ್ಟಾರಂ ರುದ್ರಸ್ಯ ಮಹಾದೇವಸ್ಯ ಸೂನುಂ ಪುತ್ರಭೂತಂ | ಏವಂವಿಧಂ ಮರುತಾಂ
ಸಮೂಹಂ ಹವಸಾಹ್ವಾನಸಾಧನೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಗೃಣೀಮಸಿ | ಶಬ್ದಯಾಮಃ | ಸ್ತುತು
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾಃ ಯೂಯಮಸಿ ಶ್ರಿಯ ಐಶ್ವರ್ಯಾಯ ಧನಾರ್ಥಂ ಮಾರುತಂ
ಗಣಂ ಮರುತಾಂ ಸಂಘಂ ಸಶ್ಚತ | ಪ್ರಾಪ್ನುತ | ಕೀದೃಶಂ | ರಜಸ್ತುರಂ ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಸಾಂಸೋಸ್ತು-
ರಯಿತಾರಂ | ಪ್ರೇರಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತವಸಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ ಮೃಜೀಷಿಣಂ | ತೈತೀಯಸವನೇ ಹಿ ಮರುತಃ
ಸ್ತೂಯಂತೇ ತತ್ರ ಚ ಮೃಜೀಷಮಭಿಷುಣ್ವಂತೀತಿ ಮೃಜೀಷಸಂಬಂಧಃ ಶ್ರುತಃ | ಅತಸ್ತದ್ವಂತಂ
ವೃಷಣಂ ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಿತಾರಂ || ಹವಸಾ | ಹ್ವೇಷೋಽಸಿಪ್ರತ್ಯಯೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರ-
ಸಾರಣಂ | ಗೃಣೀಮಸಿ | ಗ್ವ್ಯ ಶಬ್ದೇ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ರಜ-
ಸ್ತುರಂ | ರಜಾಂಸಿ ತುತೋರ್ತೀತಿ ರಜಸ್ತೂಃ | ತುರ ತ್ವರಣೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ವೃಷಣಂ | ವಾ
ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿಗಮ ಇತಿ ದೀರ್ಘಾರ್ಥಾವಃ | ಸಶ್ಚತ | ಗ್ಲುಂತ್ವ ಷಸ್ತ ಗತಾವಿತ್ಯತ್ರ ಸಶ್ಚಿಮಪ್ಯೇಕ ಇತಿ
ಧಾತುವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ | ಗತಿಕರ್ಮಸು ಚ ಸಶ್ಚತೀತಿ ಪರಿತಂ | ಶ್ರಿಯೇ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರು-
ಪಾತ್ರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಘೃಷುಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಬಲವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ | ಪಾವಕಂ (ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ) ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವ ವನಿನಂ—ನೀರು ಉಳ್ಳ | ವಿಚಿರ್ಷಣಿಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ) ನೋಡುವ | ರುದ್ರಸ್ಯ—ರುದ್ರನ | ಸೂನುಂ—ಪುತ್ರರಾದ (ಮರುದ್ಗಣನನ್ನು) | ಹವಸಾ—ಅಹವ್ಯಾನಸಾಧಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ | ಗೃಣೀಮಸಿ—ಸ್ತುತಿಸೋಣ (ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೇ) | ರಜಸ್ತುರಂ—ಧೂಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುವ | ತವಸಂ—ಪ್ರವೃದ್ಧವಾದ (ವೇಗವುಳ್ಳ) | ಋಜೀಷಿಣಂ—ಋಜೀಷವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ | ವೃಷಣಿಂ—(ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು) ವರ್ಷಿಸುವ | ಮಾರುತಂ ಗಣಿಂ—ಮರುದ್ಗಣನನ್ನು | ಶ್ರಿಯೇ—ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ | ಸಶ್ವತೇ—ಅಶ್ರಯಿಸಿ (ಸ್ತುತಿಸಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶತ್ರುನಾಶಕರೂ, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವವರೂ. ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವುಳ್ಳವರೂ, ಸರ್ವ ದೃಷ್ಟ್ಯಗಳೂ, ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರೂ, ಆದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರೇ, ನೀವೂ ಕೂಡ ಧೂಳನ್ನೆಬ್ಬಿಸುವ, ವೇಗವುಳ್ಳ, ಋಜೀಷವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹವಿಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದರಾದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ.

English Translation.

We Invoke with praise the foe-destroying, all-purifying, water-shedding, all-surveying band of Maruts, the offspring of Rudra; priests, to obtain prosperity, have recourse to the dust-raising and powerful band of Maruts, receiving libations from sacred vessels, and showering down (benefits).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘೃಷುಂ—ಶತ್ರುಗಳ ಬಲವನ್ನು ವರ್ಧಕಂ ವಿನಾಶಯಿತಾರಂ ಶತ್ರುಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವವರು.

ರಜಸ್ತುರಂ—ಪಾರ್ಥಿವಸ್ಯ ಪಾಂಸೋಸ್ತುರಯಿತಾರಂ ಪ್ರೇರಕಂ ಭೂಮಿಯ ಧೂಳನ್ನು ಎರಚುವವರು.

ಋಜೀಷಿಣಂ—ತೃತೀಯಸವನೇ ಹಿ ಮರುತಃ ಸ್ತೂಯಂತೇ ತತ್ರ ಚ ಋಜೀಷಮಭಿಷುಣ್ವಂತಿ ಇತಿ ಋಜೀಷಸಂಬಂಧಃ ಶ್ರುತಃ | ಅತಸ್ತದ್ವಂತಂ | ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಾಯಂ ಸವನಕಾಲವು

ಮೂರನೆಯ ಸವನವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಇದು ಸೋಮಾಭಿಷವ ಕರ್ಮದ ಕಾಲವು. ಈ ಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಹೋತ್ರವು ತನಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೊಡನೆ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೋಮರಸದ ಸಂಬಂಧವು ಮರುತ್ತಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ತದ್ವಂತಂ ಸೋಮ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವರು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವೃಷಣಂ ಮಾರುತಂ ಗಣಂ ಶ್ರಿಯೇ ಸಶ್ವತಃ—ಕಾಮಾನಾಂ ವರ್ಷಯಿತಾರಂ ಮರುತಂ ಸಮೂಹಂ ಐಶ್ವರ್ಯಾಯ ಪ್ರಾಪ್ನುತ | ಎಲೈ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಸಂಘವನ್ನು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಿರಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವನಿನಮ್—ವನಂ (ಜಲಂ) ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅತಃ ಇನಿಶನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವನಿನಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹವಸಾ—ಹೇರ್ಘಾ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾಪೇಶ. ಹವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹವಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಹವಸಾ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇಮಸಿ—ಗೃಕ್ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. **ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. **ಇದಂತೋಮಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಕಾಗಮ. ಗೃಣೇಮಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಜಸ್ತುರಮ್—ರಜಾಂಸಿ ತುತೋರ್ತಿ ಇತಿ ರಜಸ್ತುಃ ತುರ ತ್ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ರಜಸ್ತುರ್ ಎಂದು ರೇಘಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಜಸ್ತುರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.**

ಮಾರುತಮ್—ಮರುತಾಂ ಸಮುದಾಯಃ ಮಾರುತಮ್. ತಸ್ಯ ಸಮೂಹಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತದ್ವಿತೇಷ್ವಚಾನಾದೇಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ.

ವೃಷಣಮ್—ವೃಷನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನವಿರುವಾಗ ವಾ **ಷಪೂರ್ವಸ್ಯ** ನಿಗಮೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಹಿ ಕುಪ್ಪಾಜ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಶ್ವತಃ—ಗ್ನು ಇಷ್ಟ ಸ್ವ ಗತೌ ಧಾತು. ಹೀಗೆ ಧಾತುಪಾಠವಿರುವಾಗ ಕೆಲವರು ಸಶ್ವ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಧಾತುವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಶ್ವ ಎಂಬುದೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟಾ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ **ತಸ್ಯ ಧಸ್ಯಥ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಶಸ್ಯ ವಿಕರಣ ಸಶ್ವತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರಿಯೇ—ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರವಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. **ಸಾವೇ-ಕಾಚಿಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವೃ ನೂ ಸ ಮರ್ತಃ ಶವಸಾ ಜನಾ ಅತಿ ತಸ್ಮಾ ವ ಲೂತೀ

ಮರುತೋ ಯಮಾವತ |

ಅರ್ವದ್ಭಿರ್ವಾಜಂ ಭರತೇ ಧನಾ ನೃಭಿರಾಪೃಚ್ಛಂ ಕ್ರುತುಮಾ

ಕ್ಷೇತಿ ಪುಷ್ಯತಿ || ೧೩ ||

|| ಪದಸಾಕಃ ||

ಪ್ರ | ನು | ಸಃ | ಮರ್ತಃ | ಶವಸಾ | ಜನಾನ್ | ಅತಿ | ತಸ್ಥಾ | ವಃ | ಊತೀ |

ಮರುತಃ | ಯಂ | ಅವತ |

ಅರ್ವತ್ ೨ ಭಿಃ | ನಾಜಂ | ಭರತೇ | ಧನಾ | ನೃ ೨ ಭಿಃ | ಆ ೨ ಪೃಚ್ಛ್ಯಂ | ಕ್ರತುಂ |

ಆ | ಕ್ಷೇತಿ | ಪುಷ್ಯತಿ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಮರ್ತೋ ಮನುಷ್ಯಃ ಶವಸಾ ಬಲೇನ ಜನಾನ್ ಜಾತಾನನ್ಯಾನ್ಪುರುಷಾನತಿ ಅತೀತ್ಯ ನು
ಕ್ಷಪ್ರಂ ತಸ್ಥಾ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ಭವತಿ | ಹೇ ಮರುತೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮೂತೀ ಊತ್ಯಾ ರಕ್ಷಣೇನ
ಯಂ ಪುರುಷನಾವತ ಆರಕ್ಷತ | ಅಸಿ ಚ ಸ ಪುರುಷೋರ್ವದ್ವಿರಶ್ಚೈಃ ಸಾಧನಭೂತೈರ್ವಾಜಮನ್ನಂ
ನೃಭಿಃ ಸ್ವಕೀರ್ಯೈರ್ಮನುಷ್ಯೈರ್ಧನಾ ಧನಾನಿ ಚ ಭರತೇ | ಸಂಪಾದಯತಿ | ತಥಾಪೃಚ್ಛ್ಯಮಾಪ್ರಪ್ತ್ಯವ್ಯಂ
ಶೋಭನಂ ಕ್ರತುಮಗ್ನಿ ಷ್ವೋಮಾದಿಕರ್ಮಾ ಕ್ಷೇತಿ | ಅಪ್ನೋತಿ | ಪುಷ್ಯತಿ | ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಪುಷ್ಪೋ
ಭವತಿ ಚ || ಊತೀ | ತೃತೀಯಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನೃಭಿಃ | ನೃ ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ
ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಅಪೃಚ್ಛ್ಯಂ | ಭಂದಸಿ ನಿಷ್ಪರ್ಕೈತ್ಯಾದಾವಾಜ್ಞಾಪೂರ್ವಾತ್ಪೃಚ್ಛತೇಃ
ಕೃಚ್ಛಾಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ | ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾಸಣಂ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾ-
ತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ | ಕ್ಷೇತಿ | ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ | ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಪುಷ್ಯತಿ | ಪುಷ ಪುಷ್ಪಾ | ದಿವಾದಿತ್ಯಾತ್ ಶ್ಯನ್ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾ-
ತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಃ ಪರತ್ವಾದ್ನಿಷ್ಠಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತಿಗಳೇ | ವಃ—ನಿಮ್ಮ | ಊತೀ—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ | ಯಂ—ಯಾವ
(ಮನುಷ್ಯನನ್ನು) | ಅವತ—ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ | ಸಃ ಮರ್ತಃ—ಆ ಮನುಷ್ಯನು | ಶವಸಾ—ಬಲದಿಂದ |
ಜನಾನ್—(ಇತರ) ಮನುಷ್ಯರನ್ನು | ಅತಿ—ಮೀರಿ | ನು—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ತಸ್ಥಾ—ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ |
ಅರ್ವದ್ವಿಃ—(ಸಾಧನಗಳಾದ) ಆಶ್ವಗಳಿಂದ | ನಾಜಂ—ಅನ್ನವನ್ನೂ | ನೃಭಿಃ—(ತನ್ನವರಾದ) ಪುರುಷರಿಂದ
ಧನಾ—ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ | ಭರತೇ—ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ | ಆಪೃಚ್ಛ್ಯಂ—ಕರ್ತವ್ಯವಾದ | ಕ್ರತುಂ—(ಅಗ್ನಿ
ಷ್ವೋಮಾದಿ) ಯಾಗಗಳನ್ನೂ | ಆ ಕ್ಷೇತಿ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) | ಪುಷ್ಯತಿ—ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷನು, ಬಲದಲ್ಲಿ ಇತರರನ್ನು ಮೀರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಶ್ವಗಳ ಮೂಲಕ ಅನ್ನವನ್ನೂ, ತನ್ನ ಪುರುಷರ ಮೂಲಕ ಧನವನ್ನೂ, ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪುಷ್ಪನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The man whom, Maruts, you defend with your protection, quickly surpasses all men in strength; with his horses, he acquires food, and with his men, riches; he performs the required worship, and he prospers.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ ಮರ್ತಃ ನು ಜನಾನತಿ ಪ್ರತಸ್ಥಾ— ಸ ಮನುಷ್ಯಃ ಜಾತಾ ಆನ್ಯಾನ್ ಪುರುಷಾಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಮು-
ತೀತ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ಭವತಿ | ನು ಎಂಬುವ ಪದವು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಮಂಕ್ಷು
ದ್ರವತಾ ಮೊದಲಾದ ಇವತ್ತಾರು ಕ್ಷಿಪ್ರ ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು
ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವ ಮನುಷ್ಯನು ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ, ತನಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರುವ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರೆ
ಲ್ಲರನ್ನೂ ಮೀರಿ ಇರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೊಂದುವನು.

ಆಪೃಚ್ಛ್ಯಮ್ ಕೃತುಮ್—ಆಪ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಶೋಭನಂ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮಾದಿಕರ್ಮ | ಯಾವನನ್ನೂ
ಲಕ್ಷ್ಯಕರಿಸದೇ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.
ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆಪೃಚ್ಛ್ಯಂ ಕೃತುಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಾರ್ಥೇಷು ಸರ್ವಮನುಷ್ಯೈರಾಪ್ರಶ್ನಾರ್ಹಾಂ
ಚ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ | ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವಂತೆ
ಇರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಸ್ಥಾ—ಷ್ಠಾ ಗತಿಸಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನ ಣಲಿಗೆ ಆತ ಔ ಣಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಕಾರಾದೇಶ.
ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಖಯ್ ವರ್ಣವಾದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ತಸ್ಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಊತೀ—ಊತಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೈತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಟಾ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ
ಬಂದುದೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರುತಃ—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನತ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ತಸ್ಯ ಧಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾದೇಶ. ಕರ್ತೃರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅನತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯನ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ವದ್ವಿಃ—ಅರ್ವಣಸ್ತಸಾನನಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧನಾ—ಧನ:ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಸಿಗೆ ಶ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ನುಮಾಗಮದೀರ್ಘಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಶೇಚ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ನೈಭಿಃ—ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೈಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತ್ಯದಾತ್ತತ್ವ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಪ್ಯಚ್ಛಮ್—ಪ್ರಚ್ಛ ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಂ ವಾಚಿ, ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ನಿಷ್ಪರ್ಕೈ ದೇವಹೂಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಜ್ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ರೇಫಬರುತ್ತದೆ.) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಋಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಜ್ ಎಂಬ ಗತಿಯೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಸವಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೇತಿ—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ವಿಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುಷ್ಯತಿ—ಪುಷ ಪುಷ್ಪಾ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ಯನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ತಿಜಂತ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ ಮರುತಃ ಪೃತ್ನು ದುಷ್ಟರಂ ದ್ಯುಮಂತಂ ಶುಷ್ಮಂ
ಮಘವತ್ನು ಧತ್ತನ |

ಧನಸ್ಪೃತಮುಕ್ಥಂ ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಂ ತೋಕಂ ಪುಷ್ಯೇಮ ತನ-
ಯಂ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ || ೧೪ ||

|| ಸದಮಾಠಃ ||

ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ | ಮರುತಃ | ಪೃತ್ನು ಸು | ದುಷ್ಟರಂ | ದ್ಯುಮಂತಂ | ಶುಷ್ಮಂ |
ಮಘವತ್ನು ಸು | ಧತ್ತನ |

ಧನಸ್ಪೃತಂ | ಉಕ್ಥಂ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಂ | ತೋಕಂ | ಪುಷ್ಯೇಮ | ತನ-
ಯಂ | ಶತಂ | ಹಿಮಾಃ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಮರುತೋ ಮಘವತ್ನು ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಧನಯುಕ್ತೇಷು ಯಜಮಾನೇಷು ಪುತ್ರಂ ಧತ್ತನ |
ಸ್ಥಾಪಯತ | ದತ್ತೇತಿ ಯಾವತ್ | ಕೀದೃಶಂ ಪುತ್ರಂ | ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ ಕಾರ್ಯೇಷು ಪುನಃಪುನಃ ಪುರಸ್ಕ-
ರ್ತವ್ಯಂ | ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪೃತ್ನು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ದುಷ್ಟರಂ ದುಃಖೇನ ತರಿತವ್ಯಂ |
ಅಜೇಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ದ್ಯುಮಂತಂ ದೀಪ್ತಿಮಂತಂ ಶುಷ್ಮಂ ಶತ್ರುಜಾಂ ಶೋಷಕಂ ಬಲವಂತಂ
ಧನಸ್ಪೃತಂ ಧನಾನಾಂ ಸ್ಪಷ್ಟಾರಂ ಧನೈಃ ಪ್ರೀತಂ ವಾ ಉಕ್ಥಂ | ಉಕ್ಥಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ | ತದರ್ಹಂ |
ಪ್ರಶಸ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಿಂ ವಿಶೇಷೇಣ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಸರ್ವಜ್ಞಂ | ಏವಂವಿಧಂ ತೋಕಂ ಪುತ್ರಂ
ತನಯಂ ಸ್ವಾತ್ರಂ ಚ ಶತಂ ಹಿಮಾ ಹೇಮಂತರ್ತೂಪಲಕ್ಷಿತಾನ್ ಶತಂ ಸಂವತ್ಸರಾನ್ ಜೀವಂತಃ ಸಂತಃ
ಪುಷ್ಯೇಮ | ಪೋಷಯೇಮ | ಅತ್ರ ಹಿಮಶಬ್ದೇನ ತದ್ಯುಕ್ತಾ ಹೇಮಂತರ್ತವೋಭಿಧೀಯಂತೇ |

ತಥಾಚಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವಮಾನ್ನಾಯತೇ | ಶತಂ ಹಿಮಾ ಇತ್ಯಾಹ ಶತಂ ತ್ವಾ ಹೇಮಂತಾನಿ ಧಿಸೀಯೇತಿ
ನಾನ್ಯೇತದಾಹೇತಿ || ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ | ಪ್ರಕೃತಿಗ್ರಹಣೇ ಯಜ್ಞಗಂತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ | ಪರಿ. ೯೩-೭ | ಇತಿ
ನ್ಯಾಯೇನ ಕರೋತೇರ್ಯಜ್ಞಗಂತಾದ್ವಿಭಾಷಾ ಕೃತ್ಯವೋಃ | ಪಾ. ೩-೧-೧೨೦ | ಇತಿ ಕೃಪ್ | ತುಗಾ-
ಗಮಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪೃತ್ಯ | ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸ್ಪೃ-
ತ್ಸೂನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೧-೬೩-೧ | ಇತಿ ಪ್ರತನಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೃದಾದೇಶಃ | ದುಷ್ಟರಂ |
ತ್ಯ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ | ಈಷದ್ವೈಸುಷ್ಪಿತಿ ಖಲ್ | ಸುಷಾಮಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾತ್ ಷತ್ವಂ |
ಲಿತ್ಸ್ರರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ಸಾರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧತ್ತನ | ತಪ್ತನಪ್ತನಧನಾಶ್ವೇತಿ ತಸ್ಯ ತನಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತೇ--ಮರುತೇ | ಮಘವತ್ಸು--ಹವೀರೂಪವಾದ ಧನಯುಕ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ |
ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ--ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪುರಸ್ಕೃತನಾಗುವ (ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲನಾದ) | ಪೃತ್ಯು--ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟರಂ--ದುಃಖದಿಂದ ದಾಟಬಹುದಾದ (ಅಜೇಯನಾದ) | ದ್ಯುಮಂತಂ--ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ |
ಶುಷ್ಮಂ--ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಶೋಷಿಸುವ (ನಾಶಮಾಡುವ) | ಧನಸ್ಪೃತಂ--ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆಮಾಡುವ |
ಉಕ್ಥಂ--ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದ | ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಂ--ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ (ಪುತ್ರನನ್ನು) | ಧತ್ತನ--ಇಡಿ (ಅನು-
ಗ್ರಹ ಮಾಡಿ) | ತೋಕಂ--(ಇಂತಹ) ಮಗನನ್ನೂ | ತನಯಂ--ಮೊಮ್ಮಗನನ್ನೂ | ಶತಂ ಹಿಮಾಃ--
ನೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳವರೆಗೂ | ಪುಷ್ಯೇಮ--ಪೋಷಣೆಮಾಡೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜೆಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ, ಕರ್ಮ ಕುಶಲನಾದ, ಯುದ್ಧ
ಗಳಲ್ಲಿ ಅಜೇಯನಾದ, ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ, ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವ, ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ
ಪುತ್ರನನ್ನು ಮೊಮ್ಮಗನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿ. ಆ ಮಕ್ಕಳು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನೂರಾರು ವರ್ಷಗಳು ಪೋಷಣೆ
ಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿ.

English Translation.

Maruts, grant to your wealthy (worshippers, a son), eminent for
good works, invincible in battle, illustrious, the annihilator (of his
adversaries), the seizer of wealth, the deserver of praise, and all-discerning;
may we cherish such a son and such a grandson for a hundred winters,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತೋಕಂ ತನಯಂ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಪುಷ್ಯೇಮ--ಪುತ್ರಂ ಪೌತ್ರಂ ಚ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಹೇಮಂತ-
ತರ್ಪಣಲಕ್ಷಿತಾ ಶತಂ ಸಂವತ್ಸರಾ ಜೀವಂತಸ್ಸಂತಃ ಪೋಷಯೇಮ | ಅತ್ರ ಹಿಮಶಬ್ದೇನ

ತದ್ಯುಕ್ತಾ ಹೇಮಂತವೋ ಅಭಿಧೀಯಂತೇ | “ಶತಂ ಹಿಮಾ ಇತ್ಯಾಹ ಶತಂ ತ್ವಾ ಹೇಮಂತಾನಿ ಧೀ-
ಷೀಯೇತಿ ವಾ ವೈತದಾಹ ” (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೫) ಇತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮ್ | ಮರುದ್ವೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ನಾವುಗಳು ಒಂದುನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಜೀವಿಸಿರುತ್ತಾ ಅವರು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪುತ್ರರು
ಮತ್ತು ಪೌತ್ರರು (ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು) ಇವರುಗಳ ಪೋಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡೋಣ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ
ವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದುನೂರು ಹೇಮಂತ ಋತುಗಳು
ಕಳೆಯುವವರೆಗೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು. ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸಾರಿ ಮಾತ್ರವೇ ಹೇಮಂತಋತುವು
ಬರುವುದರಿಂದ ನೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಮಘವತ್ಸು ಚರ್ಕೃತ್ಯಂ ಶುಷ್ಮಂ ಪುತ್ರಂ ಧತ್ತನ-ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಧನಯುಕ್ತೇಷು ಯಜಮಾನೇಷು-
ಕಾರ್ಯೇಷು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪುರಸ್ಕರ್ತವ್ಯಂ ಸರ್ವಕರ್ಮಕುಶಲಂ, ಶತ್ರುಣಾಂ ಶೋಷಕಂ ಬಲವಂತಂ
ದತ್ತ | ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ
ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ನಿಪುಣನಾದ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದ ಮಗನನ್ನು ಅನು
ಗ್ರಹಿಸಿರಿ ಎಂದು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದುಷ್ಟರಂ ದ್ಯುಮಂತಂ ಎಂಬ ಇತರ
ಪದಗಳು ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಮಘವತ್ಸು ಧತ್ತನ ಸ್ಥಾಪಯತ | ಪೂರ್ವಮಸ್ಮಭ್ಯಂ ಧನಂ ದತ್ತ ತತೋ
ಧನವದ್ಭೈಃ ಸದ್ಭೋಜ್ಯೇ ಬಲಂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನರಾದ
ನಮಗೆ ಮೊದಲು ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಆ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಮಗೆ ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ
ಪುತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಬಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚರ್ಕೃತ್ಯಮ್—ಪ್ರಕೃತಿ ಗೃಹಣೇ ಯಜ್ಞಲುಗಂತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಂ(ಪರಿಭಾಷಾ ೯೩-೯) ಯಾವು
ದಾದರೂ ಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಯ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಯಜ್ಞಲುಗಂತವಾದ ಆ ಧಾತುವನ್ನೂ ತೆಗೆದು
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಡುಕ್ಯಜ್ಞ ಕರಣೇ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್ಞಲುಕ್ ಬಂದಾಗ ಯಜ್ಞಲುಗಂತವಾದ ಇದಕ್ಕೆ
ವಿಭಾಷಾ ಕೃವ್ಯಷೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕೃಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ.
ಚರ್ಕೃ ಎಂಬುದು ಯಜ್ಞಲುಗಂತ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ
ತುಕಾಗಮ. ಚರ್ಕೃತ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ
ಧಾತುಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪೃತ್ಸು—ಪೃತನಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸ್ಸೃತ್ ಸ್ತೂನಾ-
ಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೃದಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚಿಃ ತೃತೀ
ಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಷ್ಠರಮ್—ತ್ಯ್ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. **ಈಷದ್ವೈಸುಷು**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಃಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಸುಷಾಮಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಸುಷಾಮಾದಿಸು ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವೃತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧತ್ತನ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಜ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ **ತಸ್ ಧಸ್ ಧ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಆದೇಶ. **ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲ್ಠಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ್ಠ ವಿಕರಣ. **ಶ್ಲ್ಠ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. **ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ. ದಧಾ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ **ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. **ಖರಿ ಚಿ**. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ದತ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ **ದಧಸ್ತಘೋಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಧತ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ **ತಪ್ತನಪ್ತನಧನಾಶ್ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ತನಾದೇಶ ಬಂದು ಧತ್ತನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಸ್ಪೃತಮ್—ಗತಿಕಾರಕೋಪನದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ವಿಶ್ವಚರ್ಷಣಮ್—ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುಷ್ಯೇಮ—ಪುಷ ಪುಷ್ಯಾ ಧಾತು. ಲಿಜುತ್ವಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಮುರುತೋ ವೀರವಂತಮೃತೀಷಾಹಂ ರಯಿಮ-

ಸ್ಮಾಸು ಧತ್ತ |

ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಶತಿನಂ ಶೂಶುವಾಂಸಂ ಪ್ರಾತರ್ಮಹೋ ಧಿಯಾ-

ವಸುರ್ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನು | ಸ್ಥಿರಂ | ಮರುತಃ | ವೀರಂ ವಂತಂ | ಋತೀ ಸಹಂ | ರಯಿಂ | ಅಸ್ಮಾಸು |
ಧತ್ತ |

ಸಹಸ್ರಿಣಂ | ಶತಿನಂ | ಶೂಶು ನಾಂಸಂ | ಪ್ರಾತಃ | ಮಕ್ಷು | ಧಿಯಾ ವಸುಃ |
ಜಗಮ್ಯಾತ್ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಕಾದಶಿನಸ್ಯ ಮಾರುತಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಸಾಯಾಗಸ್ಯ ನೂ ಸ್ಥಿರಮಿತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ
ಚ | ಶುಚೀ ವೋ ಹವ್ಯಾ ಮರುತಃ ಶುಚೀನಾಂ ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಮರುತೋ ವೀರವಂತಂ | ಅ. ೩-೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಮರುತಃ ಸ್ಥಿರಂ ಸ್ಥಾಸ್ತುಂ ವೀರವಂತಂ ವೀರೈಃ ಪುತ್ರೈಸ್ತದ್ವಂತಂ | ಯದ್ವಾ | ವೀರ್ಯೋ-
ಪೇತಂ | ಋತೀಷಾಹಂ ಗಂತ್ಯೇಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಮಭಿಭವಿತಾರಂ ಏವಂವಿಧಂ ರಯಿಂ ಪುತ್ರಲಕ್ಷಣಂ
ಧನಮಸ್ಮಾಸು ಧತ್ತ | ಸ್ಥಾಸಯತ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಶತಿನಮೇತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕಧನವಂತಂ ಅತಃ ಏವ ಶೂಶು-
ನಾಂಸಂ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ | ಅಪಿ ಚಾಸ್ಮಾಕಂ ರಕ್ಷಣಾಯ ಧಿಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನೋ
ಮರುದ್ಗಣಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಜಗಮ್ಯಾತ್ | ಅಗಚ್ಛತು || ನೂ ಸ್ಥಿರಂ | ಋಚಿ ತುನುಘೇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ಪೂರ್ವಪದಾದಿತಿ ಷತ್ವಂ | ಋತೀಷಾಹಂ | ಋ ಗತಾ | ಕರ್ತರಿ ಕ್ರಿಚ್ | ಷಹ ಅಭಿಭವೇ | ಛಂದಸಿ
ಸಹ ಇತಿ ಣ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೆ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಸುಷಾಮಾದಿ-
ತ್ವಾತ್ ಷತ್ವಂ | ಶೂಶುನಾಂಸಂ | ಟುಓಶ್ಚಿ ಗತಿವದ್ಬೋಃ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ವಿಭಾಷಾ ಶ್ವೇಃ | ಪಾ.
೬-೧-೩೦ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ತುಜಾದಿತ್ವಾದಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾ-
ದ್ಭಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದಿಡಭಾವಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮರುತಃ—ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ | ಸ್ಥಿರಂ—ಸ್ಥಾಯಿಯಾದ | ವೀರವಂತಂ—ಪುತ್ರರಿಂದ (ವೀರೈ-
ದಿಂದ) ಯುಕ್ತವಾದ | ಋತೀಷಾಹಂ—ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ | ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ |
ಶತಿನಂ—ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ | ಶೂಶುನಾಂಸಂ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗುವ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು |
ಅಸ್ಮಾಸು—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ | ಧತ್ತ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿ (ನೀವು) | ಧಿಯಾವಸುಃ—ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, (ಕರ್ಮದಿಂದ) ಆರ್ಜಿತ
ವಾದ ಧನವುಳ್ಳವರಾಗಿ | ಪ್ರಾತಃ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಮಕ್ಷು—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ | ಜಗಮ್ಯಾತ್—(ನಮ್ಮ
ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ) ಬನ್ನಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳೇ, ಶತ್ರುನಾಶಕರಾದ, (ಚಿರಾಯುಗಳಾದ) ವೀರವಂತರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನೂ, ಶತಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ (ಅಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ) (ದಿನೇ ದಿನೇ) ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನೂ ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಲು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬನ್ನಿ.

English Translation

Grant us, Maruts, durable riches, attended by posterity, and mortifying to our enemies; (riches) reckoned by hundred and thousands, and ever increasing; may they who have acquired wealth by pious acts, come hither quickly in the morning.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಏಕಾದಶನವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುವಿನ ವಪಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ತನ್ನು ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಶುಚೀ ವೋ ಹವ್ಯಾಮರುತಃ ಶುಚೀನಾಂ ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಮರುತೋ ವೀರವಂತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೩-೭)

ಏಕಾದಶ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮರುದ್ವೇವತಾಕವಾದ ಪಶುವಿನ ವಪಾಯಾಗದಲ್ಲಿ “ನೂ ಸ್ಥಿರಂ” ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವು ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಇರುವುದು. “ಶುಚೀ ವೋ ಹವ್ಯಾಮರುತಃ ಶುಚೀನಾಂ, ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಮರುತೋ ವೀರವಂತಂ” ಎಂಬದಾಗಿ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೩-೭) ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಮುತೀಷಾಹಂ—ಗಂತ್ವಣಾಂ ಶತ್ವಣಾಮುಭಿಭವಿತಾರಂ । ನಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಬರುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪುತ್ರರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡಿರಿ ಎಂದು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು. ಶತಿನಂ, ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಶೂಶುವಾಂಸಂ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾಂತ ಪದಗಳು ರಯಿಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು ಮತ್ತು ರಯಿಂ ಎಂಬ ಪದವು ಪುತ್ರರೂಪವಾದ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವೀರವಂತಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಶತಿನಂ ಸಹಸ್ರಿಣಂ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, ಬಹಳವಾದ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಧಿಯಾವಸುಃ ಪ್ರಾತಃ ಮಕ್ಷು ಜಗಮ್ಯಾತ್—ಧಿಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಕರ್ಮಣಾ ನಾ ಪ್ರಾಪ್ತಧನಃ ಮರುದ್ಗಣಃ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಅಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾಯ ಆಗಚ್ಛತು । ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕೂಡ

ಜೆನ್ನಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಆಯಾಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಮರು ದ್ವೇಷತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂಘವೆಲ್ಲದರೊಡನೆ ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇಗನೆ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಮಕ್ಕು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನು, ದ್ರವತ್. ಓಷಮ್ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕ್ಷೇಪ್ರನಾಮಗಳ (ನಿ. ೩-೯) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನೂ ಸ್ಥಿರಮ್—ರುಚಿ. ತನುಘ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ನೂ ಸ್ಥಿರಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪದಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಪುತ್ಪದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ. ನೂ ಸ್ಥಿರಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರುತಃ—ಆಮಂತ್ರಿತ ನಿಘಾತಸ್ವರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತೀಷಾಹಮ್—ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಹ ಅಭಿಭವೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಸಹಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಅನೈಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ** ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಋತೀಷಾಹ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಷಾಮಾದಿಷು ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧತ್ತೆ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ತೋರಿಸಿದೆ. ತನಾದೇಶ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಹಸ್ರಿಣಂ—ಅತ ಇನಿತನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅಹಿಂ ಕುಸ್ವಾಜ್—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಶುಶುವಾಂಸಮ್—ಟುಟ್ಟಿ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ ಧಾತು. **ಅದಿರ್ಘಾಟುಡವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯ ಟು ಎಂಬುದು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ **ಕ್ವಸುಶ್ವ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಭಾಷಾ ಶ್ವೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೇ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ತದಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯಂ ಚ ಬಲವತ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮೇಲೆ ಕ್ವಸು ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಶುಶುವಮ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತುಜಾದಿಮಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ **ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದರೂ ವಸುವಿನಲ್ಲಿ **ವಸ್ತೇಕಾಜಾಧ್ಯಸಾಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ನಿಯಮವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವರ್ತನವು ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಶೂಶುವಾಂಸಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಾ ವಸುಃ—ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಿಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸುಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾವೇಕಾಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅರವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ದ್ವಾದಶೇನುವಾಕೇ ನವ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರ ಪಶ್ವೇತ್ಯಾದೀನಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ ದ್ವೈಪದಾನಿ ||
ತೇಷ್ವಧ್ಯಯನಸಮಯೇ ದ್ವಿಪದೇ ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಚತುಷ್ಪದಾಮೇಕೈಕಾಮೃಚಂ ಕೃತ್ವಾ ಸಮಾ-
ಮ್ನಾಯತೇ | ಅಯುಕ್ಸಂಖ್ಯಾಸು ತು ಯಾಂತ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ಸಾ ತಥೈವಾಮ್ನಾಯತೇ | ಪ್ರಾಯೇಣಾ-
ರ್ಥೋದ್ಯಸಿ ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಿಪದಯೋರೇಕ ಏವ | ಪ್ರಯೋಗೇ ತು ತಾಃ ಪೈಥಕ್ ಪೈಥಕ್ ಶಂಸನೀಯಾಃ |
ಸೂತ್ರೈತೇ ಹಿ | ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಮಿತಿ ದ್ವೈಪದಂ | ಅ ೮-೧೨ | ಇತಿ || ತತ್ರ ಪಶ್ವೇತಿ ದಶರ್ಚಂ
ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಪಶ್ವಾ ದಶ ಪರಾಶರಃ ಶಾಕ್ಲೋ ದ್ವೈಪದಂ ತದಿತಿ |
ಶಕ್ತಿಪುತ್ರಃ ಪರಾಶರ ಋಷಿಃ | ತತ್ಪುತ್ರತ್ವಂ ಚ ಸ್ಮರ್ಯತೇ | ವಸಿಷ್ಠಸ್ಯ ಸುತಃ ಶಕ್ತಿಃ ಶಕ್ತೇಃ ಪುತ್ರಃ
ಪರಾಶರ ಇತಿ | ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಃ | ವಿಂಶತಿಕಾ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಜಃ | ಅನು. ೧೨-೮ | ಇತಿ ಹಿ
ತಲ್ಲಕ್ಷಣಂ | ಅಗ್ನಿದೇವತಾ | ಪರಮಾಗ್ನೇಯಮ್ಪಂದ್ರಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತಂ | ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಮಿತ್ಯಾ-
ರಭ್ಯೇತ್ಯಾ ಹೀತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಕ್ ಯತ್ಪೂಕ್ತಜಾತಂ ತತ್ಸರ್ವಮಾಗ್ನೇಯಮಿತಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ದ್ವೈಪದಂ
ತದಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮಾದೀನಿ ಷಟ್ ಸೂಕ್ತಾನಿ ತುಹ್ಯಾದಿಪರಿಭಾಷಯಾ ದ್ವೈಪದಾನಿ || ದಶಮೇಂದ್ರಹನಿ
ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತಾತ್ಪೂರ್ವಮೇತದ್ವೈಪದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸನೀಯಂ | ಸೂತ್ರಮು-
ದಾಹೃತಂ ||

ಅನುವಾದವು—ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಂ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ (೬೫-೭೩) ಒಂಭತ್ತು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಂ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳು ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವು. ದ್ವಿಪದಾ ಛಂದಸ್ಸೆಂದರೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವ ಋಕ್ಕು. ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವಾಗ ಎರಡೆರಡು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಎರಡು ಋಕ್ಕನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವ ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಪಠಿಸುವರು. ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಎರಡೆರಡು ಪಾದಗಳಂತೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಗುವ ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕನ್ನು ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಋಕ್ಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಆಗುವ ಎರಡು ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಋಕ್ಕಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಈ ಎರಡನೆಯ ಕ್ರಮವೇ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಯೋಗ ಮತ್ತು ವಿನಿಯೋಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡುಪಾದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಆಗುವ ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಒಂದು ಋಕ್ಕೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಮಿತಿ ದ್ವೈಪದಂ ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೨) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪಶ್ವಾ ನ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು (ಎರಡೆರಡು ಪಾದಗಳು ಸೇರಿ ಆಗುವ ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪಶ್ವಾ ದಶ ಪರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತೋ ದ್ವೈಪದಂ ತದಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನಾದ ಪರಾಶರನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಪರಾಶರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕುಗಳು ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಂಶತಿಕಾ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಜಃ | ಎಂದರೆ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅನು. ೧೨-೮) ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಅದರಂತೆಯೇ ಆರು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಯಜ್ಞದ ಹತ್ತನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೬೫

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೬೫ ||

|| ಅಪ್ಯಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೯ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಖ್ಯೆ—೫ (೧೦) ||

|| ಋಷಿಃ—ಪಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಛಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಃ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಂ ಗುಹಾ ಚತಂತಂ ನಮೋ ಯುಜಾನಂ
ನಮೋ ವಹಂತಂ |

ಸಜೋಷಾ ಧೀರಾಃ ಪದೈರನು ಗ್ಮನ್ನಪ ತ್ವಾ ಸೀದನ್ವಿಶ್ವೇ
ಯಜತ್ರಾಃ || ೧ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪಶ್ವಾ | ನ | ತಾಯುಂ | ಗುಹಾ | ಚತಂತಂ | ನಮಃ | ಯುಜಾನಂ | ನಮಃ |
ವಹಂತಂ |

ಸಜೋಷಾಃ | ಧೀರಾಃ | ಪದೈಃ | ಅನು | ಗ್ಮನ್ | ಉಪ | ತ್ವಾ | ಸೀದನ್ |
ವಿಶ್ವೇ | ಯಜತ್ರಾಃ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಧೀರಾ ಮೇಧಾವಿನೋ ದೇವಾಃ ಸಜೋಷಾಃ ಸಮಾನಪ್ರೀತಯಃ ಸಂತೋ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ
ಪದ್ಯಮಾರ್ಗೇ ಸಾದಕೃತ್ಯಲಾಂಭನೈರನು ಗ್ಮನ್ | ಅನ್ವಗಮನ್ | ಕೀದೃಶಂ | ಪಶ್ವಾಪಹೃತೇನ
ಪಶುನಾ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಂ ತಾಯುಂ ನ | ತಾಯುರಿತಿ ಸ್ತೇನನಾಮ | ಯಥಾ ಸ್ತೇನಃ ಪರಕೀಯಂ
ಪಶ್ವಾದಿಧನಮಪಹೃತ್ಯ ದುಷ್ಪವೇಶೇ ಗಿರಿಗಡ್ಡರೇ ವರ್ತತೇ ತದ್ವದ್ಗುಹಾ ಚತಂತಂ ಅಬ್ಬಾಸಾಯಾಂ
ಗುಹಾಯಾಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ವರ್ತಮಾನಂ | ಚತಂತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಗ್ನೇರಪ್ಪು
ಪ್ರವೇಶಃ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ | ಸ ನಿಲಾಯತ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬೦ | ಇತಿ |
ಯದ್ವಾ | ಅಶ್ವತ್ಥಗುಹಾಯಾಂ ವರ್ತಮಾನಂ | ಶ್ರೂಯತೇ ಚ | ಅಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿಲಾಯತ |
ಅಶ್ವೋ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೋಽಶ್ವತ್ಥೇ ಸಂವತ್ಸರಮತಿಷ್ಠದಿತಿ | ತಥಾ ನಮೋ ಯುಜಾನಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣ-
ಮನ್ನಮಾತ್ಮನಾ ಸಂಯುಜಾನಂ ನಮೋ ವಹಂತಂ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ತಂ ಹವಿರ್ವಹಂತಂ | ಯಜತ್ರಾ
ಯಜನೀಯಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮುಪ ಸೀದನ್ | ಸಮಾಪಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವನ್ |
ದಧೃಶುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಪಶ್ವಾ | ತೈತ್ತಿರೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ವಾನಚನಮಿತಿ ನಾಭಾವಾ-
ಭಾವಃ | ಉದಾತ್ತಯಣಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗುಹಾ | ಭಿದಾದಿಷು ಪಾಠಾದಿಜ್ಞಾಪ್ಯಯಾಂತಃ |
ವೃಷಾದಿಷು ಪಾಠಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಯುಜಾನಂ | ಶಾನಚಿ
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಸಜೋಷಾಃ | ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಸಮಾನಂ
ಜುಷಂತ ಇತಿ ಸಜೋಷಸಃ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಚೈಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ | ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಜಸಃ ಸುಃ | ಗ್ಮನ್ | ಗಮೇರ್ಲೂಙಿ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಲೇರ್ಲೂಙ್ | ಗಮಹನೇ-
ತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಯಜತ್ರಾಃ |
ಅಮಿನಕ್ಷೀತ್ಯಾದಿನಾತ್ರೈತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಧೀರಾಃ—ಧೀರರಾದ, ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ | ಸಜೋಷಾಃ—ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತರಾದ
ದೇವತೆಗಳು | ಪಶ್ವಾ—(ಅಪಹೃತವಾದ) ಪಶುಯುಕ್ತನಾದ | ತಾಯುಂ ನ—ಕಳ್ಳನಂತೆ | ಗುಹಾ—
(ಜಲರೂಪವಾದ) ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ (ಅಶ್ವತ್ಥರೂಪವಾದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ) | ಸಚಂತಂ—ಇರುವ (ನಿನ್ನನ್ನು) |
ಪದ್ಯಃ—(ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ) ಪಾದಲಾಂಭನಗಳಿಂದ | ಅನು ಗ್ಮೃತ್—ಅನುಸರಿಸಿದರು | ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜ್ಞ-
ದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ | ವಿಶ್ವೇ—ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ | ನಮೋ ಯುಜಾನಂ—(ತನಗಾಗಿ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸುವ | ನಮೋ ವಹಂತಂ—(ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಂಡುಹೋಗುವ | ತ್ವಾ—
ನಿನ್ನನ್ನು | ಉಪಸೀದತ್—ಪ್ರಾಪ್ತರಾದರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ನಿನಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತೀ. ಇಂತಹ ನೀನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವಾಗ, ಧೀರರೂ ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತರೂ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿದಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರೂ ಆದ, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ, ನಿನ್ನ ಪದಲಾಂಛನಗಳಿಂದ, ಪಶುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವ ಕಳ್ಳನನ್ನು ಪಶುಗಳ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತಿನಿಂದ ಕಂಡು ಹಿಡಿಯುವಂತೆ, ಅನುಸರಿಸಿ, ನಿನ್ನನ್ನು ಕಂಡರು.

English Translation.

The intelligent Divinities, all equally pleased followed you Agni, by your footmarks, when hiding in the hollow (of the waters), like a thief (who has stolen) an animal; you receiving oblations and carrying them to the Gods: all the Gods, worthy of adoration, sit down near you.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪಶ್ವಾ ತಾಯುಂ ನ—ಅಪಹೃತೇನ ಪಶುನಾ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಂ | ತಾಯುರಿತಿ ಸ್ತೇನ ನಾಮ | ಯಥಾ ಸ್ತೇನಃ ಪರಕೀಯಂ ಪಶ್ವಾದಿಧನಮಪಹೃತ್ಯ ದೃಷ್ಟವೇಶೇ ಗಿರಿಗಹ್ವರೇ ವರ್ತತೇ ತದ್ವತ್ | ತಾಯು ಎಂಬ ಪದವು ತೃಪ್ತಿ, ತಕ್ವಾ, ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ತೇನ ನಾಮಗಳ (ನಿ. ೩-೧೯) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಳ್ಳನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧-೪) ಇವ, ನ, ಚಿತ್, ನು. ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಕಳ್ಳನು ಇತರರ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯಾವನೂ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಲು ಆಗದಿರುವ ಬೆಟ್ಟದ ಗುಹೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿ ದೇವನು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದ ಹಾಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಪಶ್ವಾ ನ ತಾಯುಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ತಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ವರುಣನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮತ್ತು ಯಮನ ಯಮೀ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಭೋಗ ಪಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದ ಕಾರಣ ಮುಪ್ಪು ಬಂದಿತು. ಆಗ ಅವನು ಆ ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದವನಾಗಿರುವಾಗ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಭಯವು ಉಂಟಾಯಿತು. ಅವನು ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ಇರುವ ಅನಶನ ವ್ರತವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಉದಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಮೂಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಇದ್ದನು. ಉದಕಗಳು ತಮ್ಮ ಅವ್ಯತ ರಸದಿಂದ ಅವನನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದವು. ದೇವತೆಗಳು ಯಮ ಮತ್ತು ವರುಣ ಇವರನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇವನಿಗೆ ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದಂತೆಯೇ ಇರುವ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಎಂಬ ಹೋಮಗಳ ಮೂಲಕ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಹಾಗೆಯೇ ಹವಿಸ್ಸು

ಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಡುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ನೇಮಿಸಿದರು. ಈ ಇತಿಹಾಸವು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೧) ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ತಾಯಿಯ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು.

ಗುಹಾ ಚತಂತಂ—ಅಬ್ರೂಪಾಯಾಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ವರ್ತಮಾನಂ | ಚತತಿರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಪ್ಸು ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರವೇಶಃ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ—‘ ಸ ನಿಲಾಯತ
ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್’ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧) ಇತಿ | ಯದ್ವಾ ಅಶ್ವತ್ಥಗುಹಾಯಾಂ ವರ್ತಮಾನಂ |
ಶ್ರೂಯತೇ ಚ—‘ಅಗ್ನಿ ದೇವೇನೇಭ್ಯೋ ನಿಲಾಯತ | ಅಶ್ವೋ ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೋಽಶ್ವತ್ಥೇ ಸಂವತ್ಸರ-
ಮತಿಷ್ಠತ್’ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೩-೯) ಇತಿ | ನೀರಿನ ರೂಪವಾದ ಗೂಢವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು
ಅಥವಾ ವಾಸಮಾಡುವವನು. ಚತ ಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯ (೨-೬-೬-೧) ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಇರುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವುದು. ಅಥವಾ
ಗುಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಶ್ವತ್ಥ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರ
ಪರ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ವಾಸವಾಗಿದ್ದನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (೧-೧-೩-೯) ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು
ವಿವರಿಸಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸೃಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು—ಗುಹಾ ಗೂಢಂ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಂ, ಚತಂತಂ ನಶ್ಯಂತಂ, ನಮೋ ವಹಂತಂ
ಯುಜಾನಂ ಅನ್ನಕಾರಣೇನ ಅಬ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಅಪ್ಸು ಪ್ರಶಪಂತಂ, ನಮೋ ವಹಂತಂ ಅಮೃತರಸಂ
ಪಿಬಂತಂ ಎಂದು ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಬೇರೆಯ ವಿಧವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು
ಯಾರಿಗೂ ತನ್ನ ಆಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸದೆ ಗೂಢವಾಗಿ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು-
ತೇಭಿಷ್ವಾ ಜಾತೆಯಾಮಸಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೫-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚತೀಧಾತುವು ನಾಶನರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ನಮಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ (೩-೯) ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅನ್ನವು ಉಂಟಾಗಲು ಕಾರಣವಾದ
ನೀರುಗಳು ನಮಃ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ನೀರಿನರೂಪದಿಂದ ಇರುವ
ಗೂಢವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಅಮೃತರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು
ಪಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ನಮೋ ವಹಂತಂ—ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ತಂ ಹರ್ವಿರ್ವಹಂತಂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು
ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಒಯ್ಯುವವನು.

ಸಜೋಷಾಃ—ಸಮಾನಂ ಜುಷಂತ ಇತಿ ಸಜೋಷಸಃ | ಸಮಾನಪ್ರೀತಯಃ—ಸ್ನೋತ್ರಮಾಡುವ
ವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಮಾನಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಶ್ವಾ—ಪಶು+ಟಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಜಸಾದಿಷು' ಛಂದಸಿ ವಾವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋ ಯೇಣಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಯೋಣೋ ಹಲ್‌ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣೈನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಗುಹಾ ಸಂವರಣೇ ಧಾತು. ಭಿದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿದಾದಿ ಭ್ಯೋಽಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್. ಗುಹಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚತಂತಮ್—ಚತೀ ಯಾಚನೇ ಧಾತು. ಉಭಯಪದೀ. ಲಡಧರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಚತಚ್ಛಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಜಾನಮ್—ಯುಜಿ ಯೋಗೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಡಧರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಜಾನಮ್ ಎಂದು ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಏಕಾದೇಶಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಹಂತಮ್—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವೂ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಜೋಷಾಃ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಸಮಾನಂ ಜುಷಂತ ಇತಿ ಸಜೋಷಸಃ. ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೇಗೆ ಗುಣ ಸಮಾನಸ್ಯಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಭಾವ. ಸಜೋಷಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗಬೇಕು. ಆದರೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಸು ಆದೇಶ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಯೈಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗ್ಮನ್—ಗಮ್ಲಿ ಗತೌ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ವಿಕರಣವಾದ ಚ್ಲಿಗೆ ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ. ಗಮಹನಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ಮನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಜತ್ರಾಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಅಮಿನಕ್ಷಿಯೇಜಿನಧಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩೮-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮತಸ್ಯ ದೇವಾ ಅನು ವ್ರತಾ ಗುರ್ಭುವತ್ಪರಿಷ್ಟಿದ್ಯೌರ್ನ
ಭೂಮು |

ವರ್ಧಂತೀಮಾಪಃ ಪನ್ನಾ ಸುಶಿಶ್ವಿನ್ಮತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ
ಸುಜಾತಂ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮತಸ್ಯ | ದೇವಾಃ | ಅನು | ವ್ರತಾ | ಗುಃ | ಭುವತ್ | ಪರಿಷ್ಟಿಃ | ದ್ಯೌಃ | ನ |
ಭೂಮು |

ವರ್ಧಂತಿ | ಈಂ | ಆಪಃ | ಪನ್ನಾ | ಸುಽಶಿಶ್ವಿಂ | ಮತಸ್ಯ | ಯೋನಾ | ಗರ್ಭೇ |
ಸುಽಜಾತಂ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಕ್ತ ಏವಾರ್ಥಃ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ದೇವಾ ಋತಸ್ಯ ಗತಸ್ಯ ಪಲಾಯಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇವ್ರತಾವ್ರತಾನಿ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಗಮನಾವಸ್ಥಾನಶಯನಾದಿರೂಪಾಣ್ಯನು ಗುಃ | ಅನ್ವೇಷ್ಯಮಗಮನ್ | ತದನಂತರಂ ಪರಿಷ್ಕಿಃ
ಪರಿತಃ ಸರ್ವತೋನ್ವೇಷಣಂ ಭುವತ್ | ಅಭವತ್ | ಭೂಮು ಭೂಮಿರಸ್ಯಾಗ್ನೇರನ್ವೇಷ್ಯಭಿದೇವೈ-
ದ್ಯೌರ್ನ ಸ್ವರ್ಗ ಇವಾಭೂತ್ | ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇರ್ಗವೇಷಣಾಯ ಭೂಲೋಕಂ
ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಆ ಪೋರ್ದೇವತಾ ಈಮೇನಮುದಕೇ ಪ್ರವಿಷ್ಟಮಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಂತಿ | ಪ್ರವರ್ಧಯಂತಿ |
ಯಥಾ ದೇವಾ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಥಾರಕ್ಷಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಂ | ಪನ್ನಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸುಶಿಶ್ವಿಂ ಸುಷ್ಕ
ಪ್ರವರ್ಧತಂ | ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ | ಯೋನಿರಿತ್ಯುದಕನಾಮು | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣ-
ಭೂತೇ ಜಲೇ ಗರ್ಭೇ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೇ ಮಧ್ಯೇ ಸುಜಾತಂ ಸುಷ್ಕ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಂ | ಏವಮಪ್ಸು ವರ್ತ-
ಮಾನಮಗ್ನಿಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾವೋಚತ್ | ತದನಂತರಂ ದೇವಾಸ್ತಮಜ್ಞಾಸಿಷುರಿತಿ
ಭಾವಃ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ಸ ನಿಲಾಯತ ಸೋರಪಃ ಪ್ರಾನಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್
ತಂ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾಬ್ರವೀದಿತಿ || ವ್ರತಾ | ಶೇಚ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮುತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ | ಗುಃ | ಇಹ್ ಗತಾ |
ಇಹೋ ಗಾ ಲುಜಾತಿ ಗಾದೇಶಃ | ಗಾತಿರ್ಘೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಆತ ಇತಿ ರೈರ್ಜುಸ್ |
ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾದಿತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಪರಿಷ್ಕಿಃ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಕ್ರಿನಿ ತಿತುತ್ರೇತೀರ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಶಕಂಧಾದಿತ್ಯಾತ್ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಪಾ. ೬-೧-೯೪-೪ | ತಾದೌ ಚ ನಿಶೀತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಭೂಮು
ಸುಷಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರ್ಡಾದೇಶಃ | ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವರ್ಧಂತಿ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯರ್ಥೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಧ-
ಧಾತುಕತ್ವಾಕ್ಷೇರನಿಟೇತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾಪದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತಿಜಿಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತು-
ಕಸ್ಯರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ | ಪನ್ನಾ | ಪನ ಸ್ತುತೌ | ಔಣಾದಿಕೋ ಭಾವ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುಶಿಶ್ವಿಂ |
ಟುಟಿಶ್ಚ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯುಃ | ಅದೃಗಮಹನಜನ ಇತ್ಯೆತ್ರೋತ್ಸರ್ಗಶ್ಚಂದಸಿ | ಪಾ. ೩-೨-೧೭೧-೨ | ಇತಿ
ವಚಿನಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವಚಿಸ್ಪಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವಾದ್ವಿಭಾವೇ ಬಹುಲಂ
ಭಂದಸೀತ್ಯುಕಾರಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಛಾಂದಸೋ ಯಣಾದೇಶಃ | ಸುಃ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಪಾ. ೧-೪-೯೪ | ಇತಿ
ಸೋಃ ಕರ್ಮಪ್ರವಚಿನೀಯತ್ವಂ | ಸ್ತುತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಪಾ. ೨-೨-೧೮ | ಇತಿ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ |
ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳು | ಋತಸ್ಯ—ಹೊರಟುಹೋಗಿದ್ದ (ಪಲಾಯಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು) | ವ್ರತಾ—
(ಗಮನಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಅನು ಗುಃ—(ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡಲು) ಹೊರಟರು | ಪರಿಷ್ಕಿಃ—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ
ಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವೇಷಣವು | ಭುವತ್—ಆಯಿತು | ಭೂಮು—ಭೂಮಿಯು | ದ್ಯೌರ್ನ—(ಅನ್ವೇಷಣ
ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದ) ಸ್ವರ್ಗದಂತೆ | (ಭುವತ್—ಆಯಿತು) | ಅಪಃ—ಅಬ್ದೇವತೆಗಳು (ಜಲವು)
ಪನ್ನಾ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಸುಶಿಶ್ವಿಂ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದ | ಋತಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೆ (ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) |

ಯೋನಾ—(ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ) ಜಲದಲ್ಲಿ | ಗರ್ಭೇ—ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ಸುಜಾತಂ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದ | ಈಂ—(ಉದಕ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ) ಈ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ವರ್ಧಂತಿ—ಪ್ರವೃದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕಾಣದಂತೆ ಮುಚ್ಚಿಡುತ್ತಾರೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸಲಾಯಿತನಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವೇಷಣಮಾಡುತ್ತಾ ದೇವಾದಿಗಳು ಹೊರಟರು. ಭೂಮಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅವೃತವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಯಿತು. ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರವೃದ್ಧನಾದ, ಜಲ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು, ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ ಉದಕದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕಾಣದಂತೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟನು.

English Translation.

The Gods followed the traces of the fugitive, the search was made everywhere, and earth became like the celestial region; the waters swelled (to conceal him), who was much enlarged by laudation, and was manifested as it were in the womb in the waters, the source of sacrificial food.

|| ವಿಶೇಷನಿಷಯಗಳು ||

ಭೂಮಿ ದ್ಯೌರ್ನಃ—ಭೂಮಿರಪಿ ಸ್ವರ್ಗ ಇವಾಭೂತ್ | ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಅಗ್ನೇರ್ಗರ್ವೇಷಣಾಯ ಭೂಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಕಾರಣ ಭೂಲೋಕವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಋತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಗರ್ಭೇ ಸುಜಾತಂ—ಯೋನಿರಿತ್ಯುದಕ ನಾಮ | ಋತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಅನ್ನಸ್ಯ ವಾ ಕಾರಣಭೂತೇ ಜಲೇ ಮಧ್ಯೇ ಸುಷ್ಮ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಂ | ಏವಮಪ್ಸು ವರ್ತಮಾನಮಗ್ನಿಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾವೋಚತ್ | ತದನಂತರಂ ದೇವಾಸ್ತಮಜ್ಞಾಸಿಷುಃ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ—ಸ ನಿಲಾಯತ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರೈಷಮೃಚ್ಛತ್ ತಂ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಪ್ರಾಬ್ರವೀತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧) ಇತಿ |

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋ ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು 60-61 ನೋಡಿ. ಯೋನಿ ಶಬ್ದವು (ನಿರುಕ್ತ. ೨-೨೪) ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಹೀಗೆ ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿ ದೇವನ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮೀನುಗಳು ಅವನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು, ತೈತ್ತಿರಿಯ ಸಂಹಿತೆಯು (೨-೬-೬-೧) ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃತಾ—ವೃತ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಛುಲಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ನಲೋಪ.

ಗುಃ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಣೋಗಾ ಲುಜೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಆದೇಶ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂಭ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಆತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೦) ಸಿಚ್ ಲುಕ್ಕಾದಾಗ ಆದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುಸಾದೇಶ. ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜುರ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಷ್ವಿಃ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ರಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ವ ತಥಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ. ಪ್ಪತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ಪರಿ+ಇಷ್ವಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಕಂಧಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ ವಾಚ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೪-೪) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪರರೂಪ ವಿಕಾರದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾದೌ ಚಿ ನಿತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂಮು—ಭೂಮಿ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಭೂಮಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧಂತಿ—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ವರ್ಧಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸ್ ವಿಕರಣ. ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಣೇರಣಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಆತೋ ಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ವರ್ಧಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರು

ವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಅಂತ್ರಿ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪನ್ನಾ—ಪನ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಪನು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಂ ಎಂದುದರಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಉದಾತ್ತಯಣಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶಿಶ್ವಿಮ್—ಟುಟಿಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧಿಃ ಧಾತು. ಆದ್ಯಗಮಹನಜನಃ ಕಿಕಿನೌ ಲಿಟ್ ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಪರ್ಗಭೃಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧-೨) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಶುಶು+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಉವಜನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಯಣಾದೇಶ. ಸುಷ್ವು ಶಿಶ್ವಿಃ ಸುಶಿಶ್ವಿಃ ತಮ್. ಸುಃಪೂಜಾಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂಜಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ) ಸುವಿಗೆ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತುತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ (ಪಾ. ಮ. ೨-೨-೧೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲಾರ್ಥತ್ಯತೀಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩-೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪುಷ್ಪಿರ್ನ ರಣ್ಣಾ ಕ್ಷಿತಿರ್ನ ಪೃಥ್ವೀ ಗಿರಿರ್ನ ಭುಜ್ಮ ಕ್ಷೋದೋ ನ
ತಂಭು |

ಅತ್ಯೋ ನಾಜ್ಮನ್ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ ಸಿಂಧುರ್ನ ಕ್ಷೋದಃ ಕ ಈಂ
ವರಾತೇ || ೫ || ೬ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಪುಷ್ಪಿಃ | ನ | ರಣ್ವಾ | ಕ್ಷಿತಿಃ | ನ | ಪೃಥ್ವೀ | ಗಿರಿಃ | ನ | ಭುಜ್ಜ | ಕ್ಷೋದಃ | ನ |
ಶಂಭು |

ಅತ್ಯಃ | ನ | ಅಜ್ಜನ್ | ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ | ಸಿಂಧುಃ | ನ | ಕ್ಷೋದಃ | ಕಃ |
ಈಂ | ವರಾತೇ || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ರಣ್ವಾ ರಮಣೀಯಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಹೃದ್ಯಾ ಪುಷ್ಪಿರ್ನ ಅಭಿಮತಫಲಾನಾಮಭಿವೃದ್ಧಿರಿವಾಗ್ನಿಃ
ಸರ್ವೇಷಾಂ ರಮಣೀಯಃ | ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕಸಕಲವ್ಯವಹಾರಸ್ಯಾಗ್ನಿಧೀನತ್ವಾತ್ | ಯದ್ವಾ | ಪುಷ್ಪಿ-
ರಿವ ರಣ್ವಾ ಗಂತವ್ಯಃ ಶಬ್ದನೀಯಃ ಸ್ತುತ್ಯೋ ವಾ | ಯಥಾ ಪುಷ್ಪಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ತದ್ವದಗ್ನಿಯರ್ಜ್ವಲೇ
ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಪೃಥ್ವೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ ಕ್ಷಿತಿರ್ನ ಭೂಮಿರಿವಾಗ್ನಿರಪಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಃ ಸರ್ವೇಷು
ಭೂತೇಷು ಜಾತರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಾನಾತ್ | ಗಿರಿರ್ನ ಪರ್ವತ ಇವ ಭುಜ್ಜ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೋಜಯಿತಾ |
ಯಥಾ ಗಿರೌ ವಿದ್ಯಮಾನಂ ಫಲಮೂಲಾದಿಕಮಾಹೃತ್ಯ ಸರ್ವೇ ಭುಂಜತೇ ತದ್ವದಗ್ನಾವಪಿ ಪಚಂತಃ
ಸರ್ವೇ ಭುಂಜತೇ | ಯದ್ವಾ | ಅಗ್ನಾವಾಹುತಿಂ ಹುತ್ವಾ ಯಜಮಾನಾಃ ಸರ್ಗಫಲಂ ಭುಂಜತೇ |
ಅಥವಾ ಗಿರಿಯಥಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ಸರ್ವಾನ್ಪ್ರಾಣಿನೋ ಭುನಕ್ತಿ ಸ್ವಕೀಯಮೂಲಫಲಾದಿದಾನೇನ ಪಾಲ-
ಯತಿ | ತದ್ವದಯಮಪಿ ಸಾಪಾದನುಷ್ಠಾತ್ಯನ್ವಮುಂಚತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಅಗ್ನಿರ್ಮಾ
ತಸ್ಮಾದೇನಸಃ ಪ್ರ ಮುಂಚತ್ವಿತಿ | ಶಂಭು ಸುಖಕರಂ ಕ್ಷೋದೋ ನ ಉದಕಮಿವ | ಯಥೋದಕಂ
ಸುಖಂ ಕರೋತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸುಖಕಾರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಜ್ಜನ್ | ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮೃತತ್ |
ಅಜ್ಜನಿ ಸಂಗ್ರಾಮೇತ್ಯೋ ನ ಸತತಗಮನತೀಲೋ ಜಾತ್ಯಶ್ವ ಇವ ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ ಸರ್ಗೇಣ ವಿಸರ್ಜ-
ನೇನ ಪ್ರಗಮಿತಃ | ಯಥಾ ಸಾದಿನಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಜಾತ್ಯಶ್ವೋ ಹಂತವ್ಯಸಮೀಪಮಾಶು ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವದ-
ಗ್ನಿರಪಿ ಸ್ತೋತೃಭಿಃ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಸನ್ ಶತ್ರುನ್ದಂತುಂ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಭಾವಃ | ಅಸಿ ಚ ಸಿಂಧುರ್ನ
ಕ್ಷೋದಃ | ಸ್ಯಂದನತೀಲಮುದಕಮಿವಾಯಮಪಿ ತೀಘ್ರಗಾಮಿ | ಯಥಾ ನಿಮ್ಮಪ್ರದೇಶಾಭಿಮುಖೋ
ಜಲಪ್ರವಾಹೋ ದುರ್ನಿರ್ವಾರಃ | ತದ್ವದ್ಗದ್ಯಾಭಿಮುಖೋಗ್ನಿರಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶೋ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾದೀನೇನಮಗ್ನಿಂ ಕೋ ವರಾತೇ | ಕೋ ವಾರಯೇತ್ | ಕೋಽಪಿ ವಾರಯಿತುಂ ನ ಶಕ್ನೋತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ || ರಣ್ವಾ | ರವಿರ್ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ರಣ್ವತೇ ಪ್ರಾಪ್ಯತ ಇತಿ ರಣ್ವಃ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ
ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಭುಜ್ಜ | ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ | ಇಷಿಯುಧೀಂ-
ಧೀತಿ ವಿಧೀಯಮಾನೋ ಮುಕ್ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ಭವತಿ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರ್ಲುಕ್ |

ಅಜ್ಞನ್ | ಅಜ ಗತಿಷ್ಟೇಪಣಯೋಃ | ಮನಿನಿ ವಲಾದಾನಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಿಕಲ್ಪ ಇಷ್ಯತೇ | ಕಾ. ೨-೪-
 ೫೩-೨ | ಇತಿ ವಚನಾದ್ವಿಭಾವಾಭಾವಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ | ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ | ಸೃಜ
 ವಿಸರ್ಗ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಭಾಂತ್ಯಃ ಸರ್ಗಶಬ್ದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ತನ್ನ ಗತಾ ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾನ್ನಿ-
 ಷ್ಠಾಯಾಂ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿತ್ಯತಿಷೇಧಃ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ | ಸರ್ಗೇಣ ಪ್ರತಕ್ತಃ | ತೃತೀಯಾ
 ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ | ವರಾತೇ | ವೃಗ್ ವರಣೇ | ಅಂತರ್ಭಾವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಲೇಖ
 ಲೇಖೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ | ವೈತೋಽನ್ಯತ್ರ | ಪಾ. ೩-೪-೯೪ | ಇತ್ಯೈತ್ಯಸ್ಯ
 ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾದಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರಣ್ವಾ—ರಮಣೀಯವಾದ (ಇಷ್ಟವಾದ) | ಪುಷ್ಪಿರ್ನ್—ಅಭಿಮತಫಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಂತೆ ಇರುವ |
 (ಅಥವಾ) ಅಭಿಮತಫಲಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಂತೆ | ರಣ್ವಾ—ಸ್ತುತ್ಯನಾದ | ಪೃಥ್ವೀ—ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ | ಕ್ಷಿತಿ-
 ರ್ನ್—ಭೂಮಿಯಂತೆ ಇರುವ | ಗಿರಿರ್ನ್—ಪರ್ವತದಂತೆ | ಭುಜ್ಜ—(ಸರ್ವರಿಗೂ) ಭೋಜನನ್ನುಂಟು
 ಮಾಡುವ | ಶಂಭು—ಸುಖಕರವಾದ | ಕ್ಷೋಭೋ ನ—ಉದಕದಂತೆ ಇರುವ | ಅಜ್ಞ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ |
 ಅತ್ಯೋ ನ—ಗಮನಶೀಲವಾದ ಉತ್ತಮಾಶ್ವದಂತೆ | ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ—ವಿಸರ್ಜಿತನಾಗಿ ಹೊರಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ |
 ಸಿಂಧುರ್ನ್—ಪ್ರವಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಉದಕದಂತೆ | ಕ್ಷೋದಃ—ತೀವ್ರಗಾಮಿಯಾದ | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿ
 ಯನ್ನು | ಈ ವರಾತೇ—ಯಾರುತಾನೇ ತಡೆದಾರು ?

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಅಭಿಮತಫಲದಾಯಕನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತೃನು. ಭೂಮಿಯಂತೆ (ಎಲ್ಲರ
 ಜಠರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ) ವಿಸ್ತೀರ್ಣನು. ಪರ್ವತದಂತೆ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪಚನಮಾಡಿ ಭೋಜನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ)
 ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಭೋಜನ ಮಾಡಿಸುವವನು, ಉದಕದಂತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖಕರನು. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಾಶ್ವವು
 ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಹೇಗೆ ಗಮ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರ
 ಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜಲಪ್ರವಾಹವು ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರವಹಿಸುವಾಗ ಹೇಗೆ
 ತಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವೋ, ಹಾಗೆ ಸುಡುತ್ತಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾರಿಂದಲೂ ನಿವಾರಿಸಲು
 ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

English Translation.

Agni is beautiful as nourishment, vast as the earth, the giver of
 food as a mountain, and delightful as water ; he is like a horse, urged to a
 charge in battle, and (irresistable) like flowing waters ; who can arrest him ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪುಷ್ಪಿರ್ನ ರಣ್ಣಾ—ರಣ್ಣಾ ರಮಣೀಯಂ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಹೃದ್ಯಾ | ಅಭಿಮತ ಫಲಾನಾಮುಭಿ-
ವೃದ್ಧಿರಿವ ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ರಮಣೀಯಃ | ಯದ್ವಾ ಪುಷ್ಪಿರಿವ ಗನ್ತವ್ಯಃ ಶಬ್ದನೀಯಃ ಸ್ತುತೋ-
ವಾ | ಯಥಾ ಪುಷ್ಪಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ತದ್ವತ್ ಅಗ್ನಿಃ ಯಜ್ಞೇ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ | ಉಪಮಾಲಂಕಾರ
ವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನದ ಧರ್ಮ ಅಥವಾ ಗುಣಗಳನ್ನು ಉಪಮೇಯದಲ್ಲಿ
ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಮಾನಾಚಕವಾದ ಇವ
ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇದಮಿವ, ಇದಂ ಯಥಾ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡು
ಉಪಮಾನಾಚಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ.೧-೪) ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅವರವರ ಇಷ್ಟ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿರುವುದು ಅನಂದಕರವಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವವನಾಗಿರು-
ವನು. ಅಥವಾ ರಣ್ಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರಮು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ರಮಣೀಯಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ
ವಾಗಿ ಗಂತವ್ಯಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಫಲ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪಿಯು ಜನರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಾಗ ಮಾಡುವ ಯಜ-
ಮಾನರುಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವನಾಗಿ ಇರುವನು. ರಣ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ರಣ್ಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪವು
ಸಿದ್ಧವಾದಾಗ ಸ್ತುತ್ಯಃ ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿ
ರೂಪವಾದ ಪುಷ್ಪಿಯ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಪ್ರೀತೀರ್ನ ಪೃಥ್ವೀ—ಭೂಮಿರಿವ ಅಗ್ನಿಃ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಃ | ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಯ
ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಜೀರ್ಣಮಾಡುವ ಜಠರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು. ಇದರಿಂದ
ಭೂಮಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಕೊಂಡು ಇರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಹರಡಿ-
ಕೊಂಡು ಇರುವನು. ಇದರಿಂದ ಉಪಮೇಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಿತ್ವವೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಎಂಬ ಧರ್ಮ
ಗಳು ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಇರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಗಿರರ್ನ ಭುಜ್ಮ—ಸರ್ವತ ಇವ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೋಜಯಿತಾ | ಯಥಾ ಗಿರೌ ವಿದ್ಯಮಾನಂ
ಫಲಮೂಲಾದಿಕಂ ಆಹೃತ್ಯ ಸರ್ವೇ ಭುಂಜತೇ | ಯದ್ವಾ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಿಂ ಹುತ್ವಾ ಯಜಮಾನಾಃ
ಸ್ವರ್ಗಫಲಂ ಭುಂಜತೇ | ಅಥವಾ ಗಿರಿಯಥಾ ದುರ್ಭಿಕ್ಷೇ ಸರ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಭುನಕ್ತಿ ಸ್ವಕೀಯಫಲ-
ಮೂಲಾದಿದಾನೇನ ಪಾಲಯತಿ ತದ್ವದಯಮಪಿ ಪಾಪಾದನುಷ್ಠಾತ್ಮಕ ಪ್ರಮುಂಚತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾ-
ಯತೇ—“ಅಗ್ನಿರ್ಮಾ ತಸ್ಮಾದೇನಸಃ ಪ್ರಮುಂಚತು” (ತೈ. ಸಂ. ೧-೮-೫-೩) ಇತಿ | ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ
ರಕ್ಷಣ, ಮತ್ತು ಆಹಾರವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು
ಇದನ್ನು ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೋಜಯಿತಾ—ಊಟಮಾಡಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಂದು ಎಲ್ಲರೂ ತಿನ್ನುವ ಹಾಗೆ ಬೆಟ್ಟವು ಅನುಕೂಲ
ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಹಾರಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗುವ ಹಾಗೆ

ಬೇಯಿಸಲು ತಕ್ಕವನಾಗಿರುವನು. ಪರ್ವತದ ಹಾಗೆ ಭೋಜಯಿತ್ಯತ್ವವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಮಾಡತಕ್ಕ ಯಜಮಾನರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗ (ಫಲವನ್ನೂ) ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಿರಿಯ ಹಾಗೆ ಭೋಜಯಿತ್ಯತ್ವ ರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಉಪಮೇಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯವಹಾರರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಲನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಾನುವು ಬಂದಾಗ ಬೆಟ್ಟವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಫಲ ಮತ್ತು ಗೆಡ್ಡೆಗಿಣಿಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗುವಂತೆ ಒದಗಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಇವರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಪಾಪಕರ್ಮಗಳ ಫಲಾನುಭವವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಪಾಪಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸುವನು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೮-೫-೩) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಆಯಾಯ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಇರುವ ನಮ್ಮ ಪಾಪಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು-ಉಪಮೇಯವಾದ ಅಗ್ನಿ ಪದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿರುವುದು. ರಣ್ವಾ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ (ಧರ್ಮಗಳನ್ನು) ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವುಗಳಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುವು. ರಣ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆನಂದಕರನು, ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತೀತಿ: ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪೃಥ್ವೀ ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯಂತೆ ಪೃಥು (ಬಲವುಳ್ಳವನು) ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಕ್ಷೋದೋ ನ ಶಂಭು-ಕ್ಷೋದೋ ನ ಉದಕಮಿವ | ಯಥೋದಕಂ ಸುಖಂ ಕರೋತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸುಖಕಾರೀ | ಕ್ಷೋದ ಶಬ್ದವು ಉದಕಸರ್ವಾಯ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ.೨-೨೪) ನೀರುಗಳು ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವನು.

ಅತ್ಯೋನ ಅಜ್ಞ ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ-ಸಂಗ್ರಾಮೇ ಜಾತ್ಯಶ್ಚ ಇವ ಸತತಗಮನಶೀಲಃ ವಿಸರ್ಜನೇನ ಪ್ರಗಮಿತಃ | ಯಥಾ ಸಾದಿನಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಜಾತ್ಯಶ್ಚೋ ಹಂತವ್ಯಸಮಾಪಮಾಶು ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಸ್ತೋತೃಭಿಃ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಶತ್ರ್ವೋ ಹಂತುಂ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ | ಅತ್ಯ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳ (ನಿ. ೨-೨೭) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಕುದುರೆಯ ಸವಾರನು ತನ್ನ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಶತ್ರು ವಿನ ಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಿದಾಗ ಅದು ಕೊಲ್ಲಬೇಕಾಗಿರುವವನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬೇಗ ಹೋಗುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನರ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೋಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸಿಂಧುರ್ನ ಕ್ಷೋದಃ-ಸ್ಯಂದನಶೀಲಮುದಕಮಿವ | ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಾಭಿಮುಖೋ ಜಲಪ್ರವಾಹೋ ದುರ್ನಿವಾರಃ ತಥಾ ಅಯಂ ಅಗ್ನಿಃ ದಗ್ಧವ್ಯಾಭಿಮುಖಃ | ಸಿಂಧು ಶಬ್ದವು ನದಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ

ರೂಢವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಯೋಗಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ನೀರುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಇಳಿಜಾರಾ ಗಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ತಾನು ಸುಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವನು. ಇವನನ್ನು ಆಗ ತಡೆಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪುಷ್ಪಿಃ—ಪುಷ ಪುಷ್ಪಾ ಧಾತು. : ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಕಾರಯೋಗದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಪೃತ್ವ.

ರಣ್ವಾ—ರವಿ ಗತೌ ಧಾತು. ರಣ್ವ್ಯತೇ ಪ್ರಾಸ್ಯತೇ ಇತಿ ರಣ್ವಃ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಪಚಾದಿನಿಬಂಧನವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಇಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣೀಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಅಟಿ ಕುಸ್ವಾಜ್— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ರಣ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋವಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುಜ್—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ ಧಾತು. ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ವಚನದಿಂದ ಇಷಿಯುಧೀಂಧಿಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಮುಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜ್ಮನ್—ಅಜ ಗತಿ ಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋ ಮನಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಜೇವ್ಯ ಘಣಾಪೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವೀಭಾವವು ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಲಾದಾವಾರ್ಥಧಾತುಕೇ ವಿಕಲ್ಪ ಇಷ್ಯತೇ (ಕಾ. ೨-೪-೫೬-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವೀಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ನಜ್ ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘಣಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಸರ್ಗ ಎಂದಾಗಿ ಜಾತೌ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಾತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ ತಜ್ಞಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಣಿಜರ್ಥವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತ ವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಪಾಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಕ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಸರ್ಗೇಣ ಪ್ರತಕ್ತಃ ಸರ್ಗಪ್ರತಕ್ತಃ. ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ.

೬-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಗ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯದಾತ್ಮವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನರಾತೇ—ವೃಜ್ಞಾ ವರಣೇ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಣಿಜರ್ಥವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ಯ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಶಪ್) ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್‌ರಸರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೈತೋಽನ್ಯತ್ರ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶವು ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನರಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫-೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜಾಮಿಃ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಭ್ರಾತೇವ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಮಿಭ್ಯಾನ್ ರಾಜಾ
ವನಾನ್ಯತ್ರಿ |

ಯದ್ವಾತಜೂತೋ ವನಾ ವ್ಯಸ್ಥಾದಗ್ನಿಹ ದಾತಿ ರೋಮಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜಾಮಿಃ | ಸಿಂಧೂನಾಂ | ಭ್ರಾತಾಃ ಇವ | ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಂ | ಇಭ್ಯಾನ್ | ನ | ರಾಜಾ |
ವನಾನಿ | ಅತ್ರಿ |

ಯತ್ | ವಾತಃ ಜೂತಃ | ವನಾ | ವಿ | ಅಸ್ಥಾತ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ಹ | ದಾತಿ |
ರೋಮಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಿಂಧೂನಾಂ ಸ್ಯಂದನತೀಲಾನಾಮಸಾಮಯಮಗ್ನಿರ್ಜಾಮಿರ್ಬಂಧುಃ | ತಾಸಾಮುತ್ಪಾದಕ-
ತ್ವಾತ್ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾತಂ | ಅಗ್ನೇರಾಪ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಲಾಯಿತೋಽಪ್ನು ವರ್ತ-
ಮಾನಃ ಸನ್ ತಾಸಾಮುಸಾಂ ಬಂಧುರ್ಬಭೂವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಂ ಸ್ವಸ್ಯಾಣಾಂ
ಭ್ರಾತೇವ | ಯಥಾ ಭ್ರಾತಾತಿಶಯೇನ ಹಿತಕರೋ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ | ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿರ್ವನಾನಿ ಮಹಾಂ-
ತ್ಯುರಣ್ಯಾನ್ಯತ್ತಿ | ಭಕ್ಷಯತಿ | ದಹತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ನಿದರ್ಶನಂ ರಾಜೇಭ್ಯಾನ್ | ಭಿಯಂ ಯಂತೀತಿ
ನೈರುಕ್ತವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇಭ್ಯಾಃ ಶತ್ರವಃ | ತಾನ್ಯಥಾ ಸಮೂಲಂ ಹಿನಸ್ತಿ ತದ್ವತ್ | ಯದ್ವಾ | ಇಭ್ಯಾ ಧನಿನಃ |
ತಾನ್ಯಥಾ ಧನಮಪಹರನ್ರಾಜಾ ಹಿನಸ್ತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚ ಯದ್ಯದಾ ವಾತಜೂತೋ ವಾತೇನ
ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ನನಾ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ವ್ಯಸ್ಯಾತ್ ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ವಿವಿಧಮಾತಿಷ್ಠತಿ ದಗ್ಧಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ
ತದಾನೀಮಗ್ನಿರ್ಹಾಸಾವಗ್ನಿರೇವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಭೂಮೇಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ ರೋಮಾಷಧಿರೂಪಾಣಿ ರೋಮಾಣಿ
ದಾತಿ | ಛಿನಸ್ತಿ | ಭೂಮ್ಯಾಮೋಷಧಿವನಸ್ಪತಿಜಾತಂ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ದಹತೀತಿ ಭಾವಃ || ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಂ |
ಅಮೋ ನುಡಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅಸ್ಮಾತ್ | ಲುಜಿ ಗಾತಿರ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ದಾತಿ | ದಾಪ್ ಲವನೇ |
ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಿಂಧೂನಾಂ—ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಈ ನೀರಿಗೆ (ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ಜಾಮಿಃ—ಬಂಧುವಿನಂತೆ ಇರುವನು |
ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಂ—ಸೋದರಿಯರಿಗೆ | ಭ್ರಾತೇವ—ಸಹೋದರನಂತೆ ಇರುವನು | ರಾಜಾ—ರಾಜನು | ಇಭ್ಯಾನ್—
ಶತ್ರುಗಳನ್ನು (ಧನಿಕರನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ | ವನಾನಿ—ಕಾಡುಗಳನ್ನು | ಅತ್ತಿ—ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ಯತ್—
ಯಾವಾಗ | ವಾತಜೂತಃ—ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ | ವನಾ—ಕಾಡುಗಳನ್ನು | ವ್ಯಸ್ಯಾತ್—ದಹಿಸಲು
ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೋ | (ತದಾನೀಂ—ಆಗ) | ಅಗ್ನಿರ್ಹ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಸಂಬಂಧ
ವಾದ | ರೋಮ—(ಓಷಧಿರೂಪವಾದ) ರೋಮಗಳನ್ನು (ವೃಕ್ಷಗಳನ್ನು) | ದಾತಿ—ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಸುಡುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಉದಕವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಪಲಾಯಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕದಲ್ಲಿ
ಅಡಗಿರುವುದರಿಂದ) ಉದಕಕ್ಕೆ ಸೋದರನಂತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ರಾಜನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಂತೆ ಕಾಡುಗಳನ್ನು
ಭಕ್ಷಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ (ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಗಾಳಿಯು ಬೀಸಿದರೆ) ವನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಓಷಧಿ
ವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ದಹಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He is the friend of the waters, like a brother to his sisters, he
consumes the forest as a king slays his enemies, when excited by the
wind, he traverses the woods and shears the hairs (trees) of the earth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಸ್ತಾಂ ಭ್ರಾತಾ ಇವ ಸಿಂಧೂನಾಂ ಜಾಮಿಃ—ಸ್ವಸ್ತಾಂ ಭ್ರಾತಾ ಅತಿಶಯೇನ ಯಥಾಹಿತೇಕರಃ ತದ್ವತ್ ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾನಾಮಸಾಂ ಬಂಧುಃ | ಅಸಾಮುತ್ಪಾದಕತ್ವಾತ್ | ತಥಾಚಾಮ್ನಾತಮ್ 'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ' (ತೈ. ಅ. ೮-೧) ಇತಿ | ಸಹೋದರನು ತನ್ನ ಸಹೋದರಿಯರಿಗೆ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿದೇವನು (ಹರಿಯುವ) ಪ್ರವಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ನೀರುಗಳಿಗೆ ಬಂಧು ವಾಗಿರುವನು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಉದಕವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಅ. ೮-೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಲಾಯಿತೋ ಅಪ್ಸು ವರ್ತಮಾನಃ ಸ್ವ ತಾಸಾಮಸಾಂ ಬಂಧು ಬರ್ಭೂವ | ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಬಂಧುವಾಗಿರುವನು. ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಗೂ ಉದಕಕ್ಕೂ ಉತ್ಪಾದ್ಯೋತ್ಪಾದಕರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ಪೋಷ್ಯಪೋಷಕರೂಪವಾದ ಬಾಂಧವ್ಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ. ೨. ಪೇಜು 60-61 ನೋಡಿ.

ಇಭ್ಯಾನ್ನ ರಾಜಾ ವನಾನ್ಯತ್ತಿ | ರಾಜಾ ಶತ್ರು ಯಥಾ ಸಮೂಲಂ ಹಿನಸ್ತಿ ತದ್ವತ್ ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಮಹಾಂತ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ಭಕ್ಷಯತಿ | ಭಯಂ ಯಂತೀತಿ ನೈರುಕ್ತವೃತ್ತತ್ಯಾ ಇಭ್ಯಾಃ ಶತ್ರುವಃ | ಯದ್ವಾ ಇಭ್ಯಾಃ ಧನಿನಃ | ಧನಮಪಹರತ್ ರಾಜಾ ಯಥಾ ತಾನ್ ಹಿನಸ್ತಿ ತದ್ವತ್ ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ರಾಜನು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚೇಷವಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೊಡ್ಡ ಕಾಡುಗಳನ್ನು ಸುಡುವನು. ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇಭ್ಯರೆಂದು ಯಾಸ್ವರು ಇಭ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಶತ್ರುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಭ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನಿಕರೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ರಾಜನು ಅವರ ಧನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಧನಿಕರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾಡುಗಳ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಸುಡುವನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವರು. ಅದರೆ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ದವಾಗ್ನಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ವಸ್ತಾಂ—ಸ್ವಸ್ವ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋ ಯಣಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್.

ರಾಜಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲಾಜ್ಯಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನಲೋಪ.

ಅತ್ತಿ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಸ್ಪೃಭ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ಅತಿಜಂತವ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾತಜೂತಃ—ಜು ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾತೇನ ಜೂತಃ ನಾತಜೂತಃ ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಥಾತ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿ ನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿ ಲುಜಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚಿಗೆ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘೌಪಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಲುಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಸ್ಥಾತ್. ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯ-ದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾತಿ—ದಾಪ್ ಲವನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಸ್ರ-ಭೃತಿಭ್ಯಃ ತಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭-೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಶ್ವಸಿತ್ಯಪ್ಸ ಹಂಸೋ ನ ಸೀದನ್ ಕೃತ್ವಾ ಚೇತಿಷ್ಠೋ ವಿಶಾ-
ಮುಷಭುತ್ |

ಸೋಮೋ ನ ವೇಧಾ ಯತಪ್ರಚಾತಃ ಪಶುರ್ನ ಶಿಶ್ವಾ ವಿಭು-
ದೂರೇಭಾಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಶ್ವಸಿತಿ | ಅಪ್ ಸು | ಹಂಸಃ | ನ | ಸೀದನ್ | ಕೃತ್ವಾ | ಚೇತಿಷ್ಠಃ | ವಿಶಾಂ |
ಉಷಃ ಸ ಭುತ್ |

ಸೋಮಃ | ನ | ವೇಧಾಃ | ಋತಃ ಪ್ರಜಾತಃ | ಪಶುಃ | ನ | ಶಿಶ್ವಾ | ವಿಭುಃ |

ದೂರೇ ಭಾಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಲಾಯಿತಃ ಸನ್ನಪ್ನಾದಕೇಷು ಶ್ವಸಿತಿ | ಪ್ರಾಣಿತಿ | ನಿಗೂಢೋ
ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಹಂಸೋ ನ ಸೀದನ್ | ಉದಕಮಧ್ಯ ಉಪವಿಶನ್ದಂಸ ಇವ |
ಕೀದೃಶೋಗ್ನಿಃ | ಕೃತ್ವಾ ಕೃತುನಾ ಜ್ಞಾನಹೇತುನಾತ್ಮೀಯೇನ ಪ್ರಕಾಶೇನ ವಿಶಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಚೇತಿ-
ಷ್ಠೋತ್ತಿಶಯೇನ ಚೇತಯಿತಾ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ | ರಾತ್ರೌ ಹಿ ಸರ್ವೇ ಜನಾ ಅಂಧಕಾರಾವೃತಂ ಸರ್ವ-
ಮಗ್ನೇಃ ಪ್ರಕಾಶಾಜ್ಞಾನಂತಿ | ಉಷರ್ಭುತ್ ಉಷಸ್ಯುಷಃಕಾಲೇಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದೌ ಪ್ರಬುದ್ಧಃ ಸೋಮೋ
ನ ವೇಧಾಃ ಸೋಮ ಇವ ವಿಧಾತಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ಸೋಮೋ ಯಥಾ ಸಕಲಮೋಷಧಿರೂಪಂ ಭೋಗ್ಯಜಾತಂ
ಸೃಜತಿ | ಸೋಮೋ ವಾ ಓಷಧೀನಾಂ ರಾಜಾ | ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೯-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತಥಾ ಸಕಲಂ
ಭೋಕ್ತೃಜಾತಂ ಸೃಜತಿ | ಅಗ್ನೇರೇವ ಭೋಕ್ತೃರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಾನಾತ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ |
ಅಗ್ನಿರನ್ನಾದೋನ್ಮತತಿರಿತಿ | ನಾಜಸನೇಯಕೇಽಪಿ ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯಯೋರಗ್ನೀಷೋಮಾತ್ಮಕತ್ವ-
ಮಾನ್ನಾತಂ | ಏತಾವದ್ವಾ ಇದಮನ್ನಂ ಜೈವಾನ್ನಾದಶ್ಚ ಸೋಮ ಏವಾನ್ನಮಗ್ನಿರನ್ನಾದ ಇತಿ | ಋತಪ್ರ-
ಜಾತಃ | ಋತಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ | ಋತಾವುದಕಾತ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಪಶುರ್ನ ಶಿಶ್ವಾ | ಉದಕಮಧ್ಯೇ
ವರ್ತಮಾನೋಗ್ನಿಃ ಶಯಾನಃ ಪಶುರಿವ ತನೂಕೃತಃ ಸಂಕುಚಿತಗಾತ್ರೋಽಭೂತ್ | ತತಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ
ಸನ್ನಿಭುಃ ಪ್ರಭೂತಃ ಸಂಪನ್ನಃ | ಯದ್ವಾ ಶಿಶ್ವಾ ಶಿಶುನಾ ಗರ್ಭಸ್ಥೇನ ವತ್ಸೇನ ಸಹಿತಾ ಗೌರಿವ ವಿಭುಃ ಪ್ರಭೂ
ತಾವಯವೋ ಜಾತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದೂರೇಭಾಃ | ದೂರೇ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟದೇಶೇಽಪಿ ಭಾಃ ಪ್ರಕಾಶೋ ಯಸ್ಯ ಸ
ತಥೋಕ್ತಃ | ಏವಂಭೂತೋಗ್ನಿರಪ್ನು ಶ್ವಸಿತಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ || ಶ್ವಸಿತಿ | ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ |
ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛವೋ ಲುಕ್ | ರುದಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ | ಸಾ. ೭-೨-೭೬ | ಇತೀಡಾಗಮಃ | ತಿಷ್ಠ
ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಕೃತ್ವಾ | ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ನಾವಚನಮಿತಿ ನಾಭಾ-
ವಾಭಾವಃ | ಉಷಸಿ ಬುದ್ಧತೆ ಇತ್ಯುಷರ್ಭುತ್ | ಬುಧ ಅವಗಮನೇ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಏಕಾಚೋ ಬಶ
ಇತಿ ಭಿಷ್ಣಾವಃ | ಅಹರಾದೀನಾಂ ಪತ್ಯಾದಿಷೂಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಮ. ೮-೨-೭೦ | ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾ-
ದೇಶಃ | ಶಿಶ್ವಾ | ಶೋ ತನೂಕರಣೇ | ಅದೇಚೇ ಇತ್ಯಾತ್ವಂ | ಶಃ ಕಿತ್ಸನ್ನಚ್ಚ | ಉ. ೧-೨೧ | ಇತ್ಯುಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ | ಸನ್ನದ್ಭಾವಾದ್ವಿಭಾವೇತ್ವೇ | ಅತ ಏವ ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಕಿದ್ಭದ್ಭಾವಾದಾತೋ
ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷೇ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರಾಕಾರಃ | ದ್ವಿತೀಯೇ
ತು ಪೂರ್ವವನ್ನಾಭಾವಾಭಾವಃ | ದೂರೇಭಾಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾವಹಿ ಬಹು-
ಲವಚಿನಾದಲುಕ್ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕೃತ್ವಾ—ಜ್ಞಾನಹೇತುವಾದ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ | ವಿಶಾಂ—ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ | ಚೇತಿಷ್ಯಃ—ಜ್ಞಾನದಾತ್ಮವಾದ (ಅಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವುಂಟುಮಾಡುವ) | ಉಷರ್ಭುತ್—ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಹೋಮಾದಿಗಳಿಂದ) ಪ್ರಬುದ್ಧನಾಗಿ | ಸೋಮೋ ನ—ಸೋಮನಂತೆ | ವೇಧಾಃ—ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ | ಋತಪ್ರಜಾತಾಃ—ಉದಕದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿ | ಪಶುರ್ನ ಶಿಶ್ವಾ—ವತ್ಸಯುಕ್ತವಾದ ಗೋವಿನಂತೆ (ಮಲಗಿರುವ ಪಶುವಿನಂತೆ ಸಂಕುಚಿತ ಗಾತ್ರವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನು) | ವಿಭುಃ—(ಗರ್ಭಸಹಿತವಾದ ಹಸುವಿನಂತೆ) ದೊಡ್ಡ ದಾಗಿಯೂ ಇರುವನು | ದೂರೇಭಾಃ—ದೂರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಲಾಯಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು) | ಅಪ್ಸು—ಉದಕದಲ್ಲಿ | ಹಂಸೋ ನ—ಹಂಸದಂತೆ | ಸೀರ್ದ—ಉಪವಿಷ್ಟನಾಗಿ | ಶ್ವಸಿತಿ—ಪ್ರಾಣಧಾರಣ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಧಕಾರಾವೃತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನು. ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬುದ್ಧನಾಗಿ ಜನಗಳಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪಲಾಯಿತನಾಗಿ ಉದಕದಲ್ಲಡಗಿದ್ದಾಗ ಸಂಕುಚಿತ ಗಾತ್ರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಮಲಗಿದ್ದ ಪಶುವು ಎಚ್ಚೆತ್ತಮೇಲೆ ಅವಯವಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ, ನೀರಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆಕಾರವನ್ನು ತಾಳುವ ಅಗ್ನಿಯು, ಉದಕದಲ್ಲಿ ಹಂಸದಂತೆ ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He breaths amidst the waters like a sitting swan ; awakened at the dawn, he restores by his operations consciousness to men ; he is a creator, like Soma ; born from the waters, (where he lurked) like an animal with colied-up limbs, he became enlarged, and his light (spread) afar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶಾಂ ಚೇತಿಷ್ಯಃ—ಪ್ರಜಾನಾಂ ಅತಿಶಯೇನ ಚೇತಯಿತಾ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ | ರಾತ್ರಾ ಸರ್ವೇ-ಜನಾಃ ಅಂಧಕಾರಾವೃತಂ ಸರ್ವಂ ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರಕಾಶಾತ್ ಜಾನಂತಿ | ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿ ಇರುವನು.

ಉಷರ್ಭುತ್—ಉಷಸಿ ಬುಧ್ಯತೇ ಇತಿ ಉಷರ್ಭುತ್ | ಉಷಸಿ ಉಷಃ ಕಾಲೇ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದೌ ಪ್ರಬುದ್ಧಃ | ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಾಗಿ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯೋಗಶೀಲರು ಉದ್ಬೋಧನೆ ಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉಷರ್ಭುಧನೆನಿಸಿರುವನು.

ಸೋಮೋ ನ ವೇಧಾಃ—ಸೋಮ ಇವ ವಿಧಾತಾ ಸ್ತಷ್ಟಾ | ಸೋಮೋ ಯಥಾ ಸಕಲಮೋಷಧಿ
ರೂಪಂ ಭೋಗ್ಯಜಾತಂ ಸೃಜತಿ | “ಸೋಮೋ ವಾ ಓಷಧೀನಾಂ ರಾಜಾ” (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೯-೧.)
ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತಥಾ ಸಕಲಂ ಭೋಕ್ತೃಜಾತಂ ಸೃಜತಿ ಅಗ್ನೇರೇವ ಭೋಕ್ತೃ ರೂಪೇ
ಣಾವಸ್ಥಾನಾತ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಮ್—“ಅಗ್ನಿರನ್ನಾದೋಽನ್ನಪತಿಃ” ಇತಿ |
ವಾಜಸನೇಯಕೇಽಪಿ ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯಯೋರಗ್ನೀಷೋಮಾತ್ಮಕತ್ವಮಾಮ್ನಾತಮ್—“ಏತಾವದ್ವಾ
ಇದಮನ್ನಂ ಚೈವಾನ್ನಾದಶ್ಚ ಸೋಮ ಏವಾನ್ನಮಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ” ಇತಿ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮದೇವನೇ,
ವಿಧಾತಾ-ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮನಂತೆ ವಿಧಾತೃವಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮನ ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನಾಗಿರುವನು. ಸೋಮದೇವನು ಓಷಧಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ರಾಜನಾಗಿರುವನು
ಎಂದು ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೯-೧ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩-೯-೧೭-೧ ನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೋಮದೇವನು ಮೂಲಿಕೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲ
ವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯು ಭೋಗ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಭೋಕ್ತೃ
ವಾಗಿರುವನು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೨-೫-೭-೩ ನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವ ಭೋಕ್ತೃ
ವಾಗಿರುವನು. ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ
ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸೋಮನಿಗೆ ಭೋಗ್ಯರೂಪವೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಭೋಕ್ತೃರೂಪವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಸೋಮ ಏವಾನ್ನಂ
ಅಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮಾಗ್ನಿಗಳು ಭೋಗ್ಯಭೋಕ್ತೃಗಳಾಗಿರುವರು.

ಪಶು ನ೯ ಶಿಶ್ನಾ ವಿಭುಃ-ಉದಕಮಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನೋ ಅಗ್ನಿಃ ಶಯಾನಃ ಪಶುವಿನ ತನೂಕೃತಃ
ಸಂಕುಚಿತಗಾತ್ರಃ ಅಭೂತ್ | ತತಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಸನ್ನಿಭುಃ ಪ್ರಭೂತಃ ಸಂಪನ್ನಃ | ಯದ್ವಾ ಶಿಶುನಾ
ಗರ್ಭಸ್ಥೇನ ವತ್ಸೇನ ಸಹಿತಾ ಗೌರಿವ ವಿಭುಃ ಪ್ರಭೂತಾವಯವೋ ಜಾತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಉದಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಅಗ್ನಿ ದೇವನು ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಶರೀರವು ಪಶುವಿನ ಶರೀರದಂತೆ (ಕುಗ್ಗಿದ್ದಿತು) ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾದ
ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಇದ್ದಿತು. ಉದಕಗಳ ಅವೃತರಸದಿಂದ ಪುಷ್ಟನಾದನಂತರ ದೃಢವಾದ ಮತ್ತು ದೊಡ್ಡದಾದ ಶರೀರ
ದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಮತ್ತು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಕರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗೋವಿನಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು
ಚೆನ್ನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು. ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು.

ದೂರೇ ಭಾಃ-ದೂರೇ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟದೇಶೇಽಪಿ ಭಾಃ ಪ್ರಕಾಶೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಗ್ನಿಯು ದೂರದಲ್ಲಿ
ದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅವನ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಪ್ರಕಾಶವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು-ತೃಣಾದೀನಿ ದಹನ್ನಗ್ನಿಃ ಶ್ವಸಿತಿ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿ ಮುಂತಾದುವುಗಳನ್ನು ಸುಡುವ
ಅಗ್ನಿಯು-ವಾಯುವಿನಂತೆ ಶಬ್ದಮಾಡುವನು, ಕ್ರತ್ವಾ ಚೇತಿಷ್ಯಃ-ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳಮಟ್ಟಿನ
ಮೇಧಾವಿಯು, ವಿಶಾಮುಷರ್ಭುತ್-ಮನುಷ್ಯರ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದ್ಬುಧನಾಗುವನು, ಎಂದು ಅರ್ಥ
ವನ್ನೂ ಸೋಮೋ ನ ಮೇಧಾಃ-ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವಿ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಋತಪ್ರಜಾತಃ-

ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋತಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ ಉದಕಂ ನಾ ತತಃ ಉತ್ಪನ್ನಃ---ಋತವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಅಥವಾ ನೀರುಗಳು. ಅಗ್ನಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಅಥವಾ ನೀರುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವನು. ಉದಕದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ವಿದ್ಯುತ್ (ಮಿಂಚುಗಳ) ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯನ. ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ತಿರುಗಿದ ಕೂಡಲೇ (ಉತ್ತರಾಯಣವು ಬಂದ ಕೂಡಲೇ) ಸೂರ್ಯಕಾಂತ ಶಿಲೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೊಳೆದು ಅದರಮೇಲೆ ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ವಣಗಿದ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಇರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶ್ವಸಿತಿ—ಶ್ವಸ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರಷದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಿಪ್ರಭೃತಿ-ಭ್ಯಃ ಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ತಿಸ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಪ್ಸು—ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಂಸಃ—ಹಸೇ ಹಸನೇ ಧಾತು. ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ಷಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ವರ್ಣಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೀದನ್—ಷಡ್ ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಶರಣ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಮಾಗಮ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ.

ಕ್ರತ್ವಾ—ಕ್ರತು+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆಜೋನಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಷರ್ಭುತ್—ಉಷಸಿ ಬುಧ್ಯತೇ ಇತಿ ಉಷರ್ಭುತ್, ಬುಧ ಅವಗಮನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾಚೋಬಶೋಭಷ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯ ಬಶ್ಯಾದ ಬಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಅಹರಾದೀನಾಂ ಪತ್ಯಾದಿಷೂಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷಸ್ ಶಬ್ದದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಉಷರ್ಭುಧ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ. ನಾವಸಾನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವ. ಉಷರ್ಭುತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶ್ಯಾ - ಶೋ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಅದೇಚಿಲುಪದೇಶೇಶಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಃ ಕಿತ್ ಸನ್ವಚ್ಛೇ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ಯಜೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸನ್ಯತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಸನ್ನಿನ ನಿತ್ವಕ್ಕೂ ಅತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವನ್ನೂ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಿಶು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣಮಾಡುವಾಗ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಥಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಸ.ವಿಗೆ ಸುಸಾಂಸುಲುಕ್ - ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ದ್ವಿತೀಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕಚಗಕ್ಕೆ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೂರೇಭಾಃ - ದೂರೇ ಭಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದೂರೇಭಾಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇಕೈತಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬ ಅಲುಕ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪೋಧಾತು - ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಸಮಾಸಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ || ೯-೧೦ ||

ಅರವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅರವತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ರಯಿರಿತಿ ದಶರ್ಚಂ ದ್ವೈಪದಮಧ್ಯಯನತಃ ಪಂಚರ್ಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪರಾಶರಸ್ಯಾರ್ಷ-
ಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ರಯಿರಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು - ರಯಿರ್ನ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಯಿರಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೬೬

॥ ಓಂ ॥

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೧೨ ॥ ಸೂಕ್ತ—೬೬ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೫ ॥ ವರ್ಗ—೧೦ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ (೧೦) ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಪಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ಷಃ ॥

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ॥

ಛಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟ್ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ರಯಿರ್ನ ಚಿತ್ರಾ ಸೂರೋ ನ ಸಂದ್ಯಗಾಯುರ್ನ ಪ್ರಾಣೋ
ನಿತ್ಯೋ ನ ಸೂನುಃ |

ತಕ್ವಾ ನ ಭೂರ್ನಿರ್ವನಾ ಸಿಸಕ್ತಿ ಪಯೋ ನ ಧೇನುಃ ಶುಚಿ-
ವಿಭಾವಾ || ೧ || ೨ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ರಯಿಃ | ನ | ಚಿತ್ರಾ | ಸೂರಃ | ನ | ಸಂದ್ಯಕ್ | ಆಯುಃ | ವ | ಪ್ರಾಣಃ |

ನಿತ್ಯಃ | ನ | ಸೂನುಃ |

ತಕ್ವಾ | ನ | ಭೂರ್ನಿಃ | ನನಾ | ಸಿಸಕ್ತಿ | ಪಯಃ | ವ | ಧೇನುಃ |

ಶುಚಿಃ | ವಿಭಾವಾ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನೀ ರಯಿರ್ನ ಧನಮಿವ ಚಿತ್ರಾ ಚಾಯನೀಯೋ ವಿಚಿತ್ರರೂಪೋ ವಾ ಸೂರೋ ನ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಸಂದ್ಯಕ್ ಸಂದ್ರಷ್ಟ್ವಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸ್ತುನಾಂ ದರ್ಶಯಿತಾ ಆಯುರ್ನ ಪ್ರಾಣ ಆಯು-
ರ್ಮುಖೇ ಸಂಚರನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಶ್ನಸನ್ನಾಯುರಿವ ಪ್ರಿಯತಮಃ | ಯದ್ವಾ | ಯಥಾ ಪ್ರಾಣನಾಯು-
ರಾಯುರ್ಜೀವನಮವಸ್ಥಾಪಯತಿ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಯಾವದ್ಧ್ಯಸ್ತೀನ್ ಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣೋ ವಸತಿ
ತಾವದಾಯುರಿತಿ | ಏವಮಗ್ನಿರಪಿ ಜಾತರರೂಪೇಣಾಯುಷೋಽವಸ್ಥಾಪಯಿತಾ | ನಿತ್ಯೋ ನ ಸೂನು-
ರ್ನಿತೋ ಧ್ರುವಃ ಪುತ್ರೇ ಇವ ಪ್ರಿಯಕಾರೀ | ಯಥಾರಸಃ ಪುತ್ರಃ ಪಿತುರ್ಹಿತಮೇವಾಚರತಿ ತದ್ವದಯ-
ಮಪಿ ಹಿತಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿತಾ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಪುತ್ರಃ ಪಿತೇ ಲೋಕಕೃಜ್ಞಾತವೇದಃ |
ತ್ಯೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೭-೧೦ | ಇತಿ | ತಕ್ವಾ ನ ಗತಿಮಾನಶ್ಚ ಇವ ಭೂರ್ಣಿರ್ಭರ್ತಾ | ಯಥಾಶ್ಚ ಉಪರ್ಯಾ-
ರೂಢಂ ಪುರುಷಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಧಾರಯತಿ ಪೋಷಯತಿ ವಾ ತದ್ವದಯಮಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಯೋ ನ ಧೇನುಃ
ಪಯೇ ಇವ ಪ್ರೀಣಯಿತಾ ಶುಚಿದೀಪ್ತಃ ವಿಭಾವಾ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಃ | ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೋಽ-
ಗ್ನಿರ್ವನಾ ವನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ಸಿಷಕ್ತಿ | ದಗ್ಧಂ ಸಮವೈತಿ | ಸೇವತೇ ವಾ || ಚಿತ್ರಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ಸೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ನಿತ್ಯಃ | ನೇಧ್ರುವೇ | ಮ. ೪-೨-೧೦೪ | ಇತಿ ತ್ಯೈಸ್ | ಪ್ರತ್ಯ-
ಯಸ್ಯ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವ ಉಪಸರ್ಗಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ತಕ್ವಾ | ತಕ ಹಸನೇ | ಗತಿಕರ್ಮಸು
ಪರಿತತ್ವಾದತ್ರೇ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ತಕತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ತಕ್ವಾ | ಅನ್ಯೇಭೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ವನಿಪ್ |
ಭೂರ್ಣಿಃ | ಘೃಣಿಃ ಪೃಶ್ನಿರಿತ್ಯಾದೌ ಭರತೇರ್ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಯಮಗ್ನಿಃ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು) | ರಯಿರ್ನ—ಧನದಂತೆ | ಚಿತ್ರಾ—ಇಷ್ಟನೂ (ವಿಚಿತ್ರರೂಪನು) |
ಸೂರೋ ನ—ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಸಂದ್ಯಕ್—ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡತಕ್ಕವನು (ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡ
ತಕ್ಕವನು) | ಆಯುಃ—ಮುಖದಲ್ಲಿ (ಸಂಚರಿಸುವ) | ಪ್ರಾಣೋ ನ—ವಾಯುವಿನಂತೆ (ಪ್ರಿಯನೂ) |
ಪ್ರಾಣಃ—ವಾಯುವು | ಆಯುರ್ನ—ಆಯುಸ್ಸಿನಂತೆ (ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಆಯುರ್ವರ್ಧಕನೂ) |
ನಿತ್ಯಃ—(ಪಿತೃವಿನ) ಹಿತವನ್ನಾಚರಿಸುವ | ಪುತ್ರಃ ನ—(ಪಿತೃವಿನ) ಪುತ್ರನಂತೆ (ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ದೊರಕಿಸುವವನೂ) |
ತಕ್ವಾ ನ—ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಶ್ವದಂತೆ | ಭೂರ್ಣಿಃ—ಧಾರಣ (ಪೋಷಣ) ಮಾಡುವವನೂ | ಧೇನುಃ—
ಗೋವು | ಪಯೋ ನ—ಪ್ರೀತವನ್ನು (ಕೊಡುವಂತೆ ಪೋಷಕನೂ) | ಶುಚಿಃ—ದೇದೀಪ್ಯಮಾನನೂ |
ವಿಭಾವಾ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನೂ (ಆಗಿ) | ವನಾ—ಕಾಡುಗಳನ್ನು | ಸಿಷಕ್ತಿ—(ದಹಿಸಲು)
ಸಮಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾನೆ) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದ್ರವ್ಯದಂತೆ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯನೂ, ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಕನೂ, ವಾಯುವಿನಂತೆ ಆಯುರ್ವರ್ಧಕವೂ, ಪಿತೃವಿನಂತೆ
ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕವನೂ, ಆಶ್ವವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವಂತೆ ಧಾರಣಮಾಡು

ವವನೂ, ಸ್ವೀರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಗೋವಿನಂತೆ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕನೂ, ತೇಜೋಯುಕ್ತನೂ, ವಿಶೇಷ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ವನಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. (ದಹಿಸುತ್ತಾನೆ).

English Translation

Agni, who is of variegated form like wealth, who is the surveyor of all like the sun, who is protector of life like the vital air (Prana), who is the doer of good like a son, who upholds the universe like a horse, who is the giver of gratification like a cow, who is pure and radiant, consumes the forests.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರೋ ನ ಸಂದೈಕ್—ಸೂರ್ಯ ಇವ ಸಂದೈಷ್ಟ್ವಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸ್ತುನಾಂ ದರ್ಶಯಿತಾ | ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಹಾಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಆರು ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಕ್ರಮದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಆಯುರ್ನ ಪ್ರಾಣಃ—ಆಯುರ್ಮುಖೇ ಸಂಚರನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯ ವಾಯುರಿವ ಪ್ರಿಯತಮಃ | ಯದ್ವಾ ಯಥಾ ಪ್ರಾಣವಾಯುಃ ಆಯುಃ ಜೀವನಮವಸ್ಥಾಪಯತಿ | ತಥಾಚಾಮ್ನಾಯತೇ— 'ಯಾವದ್ವೈಸ್ತ್ವಿಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣೋ ವಸತಿ ತಾವದಾಯುಃ (ಕೌ. ಉ. ೩-೨) ಇತಿ | ಏವಮಗ್ನಿರಪಿ ಜಾತರರೂಪೇಣಾಯುರವಸ್ಥಾಪಯಿತಾ | ನ ಎಂಬುವದು ಉಪಮಾವಾಚಕವು. ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿದೇವನು ಆಯುಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾ ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನು ಕ್ಲೃಪ್ತ ಮಾಡುವನು ಮತ್ತು ಜೀವಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವವರಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವಿತಕಾಲರೂಪವಾದ ಆಯುಸ್ಸು ಕ್ಲೃಪ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಕೌಷೀತಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯವು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದು. ಇದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಶರೀರದ ಒಳಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸಂಗಡ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಜಠರಾಗ್ನಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕ್ಲೃಪ್ತಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಸ್ವಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆಯುಶ್ಚಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೭) ಆಯುರ್ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನಮಿವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಆಹಾರವನ್ನು ಜೀರ್ಣಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಆಹಾರವು ಸರಿಯಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಂಟಾಗಿ ಜೀವಿಸುವಿಕೆಯು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ನಿತ್ಯೋ ನ ಸೂನುಃ—ನಿತ್ಯೋ ಧ್ರುವಃ ಪುತ್ರ ಇವ ಪ್ರಿಯಕಾರೀ | ಯಥಾರಸಃ ಪುತ್ರಃ ಪಿತುರ್ಹಿತಮೇವಾಚರತಿ ತದ್ವದಯಮಸಿ ಹಿತಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಯಿತಾ | ತಥಾಚಾಮ್ನಾಯತೇ—

‘ಪುತ್ರಃ ಪಿತ್ರೇ ಲೋಕಕೃಜ್ಞಾ ತವೇದಾಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೭-೧೦) ಇತಿ | ನ ಎಂಬುವುದು ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದ ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಮಾನಾಚಾರವಾಗಿರುವುದು, ಸೂನು ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಮಾನವಾಚಕವು. ನಿತ್ಯವೆಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಕಾರಣ ಸಮಾನಧರ್ಮವಾಗಿರುವುದು. ಉಪಮಾನ, ಉಪಮೇಯ, ವಾಚಕ, ಸಮಾನಧರ್ಮಗಳೆಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಕಾರಣ ಇದು ಪೂರ್ಣೋಪಮಾಲಂಕಾರವೆನಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಸೂನು: ಎಂಬ ಪದವು ಪುತ್ರನೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಔರಸಪುತ್ರನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ದಶವಿಧ ಪುತ್ರರನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೂ ಔರಸಪುತ್ರನು (ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗನು) ತನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸುಖಕರವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ ಮೂಲಕ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩-೭-೭-೧೦ ನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಲೋಕಹಿತಕಾರಿತ್ವವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು.

ತಕ್ಕಾ ನ ಭೂರ್ಣಿಃ—ಗತಿಮಾನಶ್ಚ ಇವ ಭರ್ತಾ | ಯಥಾ ಅಶ್ವಃ ಉಪಯೋಗಾರೂಢಂ ಪುರುಷಂ ಬಿಭರ್ತಿ, ಧಾರಯತಿ, ಪೋಷಯತಿ ವಾ ತದ್ವದಯಮುಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಪದವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸ್ತ್ರೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಸಾಯಣರು ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಭರ್ತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಪೋಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ವೇಗಶಾಲಿಯಾದ ಕುದುರೆಯು ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಸವಾರನನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಕೆಡವದೆ ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ವಿಸತ್ತಿಗೆ ಸಿಕ್ಕದಂತೆ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಕ್ಕಾ ನ ಭೂರ್ಣಿಃ ಪನಾ ಸಿಷಕ್ತಿ ಎಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಕ್ಕಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀನನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಭೂರ್ಣಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವು ಭ್ರಮುಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಕಳ್ಳನು ಕದ್ದು ತಿರುಗುತ್ತಾ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಕಾಡಿಗಿಚ್ಚಿನ ರೂಪದಿಂದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಿತ್ರಾ - ಚಿತ್ರ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂದ್ಯಕ್—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಪಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ಠಸೃಜ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಕ್ಪಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ನಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವ. ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಯಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಣಃ—ಅನ ಪ್ರಾಣನೇ ಧಾತು. **ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅನಿತೇಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಃ—ಅವ್ಯಯಾತ್ ತ್ಯಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೧೦೪) ಎಂದಿರುವಾಗ **ನೇರ್ಧುವೇ** (ಪಾ. ಮ. ೪-೨-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿಶ್ಚಲ (ಅನಿವಾಶಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕ್ವಾ—ತಕ ಹಸನೇ ಧಾತು. ಗತ್ಯರ್ಥಕಗಳ ಮಧ್ಯೇ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಿದೆ. ತಕತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಇತಿ ತಕ್ವಾ. **ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕ್ವನಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ **ಸರ್ವನಾಮಸಾ ನೇಚಾ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತೋಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. **ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. **ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಾಂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭೂಣೀಃ—ಘಣಿ ಪೃಶ್ನಿ ಸಾಷ್ಟಿಃ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೃಜ್ ಭರಣೇ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ವನಾ—ಶೇತ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತಿಗೆ ಬಂದ ಶಿಗೆ ಲುಕ್.

ವಿಭಾವಾ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. **ಅತೋಮನಿನ್ ವನಿಪ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಭಾವನ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ನಾಂತೋಪಧಾದೀರ್ಘ. ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಾಧಾರ ಕ್ಷೇಮಮೋಕ್ಷೋ ನ ರಣ್ಣೋ ಯವೋ ನ ಪಕ್ಷೋ

ಜೀತಾ ಜನಾನಾಂ |

ಯುಷಿರ್ನ ಸ್ತುಭ್ವಾ ವಿಕ್ಸು ಪ್ರಶಸ್ತೋ ವಾಜೀ ನ ಪ್ರೀತೋ

ವಯೋ ದಧಾತಿ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ದಾಧಾರ | ಕ್ಷೇಮಂ | ಓಕಃ | ನ | ರಣ್ವಃ | ಯವಃ | ನ | ಪಕ್ಷಃ | ಜೇತಾ |

ಜನಾನಾಂ |

ಋಷಿಃ | ನ | ಸ್ತುಭ್ವಾ | ನಿಕ್ಷು | ಪ್ರಶಸ್ತಃ | ವಾಜೀ | ನ | ಪ್ರೀತಃ | ವಯಃ |

ದಧಾತಿ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಕ್ಷೇಮಂ ಲಬ್ಧಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ರಕ್ಷಣಂ ದಾಧಾರ | ಧಾರಯತಿ | ಸ್ತೋತ್ರಭೋಗೇ
ದತ್ತಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ರಕ್ಷಣಂ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋತಿತಿ ಭಾವಃ | ಓಕೋ ನ ನಿನಾಸಸ್ಥಾನಂ ಗೃಹಮಿವ
ರಣ್ವೋ ರಮಣೀಯಃ | ಯದ್ವಾ ಗಂತವ್ಯಃ | ಗೃಹವತ್ಪರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯವೋ ನ
ಯವ ಇವ ಪಕ್ಷಃ | ಯಥಾ ಪಕ್ಷೋ ಯವ ಉಪಭೋಗಯೋಗ್ಯೋ ಭವತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಸಾಕಾದಿ-
ಕಾರ್ಯಹೇತುತಯೋಪಭೋಗ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಜನಾನಾಂ ಜೇತಾ ಶತ್ರುಜನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇಭಿಭವಿತಾ
ಋಷಿರ್ನ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟಾ ಋಷಿರಿವ ಸ್ತುಭ್ವಾ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ತೋತಾ ನಿಕ್ಷು ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣೇಷು
ಮನುಷ್ಯೇಷು ಪ್ರಶಸ್ತಃ ಪ್ರಖ್ಯಾತಃ ವಾಜೀ ನೆ ಅಶ್ವ ಇವ ಪ್ರೀತೋ ಹರ್ಷಯುಕ್ತಃ | ಯಥಾಶ್ವೋ ಹರ್ಷ
ಯುಕ್ತೋ ಯುದ್ಧಾಭಿಮುಖಂ ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವದಯಮಪಿ ದೇವಾನಾಂ ಹರ್ವಿವಹನೇ ಹರ್ಷಯುಕ್ತೋ
ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿರ್ವಯೋಽನ್ನಂ ದಧಾತಿ | ದಧಾತು | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಧಾತಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ವಯಃ ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ವಯಃ ಪ್ಲದ್ವೀತಿ ತನ್ನಾಮಸು ಸಾರಾತ್ || ದಾಧಾರ | ತುಜಾದೀನಾಮಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಕ್ಷೇಮಂ | ಪ್ರಿಯತಿ ನಿವಸತ್ಯನೇನೇತಿ ಕ್ಷೇಮಃ | ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ | ನಿತ್ಯಾ-
ದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಣ್ವಃ | ರವಿ ಧನಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಇದಿತ್ಯಾನ್ಮನ್ |
ಜೇತಾ | ತೃನಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ | ಜನಾನಾಂ | ಯತಶ್ಚ ನಿರ್ಧಾರಣಂ | ಪಾ. ೨-೩-೪೦ | ಇತಿ
ನಿರ್ಧಾರಣೇ ಷಷ್ಠೀ | ನೇಯಂ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠೀತಿ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠೇತಿ ಷಷ್ಠೀಪ್ರತಿಷೇಧೋ
ನ ಭವತಿ | ಸ್ತುಭ್ವಾ | ಸ್ತೋಭತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಕ್ವನಿಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕ್ಷೇಮಂ—(ಲಬ್ಧವಾದ ಧನದ) ರಕ್ಷಣವನ್ನು | ದಾಧಾರ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) |
ಓಕೋ ನ—ನಿನಾಸಸ್ಥಾನದಂತೆ | ರಣ್ವಃ—ರಮಣೀಯನು, (ಗಮ್ಯನು.) | ಪಕ್ಷಃ—ಪಕ್ಷವಾದ | ಯವೋ
ನ—ಯವಧಾನದಂತೆ (ಉಪಭೋಗಸಾಧನನು.) | ಜನಾನಾಂ—ಶತ್ರು ಜನಗಳ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು.) | ಜೇತಾ—

ಜಯಕರ್ತೃವು (ಜಯಿಸತಕ್ಕವನು.) | ಋಷಿರ್ನ—(ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಾದ) ಋಷಿಯಂತೆ | ಸ್ತುಭ್ವಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು | ವಿಹ್ವು—ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ | ಪ್ರಶಸ್ತಃ—ಪ್ರಖ್ಯಾತನು | ವಾಜೋ ನ—ಅಶ್ವದಂತೆ | ಪ್ರೀತಃ—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತನು) ಸಂತೋಷಯುಕ್ತನು (ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು) | ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ದಧಾತಿ—ದಾನಮಾಡಲಿ. (ಕೊಡಲಿ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ದತ್ತವಾದ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನೂ, ನಿವಃಸ್ಥಾನವು ಸಕಲರಿಂದ ಹೇಗೆ ಗಮ್ಯವೋ ಹಾಗೆ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಪ್ಯನೂ, ಪಕ್ವವಾದ ಯವದಂತೆ ಉಪಭೋಗಸಾಧನನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃಗಳಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ, ಉತ್ತಮಾಶ್ವದಂತೆ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಹವಿರ್ವಹನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಯುಕ್ತನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡಲಿ

English Translation.

Like a beautiful mansion, he protects property; he (nourishes people), like barley; he is the conqueror of (hostile) men; he is like a Rishi, the praiser (of the Gods), eminent amongst (devout) persons, delighted like a steed, may he bestow upon us food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ಷೇಮಂ ದಾಧಾರ—ಲಭ್ಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ರಕ್ಷಣಂ ಧಾರಯತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದನ್ನು ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದು ರಕ್ಷಣವೆನಿಸಿರುವುದು.. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು.

ಓಕೋ ನ ರಣ್ಣಃ—ಗೃಹಮಿವ ರಮಣೀಯಃ ಯದ್ವಾ ಗಂತವ್ಯಃ | ಅಗ್ನಿದೇವನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ವಾಸಮಾಡುವ ಮನೆಯ ಹಾಗೆ ಅನಂದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ಅಥವಾ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆಶ್ರಯಿಸುವರು.

ಯವೋ ನ ಪಕ್ವಃ—ಯಥಾ ಪಕ್ವೋ ಯವ ಉಪಭೋಗಯೋಗ್ಯಃ ಭವತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಪಾಕಾದಿಕಾರ್ಯಹೇತುತಯಾ ಉಪಭೋಗ್ಯಃ | ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲಿತು ಹಣ್ಣಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು ಉಪಭೋಗ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಪಾಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇವಿಸಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವನು.

ನಾಜೀ ನ ಪ್ರೀತಃ—ಅಶ್ವ ಇವ ಹರ್ಷಯುಕ್ತಃ | ಕುದುರೆಯು ಸಂತೋಷವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಹೋಗುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಲು ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುವನು.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಓಕೋ ನ ರಣ್ವಿಃ, ಯಮೋ ನ ಪಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಗೃಹವಿವ ಚ, ಯವ ಇವ ಚ ಪಕ್ಷಃ ಎಂದು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವದಿಂದ (ಅನ್ವಯವನ್ನು) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಮನೆಯಂತೆಯೂ, ಯವಧಾನ್ಯದಂತೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ರಮಣೀಯನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಾಧಾರ—ಧೃಙ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿಪ್ತಿಗೆ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ. ತುಜಾದೀನಾಂ ದೀರ್ಘೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಉರಣ್ ರಸರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾಧಾರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕ್ಷೇಮಮ್—ಕ್ಷಿಯತಿ ನಿವಸತಿ ಅನೇನ ಇತಿ ಕ್ಷೇಮಃ. ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಕ್ಷೇಮ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಣ್ವಿಃ—ರವಿ ಧನಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಅಲಿಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರಣ್ವಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಕ್ಷಃ—ಡುಪಚಿಷ್ ಸಾಕೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಚೋ ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಇದು ಅಸಿಧ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಚೋಃಕುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಪಕ್ಷ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಜೇತಾ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರ್ಥಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಜೇತ್ವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಚ್ಛಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋದುಶನಸ್ವರು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆನಜಾದೇಶ. ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್—

ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಜೇತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜನಾನಾಂ (ಜೇತಾ)—ಯತಶ್ಚ ನಿರ್ಧಾರಣಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೧) ಜಾತಿ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯಾ, ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವಾಗ ಅವಧಿಮುಕ್ತಾದ ವಸ್ತುವಾಚಕಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತಿತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತುಭ್ವಾ—ಸ್ತು ಭ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತುಭ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಸ್ತುಭ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರ-ಕೋಪಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಪ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪-೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದುರೋ¹ಕಶೋಚಿಃ ಕ್ರತು¹ರ್ನ ನಿತ್ಯೋ ಜಾಯೇ¹ವ ಯೋನಾ¹ವರಂ

ವಿಶ್ವಸೇ¹ |

ಚಿತ್ರೋ¹ ಯದಭ್ರಾಟ್¹ ಛ್ವೀತೋ ನ ವಿಕ್ವು ರಥೋ¹ ನ ರುಕ್ಮೀ

ತ್ವೇಷಃ¹ ಸಮತ್ಸು || ೫ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದುರೋಕಃ ಶೋಚಿಃ | ಕ್ರತುಃ | ನ | ನಿತ್ಯಃ | ಜಾಯಾ ಇವ | ಯೋನಾ |

ಅರಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ |

ಚಿತ್ರಃ | ಯತ್ | ಅಭ್ರಾಟ್ | ಶ್ವೇತಃ | ನ | ವಿಕ್ಷು | ರಥಃ | ನ | ರುಕ್ಮೀ |

ಶ್ವೇಷಃ | ಸಮತ್ ಸು || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದುರೋಕಶೋಚಿದುರ್ವೃತ್ತಪತೇಜಾಃ ಕ್ರತುರ್ನ ನಿತ್ಯಃ | ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾ | ಸ ಇವ
ಧ್ರುವಃ | ಯಥಾ ಸ ಕರ್ಮಸು ಧ್ರುವೋಽಪ್ರಮತ್ತಃ ಸನ್ ಜಾಗರ್ತಿ ತದ್ವದಯಮಹ್ಯಗ್ನಿಃ ಕರ್ಮಸು
ರಕ್ಷಸಾಂ ದಹನೇ ಧ್ರುವೋ ಜಾಗರ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೋನೌ ಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಜಾಯೇವ ಯೋಷಿದಿವ
ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನೋ ವಸ್ತುವಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಯಷ್ಟೃಜನಾಯಾರಮ್ಬಲಂ
ಭೂಷಣಂ ಭವತಿ | ಯಥಾ ಜಾಯಯಾ ಗೃಹಮಲಂಕೃತಂ ಭವತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿನಾ ಯಜ್ಞಗೃಹಮಹ್ಯಲಂ-
ಕೃತಂ ಸದ್ವೃತ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಚಿತ್ರಶ್ಚಾಯನೀಯೋ ವಿಚಿತ್ರದೀಪ್ತೀರ್ವಾ ಯದ್ಯದಾಯಮಗ್ನಿರಭ್ರಾಟ್
ಭ್ರಾಜತೇ ತದಾನೀಂ ಶ್ವೇತೋ ನ ಶುಭ್ರವರ್ಣ ಆದಿತ್ಯ ಇವ ಭವತಿ | ರಾತ್ರೌ ಹೃಹನಿ ಸೂರ್ಯ ಇವಾಗ್ನಿಃ
ಪ್ರಕಾಶಕೋ ಭವತಿ | ವಿಕ್ಷು ಪ್ರಜಾಸು ರಥೋ ನ ರಥ ಇವ ರುಕ್ಮೀ ಸುವರ್ಣವದ್ರೋಚಮಾನದೀಪ್ತಿ-
ಯುಕ್ತಃ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಶ್ವೇಷೋ ದೀಪ್ತಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಯದಭ್ರಾಡತಿ
ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ದಯಃ || ದುರೋಕಶೋಚಿಃ | ಉಚಿ ಸಮನಾಯೇ | ಈಷದ್ಭುಃಸುಷ್ವಿತಿ ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥೇ
ಖಲ್ | ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕೃತ್ವಂ | ಲಿತ್ಸ್ವರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದುರೋಕಂ
ಶೋಚಿಸ್ತೇಜೋ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅರಂ | ನಾಲಮೂಲೇತ್ಯಾದಿನಾ |
ಮ. ೮-೨-೧೮ | ಲಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಃ | ಅಭ್ರಾಟ್ | ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತೌ | ಲಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈ-
ಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ವ್ರಶ್ವಾದಿಷತ್ವೇ ಜಶ್ವಂ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ |
ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಸಮತ್ಸು | ಸಮಾನಂ ಮಾದ್ಯಂತೈಷ್ವಿತಿ ಸಮದಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ |
ಔಣಾದಿಕೋಽಧಿಕರಣೇ ಕ್ವಿಪ್ | ಸಮಾನಸ್ಯ ಚ್ಛಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ | ಯದ್ವಾ | ಸಮ್ಯಗ್ತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ
ವೀರಾನಿತಿ ಸಮತ್ | ಸಂಪೂರ್ವದತ್ತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ಪೇಚಿ ಕ್ವಿಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ—ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಕ್ರತುರ್ನ—ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಿನಂತೆ
ನಿತ್ಯಃ—(ರಾಕ್ಷಸಾದಿನಾಶದಲ್ಲಿ) ಜಾಗೃತನು | ಯೋನೌ—ಮನೆಯಲ್ಲಿ (ಇರುವ) | ಜಾಯೇವ—ಗೃಹಿಣಿ
ಯಂತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಮೈ—ಎಲ್ಲ ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳಿಗೂ | ಅರಂ—ಅಲಂಕಾರಪ್ರಾಯನು | ವಿಷ್ಣು—ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ |
ರಥೋ ನ—ರಥದಂತೆ | ರುಕ್ಮೀ—ಸುವರ್ಣದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನೂ | ಸಮತ್ಸು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ |
ತ್ವೇಷಃ—ದೀಪ್ತನೂ ಆದ | ಚಿತ್ರಃ—ವಿಚಿತ್ರಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಭ್ರಾಹಿ—
ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ (ಅಗ) | ಶ್ವೇತೋ ನ—ಶುಭ್ರವರ್ಣನಾದ (ಆದಿತ್ಯನಂತೆ ಇರುತ್ತಾನೆ.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯ ತೇಜಸ್ಸು ಇತರರಿಂದ ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯವಾದುದು ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವು ಹೇಗೆ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತನೋ
ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಜ್ಞಘಾತುಕರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಜಾಗೃತನು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಿಯ ಮನೆಗೂ
ಗೃಹಿಣಿಯಂತೆ ಅಲಂಕಾರಭೂತನು. ಪ್ರಜಾಗಣದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ರಥದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು. ಸಂಗ್ರಾಮ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಶುಭ್ರಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Agni, of unattainable effulgence, is like a vigilant sacrificer; he is
(an ornament to all in the sacrificial chamber), like a woman in a dwelling ;
when he shines with wonderful lustre, he is like the white (sun), or like
a golden chariot amongst men resplendent in battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ರತುರ್ನ ನಿತ್ಯಃ—ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾ ಸ ಇವ ಧ್ರುವಃ | ಯಥಾ ಸಃ ಕರ್ಮಸು
ಧ್ರುವೋ ಅಪ್ರಮುತ್ತುಃ ಸಃ ಜಾಗರ್ತಿ ತದ್ವದಯಮಪಿ ಅಗ್ನಿಃ ಕರ್ಮಸು ರಕ್ಷಸಾಂ ದಹನೇ ಧ್ರುವೋ
ಜಾಗರ್ತಿ | ನ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಮಾವಾಚಕವಾಗಿ ಇವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲಸ
ಮಾಡುವವನು ತನ್ನ ಕೆಲಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪದೆ ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು
ನಾಶಮಾಡುವ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿ ಇರುವನು.

ಯೋನೌ ಜಾಯೇವ ನಿಶ್ವಸ್ಮೈ ಅರಂ—ಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಯೋಷಿದಿವ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ
ಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಯಷ್ಟೌಜನಾಯ ಅಲಂ ಭೂಷಣಂ ಭವತಿ | ಯೋನಿ ಶಬ್ದವು
(ನಿ. ೩-೧೩) ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗೃಹಿಣಿಯ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿ

ಜೋತ್ರವನ್ನು ಅಚರಿಸುವ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಇರುವನು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹೆಂಗಸಿನಿಂದ ಮನೆಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವ ಹಾಗೆ ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುವ ಮನೆಯು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು.

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ—ದುರೋಕಾಃ ಶೋಚಿಃ ದೀಪ್ತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದುಸ್ಸಹದೀಪ್ತಿಕಃ ದುಷ್ಕರಂ ಓಕೋ ಯಸ್ಯಾಂ ಸ ದುರೋಕಾಃ ಯತ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥಾತುಂ ನ ಶಕ್ಯಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾಂತಿಯು ಯಾರಿಂದಲೂ ಅಳತೆಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಸಹಿಲಶಕ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಜಾಯೇವ ಯೋನೌ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಥಾ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಭಾರ್ಯಾ ಗೃಹೇ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಕಾರ್ಯಾಯ ಪರ್ಯಾಪ್ತಾ ಏವಮಗ್ನಿರಲಂ ಪರ್ಯಾಪ್ತಃ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಕಾರ್ಯಾಯ | ಸ್ತೋತ್ರೈಣಾಂ ಸರ್ವಕಾರ್ಯಾಣಿ ಕರ್ತುಂ ಸಮರ್ಥ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನುಷ್ಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಂಡತಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಅಚರಿಸಲು ಸಮರ್ಥಳಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ಕಾರ್ಯ ಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಚಿತ್ರಃ ಯದಭ್ರಾತೌ ಶ್ವೇತೋ ನ—ಚಾಯೇನೀಯೋ ವಿಚಿತ್ರದೀಪ್ತಿರ್ವಾ | ಯದಾಯಮಗ್ನಿ- ಭ್ರಾಜತೇ ತದಾನೀಂ ಶುಭ್ರವರ್ಣ ಅದಿತ್ಯ ಇವ ಭವತಿ | ರಾತ್ರೌ ಹಿ ಅಹನಿ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಕಾಶಕೋ ಭವತಿ | ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಇವನು ಶುದ್ಧವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸೂರ್ಯನ ಹಾಗೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವನು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಹಾಗೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು.

ರಥೋ ನ ರುಕ್ಮೀ ಶ್ವೇಷಃ ಸಮತ್ಸು—ರುಕ್ಮಮಿತಿ ಹಿರಣ್ಯನಾಮ | ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ರುಕ್ಮವಾನ್ ಎಂದು ರುಕ್ಮೀ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು ಮತ್ತು ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ರಥವು ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿದೇವನು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ, ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಕಾಂತಿಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ರುಕ್ಮಶಬ್ದವು ಹದಿನೈದು ಹಿರಣ್ಯನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ ೨-೧೦) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೯) ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದುರೋಕಶೋಚಿಃ—ಉಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ದುಸಾ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈಷದ್ವೈಃಸುಷುಕ್ಯ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ದುರೋಕ

ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಲಿತಾಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದುರೋಕಂ ಶೋಚಿಃ ತೇಜಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದುರೋಕಶೋಚಿಃ, ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ-ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಃ—(೧-೫-೬೬. ೧-೨) ರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಅರಮ್—ವಾಲನೂಲ—(ಪಾ. ಮ. ೮-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭ್ರಾಟ್—ಭ್ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಜ್ಞೆನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈ ಪದದ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ವಮೃಜ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಷಕಾರಾದೇಶ. ನಾವಸಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮಬಂದರೆ ಅಭ್ರಾಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಹ್ವು—ವಿಶ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ವ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷಢೋಃ ಈ ಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವಿಹ್ವು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತ್ವತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇಷಃ—ತ್ವಿಷ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮತ್ಸು—ಸಮಾನಂ ಮಾದ್ಯಂತೇ ಏಷು ಇತಿ ಸಮದಃ ಸಂಗ್ರಾಮಾಃ (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉನ್ಮತ್ತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ) ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ ಸಮದ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಅತ್ತಿ ಭಕ್ಷಯತಿ ವೀರಾಂತಿ ಸಮತ್ (ವೀರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ) ಸಮ್‌ಪೂರ್ವವಾದ ಅದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಖರಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಸಮತ್ಸು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬-೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾಮಂ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷಪ್ರ-
ತಿತೀಕಾ |

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ ಜಾರಃ ಕನೀನಾಂ
ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸೇನಾ ಇವ | ಸೃಷ್ಟಾ | ಅಮಂ | ದಧಾತಿ | ಅಸ್ತುಃ | ನ | ದಿದ್ಯುತ್ | ತ್ವೇಷ-
ಪ್ರತಿತೀಕಾ |

ಯಮಃ | ಹ | ಜಾತಃ | ಯಮಃ | ಜನಿತ್ವಂ | ಜಾರಃ | ಕನೀನಾಂ | ಪತಿಃ |
ಜನೀನಾಂ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೃಷ್ಟಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ಸೇನೇವ ಸ್ವಾಮಿನಾ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಾ ಭಟಸಂಹತಿರಿನಾಯಮಗ್ನಿರಮಂ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಯಂ ದಧಾತಿ | ವಿದಧಾತಿ | ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಸೃಷ್ಟಾ ಸೇನೇನಾಮಂ ಬಲಂ
ದಧಾತಿ | ಸಾ ಯಥಾ ಬಲವತೀ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಬಲವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿದರ್ಶನಾಂತರಮುಚ್ಯತೇ |
ದಿದ್ಯುದಿತಿ ವಜ್ರನಾಮ | ತೇನ ಚಾತ್ರೇಷುರ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ತ್ವೇಷಪ್ರತಿತೀಕಾ ದೀಪ್ತಮುಖಾಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್
ಕ್ಷೇಪ್ತುಃ ಸಂಬಂಧಿನೀಷುರಿವ | ಸಾ ಯಥಾ ಭೀಷಯತೇ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ರಾಕ್ಷಸಾದೀನ್ ಭೀಷಯತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ನಿರುಕ್ತಂ | ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾ ಭಯಂ ನಾ ಬಲಂ ನಾ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರಿವ ದಿದ್ಯುತ್ತ್ವೇಷ-
ಪ್ರತಿತೀಕೇತ್ಯಾದಿ | ನಿ. ೧೦-೨೧ | ಯಚ್ಚತಿ ದಧಾತಿ ಸ್ತೋತ್ಯಭ್ಯಃ ಕಾಮಾನಿತಿ ಯಮೋಽಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ |
ಯದ್ವಾ | ಇಂದ್ರಾಗ್ನೋರ್ಯುಗಸದುತ್ಪನ್ನತ್ವಾದಗ್ನೀರ್ಯಮುತ್ಪಂ | ಅಸ್ತುನ್ನರ್ಥೇ ಯಾಸ್ಯೇನ ಮಂತ್ರ-
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ದರ್ಶಿತೇ | ಯಮೋ ಹ ಜಾತ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಸಂಗತಃ | ಯಮಾವಿಹೇಹ ಮಾತರೇತ್ಯಪಿ
ನಿಗಮೋ ಭವತೀತಿ | ಯೋ ಜಾತ ಉತ್ಪನ್ನೋ ಭೂತಸಂಘೋ ಯಚ್ಚ ಜನಿತ್ವಂ ಜನಯಿತವ್ಯಮುತ್ಪ-

ತ್ಯೇಮಾನಂ ಭೂತಜಾತಂ ತದುಭಯಮಪಿ ಯಮೋ ಹ ಅಗ್ನಿರೇವ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಾವಾನಾಮಾಹುತಿ-
 ದ್ವಾರಾಗ್ನೃಧೀನತ್ವಾತ್ | ಕನೀನಾಂ ಕನ್ಯಕಾನಾಂ ಜಾರೋ ಜರಯಿತಾ | ಯತೋ ವಿನಾಹಸಮಯೇ
 ಅಗ್ನೌ ಲಾಜಾದಿದ್ರವ್ಯಹೋಮೇ ಸತಿ ತಾಸಾಂ ಕನ್ಯಾತ್ವಂ ನಿವರ್ತತೇ | ಆತೋ ಜರಯಿತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
 ತಥಾ ಜನೀನಾಂ ಜಾಯಾನಾಂ ಕೃತವಿನಾಹಾನಾಂ ಪತಿರ್ಭರ್ತಾ | ತಥಾ ಚಾಖ್ಯಾಯತೇ | ಅನುಪಜಾತ-
 ಪುರುಷಸಂಭೋಗೇಚ್ಛಾವಸ್ಥಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಸೋಮೋ ಲೇಭೇ | ಸ ಚ ಸೋಮ ಈಷದುಪಜಾತಭೋ-
 ಗೇಚ್ಛಾಂ ತಾಂ ವಿಶ್ವಾವಸವೇ ಗಂಧರ್ವಾಯ ಪ್ರಾದಾತ್ | ಸ ಚ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿನಾಹಸಮಯೇಽಗ್ನಯೇ
 ಪ್ರದದೌ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಮನುಜಾಯ ಭರ್ತ್ರೇ ಧನಪುತ್ರೈಃ ಸಹಿತಾಮಿಮಾಂ ಪ್ರಾಯಚ್ಛದಿತಿ | ಇಮಮರ್ಥಂ
 ಕಾಚಿದ್ಭಕ್ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಬ್ರೂತೇ | ಸೋಮೋ ದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋ ದದದ್ಗನಯೇ | ರಯಿಂ
 ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಾದ್ಗ್ನಿರ್ಮಹ್ಯಮಥೋ ಇಮಾಂ | ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೪೧ | ಇತಿ | ಯಾಸ್ಯ ಸ್ವಾಹ |
 ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೧೦-೨೧ | ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಜನೀನಾಂ ಸಾಲ-
 ಯಿತಾ ಯತೋಽಯಮನುಷ್ಠಿತೈರ್ಯಾಗೈಃ ಫಲಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ || ಸೇನೇವ | ಇನೇನ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ
 ಸೇನಾ | ವೋಸಪರ್ಜನಸ್ಯೇತಿ ಸಭಾವಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹಿಸ್ವರಃ | ಜನಿತ್ವಂ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ |
 ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತನ್ವೇಕೇನಿತಿ ಕರ್ಮಣಿತ್ವನ್ವತ್ಯಯಃ | ಇಡಾಗಮಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜಾರಃ |
 ಜರಯತೀತಿ ಜಾರಃ | ದಾರಜಾರೌ ಕರ್ತರಿ ಚಲುಕ್ಚ | ಸಾ. ೩-೩-೨೦-೪ | ಇತಿ ನಿಪಾತ್ಯತೇ |
 ಕನೀನಾಂ | ಕನ್ಯಾಶಬ್ದಾತ್ ಪಷ್ಯೇಕವಚನೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಾತ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ |
 ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ | ಜನೀನಾಂ | ಜನ್ಯಂತ ಆಸ್ತಿತಿ ಜನಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಃ | ಇನ್ನರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತೀನ್ವ-
 ತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಯಮಃ—(ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ) ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ (ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳು ಯಮಳರಾದುದರಿಂದ) ಯಮನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಜಾತಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು | ಜನಿತ್ವಂ—ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಎಲ್ಲವೂ ಅವನೇ | ಯಮೋಹ—ಅಗ್ನಿಯೇ ಆದ | ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ನಿಕೆಯರಿಗೆ | ಜಾರಃ—ಜರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (ಪ್ರಾಣಿಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ) | ಜನೀನಾಂ—ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ (ಯಾಗಗಳಿಗೆ) | ಪತಿಃ—ಪತಿಯಾದ (ಫಲದಾಯಕನಾದ) ಅಗ್ನಿಯು | ಸೃಷ್ಟ್ವಾ—(ಸ್ವಾಮಿಯಿಂದ) ಪ್ರೇರಿತನಾದ | ಸೇನೇವ—ಸೇನೆಯಂತೆ | ತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ—ದೀಪ್ತವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ | ಅಸ್ತುಃ—ಯೋಧನ | ದಿದ್ಯುತ್ ನ—ಬಾಣದಂತೆ | ಅಮಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯವನ್ನು (ಬಲವನ್ನು) | ದಧಾತಿ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾನೆ.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾಯಕರಾದುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಮತ್ತು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವ ಸಕಲ ಭೂತಸಂಘಗಳೂ

ಅಗ್ನಿಯೇ. ಇವನು ಕನ್ನಿಕೆಯರ ಕನ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವನು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಪತಿದಾತ್ಯವು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಸೇನೆಯಂತೆ ಅಥವಾ ಯೋಧನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾದ ಬಾಣದಂತೆ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

He terrifies (his adversaries) like an army sent (against an enemy), or like the bright-pointed shaft of an archer. Agni; as Yama, is all that is born; as Yama, all that will be born : he is the lover of maidens, the husband of wives.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೃಷ್ಟಾ ಸೇನೇವ ಅನುಂ ದಧಾತಿ—ಇನೇನ ಸಹ ವರ್ತತೆ ಇತಿ ಸೇನಾ ಸ್ವಾಮಿನಾ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ಭಟಸಂಹತಿರಿವ ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಶತ್ರುಣಾಂ ಭಯಂ ಕರೋತಿ | ಯದ್ವಾ ಸೇನೇವ ಬಲಂ ದಧಾತಿ | ಸಾ ಯಥಾ ಬಲವತೀ ತದ್ವದಗ್ನಿರಸಿ ಬಲನಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಸೇನೆಯು ಯಜಮಾನನೊಡನೆ ಇರುತ್ತಾ ಶತ್ರುಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನೊಡನೆ ಇರುವ ಸೇನೆಯು ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಬಲವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಯ ಮತ್ತು ಬಲವೆಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸೃಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅನುಶಬ್ದವು ಭಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅನುಶಬ್ದೋಽತ್ರ ಭಯವಚನಃ ದ್ಯಾವಾ ಜಜ್ಞಾನಃ ಪೃಥಿವೀ ಅಮೇ ಧಾಃ (ಋ. ವೇ. ೧-೬೩-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭಯವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೇನೆಯಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ, ರಾಕ್ಷಸರಿಗಾಗಲಿ, ಜಗತ್ತಿಗಾಗಲಿ ಭಯಜನಕನು ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ

ಅಸ್ತುರ್ನ ದಿದ್ಯುತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ—ದಿದ್ಯುದಿತಿ ವಜ್ರನಾನು | ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹದಿನೆಂಟು ವಜ್ರಾಯುಧನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೧) ಪರಿತನಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದ್ಯೋತತ ಇತಿ—ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಹೊಳೆಯುವುದರಿಂದ ಆಯುಧವು ದಿದ್ಯುತ್ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯೌಗಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಬಾಣವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಬಾಣವು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಮುಖವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬಾಣವು, ಇತರರನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ರಾಕ್ಷಸರೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಭಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು 'ಸೇನೇವ ಸೃಷ್ಟಾ ಭಯಂ ನಾ ಬಲಂ ನಾ ದಧಾತ್ಯಸ್ತುರಿವ ದಿದ್ಯುತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ' (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಯಮೋ ಹ ಜಾತೋ ಯಮೋ ಜನಿತ್ವಂ—ಯಚ್ಛತಿ ದದಾತಿ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಕಾಮಾನಿತಿ ಯಮೋಽಗ್ನಿರುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೋರ್ಯುಗಪದುತ್ತನ್ನತ್ವಾದಗ್ನೀರ್ಯಮತ್ವಂ | ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಯಮನೆಂದು ಹೆಸರು ಹೊಂದಿರುವನು. ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನೂ, ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಮನಾಗಿರುವನು. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ “ಯಮೋ ಹ ಜಾತ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ಸಂಗತೇ | ಯಮಾನಿವೇಹ ಮಾತರೇತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ” (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕೀಕರಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾದ ಸರ್ವಕಾಮ ಪೂರಯಿತ್ವತ್ವರೂಪಧರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೆಬ್ಬರೂ ಯಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯರಾಗಿರುವರನ್ನು ಮತ್ತು ಲೋಕ ನಿರ್ಮಾತ್ಮಗಳಾಗಿರುವರು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು.

ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಇವೆರಡೂ ಕೂಡ ಯಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಧೀನ ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಾತ ಮತ್ತು ಜಾಯಮಾನಗಳೆಂಬ ಎರಡೂ ಯಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಚಾರಃ ಕನೀನಾಂ—ಕನ್ಯಕಾನಾಂ ಜರಯಿತಾ | ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಕನ್ಯೆಯರ ಕನ್ಯಾಭಾವವು ಹೋಗುವುದು. ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರಳುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಕನ್ಯಾಭಾವವು ನಿವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕನ್ಯಾಭಾವನಿವರ್ತಕನಾಗಿರುವನು.

ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ—ಜಾಯಾನಾಂ ಕೃತವಿವಾಹಾನಾಂ ಪತಿಃ ಭರ್ತಾ | ಅಗ್ನಿಯು ವಿವಾಹ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪತಿಯಾಗುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ಆ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗುವ ಧನ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿ ಗಳೊಡನೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕನ್ಯೆಯರಿಗೆ ಪತಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಪುರುಷನ ಸಹ ವಾಸದಿಂದ ಇರುತ್ತಾ ಪುರುಷಸಂಭೋಗೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಸೋಮನು ಮೊದಲು ಹೊಂದುವನು. ಅವನಿಂದ ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿನ ಭೋಗೇಚ್ಛೆಯು ಕನ್ಯೆಯರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯೌವನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸೋಮನು ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವನು. ಆ ಗಂಧರ್ವನು ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವಳಿಗೆ ಪತಿಯಾಗುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತಿಯು ಇರುವುದು. “ಸೋಮೋಽದದದ್ಗಂಧರ್ವಾಯ ಗಂಧರ್ವೋ ದದದಗ್ನಯೇ | ರಯಿಂ ಚ ಪುತ್ರಾಂಶ್ಚಾದಾಗ್ನಿರ್ಮಹ್ಯಮುಥೋ ಇಮಾಂ” (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೪೧) ಇತಿ | ಎಂಬ ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದರಿಂದ ಕೃತವಿನಾಹರಾದ (ವಿನಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿನಾಹವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ) ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಅವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಸೌಖ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ಧನಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಕಾರಣ ಪತಿಗಳಾಗುವರು. ಮನುಷ್ಯನು ನಾಲ್ಕನೆಯವನಾಗುವ ಕಾರಣ “ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ” ಎಂದು ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುವುದು.

ಯಾಸ್ಕರು “ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿರಿತ್ಯಪಿ ನಿಗಮೋ ಭವತಿ” (ನಿ. ಗಂ-೨೧) ಎಂದು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು.

ಯದ್ವಾ—ಜನೀನಾಂ ಪಾಲಯಿತಾ ಯತೋಽಯಮನುಷ್ಠಿತ್ಯೈ ಯಾಗ್ಯೈಃ ಫಲಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಪತಿ ಶಬ್ದವು ಪಾಲನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅವರವರು ಆಚರಿಸಿದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಆಯಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು—ಪತಿರ್ಜನೀನಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಜನಯಂತೈಪತ್ಯಾನಿ ಇತಿ ಜನಯಃ ಭಾರ್ಯಾಃ ತಾಸಾಂ ಪತಿಃ ಮಕ್ಕಳುಗಳನ್ನು ಹೆರುವವರಾದಕಾರಣ ಭರಣಯೋಗ್ಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಜನಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವರಿಗೆ ಮೊದಲು ಪತಿಯಾಗಿರುವನು. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ಪತಿಯಾಗುವನು. “ಸೋಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ವಿವಿದೇ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿವಿದ ಉತ್ತರಃ | ತೃತೀಯೋ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೇ ಪತಿಸ್ತುರೀಯಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಜಾಃ” | (ಋ. ವೇ. ಗಂ-೮೫-೪೦) ಇತಿ | ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೋಮ, ಗಂಧರ್ವ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮೂರು ಜನರು ಪತಿಯಾದನಂತರ ಮನುಷ್ಯನು ಪತಿಯಾಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಜಾರಯಿತಾ ಪಾಲಯಿತಾ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕನಧಾತುವು ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತನಾಗಿ ಕಮನೀಯಃ ಕನಯ ಓಷಧಯಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಅವುಗಳ ಫಲಪರಿಪಾಕರೂಪವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕಾರಣ ಜಾರನಾಗಿರುವನು. ಮತ್ತು ಪಾಲನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪತಿಯಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸೇನೇವ—ಇನೇನ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಇತಿ ಸೇನಾ. ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಭಾವ. ಗುಣ. ಸೇನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಾತಿ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಶೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತುಃ—ಅಸು ಕ್ವೇಸಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಷ್ಠೀವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋತಲುತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬಂದು ಅಸ್ತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇಷಪ್ರತೀಕಾ—ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಿತ್ವಮ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥವಾದ ಭಾವ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೈ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ) ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರ್ಥಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಜನಿತ್ವ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಾರಃ—ಜರಯತಿ ಇತಿ ಜಾರಃ. ಜ್ಞಾ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ದಾರಜಾರೌ ಕರ್ತೃಣಿ ಲುಕ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೨೦-೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಾರ ಎಂದು ನಿಸ್ಸಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ಯಂತದಮೇಲೆ ಘಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕನೀನಾಮ್—ಕನ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠೀಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾನುರ್ಭವದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕನೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಟಾಗಮ. ನಾಮಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕನೀನಾಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜನೀನಾಮ್—ಜನ್ಯಂತೇ ಅಸು ಇತಿ ಜನಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಃ. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೨೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್ಯಧಾತುವಿಗೆ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾ ಪೋ ಮುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೭-೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ವಶ್ವರಾಧಾ ವಯಂ ವಸತ್ಯಾಸ್ತಂ ನ ಗಾವೋ ನಕ್ಷಂತ
ಇದ್ಧಂ |

ಸಿಂಧುರ್ನ ಕ್ಷೋದಃ ಪ್ರ ನೀಚೈರೈನೋನ್ನವಂತ ಗಾವಃ ಸ್ವಗ್-
ದ್ಯುತೀಕೇ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ವಃ | ಚರಾಥಾ | ವಯಂ | ವಸತ್ಯಾ | ಅಸ್ತಂ | ನ | ಗಾವಃ | ನಕ್ಷಂತೇ |
ಇದ್ಧಂ |

ಸಿಂಧುಃ | ನ | ಕ್ಷೋದಃ | ಪ್ರ | ನೀಚೀಃ | ಏನೋತ್ | ನವಂತ | ಗಾವಃ |
ಸ್ವಃ | ದ್ಯುತೀಕೇ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವ ಇತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಬಹುವಚನಂ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತಂ ತ್ವಾಂ ಚರಾಥಾ | ಚರತೀತಿ ಚರಥಃ
ಪಶುಃ | ತತ್ರ ಭವ್ಯಾರ್ಹದಯಾದಿಭಿಃ ಸಾಧ್ಯಾಹುತಿರಸಿ ಚರಥೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಉಪಚಾರಾತ್ಪ್ರಾಯೇ
ಕಾರಣಶಬ್ದಃ | ಚರಾಥಾ ಚರಥಯಾ ಪಶುಪ್ರಭವಹೃದಯಾದಿಸಾಧನಯಾಹುತ್ಯಾ | ವಸತ್ಯಾ | ವಸತಿ
ನಿವಸತೀತಿ ಸ್ಥಾವರೋ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿವಸತಿಃ | ಪೂರ್ವವತ್ತತ್ಸಾಧ್ಯಾಹುತಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ವಸತ್ಯಾ ಪುರೋ-
ಡಾಶಾದ್ಯಾಹುತ್ಯಾ ಚ ವಯಮಿದ್ಧಂ ಪ್ರದೀಪ್ತಮಗ್ನಿಂ ನಕ್ಷಂತೇ | ನ್ಯಾಪ್ನುಯಾಮು | ಪುರುಷವ್ಯತ್ಯಯಃ |
ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅಸ್ತಂ ನ ಗಾವಃ | ಅಸ್ತಮಿತಿ ಗೃಹನಾಮು | ಯಥಾ ಗಾವೋ ಗೃಹಂ ನ್ಯಾಪ್ನುವಂತಿ
ತದ್ವತ್ | ಅತ್ರ ಯಾಸ್ಕಃ | ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ವಾಹುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾಷಢಾಹು-
ತ್ಯಾಸ್ತಂ ಯಥಾ ಗಾವ ಅಪ್ನುವಂತಿ ತಥಾಪ್ನುಯಾಮು | ನಿ. ೧೦-೨೧ | ಇತಿ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸಿಂಧುರ್ನ
ಕ್ಷೋದಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಮುದಕಮಿವ ನೀಚೀರ್ನಿತರಾಮಂಚತೀರಿತಸ್ತತೋ ನಿತರಾಮುದ್ಗಚ್ಛಂತೀ-
ರ್ಜ್ವಾಲಾಃ ಪ್ರೈನೋತ್ | ಪ್ರೇರಯತಿ | ಯಥಾ ಜಲಪ್ರವಾಹೋ ನಿಮ್ನದೇಶೇ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವದ-
ಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾ ದಗ್ಧವ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಭಾವಃ | ಸ್ವರ್ನಭಸಿ ವರ್ತಮಾನೇ ದ್ಯುತೀಕೇ ದರ್ಶನೀಯೇ
ತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಗಾವೋ ಗಮನಸ್ವಭಾವಾ ರಶ್ಮಯೋ ನವಂತ | ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ | ನವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ ||
ಚರಾಥಾ | ಚರೇರಾಣಾದಿಕೋಽಥಕ್ರತ್ಯಯಃ | ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇ-

ರಾಕಾರಃ | ವಸತ್ಯಾ | ವಹಿವಸ್ಯರ್ತಿಭ್ಯಶ್ಚಿತ್ | ಉ. ೪-೬೦ | ಇತ್ಯತಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉದಾತ್ತಯಣ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಸ್ತಂ | ಅಸ್ಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ನರ್ವಮಿತ್ಯಸ್ತಂ ಗೃಹಂ | ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ತನ್ |
ತಿತುತ್ರೇತೀಟ್ಟತಿಷೇಢಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನಕ್ಷಂತೇ | ನಕ್ಷತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಕರ್ಮಾ | ನಕ್ಷ ಗತಾ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ನೀಚೀಃ | ನಿಪೂರ್ವಾದಂಚಿತೇ-
ಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಸಾ. ೪-೧-೬-೨ | ಇತಿ ಜೋಷ್ | ಅಚಿ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ಸ್ಯಧೀ ಚ | ಸಾ. ೬-೨-೫ | ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿರ್ವರತ್ವಂ | ಐನೋತ್ | ಇಣ್ ಗತಾ | ಅಂತರ್ಭಾವನಿತ-
ಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್‌ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ರುಃ | ಅಡಾಗನೋ-
ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ದೃಶೀಕೇ | ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ | ಅನಿದೃಶಿಭ್ಯಾಂ ಚೇತಿ ಕೀಕಸ್ತೃತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ-ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತಂ ವಃ-ಅಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು | ಚರಾಥಾ-ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಸಂಬಂಧ-
ವಾದ (ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ) | ವಸತ್ಯಾ-ಸ್ಥಾವರವಾದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಪದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವಾದ (ಹೋಮದ್ರವ್ಯ-
ದಿಂದ) | ವಯಂ-ನಾವು | ಇಧ್ವ-ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಗಾವಃ-ಗೋವುಗಳು | ಅಸ್ತಂ ನ-
ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಗೋ (ಹಾಗೆ) | ನಕ್ಷಂತೇ-ಹೊಂದೋಣ | ಸಿಂಧುಃ-ಪ್ರವಹಣಶೀಲವಾದ |
ಕ್ಷೋದೋ ನ-ಉದಕದಂತೆ | ನೀಚೀಃ-ಎತ್ತರವಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತಿರುವ (ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು) | ಪ್ರ ಐನೋತ್-
(ದಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಡೆಗೆ) ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ | ಸ್ವಃ-ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ | ದೃಶೀಕೇ-ದರ್ಶನೀಯವಾದ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ) |
ಗಾವಃ-(ಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ) ರಶ್ಮಿಗಳು | ನವಂತ-ಸೇರುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಚರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಸಂಬಂಧವಾದ, (ತುಪ್ಪದಿಂದಲೂ) ಮತ್ತು ಸ್ಥಾವರವಾದ
ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿಯೂ, ಗೋವುಗಳು ಹೇಗೆ ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆಯೋ
ಹಾಗೇ, ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತೇವೆ. ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಉದಕವು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ, ದಹ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಡೆಗೆ
ಜ್ವಾಲೆಗಳು ನುಗ್ಗುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಹೀಗೆ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶವು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳದೂರ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

English Translation.

Let us approach that blazing Agni with animal and vegetable offerings as cows hasten to their pens. He has tossed about his flames, like running streams of water; the rays commingle (with the radiance) visible in the sky.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಸ್ತಂ ನ ಗಾವಃ—ಅಸ್ತಮಿತಿ ಗೃಹನಾಮು ಯಥಾ ಗಾವೋ ಗೃಹಂ ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತಿ ತದ್ವತ್ ವಯಂ ಪ್ರದೀಪ್ತಮಗ್ನಿ ವ್ಯಾಪ್ನುಯಾಮು | ಅಸ್ತ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಗೋವುಗಳು ಮನೆಯನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ನಾವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಚರಾಥಾ—ಚರತೀತಿ ಚರಥಃ ಪಶುಃ | ತತ್ತ್ವಭವ್ಯಃ ಹೃದಯಾದಿಭಿರಾಹುತಿರಸಿ ಚರಥಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಉಪಚಾರಾತ್ ಕಾರ್ಯೇ ಕಾರಣಶಬ್ದಃ | ಸಂಚರಿಸುವಕಾರಣ ಚರಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಶುವೆಂಬ ಅರ್ಥವು. ಪಶುವನ್ನು ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಪಶುವಿನ ಹೃದಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಚರಥ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಚರಥಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಉಪಚಾರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ವಸತ್ಯಾ—ವಸತಿ ನಿವಸತೀತಿ ಸ್ಥಾವರೋ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿವಸತಿಃ | ಪೂರ್ವವತ್ ತತ್ಸಾಧ್ಯಾಹುತಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ರೀಹಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳೂ ವಸತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ಚರಥ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಹುತಿಯು ವಸತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಶುವಿನ ಹೃದಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಪುರೋಡಾಶವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಸುಗಳು ಆಹಾರದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮನೆಯನ್ನು ಬಂದು ಸೇರುವ ಹಾಗೆ ಸೇವಿಸೋಣವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಯಾಸ್ವರು “ತಂ ವಶ್ವರಾಥಾ ಚರಂತ್ಯಾ ಪಶ್ವಾಹುತ್ಯಾ ವಸತ್ಯಾ ಚ ನಿವಸಂತ್ಯಾಷಢಾಹುತ್ಯಾಸ್ತಂ ಯಥಾ ಗಾವ ಆಪ್ನುವಂತಿ ತಥಾಪ್ನುಯಾಮು” | (ನಿ. ೧೦-೨೧) ಇತಿ | ಎಂದು ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ನೀಚೀಃ—ನಿತರಾಮಂಚಂತೀಃ ಇತಸ್ತತೋ ನಿತರಾಮುದ್ಗಚ್ಛಂತೀಃ ಜ್ವಾಲಾಃ | ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸರ್ವತೋಮುಖವಾಗಿ, ಹೊಳೆಯ ನೀರು ತಗ್ಗಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವಂತೆ, ಸುಡಬೇಕಾಗಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ನವಂತೆ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ತುತಯಃ ಸ್ತುತಿಗಳು, ಅಥವಾ, ಸ್ತೋತಾರಃ-ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ‘ಗೋಭಿಯೋದೀಮನ್ಯೇ ಅಸ್ತತ್’ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨-೬) “ಗೋಭಿಃ ಕ್ರಾಣಾ ಅಭಿದ್ಯವಃ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತೂ—‘ಯಉಗ್ರಾ ಅರ್ಕಮಾನ್ಯಚುಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೪), ‘ಅರ್ಚನ್ನತ್ರ ಮರುತಃ’ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೩-೧೫) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಗಳನ್ನು ಶಾಕಪಾಣಿಯೆಂಬವರು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮರುದ್ದೇ

ವತೆಗಳೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಗಾವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಚರಾಧಾ—ಚರ ಗತಿ ಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿನ್ಯನ್ನವಾದ ಅಥಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚರಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸತ್ಯಾ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. **ವಹಿವಸ್ಯತಿಭ್ಯಶ್ಚಿತ್** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸತಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ವವನ್ನು ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಆವಾಗ ಉದಾತ್ತಯಜೋ ಹಲ್.ಪೂನಾತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನಿಕಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಮ್—ಅಸ್ಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವಂ ಇತಿ ಅಸ್ತಂ ಗೃಹಮ್ (ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಡುವ ಸ್ಥಾನ) ಅಸಿಹಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸು ಧಾತುವಿಗೆ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ತಿತುತ್ವಥಸಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ. ಅಸ್ತಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಕ್ಷಂತೇ—ನಕ್ಷ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ನಕ್ಷ ಗತೌ ಎಂದೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಷದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷಂತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಸ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನೀಚೀಃ—ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚತೇಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಉಗಿತ್ತಾದ ಅಂಚುಧಾವಿಗೆ ಜೀಃ. ನಿ+ಅಂಚ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಚೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೮) ಉಪಾಕಾರನ ಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನೀಚೀ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನರೂಪ. ನ್ಯಧೀ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏನೋತ್—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಷೇಷಾರ್ಥವೂ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದತಿ

ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಕಾಬಾರದೇ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನು+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಡಜಾದೀನಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಟಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಏನೋತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ತುರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೃಶೀಕೇ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅನಿದೃಶಿಭ್ಯಾಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೀಕನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದೃಶೀಕ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯-೧೦ ||

ಅರವತ್ತಾರನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅರವತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವನೇಷ್ಟಿ ತಿ ದ್ವೈಪದಂ ಪಶರ್ಚಮಧ್ಯಯನತಃ ಪಂಚರ್ಚಂ ತೈತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪರಾಶರಸ್ಯಾಷ್ಠ-
ಮಾಗ್ನೇಯಂ | ವನೇಷ್ಟಿತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು — ವನೇಷು ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದಾವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು, ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವನೇಷು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೬೩

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೬೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೧ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ (೧೦) ||

|| ಋಷಿಃ—ಸಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ವನೇಷು ಜಾಯುರ್ಮರ್ತೇಷು ಮಿತ್ರೋ ನೃಣೇತೇ ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ
ರಾಜೇನಾಜುರ್ಯಂ |

ಕ್ಷೇಮೋ ನ ಸಾಧುಃ ಕ್ರತುರ್ನ ಭದ್ರೋ ಭುವತ್ಸ್ವಾಧೀಹೋತಾ
ಹವ್ಯವಾಟ್ || ೧ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವನೇಷು | ಜಾಯುಃ | ಮರ್ತೇಷು | ಮಿತ್ರಃ | ನೃಣೇತೇ | ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ | ರಾಜಾಃ -
ಇವ | ಅಜುರ್ಯಂ |

ಕ್ಷೇಮಃ | ನ | ಸಾಧುಃ | ಕ್ರತುಃ | ನ | ಭದ್ರಃ | ಭುವತ್ | ಸ್ವಾಧೀಃ |
ಹೋತಾ | ಹವ್ಯವಾಟ್ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ವನೇಷು ಜಾಯುರರಣ್ಯೇಷು ಜಾಯಮಾನೋ ಮರ್ತೇಷು ಮನುಷ್ಯೇಷು ಮಿತ್ರಃ ಸಖಾ
ಸೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ | ಶು ಅಶ್ವಶ್ನತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ನ್ಯಾಪ್ನೋತೀತಿ ಶ್ರುಷ್ಟಿರ್ಯಜಮಾನಃ |
ಕ್ಷಿಪ್ರೇಣ ಕರ್ಮಣಾಮನುಷ್ಠಾತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಯೋಸ್ಯಃ | ಶ್ರುಷ್ಟೀತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಶು ಅಷ್ಟೀತಿ |
ನಿ. ೬-೧೨ | ಏವಂಭೂತಂ ಯಜಮಾನಂ ವೃಣೇತೇ | ಸಂಭಜತೇ | ಅನೇನ ಪ್ರತ್ತಂ ಹವಿಃ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ
ರಕ್ಷತೀತಿ ಭಾವಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಾಜೇನಾಜುರ್ಯಂ | ಅಜುರ್ಯಂ ಜರಾರಹಿತಂ ದೃಢಾಂಗಂ
ಸರ್ವಕಾರ್ಯೇಷು ಶಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂಭೂತಂ ಪುರುಷಂ ಯಥಾ ರಾಜಾ ವೃಣೇತೇ ತದ್ವತ್ |
ಕ್ಷೇಮೋ ನ ರಕ್ಷಕ ಇವ ಸಾಧುಃ ಸಾಧಯಿತಾ ಕ್ರತುರ್ನ | ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾ | ಸ ಇವ ಭದ್ರೋ
ಭಜನೀಯಃ ಕಲ್ಯಾಣೋ ವಾ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಹವ್ಯವಾಹನೋ ನಾಮ
ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿಃ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ತ್ರಯೋ ವಾ ಅಗ್ನಯೋ ಹವ್ಯವಾಹನೋ ದೇವಾನಾಂ
ಹವ್ಯವಾಹನಃ ಸಿತ್ತ್ವಣಾಂ ಸಹರಕ್ಷಾ ಅಸುರಾಣಾಂ | ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೪-೬ | ಇತಿ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಃ
ಸ್ವಾಧೀಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾ ಶೋಭನಾಧ್ಯಾನೋ ವಾ ಭುವತ್ | ಭವತು || ಜಾಯುಃ | ಜಿ ಜಯೇ |
ಕೃವಾಸಾಜೀತ್ಯುಣ್ | ಅಜುರ್ಯಂ | ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ | ಭಾವೇ ಣ್ಯತ್ | ವೃದ್ಧೌ ಕೃತಾಯಾಮಾ-
ಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಕಾರಃ | ಜುರ್ಯಂ ಜರಾ ನಾಸ್ತೃಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನೌಸ್ಸಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರ-
ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭುವತ್ | ಭವತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ
ಲುಕ್ | ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಜೀತಿ ಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವನೇಷು—ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ | ಜಾಯುಃ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದ | ಮರ್ತೇಷು—ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ | ಮಿತ್ರಃ—
ಮಿತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ—ತೀವ್ರವಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಅಜುರ್ಯಂ—
(ಜರಾರಹಿತನಾದ) ದೃಢಾಂಗನಾದವನನ್ನು | ರಾಜೇವ—ರಾಜನಂತೆ | ವೃಣೇತೇ—ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾನೆ |
ಕ್ಷೇಮೋ ನ—ರಕ್ಷಕನಂತೆ | ಸಾಧುಃ—(ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು) ಸಾಧಿಸುವ | ಕ್ರತುರ್ನ—ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಿನಂತೆ |
ಭದ್ರಃ—ಭಜನೀಯನಾದ (ಮಂಗಳಕರನಾದ) | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವ | ಹವ್ಯವಾಹ—
ಹವ್ಯವಾಹನಂಬ ಅಗ್ನಿಯು | ಸ್ವಾಧೀಃ—ಶೋಭನಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿ | ಭುವತ್—ಅಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ತೃವನ್ನೂ, ರಾಜನು
ದೃಢಾಂಗನಾದ ಅನುಚರನನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ಷಕನಂತೆ ಸಾಧಕನೂ, ಯಜ
ಮಾನನಂತೆ ಮಂಗಳಕರನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನೂ ಆದ ಹವ್ಯವಾಹನನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ
ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಂಗಳಕರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

English Translation

Born in the woods, the friend of man, Agni protects his worshipper as a king favours a man shorn of decrepitude, able as a defender, adorable as a performer of excellent works, may he the invoker of the gods, the bearer of oblations be the performer of excellent works.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ—ಶು ಆಶು ಅಶ್ನುತೇ ಕರ್ಮಾಣಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಇತಿ ಶ್ರುಷ್ಟಿಃ ಯಜಮಾನಃ | ಕ್ಷಿಪ್ರೇಣ ಕರ್ಮಣಾಮನುಷ್ಠಾತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಮಾಡುವನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರುಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಇರುವುದು. ಯಾಸ್ಕರು “ಶ್ರುಷ್ಟೀತಿ ಕ್ಷಿಪ್ರನಾಮಾಶು ಅಷ್ಟೀತಿ (ನಿ. ೬-೧೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಜಮಾನನಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯು ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅಜುರ್ಯಂ—ಜರಾ-ನಾಸ್ರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಜುರ್ಯಃ | ಜರಾರಹಿತಂ ದೃಢಾಂಗಂ ಸರ್ವಕಾರ್ಯೇಷು ಶಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನಾಗಿ ಬಲವುಳ್ಳ ಅವಯವದಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ರಾಜನು ಹುಡುಕಿ ಇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ವರಿಸುವನು.

ಹವ್ಯವಾಹಿ—ಹವ್ಯವಾಹನೋ ನಾಮ ದೇವಾನಾಮಗ್ನಿಃ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇತಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಹವ್ಯವೆನಿಸಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವ್ಯವಾಹನೆಂದು ಹೆಸರು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವ್ಯವಾಹನ, ಕವ್ಯವಾಹನ, ಸಹರಕ್ಷಾ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುವರು. (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೮-೬) ರಲ್ಲಿ “ತ್ರಯೋ ವಾ ಅಗ್ನಯಃ ಹವ್ಯವಾಹನೋ ದೇವಾನಾಂ ಕವ್ಯವಾಹನಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಸಹರಕ್ಷಾ ಅಸುರಾಣಾಂ” ಇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೇಮೋ ನ ಸಾಧುಃ, ಕ್ರತುರ್ನ ಭದ್ರಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಕ್ಷೇಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕನೆಂದೂ ಕ್ರತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಕರ್ತನೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪಮಾನವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ ರಾಜೇವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಪದವು ಕ್ಷಿಪ್ರವಾಚಕವಲ್ಲವು. ಆತ್ಮೀಯಂ ದೂತಂ ಪರಕೀಯಂ ವಾ, ಎಂದು ದೂತವಾಚಕವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಸಾಧುರಿವ ಕ್ಷೇಮ ಕರೋಗ್ನಿಃ, ವಿಜ್ಞಾನಮಿವ ಭದ್ರಃ ಎಂದು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ವಿಧವಾಗಿ ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾಯುಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಕೃನಾಸಾಜಿ ಮಿಸ್ವಿದಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್-ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಚೋಯಿ-ನಾಯಾವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಜಾಯುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃಣೇತೇ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಕ್ರೌದಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಶ್ವಾನಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಋಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಚಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತೇ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಜುರ್ಯಮ್—ಜುರ್ಯಂ ಜರಾ ನ ವಿದ್ಯತೇ ಜುರ್ಯಂ ಅಸ್ಯ ಇತಿ ಅಜುರ್ಯಃ ತಮ್. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ನೌಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಸರವಾದಾಗ ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭುವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವಾದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ. ಭುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿವುದು.

ಸ್ವಾಧೀಃ—ಶೋಭನಾ ಆಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ವಾಧೀಃ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ನೌಸುಭ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹಸ್ತೇ ದಧಾನೋ ನೃಮ್ನಾ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಮೇ ದೇವಾನ್ಧಾದ್ಗುಹಾ
ನಿಷೀದನ್ |

ವಿದಂತೀಮತ್ರ ನರೋ ಧಿಯಂಧಾ ಹೃದಾ ಯತ್ತಸ್ವಾನ್ಮಂತ್ರೈ
ಅಶಂಸನ್ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹಸ್ತೇ | ದಧಾನಃ | ನೃಮ್ನಾ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅಮೇ | ದೇವಾನ್ | ಧಾತ್ | ಗುಹಾ |
ನಿಷೀದನ್ |

ವಿದಂತಿ | ಈಂ | ಅತ್ರ | ನರಃ | ಧಿಯಂಧಾಃ | ಹೃದಾ | ಯತ್ | ತಸ್ವಾನ್ |
ಮಂತ್ರಾನ್ | ಅಶಂಸನ್ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ನೃಮ್ನಾ ನೃಮ್ನಾನಿ ಹವಿರ್ವಿಘ್ನಾಣಿ ಧನಾನಿ ಹಸ್ತೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ಬಾಹೌ
ದಧಾನೋ ಧಾರಯನ್ನಯಮಗ್ನಿ ಗುಹಾ ಗುಹಾಯಾಮಪು ಮಭ್ಯೇತ್ಯತ್ಥಾದೌ ನಾ ಸಂವೃತಪ್ರದೇಶೇ
ನಿಷೀದನ್ ನಿಗೂಢೋ ವರ್ತಮಾನಃ ಸನ್ನಮೇ ಭಯೇ ದೇವಾನ್ಧಾತ್ | ಅಸ್ಥಾಪಯತ್ | ಅಗ್ನಾ
ಹವಿರ್ಭಿಃ ಸಹ ಪಲಾಯಿತೇ ಸತಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಅಭೈಷುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನರೋ ನೇತಾರೋ ಧಿಯಂಧಾಃ
ಕರ್ಮಣಾಂ ಬುದ್ಧೀನಾಂ ನಾ ಧಾರಯಿತಾರೋ ದೇವಾ ಆತ್ರಾಸ್ತಿನಿತ್ಯಾಲ ಈಮೇನಮಗ್ನಿಂ ವಿದಂತಿ |
ಜಾನಂತಿ | ಯದ್ಯದಾ ಹೃದಾ ಹೃದಯಾವಸ್ಥಿತಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ತಸ್ವಾನ್ನಿರ್ಮಿತಾನಗ್ನಿಸ್ತುತಿಪರಾನ್ಮಂ-
ತ್ರಾನಶಂಸನ್ ಅಸ್ತುವನ್ | ಅಮೋಚನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ನಿಷೀದನ್ | ಸದೇರಪ್ರತೇರಿತಿ ಪತ್ನಂ | ವಿದಂತಿ |
ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಆದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಧಿಯಂಧಾಃ | ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕ

ಇತಿ ಕಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾದ್ವಿತಿರಯಾಯಾ ಅಪ್ಯಲುಕ್ | ತಪ್ಪಾನ್ |
ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ | ನಿಷ್ಕಾ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿರ್ಹಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ
ಕಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಾನಿ—ಎಲ್ಲಾ | ನೃಮ್ನಾ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಧನವನ್ನು | ಹಸ್ತೇ—ತನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ | ದಧಾ
ನಃ—ಧರಿಸಿದವನಾದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಗುಹಾ—(ಅಬ್ರೂಪವಾದ) ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ | ನಿಷೀದತ್—ಅಡಗಿದವನಾಗಿ |
ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಮೇ—ಭಯದಲ್ಲಿ | ಧಾತ್—ಇಟ್ಟನು (ಭಯಗ್ರಸ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು) |
ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ನೇತಾರಃ—ನೇತೃಗಳಾದ | ಧಿಯಂ ಧಾಃ—ಜ್ಞಾನದಾತ್ಯಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು |
ಹೃದಾ—ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನದಿಂದ | ತಪ್ಪಾನ್—ನಿರ್ಮಿತವಾದ | ಮಂತ್ರಾನ್—(ಅಗ್ನಿ ಪರವಾದ) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು |
ಅಶಂಸನ್—ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೋ | ಅತ್ರೇ—ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವಿದಂತಿ—ತಿಳಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ದತ್ತವಾದ ಹವಿರ್ಧಾನವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಾನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉದಕದಲ್ಲಿ ನಿಗೂಢ
ನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ನೇತೃಗಳೂ, ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳೂ, ತಮ್ಮ
ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಅವನಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಿಳಿದರು.

English Translation.

Holding in his hand all (sacrificial) wealth, and hiding in the
hollows (of the waters), he filled the gods with alarm; the leaders (the
gods), the upholders of acts, then knew Agni when they recited the
prayers conceived in the heart.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಮೇ ದೇವಾನ್ ಧಾತ್—ಭಯೇ ಅಗ್ನೌ ಹವಿರ್ಭಿಷ್ಣಹ ಪಲಾಯಿತೇ ಸತಿ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ
ಅಭೈಷುಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸುಗಳೊಡನೆ ಗೂಢವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಅವಿತು
ಕೊಂಡಿರಲು ದೇವತೆಗಳು ಭಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ನೃಮ್ನಾ—ನೃಮ್ನಾನಿ ಧನಾನಿ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನಿ | ನೃಮ್ನಾ ಶಬ್ದವು ಮಘ, ತೀಕ್ಷ್ಣಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು
ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪರಿತ
ವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಧಿಯಂ ಧಾಃ—ಕರ್ಮಣಾಂ ಬುದ್ಧೀನಾಂ ವಾ ಧಾರಯಿತಾರಃ | ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರಾದವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧಾನಃ—ಋಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋ-ತ್ಯಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಶ್ಲು ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೈಮ್ಲಾ—ನಪುಂಸದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಶೇಶ್ವಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಧಾತ್—ಧಾಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಚ್ಲಿಗೆ ಬಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸು ಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲಕ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾ ಆದೇಶ.

ನಿಷೀದನ್—ಷದಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಾಘ್ರಾಧ್ಯಾಸ್ಥಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾಃದೇಶ. ಸೀದತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಸದಿರಪ್ರತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಸುಲೋಪ. ಸೀದನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಗತಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಂತಿ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅದಿಪ್ರೇಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಧಿಯಂ ಧಾಃ—ಧಿಯಂ ಧಾರಯಂತಿ ಇತಿ ಧಿಯಂಧಾಃ ಋಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆತೋ ಲೋಪಇಟಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೆಷ್ಠಾನ್—ತಕ್ಷಾ ತ್ವಕ್ಷಾ ತನೂಕರಣೇ. ಥಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ—
ಉದಿತೋ ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ
ಇಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಕೋಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಲೋಪ. ಷ್ವತ್ವದಿಂದ
ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತೆಷ್ಠಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಅಶಂಸನ್—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಥಾತು. ಲಜ್ಞಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಶಂಸನ್ ಎಂದು ರೂಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಡಾಗನು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪-೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಜೋ ನ ಕ್ಷಾಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂ-
ತ್ರೇಭಿಃ ಸತ್ಯೈಃ |

ಪ್ರಿಯಾ ಪದಾನಿ ಪಶ್ವೋ ನಿ ಪಾಹಿ ವಿಶ್ವಾಯುರಗ್ನೇ ಗುಹಾ
ಗುಹಂ ಗಾಃ || ೫ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಜಃ | ನ | ಕ್ಷಾಂ | ದಾಧಾರ | ಪೃಥಿವೀಂ | ತಸ್ತಂಭ | ದ್ಯಾಂ | ಮಂತ್ರೇಭಿಃ |
ಸತ್ಯೈಃ |

ಪ್ರಿಯಾ | ಪದಾನಿ | ಪಶ್ವಃ | ನಿ | ಪಾಹಿ | ವಿಶ್ವ ಆಯುಃ | ಅಗ್ನೇ | ಗುಹಾ
ಗುಹಂ | ಗಾಃ || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಜೋ ನ | ಅಜತಿ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯಜಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ | ನ ಜಾಯತ ಇತ್ಯಜಃ | ಜನ್ಮರಹಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಇವ | ಪ್ಲೇತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ | ಹ್ವಾಂ ಭೂಮಿಂ ದಾಧಾರ | ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವೇನ ಧಾರಯತಿ | ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮ | ಪೃಥಿವೀಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಧಾರಯತೀತ್ಯೇವ | ದ್ಯಾಂ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಸತ್ಯೈರವಿತಥಾರ್ಥೈರ್ಮಂತ್ರೇಭಿರ್ಮಂತ್ರೈಸ್ತಸ್ತಂಭ | ಸ್ತಭ್ನಾತಿ | ಯಥಾಥೋ ನ ಪತತಿ ಉಪರ್ಯೇವ ತಿಷ್ಠತಿ ತಥಾ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಮಂತ್ರೈರ್ದಿವೋ ಧಾರಣಂ ತೈತ್ತಿರೀಯೇ ಸಮಾ-
ಮ್ನಾತಂ | ದೇವಾ ನಾ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸುವರ್ಗಲೋಕಸ್ಯ ಪರಾಚೋಕ್ತಿಸಾತಾದಬಿಭಯುಃ | ತಂ ಛಂದೋಭಿರದೃಹನ್ದೃತ್ಯಾ ಇತಿ | ಯದ್ವಾ | ಸತ್ಯೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೋಗ್ನಿದಾಫ್ಯಂ ತಸ್ತಂ-
ಭೇತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಮಾಯುರನ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತ್ವಂ ಪಶ್ವಃ ಪಶೋಃ ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಪದಾನಿ ಶೋಭನತ್ವಣೋದಕೋಪೇತಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ನಿ ಸಾಹಿ | ನಿತರಾಂ ಸಾಲಯ | ಮಾ ಧಾಕ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತರ್ಹಿ ಕುತ್ರ ನಿವಸಾಮಿತಿ ಚೇತ್ ತತ್ರಾಹ | ಗುಹಾ ಗುಹಾಯಾ ಅಪಿ ಗುಹಂ ಗುಹಾಂ ಗವಾಂ ಸಂಚಾರಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನಂ ಗಾಃ | ಗಚ್ಛ | ತತ್ತ್ವವ ನಿವಸೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಪಶ್ವಃ | ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ನಾವಚನಿಮಿತಿ ಘೋರ್ಜಾತಿತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತಯಣ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗುಹಾ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅಜಾದೇಶಃ | ಚಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗುಹಂ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಗಾಃ | ಛಾಂದಸೋ ಲುಜ್ | ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜೀತಿ ಗಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಜೋ ನ—ಗಮನಶೀಲನಾದ (ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ) ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಹ್ವಾಂ—ಭೂಮಿಯನ್ನೂ | ಪೃಥಿವೀಂ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ | ದಾಧಾರ—(ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿ) ಧಾರಣಮಾಡಿದನು | ದ್ಯಾಂ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ವನ್ನೂ | ಸತ್ಯೈಃ—ಅವಿತಥವಾದ | ಮಂತ್ರೈಃ—ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ತಸ್ತಂಭ—ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು | ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಎಲ್ಲವೂ ಅನ್ನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ (ನೀನು) | ಪಶ್ವಃ—ಪಶುಗಳಿಗೆ | ಪ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಯನಾದ | ಪದಾನಿ—(ತೃಣೋದಕಯುಕ್ತವಾದ) ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು | ನಿ ಸಾಹಿ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು | ಗುಹಾ—ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ | ಗುಹಂ—(ಸಂಚಾರಾಯೋಗ್ಯವಾದ) ಗುಹೆಯನ್ನು | ಗಾಃ—ಹೊಂದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನೂ ಧಾರಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯರ್ಥ ವಲ್ಲದ ಮಂತ್ರಗಳ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಆಹಾರಭೂತವಾದದು. ಆದರೆ, ಪಶುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ತೃಣೋದಕಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಪಾಡು. ನೀನು ಪಶ್ವಾದಿಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸು.

English Translation.

Like the unborn (Sun) he sustains the earth and the firmament, and props up the heaven with true prayers. O Agni, the source of sustenance unto all, protect the pasture that is grateful unto animals and repair to the cave which is unfit for grazing.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಜೋ ನ ಕ್ಷಾಂ—ಅಜತಿ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯಜಃ ಸೂರ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ ನ ಜಾಯತೇ ಇತ್ಯಜಃ | ಜನ್ಮರಹಿತಃ | ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವನಾದ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತೃರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಅಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಜನನನುರಣಾದಿಗಳು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಅಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು ಕ್ಷಾ ಎಂಬುದು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥವೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೫) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾನಾಚಕವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸೂರ್ಯನ ಹಾಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಸೂರ್ಯನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಜೈತನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ಭೂಲೋಕವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವನು.

ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಂ ತಸ್ತಂಭೆ—ಪೃಥಿವೀತ್ಯಂತರಿಕ್ಷನಾಮು | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಸ್ತಭ್ನಾತಿ ಯಥ್ಯಾಧೋ ನ ಪತತಿ ಉಪರ್ಯೇವ ತಿಷ್ಠತಿ ತಥಾ ಕರೋತಿ || ಪೃಥವೀ ಶಬ್ದವು ಹದಿನಾರು ಅಂತರಿಕ್ಷ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೦) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಅಂತರಿಕ್ಷವೂ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳದೆರ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೇಲೆಯೇ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸತ್ಯಾರ್ಥಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಧರಿಸಿರುವನು. ಅಥವಾ ಸತ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಒಂದೇ (ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ) ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಧರಿಸಿರುವನು. ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ವಿಷಯವು—“ ದೇವಾ ನಾ ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸುನರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಪರಾಚೋಽತಿಪಾದಾದಿಭಯಃ | ತಂ ಭಂದೋಭಿರದ್ವಂಹ್ಯಧ್ಯತ್ಯೈ” (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೪-೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸಾಯಣರು ಪಶ್ವಃ ಪ್ರಿಯಾ ನಿಸಾಹಿ ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ತೃಣಗಳೂ ಉದಕವೂ ಇರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು, ಸುಡಬೇಡ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗ) ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಸ್ಥಿತಿಯು ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಧರಿಸಿರುವನು ಎಂದೂ, ಪಶುಸದೃಶನಾಗಿರುವ ನನಗೆ ಹಿತಕರ

ವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯತವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು ಅಥವಾ ನಿನ್ನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಅಸ್ತವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಸತ್ವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಶುಸದೃಶಃ, ಪಶ್ವಃ ದೃಶೀರಿದಂ ರೂಪಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧಾರ್—ಧೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪ. ನಿಪಾತ್ಯರ್ಯದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತೀಕೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಸ್ತಂಭ—ಷ್ಠಭಿ ಗಾತ್ರವಿನಾಮೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಶಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಂತ್ರೇಭಿಃ—ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇ ರುಲೈತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ.

ಪ್ರಿಯಾ—ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶೇಷ್ಠಂಧಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಪಶ್ವಃ—ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪಶು+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಘೋರ್ಜಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯೋಣೋಹಲ್‌ಪೂರ್ವಾತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಗುಹಾ+ಜಸಿ ಎಂದು ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನವಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಚಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುಹಮ್—ಗುಹಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗಾಃ—ಇಣ್ ಗತ್ ಧಾತು. ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಆದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯನಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಗಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣ ಏಜ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೀಃ ಎಂಬ
ದರಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೫-೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯ ಈಂ ಚಿಕೇತ ಗುಹಾ ಭವಂತನಾ ಯಃ ಸಸಾದ ಧಾರಾ-
ಮೃತಸ್ಯ |

ವಿ ಯೇ ಚೃತನ್ಮೃತಾ ಸಸಂತ ಆದಿದ್ವಸೂನಿ ಪ್ರ ನನಾ-
ಚಾಸ್ಮೈ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಈಂ | ಚಿಕೇತ | ಗುಹಾ | ಭವಂತಂ | ಆ | ಯಃ | ಸಸಾದ | ಧಾರಾಂ |
ಮೃತಸ್ಯ |

ವಿ | ಯೇ | ಚೃತಂತಿ | ಮೃತಾ | ಸಸಂತಃ | ಆತ್ | ಇತ್ | ನಸೂನಿ | ಪ್ರ |
ನನಾಚ | ಅಸ್ಮೈ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಃ ಪುಮಾನ್ ಈಮೇನಂ ಗುಹಾ ಭವಂತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಸಂತಮಗ್ನಿಂ ಚಿಕೇತ ಜಾನಾತಿ |
ಯಶ್ಚ ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನಾ ಧಾರಾಂ ಧಾರಾಯಿತಾರಮೇನಮಗ್ನಿನಾ ಸಸಾದ ಅಸೀದತಿ |
ಉಪಾಸ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೇ ಚ ಋತಾ ಋತಾನಿ ಸತ್ಯಾನಿ ಯಜ್ಞಾನ್ವಾ ಸಪಂತಃ ಸಮವಯಂತಃ
ಸ್ಪೃಶಂತೋ ನಾ ಪುರುಷಾ ಏತಮಗ್ನಿಂ ನಿ ಚೈತಂತಿ ಅಗ್ನಿಮುದ್ವಿತ್ಯ ಸ್ತುತಿಗ್ರಂಥಂತಿ |
ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅದಿತ್ ಸ್ತುತೃನಂತರಮೇವಾಸ್ಮೈ ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಸ್ತೋತ್ರಜನಾಯ ವಸೂನಿ ಧನಾನಿ
ಪ್ರ ವನಾಚಿ | ಪ್ರಕಥಯತಿ || ಚಿಕೇತ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಿಟಿ ಣಲಿ ಲಿತ್ಸರಃ | ಚೈತಂತಿ | ಚೈತೀ
ಹಿಂಸಾಗ್ರಂಥನಯೋಃ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ವನಾಚಿ | ಲಿಟಿ ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ | ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ | ಪಾ. ೬-೧-೧೭ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಸ್ಯ ನಾ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೧-೧೮ | ಇತಿ
ವಿಕಲ್ಪನಾದ್ಯಣಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವನು | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಗುಹಾ ಭವಂತಂ—ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವವ
ನನ್ನಾಗಿ | ಚಿಕೇತ—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | ಯಃ (ಚಿ)—ಯಾವನು | ಋತಸ್ಯ—ಸತ್ಯದ | ಧಾರಾಂ—
ಆಶ್ರಯನನ್ನಾಗಿ | ಅ ಸಸಾದ—ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾನೋ | ಯೇ (ಚಿ)—ಯಾರು | ಋತಾ—
ಸತ್ಯವನ್ನು (ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು) | ಸಂಪಂತಃ—ಆಶ್ರಯಿಸತಕ್ಕವರಾಗಿ (ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ) | ನಿ ಚೈತಂತಿ—
(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ) ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾರೋ | ಅಸ್ಮೈ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವೃಂದಕ್ಕೆ | ಅದಿತ್—ಸ್ತುತಿಸಿದ
ಮೇಲೆಯೇ | ವಸೂನಿ—ಧನವನ್ನು | ಪ್ರ ವನಾಚಿ—ದಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಗುಹವಾಗಿರುವವನು, ಸತ್ಯಕ್ಕೆ, ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು
ಆಚರಿಸಿದವರಾಗಿ, ಅವನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ. ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ, ಅಗ್ನಿಯು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation

He who knows Agni hidden in the cave; he who approaches him
who is the maintainer of sacrifice, those who, after performing a sacrifice,
praise him, to them he, forsooth, promises affluence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಸ್ಯ ಧಾರಾಂ—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ವಾ ಧಾರಯಿತಾರಂ | ಧಾರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಥವಾ ಸತ್ಯವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಧಾರಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯ ಎಂದೂ, ಋತಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸಾಯಣರು—ಋತಾ—ಸತ್ಯಾನಿ ಯಜ್ಞಾನ್‌ವಾ ಸಸಂತಿಃ—ಸಮವಯಂತಃ ಸ್ವೃಶಂತೋ ವಾ | ಆದಿತ್ ಸ್ತುತೃನೆಂತರನೇನ ಎಂಬುದಾಗಿ ಋತಾ ಸಸಂತಿಃ, ಆದಿತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು **ಸಸಂತಿಃ ಆದಿತ್** ಎಂಬ ಪದಗಳು ಪಾದಪೂರಣಾರ್ಥಗಳಾಗಿರುವುವು ಎಂದೂ, **ವಸೂನಿ ಪ್ರವವಾಚಿ** ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಂ ಏತಾನಿ ಧನಾನಿ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಬ್ರವೀತಿ ಅಗ್ನಿ ಯು ತನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರಿಗೆ ತಾನಾಗಿ ಬಂದು ಈ ಧನವು ನಿಮಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ಹೇಳುವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಿಕೇತ—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಣ್ಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ಕುಹೋಶ್ಚಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚಿಕೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್‌ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗುಹಾ—ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸಾದೆ—ಷಡ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧವಾಗಿ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಪೂರ್ವವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚೈತಂತಿ—ಚೈತೀ ಹಿಂಸಾಗ್ರಂಥನಯೋಃ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ತುದಾದಿಭ್ಯಃ** ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದು ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅದುಪದೇಶದಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ (ಅಂತಿ)ವು ಬಂದುದರಿಂದ **ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಯೇ ಎಂದು ಹಿಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಗೆ ಬಂದ ತಿಗೆ ಶೇತ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನಾಚಿ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಚ್ಯಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಕೇಷ. ಲಿಟ್ಟಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭) ವಚ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಾ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉ+ಅ+ವಚ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ. ಅತಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವನಾಚಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬-೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಯೋ ವೀರುತ್ಸು ರೋಧನ್ಮಹಿತ್ವೋತ ಪ್ರಜಾ ಉತ
ಪ್ರಸೂಷ್ವಂತಃ |

ಚಿತ್ತಿರಸಾಂ ದಮೇ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಸದ್ಮೇನ ಧೀರಾಃ ಸಂನಾಯು
ಚಕ್ರುಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಯಃ | ವೀರುತ್ ಸು | ರೋಧತ್ | ಮಹಿತ್ವಾ | ಉತ | ಪ್ರಜಾಃ |

ಉತ | ಪ್ರಸೂಷು | ಅಂತರಿತಿ |

ಚಿತ್ತಿಃ | ಅಸಾಂ | ದಮೇ | ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ಸದ್ಮೇನ | ಧೀರಾಃ | ಸಂನಾಯು -

ನಾಯು | ಚಕ್ರುಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯುಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಗ್ಯವಿವೇಕರೂಪೋಷಧೀಷು ಮಹಿತ್ವಾ ಯಾನಿ ಮಹತ್ವಾನಿ ಸಂತಿ ತಾನಿ ವಿ ರೋಧತ್
 ವಿರುಣದ್ಧಿ ವಿಶೇಷೇಣಾವೃಣೋತಿ ನಾವಶೇಷಯತಿ | ಉತಾಪಿ ಚ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೋತ್ಪನ್ನಾಃ
 ಪುಷ್ಪಫಲಾದಿಲಕ್ಷಣಾಃ ಪ್ರಸೂಷೂತ್ಪಾದಯಿತ್ರೀಷು ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾಸ್ತೋಷಧೀಷ್ವಂತರ್ಮಥ್ಯೇ ವಿರು
 ಣದ್ಧೀತ್ಯೇವ | ದ್ವಿತೀಯ ಉತಶಬ್ದಃ ಸಾದಪೂರಣಃ | ತಥಾ ಚಿತ್ತಿಶ್ಚೇತಯಿತಾ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾಸಾಂ
 ದಮೇ ಜಲಾನಾಂ ಮಧ್ಯಭೂತೇ ಗೃಹೇ ವಿಶ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾನ್ನೋ ಯೋಗ್ಯವರ್ತತ ಇತಿ ಶೇಷಃ |
 ತಮಗ್ನಿಂ ಧೀರಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸಂಮಾಯ ಸಂಮಾನನಂ ಪೂಜನಂ ಕೃತ್ವಾ | ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತುತ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ |
 ಚಕ್ರಃ | ಕರ್ಮಾಣಿ ಕುಂವಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸದ್ಮೇವ | ಯಥಾ ಸದನಂ ಗೃಹಂ ಪ್ರಥಮತಃ
 ಸಂಪೂಜ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ತತ್ರ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾಚರಂತಿ ತದ್ವತ್ || ವೀರುತ್ಸು | ವಿಪೂರ್ವಾದ್ರೋಹತೇಃ ಕ್ವಿಪ್ |
 ನೈಂಕ್ಷಾದಿಷು ವೀರುಧ್ | ಸಾ. ೭-೩-೫೩ | ಇತಿ ಪಠಿತತ್ವಾದುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಧಕಾರಶ್ಚಾಂತಾ-
 ದೇಶಃ | ಉಕ್ತಂ ಚ | ವೀರುಧ ಓಷಧಯೋ ಭವಂತಿ | ನಿ. ೬-೩ | ರೋಧತ್ | ರುಧಿರ್ ಅವರಣೇ |
 ಲೇಟೈಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಸಂಮಾಯ | ಮಾಜ್ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ |
 ಸಮಾಸೇನನಿಜ್ಞಾನೇರ್ ಕ್ವೋ ಲೈಪ್ | ೭-೧-೩೭ | ನ ಲೈಪಿ | ಸಾ. ೬-೪-೬೯ | ಇತಿಶ್ಚ
 ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ವೀರುತ್ಸು—ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿ | ಮಹಿತ್ವಾ—(ಇರುವ) ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು |
 ವಿ ರೋಧತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮುಚ್ಚುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಪ್ರಜಾಃ—ಪುಷ್ಪಫಲಾದಿ
 ಗಳನ್ನು | ಪ್ರಸೂಷು—ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿ | ಅಂತಃ—ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | (ವಿ ರೋಧತ್—ಇರು
 ವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ) | ಚಿತ್ತಿಃ—ಜ್ಞಾನದಾಯಕನೋ | ಅಸಾಂ ದಮೇ—ಉದಕಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಗೃಹದಲ್ಲಿ |
 ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಸರ್ವವೂ ಅನ್ವವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಇದಾನೆಯೋ | (ತಮಗ್ನಿಂ—ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) |
 ಸದ್ಮೇವ—ಮನೆಯನ್ನು ಹೇಗೋ (ಹಾಗೆ) | ಸಂಮಾಯ—ಪೂಜಿಸಿ | ಚಕ್ರಃ—(ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು)
 ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಹಿಮೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನು, ಮತ್ತು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾ
 ಸ್ಥಾನೀಯ ಫಲಪುಷ್ಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಜ್ಞಾನದಾಯಕನು, ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು.
 ಮೊದಲು ವಾಸಗೃಹವನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅನಂತರ ಇತರ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ, ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
 ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The wise (first) adoring Agni, as they do a dwelling, perform sacrifices-(Agni) who implants their (peculiar) virtues in herbs, and places flowers and fruits in mother-like herbs, and who is the giver of knowledge and substenance.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಚಿತ್ತಿ:—ಅಪಾಂ ದಮೇ—ಚೇತಯಿತಾ ಜ್ಞಾನಯಿತಾ ಅಗ್ನಿಃ ಜಲಾನಾಂ ಮಧ್ಯ ಭೂತೇ ಗೃಹೇ | ಚಿತಿ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಚಿತ್ತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದನು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಜ್ಞಾನವಂತನಾಗಿಯೂ ಇತರರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳ ಮಧ್ಯಸ್ತದೇಶವೆಂಬ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಸ: ಚಿತ್ತಿಃ-ಜ್ಞಾತಾ ಅಪಾಂ ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಅಥವಾ ಅಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷ-ಸಾಮು | ಚಿತ್ತಿಃ ಎಂಬುವುದು ಜ್ಞಾನಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ಞಾನವಂತನಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಉದಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಅಥವಾ ಅಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವದದ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಮೂರುಲೋಕಗಳೂ ಪರಾವೃಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ದಮಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಮಧ್ಯಸ್ತದೇಶವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಮೂರುಲೋಕಗಳ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳ ಮಧ್ಯಸ್ತದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತೃತ್ವೇನ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುವನು ಅಥವಾ ವಾಸಮಾಡುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸಂಮಾಯೆ—ಸಮಾನನಂ ಪೂಜಾಂ ಕೃತ್ವಾ, ಸದ್ಮೇನ—ಮೊದಲು ಮನೆಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಹಾಗೆ ಮೇಘಾವಿಳಿದವರು. ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೀರುತ್ಸು—ರುಹ ಬೀಜಜನ್ಮನಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಚ, ಧಾತು. ವಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನ್ಯಂಕ್ಷಾದೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೀರುಧ್ ಎಂದು ಪಾಠವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೂ, ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾ-ದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ವೀರುಧ್ ಎಂದು ಧಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪರನಾದಾಗ ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶವೂ ಖರಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ-ಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಮರೂ ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. **ವೀರುಧ ಓಷಯೋ ಭವಂತಿ** (ನಿ. ೬-೩) ನನೌಷಧಿಗಳಿಗೆ ವೀರುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ರೋಧತ್—ರುಧಿರ್ ಆನರಣೀ ಧಾತು. ಲೇಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಕ್ಷಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗನು ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಗೆ ಗುಣ. ರೋಧತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮಹಿತ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದ ಶಿಗೆ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ.

ಚಿತ್ತಿಃ—ಚಿತಿ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ರೀನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಂ—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಬಹುವ್ರೀಹ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂನಾಯ—ಮಾಜಿ ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು. ಪೂರ್ವಕಾಲಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದಾಗ, ಸಮಾಸೇ-ನೌಪೂರ್ವೇ ಕ್ತೋಲ್ಯಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನೌಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಕ್ತೌ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಬಂಧವಾದ ಕಕಾರವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಲ್ಯಪ್ಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಘೂಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಈತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನೆಲ್ಯಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಈತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರೈಃ—ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೆಟಾಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಞಿ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರವತ್ತೀಳನೇ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅರವತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಶ್ರೀಣನ್ನಿತಿ ದ್ವೈಪದಂ ದಶರ್ಚಿಂ ಚಿತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತತ್ರಾಧ್ಯಯನತಃ ಸಂಚರ್ಚಿಂ |
ಋಷ್ಯಾಧ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ || ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಶ್ರೀಣನ್ನಪ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದಾವಿರಾಟಾಭಂದಸ್ಸಿನ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇರುವುವು. ಋಷಿದೇವತಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆ. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೬೮

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೬೮ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಚ್ಚಿ—೫ (೧೦) ||

|| ಋಷಿಃ—ಸಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಆಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶ್ರೀಣನ್ನಪ ಸ್ಥಾದ್ಧಿವಂ ಭುರಣ್ಯಃ ಸ್ಥಾತುಶ್ಚರಥಮುಕ್ತಾ-
ನ್ಯೋರ್ಯೋತ್ |

ಪರಿ ಯದೇಷಾಮೇಕೋ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಭುವದ್ದೇವೋ ದೇವಾನಾಂ
ಮಹಿತ್ವಾ || ೧ || ೨ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಶ್ರೀಣನ್ | ಉಪ | ಸ್ಥಾತ್ | ದಿವಂ | ಭುರಣ್ಯಃ | ಸ್ಥಾತುಃ | ಚರಥಂ |
ಅಕ್ತೂನ್ | ವಿ | ಊರ್ಜೋತ್ |

ಪರಿ | ಯತ್ | ಏಷಾಂ | ಏಕಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ | ಭುವತ್ | ದೇವಃ | ದೇವಾನಾಂ |
ಮಹಿತ್ವಾ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಭುರಣ್ಯಾರ್ಥವಿಷಾಂ ಭರ್ತಾ ಧಾರಯಿತಾ ಸಯಃಪ್ರಭೃತಿನಾ ಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯೇಣ ಸೋಮಮಿವ
ತೈರ್ಹವಿರ್ಭಿಃ ಶ್ರೀಣನ್ ಮಿಶ್ರಯನ್ನಿವಮುಪ ಸ್ಥಾತ್ ಉಪತಿಷ್ಠತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ಥಾತುಃ
ಸ್ಥಾವರಂ ಚರಥಂ ಜಂಗಮಂ ತದುಭಯಾತ್ಮಕಂ ಜಗದಕ್ತೂನ್ ಸರ್ವಾ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ವ್ಯೂರ್ಜೋತ್ |
ಸ್ವತೇಜಸಾ ವಿಶೇಷೇಣಾಚ್ಛಾದಯತಿ | ಹವಿರ್ವಹನಂ ಕುರ್ವನ್ನರ್ವಮಪಿ ಜಗತ್ಸ್ವಭಾಸಾ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ
ಸ್ಮೃತಿ ಭಾವಃ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾನಾಮಿಂದ್ರಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ದೇವೋ ದ್ಯೋತಮಾನ ಏಕ ಏವಾಯಮಗ್ನಿರೇಷಾಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ಥಾವರಾದೀನಾಂ ಮಹಿತ್ವಾ
ಮಹತ್ತ್ವಾನಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾನಿ ಯದ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರಿ ಭುವತ್ ಪರಿಭವತಿ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಸ್ಯ ವರ್ತತೇ |
ಪರಿಪೂರ್ವೋ ಭವತಿಃ ಪರಿಗೃಹಾರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಏಷಾಂ ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ಸ್ಥಾವರಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ವರ್ತಮಾನೋಽಯಂ ದೇವೋಽಗ್ನಿದೇವಾನಾಂ ಮಹತ್ತ್ವಾನಿ ಯದ್ಯದಾ ಪರಿ ಭುವತ್ ಪರಿತೋ
ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ತದಾನೀಮಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಊರ್ಜೋತ್ ಊರ್ಜುಂಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ |
ಊರ್ಜೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ | ಪಾ. ೭-೨-೬ | ಇತಿ ವೃದ್ಧೇರ್ವಿಕಲ್ಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ—(ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನನಾದ | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ | ಏಷಾಂ—(ಚರಸ್ಥಾವರಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ) ದೇವತೆಗಳ | ಮಹಿತ್ವಾ—
ಮಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣ | ಪರಿಭುವತ್—ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆಯೋ | (ತತ್—
ಆದಕಾರಣ) | ಭುರಣ್ಯಃ—ಹವಿರ್ವಹನ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು | ಶ್ರೀಣನ್—(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇತರ ಸದಾರ್ಥ
ಗಳೊಡನೆ) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ | ದಿವಂ—ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು | ಉಪ ಸ್ಥಾತ್—ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ | ಸ್ಥಾತುಃ—
ಸ್ಥಾವರವಾದ (ಮತ್ತು) | ಚರಥಂ—ಚರವಾದ (ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ) | ಅಕ್ತೂನ್—ಎಲ್ಲಾ ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನೂ |
ವ್ಯೂರ್ಜೋತ್—ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಆವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾಸಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರಾದಿವೇದತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ, ತನ್ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳ ಅಥವಾ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದ ಮಹಾತ್ಮೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವ ಅಗ್ನಿಯು, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇತರ ಪದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ, ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ

English Translation.

The bearer (of the oblations, Agni), mixing them (with other ingredients), ascends to heaven, and clothes all things, moveable and immoveable, and the nights themselves (with light), radiant amongst the Gods, and in himself alone comprehending the virtues of all these. (substances).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಭುರಣ್ಯುಃ—ಹವಿಸಾಂ ಭರ್ತಾ ಧಾರಯಿತಾ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಾಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಬೆರೆಸಿರುವ ಹಾಗೆ ಆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಶೇಖರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಭುರಣ್ಯುಃ-ಎಂಬುವ ಪದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಪ್ರಗಾಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಶ್ರೀರ್ಷ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ದಾಹವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ದಾಹರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತೃಣೌಷಧಿವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ಸುಡಲಿ ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಕಾಂತಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಅಕ್ರೂಫ ಸರ್ವಾ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ವ್ಯೂರ್ಣೋತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ದಾನಾದಿಗುಣವುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಮೀರಿ ಬಹಳ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನು ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಪರಿಭುವತ್ ಪರಿಭವತಿ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತತೇ | ಪರಿಪೂರ್ವಃ ಭವತಿಃ ಪರಿಗೃಹಾರ್ಥಃ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ತಮೋರೂಪಾಸ್ಸತೀಃ ಸ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಪ್ರಕಾಶರೂಪಾಃ ಕರೋತಿ | ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಚ ರಾತ್ರಿಷು ಪ್ರಕಾಶಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಮತ್ತು ಸ್ಥಿರಚರವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಮಾಡುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶ್ರೀಣನ್—ಶ್ರೀಜ್ಞಾ ಸಾಕೇ ಧಾತು. ಉಭಯಪದಿ ಕ್ರ್ಯಾದಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **ಅಟ್ಕುಸ್ವಾಜ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಶ್ರೀಣತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ಸುಲೋಪ. ಅಂತ್ಯತಕಾರಲೋಪ. ಶ್ರೀಣನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಾತ್—ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ತಿಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಚಿಗೆ ಬಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಊರ್ಣೋತ್—ಊರ್ಣುಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಲಜ್‌ನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಉತೋವೃದ್ಧಿ-**ಲ್ವಾಕಿ ಹಲಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ **ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೦) ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ **ಗುರ್ಣೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತ ವಿರುದ್ಧವಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಊರ್ಣೋತ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭುವತ್—(೧-೫-೬೭-೧, ೨) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಿತ್ವಾ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶೇಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ ||

ಆದಿತ್ತೇ ವಿಶ್ವೇ ಕ್ರತುಂ ಜುಷಂತ ಶುಷ್ಕಾದ್ಯದ್ವೇವ ಜೀವೋ
ಜನಿಸ್ತಾಃ |

ಭಜಂತ ವಿಶ್ವೇ ದೇವತ್ವಂ ನಾಮ ಯತಂ ಸಪಂತೋ ಅಮೃತ-
ಮೇವೈಃ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಆತ್ | ಇತ್ | ತೇ | ವಿಶ್ವೇ | ಕ್ರತುಂ | ಜುಷಂತ | ಶುಷ್ಕಾತ್ | ಯತ್ | ದೇವ |
ಜೀವಃ | ಜನಿಷ್ಠಾಃ |

ಭಜಂತ | ವಿಶ್ವೇ | ದೇವತ್ವಂ | ನಾಮ | ಯತಂ | ಸಪಂತಃ | ಅಮೃತಂ |
ಏವೈಃ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವ ದ್ಯೋತಮಾನಾಗ್ನೇ ಜೀವೋ ಜೀವನ್ಮಜ್ಜಲನ್ ಶುಷ್ಕಾನ್ನೀರಸಾದರಣಿರೂಪಾತ್ಕಾ-
ಷ್ಠ್ಯದ್ಯದಾ ಜನಿಷ್ಠಾಃ ಪ್ರಾಡುರ್ಭವಸಿ ಮಥನೇನೋತ್ಪದ್ಯಸೇ ಆದಿತ್ ಅನಂತರಮೇವ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ
ಯಜಮಾನಾಸ್ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಕ್ರತುಂ ಕರ್ಮ ಜುಷಂತ | ಸೇವಂತೇ | ಅನುತಿಷ್ಠಂತಿ | ತಥಾನುಷ್ಠಾಯ ಚ
ವಿಶ್ವೇ ತೇ ಸರ್ವೇ ನಾಮ ನಾನುಕಮೃತಮವಿತಥಂ ದೇವತ್ವಂ ದೇವತಾತ್ವಂ ಭಜಂತ | ಭಜಂತೇ |
ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಅಮೃತಮಮರಣಂ ತ್ವಾಮೇವೈಸ್ತಾಂ ಗಂತ್ಯಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ
ಸಪಂತಃ ಸಮವಯಂತಃ | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಜುಷಂತೇತ್ಯಾದೀನಿ ತ್ರೀಣ್ಯಾಖ್ಯಾತಾನಿ ಚೈಂದಸಿ
ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಾನಿ | ಏವೈಃ | ಯಂತಿ ಸ್ತೋತವ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯೇ-
ವಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ | ಇಹ ಶೀರ್ಷ್ಠ್ಯಂ ವನ್ | ಉ. ೧-೧೫೨ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜೀವಃ—ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾ | ಶುಷ್ಕಾತ್—ಒಣಗಿದ |
ಕಾಷ್ಠಾತ್—ಕಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ (ಅರಣಿಯಿಂದ) | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಜನಿಷ್ಠಾಃ—(ಮಥನದಿಂದ) ಉದ್ಭೂತ
ನಾದೆಯೋ | ಆದಿತ್—ಅನಂತರವೇ | ವಿಶ್ವೇ—ಎಲ್ಲರೂ (ಯಜಮಾನರೂ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಕ್ರತುಂ—
ಕರ್ಮವನ್ನು | ಜುಷಂತ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ (ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) | ಅಮೃತಂ—ಅಮರನಾದ

(ನಿನ್ನನ್ನು) | ಏವೈಃ—ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ (ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ) | ಸಪಂತೇಃ—ಸೇರುವವರಾಗಿ (ಸ್ತುತಿಸುವವರಾಗಿ) |
ವಿಶ್ವೇ—(ಅವರು) ಎಲ್ಲರೂ | ನಾನು—ನಿಜವಾಗಿಯೂ | ಋತಂ—ಅವಿತಥವಾದ | ದೇವತ್ವಂ—ದೇವ
ತಾತ್ವವನ್ನು | ಭಜಂತೆ—ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅರಣಿಮಥನದಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ, ನಿನ್ನ (ನಿನ್ನನ್ನು
ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿ ಮಾಡುವ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, (ನಿನ್ನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ) ನಿಜವಾಗಿಯೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು
ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

O divine Agni, when you are born living from the dry wood,
(by attrition), then all (your worshippers) perform the sacred ceremony,
and obtain verily true divinity by lauding you, who are immortal, with
hymns that reach you.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜೀವಃ—ಪ್ರಜ್ವಲನ್ ಜೀವನ್ | ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವವನಾಗಿ ಒಣಗಿರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ರೂಪದಿಂದ
ಇರುವ ಅರಣಿಯಿಂದ ಮಥನಮಾಡುವಾಗ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇರುವನು. ಹೀಗೆ ಇರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಯಾಗರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಸೇವಿಸಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು
ಹೊಂದುವರು. ಅಜೇತನವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದವರಿಗೆ ದೇವ
ತಾತ್ವವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನು. ಸ್ತುತಿಸ್ತುತಿಸಿ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತೇ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತೇ ಮಯಾವೇಕವಚನಸ್ಯ (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೨೨)
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ತೇ ಎಂಬ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ.

ಜುಷಂತೆ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್-
ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ.
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದ
ರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುಷ್ಕಾತ್—ಶುಷ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿಷ್ಕಾತಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶುಷಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೧)
ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಿಷ್ಠಾಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಜಾದೇಶ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಆದೇಶಪ್ರಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಠಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಜಂತೆ—ಹಿಂದಿನಂತೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸಿಕವಾದ ಲಜ್. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಏವೈಃ—ಯಂತಿ ಸ್ತೋತವ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಏವಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇಣ್ ಶೀಜ್ ಭ್ಯಾಂ ವನ್ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏವೈಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩-೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಋತಸ್ಯ ಪ್ರೇಷಾ ಋತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವೇ ಅಪಾಂಸಿ
ಚಕ್ರುಃ |

ಯಸ್ತುಭ್ಯಂ ದಾಶಾದ್ಯೋ ನಾ ತೇ ಶಿಕ್ಷಾತ್ತಸ್ಮೈ ಚಕಿತ್ವಾನ್ತಯಿಂ
ದಯಸ್ವ || ೫ || ೬ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಋತಸ್ಯ | ಪ್ರೇಷಾಃ | ಋತಸ್ಯ | ಧೀತಿಃ | ವಿಶ್ವ ಆಯುಃ | ವಿಶ್ವೇ | ಅಪಾಂಸಿ |
ಚಕ್ರುಃ |

ಯಃ | ತುಭ್ಯಂ | ದಾಶಾತ್ | ಯಃ | ನಾ | ತೇ | ಶಿಕ್ಷಾತ್ | ತಸ್ಮೈ | ಚಕಿತ್ವಾನ್ |
ರಯಿಂ | ದಯಸ್ವ || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋತಸ್ಯ ಗತಸ್ಯ ದೇವಯಜನಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರೇಷಾಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೇಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಸ್ತುತಯಃ
 ಕ್ರಿಯಂತೇ | ಧೀತಿಃ | ಧೀಯತೇ ಸೋಮಃ | ಪೀಯತೇ ಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಧೀತಿಯಾಗಃ | ಸೋಽಸಿ ಋತಸ್ಯ
 ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಗ್ನೇರೇವ ಕ್ರಿಯತೇ | ಅತಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾಯುಃ | ವಿಶ್ವಂ
 ಸರ್ವಮಾಯುರನ್ನಂ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥಾವಿಧೋ ಭವತಿ | ಅಹಿ ಚಾಸ್ಮೈ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಯಜಮಾನಾ
 ಅಪಾಂಸಿ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಕ್ರುಃ | ಕುರ್ವಂತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತುಭ್ಯಂ ಯೋ
 ದಾಶಾತ್ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹನೀಂಸಿ ದದಾತಿ | ಯೋ ವಾನ್ಯೋಽಸಿ ಯೋ ಯಜಮಾನಸ್ತೇ
 ಶಿಕ್ಷಾತ್ ತ್ವದೀಯಂ ಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ತೋ ಭೂಯಾಸಮಿತಿಚ್ಛತಿ | ಉಭಯವಿಧಾಯ ತಸ್ಮೈ
 ಯಜಮಾನಾಯ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ತತ್ಕೃತಮನುಷ್ಠಾನಂ ಜಾನಂಸ್ತ್ವಂ ರಯಿಂ ದಯಸ್ವ | ಧನಂ ದೇಹಿ ||
 ದಾಶಾತ್ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಶಿಕ್ಷಾತ್ | ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತಾ | ಇಚ್ಛಾರ್ಥೇ ಸನ್ | ಸನಿ
 ಮೀಮಾಘುರಭಲಭಶಕೇತ್ಯಕಾರಸ್ಯೇಸಾದೇಶಃ | ಪಾ. ೭-೪-೫೪ | ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಭ್ಯಾಸ-
 ಲೋಪಃ | ಸ್ಥೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಪೂರ್ವವಲ್ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ |
 ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ತಸುಃ | ದಯಸ್ವ | ದಯ ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣಹಿಂಸಾದಾನೇಷು ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಸ್ಯ—(ಯಾಗ ಸ್ಥಳವನ್ನು) ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ (ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ) | ಪ್ರೇಷಾಃ—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು
 (ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ) | ಧೀತಿಃ—(ಸೋಮಪಾನವಿಹಿತವಾದ) ಯಾಗವು | ಋತಸ್ಯ—ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು
 ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ (ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿಯೇ ಮಾಡುವುದು) | (ಅತಃ—ಆದುದರಿಂದಲೇ) | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ಸಮಸ್ತವೂ
 ಆಹಾರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು | ವಿಶ್ವೇ—ಎಲ್ಲರೂ (ಯಜಮಾನರು) | ಅಪಾಂಸಿ—(ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ)
 ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಚಕ್ರುಃ—ಮಾಡುತ್ತಾರೆ | ತುಭ್ಯಂ—(ಅಗ್ನಿ ಯೇ) ನಿನಗೆ | ಯಃ—ಯಾವನು | ದಾಶಾತ್—
 ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೋ | ಯೋ ವಾ—ಬೇರೆ ಯಾವನು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶಿಕ್ಷಾತ್—
 ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ | ತಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ | ಚಿಕಿ
 ತ್ವಾನ್—ತತ್ಕೃತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ನೀನು | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ದಯಸ್ವ—ಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ವೇಶಿಸಿಯೇ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ, ಯಜ್ಞಗಳೂ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುವು.
 ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಿನಗೆ ವಿಶ್ವಾಯು (ಸಮಸ್ತವೂ ಆಹಾರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಿನಗೋಸ್ಕರವೇ ದರ್ಶ
 ಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನರು ಮಾಡುವುದು. ನಿನಗೆ ಚರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಿಗೂ, ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ
 ಕರ್ಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೂ ಕೂಡ ನೀನು ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

Laudatory hymns are addressed to him when he comes (to the sacrifice); oblations are offered when he comes; he is the source of sustenance unto all; all (worshippers) perform all rites (for him). Do you, Agni, knowing (the thoughts of the worshipper), grant riches to him who presents to you oblations, or who wishes (to be able to present them).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರೈಷಃ—ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೇಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಸ್ತುತಯಃ | ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಂಗಡ ಇರುವ ಇಷು ಧಾತು ಎಗೆ ಅತಿಶಯಿತವಾದ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿ ಯ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಇಚ್ಛೆಯು ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುವುದಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತುತಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಧೀತಿಃ—ಧೀಯತೇ ಸೋಮಃ ಪೀಯತೇ ಅಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಧೀತಿಃ | ಯಾಗಃ | ಸೋಮಾಲತೆಯ ರಸವು ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಾಗವು ಧೀತಿಯೆನಿಸಿರುವುದು. ಫೇಟ್ ಪಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪೇಯದ್ರವ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥರೂಪವಾಗಿ ಯಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾಯುಃ—ವಿಶ್ವಂ ಸರ್ವಂ ಅಯುರನ್ನಂ ಯಸ್ಯ | ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿ ಯು ವಿಶ್ವಾಯುವೆನಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವಿತಕಾಲವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವ ಆಯುಶ್ಯಬ್ಧವು ಪ್ರಾಣಧಾರಣರೂಪವಾದ ತತ್ಸಾಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಕಾರಣ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೂ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವರಿಗೂ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಧನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಪಾಂಸಿ, ಶಿಕ್ಷಾತ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಕ್ರೈಃ—ಡುಕ್ಯೞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ರಿತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಾತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶಾತ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ದಾಶಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಯಃ ಎಂದು ಯಜ್ಞಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅಗುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಕ್ಷಾತ್—ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತಾ ಧಾತು ಇಚ್ಛಾತೋರುವಾಗ ಧಾತೋಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ ಸನ್ನಂತದಮೇಲೆ ಲೇಟಾಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸನ್ಯಜೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಸನಿ ಮೀಮಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉತ್ತರಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಸಾದೇಶ. **ಅತ್ರಲೋಪೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಶಿಸ್‌ಕ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸನ್ನಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. (ಕಕಾರಸಕಾರಯೋಗದಿಂದ ಕ್ವಕಾರ) ಶಿಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಸನ್ನಂತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಲೇಟೋಡಾಟಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಃ ಎಂಬುದು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನ್ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆವೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ಕುಹೋಶ್ಚಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ ದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ **ಅತ್ತಸಂತಸ್ಯಚಾರ್ಥಾತೋಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಂತೋಪಧೇಗೆ ದೀರ್ಘ. ಕ್ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ **ಉಗಿದಚಾಂ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. **ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವಿಂದ ವಸ್ವಿನ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಯಸ್ವ—ದಯ, ದಾನಗತಿರಕ್ಷಣಹಿಂಸಾದಾನೇಷು, ಧಾತು. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಸದಿ. ಲೋಟಾವಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ **ಸನಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ತಕ್ಕೆ ವ ಆವೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫-೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹೋತಾ ನಿಷತ್ತೋ ಮನೋರಪತ್ಯೇ ಸ ಚಿನ್ನಾಸ್ವಾಂ ಪತೀ
ರಯಾಣಾಂ |

ಇಚ್ಛಂತ ರೇತೋ ಮಿಥಸ್ತನೂಷು ಸಂ ಜಾನತ ಸ್ವೈರ್ದರ್ಪೈ-
ರಮೂರಾಃ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಹೋತಾ | ನಿಷತ್ತಃ | ಮನೋಃ | ಅಪತ್ಯೇ | ಸಃ | ಚಿತ್ | ನು | ಅಸಾಂ |

ಪತಿಃ | ರಯಾಣಾಂ |

ಇಚ್ಛಂತ | ರೇತಃ | ಮಿಥಃ | ತನೂಷು | ಸಂ | ಜಾನತ | ಸ್ವೈಃ | ದಕ್ಷೈಃ |

ಅಮೂರಾಃ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಮನೋರಪತ್ಯೇ ಯಜಮಾನಸ್ವರೂಪಾಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯಾಂ ಹೋತಾ
ದೇವಾನಾಮಹ್ವಾತಾ ಸನ್ ನಿಷತ್ತೋ ನಿಷಣ್ಣಃ | ಮಾನವ್ಯೋ ಹಿ ಪ್ರಜಾಃ | ತೈ ಸಂ. ೫-೧-೫-೬ |
ಇತಿ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ಸ ಚಿನ್ನು ಸ ಏವ ತ್ವಮಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾಣಾಂ ರಯಾಣಾಂ ಗವಾದೀನಾಂ ಧನಾನಾಮಹಿ
ಪತಿಃ ಸ್ವಾಮಿಾ | ಅತಸ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತನೂಷ್ವಾತ್ತೀಯೇಷು ಶರೀರೇಷು ಮಿಥಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಮೇಕೀಭೂತಂ
ಪುತ್ರರೂಪೇಣ ಪರಿಣತಂ ರೇತೋ ವೀರ್ಯಮಿಚ್ಛಂತ | ಇಚ್ಛನ್ | ತ್ವದನುಗ್ರಹೇಣ ಪುತ್ರಮಲಭಂತೇತಿ
ಯಾವತ್ | ಲಬ್ಧಪುತ್ರಾಶ್ಚ ತಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಮೂರಾ ಅಮೂಢಾಃ ಸತ್ಯಃ ಸ್ವೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈರ್ದಕ್ಷೈಃ
ಸಮುರ್ಥೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸಹ ಸಂ ಜಾನತ | ಸಮ್ಯಗವಗಚ್ಛಂತಿ | ಚಿರಕಾಲಂ ಜೀವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ |
ದಕ್ಷಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾಣಿನಾಚೀ | ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ದಕ್ಷೋಽಪಾನಃ ಕೃತುರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸ್ವೈರ್ದಕ್ಷೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈಃ
ಪ್ರಾಣೈರಮೂರಾಃ ಸಂಗತಾಸ್ತಯೈವ ಸರ್ವಂ ಜಾನಂತಿ || ಇಚ್ಛಂತ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ |
ಜಾನತ | ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶೇ ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ |
ಅಮೂರಾಃ | ಮೂರಾ ಅಮೂರೇತ್ಯತ್ರಯಾಸ್ಥ ಏವಂ ವ್ಯಾಚಿತ್ಯಾ | ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ಮೋಽಮೂಢಸ್ತ-
ಮಸಿ | ನಿ. ೬-೮ | ಇತಿ | ಅತೋಽತ್ರಾಪ್ಯಮೂರಶಬ್ದೇನಾಮೂಢತ್ವಮುಚ್ಯತೇ | ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತ್ಯಾ
ಢಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಃ | ಯದ್ವಾ | ಮುರ್ಛಾ ಮೋಹಸಮುಚ್ಛ್ರಾಯಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ
ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ರಾಲ್ಪೋಪ ಇತಿ ಛಲೋಪಃ | ರೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯಃ | ನ ಮೂರಾ ಅಮೂರಾಃ |
ಅಥನಾ | ಅನು ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕ ಊರನ್ಮತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ--ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು) | ಮನೋರಪತ್ಯೇ--ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ | ಹೋತಾ--
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನಾಗಿ | ನಿಷತ್ತಿ--ಇರುವವನು | ಸ ಚಿನ್ನು--ಅದೇ ನೀನು | ಆಸಾಂ--
ಈ ಪ್ರಜೆಗಳ | ರಯೀಣಾಂ--ಧನಾದಿಗಳಿಗೆ | ಪತಿಃ--ಸ್ವಾಮಿಯು | ತನೂಷು--ಸ್ವರ್ಕೀಯ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ |
ಮಿಥಃ--ವಿಕೀರ್ಣತವಾದ (ಪುತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುವ) | ರೇತಃ--ವೀರ್ಯವನ್ನು | ಇಚ್ಛಂತೆ--ಅಪೇಕ್ಷಿಸು
ತ್ತಾರೆ | ಅಮೂರಾಃ--ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ | ಸ್ವೈಃ--ತಮ್ಮ | ದಪ್ತೈಃ--ಸಮರ್ಥರಾದ (ಪುತ್ರರೊಡನೆ) |
ಸ ಜಾನತೆ--ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಚಿರಕಾಲ ಬಾಳುತ್ತಾರೆ) | (ಸ್ವೈರ್ದಪ್ತೈಃ--ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ |
ಅಮೂರಾಃ--ಯುಕ್ತರಾಗಿ | ಸಂ ಜಾನಂತಿ--ನಿನ್ನಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನೇ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನು. ನೀನೇ ಅವರ ಧನಾದಿ
ಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಸಂತಾನಪ್ರದವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ಸಮರ್ಥರಾದ
ಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿ (ನಿನ್ನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ) ಚಿರಕಾಲ ಬಾಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

You have abided with the descendants of Manu as the invoker (of
the gods); you are indeed the lord of their possessions; They have desired
(of you) procreative vigour in their bodies, and associated with their own
excellant offspring, they contemplate (all things) undisturbed.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನೋರಪತ್ಯೇ--ಯಜಮಾನಸ್ವರೂಪಾಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯಾಂ | ತುಕಾ, ತೋಕಂ, ತನಯಃ,
ಎಂಬ ಹದಿನೈದು ಪುತ್ರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೨) ಅಪತ್ಯಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮನುವಿನ
ಅಪತ್ಯವು ಮನುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಾನವ್ಯೋ ಹಿ ಪ್ರಜಾಃ
(ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೫. ೬) ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜೆಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು. ಇವನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಹವಿರ್ಭಾಗದ
ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನು. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಜಾಯಾಂ ಹೋತಾ
ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾ ಸನ್ ಅಗ್ನಿಃ ನಿಷತ್ತಿಃ ನಿಷಣ್ಣಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ಮಿಥಸ್ತನೂಷು ರೇತಃ ಇಚ್ಛಂತೆ—ಆತ್ಮೀಯೇಷು ಶರೀರೇಷು ಸಂಸೃಷ್ಟಮೇಕೀಭೂತಂ ಪುತ್ರ-
ರೂಪೇಣ ಪರಿಣತಂ ವೀರ್ಯಮೈಚ್ಛನ್ | ಅಗ್ನಿದೇವನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಧನಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು
ನಾದಕಾರಣ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಪುತ್ರರ ರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು
ಹೊಂದುವ, ಉದಕರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ವೀರ್ಯವನ್ನು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೊಂದಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಮತ್ತು
ಅದನ್ನು ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ರೇತಃ ಶಬ್ದವು ನೂರು ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪)
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ರೇತಸ್ಸಿಂದರೆ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ರೀಯತೇ ಸ್ತವತಿ ಇತಿ ರೇತಃ, ಯದ್ವಾ
ವೃಷ್ಟಿಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಅಪಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರೇತಸ್ತಾತ್ ರೇತ ಉಚ್ಯತೇ | ಈ ಉದಕವು ಸ್ತವಿಸುವ ಕಾರಣ
ರೇತಸ್ಸೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ವೃಷ್ಟಿರೂಪವಾಗಿರುವ ಉದಕಗಳು ದೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಾಗಿರುವುದೆಂಬುದಾಗಿಯೂ
ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದವು—

ರಾಜಂತೀ ಅಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಅಸ್ಮೀ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಂ ಯನ್ಮನುಹಿತಂ |

(ಋ. ಸೂ. ೬-೭೦-೨)

ಸಪ್ತಾರ್ಧಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ಪ್ರದಿತಾ ವಿಧರ್ಮಣಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೬)

ಎಂಬ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷೈಃ ಅಮೂರಾಃ ಸಂಜಾನಂತೆ—ಸಮರ್ಥೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸಹ ಸಮ್ಯಗವಗಚ್ಛಂತಿ ಚಿರಕಾಲಂ
ಜೀವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ದಕ್ಷಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾಣ ನಾಚೀ | ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಕ್ಷೋಽಪಾನಃ ಕ್ರತುಃ
(ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೨-೪) ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸ್ವೈಃ ದಕ್ಷೈಃ ಪ್ರಾಣೈಃ ಅಮೂರಾಃ ಸಂಗತಾಸ್ತಯೈವ ಸರ್ವಂ
ಜಾನಂತಿ | ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ-ಯಜಮಾನರುಗಳು ಸಮರ್ಥರಾದ ಮಕ್ಕಳುಗಳೊಡನೆ ಬಹಳ ಕಾಲದವರಿಗೂ ಜೀವಿ
ಸಿರುವರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ದಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ದಕ್ಷಃ ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿ
ರುವ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಣನಾಚಿ ಯಾಗಿರುವುದು. ಅಜ್ಞರಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವ
ರಾಗಿ ಬಹಳಕಾಲದವರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಇರುವ ಸರ್ವಜ್ಞರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅಮೂರಾಃ—ಅಮೂಢಾಃ | ಯಾಸ್ಮರು ಮೂರಾ, ಅಮೂರಾ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ “ಮೂಢಾ
ವಯಂ ಸ್ಮೋ ಅಮೂಢಸ್ತಮಸಿ” (ನಿ. ೬-೮) ಎಂಬದಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ-ನಾವು ಮೂಢರಾಗಿರುವೆವು.
ನೀನು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವವನಾಗಿ ಇರುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು ಮುರ್ಛಾ ಮೋಹ
ಸಮುಚ್ಛ್ರಾಯಯೋಃ ಎಂಬದಾಗಿ ಮೋಹವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮುರ್ಛಾಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮೂರಾ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಢರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ನಮೂರಾಃ ಎಂದರೆ ಮೂಢರಲ್ಲದವರು ಅಮೂರರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು

ಸ್ತಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಇಚ್ಛಂತೆ ರೇತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಿಥಸ್ತನೂಷು ಎಂಬ
ಪದಕ್ಕೆ ಸಹಭೂತಾಯಾ ಅಪಿ ಸಕೇವಲಾಯಾ ಏವ, ಆತ್ಮೀಯೇಷು ಶರೀರೇಷು, ಸ್ವಶರೀರಂ ನಾ ರೇತಃ |
ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

ಪುತ್ರರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರ ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸು ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಣೆಮಾಡಿ ಔರಸಪುತ್ರರನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು. ಇವರು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಪರಿಚರಣವನ್ನು ಸಮುದಿತರಾಗಿಯೇ ಆಚರಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಮತ್ತು ದಕ್ಷ ಶಬ್ದವು—“ಚಿತ್ತಿಂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಭಗತ್ವಂ” (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೬) “ಶ್ರೇಯಾಂಸಂ ದಕ್ಷಂ” (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸು, ಆತ್ಮಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಅಥವಾ ತನ್ನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ ಅಮೂರಾಃ, ವಿನಿಕ್ತಪ್ರಜ್ಞಾಂತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವೇಚನೆಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಚ್ಛಂತೆ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಜ್ಞೆಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ-ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಲಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಷುಗಮಿ-ಯಮಾಂ ಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋ-ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಾನತೆ—ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ಞಲಜ್ಞಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಞ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಾಡಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾ ದೇಶ. ದೀರ್ಘಾಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಯೋಗೇಽಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮೂರಾಃ—ಮೂರಾ ಅಮೂರಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ-ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ತೋಮೂಢಸ್ತುಮಸಿ (ನಿರು. ೬-೮) ಧಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಮೂರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಮೂಢತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಥವಾ ಮುರ್ಛಾ ಮೋಹಸಮುಚ್ಛಾಯಯೋಃ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಮುರ್ಛಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ರಾಲ್ಛೋಪಃ

ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಬರುತ್ತದೆ. ನ ಮೂರಾ ಅಮೂರಾಃ ಅಥವಾ ಅನು ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಉಣಾದಯೋಬಹುಲಂ ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಣಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಊರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಮೂರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಇಹ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭವಾತ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬-೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಧಃ ||

ಪಿ॒ತು॒ರ್ನ ಪು॒ತ್ರಾಃ ಕೃ॒ತುಂ ಜು॒ಷಂತ॑ ಶ್ರೋ॒ಷ॒ನ್ಯೇ ಅ॒ಸ್ಯ ಶಾ॒ಸಂ
ತು॒ರಾಸಃ॑ |

ವಿ ರಾಯ॑ ಔ॒ರ್ಣೋ॒ದ್ಧುರಃ॑ ಪು॒ರು॒ಕ್ಷುಃ ಪಿ॒ಪೇ॒ಶ ನಾಕಂ॑ ಸ್ತು॒ಭಿ॒-
ರ್ದಮೂ॑ನಾಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾಧಃ ||

ಪಿ॒ತುಃ | ನ | ಪು॒ತ್ರಾಃ | ಕೃ॒ತುಂ | ಜು॒ಷಂತ॑ | ಶ್ರೋ॒ಷ॒ನ್ | ಯೇ | ಅ॒ಸ್ಯ |
ಶಾ॒ಸಂ | ತು॒ರಾಸಃ॑ |

ವಿ | ರಾಯಃ॑ | ಔ॒ರ್ಣೋ॒ತ್ | ದುರಃ॑ | ಪು॒ರು॒ಕ್ಷುಃ | ಪಿ॒ಪೇ॒ಶ | ನಾಕಂ॑ |
ಸ್ತು॒ಭಿಃ | ದಮೂ॑ನಾಃ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಶಾಸಂ ಶಾಸನಂ ತುರಾಸಸ್ವರಮಾಣಾಃ ಸಂತೋ ಯೇ ಯಜಮಾನಾಃ ಶ್ರೋಷನ್
ಶೃಣ್ವಂತಿ ತೇ ಸರ್ವೇ ತೇನಾನುಶಿಷ್ಟಂ ಕೃತುಂ ಕರ್ಮ ಜುಷಂತ | ಸೇವಂತೇ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪಿತುರ್ನ
ಪುತ್ರಾಃ | ಯಥಾ ಪುತ್ರಾಃ ಪುರು ಬಹುಲಂ ತ್ರಾಯಕಾಃ ಪುನ್ನಾಮ್ನೋ ನರಕಾದ್ವಾ ರಕ್ಷಕಾಸ್ತನಯಾಃ
ಪಿತುರಾಜ್ಞಾಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಪುತ್ರಃ ಪುರು ತ್ರಾಯತೇ ನಿಪರಣಾದ್ವಾ ಪುನ್ನರಕಂ ತತಸ್ತ್ರಾಯತೇ
ಇತಿ ನಾ | ನಿ. ೨-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಪುರುಷ್ವಃ | ಪು ಇತ್ಯನ್ನನಾಮ | ಬಹ್ವನ್ನಃ ಸೋಽಗ್ನಿ ರೇಷಾಂ
ಯಜಮಾನಾನಾಂ ದುರೋ ದ್ವಾರಾಣಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದ್ವಾರಭೂತಾನಿ ರಾಯೋ ಧನಾನಿ ವ್ಯಾಣೋತ್ |
ವಿವೃಣೋತಿ | ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ದದಾತೀತಿ ಯಾವತ್ | ಅಪಿ ಚ ದಮೂನಾ ದಮೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ
ಮನೋ ಯಸ್ಯ ಸೋಽಗ್ನಿಃ | ನಾಸ್ಮಿನ್ನಕಂ ದುಃಖಮಸ್ತಿತಿ ನಾಕೋ ದ್ಯುಲೋಕಃ | ತಂ | ಸ್ತೃಭಿರಿತಿ
ನಕ್ಷತ್ರನಾಮ | ಸ್ತೃಭಿರ್ನಕ್ಷತ್ರೈಃ ಪಿಪೇಶ | ಅವಯವೀಚಿಕಾರ | ನಕ್ಷತ್ರೈರ್ಯುಕ್ತಮಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಶ್ರೋಷನ್ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಸಿಬ್ಬದುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ಪಿಪೇಶ |
ಪಿಶ ಅವಯವೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಯ—ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಶಾಸಂ—ಶಾಸನವನ್ನು | ತುರಾಸಃ—ತ್ವರಾಯುಕ್ತರಾಗಿ | ಯೇ—ಯಾವ
(ಯಜಮಾನರು) | ಪುತ್ರಾಃ—ಪುತ್ರರು | ಪಿತುರ್ನ—ತಂದೆಯ (ಅಪ್ಪನೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ) | ಶ್ರೋಷನ್—
ಕೇಳುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆ | ಕೃತುಂ—ಅಗೃಹ್ಣಿತ್ಯಕವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಜುಷಂತೇ—ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೋ
(ಮಾಡುತ್ತಾರೋ) | (ತೇಷಾಂ—ಅವರಿಗೆ) | ಪುರುಷ್ವಃ—ಬಹ್ವನ್ನಪ್ರದನಾದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ದುರಃ—
(ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ದ್ವಾರಭೂತನಾದ | ರಾಯಃ—ಧನಾದಿಗಳನ್ನು | ವಿ ವ್ಯಾಣೋತ್—ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ
(ಕೊಡುತ್ತಾನೆ) | ದಮೂನಾಃ—ಯಾಸಶಾಲೆಯಲ್ಲೇ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ (ಅಗ್ನಿಯು) | ನಾಕಂ—ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು |
ಸ್ತೃಭಿಃ—ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ | ಪಿಪೇಶ—ಅವಯವವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು (ಯುಕ್ತವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ತಂದೆಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪುತ್ರರು ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಯಾರು ಅಗ್ನಿಯು ಅಪ್ಪಣೆಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಯಾಗಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೆ ಬಹ್ವನ್ನಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಸಾಧನವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲೇ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಇವನು ಆಕಾಶವನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Hastening to obey the commands of Agni, like sons (obedient to the
orders) of a father, they celebrate his worship: abounding ; in food, Agni
sets open before them treasures that are at the doors of sacrifice, and he who
delights in the sacrificial chamber has studded the sky with constellations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಿತುಃ ನ ಪುತ್ರಾಃ—ಯಥಾ ಪುತ್ರಾಃ ಪುರು ಬಹುಲಂ ತ್ರಾಯೇಕಾಃ ಪುನ್ನಾಮೋ ನರಕಾದ್ವಾ ರಕ್ಷಕಾಃ ಸಿತುರಾಜ್ಞಾಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಪುತ್ರಃ ಪುರು ತ್ರಾಯೇಕೇ ನಿಪರಣಾದ್ವಾ ಪುನ್ನರಕಂ ತತಸ್ತ್ರಾಯತೇ ಇತಿ ವಾ (ನಿ. ೨-೧೧) ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವು ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ತ್ರಾಣವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಪುತ್ರ್ ಎಂಬ ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರು ಪುತ್ರರೆನಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಪಿತೃಗಳ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ನಡೆಸುವವರು. ಯಾಸ್ಕರು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ಅಗ್ನಿಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಮಕ್ಕಳು ತಪ್ಪದೆ ಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಆಚರಿಸುವರು.

ಪುರುಷ್ತುಃ—ಪು ಇತ್ಯೆನ್ನನಾಮ | ಪು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪುರು ಬಹಳವಾದ ಪು ಅನ್ನವುಳ್ಳವನು, ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು.

ದುರಃ ರಾಯಃ ವಿ ಔರ್ಜೋತ್—ದ್ವಾರಾಣಿ ಧನಾನಿ ದದಾತಿ | ಬಹಳ ಅನ್ನವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಾಧನವಾದ ಧನವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ದೊಡನೆ ಇರುವ ಊರ್ಜುಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಪರ್ಯವಸಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಮೂನಾಃ—ದಮೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಮನೋ ಯಸ್ಯ—ದಮ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ನಡೆಯುವ ಯಾಗ ಶಾಲೆಯು. ಅಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇರಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ನಾಕಂ—ನ ಅಕಂ ದುಃಖಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ನಾಕಂ ದ್ಯುಲೋಕಃ | ದುಃಖವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳವು, ಸ್ವರ್ಗವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು, ಕೃತು ಶಬ್ದವು ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಇದರಿಂದ-ತಂದೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಹಾಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತರಾಗುತ್ತಾರೆ, ತುರಾ ಸಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾರಣ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು “ಕೃಧಿ ಪುಮಸ್ತಂ ನಾಜಂ (ಋ. ವೇ. ೨-೪-೮) ಎಂಬ ಋಕ್ವಿಲ್ಲ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಎಂದೂ. ದಮೂನಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ದಾಂತೇ ಪುರುಷೇ ನಾ, ದಮೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಮನೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ವಾ, ಎಂಬ (ನಿ. ೪-೪) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉಪಶಾಂತಿಯುಳ್ಳ ದಾಂತಪುರುಷನೆಂದೂ ಧರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಧರ್ಮಮೂಲಕಾರಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿ ಇರುವವನೆಂದೂ ಪಿವೇಶ ನಾಕಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜುಷಂತೆ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ರೋಪಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಃ ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲಜ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರೋಷನ್—ಶ್ರ ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರ ಲೋಪ. ಅಡಾಗಮ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಶ್ರೋಷನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾಸಮ್—ಶಾಸು ಅನುತಿಷ್ಠಾ ಧಾತು. ಶಾಸ್ಯತೇ ಇತಿ ಶಾಸಃ. ಘಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಔರ್ಣೋತ್—ಉರ್ಣುಜ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುರ್ಣೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಿಪೇಶ—ಪಿಶ ಅವಯವೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯-೧೦ ||

ಅರವತ್ತೆಂಟನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅರವತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಶುಕ್ರ ಇತಿ ದ್ವೈಪದಂ ವಶರ್ಚನುಧ್ಯಯನತಃ ಸಂಚರ್ಚಂ ಸಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪರಾಶರ-
ಸ್ಯಾರ್ಷಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಶುಕ್ರ ಇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಶುಕ್ರಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ಭಂದಸ್ತಿನ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಯನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇರುವುವು.
ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು, ಅಗ್ನಿ ಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶುಕ್ರ—ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೬೯

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೬೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ (೧೦) ||

|| ಋಷಿಃ—ಪಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟಾ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಶುಕ್ರಃ ಶುಶುಕ್ವ ಉಷೋ ನ ಜಾರಃ ಪಪ್ರಾ ಸಮೀಚೀ ದಿವೋ
ನ ಜ್ಯೋತಿಃ |

ಪರಿ ಪ್ರಜಾತಃ ಕ್ರತ್ವಾ ಬಭೂಥ ಭುವೋ ದೇವಾನಾಂ ಪಿತಾ
ಪುತ್ರಃ ಸನ್ || ೧ || ೨ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಶುಕ್ರಃ | ಶುಶುಕ್ವಾನ್ | ಉಷಃ | ನ | ಜಾರಃ | ಪಪ್ತಾ | ಸಮೀಚೀ ಇತಿ

ಸಂಽ ಈಚೀ | ದಿನಃ | ನ | ಜ್ಯೋತಿಃ |

ಪರಿ | ಪ್ರಽ ಜಾತಃ | ಕೃತ್ವಾ | ಬಭೂಥ | ಭುವಃ | ದೇನಾನಾಂಃ ಪಿತಾ | ಪುತ್ರಃಃ
ಸನ್ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಶುಕ್ರಃ ಶುಭ್ರವರ್ಣೋಽಯಮಗ್ನಿರುಷೋ ನ ಜಾರ ಉಷಸೋ ಜರಯಿತಾ ಸೂರ್ಯ ಇವ
ಶುಶುಕ್ವಾನ್ ಶೋಚಯಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಯಿತಾ ಭವತಿ | ತಥಾ ಸಮೀಚೀ ಸಂಗತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌಃ
ದಿವೋ ನ ಜ್ಯೋತಿದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರಿವ ಪಪ್ತಾ | ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪೂರಯಿತಾ |
ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅತಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಜಾತಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಸನ್ ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಣಾ ಯದ್ವಾ ಜ್ಞಾನಹೇತುನಾ
ಪ್ರಕಾಶೇನೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಪರಿ ಬಭೂವ | ಪರಿತೋ ವ್ಯಾಪ್ನೋಷಿ | ದಿವ್ಯಂತೀತಿ ದೇವಾ
ಋತ್ವಿಜಃ | ತೇಷಾಂ ಪುತ್ರಃ ಸನ್ ಪುನ್ನಾಮ್ನೋ ನರಕಾತ್ರಾಯಕಃ ಸನ್ ಪಿತಾ ಭುವಃ | ಸಾಲಯಿತಾ
ಭವಸಿ | ಯದ್ವಾ | ದೇವಾನಾಮಿಂದ್ರಾದೀನಾಮೇವ ಪುತ್ರಃ ಸನ್ ಪುತ್ರ ಇವ ದೂತೋ ಭೂತ್ವಾ ಪಿತಾ
ಹವಿರ್ಭಿಃ ಸಾಲಯಿತಾ ಭವಸಿ || ಶುಶುಕ್ವಾನ್ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತೌ | ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಕುತ್ವಂ |
ಪಪ್ತಾ | ಪ್ಲ್ಯಾ ಸಾಲನಪೂರಣಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾದಾದ್ಯಗಮಹನಜನ ಇತಿ ಕಿಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ಸೋರ್ಡಾದೇಶಃ | ಸಮೀಚೀ | ಸಂಪೂರ್ವಾದಂಚತೇರ್ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಸಮಃ ಸಮಿ |
ಪಾ. ೬-೩-೯೩ | ಇತಿ ಸಮ್ಯಾದೇಶಃ | ಅಂಚತೇಶ್ವೇತಿ ವಕ್ತೃವ್ಯಮಿತಿ ಜೋಸ್ | ಅಚ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ
ಜಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ ಸ್ವರೇಣ ಜೋಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ-
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಯದಿ ತು ಸಂಽಈಚೀ ಇತಿ ಪದವಿಭಾಗಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತರ್ಹ್ಯದ ಈತ್ | ಪಾ. ೬-೪-೧೩೯ |
ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನಮೀತ್ವಂ ಸಮ ಉತ್ತರಸ್ಯಾಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಬಭೂಥ | ಬಭೂಥಾ ತತಂಥ |
ಪಾ. ೭-೨-೬೪ | ಇತಿ ನಿಪಾತನಾದಿಡಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಶುಕ್ರಃ—ಶುಭ್ರವರ್ಣನಾದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಉಷಃ—ಉಷಸ್ಸಿಗೆ | ಜಾರಃ ನ—ಜರಯನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಶುಶುಕ್ವಾನ್—ಪ್ರಕಾಶಕನು | ಸಮೀಚೀ—ಏಕತ್ರ ಸಂಗತನಾದ ಭೂವ್ಯಾಕಾಶ
ಗಳನ್ನು | ದಿನಃ—ದೇದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನ | ಜ್ಯೋತಿನಃ—ಪ್ರಕಾಶದಂತೆ | ಪಪ್ತಾ—(ತನ್ನ
VI 16

ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ) ಪುರಣಮಾಡುವವನು (ಅದುದರಿಂದ ನೀನು) | ಪ್ರಜಾತೇ—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿ | ಕೃತ್ವಾ—ಕರ್ಮದಿಂದ (ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ) | ಪರಿ ಬಭೂಥ—(ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ) ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ದೇವಾನಾಂ—(ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ಪುತ್ರಃ ಸರ್ವ—ಪುತ್ರನಾಗಿ | ಪಿತಾ ಭುವಃ—ಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಷಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ (ಉಷಃಕಾಲವಾದಮೇಲೆ ಉದಯಿಸುವ) ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ (ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವ), ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶದಂತೆ, ಬೆಳಗುವ, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಜ್ವಲಿತನಾದ ನೀನು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೀಯೇ. ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರನಂತೆ, ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಕೊಟ್ಟು, ರಕ್ಷಣಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

English Translation

White shining (Agni), like (the sun), the extinguisher of the dawn, is the illuminator of all, and fills united (heaven and earth with light), like the lustre of the radiant (sun). As soon as you manifest, you pervade all the world with devout acts, being (both) the father and son of the Gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಕ್ರಃ—ಶುಭ್ರವರ್ಣಃ | ಶುಕ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರವಾದ ಅಂದರೆ ಬಿಳಿಯದಾದ, ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಬಣ್ಣವೂ ಬೆರಕೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ವರ್ಣವುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದವು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ರಲಯೋರಭೇದಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಶುಕ್ಲ ಶಬ್ದವು ಶುಕ್ರಃ ಎಂದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ರ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶುಭ್ರವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಉಷೋ ನ ಜಾರಃ—ಉಷಸಃ ಜರಯಿತಾ ಸೂರ್ಯ ಇವ | ಅಗ್ನಿಯು ಉಷಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗಾಗಿ ಉದ್ದೀಪ್ತನಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಹರಡುವುದರಿಂದ ಉಷೋದೇವಿಗೆ ವಾರ್ಧಕ್ಯವನ್ನು (ಮುಪ್ಪನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವನು. ಉಷಃ ಕಾಲದ ಪ್ರಕಾಶವು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಉಷಃಕಾಲದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡುವಕಾರಣ ಜರಯಿತ್ಯತ್ವ (ಮುಪ್ಪನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಿಕೆ) ಎಂಬ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಜಾರ ಇವ ಎಂಬ ಉಪಮಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಮುಪ್ಪನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ “ ಪುನಃ ಪುನಃ.....ಜರಯಂತ್ಯಾಯುಃ ”

ಎಂಬ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೦) ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಉಷಃಕಾಲವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅವರವರ ಅನುಭವದಿಂದ ಕಡಿಮೆಮಾಡುವಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಆದಿತ್ಯನೂ ಕಡಿಮೆಮಾಡುವರು ಎಂದು ಉಷ ಇವ, ಅಗ್ನಿಃ, ಆದಿತ್ಯಃ ಜಾರಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವೂ ಕಾವ್ಯಶೈಲಿಯಿಂದ ಈ ವೇದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಶುಶುಕ್ತ್ವಾ—ಸೂರ್ಯ ಇವ ಶೋಚಯಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಯಿತಾ ಭವತಿ ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ
ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥವೂ, ಆ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಹಾಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವ ರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾಗಲು ಯಜಂತವಾದ ಶುಚಿಧಾತುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ದಿವೋ ನ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪಪ್ರಾ—ದ್ಯೋತಮಾನಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿರಿವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸ್ವತೇಜಸಾ ಪೂರಯಿತಾ | ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಗಳನ್ನು ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಬೆಳಗಿಸುವ ಆದಿತ್ಯನ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ತುಂಬುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ದೇವಾನಾಂ ಪುತ್ರಸ್ತು ಭುವಃ ಪಿತಾ—ದೇವಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ತೇಷಾಂ ಪುನ್ನಾಮ್ನೋ ನರಕಾತ್ ತ್ರಾಯಕಸ್ತು ಭುವಃ ಪಾಲಯಿತಾ ಪಿತಾ ಭವಸಿ | ಯದ್ವಾ—ದೇವಾನಾಂ ಇಂದ್ರಾದೀನಾಮೇವ ಪುತ್ರ ಇವ ದೂತೋ ಭೂತ್ವಾ ಪಿತಾ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪಾಲಯಿತಾ ಭವಸಿ | ದಿವು ಧಾತುವಿಗೆ ಇರುವ ಅನೇಕವಾದ ಅರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶ, ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ದೀವ್ಯಂತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರು ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಾದಕಾರಣ ಋತ್ವಿಜರೆನಿಸುವರು. ಪುತ್ರ ಶಬ್ದವು ಪುತ್ರ್ ಎಂಬ ನರಕದಿಂದ ತ್ರಾಣವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಎಂದು ಪುತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರನ್ನು ಪುತ್ರವಂತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿ ಮಾಡುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಪುತ್ರರ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರು ವನು. ಪಾಲನ, ರಕ್ಷಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪೃಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪಿತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪಾಲಕನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಾನ) ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವುದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಸ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿ, ಪಿತೃವಿನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು, ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ಅವರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪುತ್ರನು ಆಚರಿಸುವ ಹಾಗೆ (ದೂತನಾಗಿ) ಸೇವಕನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ (ರಕ್ಷಿಸುವ) ಪಾಲನೆಮಾಡುವವನಾದಕಾರಣ ಇವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರಸದೃಶನಾದ ದೂತನೂ, ಪಾಲನೆಮಾಡುವ ತಂದೆಯೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶುಶುಕ್ವಾನ್—ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ವಸುಕ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಶುಶುಕ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಸುಲೋಪ. ಸಲೋಪ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ—ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಪ್ರಾ—ಪ್ರಾ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅದ್ವೈಗಮಹನಜನಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಉರತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಸಪ್ರಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತಾದುದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮೀಚೀ—ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಕ್—ವದ್ಯಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಉಪ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಃ ಸಮಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಿಗೆ ಸಮ್ಯಾದೇಶ. ಅಂಚಿತೇಶ್ವೇತಿವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಜೀಪ್. ಆಗ ಅಚಿಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪ್ತಾಕಾರ ಅಂಚುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚೌ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಸಮೀಚೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತ ಆಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದರೂ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚಿ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮೀಚೀ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದವಿಭಾಗಮಾಡುವಾಗ ಸಮ್+ಈಚೀ ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಉಪ ಈತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಧೀಯಮಾನನಾದ ಈತ್ವವು ಸಮ್ನಿನ ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಭೂಥ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಬಭೂಥಾ—ತತಂಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ವೇ॒ಧಾ ಅ॒ದ್ಯಪ್ತೋ॑ ಅ॒ಗ್ನಿ ವಿ॒ಜಾನ॑ನ್ಮೂ॒ಢರ್ನ॑ ಗೋ॒ನಾಂ ಸ್ವಾ॒ದ್ಮಾ
ಪಿ॒ತೃನಾಂ॑ |

ಜನೇ॑ ನ ಶೇ॒ವ ಆ॒ಹೂರ್ಯಃ॑ ಸ॒ನ್ಮದ್ಯೇ॑ ನಿ॒ಷತ್ತೋ॑ ರ॒ಣ್ಣೋ॑
ದು॒ರೋಣೇ॑ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೇ॒ಧಾಃ | ಅ॒ದ್ಯಪ್ತಃ॑ | ಅ॒ಗ್ನಿಃ | ವಿ॒ಜಾನ॑ನ್ | ಉ॒ಧಃ | ನ | ಗೋ॒ನಾಂ |
ಸ್ವಾ॒ದ್ಮ | ಪಿ॒ತೃನಾಂ॑ |

ಜನೇ॑ | ನ | ಶೇ॒ವಃ | ಆ॒ಹೂರ್ಯಃ॑ | ಸ॒ನ್ | ಮ॒ದ್ಯೇ | ನಿ॒ಷತ್ತಃ॑ | ರ॒ಣ್ಣಃ |
ದು॒ರೋಣೇ॑ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೇ॒ಧಾಃ | ಮೇ॒ಧಾವಿನಾ॑ಮೈತತ್ | ಮೇ॒ಧಾವೀ॑ | ಯದ್ವಾ | ವಿ॒ಧಾತಾ॑ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ಅದ್ಯ-
ಪ್ತೋ ದರ್ಪರಹಿತೋ ವಿಜಾನನ್ ಕರ್ತವ್ಯಾಕರ್ತವ್ಯವಿಭಾಗಂ ಜಾನನ್ನಗ್ನಿಗೋನಾಂ ಗವಾಮೂಢರ್ನ
ಗೋಸಂಬಂಧಿಪಯಸ ಆಶ್ರಯಭೂತಂ ಸ್ಥಾನಮಿವ ಪಿತೃನಾಮನ್ನಾನಾಂ ಸ್ವಾದ್ಮ ಸ್ವಾದಯಿತಾ ರಸ-
ಯಿತಾ | ಯಥಾ ಗೋರೂಢಃ ಪಯಃಪ್ರದಾನೇನ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ನಾನಿ ಸ್ವಾದೂನಿ ಕರೋತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ
ಸಮ್ಯಕ್ಪಾಕೇನ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ನಾನಿ ಸ್ವಾದೂನಿ ಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪಿ ಚೈವಂಭೂತೋಗ್ನಿರ್ಜನೇನ
ಶೇವೋ ಜನಪದೇ ಲೋಕಸುಖಕರಃ ಪುರುಷ ಇವ ಮದ್ಯೇ ಯಜ್ಞೇಷು ಮಧ್ಯ ಆಹೂರ್ಯ ಆಹ್ವಾ-
ತವ್ಯಃ ಸನ್ ದುರೋಣೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ನಿಷತ್ತೋ ನಿಷಣ್ಣೋ ರಣ್ಣೋ ರಮಯಿತಾ ಸ್ತುತೋ ವಾ
ಭವತಿ || ಗೋನಾಂ | ಗೋಃ ಪಾದಾಂತೇ | ಪಾ. ೭-೧-೫೭ | ಇತ್ಯೇವಾಪಾದಾಂತೇಹಿ ನುಹಿ | ಸ್ವಾದ್ಮ |
ಸ್ವಾದ ಅಸ್ವಾದನೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತೆಣ್ಯರ್ಥಾದನೈವೈಭ್ಯೋಽಪಿ ದ್ವೈತ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ | ಸುಸಾಂ ಸುಲು-

ಗಿತಿ ಸೋರ್ಲುಕ್ | ಪಿತೌನಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಹೂರ್ಯಃ | ಅಜ್-
ಪೂರ್ವಾತ್ ಹೃಯತೇರಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಹಲ ಇತಿ
ದೀರ್ಘಃ | ರೇಘೋಪಜನಶ್ಚಂದಸಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೇದಾಃ—ಮೇಧಾವಿಯಾದ (ಸರ್ವಕರ್ತೃವಾದ) | ಅದೃಶ್ವೈಃ—ದರ್ಶಕರಿಹಿತನಾದ | ವಿಜಾನನ್—
ಕರ್ತವ್ಯಾಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಗೋನಾಂ—ಗೋವುಗಳ | ಉಧರ್ನ—ಕೆಚ್ಚಲಿನಂತೆ |
ಪಿತೌನಾಂ—ಅನ್ನಗಳಿಗೆ | ಸ್ವಾದ್ವೈ—ರುಚಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಮತ್ತೂ) | ಜನೇ—ದೇಶದಲ್ಲಿ |
ಶೇವಃ ನ—(ಜನಗಳಿಗೆ) ಸುಖಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಂತೆ | ಮಧ್ಯೇ—(ಯಜ್ಞಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ |
ಅಹೂರ್ಯಃ—ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವನಾಗಿ | ಮರೋಣೇ—ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ನಿಷಣ್ಣಃ—ಅಸೀನನಾಗಿ |
ರಣ್ಣಃ—ಸುಖಕರನು. (ಸ್ತುತ್ಯನು) (ಆಗುತ್ತಾನೆ)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಕರ್ತೃವಾದರೂ ಗರ್ವವಿಲ್ಲದ, ಕರ್ತವ್ಯಾಕರ್ತವ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು, ಹಾಲು ಬೆಣ್ಣೆಗಳಿಗೆ ರುಚಿ
ಕೊಡುವಂತೆ, (ಅನ್ನವನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ) ರುಚಿಕರವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಜನರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವ
ಮನುಷ್ಯನು ಹೇಗೆ ಆಹೂತನಾಗಿ ಪೂಜಿತನೋ ಹಾಗೆ, ಅಹೂತನಾಗಿ, ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಅಸೀನನಾಗಿ, ಸ್ತುತ್ಯ
ನಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The wise, the humble and discriminating Agni, is the giver of
flavour to food, as the udder of cows (gives sweetness to the milk); invited
(to the ceremony), he sits in the sacrificial chamber, diffusing happiness,
like a benevolent man, amongst mankind.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೇದಾಃ—ಮೇಧಾವಿ ನಾಮನ್ಯತತ್ | ಮೇಧಾವೀ ಯದ್ವಾ | ವಿಧಾತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ | ವೇದಸ್
ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗವು ಧಾತುವಿನ
ಸಂಗಡ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧಾರಣಾರ್ಥವಾದ ಧಾತುವು ಬೇರೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ
ಮೇಧಾವಿಯು ಜ್ಞಾನವಂತನೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು
ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಅಭ್ಯಾಜಿ ಶರ್ಧೋ ಮರುತೋ ಯದರ್ಣಸಂ ಮೋಷಥಾ ವೃಕ್ಷಂ ಕಪನೇವ ವೇಧಸಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೪-೬).

ಸೋಮೋ ನ ವೇಧಾ ಋತ ಪ್ರಜಾತಃ ಪಶುರ್ನ ಶಿಶ್ನಾ ವಿಭುದೂರೇಭಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೫-೧೦.)

ದಿವತ್ವಿತ್ಸುವೋ ನೃಸಾದಿ ಯೋತಾಸೃಚ್ಛೋ ವಿಶ್ವತಿರ್ವಿಕ್ಷು ವೇಧಾಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೦-೨)

ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರೇ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವರವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ (ಸೃಷ್ಟಿ) ಹೊಸದಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕಾರಣ ವಿಧಾತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಆಗಿರುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಗವಾಂ ಊಧರ್ನ ಪಿತೂನಾಂ ಸ್ವಾದೃ—ಗೋ ಸಂಬಂಧಿ ಪಯಸಃ ಆಶ್ರಯಭೂತಂ ಸ್ಥಾನಮಿವ ಅನ್ನಾನಾಂ ಸ್ವಾದಯಿತಾ ರಸಯಿತಾ | ನ ಎಂಬುವ ಪದವು ಉಪಮಾವಾಚಕವು, ಇವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಗೋವುಗಳ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳು ರುಚಿಕರವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ರಸವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ರುಚಿಕರವಾಗಿಯೂ ರಸವತ್ತಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಪಿತು ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಓಷ್ಠಾಯಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ, ಪಾಠಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪಿತು ಶಬ್ದವು ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ “ಪಿತುಂ ನು ಸ್ತೋಷಂ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೭-೧) ಪ್ರಮಂದಿನೇ ಪಿತುಮದರ್ಚನಾ ವಚಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೧-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಜನೇ ನ ಶೇವಃ—ಜನಪದೇ ಲೋಕಸುಖಕರಃ ಪುರುಷ ಇವ | ಶಿಂಬಾತಾ, ಶತರಾ, ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಶೇವಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಖಕರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಜನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನ ಹಾಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮತ್ತು ಲೋಕಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಜನೇನ ಶೇವಃ ಜನಯಿತ್ಯತ್ನಾತ್ ಜನಃ ಪಿತಾ | ಪಿತೇವ ಸುಖಕರೋ ಅಗ್ನಿಃ | ಜನಶಬ್ದವು ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಂದೆಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ತಂದೆಯ ಹಾಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಜನಶಬ್ದೋ ಲೋಕವಚನಃ, ದುರೋಣೇ ಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ವೇದ್ಯಾಂ ನಿಷತ್ತಃ

ರಣ್ಣಃ ರಮಣೀಯಃ ಸುಖಃ | ದುರೋಣ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೂ ಲೋಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಜನಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸುಖವಾಗಿಯೂ, ಸುಖಕರನಾಗಿಯೂ ಇರುವಂತೆ, ಯಜ್ಞಗೃಹದ ವೇದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಕೂತುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖಕರನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ದುರೋಣಿ—ದುರೋಣ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅಹುರ್ಯಃ—ಚಂಚಲತ್ವಾತ್ ಜ್ವಾಲಾನಾಂ ಕುಟಿಲಃ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಕುಟಿಲವಾಗಿ (ವಕ್ರವಾಗಿ) ಸ್ಥಿರವಾಗಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕುಟಿಲನಾಗಿ ಇರುವನು ಎಂದೂ, ಸಾಯಣರು ಅಹುರ್ಯಃ—ಯಜಮಾನ್ಯೇರಾಹ್ವತವ್ಯಃ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕರೆಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡುವರು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದೃಪ್ತಃ—ದೃಪ ಹರ್ಷಮೋಹನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಮೋಹನ ಎಂದರೆ ಗರ್ವ. ನ ದೃಪ್ತಃ ಅದೃಪ್ತಃ. ನರ್ಜಿತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವ ಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಾನನ್—ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾದೇಶ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ. ಶತ್ವ ಜಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಶ್ಚಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೋನಾಮ್—ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಗೋಃ ಪಾದಾಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ನುಡಾಗಮವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಪಾದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಾದ್ವನ್—ಸ್ವಾದ ಆಸ್ವಾದನೆ ಧಾತು. ಷಜರ್ಥ (ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ)ವು ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆ. ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ. (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾದ್ವನ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಪಿತೂನಾಮ್—ಪಿತು ಶಬ್ದದ ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನರೂಪ. ನಾಮನೈತರಸ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ (ನುಟ್ ಸಹಿತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹೂರ್ಯಃ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚೋ ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿಗೆ (ವಕಾರಕ್ಕೆ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಅಂಗಾವಯವ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೇಫಾಧಿಕ್ಯವು ಛಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಷತ್ತಃ—ಷದ್ವ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯನಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರದಾಭ್ಯಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತ ನಿಷತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವಾಭಾವವು ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. || ೩-೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಶಾಹ ||

ಪು॒ತ್ರೋ ನ ಜಾ॒ತೋ ರ॒ಣ್ಣೋ ದು॒ರೋ॒ಣೇ ವಾ॒ಜೀ ನ ಪ್ರೀ॒ತೋ
ವಿ॒ಶೋ ವಿ ತಾ॒ರೀತ್ |

ವಿ॒ಶೋ ಯದ॒ಹ್ವೇ ನೃ॒ಭಿಃ ಸ॒ನೀ॒ಳಾ ಅ॒ಗ್ನಿ॒ರ್ದೇ॒ವ॒ತ್ವಾ ವಿಶ್ವಾ॑-
ನೃ॒ಶ್ಯಾಃ || ೫ || ೬ ||

|| ಪದವಾಹಃ ||

ಪು॒ತ್ರಃ | ನ | ಜಾ॒ತಃ | ರ॒ಣ್ಣಃ | ದು॒ರೋ॒ಣೇ | ವಾ॒ಜೀ | ನ | ಪ್ರೀ॒ತಃ | ವಿ॒ಶಃ |
ವಿ | ತಾ॒ರೀತ್ |

ವಿ॒ಶಃ | ಯತ್ | ಅ॒ಹ್ವೇ | ನೃ॒ಭಿಃ | ಸ॒ನೀ॒ಳಾಃ | ಅ॒ಗ್ನಿಃ | ದೇ॒ವ॒ತ್ವಾ |
ವಿಶ್ವಾ॑ನಿ | ಅ॒ಶ್ಯಾಃ || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪುತ್ರೋ ನ ಪುತ್ರ ಇವ ಜಾತಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋಽಗ್ನಿದುರೋಣೇ ಗೃಹೇ ರಣೋ ರಮಯಿತಾ ಭವತಿ | ವಾಜೀ ನ ಅಶ್ವ ಇವ ಪ್ರೀತೋ ಹರ್ಷಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನಿಹಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಶತ್ರು-
ಭೂತಾಃ ಪ್ರಜಾ ವಿ ತಾರೀತ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ತರತಿ | ಅತಿಕ್ರಾಮತಿ | ಅಪಿ ಚ ನೈಭಿರ್ಯತ್ನಿಗ್ಲಕ್ಷಣೈರ್ಮ-
ನುಷ್ಠೈಃ ಸಹಿತೋಽಹಂ ಸನೀಳಾಃ ಸಮಾನನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾ ವಿಶೋ ದೈವೀಃ ಪ್ರಜಾ ಯದ್ಯದಾಹ್ನೇ ಆಹ್ವ-
ಯಾಮಿ ತದಾನೀಮಯಮಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ದೇವತ್ವಾ ದೇವತ್ವಾನ್ಯಶ್ಯಾಃ | ಅಶ್ನತೇ |
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಸ್ವಯಮೇವ ತತ್ತದ್ದೇವತಾರೂಪೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಮಾಮ್ನಾ-
ಸ್ಯತೇ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ತ್ವಮಿದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿ | ಋಗ್ವೇ.
೫-೩-೧ || ಅಶ್ಯಾಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಸೌ | ಲಿಜಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸರಸ್ತ್ವಪದಮಧ್ಯಮೌ | ಬಹುಲಂ ಛಂದ-
ಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪುತ್ರೋ ನ—ಪುತ್ರನಂತೆ | ಜಾತಃ—(ಅರಣಿಯಿಂದ) ಉದ್ಭೂತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ದುರೋಣೇ—
ಮನೆಯಲ್ಲಿ | ರಣ್ಣಃ—ಸುಖಕರನು (ಆಗುತ್ತಾನೆ) | ವಾಜೀ ನ—ಅಶ್ವದಂತೆ | ಪ್ರೀತಃ—ಹರ್ಷಯುಕ್ತನಾಗಿ |
ವಿಶಃ—ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಭೂತರಾದವರನ್ನು | ವಿ ತಾರೀತ್—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದಾಟುತ್ತಾನೆ (ಅತಿ
ಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ) | ನೈಭಿಃ—ಋತ್ವಿಜರಿಂದ (ಯುಕ್ತನಾದ ನಾನು) | ಸನೀಳಾಃ—ಸಮಾನನಿವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ |
ವಿಶಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಹ್ವೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆಯೋ (ಆಗ) | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಎಲ್ಲಾ | ದೇವತ್ವಾ—ದೇವತ್ವವನ್ನೂ | ಅಶ್ಯಾಃ—ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅರಣಿಯಿಂದುದ್ಭೂತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಗೃಹವನ್ನು ಸುಖಕರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಂಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ
ಉತ್ತಮಾಶ್ವದಂತೆ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನೆದುರಿಸಿ) ಅವರನ್ನು ಪರಾಜಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ,
ಏಕತ್ರ ಸಂಗತರಾದ ಯಾವದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದರೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಅವರೆಲ್ಲರ ದೇವತ್ವವನ್ನು ತಾನೇ ವಹಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಅವರಪರವಾಗಿ ಬಂದು ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ)

English Translation.

He diffuses happiness in a dwelling, like a son (newly) born ; he
overcomes enemies in battle, like an animated charger ; when I, along
with other men, invoke gods living in one place, you, Agni, assume all
(their) celestial natures.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಾಚೀ ನ ವಿಶಃ ವಿತಾರೀತ್—ಅಶ್ವ ಇವ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಶತ್ರುಭೂತಾಃ ವಿಶೇಷೇಣ ಅತಿಕ್ರಾಮತಿ | ವಿಶಃ ಎಂಬ ಪದವು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೭) ಪರಿತ ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಕುದುರೆಯ ಹಾಗೆ ಶತ್ರುಜನರನ್ನು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಜಯಿಸುವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವಿಪೂರ್ವಸ್ತುರತಿಃ ಸರ್ವತ್ರ ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥಃ ವಿ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತ್ಯಾಧಾತು ನಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಕುದುರೆಯು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲವಾಗಿರುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗಮಾಡುವವರನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನ್ನೂ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿಶ್ವಾನಿ ದೇವತ್ವಾ ಅಶ್ಯಾಃ—ಸರ್ವಾಣಿ ದೇವತ್ವಾನಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಂದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಗಳುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಆಯಾಯ ದೇವತಾ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವನು. “ತ್ವಮಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಜಾಯಸೇ ಯತ್ತ್ವಂ ಮಿತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯತ್ಸಮಿದ್ಧಃ” (ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉದ್ವೀಪ್ತನಾಗಿ ವರುಣನೂ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರನೂ ಆಗುತ್ತೀಯೆ. ವರುಣ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರ ಎಂಬುವುದು ದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಇವರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ವರ್ಣನಾತ್ಮಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾತಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಞಾ ಜನೋರ್ಜಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುನಿಗೆ ಜಾ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ನಾಚೀ—ನಾಜಂ ಅಸ್ಥಿ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ನಾಚೀ. ಅತೆ ಇನಿಶನ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ನಾಜನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪ್ರೀತಃ—ಪ್ರೀಜ್ ತರ್ಪಣೇ ಧಾತು. ನಿಷ್ಠಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ತಾರೀತ್—ತ್ಯಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಅಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಸ್ತಿ ಸಿಚೋಽಪೈಕ್ತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಇಟಿಈಟಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜೋಽಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೇ—ಹ್ವೇಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಛಾಂದಸವಾಗಿಲಜ್. ಉತ್ತಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಅದೇಚಉಪದೇಶೇಶಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮ. ಗುಣ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗವ ಉದಾತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತನಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವತ್ವಾ—ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಅಶ್ಯಾಃ—ಆಶೂ ವ್ಯಾವೌ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜಿನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪ್ರಥಮವುರುಷದ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ಚ) ಲುಕ್. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅಶ್ಯಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬-೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾನಾಥಃ ||

ನಕಿಷ್ಕೃ ಏತಾ ವ್ರತಾ ಮಿನಂತಿ ನೃಭ್ಯೋ ಯದೇಭ್ಯಃ ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ
ಚಕರ್ಥ |

ತತ್ತು ತೇ ದಂಸೋ ಯದಹನ್ತನ್ಮಾನೈರ್ನೃಭಿರ್ಯದ್ಯುಕ್ತೋ
ವಿವೇ ರಪಾಂಸಿ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಕಿಃ | ತೇ | ಏತಾ | ವ್ರತಾ | ಮಿನಂತಿ | ನೃಭಿಃ | ಯತ್ | ಏಭ್ಯಃ |

ಶ್ರುಷ್ವಿಂ | ಚಕರ್ಥ |

ತತ್ | ತು | ತೇ | ದಂಸಃ | ಯತ್ | ಅಹನ್ | ಸಮಾನೈಃ | ನೃಭಿಃ | ಯತ್ |

ಯುಕ್ತಃ | ವಿನೇಃ | ರಪಾಂಸಿ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧೀನ್ಯೇತಾ ವ್ರತಾ ಏತಾನಿ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನಾನಿ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾ-
ದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ನಕಿರ್ಮಿನಂತಿ | ರಾಕ್ಷಸಾದಯೋ ಬಾಧಕಾ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಮೇಭ್ಯಃ
ಕರ್ಮಸು ವರ್ತಮಾನೇಭ್ಯೋಃ ನೃಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ಯೇಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಶ್ರುಷ್ವಿಂ | ತು
ಅಶ್ವಶ್ಚತೇ ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತಿ ಶ್ರುಷ್ವಿಯರ್ಜ್ಞಫಲರೂಪಂ ಸುಖಂ | ತಚ್ಚಕರ್ಥ ಕೃತವಾನಸಿ | ಸತಿ ಹಿ
ತವ ವ್ರತಾನಾಂ ಬಾಧಕ ಏತನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ | ಅತೋಽವಗಮ್ಯತೇ ತವ ವ್ರತಾನಾಂ ಹಿಂಸಕಾ ನ
ಸಂತೀತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ತತ್ತ ದಂಸಸ್ತದೇವ ಕರ್ಮ ಯದ್ಯದಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿರಹನ್ ಹಂತಿ
ನಾಶಯತಿ ಕದಾನೀಂ ಸಮಾನೈಃ ಸಹಗಣರೂಪೇಣ ಸದೃಶೈರ್ನೈಭಿರ್ನೇತ್ಯಭಿರ್ಮರುದ್ವಿಃ ಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಂ
ರಪಾಂಸಿ ಬಾಧಕಾನಿ ರಾಕ್ಷಸಾದೀನಿ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ವಿನೇಃ ಗಮಯಸಿ ಪಲಾಯನಂ ಪ್ರಾಪಯಸಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಂ ವ್ರತಾನಿ ನ ಹಿಂಸಂತೀತಿ ಯೋಜ್ಯಂ || ಮಿನಂತಿ | ಮಿಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಕ್ರೈಯಾದಿಕಃ |
ಪ್ನಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ವಿನೇಃ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ | ವೀ
ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಸಿಪ್ಯಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೋ ಲುಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ರುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ | ತತ್ತ ದಂಸಃ—ಅದೇ ಕರ್ಮವನ್ನು |
ಯತ್ ಅಹನ್—ಯಾವಾಗ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಹಾನಿಮಾಡುತ್ತಾರೋ (ಆಗ) | ಸಮಾನೈಃ—ನಿನಗೆ ಸದೃಶರಾದ |
ನೃಭಿಃ—(ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ) ನೇತ್ಯುಗಳಾದ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ) | ಯುಕ್ತಃ—ಯುಕ್ತನಾದ (ನೀನು) |
ರಪಾಂಸಿ—ಬಾಧಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣ | ವಿನೇಃ—ಹೊರಡಿಸುತ್ತೀಯೋ
(ಓಡಿಸುತ್ತೀಯೋ) | ಯತ್—ಯಾವ ಕಾರಣ | ಏಭ್ಯಃ—(ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ) ಈ | ನೃಭ್ಯಃ—

ಯಜಮಾನರುಗಳಿಗೆ | ತುಷ್ಟಿಂ—ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಸುಖವನ್ನು | ಚಕರ್ಥ—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತೀಯೋ | (ತತ್—ಆದಕಾರಣ) | ತೇ—ನಿನ್ನ ಉದ್ದಿಶ್ಯಕವಾದ | ಏತಾ ವ್ರತಾ—ಈ (ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ನಕಿಃ ಮಿನಂತಿ—ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮನುಷ್ಯರು ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ ಬಾಧೆ ಬಂದರೆ, ಕೂಡಲೇ, ನಿನಗೆ ಸಮಾನರಾದ ಮರುದ್ವೇಷಿತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಬಂದು ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಮತ್ತು ಯಾಗನಿರತರಾದವರಿಗೆ ತತ್ಪಲರೂಪವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸಾದಿ ಬಾಧೆಯಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

English Translation.

Never may (The Rakshasas) interrupt the rites performed for you, since you confer on the sacrificers happiness (as a reward); for should (such spirits) disturb your sacrifice, then assisted by leaders (Maruts), equally (competent) like yourself, you put the intruders to flight.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನೈಋತ್ಯ ಶ್ರುಷ್ಟಿಂ ಚಕರ್ಥ—ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತೃಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯಃ ಶು ಆಶು ಅಶ್ನುತೇ ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತಿ ಶ್ರುಷ್ಟಿಯೇಜ್ಞಫಲರೂಪಸುಖಂ ತತ್ ಕೃತವಾನಸಿ | ತತ್ ನಕಿಃ ಮಿನಂತಿ—ರಾಕ್ಷಸಾದಿಯೋ ಬಾಧಕಾ ನ ಹಿಂಸಂತಿ | ನಕಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೧೪) ಹಿಕಮ್. ನುಕಮ್ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಪದಗಳು ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು ಎಂದು ನಿಸ್ಸಾತಿತನಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರುಷ್ಟಿ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೬-೧೩) ಸುಖಾಭಿಮುಕಿ, ಧಾನ್ಯಶಲಾಕಾಯಾಶ್ಚ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಸ್ಸಾತಿತನಾಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಜಾಗೃತಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞಫಲಾನುಭವರೂಪವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರುಗಳು ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳೂ ನಿನ್ನಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವರೆಂದು ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲಾನುಭವವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ರಾಕ್ಷಸರೇ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞವಿಘ್ನಕರ್ತರ ವಿನಾಶವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವಕಾರಣ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯು ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತಿರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

॥ ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಏತಾ, ವೃತಾ—ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶನಾಗಿ ಬಂದ ಶಿಗ್ಗೆ ಶೇಷ್ಯವೆಂದೆಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ.

ಮಿನಂತಿ—ಮಿಂಸಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರಾೃದಿ. ಪ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ವಾವಿಕರಣ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕರ್ಥ—ಡುಕ್ಪಜ್ಞ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಲಾದೇಶ. ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಥಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನೇಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ್ಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ವ ಆದೇಶ. ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಃ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಏಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಸಾಂಸಿ—ರಸ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಾಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವಧಾತು ನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ॥ ೮-೯ ॥

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಷೋ ನ ಜಾರೋ ವಿಭಾವೋಸ್ತಃ ಸಂಜ್ಞಾತರೂಪಶ್ಚಿಕೇತ-
ದಸ್ಮೈ |

ತ್ಮನಾ ವಹಂತೋ ದುರೋ ವ್ಯುಣ್ವನ್ವನಂತ ವಿಶ್ವೇ ಸ್ವಗದ್ಯಾ-
ಶೀಕೇ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಷಃ | ನ | ಜಾರಃ | ವಿಭಾಽನಾ | ಉಸ್ತಃ | ಸಂಜ್ಞಾತರೂಪಃ | ಚಿಕೇತತ್ |
ಅಸ್ಮೈ |

ತ್ಮನಾ | ವಹಂತಃ | ದುರಃ | ವಿ | ಉಣ್ವನ್ | ನನಂತ | ವಿಶ್ವೇ | ಸ್ವಃ |
ದೃಶೀಕೇ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಷೋ ನ ಜಾರ ಉಷಸೋ ಜರಯಿತಾದಿತ್ಯ ಇವ ವಿಭಾನಾ ನಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತ ಉಸ್ಮೋ
ನಿನಾಸಯಿತಾ ಸಂಜ್ಞಾತರೂಪಃ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಾಭಿರವಗತಸ್ವರೂಪಃ | ದೇವತಾಂತರವದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋ ನ
ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಿವಂಭೂತೋಗ್ನಿರಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಚಿಕೇತತ್ | ಜಾನಾತು | ಅಭಿಮತಫಲಂ
ವದಾತ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ವಿಭಕ್ತಿವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಅಸ್ಮಾ ಇದಂ ಸೂಕ್ತರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚಿಕೇತತ್ |
ಜಾನಾತು | ತಥಾಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಸ್ತನ್ಮಾತೃನೈವ ಸ್ವಯಮೇವ ವಹಂತೋ ಹವಿರ್ವಹನಂ ಕುರ್ವಂತೋ
ದುರೋ ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಾಣಿ ವ್ಯುಣ್ವನ್ | ವಿಶೇಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ | ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತದನಂತರಂ
ದೃಶೀಕೇ ದರ್ಶನೀಯೇ ಸ್ಪರ್ಶಭಸಿ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ತೇ ರಶ್ಮಯೋ ನನಂತ | ಗಚ್ಛಂತಿ | ನವತಿರ್ಗತಿ-
ಕರ್ಮಾ | ದೇವಾನ್ವಾಪ್ನುವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಸ್ತಃ | ವಸ ನಿನಾಸೇ | ಸ್ಥಾಯಿತಂಚೀತ್ಯಾದಿನಾ ರಕ್ |
ಯಜಾದಿತ್ಯಾತ್ಮಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಚಿಕೇತತ್ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಜೌಹೋತ್ಯಾದಿಕಃ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ |

ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೭-೩-೮೭-೧ | ಇತಿ ವಚನಾನ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿಲಿತಿ ಲಘೂಪ-
ಧಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧಾಭಾವಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಾತ್ಮತತ್ವಂ | ಋಣ್ಣನ್ | ಇವಿ ರಿವಿ ರವಿ ಧವಿ
ಗತ್ಯರ್ಥಾಃ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ರೇಫಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಯದ್ವಾ
ಋಣು ಗತಾ | ತನೋತ್ಯಾದಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಷೋ ನ ಜಾರಃ—ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಜರಾಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ವಿಭಾವಾ—
ವಿಶೇಷ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದ | ಉಸ್ರಃ—ವಾಸಸ್ಥಳವನ್ನೊದಗಿಸುವ | ಸಂಜ್ಞಾ ತರೂಪಃ—(ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ)
ಜ್ಞಾತವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಅಸ್ಮೈ—ಯಜಮಾನನ (ಈ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ) | ಚಿಕೇತತ್—ತಿಳಿ
ಯಲಿ (ಅಭಿಮತಫಲವನ್ನು ಕೊಡಲಿ) | ತ್ಮನಾ—(ರಶ್ಮಿಗಳು) ತಾವಾಗಿಯೇ | ವಹಂತೇ—ಹರ್ವಿರ್ವಹನ
ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವುಗಳಾಗಿ | ದುರಃ—ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಗಳನ್ನು | ವ್ಯೃಣ್ಣಿ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತವೆ |
ದೃಶೀಕೇ—ಸಂದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ | ಸ್ವಃ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವೇ—ಎಲ್ಲ ರಶ್ಮಿಗಳು | ನವಂತೆ—ಹೋಗುತ್ತವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉಷಃಕಾಲದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ವಿಶೇಷಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ವಾಸಗೃಹವನ್ನು
ಒದಗಿಸುವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ (ಇತರ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅವಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಲ್ಲದ) ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭಿಮತ
ಫಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಅಗ್ನಿಯ ರಶ್ಮಿಗಳೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗೃಹದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಹೊರಟು,
ನಭೋಮಂಡಲವನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಾ, ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಹೋಗಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ.)

English Translation.

May Agni, who is possessed of manifold light, like the extinguisher
of the dawn, the granter of habitation, and of cognizable form, know
(the desires of) this, (his worshipper); (his rays), spontaneously bearing the
oblation, open the doors (of the sacrificial chamber), and all spread
through the visible heaven.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಉಷೋ ನ ಜಾರಃ ವಿಭಾವಾ—ಉಷಸಃ ಜಾರಯಿತಾ ಅದಿತ್ಯ ಇವ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಃ |
ನ ಎಂಬ ಪದವು ಇವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾವಾಚಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಷಃ
ಕಾಲದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಉಕ್ತಃ—ನಿವಾಸಯಿತಾ | ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಇರಿಸುವನು. ಉಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಗೌಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೭) ಒಂಭತ್ತು ಗೋನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರಶ್ಮಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೫) ಹದಿನೈದು ಪದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಗೋವಿಶೇಷವಾದ ವೃಷಭಸದೃಶನಾಗಿ ಗೋಳಿಯಂತೆ ಇರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಚಿಕೇತತ್ ಅಸ್ಮೈ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೈ ಎಂಬ ಪದವು ಅಮುಂ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ **ಚಿಕೇತತ್** ಎಂಬ ಪದವು ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ವಿವರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅಗ್ನಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಮಾಡುವರು. ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಇವರು ಅಗ್ನಿಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗಲೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಇರುತ್ತಾ ದ್ರವ್ಯವು ದೊರೆಯುವ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ (ದಾರಿಗಳನ್ನು) ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಧನವನ್ನು ಹೊಂದುವರು ಎಂದೂ. ಸಾಯಣರು **ಅಸ್ಮೈ—ಯಜಮಾನಾಯ ಚಿಕೇತತ್—ಜಾನಾತು, ಅಭಿಮತಫಲಂ ದದಾತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ಇದಂ ಸೂಕ್ತರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಜಾನಾತು |** ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಅವನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲಿ ಅಥವಾ ಈ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಕಿರಣಗಳು ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾವಾಗಿಯೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು. ಅನಂತರ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು ಎಂದು ನವಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ನವಂತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರೂ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವರು. ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವರು ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡು ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಪದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಿ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಭಾವಾ—ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಆತೋಮನಿಸ್‌ಕ್ವನಿಸ್‌ವನಿಸ್‌ಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಸ್‌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಭಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ವನಿಸ್‌ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ.

ಉಕ್ತಃ—ನಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿತಂಚಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈ ಧಾತುವು ಯಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ

ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿಕೇತತ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಕ್ಷಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವ. ಲೇಟೋಽಡಾಟ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ (ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಎರಡೂ ಖಂಡಗಳು) ಇರುವುದರಿಂದ ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣಪ್ರತಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಕಾ. ೭-೩-೮೭-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರಮಾದಾಗ ಮಂತ್ರೇಷ್ವಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಋಣ್—ಇವಿ ರವಿ ರವಿ ಧವಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾದ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಆದೇಶ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನುಮ್ನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಋಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಋಣಿ ಗತೌ ಧಾತು. ತನೋತ್ಯಾದಿ. ತನಾದಿಕ್ಯಞ್ ಭ್ಯ ಉಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವಂತ—ನವ ಗತೌ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಛಂದಸವಾದ ಲಜ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜ್—ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯-೧೦ ||

ಅರವತ್ತೊಂಭತ್ತನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಷ್ಟತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ವನೇಮೇತಿ ದ್ವೈಪದಮೇಕಾದಶರ್ಚಮಧ್ಯಯನತಃ ಷಡ್ಯಚಿಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಋಷ್ಯಾದ್ಯಾಃ
ಪೂರ್ವವತ್ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ವನೇಮೈಕಾದಶೇತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ವನೇಮು ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ಅರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ
ವನೇಮೈಕಾದಶ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೭೦

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೭೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೬ (೧೧) ||

|| ಋಷಿಃ—ಪಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತೃಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ದ್ವಿಪದಾ ವಿರಾಟ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವನೇಮೈ ಪೂರ್ವೀರರ್ಯೋ ಮನೀಷಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸುಶೋಕೋ
ವಿಶ್ವಾನ್ಯಶ್ಯಾಃ ||

ಆ ದೈವ್ಯಾನಿ ವ್ರತಾ ಚಿಕಿತ್ವಾನಾ ಮಾನುಷಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ
ಜನ್ಮ || ೧ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವನೇಮ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಅರ್ಯಃ | ಮನೀಷಾ | ಅಗ್ನಿಃ | ಸುತೋಕಃ | ವಿಶ್ವಾನಿ |
ಅಶ್ವಾಃ |

ಆ | ದೈವ್ಯಾನಿ | ವ್ರತಾ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಆ | ಮಾನುಷಸ್ಯ | ಜನಸ್ಯ |
ಜನ್ಮ || ೧ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವೀಃ ಪ್ರಭೂತಾ ಇಷೋನ್ಮಾನಿ ವನೇಮ | ಸಂಭಜೇಮಹಿ | ಅಗ್ನಿಸ್ತಾದೃಶಾನ್ಯನ್ಮಾನಿ
ದದಾತ್ತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮನೀಷಾ ಮನೀಷಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾರ್ಯೋ ಗಂತವ್ಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಃ | ಯದ್ವಾ |
ಮನೀಷಯಾರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿ | ಸುತೋಕಃ ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಕರ್ಮಾಣ್ಯಶ್ವಾಃ | ಅಶ್ವತೇ | ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ದೈವ್ಯಾನಿ ದೇವೇಷು ಭವಾನಿ ವ್ರತಾ
ವ್ರತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಆ ಸಮಂತಾಜ್ಞಾನನ್ | ತಥಾ ಮಾನುಷಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಜಾತಸ್ಯ
ಜನ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಜಾನನ್ | ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ
ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯವಗಚ್ಛನ್ ಅವಗತ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ನೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವನೇಮ | ವನ ಷಣ
ಸಂಭಕ್ತಾ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣ-
ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಪುರುಶಬ್ದಾದ್ವೋತೋ ಗುಣವಚನಾದಿತಿ ಜೀಷ್ಠ | ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ |
ಮನೀಷಾ | ಈಷಾಅಕ್ಷಾದಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨೭-೭ | ಸುತೋಕಃ | ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಾ |
ಭಾವೇ ಘರ್ಷ್ | ಚೇಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋರಿತಿ ಕುತ್ವಂ | ಶೋಭನಃ ಶೋಕೋ ಯಸ್ಯ | ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ
ದ್ವೈಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಶ್ವಾಃ | ದೇವತ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಶ್ವಾಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೬೯-೬ |
ಇತಿವತ್ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ | ಲಿಟಃ ಕ್ಲೇಸುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂರ್ವೀಃ—ಹೆಚ್ಚಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ವನೇಮ—(ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ) ಪಡೆಯೋಣ | ಮನೀಷಾ—
ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ | ಅರ್ಯಃ—ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ (ಸ್ವಾಮಿಯಾದ) | ಸುತೋಕಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ |
ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ದೈವ್ಯಾನಿ—ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ | ವ್ರತಾ—ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಮಾನುಷಸ್ಯ
ಜನಸ್ಯ—ಮನುಷ್ಯರ | ಜನ್ಮ—ಉತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಆ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ತಿಳಿದಿರುವವನಾಗಿ | ವಿಶ್ವಾ—ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಅಶ್ವಾಃ—ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದವನೂ ಶೋಭನಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ಪತ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation.

We solicit abundant (food). Agni, who is to be approached by meditation, and shines with pure light, pervades all holy rites, knowing well the acts that are addressed to the Dieties, and (those which regulate) the birth of the human race,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವೀಃ—ಪ್ರಭೂತಾ ಇಷೋ ಅನ್ನಾನಿ—ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಆಯಾಯ ವಿಧವಾಗಿರುವ ಅನ್ನಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಚಿರಂತನೀಃ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಸಮೃದ್ಧೀರಾಶಿಷೋ ನಾ ಪೂರ್ವಿಕರು ಅನುಭವಿಸಿರುವ ಪುರಾತನನಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅತಿಶಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಆಶೀರ್ವಾದಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮನೀಷಾ ಅರ್ಯಃ—ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಗಂತವ್ಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತವ್ಯಃ ಯದ್ವಾ ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮೀ—ಅಗ್ನಿಯು ಸರಿಯಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಧೃದವಾದ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ತಕ್ಕವನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಸರಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಭಾವನೆ ಮಾಡಿದವರಿಂದ ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯ ವೈಭವದಿಂದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಪೂಜಾರ್ಹನಾದ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮನೀಷಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿಯೆಂಬುವುದಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇತರರು ಮಾಡುವ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಬಹಳ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುವನೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಮಾನುಷಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಆ ಚಿಕಿತ್ಸಾ—ಮನುಷ್ಯಜಾತಸ್ಯ ಉತ್ಪತ್ತಿರೂಪಂ ಕರ್ಮ ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಜಾನ್ತ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಅಪಗತ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ | ಮನುಷ್ಯರ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗಲು ಕರ್ಮವು ಯಾವುದೆಂಬುವುದನ್ನೂ, ಆ ಕರ್ಮಗಳು ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸುವನು.

ಸುಶೋಕಃ—ಶೋಭನಃ ಶೋಕೋ ಯಸ್ಯ ಒಳ್ಳೆಯದಾದ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೆಂದೂ, ಆ ಮಾನುಷಸ್ಯ ಜನಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ—ಅಗ್ನಿ ಯು ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವಕಾರಣ, ಅದನ್ನು ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಾನು ಒಯ್ಯುವಕಾರಣ, ಆಯಾಯ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವನೇಮು—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ವಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜುತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಶ ವಿಕರಣ. ಲಜ್ಞಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮು. ಅತೋ ಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಾಸಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗುಣ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಮು) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣ (ಶ) ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೂರ್ವೀಃ—ಪುರು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಮೋತೋ ಗುಣವಚನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಗುಣವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀಷ್. ಹಲಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮನೀಷಾ—ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಃ ಎಂದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈಷಾ ಆಕ್ಷಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಈಷಾ ಅಕ್ಷಾದೀನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೭-೨) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶೋಕಃ—ಶುಚ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಚೆಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಶೋಭನಃ ಶೋಕೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುಶೋಕಃ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಂ ಧ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ಯಾಃ—ದೇವತ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಶ್ಯಾಃ (ಋ. ಸ. ೧-೬೯-೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ವ್ರತಾ—ವ್ರತಾನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶೇಷ್ಠಂಧಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಕಿತ್ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಸು ಆದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದೀಶ. ಚುತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಸ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಿರಿತ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾಧೀರ್ಘ. ನುಮಾಗಮ. ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾನುಷಸ್ಯ—ಮನೋರ್ಜಾತಾವ್ಯಾತೌ ಷುಕ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನು-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಷುಕಾಗಮ. ತದ್ಧಿತೇಷ್ಟಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಷಷ್ಠೀವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇೌತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧-೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗರ್ಭೋ ಯೋ ಅಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚ
ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಶ್ಚರಥಾಂ |
ಅದ್ರೌ ಚಿದಸ್ಮಾ ಅಂತರ್ದುರೋಣೇ ವಿಶಾಂ ನ ವಿಶ್ವೋ
ಅಮೃತಃ ಸ್ವಾಧೀಃ || ೩ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಗರ್ಭಃ | ಯಃ | ಅಪಾಂ | ಗರ್ಭಃ | ವನಾನಾಂ | ಗರ್ಭಃ | ಚ | ಸ್ಥಾತಾಂ |
ಗರ್ಭಃ | ಚರಥಾಂ |
ಅದ್ರೌ | ಚಿತ್ | ಅಸ್ಮೈ | ಅಂತಃ | ದುರೋಣೇ | ವಿಶಾಂ | ನ | ವಿಶ್ವಃ | ಅಮೃ-
ತಃ | ಸುಽ ಅಧೀಃ || ೩ || ೪ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಽಗ್ನಿರಪಾಂ ಗರ್ಭೋ ಗರ್ಭವದಂತರ್ವರ್ತೀ ಅಪಾಂನಸಾತ್ಸಂಜ್ಞಃ | ಯಶ್ಚ ವನಾನಾ-
ಮರಣ್ಯಾನಾಂ ಗರ್ಭೋ ದಾವಾಗ್ನಿರೂಪೇಣ ತನ್ಮಧ್ಯೇ ವರ್ತತೇ | ಯಶ್ಚ ಸ್ಥಾತಾಂ ಸ್ಥಾವರಾಣಾಂ
ಕಾಷ್ಠಾದೀನಾಂ ಗರ್ಭೋಽಂತರವಸ್ಥಾತಾ | ಚರಥಾಂ ಚರಣವತಾಂ ಜಂಗಮಾನಾಂ ಗರ್ಭೋ ಜಾತರ-
ರೂಪೇಣ ದೇಹಮಧ್ಯೇವ ತಿಷ್ಠತೇ | ಏವಂಭೂತಾಯಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ದುರೋಣೇ ದುಸ್ತರ್ಯಗ್ನ-
ಹೇದ್ರೌ ಚಿತ್ ಪರ್ವತೇಽಪ್ಯಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ಹವಿಃ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಸೋಽಯಮಮೃತೋಽ-
ಮರಣಧರ್ಮಾಗ್ನಿಃ ಸ್ವಾಧೀಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಯುಕ್ತಃ ಶೋಭನಾಧ್ಯಾನೋ ನಾ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ಭವತ್ವಿತಿ
ಶೇಷಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಿಶ್ವೋ ನಿವೇಶಯಿತಾ ಸುಖೇನಾವಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ರಾಜಾ ವಿಶಾಂ ನ |
ಪ್ರಜಾನಾಂ ಯಥಾ ರಕ್ಷಣರೂಪಶೋಭನಕರ್ಮಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ ತದ್ವತ್ || ಸ್ಥಾತಾಂ | ತಿಷ್ಠತೇಃ ಕ್ವಿಪಿ
ಛಾಂದಸಸ್ತುಕ್ | ಯದ್ವಾ | ಔಣಾದಿಕಸ್ತುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಆಮೃಂತೈಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಚರಥಾಂ |
ಶೀರ್ಜಶಪಿರುಗಮಿ | ಉ. ೩-೧೧೩ | ಇತಿ ವಿಧೀಯಮಾನೋಽಥಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲವಚನಾಚ್ಚೇರೇರಪಿ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಆಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾದಾಮೋ ನುಡಭಾವೇ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ವಿಶ್ವಃ |
ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾದತಿಪ್ರಸೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಷಸ್ತಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾಮ್ಯು-
ದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ—ಉದಕ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನೋ (ಅಪಾಂನಸಾತ್ ಎಂಬ
ಹೆಸರುಳ್ಳವನೋ) | ವನಾನಾಂ ಗರ್ಭಃ—(ದವಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ) ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನೋ | ಚೆ—ಮತ್ತು |
ಸ್ಥಾತಾಂ ಗರ್ಭಃ—ಸ್ಥಾವರವಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವವನೋ | ಚರಥಾಂ ಗರ್ಭಃ—ಜಂಗಮವಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ
(ಜತರದಲ್ಲಿ) ಇರುವವನೋ | ಅಸ್ಮೈ—ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಗೆ | ದುರೋಣೇ—ಯಾಗ ಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ | ಅದ್ರೌ
ಚಿತ್—ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಅಂತಃ—ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ) | ಅಮೃತಃ—ಅಮರನಾದ
ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವಃ—ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸುಖಕರವಾದ ರಾಜನು | ವಿಶಾಂ ನ—ಪ್ರಜೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ |
ಸ್ವಾಧೀಃ—(ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಸುಖಕರವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಉದಕಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚರಾಚರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಮರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಪ್ರಜಾಹಿತೈಷಿಯಾದ
ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಹಿತವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿತವಾದ
ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಲಿ (ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ).

English Translation.

(They offer oblations) on the mountain, or in the mansion, to that Agni, who is within the waters, within woods, and within all movable and immovable things, immortal, and performing pious acts, like a benevolent (prince) among his people.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಪಾಂ ಗರ್ಭಃ—ಗರ್ಭವದಂತರ್ವರ್ತೀ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಸಂಜ್ಞಃ | ಅಗ್ನಿಯು ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾಗಿ ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಈ ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವನು ಮಧ್ಯ ಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವನು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೧೦-೧೮) ಪಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಪಾತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದವು ಪೌತ್ರನೆಂದು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಉದಕಗಳ ಪೌತ್ರನೆಂದು ವಿನರಿಸಿ ಅಪಾನ್ನಪಾನ್ಮಧುಮತೀರಪೋ ದಾ ಯಾಭಿರಿಂದ್ರೋ ವ್ಯವಧೇ ವೀರ್ಯಾಯ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೪) ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಉದಕಗಳ, ಅರಣ್ಯಗಳ, ಸ್ಥಾವರವಸ್ತುಗಳಾದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಾಗಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಪರ್ವತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದುಷ್ಪ್ರವೇಶ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪರ್ವತದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವು ನಡೆಯುವ ಯಾಗಶಾಲೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ವಿಶಾಂ ನ ವಿಶ್ವಃ ಅಮೃತಃ ಸ್ವಾಧೀಃ—ಸುಖೇನಾವ ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ರಾಜಾ ಪ್ರಜಾ ನಾಂ ರಕ್ಷಣಿ-
ರೂಪಶೋಭನಕರ್ಮಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ ತಥಾ ಅಮರಣಿಧರ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಃ ಶೋಭನಾಧ್ಯಾನೋ ವಾ
ಅಸ್ಮಾಕಂ ಭವತು—ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಅವರವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ರಾಜನ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತಾರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವಾಗುವ ಹಾಗೆ (ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು) ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ನೆ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವಿಶಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯಷ್ಟ್ಯಾಣಾಂ, ಸ್ತೋತ್ರೈಣಾಂ ಯಾಗಮಾಡುವವರು, ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವವರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಆಚರಿಸುವವನಾದ ಕಾರಣ ಸರ್ವನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ವ್ಯಪದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವನು ಎಂದೂ, ನೆ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ (ನಿ. ೭-೩೧) ಸಂಪ್ರತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಯಾವನ್ಮಾತ್ರಮುಷಸೋ ನ ಪ್ರತೀಕಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೮-೧೯) ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದ ಸಂಗಡ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸಾಂ—ಅಪ್ ಶಬ್ದ. ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಸದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಥಾತಾಮ್—ಸ್ಥಾ ಗತಿ ನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಕ್ಲಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಲಿಪ್. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಹ್ರಸ್ವನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾತ್ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉಣಾದಿಸಿದವಾದ ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಥಾ ತು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಂತ್ಯ (ಉಕಾರ) ಲೋಪವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚರಥಾಮ್—ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಶೀರ್ಷಶಪಿರುಗಮಿ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಚರಥ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ನುಡಾಗಮ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ರೇವೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶಾಮ್—ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ ಧಾತು. ಣಿಜರ್ಥವು (ಪ್ರೇರಣಾ) ಧಾತ್ವರ್ಥಾಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರುವಾಗ ಅಶಿಪ್ರುಷಿಲಟಿಕಣಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩-೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾತಃ ||

ಸ ಹಿ ಕ್ಷಸಾವಾ ಅಗ್ನೀ ರಯೀಣಾಂ ದಾಶದ್ಯೋ ಆಸ್ಮಾ ಅರಂ
ಸೂಕ್ತೈಃ |

ಏತಾ ಚಿಕಿತ್ವೋ ಭೂಮಾ ನಿ ಸಾಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಜನ್ಮ
ಮರ್ತಾಂಶ್ಚ ವಿದ್ವಾನ್ || ೫ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಹಿ | ಕ್ಷಸಾಽವಾನ್ | ಅಗ್ನಿಃ | ರಯೀಣಾಂ | ದಾಶತ್ | ಯಃ | ಅಸ್ಮೈ |
ಅರಂ | ಸುಽಉಕ್ತೈಃ |

ಏತಾ | ಚಿಕಿತ್ಸಃ | ಭೂಮಿ | ನಿ | ಪಾಹಿ | ದೇವಾನಾಂ | ಜನ್ಮ | ಮರ್ತಾನ್ |
ಚ | ವಿದ್ವಾನ್ || ೫ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ ಹ್ಯಗ್ನಿಃ ಕ್ಷಸಾವಾನ್ | ಕ್ಷಪೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ರಾತ್ರಿಮಾನ್ | ಅಗ್ನೇಯಾ ನೈ ರಾತ್ರಿಃ |
ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೭ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ರಾತ್ರೇರಗ್ನಿಸಂಬಂಧೋಽಪ್ಯಗ್ನಿಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿಃ
ಸ್ವಾಹೇತಿ ಹೂಯಮಾನತ್ವಾತ್ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೧೦ | ಯದ್ವಾ | ರಾಕ್ಷಸಾದೀನಾಂ ಕ್ಷಪಣೇನ
ನಾಶನೇನ ಯುಕ್ತಃ | ಏವಂಭೂತೋಽಗ್ನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ ರಯೀಣಾಂ ಧನಾನಿ ದಾಶತ್ |
ದಾಶತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ | ಯೋ ಯಜಮಾನೋಽಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಸೂಕ್ತೈಃ ಸುಷೂಕ್ತೈರ್ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಂ
ಪ್ರಯುಕ್ತೈರ್ಮಂತ್ರೈರರಮುಲಂ ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ಚಿಕಿತ್ಸಃ |
ಚಿಕಿತ್ಸಾಂಶ್ಚೇತನಾವಾನ್ | ನಿ. ೨-೧೧ | ಇತಿ ಯಾಸ್ತಃ | ಹೇ ಚೇತನಾವಾನ್ ಸರ್ವಜ್ಞಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ
ದೇವಾನಾಮಿಂದಾದ್ರೀನಾಂ ಜನ್ಮ ಜನ್ಮಾನಿ ಮರ್ತಾನ್ಮನುಷ್ಯಾಂಶ್ಚ ವಿದ್ವಾನ್ ಜಾನನ್ನೇತ್ಯೇತಾನಿ ಭೂಮಿ
ಭೂಮ್ಯುಪಲಕ್ಷಿತಾನಿ ಭೂತಜಾತಾನಿ ನಿ ಪಾಹಿ | ನಿತರಾಂ ಪಾಲಯ | ಯತಸ್ತ್ವಂ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದೀ-
ನ್ನರ್ವಾನ್ ಜಾನಾಸಿ ಅತ ಏವಮುಚ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ರಯೀಣಾಂ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ
ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಛೇತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಪಷ್ಠಿ | ದಾಶತ್ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಅರಂ |
ವಾಲಮೂಲೇತ್ಯಾದಿನಾ ಲತ್ವನಿಕಲ್ಪಃ | ಸೂಕ್ತೈಃ | ಸೂಪಮಾನಾತ್ ಕ್ತಃ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೫ |
ಇತ್ಯುಕ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚಿಕಿತ್ಸಃ | ಮತುವಸೋ ರುರಿತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಭೂಮಿ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ಭೂಮಿಶಬ್ದಾದುತ್ತರಸ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಪದಕಾಲೇ ಹೃಸ್ವಶ್ಚಾಂದಸಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು | ಅಸ್ಮೈ—(ಅಗ್ನಿಗೇ) ಇವನಿಗೆ | ಸೂಕ್ತೈಃ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಚಂ
ಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ) ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಅರಂ—ಜೆನ್ನಾಗಿ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೋ) | (ತಸ್ಮೈ—
ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) | ಕ್ಷಸಾವಾನ್—ರಾತ್ರಿಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ (ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳ ನಾಶಯುಕ್ತನಾದ) | ಸ ಅಗ್ನಿಃ—

ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ರಯೀಣಾಂ—ಧನವನ್ನು | ದಾಶತ್ ಹಿ—ಕೊಡುತ್ತಾನೆಯಷ್ಟೆ | ಚಿಕಿತ್ಸೆಃ—ಜ್ಞಾನಿಯಾದ (ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ) ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವಾನಾಂ—ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ | ಜನ್ಮ—ಜನ್ಮವನ್ನು | ಮರ್ತಾನ್—ಜೆ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ | ವಿದ್ವಾನ್—ತಿಳಿದ (ನೀನು) | ಏತಾ—ಈ | ಭೂಮಿ—ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ (ಭೂತ ಜಾತಗಳನ್ನು) | ನಿ ಪಾಹಿ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಾತ್ರಿಗೆ ಯಜಮಾನನೂ ರಾಕ್ಷಸನಾಶಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವವರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ಜನನಾದಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭೂತಜಾತಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

Agni, the lord of night, grants riches to (the worshipper) who adores him with sacred hymns. Agni, who are omniscient, and know the origin of Gods and men, protect all these (beings dwelling) upon earth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಃ ಕ್ಷಪಾವಾನ್—ಕ್ಷಪಾ ಇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ಅಗ್ನೀಯಾ ನೈ ರಾತ್ರಿಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೨)
“ಅಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀರ್ಜ್ಯೋತೀರಗ್ನಿಃ ಸ್ವಾಹಾ” (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೧೦) ಯದ್ವಾ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ ಕ್ಷಪಣೇನ ನಾಶನೇನ ಯುಕ್ತಃ—ಅಗ್ನಿಯು ರಾತ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಇರುವನು. ಕ್ಷಪಾಶಬ್ದವು ಇಷ್ಟತ್ತಮೂರು ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೮) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಪಾ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ರಾತ್ರಿನಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ಷಪಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ನೃಣಾಂ ನಯೋಽ ನೈತಮಃ ಕ್ಷಪಾವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೯-೧) ತ್ವಮಿದಸಿ ಕ್ಷಪಾವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೨) ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಯಿರುವುದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರೂ ಕೂಡ “ಅಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀಃ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವರು. ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುವವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಕ್ಷಪ ಧಾತುವಿಗೆ ನಾಶವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷಪಾವಂತನಾಗಿರುವನು.

ಸ್ಮಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಕ್ಷಪಾ ಇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ ಕ್ಷಪಾ ಶಬ್ದವು ರಾತ್ರಿನಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಹೋ ರಾತ್ರಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂಬಂಧವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂಬಂಧವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದು ಅಗ್ನಿಯು ಬಹಳ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾಶದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷಪಾವಂತನೆಂದು ವ್ಯಪದಿಷ್ಟನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಗಳುಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುತ್ತಾ ದರ್ಬಲತ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವು.

ಆದ್ದರಿಂದ “ಕ್ಷಪಯಂತಿ ನಿರ್ವೀರ್ಯತಾಂ” ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಕ್ಷಪಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತುತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರ ದುರ್ಬಲತ್ವವು ನಾಶವಾಗಿ ಅವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷಪಾವಂತನಾಗುವನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಚಿಕಿತ್ಸೆ:—ಚೇತನಾರ್ವ ಸರ್ವಜ್ಞ “ಚಿಕಿತ್ವಾ ಚೇತನಾರ್ವಾ” (ನಿ. ೨-೧೧) ಇತಿಯಾಸ್ಯಃ | ಜ್ಞಾನವಂತನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಇರುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನೆನಿಸಿರುವನು. ಈತ ಜ್ಞಾನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಚಿಕಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚೇತನಾರ್ವಾ ಜ್ಞಾನವಂತನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕ್ಷಪಾನಾನ್—ಕ್ಷಪಾ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಕ್ಷಪಾನಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಠಿಸ್ಥಿತಿಮತುಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಯಿಣಾಂ—ಕರ್ಮಣಾ ಯಮಭಿವೃತ್ತಿ ಸ ಸಂಪ್ರದಾನಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ : ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. **ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶತ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅರಮ್—ಅಲಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **ನಾಲಮೂಲ**—ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಲತ್ವ ವಿಕಲ್ಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲತ್ವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ರೇಫ ಶ್ರವಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೂಕ್ತೈಃ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀ ನಾಂ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸುಷ್ಮ ಉಕ್ತಾನಿ ಸೂಪಮಾನಾತ್ ಕ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಏತಾ—ನಪುಂಸಕ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಅದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇಶ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಚಿಕಿತ್ಸಃ—ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುವಸೋರುಃ ಸಂಬುದ್ಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ.

ಭೂಮಿ—ಭೂಮಿಶಬ್ದ ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಸರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಟಿಗೆ (ಇ) ಲೋಪ. ಪದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಾಹಿ —ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫-೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವರ್ಧಾನ್ಯಂ ಪೂರ್ವೀಃ ಕ್ಷಪೋ ವಿರೂಪಾಃ ಸ್ಥಾತುಶ್ಚ ರಥಮೃತ-
ಪ್ರವೀತಂ |

ಅರಾಧಿ ಹೋತಾ ಸ್ವರ್ಗನಿಷತ್ತಃ ಕೃಣ್ವನ್ವಿಶ್ವಾನ್ಯಪಾಂಸಿ
ಸತ್ಯಾ || ೭ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವರ್ಧಾನ್ | ಯಂ | ಪೂರ್ವೀಃ | ಕ್ಷಪಃ | ವಿರೂಪಾಃ | ಸ್ಥಾತುಃ | ಚ | ರಥಂ |
ಯುತ ಪ್ರವೀತಂ ||

ಅರಾಧಿ | ಹೋತಾ | ಸ್ವಃ | ನಿಷತ್ತಃ | ಕೃಣ್ವನ್ | ವಿಶ್ವಾನಿ | ಅಪಾಂಸಿ |
ಸತ್ಯಾ || ೭ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವೀರ್ವಾಹ್ನಿ ಉಷಸಃ ಪೂರ್ವೋ ನಿಶಾತ್ಯ ವಿರೂಪಾಃ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣತಯಾ ನಿವಿಧರೂಪಾಃ
ಸತ್ಯೋ ಯಮಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಾನ್ ವರ್ಧಯಂತಿ | ತಥಾ ಸ್ಥಾತುಃ ಸ್ಥಾವರಂ ವೃಕ್ಷಾದಿಕಂ ರಥಂ ರಮಮಾಣಂ
ಜಂಗಮಂ ಮನುಷ್ಯಾದಿಕಂ ಚ ಋತಪ್ರವೀತಮೃತೇನೋದಕೇನ ಸತ್ಯೇನ ಯಜ್ಞೇನ ವಾ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ
ವೇಷ್ಟಿತಂ ಯಮಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಯಂತಿ | ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಪ್ತರಣೀಯೇ ದೇವಯಜನೇ ನಿಷತ್ತೋ
ನಿಷಣ್ಣ ಉಪವಿಷ್ಟಃ ಸನ್ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವಾತಾರಾಧಿ | ಸಂಸಿದ್ಧೋಽಭೂತ್ | ಯದ್ವಾ |
ಋತ್ವಿಗ್ವಿರರಾಧಿ | ಆರಾಧಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸತ್ಯಾ ಸತ್ಸು ಯಜಮಾ-
ನೇಷು ಭವಾನಿ ಯದ್ವಾ ಸತ್ಯಫಲಾನೃಪಾಂಸಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃಣ್ಣನ್ ಕುರ್ವನ್ || ವರ್ಧಾನ್ | ವೃಧೇ-
ರ್ಣ್ಯಂತಾಲ್ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಛಂದಸ್ಕುಭಯಭೇತಿ ತಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾತ್ ಣಿಲೋಪಃ | ಇತಶ್ಚ
ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪೇ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ | ಋತಪ್ರವೀತಂ | ವೈಶ್ವಾ ಸಂವರಣೇ |
ಅಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯ
ಗ್ರಹಣಾತ್ಪ್ರತಿಲೋಕಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಆರಾಧಿ | ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ |
ಕರ್ತರಿ ಲುಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಚ್ಚೇಷ್ಟಿಣ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪೂರ್ವೀಃ—ಅನೇಕಗಳಾದ (ಉಷಸ್ಸುಗಳು) | ಪೂರ್ವಃ—ರಾತ್ರಿಗಳೂ | ವಿರೂಪಾಃ—(ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾದಿ)
ನಾನಾರೂಪಗಳಾಗಿ | ಯಂ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ವರ್ಧಾನ್—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತನೋ | ಸ್ಥಾತುಃ—
ಸ್ಥಾವರವಾದ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳೂ | ರಥಂ ಚ—ಚರವಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳೂ | ಋತಪ್ರವೀತಂ—ಉದಕ
ದಿಂದ (ಸತ್ಯದಿಂದ, ಯಜ್ಞದಿಂದ) (ಅವೃತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ವರ್ಧಾನ್—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತನೋ |
(ಸಃ—ಅ ಅಗ್ನಿಯು) | ಸ್ವಃ—ಯಾಗಗೃಹದಲ್ಲಿ | ವಿಶ್ವಾನಿ—ಎಲ್ಲಾ | ಸತ್ಯಾ—ಯಜಮಾನಸ್ಥಿತವಾದ |
ಅಪಾಂಸಿ—ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | (ವಿಶ್ವಾ ಅಪಾಂಸಿ—ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ | ಸತ್ಯಾ—ಸತ್ಯಫಲಗಳನ್ನಾಗಿ) |
ಕೃಣ್ಣನ್—ಮಾಡುತ್ತಾ | ನಿಷತ್ತಃ—ಆಸೀನನಾಗಿ | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನಾಗಿ |
ಅರಾಧಿ—(ಋತ್ವಿಜರಿಂದ) ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣವರ್ಣಗಳಾದ ಅನೇಕ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಧಮಾನನಾದ, ಸ್ಥಾವರವಾದ
ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ (ದಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳಾದುದರಿಂದ) ಮತ್ತು ಚರವಾದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ (ಪೂಜಾದಿಗಳಿಂದ)
ಅಭಿವೃದ್ಧನಾದ, ಉದಕಸ್ಥನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಯಾಗಗೃಹದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಆರಾಧಿತನಾಗಿ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಯಾಗಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾ, ಯಜಮಾನಕೃತವಾದ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸತ್ಯಫಲಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Agni, whom many variously-tinted (mornings) and nights increase, whom, invested with truth, all movable and immovable things augment, has been propitiated, and is kindly seated at the holy rite, as the invoker (of the Gods), and rendering all (pious) acts (productive) of reward.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂರ್ವೀಃ ನಿರೂಪಾಃ ಕ್ಷಪಃ ಯಂ ವರ್ಧಾನ್-ಬಹ್ವೈಃ ಉಷಸಃ ನಿಶಾತ್ ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣತಯಾ ವಿವಿಧ-ರೂಪಾಃ ಸತ್ಯೈಃ ಅಗ್ನಿಂ ವರ್ಧಯಂತಿ | ಕತ್ತಲೆ ಮತ್ತು ಬೆಳಕು ಇವುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದಾದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಉಷಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಷಃಕಾಲಗಳೂ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೂ ಉಷಃಕಾಲಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕ್ಷಪಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಾತ್ರಿ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ಋತಪ್ರವೀತಂ-ಋತೇನ ಉದಕೇನ ಸತ್ಯೇನ ಯಜ್ಞೇನ ನಾ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೇಷ್ಟಿತಂ | ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಸತ್ಯದಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಕೂಡಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಋತಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞವಾಚಿಯಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಹಳಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರಿಗಾಗಿ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯತವಾಗಿ ಇರುವವನು ಎಂದು ಋತಪ್ರವೀತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಉಪವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವನು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸ್ವಃ ನಿಷತ್ತೈಃ ಹೋತಾ ಆರಾಧಿ-ಅರಣೀಯೇ ದೇವಯಜನೇ ಸುಷ್ಮ ನಿಷಣ್ಣ ಉಪವಿಷ್ಟಸ್ವ ದೇವಾನಾಂ ಆಹ್ವಾತಾ ಸಂಸಿದ್ಧೋ ಅಭೂತ್ | ಯದ್ವಾ ಋತ್ವಿಗ್ವಿರರಾಧಿ ಆರಾಧಿತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪವಿಷ್ಟನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿರ್ಭಾಗಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಾದ ಜನರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವರ್ಧಾನ್-ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಸನಾಧ್ಯಂತಾಧಾತೇವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ

ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತತ್ತ್ವ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಕೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಛಂದಸ್ಕುಭಯಥಾ (ಪಾ ಸೂ ೩-೪-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚ್ಛಿಗೆ ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವರ್ಧಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತಪ್ರವೀತಮ್—ವ್ಯೇಜ್ ಸಂವರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಿಸ್ವಸಿ-ಯೇಜಾದೀನಾಂ ಜಿತ್ವಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವ ವರ್ಣಗಳು ಎರಡು ಇರುವುದರಿಂದ ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಋತೇನ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವೀತಮ್ ಋತಪ್ರವೀತಮ್. ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ (ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಅಂದರೆ ಉಪಾದಾನವಿರುವಾಗ ಗತಿ ಅಥವಾ ಕಾರಕ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ತದ್ವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೂ ಉಪಾದಾನವಿದೆ ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ) ಇಲ್ಲಿ ವೀತವೆಂಬ ಕೃದಂತದಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಗತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರವೀತವೆಂಬುದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರಾಧಿ—ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧಾ ಧಾತು. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲೇ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಚಿಣಾದೇಶ. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅರಾಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಷತ್ತಃ—ಷಡ್‌ಲ್ಯ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರದಾಭ್ಯಾಂ ನಿಷ್ಕಾತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತ ನಿಷತ್ತಾನುತ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನತ್ವಾಭಾವವು ನಿಪಾತಿಕವಾಗಿದೆ.

ಕೃಣ್ಣನ್—ಕೃನಿ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರಣಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೭-೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಗೋಷು ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ವನೇಷು ಧಿಷೇ ಭರಂತ ವಿಶ್ವೇ ಬಲಿಂ
ಸ್ವರ್ಣಃ |

ವಿ ತ್ವಾ ನರಃ ಪುರುತ್ರಾ ಸಪರ್ಯನ್ವಿತುರ್ನ ಜಿವ್ರೇರ್ವಿ ವೇದೋ
ಭರಂತ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಗೋಷು | ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ | ವನೇಷು | ಧಿಷೇ | ಭರಂತ | ವಿಶ್ವೇ | ಬಲಿಂ |
ಸ್ವಃ | ನಃ |

ವಿ | ತ್ವಾ | ನರಃ | ಪುರುತ್ರಾ | ಸಪರ್ಯನ್ | ಸಿತುಃ | ನ | ಜಿವ್ರೇಃ | ವಿ |
ವೇದಃ | ಭರಂತ || ೯ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ವನೇಷು ವನನೀಯೇಷು ಸಂಭಜನೀಯೇಷು ಗೋಷ್ವಸ್ತದೀಯೇಷು
ಪಶುಷು ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ ಪಶಂಸಾಂ ಧಿಷೇ | ದಧಿಷೇ | ಸ್ಥಾಪಯಸಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಶಸ್ತಾ ಗವಾದಿಪಶವೋ
ಭವಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಜನಾ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸ್ವಃ ಸುಷ್ವರಣೀಯಂ ಬಲಿಮುಪಾಯನರೂಪಂ
ಧನಂ ಭರಂತ | ಆಹರಂತು | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ನರೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪುರುತ್ರಾ ಬಹುಷು ದೇವಯ-
ಜನದೇಶೇಷು ವಿ ಸಪರ್ಯನ್ | ವಿವಿಧಂ ಪೂಜಯಂತಿ | ಪೂಜಯಿತ್ವಾ ಚ ವೇದೋ ಧನಂ ವಿ ಭರಂತ |
ತ್ವತ್ತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಹರಂತಿ | ಗೃಣ್ಣಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಜಿವ್ರೇರ್ಜೀರ್ಣಾದ್ವೃದ್ಧಾತ್ವಿತುರ್ನ
ಸಿತುರಿವ | ಯಥಾ ಪುತ್ರಾ ವೃದ್ಧಾತ್ವಿತುಃ ಸಕಾಶಾದ್ಧನಂ ಹರಂತಿ ತದ್ವತ್ || ಧಿಷೇ | ಛಾಂದಸೋ
ವರ್ತಮಾನೇ ಅಹಿ | ದ್ವಿವಚನಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ವೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೬-೧-೮-೧ | ಇತಿ ದ್ವಿವಚ-

ಚನಾಭಾವಃ | ಭರಂತ | ಹೃಷ್ ಹರಣೇ | ಕೇವಲೋಽಪಿ ಸೋಪಸರ್ಗಾರ್ಥೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಛಾಂದ
ಸೋಲಜ್ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಪುರುತ್ತಾ | ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಮರ್ತ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ತ್ರಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಜಿನ್ವೇಃ | ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ | ಜ್ಯಾತ್ವಾಸ್ತೌಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್
| ಉ. ೪-೫೪ | ಋತ ಇದ್ಧಾತೋರಿತಿತ್ವಂ | ಉಣಾದಯೋಽವ್ಯುತ್ಪನ್ನಾನಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನೀತಿ ಜಿವಿಃ
ಕಿರ್ಯೋರ್ಗಿರ್ಯೋರಿತ್ಯೇವಮಾದಿಷು ದೀರ್ಘೋ ನ ಭವತಿ | ಕಾ. ೮-೨-೭೮ | ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಹಲಿ
ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಸ್ಯಾಭಾವಃ | ರೇಫವಕಾರಯೋರ್ನಿಪರ್ಯಯಃ | ಉಕ್ತಂ ಚ | ವರ್ಣಾಗಮೋ ವರ್ಣವಿ-
ಪರ್ಯಯಶ್ಚ | ಕಾ. ೬-೩-೧೦೯ | ಇತಿ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ | ವೇದ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ವಿದ್ಯತೇ
ಲಭ್ಯತ ಇತಿ ವೇದಃ | ವಿದ್ವಾ ಲಾಭೇ | ಕರ್ಮಣ್ಯಸುನ್ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು) | ವನೇಷು—ಪೂಜ್ಯವಾದ (ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವಾದ) | ಗೋಷು
ಪಶುಷು—ಗೋವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರಶಸ್ತಿಂ—ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು | ಧಿಷೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತೀ |
ವಿಶ್ವೇ—ಎಲ್ಲರೂ | ನಃ—ನಮಗೆ | ಸ್ವಃ—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ | ಬಲಿಂ—ಉಪಾಯನರೂಪವಾದ (ಧನವನ್ನು) |
ಭರಂತ—ಒದಗಿಸಲಿ | (ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ನರಃ—ಮನುಷ್ಯರು | ಪುರುತ್ತಾ—
ಅನೇಕ ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ | ವಿ ಸಪರ್ಯನ್—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪೂಜೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಮತ್ತು) ಜಿನ್ವೇಃ—ವೃದ್ಧನಾದ |
ಪಿತುರ್ನ—ತಂದೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ (ಮಕ್ಕಳು ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೋ ಹಾಗೆ) | ವೇದಃ—ಧನವನ್ನು |
ವಿ ಭರಂತ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ. (ನಿನ್ನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ) ನಮಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಗವಾದಿ ಪಶುಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜನಗಳಿಂದ ಉಪಾ
ಯನರೂಪವಾಗಿ ದ್ರವ್ಯವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿ. ಮನುಷ್ಯರು ಅನೇಕ ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹವಿರಾದಿ
ಗಳಿಂದ ಪೂಜೆಮಾಡಿ, ವೃದ್ಧನಾದ ತಂದೆಯಿಂದ ಪುತ್ರರು ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ, ನಿನ್ನಿಂದ ಧನವನ್ನು ವಿಶೇಷ
ವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Agni, confer excellence upon our valued cattle, and may all men
bring us acceptable tribute ; offering in many places sacrifices to you, men
receive riches from you, as (sons) from an aged father.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಜಿವೇಃ ಪಿತುರ್ನ ವೇದಃ ವಿಭರಂತ—ಜೀರ್ಣಾತ್ ವೃದ್ಧಾತ್ ಪಿತುರಿವ ತ್ವತ್ತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಧನಂ ಗೃಹ್ಣಂತಿ | ಯಥಾ ಪುತ್ರಾಃ ವೃದ್ಧಾತ್ ಪಿತುಸ್ಸಕಾಶಾತ್ ಧನಂ ಹರಂತಿ | ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನರೂ ಋತ್ವಿಜರೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಪ್ರೇಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಧನವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ಮುದುಕನಾದನಂತರ ಮಕ್ಕಳುಗಳು ಅವನ ಧನವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸೇವೆಯಿಂದ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳು ಧನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಮುದುಕನಾದ ತಂದೆಗೆ ಮಕ್ಕಳುಗಳು ರುಚಿಕರವಾದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಅನ್ನವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಗೂ ಕೂಡ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರೆಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ವನೇಷು—ವನನೀಯೇಷು ಚಾಶ್ವಾದಿಷು | ಉದಕನಾಮ ನಾ ವನಶಬ್ದಃ ಉದಕೇಷು | (ಸ್ಯಂ.ಭಾ)ವನ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅಶ್ವರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಉಪಚಾರದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವುಗಳಿಗೆ ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ವೇದಃ—ವಿದ್ಯತೇ ಲಭ್ಯತೇ ಇತಿ ವೇದಃ | ವೇದ ಇತಿ ಧನನಾಮ | ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದ ಎಂದರೆ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಘಂ, ರೇಕ್ಷಃ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೇದ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ನಿರುಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ವೇದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯತೇ ಧರ್ಮಾದಿಃ ಅನೇನ ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮವೇ ಮೊದಲಾದವು ಗಳು ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ, “ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ” (ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨-೧) ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಗೋಷು—ಅಸ್ಮದೀಯೇಷು ಪಶುಷು. ಗೋ ಶಬ್ದವು ದ್ರಾಘಿ, ಆದಿತ್ಯ, ಅಶ್ವ, ವಾಕ್ಯು, ಸೀತಾ, ರಶ್ಮಿ, ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯಾ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪಶು (ಹಸು) ಎಂಬ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವಂತೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಪಶುಗಳು ನಮಗೆ ದೊರಕಲಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನರುಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧಿಷೇ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಙ್ ಲಂಜ್- ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಃ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಾಸ್ ಬಂದಾಗ ಥಾಸಃ ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ.

೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಅದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಕರಣೇ ಛಂದಸಿ ನೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಕಾ. ೬-೧-೮-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಪಿತ್ಯಾಕಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ. ಧಿಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭರಂತೆ—ಹೃಷ್ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗಸಮುಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ವಿತೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ (ಅಜ್) ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸವಾದ ಲಜಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರೋಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತ ವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋ-ಗೇಽಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ಭರಂತೆ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಃ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಿಷೇ ಎಂಬ ತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್, ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪುರುತ್ರಾ—ಪುರು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವಮನುಷ್ಯಪುರುಷಪುರುಮರ್ತ್ಯ— (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಾ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಜಿವ್ರೇಃ—ಜಾನ್ ವಯೋಹಾನ್. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾ ಶ್ಚ ಸ್ತೌ ಜಾಗೃಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತ ಇದ್ಭಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿರ್+ವಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉಣಾದಯೋಽವ್ಯುತ್ಪನ್ನಾನಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನೀತಿ ಜಿವ್ರಿಃ ಕಿಯೋರ್ಗಿಯೋರಿತ್ಯೇವಮಾದಿಷು ದೀರ್ಘೋ ನ ಭವತಿ (ಕಾ. ೮-೨-೭೪) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಿರುವಾಗ ಇಂಥಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವೇಚನ ಯಾವಾಗ ಇಲ್ಲವೋ ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.) ಛಂದಸವಾಗಿ ರೇಫ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದಃ—ವೇದ ಎಂಬುದು ದ್ರವ್ಯದ ಹೆಸರು (ಹಣ). ವಿದ್ಯತೇ ಲಭ್ಯತೇ ಇತಿ ವೇದಃ (ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು) ವಿದ್ಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ

ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ವೇದಸ್ ಎಂಬುದು ಸಕಾರಾಂತ ನವುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕ ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಭರಂತೆ—ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯-೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಾಧುರ್ನ ಗೃಧ್ನುರಸ್ತೇವ ಶೂರೋ ಯಾತೇವ ಭೀಮಸ್ತ್ವೇಷಃ
ಸಮತ್ಸು || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಾಧುಃ | ನ | ಗೃಧ್ನುಃ | ಅಸ್ತಾ ಇವ | ಶೂರಃ | ಯಾತಾ ಇವ | ಭೀಮಃ |
ತ್ವೇಷಃ | ಸಮತ್ ಸು || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಂಜಃಭಾಷ್ಯಂ ||

ದ್ವಿಪದಾಸ್ವಯುಕ್ಲಂಖ್ಯಾಸು ಯಾಂತ್ಯಾತಿರಿಚ್ಯತೇ ಸಾ ತಥೈವ ಪಠಿತನ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಉತ್ತರಾ ತಾಢ್ಯಶೀ ದ್ವಿಪದಾ ||

ಅಯಮಗ್ನಿಃ ಸಾಧುರ್ನ ಸಾಧಕ ಇವ ಗೃಧ್ನುರ್ಗೃಹೀತಾ | ಯಥಾ ಸಾಧಕಃ ಸಾಧ್ಯಫಲಮಾಶು ಗೃಣ್ಹಾತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಸಿ ಸರ್ವಂ ಸ್ವೀಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾಯಮಗ್ನಿರಸ್ತೇವ ಶೂರಃ | ಯಥೇಷೂಣಾಂ ಪೇಷ್ತಾ ಧಾನುಷ್ಯಃ ಶತ್ರುನ್ಮೇರಯತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಸಿ ದಹನ್ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ | ತಥಾ ಯಾತೇವ ಭೀಮಃ | ಯಾತಾ ಯಾತಯಿತಾ ಹಿಂಸಕೋ ಭೀಮಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಯಂಕರೋ ಭವತಿ | ತದ್ವದಗ್ನಿರಸಿ ದೃಷ್ಟಮಾಶ್ರೇಣ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಯಮುತ್ಪಾದಯತಿ | ಅತಃ ಏವಂವಿಭೋಗ್ಯಃ ಸಮತ್ಸು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ತ್ವೇಷೋ ದೀಪ್ತಃ ಸನ್ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಸಹಾಯೋ ಭವತ್ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಃ || ಗೃಧ್ನುಃ | ಗೃಧು

ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ | ತ್ರಿಸಿಗೃಧಿಭ್ಯ ಸಿಪ್ತಿವೇಃ ಕ್ಷುಃ | ಶೂರಃ | ಶು ಗತೌ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾದಸ್ಮಾತ್
ಶುಷಿಚಿಮಾನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ಉ. ೨-೨೫ | ಇತಿ ಕ್ರಮ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಾಧುರ್ನ—(ಹಿಡಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಡದೇ) ಸಾಧಿಸುವವನಂತೆ | ಗೃಧ್ನಃ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸ
ತಕ್ಕವನೂ | ಅಸ್ತೇವ—(ಬಾಣವನ್ನು) ಎಸೆಯುವ ಯೋಧನಂತೆ | ಶೂರಃ—ಶೂರನಾದವನೂ | ಯಾತೇವ—
ಹಿಂಸಕನಂತೆ | ಭೀಮಃ—ಭಯಂಕರನಾದವನೂ ಅದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಸಮತ್ಸು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ | ತ್ವೇಷಃ—
ದೀಪ್ತನಾಗಿ (ನಮಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಲಿ) ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕೈಗೊಂಡ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಯೋಧನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೇಗೆ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸು
ತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ದಹನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೆದರಿಸಿ ಓಡಿಸುವವನೂ, ಹಿಂಸಕನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಹೇಗೆ
ಭಯಂಕರಾಕಾರನೋ ಹಾಗೆ (ದೃಷ್ಟಮಾತ್ರನಾಗಿಯೇ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ) ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು
ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತನಾಗಿ ನಮಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಲಿ.

English Translation.

(May Agni), who is like one who succeeds (in his undertakings), and
acquires (what he wishes for), who is like a warrior casting a dart, and
resembles a fearful adversary, who is brilliant in combats, (be to us a
friend),

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ದ್ವಿಪದಾವಿರಾಟ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತೆಯೇ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸ
ಬೇಕು. ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿಪದಾವಿರಾಟ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಹತ್ತೇ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ
ಋಕ್ಕು ಸೇರಿ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇದೇ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು.

ಸಾಧುರ್ನ ಗೃಧ್ನಃ—ಸಾಧಕಃ ಸಾಧ್ಯಫಲಮಾಶು ಯಥಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತಥಾ ಅಯಮಗ್ನಿರಸಿ
ಸರ್ವಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾನಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು
ಸಾಧಿಸಿದವನು, ಸಾಧ್ಯವಾದ ಫಲವನ್ನು ಬೇಗನೆ ಹೊಂದುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದುವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ
ಜಾಗ್ರತಿಯಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಗೃಧ್ನುಃ—ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಿತಾ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು. ಯಥಾ ಸಾಧುಃ ಪುರುಷಃ ನ್ಯಾಯೇನೈವ ಅರ್ಥಾನಭಿಕಾಂಕ್ಷತಿ ಏವಮಗ್ನಿಃ ಸ್ತುತೀರ್ಹವೀಂಷಿ ಚ ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷತಿ. ಸಾಧುವಾದವನು, ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನಿಗೆ ಈ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ನ್ಯಾಯವಾದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಸ್ತೇವ ಶೂರಃ—ಅಸ್ತಾ ಪ್ಲೇಪಣಶೀಲಃ “ಅಸು ಪ್ಲೇಪಣೇ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಸ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಸೃತೀತ್ಯಸ್ತಾ ಎಸೆಯುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಶೂರನಾದವನು ಬಾಣವನ್ನಾಗಲಿ ಇತರ ಆಯುಧವನ್ನಾಗಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಸೆಯುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಯಾತೇವ ಭೀಮಃ—ಯಾ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದು (ಸಾ. ಭಾ.) ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಯಾತಿರತ್ನ ವರ್ಧಾರ್ಥಃ ಎಂದು ಹೇಳಿ “ಅಹೇರ್ಯಾರ್ತಾರಂ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೪) ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಯಾತಾ ಎಂದರೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವನ ಹಾಗೆ ಕಂಡಕೂಡಲೆ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವವನು.

ಸಮತ್ಸು—ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸಮತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೯) ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೃಧ್ನುಃ—ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಯಾಂ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ರಿಸಿಗೃಧಿಭ್ಯಷ್ಠಿಸೇಃ ಕ್ಷುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂಶೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತಾ—ಅಸು ಪ್ಲೇಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಋದುವನಸ್ಪು—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಜಾದೇಶ. ಅಸೌತ್ಯನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ.

ಶೂರಃ—ಶು ಗತೌ ಧಾತು. ಣ್ಯರ್ಥವು (ಪ್ರೇರಣಾ) ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಶುಷಿಚಿನಿನಾಂ ದೀರ್ಘಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘವೆಂದುದರಿಂದ ಶೂರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೈಷ್ಣಿ—ದೀಪ್ಯರ್ಥವಾದ ತ್ರಿಷ ಧಾತುವಿಗೆ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು

ಎಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಉಪ ಪ್ರೇತಿ ದಶರ್ಚಿಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಉಪ ಪ್ರ ದಶೇತಿ | ಋಷಿ-ಶ್ವಾನೈಸ್ತಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರಃ ಪರಾಶರ ಋಷಿಃ | ಅನಾದೇಶಪರಿಭಾಷಯಾ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ | ಪರಮಾಗ್ನೇಯನ್ಯಂದ್ರಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾದ್ಗ್ನಿದೇವತಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದೀನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ಅಭೈತಸ್ಯಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ತಥೈವ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ನನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಕಾ ತ ಉಪೇತಿರಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗ್ನಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾದೇಶಾದಿದಮಾದೀನಿ ತ್ರೀಣಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತಥೈವ ಸೂತ್ರತೇ | ಏತಯಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರಮುಪಸಂತನುಯಾತ್ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ. ೬-೫ || ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ನನ್ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಪ ಪ್ರ ದಶೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಪುತ್ರನಾದ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು. ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರದ ಅಭೈತಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ನನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಕಾ ತ ಉಪೇತಿರಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩) ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸಂಬಂಧವಾದ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗ್ನಿಯೂ ಈ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಏತಯಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರಮುಪಸಂತನುಯಾತ್ ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೫).

ಸೂಕ್ತ—೭೧

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೭೧ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೫, ೧೬ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೦ ||

|| ಋಷಿ—ಸಾರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್ನಶತೀರುಶಂತಂ ಪತಿಂ ನ ನಿತ್ಯಂ ಜನಯಃ

ಸನೀಳಾಃ |

ಸ್ವಸಾರಃ ಶ್ಯಾವೀಮರುಷೀಮಜುಷ್ಯಾಚ್ಚಿತ್ರಮುಚ್ಛಂತೀಮುಷಸಂ

ನ ಗಾವಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉಪ | ಪ್ರ | ಜಿನ್ವನ್ | ಉಶತೀಃ | ಉಶಂತಂ | ಪತಿಂ | ನ | ನಿತ್ಯಂ | ಜನಯಃ |

ಸನೀಳಾಃ |

ಸ್ವಸಾರಃ | ಶ್ಯಾವೀಂ | ಅರುಷೀಂ | ಅಜುಷ್ಯನ್ | ಚಿತ್ರಂ | ಉಚ್ಛಂತೀಂ |

ಉಷಸಂ | ನ | ಗಾವಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉಶತೀರುಶತ್ಯಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ಸನೀಳಾಃ | ನೀಳೋ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ | ಸಮಾನನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾಃ | ಏಕಸಾಂಖ್ಯವಸ್ಥಾನಾತ್ | ಸ್ವಸಾರ ಇತ್ಯಂಗುಲಿನಾಮ | ಏವಂಭೂತಾ ಅಂಗುಲಯ ಉಶಂತಂ ಕಾಮಯಮಾನಮಗ್ನಿಂ ಜನಯೋ ಜಾಯಾ ನಿತ್ಯಮಸಾಧಾರಣಂ ಪತಿಂ ನ ಭರ್ತಾರಮಿವೋಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್ | ಉಪೇತ್ಯ ಹವಿಷ್ವದಾನಾದಿಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರೀಣಯಂತಿ | ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವಾ ಚ ಚಿತ್ರಂ ಚಾಯನೀಯಂ ಪೂಜನೀಯಂ ತಮಗ್ನಿಮಂಜಲಿಬಂಧನೇನಾಜುಪ್ರನ್ | ಅಸೇವಂತ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಶ್ಯಾವೀಂ ಶ್ಯಾವವರ್ಣಾಂ ರಾತ್ರಿಸಂಬಂಧಾತ್ಪ್ರಾಂ ತತ ಉಚ್ಛಂತೀಂ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಸಂಬಂಧಾತ್ತಮೋ ವರ್ಜಯಂತೀಂ ಅತ ಏವಾರುಷೀಮಾರೋಚಮಾನಾಂ ಯದ್ವಾ ಶುಭ್ರರೂಪಯುಕ್ತಾಮುಷಸಂ ನ ಉಷೋದೇವತಾಂ ಗಾಮೋ ರಶ್ಮಯೋ ಯಥಾ ಸೇವಂತೇ ತದ್ವತ್ | ಯಥಾ ರಶ್ಮಯ ಉಷಸಾ ನಿತ್ಯಸಂಬದ್ಧಾ ಏವಂ ಸರ್ವೇಷು ಯಜ್ಞೇಷ್ವಗ್ನಿಪರಿಚರಣೇನಾಂಗುಲಯೋ ನಿತ್ಯಸಂಬದ್ಧಾ ಇತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ || ಜಿನ್ವನ್ | ಜಿವಿ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಃ | ಇದಿತ್ವಾನ್ಮಮ್ | ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಉಶತೀಃ | ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ನದ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ್ವಸಾರಃ | ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪುಷ್ಯಸೇರ್ಘ್ಯನ್ | ಉ. ೨-೯೭ | ಇತಿ ಋನ್ | ನ ಪಟ್ ಸ್ವಪ್ರಾದಿಭ್ಯಃ | ಸಾ. ೪-೧-೧೦ | ಇತಿ ಜಾಪ್ರತಿವೇಧಃ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅರುಷೀಂ | ಅರುಷಮಿತಿ ರೂಪನಾಮ | ಋ ಗತಾ | ಋಹನಿಭ್ಯಾಮುಷಚ್ | ಉ. ೪-೭೩ | ಛಂದಸೀವನಿಸಾವಿತಿ ಮತ್ಸರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಜುಪ್ರನ್, ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಲಜ್ಞಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಪೃಪದಂ | ರುಡಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಂತಾದೇಶಸ್ಯ ರುಡಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉಶತೀಃ—ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತನಾದ | ಸನೀಳಾಃ—(ಒಂದೇ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ) ಸಮಾನವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ | ಸ್ವಸಾರಃ—ಕೈಬೆರಳುಗಳು | ಉಶಂತಂ—ವಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಜನಯಃ—ಪತ್ನಿಯರು | ನಿತ್ಯಂ—ಅಸಾಧಾರಣನಾದ | ಪತಿಂ ನ—ಭರ್ತೃವಿನಂತೆ | ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ವನ್—ಸಮೀಪಿಸಿ (ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸುತ್ತವೆ | ಚಿತ್ರಂ—ಪೂಜ್ಯನಾದ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಶ್ಯಾವೀಂ—(ಮೊದಲು) ಶ್ಯಾಮವರ್ಣಯುಕ್ತನಾದ | ಉಚ್ಛಂತೀಂ—(ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯಕಿರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ) ತಮಸ್ಸನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಿರುವ | ಅರುಷೀಂ—(ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ (ಶುಭ್ರವಾದ) | ಉಷಸಂ—ಉಷಸ್ಸನ್ನು | ಗಾವಃ ನ—ಕಿರಣಗಳಂತೆ | ಅಜುಪ್ರನ್—(ಅಂಜಲಿಬಂಧಾದಿಗಳಿಂದ) ಸೇವಿಸಿದವು ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಕೈಬೆರಳುಗಳು ವಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ, ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಪ್ರೇಮ(ಭಕ್ತಿ) ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ, ಮೊದಲು ಶ್ಯಾಮವರ್ಣವಾಗಿದ್ದು, (ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಸಂಬಂಧದಿಂದ) ಮಂದಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ

ದ್ದಾಗಿ, ಕಡೆಗೆ ಶುಭ್ರವರ್ಣವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಕಿರಣಗಳು ಹೇಗೆ ಸತತವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತವೋ ಹಾಗೆ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಅಂಜಲಿಬಂಧಾದಿಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ.

English Translation

The contiguous fingers, loving the affectionate Agni, as wives love their own husbands, please him (with offered oblations), and honour him, who is entitled to honour (with gesticulations) as the rays of light (are assiduous in the service) of the dawn, which is (at first) dark, then glimmering, and (finally) radiant.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬೆರಳುಗಳ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾಡುವ ಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯೊಂದಿಗೆ ಅವಕ್ಕಿರುವ ನಿತ್ಯವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೂ ಆದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇವನ್ನು ಪ್ರೇಮಾತಿಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಗೆ ಮಾಡುವ ಉಪಚಾರಕ್ಕೂ, ಸ್ವತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಕಿರಣಗಳು ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಅವಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಸೇವೆಗೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಯಥಾ ರಶ್ಮಯ ಉಷಸಾ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧಾ ಇತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ | ಯಾವ ರೀತಿ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಕಿರಣಗಳಿಗೂ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಬೆರಳುಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಉಪಚಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸನೀಳಾಃ—ಗಯಃ, ಕೃದರಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ೨೨ ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ನೀಳ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದರ್ಥ. ಗೃಹಕ್ಕೆ ಪರ್ಮಾಯವಾಗಿರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ನೀಳವೆಂಬ ಪದವನ್ನೇ ಅನೇಕಕಡೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸನೀಳಾಃ ಎಂದರೆ ಸಮಾನವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವು ಎಂದು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಒಂದೇ ಕೈಯಿನಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೇ ಋ. ಸಂ. ೯-೭೨-೨. ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸನೀಳಾಭಿಃ, ಸನೀಳಾಃ, ಎಂದು ಅಂಗುಲಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ೧-೧೬೫-೧ ; ೭-೫೬-೧. ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಸಾರಃ—ಆಗ್ರವಃ, ಅಣ್ವ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೨ ಅಂಗುಲಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (೩-೯) ಬೆರಳುಗಳೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವಯಮೇವ ಸರಂತ್ಯಂಗುಲಯಃ | ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತಾವಾಗಿಯೇ ಚಲಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ

ಸ್ವಸಾರಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸನೀಳಾಃ, ಸ್ವಸಾರಃ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಬೆರಳುಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು.

ಜನಯಃ—ಜನಯಃ ಇತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೈಃ ಉಚ್ಯಂತೇ-ದೇವಾನಾಂ ವೈ ಪತ್ನೀರ್ಜನಯಃ— ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ| ದೇವಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಜನಯಃ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಾಯಣರು ೧-೬೨-೧೦ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವರು ಕೊಡುವ ಉದಾಹರಣೆಯು ಯಾವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಜನಯಃ ಎಂದರೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪಾದಯಿತ್ರೈಃ ಪತ್ನೈಃ ಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯತಕ್ಕ ಪತ್ನಿಯರು ಎಂದು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದೇವಮಾನವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅಭ್ರಾತರೋ ನ ಯೋಷಣೋ ವ್ಯಂತಃ ಪತಿರಿಪೋ ನ ಜನಯೋ ದುರೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೫).

ಅನಶ್ರವೋನಮಿವಾಃ ಸುರತ್ನಾ ಆ ರೋಹಂತು ಜನಯೋ ಯೋನಿಮಗ್ರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮-೭).

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮಾನವಸ್ತ್ರೀಗಳ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಜನಯಃ ಎಂಬ ಪದದ ಉಪಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜನಯಃ-ಜಾಯಾಃ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪತ್ನಿಯರು ಎಂದರ್ಥ.

ಜಿನ್ವನ್—ಜಿನ್ವಂತಿ ಪ್ರೀತಿಕರ್ಮಾ—ಪ್ರೀತಿಸು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. (ನಿ. ೬-೨೨). ಯಾವ ರೀತಿ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಸಮೀಪಿಸಿ ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾಳೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಅಂಗುಲಿಗಳು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಉಪಚರಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಆದರೆ ಇದು ಬರೀ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಪ್ರೀತಿಯಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೋಷಣಾರ್ಥವೂ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾದುದೂ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವಾದುದೂ ಆದ ಪ್ರೀತಿಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಅತ್ಯಂತ ಖಚಿತವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೬-೨೨) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ—

ಭೂಮಿಂ ಪರ್ಜನ್ಯಾ ಜಿನ್ವಂತಿ ದಿವಂ ಜಿನ್ವಂತೈಗ್ನಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೫೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಯಾವ ರೀತಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಭೂಮಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವೂ ಆಗಿರುವುದೋ, ಯಾವ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತಿಕರಗಳಾಗಿರುವುದೋ, ಆರೀತಿಯ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಜಿನ್ವಂತಿ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂಗುಲಿಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವೂ ಪುಷ್ಟಿದಾಯಕವೂ ಆದ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವು ಎಂದರ್ಥ. ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಪ್ರೀತಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಉಚ್ಛಂತೀಂ—ನೈಶಂ ತಮಃ ವರ್ಜಯಂತೀಂ | ರಾತ್ರಿಯ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ದೂರಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುತ್ತಾ ಇರುವ ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಗಾವೋ ನ ಕಿರಣಗಳು ಸೇವಿಸುವಂತೆ ಎಂದು ಅಂಗುಳಿಗಳ ಸೇವೆಗೆ ಉಪನಾನನಾಗಿದೆ (ಉಚ್ಛಂತೀಂ ಎಂಬ ಪದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ೧-೯೨-೬ ನೇ ಪುಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ.):

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಿನ್ವನ್—ಜಿವಿ ಧಾತುವು ಪ್ರೀಣನ (ಸಂತೋಷ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಇದಿಲೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಲೇಟ್‌ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ—**ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

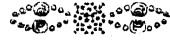
ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಾಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ನುಮ್‌ರಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೬-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿತ್ಯಂ—ಅನ್ಯಯಾತ್ಮ್ಯಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೧೦೪) ಎಂದು ಅಧಿಕ್ಯತವಾಗುವಾಗ ತೈಭ್ಯೇಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ಪಾ. ೨೭೮೦) ಎಂಬ ನಚನದಿಂದ ಶಾಶ್ವತ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿ ಎಂಬ ಅನ್ಯಯಕ್ಕೆ ತೈಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಸಾರಃ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಯಸೇರ್ಪನ್ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಷ್ಯ ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ ಷುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಸ್ಯ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಷುದಂತ ನಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನ ಷಟ್ ಸ್ವಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಷುತೋಜಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಅಪ್‌ತೈನ್‌ತೈಚ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಸ್ವಸಾರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರುಷೀಮ್—ಅರ ಷ ಎಂಬುದು ರೂಪದ ಹೆಸರು. ಷು ಗತೌ ಧಾತು. ಷುಹನಿಭ್ಯಾಮುಷಚ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರುಷಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಮತ್ಸರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡುವಾಗ ಛಂದಸೀವನಿಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥಕವಾದ ಈಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋ ದಾತ್ತವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜುಪ್ರನ್—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ
ವಿವಕ್ಷಾ ನಾಡಿದಾಗ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ರೋಂತಃ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಶೀಞೋ ರುಟ್ (ಸಾ.ಸೂ.೭-೧-೬)
ಎಂಬುದರಿಂದ ರುಟ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಸಾ.ಸೂ.೭-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ
ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಂತಾದೇಶಕ್ಕೂ ರುಟಾಗಮು. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮು. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೀಳು ಚಿದ್ವೃಳ್ವಾ ಪಿತರೋ ನ ಉಕ್ಥೈರದ್ರಿಂ ರುಜನ್ನಂಗಿರಸೋ
ರವೇಣ |

ಚಕ್ರುರ್ದಿವೋ ಬೃಹತೋ ಗಾತುಮಸ್ಮೈ ಅಹಃ ಸ್ವರ್ವಿದುಃ
ಕೇತುಮುಸ್ರಾಃ || ೨ ||

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೀಳು | ಚಿತ್ | ದ್ವೃಳ್ವಾ | ಪಿತರಃ | ನಃ | ಉಕ್ಥೈಃ | ಅದ್ರಿಂ | ರುಜನ್ | ಅಂಗಿ-
ರಸಃ | ರವೇಣ |

ಚಕ್ರುಃ | ದಿವಃ | ಬೃಹತಃ | ಗಾತುಂ | ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ | ಅಹರಿತಿ | ಸ್ವಃ | ವಿವಿದುಃ |
ಕೇತುಂ | ಉಸ್ರಾಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪಿತರೋಽಂಗಿರಸ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಋಷಯ ಉಕ್ಥೈಃ ಶಸ್ತ್ರೈರಗ್ನಿಂ ಸ್ತುತ್ವಾ ವೀಳು ಚಿದ್ವೃಳ್ವಾ | ವೀಳ್ಯತಿ ಬಲನಾಮ | ಬಲವಂತಂ ದೃಢಾಂಗಮಪ್ಯದ್ರಿಮತ್ತಾರಂ ಪಣಿನಾಮಾನಮಸುರಂ ರವೇಣ ಸ್ತುತಿಶಬ್ದಮಾಶ್ರೇಣೈವ ರುಜನ್ | ಅಭಂಜನ್ | ತೈಃ ಸ್ತುತೋಽಗ್ನಿಸ್ತಮಸುರಂ ಹತವಾ- ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚಿ ಬೃಹತೋ ಮಹತೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಗಾತುಂ ಮಾರ್ಗಮಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಚಕ್ರುಃ | ಕೃತವಂತಃ | ಅವರಕಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯಾಗ್ನಿನಾ ಹತತ್ವಾತ್ | ಮಾರ್ಗಂ ಕೃತ್ವಾ ಚ ಸ್ವಃ ಸುಷ್ಪ್ವರ- ಜೇಯಮಸುರರಾಹಿತೈನ ಸುಖೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯಮಹರ್ದಿವಸಂ ವಿವಿದುಃ | ಅಜಾನನ್ ಲಬ್ಧವಂತೋ ವಾ | ತಥಾ ಕೇತುಮನ್ದಾಂ ಕೇತಯಿತಾರಂ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾರಮಾದಿತ್ಯಮುಸ್ರಾಃ ಪಣಿನಾಪಹೃತಾ ಗಾಶ್ವ ವಿವಿದುರಿತ್ಯನುಷಂಗಃ || ವೀಳು | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಲುಕ್ | ದೃಳ್ವಾ | ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲ- ಬಲಯೋಃ | ಪಾ. ೭-೨-೨೦ | ಇತಿ ನಿಪಾತಿತಃ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಡಾದೇಶಃ | ರುಜನ್ | ರುಜೋ ಭಂಗೇ | ತಾದಾದಿಕಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ವಿವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ವಿಧ್ವಂಸಾಭಿ ಇತಿ ವಾ | ಲಿಟ್ಯುಸಿ ರೂಪಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪಿತರಃ, ಅಂಗಿರಸಃ—ಪಿತೃಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿನ ಅಂಗಿರಸರೆಂಬ ಋಷಿಗಳು | ಉಕ್ಥೈಃ—ಶಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ (ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ) | ವೀಳು—ಬಲಿಸ್ಥನಾದ | ಅದ್ರಿಂ—ಭಕ್ಷಕನಾದ (ಪಣಿನಾಮಕ ಅಸುರನನ್ನು) | ದೃಳ್ವಾ ಚಿತ್—ದೃಢಾಂಗನಾಗಿದ್ದರೂ | ರವೇಣ—(ಸ್ತೋತ್ರದ) ಶಬ್ದ(ಮಾತ್ರ)ದಿಂದ | ರುಜನ್—ನಾಶಮಾಡಿದರು | ಬೃಹತಃ—ದೊಡ್ಡದಾದ (ಮಹಿಮೋಪೇತವಾದ) | ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ | ಗಾತುಂ—ಮಾರ್ಗವನ್ನು | ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗಾಗಿ | ಚಕ್ರುಃ—ಮಾಡಿದರು | ಸ್ವಃ—ಸುಖವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ | ಅಹಃ—ದಿವಸವನ್ನು | ವಿವಿದುಃ—ತಿಳಿದರು | ಕೇತುಂ—ದಿವಸವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವ (ಆದಿತ್ಯನನ್ನು) | ಉಸ್ರಾಃ—(ಪಣಿಯಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ) ಗೋವುಗಳನ್ನೂ | (ವಿವಿದುಃ—ಪಡೆದರು.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಅಂಗಿರಸರೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಕ್ಥಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಬಲಿಸ್ಥನೂ, ದೃಢಾಂಗನೂ, ಆದ ಪಣಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ವಧೆಮಾಡಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಗಮಾರ್ಗವನ್ನು ನಮಗೆ ಸುಲಭಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು, ಮತ್ತು ಸುಖವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ದಿವಸವನ್ನೂ, (ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಆವರಿಸಿದ್ದ ಪಣಿಯು ನಾಶವಾದುದರಿಂದ) ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ ಮತ್ತು (ಅವರಿಂದ ಅಪಹೃತವಾದ) ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

Our forefathers, the Angirases, by their praises (of Agni), terrified the strong and daring devourer, (Pani) by the sound; they made for us a VI 19

path to the vast heaven, and obtained accessible day, the ensign of day, (Aditya), and the cows (that had been stolen).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪಣಿಯೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಕೊಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವು ಇಂದ್ರನ ಮಹಿಮೆಗೆ ಸೇರಿದುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಅಗ್ನಿಯೂ ಈ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಆರ್ಯರಿಗೆ ಸುಖವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ನೈಕ್ಯತೂನ್‌ಗ್ರಥಿನೋ ಮೃಧ್ರವಾಚಃ ಪಣೀರಶ್ರದ್ಧಾ ಅವೃಥಾ ಅಯಿಜ್ಞಾನ್ |

ಪ್ರಪ್ರ ತಾನ್ದಸ್ಯೋರಗ್ನಿರ್ವಿನಾಯ ಪೂರ್ವಶ್ಚ ಕಾರಾಪರಾ ಅಯಿಜ್ಞಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪಣಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆ ಸಂಹಾರದಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮುಷಿಗಳಿಗೆ ಆದ ಉಪಕಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ವೀಳು—ಓಜಃ, ಸಾಜಃ, ಶವಃ —ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ವೀಳು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದು ಹೆಸರು.

ದೃಷ್ಟಾ—ದೃಢಸ್ಥೂಲಬಲಯೋಃ | ದೃಢವಾದುದೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕುಗ್ಗದಿರುವುದೂ ಆದ ಶಕ್ತಿ. ವೀಳು ದೃಷ್ಟಾ ಚಿತ್—ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಪಿತೃಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

ಅದ್ರಿಂ—ಅದ್ರಿರಾಧ್ಯಣಾತ್ಯೇತೇನ ಅಸಿ ವಾ, ಅತ್ತೇಃ ಸ್ಯಾತ್ (ನಿ. ೪-೪)ತನ್ನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬಹುದೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ನಿರ್ವಚನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಅದ್ರಿಂ—ಅತ್ತಾರಂ ಪಣಿನಾಮಾನಮಸುರಂ | ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾದ ಪಣಿಯೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ—

ಸಸೇನ ಚಿದ್ವಿಮದಾಯಾವಹೋ ವಸ್ತಾಜಾವದ್ರಿಂ ವಾವಸಾನಸ್ಯ ನರ್ತಯೇನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಭಕ್ಷಕನಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಅರ್ಥ ಬರುವಂತೆ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಅಪರೂಪ. ಪರ್ವತ ಅಥವಾ ಮೇಘ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದೇ ಹೆಚ್ಚು. ಸ್ಕಂದಸ್ತಾವಿಗಳು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪರ್ವತವೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತಾ ಅದ್ರಿಂ—ದುರ್ಗಪರ್ವತಂ ಚಾಸುರಾಣಾಂ ಸ್ವಭೂತಂ | ಅಸುರರ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಪರ್ವತವು ಎಷ್ಟು ದೃಢವಾದ ಬಲವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸೀಳಿದರು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕೇತುಂ—ಅಹ್ನಾಂ ಕೇತಯಿತಾರಂ ಜ್ಞಾನಯಿತಾರಮಾದಿತ್ಯಂ ಅಹಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರ್ವಾಯವಾದುದೂ ಅವರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೂ ಆದ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ನಮೋ ನಮೋ ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನೋಽಹ್ನಾಂ ಕೇತುರುಷಸಾಮೇತ್ಯಗ್ರಂ ।

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೮೫-೧೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಹಸ್ಸಿಗೆ ಕೇತುವಾದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೧-೫). ಹೀಗೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಧ್ವಜ, ಪುಷ್ಕ, ಕರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೇತುಶಬ್ದವನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನ ಪರ್ವಾಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಉಸ್ರಾಃ—ಗಾಃ । ಗೋವುಗಳನ್ನು. ಈ ಪದದ ವಿವರಣೆಗೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೪ ನೇ ಋಕ್ನಿನ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.

ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಬಲನಾದ ಶತ್ರುನಾಶನಾಗಿ, ತನುಸ್ಸಿನ ನಿನಾರಕವಾದ ಸೂರ್ಯನು ಬೆಳಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರವಾಯಿತೆಂದು ಋಕ್ನಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವೀಳು—ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ದೃಷ್ಟಾ—ದೃಢಃ ಸ್ಥೂಲಬಲಯೋಃ(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದು ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಾದೇಶ.

ಪಿತರಃ—ಅಪ್ತೃನ್ ತೃಚ್—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಣಾದಿನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ತೃನ್ ತೃಜಂತಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದಾದರೆ ನಪ್ಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ರುಜನ್—ರುಜೋ ಭಂಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಂತ್ಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರಃ—ಡುಕ್ಯಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಃ—ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿನಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಅಥವಾ ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಣಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿ ಟ್ ಕಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವನಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಥೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿನಿದುಃ ಎಂದು ರೂಪನಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜ ತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದಧ॑ನ್ಮ॒ತಂ ಧ॒ನಯ॑ನ್ಮ॒ಸ್ಯ ಧೀ॒ತಿಮಾ॑ದಿದ॒ರ್ಯೋ ದಿ॒ಧಿಷ್ಟೋ॑ ೩ -

ವಿ॒ಭೃ॑ತ್ರಾಃ |

ಅ॒ತ್ಯ॑ಷ್ಯ॒ಂತೀ॒ರಪ॑ಸೋ॒ ಯಂತ್ಯ॑ಚ್ಛ೒ ದೇ॒ವಾ॒ ಇನ್ವ॑ನ್ಮ॒ ಪ್ರಯ॑ಸಾ

ವ॒ರ್ಧಯ॑ಂತೀಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದಧ॑ನ್ | ಋ॒ತಂ | ಧ॒ನಯ॑ನ್ | ಅ॒ಸ್ಯ | ಧೀ॒ತಿಂ | ಆ॒ತ | ಇ॒ತ | ಅ॒ರ್ಯಃ |

ದಿ॒ಧಿಷ್ಟಃ॑ | ವಿ॒ಭೃ॑ತ್ರಾಃ |

ಅ॒ತ್ಯ॑ಷ್ಯ॒ಂತೀಃ | ಅ॒ಪಸಃ॑ | ಯಂ॒ತಿ | ಅ॒ಚ್ಛ | ದೇ॒ವಾನ್ | ಜನ್ಮ॑ | ಪ್ರಯ॑ಸಾ |

ವ॒ರ್ಧಯ॑ಂತೀಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋತಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ತಮಗ್ನಿಮಂಗಿರಸೋ ಮಹರ್ಷಯೋ ದಧನ್ | ಗಾರ್ಹ-
ಪತ್ಯಾದಿರೂಪೇಣಾಧಾರಯನ್ | ಧಾರಯಿತ್ವಾ ಚಾಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಧೀತಿಂ ಕರ್ಮಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಲಕ್ಷಣಂ
ಧನಯನ್ | ಧನಮಕುರ್ವನ್ | ಯಥಾ ಪುರುಷಾ ಧನಂ ಸಂಪಾದಯಂತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿ ದೇವತ್ಯಂ ಕರ್ಮಾ-
ನ್ವತಿಸ್ತನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆದಿತ್ ಅಂಗಿರಸಾಮನುಷ್ಠಾನಾಂತರಮೇವಾಯೋರ್ಯೋರ್ಧನಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೋ
ದಿಧಿಷ್ಟಸ್ತೇನ ಧನೇನ ದಿಧಿಷ್ಟೋಗ್ನೀನಾಂ ಧಾರಣಂ ಕುರ್ವತ್ಯಃ | ಕೃತಾಗ್ನಾಧಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ವಿಭೃತ್ತಾ ಆಹಿತಾಗ್ನೇನಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಣಿ ವಿಹರಂತ್ಯೋಗ್ನೈಶ್ಚೈವಿಷಯಾಂತರತ್ವಪ್ನಾರಹಿತಾ
ಅತಃ ಏವಾಪಸೋಽಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ಯುಕ್ತಾ ಏವಂಭೂತಾ ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಯಸಾ
ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ದೇವಾನಿಂದ್ರಾದೀಷ್ಟಾನ್ಮಜಾತಾನ್ಮನುಷ್ಯಾಂಶ್ಚ ವರ್ಧಯಂತೀರ್ವರ್ಧಯಂತ್ಯಃ
ಸತ್ಯ ಏನಮಗ್ನಿಮಚ್ಛಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತುವಂತಿ | ಪರಿಚರಂತೀತಿ ಯಾವತ್ || ದಧನ್ |
ದಧ ಧಾರಣೇ | ಲಜಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ತೃಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯನಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯುಚಭಾವಃ |
ಧನಯನ್ | ಧನಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರತ್ಯರೋತೀತಿ ಷೆಚ್ | ಇಷ್ಟವಕ್ಷಾ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸ್ಯೇತೀಷ್ಟವದ್ಭಾವಾಟ್ಟಿಲೋಪಃ |
ಲಜಾ ಪೂರ್ವವತ್ | ಅರ್ಯಃ | ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿನ್ಯೈಶ್ಚಯೋಃ | ಸಾ. ೩-೧-೧೦೩ | ಇತಿ ನಿಸಾತಿತಃ |
ಲಿಂಗವಚನವ್ಯತ್ಯಯೌ | ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮ್ಯಾಖ್ಯಾ ಚೇತ್ | ಸಿ. ೧-೧೮ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ದಿಧಿಷ್ಟಃ
ಡುದಾಇತ್ಯಾಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಸೋ ಅಂತಕರ್ಮಣೀತ್ಯಾಭ್ಯಾಮಂದೂದ್ಯಂಭೂಜಂಬೂಕಫೇಲೂ-
ಕರ್ಕಂಧಾದಿಧಿಷ್ಠಾಃ | ಉ. ೧-೯೫ | ಇತಿ ಕೂಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ಉದಾತ್ತ-
ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಜಸಃ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ವಿಭೃತ್ತಾಃ | ಹೃತ್ ಹರಣೇ | ವಿಪೂರ್ವಾದಸ್ಮಾದೌಷಾದಿಕಃ
ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಆತ್ಮಷ್ಯಂತೀಃ | ಇತ್ಯಪ್ತಾ ಪಿಸಾಸಾಯಾಂ | ಜಸಿ ನಾ
ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸ್ಯ ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ | ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಸದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಪಸಃ | ಅಪಸ್ ಶಬ್ದಾದುತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯಸ್ಯ ವಿನೋ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಬಹುಲವಚನಾಲ್ಪುಕ್ | ಸಾ. ೫-೨-೧೨೨ | ವಿನಂತಸ್ಯ ತ್ರಿಲಿಂಗತ್ವೇನ ನಬ್ಜಿಷಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ-
ಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಜನ್ಮ | ಜಾಯಂತ ಇತಿ ಜನ್ಮಾನೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ
ಇತಿ ಮನಿನ್ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಶಸೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಂ—ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು (ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ದಧನ್—(ಅಂಗಿರಸರು) ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ
ರೂಪದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು | ಅಸ್ಯ—(ಸ್ಥಾಪಿಸಿ) ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಧೀತಿಂ—(ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ) ಕರ್ಮವನ್ನು |
ಧನಯನ್—ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದರು | ಆದಿತ್—(ಅಂಗಿರಸರು) ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡ
ಮೇಲೆಯೇ | ಅರ್ಯಃ—(ಧನದ) ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ | ದಿಧಿಷ್ಟಃ—ಅಗ್ನಿ ಸ್ಥಾಪನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ | ವಿಭೃ
ತ್ತಾಃ—ಆಹಿತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ | ಆತ್ಮಷ್ಯಂತೀಃ—ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ

ಅಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ | ಅಪೇಕ್ಷೆ—ಕರ್ಮಯುಕ್ತರಾದ (ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ) ಪ್ರಜೆಗಳು | ಪಯಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ | ದೇವಾ—ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನೂ | ಜನ್ಮ—ಜನನಶೀಲರಾದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ | ವರ್ಧಯಂತೀ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಾ | ಅಚ್ಛೇ—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು | ಯಂತಿ—ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಂಗಿರಸರು ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಚರಿಸಿದಮೇಲೆಯೇ, ಧನಿಕರಾದ ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ, ವಿಷಯಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಕ್ತಿರಹಿತರಾಗಿ, ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಪೋಷಕರಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಗಭಿಮುಖರಾಗಿ, ಅವನ ಸಂಬಧವಾದ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

They secured him, (Agni, in the sacrificial chamber), they made his worship the source of wealth; whence opulent votaries preserve his fires and practise his rites. Free from all (other) desire, assiduous in his adoration, and sustaining gods and men, by their offerings, they come into his presence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧಾರಣಾಧರ್ಮಃ—ಎಂಬ ನಿಯಮದಂತೆ ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಣಾರೂಪದಿಂದ ಧಾರಣಮಾಡುವುದು ಧರ್ಮವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಧರ್ಮದ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳೇ ಮೂಲವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಕಲ ಯಜ್ಞಗಳ ನೇತೃವೂ, ಪ್ರಭುವೂ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಧಾರಣವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪರಿಚರಣವು ಎಷ್ಟು ಅಗತ್ಯವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಋತಂ—ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಅಗ್ನಿಂ | ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು

ದಧನ್—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದರ್ಥವು. ಅನಂತರ,

ಧೀತಿಂ—ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಕರ್ಮ | ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಧೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಎಂದೂ, ಅಸತಿತಮಪಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಮ ಏತತ್ | ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ಎಂದೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಧೀತಿ ಶಬ್ದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಪಾರಾವತೆಘ್ನೀಮವಸೇ ಸುವೃಕ್ತಿಭಿಃ ಸರಸ್ವತೀನೂ ವಿನಾಸೇಮು ಧೀತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೬೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಧೀತಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಭಿಃ ಎಂದೂ (ನಿ. ೨-೨೪), ಮತ್ತು,

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಮುತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವ್ಯಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮)

ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಧೀತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಎಂದೂ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ನಿ. ೧೦-೪೧.)

ಧನಯನ್—ಆಚರಿಸಿದರು. ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಿದರು. ಅಥವಾ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಯಃ—ರಾಷ್ಟ್ರೀ, ಅರ್ಯಃ, ನಿಯುತ್ವಾನ್, ಇನಇನ—ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಈಶ್ವರನಾಮಗಳು. (ನಿ. ೩-೧೧.) ಈಶ್ವರನೆಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರಭು, ಒಡೆಯ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಪದೇ ಪದೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಬರೀ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸದೇ ಅನೇಕಸಲ ಪ್ರಭುವಿನ ಆದರ ಮತ್ತು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಧನಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನ್ಯಃ ಎಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಪರವಾಗಿ ಧನಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೩-೫ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅರೇಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ | ಶತ್ರುವಿಗೆ ಸೇರಿದುದು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.)

ಅತ್ಯವ್ಯಂತೀಃ—ವಿಷಯಾಂತರತ್ವವ್ಹಾರಹಿತಾಃ | ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿಲ್ಲದೇ, ತದೇಕಚಿತ್ತರಾಗಿ,

ಅಪಸಃ—ಅಪಃ, ಅಪ್ಸಃ, ದಂಸಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೬ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಅಪಸಃ ಎಂದರೆ ಅಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ಯುಕ್ತಾಃ ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾಃ ಪ್ರಜಾಃ | ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ಯಜಮಾನರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಪ್ರಯಸಾ—ಅಂಧಃ, ನಾಜಃ, ಪಯಃ, ಪ್ರಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪ್ರಯಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಯಸಾ—ಹವಿಸ್ಸಿನರೂಪದ ಅನ್ನದಿಂದ.

ದೇವಾ ಜನ್ತ ಪ್ರಯಸಾ ವರ್ಧಯಂತೀಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮಾನವರನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಗ್ನಿನಾ ರಯಿಮಶ್ವನಶ್ವೋಷಮೇವ ದಿವೇದಿವೇ | ಯಶಸಂ ನೀರವತ್ತಮಂ ||

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೩)

ಅಗ್ನೇ ಯಂ ಯಜ್ಞಮಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವತಾಃ ಪರಿಭೂರಸಿ | ಸ ಇದ್ವೇವೇಷು ಗಚ್ಛತಿ |

(ಮ. ಸಂ. ೧-೧-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ನೂರಾರು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ವೃದ್ಧಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣನು ; ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಿ ; ಯಜ್ಞದಿಂದಲೇ ಮಾನವರ ಸಂಪತ್ತು—ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನು ಅಗ್ನಿ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕಲರ ಸ್ಥಿತಿಗೂ ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣನು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಚರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧನ್—ದಧ ಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಇದಕ್ಕೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಸಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್, ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಧನಯನ್—ಧನ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಷ್ಟೇ ಎಂಬ ನಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಧಾತ್ವರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿವಾಗಿ ಣಿಚ್. ಇಷ್ಯವಣ್ಣಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಅತಿದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಟಿಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಧನಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಲಜ್ನಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ದಧನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಯಃ—ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿವೈಶ್ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೂ ಬಹುವಚನವೂ ಬರಬೇಕಾದುದು ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ವಿಸರ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. (ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಏಕವಚನ ಬಂದಿದೆ) ಅರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮ್ಯಾಖ್ಯಾ ಚೇತ್ (ಫಿ. ಸೂ. ೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿಧಿಷ್ಯಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಷೋ ಅಂತಕರ್ಮಣಿ, ಧಾತು. ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಂದೂ ದ್ವಂಭೂಜಂಬೂಕಫೇಲೂ ಕರ್ಕಂಧೂ ದಿಧಿಷ್ಯಾಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯೋಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭೃತ್ಯಾಃ—ಹೃಷಾ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ರೌಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಲೋಪ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಶ್ಚಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ.

ಅತ್ಯಸ್ಯಂತೀಃ—ಇತ್ಯಸಾ ಪಿಪಾಸಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೇವ್. ನ ತ್ಯಸ್ಯಂತೀ ಅತ್ಯಸ್ಯಂತೀ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ನಾ ಛಂದಸಿ ಎಂದು ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಸಃ—ಅಪಸ್ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸಾಂತಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮನಾಯಾ-ಮೇಧಾ ಸ್ರಜೋ ವಿನಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಕ್ಕೆ ಲಿಂಗನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ನಸ್ ಅಂದರೆ ನಪುಂಸಕ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಂತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅಜಾದಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಣೋಯಣ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನ್ಮ—ಜಾಯಂತೇ ಇತಿ ಜನ್ಮಾನೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜನ್ಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಮುಧೀದ್ಯದೀಂ ವಿಭೃತೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಗೃಹೇಗೃಹೇ ಶ್ವೇತೋ
ಜೀನ್ಯೋ ಭೂತ್ |

ಆದೀಂ ರಾಜ್ಞೇ ನ ಸಹೀಯಸೇ ಸಚಾ ಸನ್ನಾ ದೂತ್ಯಂ ಭೃಗ-
ವಾಣೋ ವಿನಾಯ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮುಧೀತ್ | ಯತ್ | ಈಂ | ವಿಭೃತಃ | ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ಗೃಹೇ | ಗೃಹೇ |

ಶ್ವೇತಃ | ಜೇನ್ಯಃ | ಭೂತ್ |

ಆತ್ | ಈಂ | ರಾಜ್ಞೇ | ನ | ಸಹೀಯಸೇ | ಸಚಾ | ಸನ್ | ಆ | ದೂತ್ಯಂ |

ಭೃಗವಾಣಃ | ವಿನಾಯ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಾತರಿಶ್ವಾ ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಈನೋನಮಗ್ನಿಂ ಯದ್ಯದಾ
ಮುಧೀತ್ ಅಮಥ್ನಾತ್ | ಅಗ್ನಿಮಂಥನಸ್ಯ ವ್ಯಾನವಾಯುಸಾಧ್ಯತ್ವಮಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ
ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನ ಇತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಚೈಂದೋಗೈರಾಮ್ನಾತಂ | ಆತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರ್ಯವಂತಿ
ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾಗ್ನೇಮಂಥನಮಾಜೇಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ್ಯ ಧನುಷ ಆಯಮನಮಪ್ರಾಣನ್ನನಸಾನಂ-
ಸ್ತಾನಿ ಕರೋತಿ | ಛಾಂ. ಉ. ೧-೩-೩ ರಿಂದಶ | ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ ಚ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತರಿ-
ಶ್ವಾ ಜಭಾರಾಮಥ್ನಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ವೇನೋ ಅದ್ರೇಃ | ಋಗ್ವೇ. ೧-೯೩-೭ | ಇತಿ | ಕೀದೃಶೋ-
ಮಾತರಿಶ್ವಾ | ವಿಭೃತಃ ಪ್ರಾಣಿಷು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಪಂಚವೃತ್ತಿರೂಪೇಣ ವಿಹೃತೋ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಿತಃ |
ತದಸಿ ಪ್ರಾಣಸಂವಾದೇ ತೈರೇನಾಮ್ನಾತಂ | ತಾನರಿಷ್ಟಃ ಪ್ರಾಣ ಉವಾಚ | ಮಾ ನೋಹಮಾಪದ್ಯಥಾ-
ಹಮೇವೈತತ್ ಪಂಚಧಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯತೇ ವಾಣಮವಷ್ಟಭ್ಯ ವಿಧಾರಯಾಮಿತಿ | ಮಂಥನೇ-
ನೋತ್ಪನ್ನೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಶ್ವೇತಃ ಶುಭ್ರವರ್ಣೋ ಭೂತ್ವಾ ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ಮಜ್ಜಗೃಹೇ ಯದಾ
ಜೇನ್ಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋ ಭೂತ್ | ಯದ್ವಾ | ರಕ್ಷಸಾಂ ಜೇನ್ಯೋ ಜೇತಾಭಿಭವಿತಾ ಭೂತ್ | ತಥಾ ಚ
ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸನ್ ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್
ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ತೇಽಗ್ನಿನೇವ ವರೂಥಂ ಕೃತ್ವಾ ಸುರಾನಭ್ಯಭವನ್ | ತೈ. ಸಂ.
೭-೨-೨-೭ | ಇತಿ | ಐತರೇಯೀಗೋಽಸ್ಯಾಮನಂತಿ | ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರತಿಬುಧ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಪುರುಸ್ತಾತ್ರಾತಃ-
ಸವನೇ ಪರ್ಯೌಹಂಸ್ತೇಽಗ್ನಿನೈವ ಪುರಸ್ತಾತ್ರಾತಃ ಸವನೇಽಸುರರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಸಾಘ್ನತಃ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೪ |
ಇತಿ | ಆತ್ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನಂತರಮೀನೋನಮಗ್ನಿಂ ಭೃಗವಾಣಃ | ಭೃಗುರ್ಯುಷಿಃ |
ಸ ಇವಾಚರನ್ಯಜಮಾನೋ ದೂತ್ಯಂ ದೂತಸ್ಯ ಕರ್ಮ ವಿನಾಯ | ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದಯಾ ಪ್ರಾಪಯಾ-
ಮಾಸ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸಚಾ ಸನ್ | ಸಖಾಭವನ್ನಯೋ ರಾಜಾ ಸಹೀಯಸೇಽಭಿಭವಿತ್ರೇ

ಸೈಬಲಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ನ | ಯಥಾ ರಾಜ್ಞೇ ಸ್ವಪುರುಷಂ ದೂತಕರ್ಮ ಪ್ರಾಪಯತಿ ತದ್ವತ್ || ಮಥೀತ್ |
 ಮಥೇ ವಿಲೋಡನೇ | ಲುಜಾ ಹ್ಯಂತಕ್ಷಣೇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧಃ | ಜೇನ್ಯಃ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ |
 ಅಸ್ಮಾದ್ವಾಣಾದಿಕ ಏನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವಿಲೋಪಶ್ಲೇಷಿ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿತ್ರಃ | ಯದ್ವಾ | ಜಿ ಜಯ
 ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಲೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ತರ್ಯಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ತಸ್ಯ
 ನುಡಾಗಮಶ್ಚ | ಯತೋಽನಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದೂತ್ಯಂ | ದೂತಸ್ಯ ಕರ್ಮ ದೂತ್ಯಂ | ದೂತಸ್ಯ
 ಭಾಗಕರ್ಮಣೇ ಇತಿ ಯತ್ | ತಿತ್ಸ್ವರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಯತೋಽನಾನ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ
 ತ್ವನಿತ್ಯಮಿತಿ ವೀರವೀರ್ಯೋ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಜ್ಞಾಪಿತಂ | ಭೃಗನಾಣಃ | ಭೃಗುರಿವಾಚರನ್ ಸರ್ವಸ್ಪ್ರಾಪಿಸದಿ-
 ಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಮ. ೩-೧-೧೧-೩ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ಕ್ವಿನ್ | ತದಂತಾಲ್ಲೋ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ
 ಶಾನಚ್ | ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಧಾತೋರಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ
 ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿನಾಯ | ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾ-
 ವಿತಣ್ಯರ್ಥಾಲ್ಲಿಟ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಭೃತಃ—ಪ್ರಾಣಾಸಾನಾದಿ ಪಂಚವಿಧವಾಗಿ ಸ್ಥಿತನಾದ | ಮೂತರಿಶ್ವಾ—ವಾಯುವು | ಈಂ—ಈ
 ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಮಥೀತ್—ಮಥನಮಾಡಿದನೋ (ಆಗ) | ಶೈತಃ—ಶುಭ್ರವರ್ಣನಾಗಿ,
 ಗೃಹೇಗೃಹೇ—ಪ್ರತಿ ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ | ಜೇನ್ಯಃ ಭೂತ್—ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದನು (ರಾಕ್ಷಸನಾಕ
 ನಾದನು) | ಆತ್—ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನಂತರದಲ್ಲಿ | ಈಂ—ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಭೃಗನಾಣಃ—ಭೃಗುಸುಷಿಯಂತೆ
 ಆಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನನು | ಸಚಾ ಸ್ವ—ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿ (ರಾಜನು) | ಸಹೀಯಸೇ—(ತನ್ನನ್ನು) ಪರಾಜಯ
 ಗೊಳಿಸಿದ | ರಾಜ್ಞೇ ನ—ರಾಜನಿಗೆ ಹೇಗೋ (ಹಾಗಿ) | ದೂತ್ಯಂ—ದೂತಕರ್ಮವನ್ನು | ಆ ವಿನಾಯೆ—
 ಹೊಂದಿಸಿದನು (ಮಾಡಿಸಿದನು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೂ) ಆವರಿಸಿರುವ ವಾಯುವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅಗ್ನಿಯು
 ಎಲ್ಲ ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶುಭ್ರವರ್ಣನಾಗಿ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಾಗಕರ್ತೃವು ಭೃಗುಸುಷಿಯಂತೆ,
 ಪರಾಜಿತನಾದ ರಾಜನು, ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದ ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸಿದ ರಾಜನಲ್ಲಿಗೆ ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು
 ದೂತಕರ್ಮವನ್ನು (ಮಾಡುವಂತೆ) ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

When the diffusive vital air excites Agni, he becomes bright and
 manifest in every mansion, and the institutor of the rite, imitating Bhṛigu,
 prevails on him to perform the function of messenger, as a prince who has
 become a friend sends an ambassador to his more powerful (conqueror).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಮುಢೀತ್—ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಎಂಬ ಪದದ ವಿವರಣೆಗೆ ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬ ನೇ ಋಕ್ವಿನ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಕೀದೃಶಃ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ | ವಿಭೃತಃ | ಪ್ರಾಣಿಷು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಸಂಚಿ ವೃತ್ತಿರೂಪೇಣ ವಿಹೃತೋ ವಿಭಜ್ಯ ಸ್ಥಿತಃ | ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಉದಾನ ಮತ್ತು ಸಮಾನ ಎಂದು ಐದು ವಿಭಾಗವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ವಿಭೃತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ, ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಃ | ವ್ಯಾನವೃತ್ತಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾದ ವಾಯುವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಾಯುವೇ ಅಗ್ನಿಮಥನಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಂದೂ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂದೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ-ಅಥ ಯಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಧಿಃ ಸ ವ್ಯಾನಃ | ಅತೋ ಯಾನ್ಯನ್ಯಾನಿ ವೀರ್ಯವಂತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯಥಾಗ್ನೇ-ಮಂಥನಮಾಜೇಃ ಸರಣಂ ದೃಢಸ್ಯ ಧನುಷ ಆಯಮನಮಪ್ರಾಣಿನ್ನನಸಾನಂಸ್ತಾನಿ ಕರೋತಿ | ಎಂಬ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವಿನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಅಗ್ನಿಮಂಥನಾದಿ ಪರಾಕ್ರಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾನರೂಪದ ವಾಯುವು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬಲ್ಲದು ಎಂದು ಈ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. (ಭಾ. ಉ. ೧-೨-೩-೫.)

ಅಗ್ನಿಮಥನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಥೆಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಸರ್ವಮಿದಮಂಧಂ ತಮ ಅಸೀತ್ | ಅಥ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಕಾಶೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಗ್ನಿಮಪಶ್ಯತ್ | ತಮಮಥ್ನಾತ್ | ಮುಢಿತ್ವಾಚಾನ ಯದಿತಿ | ಹಿಂದೆ ಲೋಕವೆಲ್ಲವೂ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯಿಂದ ಆವೃತವಾಯಿತು. ಆಗ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದ ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿ ಮಥನ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಕರೆತಂದನು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಆನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಜಭಾರಾಮಥ್ನಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ಯೇನೋ ಅದ್ರೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬)

ಅ ದೂತೋ ಅಗ್ನಿಮಭರದ್ವಿವಸ್ವತೋ ನೈಶ್ವಾನರಂ ಮಾತೆರಿಶ್ವಾ ಪರಾವತಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೮-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಕಥಾಸಂದರ್ಭದೊಡನೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಮಾತರಿಶ್ವನು ಕರೆತಂದನಂತರವೇ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ಯೇತಃ—ಶುಭ್ರವರ್ಣೋ ಭೂತ್ವಾ | ಶುಭ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ,

ಜ್ಯೇನಃ | ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಃ ಭೂತ್ | ಯದ್ವಾ | ರಕ್ಷಣಂ ತಮಸಾಂ ನಾ ಜೇತಾ | ಅಭವತ್ | ಮಾತರಿಶ್ವನು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮೇಲೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದನು. ಅಥವಾ ತಮಸ್ಸಿಗೂ ಶತ್ರುಗಳಿಗೂ

ನಾಶಕನಾಗಿ ಜಯಶೀಲನಾಗಿ ಬೆಳಗಿದನು ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಜೇನೈಃ ಎಂಬ ಪದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜಯಶೀಲನಾಗು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ೧-೧೨೮-೭ ; ೧-೧೩೦-೬ ; ೧-೧೪೦-೨ ; ೨-೫-೧ ; ೧೦-೪-೩ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲಃ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದರಂತೆಯೇ ಜಯಶೀಲನೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

ಸಚಾ ಸನ್—ಸಖಾ ಭವನ್ | ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿ | ದೂತಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಅವಿವಾಯ | ದೂತಕೃತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅ ಹಿಷ್ಮಾ ಸೂನವೇ ಸಿತಾಸಿಯೇಜತ್ಯಾಪಯೇ | ಸಖಾ ಸಖ್ಯೇ ವರೇಣ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೩)

ತ್ವಂ ಜಾಮಿರ್ಜನಾನಾಮಗ್ನೇ ಮಿತ್ರೋ ಅಸಿ ಪ್ರಿಯಃ | ಸಖಾ ಸಖಿಭ್ಯ ಈಡ್ಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೫-೪)

ತ್ವಂ ಪುತ್ರೋ ಭವಸಿ ಯಸ್ತೇನಿಧತ್ತ್ವಂ ಸಖಾ ಸುಕೇವಃ ಪಾಸ್ಯಾಧ್ಯಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೯)

ತ್ವಂ ತ್ರಾತಾ ತರಣೇ ಚೇತೋ ಭೂಃ ಸಿತಾ ಮಾತಾ ಸದಮಿನ್ಮಾನುಷಾಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಖ್ಯವೂ ಸಹಾಯವೂ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಂತಹ ಸಖನಾಗಿ ದೂತ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಹಿಸಿದನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ೧೦ ನೇ ಮಂಡಲದ ೫೧ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದೂತಕೃತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡೆಯುವ ಸಂವಾದವು ಈ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಲ್ಲದೇ,

ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೧).

ದೇವಾಸಸ್ತಾ ವರುಣೋ ಮಿತ್ರೋ ಅರ್ಯಮಾ ಸಂ ದೂತಂ ಪ್ರತ್ನಮಿಂಧತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೪).

ಜುಷ್ಣೋ ಹಿ ದೂತೋ ಅಸಿ ಹವ್ಯವಾಹನೋಽಗ್ನೇ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೪-೨).

ಎಂಬುದಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾನವರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಾನವಾದ ದೂತನಾಗಿರುವುದು ಸಹಜ ವಾದರೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾಗಿ ದೂತನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಬಹಳ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ತೋರಿಸಲು

ಭೃಗನಾಣಃ—ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಭೃಗು ಋಷಿಯಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಗ್ನಿಯ ಈ ವಿಧವಾದ ಸಖ್ಯವು ದೊರೆಯುವುದೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ರಾಜನಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಜನ ಸಹಾಯವಿದ್ದರೆ ಇಬ್ಬರ ಶಕ್ತಿಯೂ ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿಯೂ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದೋ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯಜಮಾನರ ಸಖ್ಯವು ದೇವಮಾನವಾದಿ ಸಕಲರ ಹಿತಕ್ಕೂ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಅಥವಾ ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ತನಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನೂ ಆದ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೊರೆಗೆ ಯಾವ ರೀತಿ ತನ್ನ ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವನೋ ಆರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವನು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಥೀತ್—ಮಥೇ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಜ-ಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪ್ಯಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಅಪ್ಯಕ್ತವಾದ ತಿಪ್ತಿಗೆ ಈಡಾಗಮ. ದ್ವ್ಯಂತಕ್ಷಣಶ್ಚಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಏದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಟಿ ಈಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಜೇನ್ಯಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೇಣಾದಿಕವಾದ ಏನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಟಿಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರಮಿಶ್ರರ ಮತ. ಅಥವಾ ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಜೇನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹೀಯಸೇ—ಸಹಃ ಎಂಬುದು ಬಲದ ಹೆಸರು. ಅತಿಶಯೇನ ಸಹಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥ ವಿನವಕ್ಷ್ಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೂತ್ಯಮ್—ದೂತಸ್ಯ ಕರ್ಮ ದೂತ್ಯಮ್. ದೂತ್ಯಸ್ಯ ಭಾವಕರ್ಮಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೂತ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ತಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಯತೋ ನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ;

ಆದರೆ ಅದರಿಂದ ಬರುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ವೀರವೀರ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಿತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೃಗನಾಣಃ—ಭೃಗುರಿವ ಆಚರಣ್ ಭೃಗನಾಣಃ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ಜಕ್ತವ್ಯಃ (ಪಾ. ನಾ. ೩-೧-೧೧-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಭೃಗು ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಆಚಾರಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ವಿಪ್. ಆಚಾರಾರ್ಥ ಕ್ವಿಪ್ ಆದುದರಿಂದ ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೃಗು ಎಂಬ ಕ್ವಿಬಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಡಾದಿವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಶಾನಚಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅದುಪದದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶಾನಚ್) ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುವಿನ (ಭೃಗು) ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ವೃಷಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿನಾಯಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ-ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಪ್ಪಿಗೆ ಣಲಾದೇಶ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಹ್ರಸ್ವ. ಣಿತಾಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಹೇ ಯತ್ಪ್ರಿತ್ರ ಈಂ ರಸಂ ದಿನೇ ಕರವ ತ್ವರತ್ಪ್ರತನ್ಯಶ್ಚಿಕಿ-
ತ್ವಾನ್ |

ಸೃಜದಸ್ತಾ ದೃಷತಾ ದಿದ್ಯುಮಸ್ಮೈ ಸ್ವಾಯಾಂ ದೇವೋ ದುಹಿತರಿ
ತ್ವಿಸಿಂ ಧಾತ್ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮಹೇ | ಯತ್ | ಸಿತ್ರೇ | ಈಂ | ರಸಂ | ದಿವೇ | ಕಃ | ಅವ | ತ್ಸರತ್ |

ಪೃಶನ್ಯಃ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ |

ಸೃಜತ್ | ಅಸ್ಮಾ | ಧೃಷತಾ | ದಿದ್ಯುಂ | ಅಸ್ಮೈ | ಸ್ವಾಯಾಂ | ದೇವಃ | ದುಹಿತರಿ |

ತ್ವಿಷಿಂ | ಧಾತ್ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹೇ ಮಹತೇ ಪಿತ್ರೇ ಪಾಲಯಿತ್ರೇ ದಿವೇ ದ್ಯೋತಮಾನಾಯ ದೇವಗಣಾಯೇಮಿಮಂ ರಸಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಾರಭೂತಂ ಹನಿರ್ಯದ್ಯದಾ ಯಜಮಾನಃ ಕಃ ಕರೋತಿ ತದಾನೀಂ ಪೃಶನ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಶನ-
ಕುಶಲೋ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಶ್ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಹನೀಂಷಿ ವಹಂತಂ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ಜಾನನ್ ಅವ ತ್ಸರತ್ |
ತ್ವದ್ಭಯಾತ್ಪಲಾಯತೇ | ಅಸ್ಮೇಷುಕ್ಷೇಪಣಶೀಲೋಽಗ್ನಿರ್ಧೃಷತಾ ಧರ್ಷಕೇಣ ಧನುಷಾಸ್ಮೈ ಪಲಾಯ-
ಮಾನಾಯ ರಾಕ್ಷಸಾದಯೇ ದಿದ್ಯುಂ ದೀಪ್ಯಮಾನಂ ಬಾಣಂ ಸೃಜತ್ | ನಿಸೃಜತಿ | ದೇವೋ ದೀಪ್ಯಮಾನ
ಉಷಃಕಾಲಂ ಪ್ರಾಪ್ತೋಽಗ್ನಿಃ ಸ್ವಾಯಾಂ ಸ್ವಕೀಯಾಯಾಂ ದುಹಿತರಿ ದುಹಿತ್ವವತ್ಸಮನಂತರಭಾವಿನ್ಯಾ-
ಮುಷಸಿ ತ್ವಿಷಿಂ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ದೀಪ್ತಿಂ ಧಾತ್ | ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಉಷಃಕಾಲೇ ಹಿ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಾಃ
ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಿ | ತೈಃ ಸ್ವಕೀಯಂ ಪ್ರಕಾಶಮೇಕೀಕರೋತಿ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ಉದ್ಯಂತಂ
ನಾನಾದಿತ್ಯಮಗ್ನಿರನುಸಮಾರೋಹತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಗ್ಧಮ ಏವಾಗ್ನೇರ್ದಿವಾ ದದೃಶೇ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೨-೧೦ |
ಇತಿ | ಅತಃ ಉಷಸಿ ದೀಪ್ತಿಂ ನಿದಧಾತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಕಃ | ಕರೋತೇರ್ಲುಙ್ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಚ್ಛೇರ್ಲುಙ್ | ತ್ಸರತ್ | ತ್ಸರ ಚ್ಛದ್ಮಗತಾ | ಲೇಟ್ಕಡಾಗಮಃ | ಇತಶ್ಚೇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಪೃಶನ್ಯಃ |
ಸೃಶ ಸಂಸ್ವರ್ಶನೇ | ಕೃಷ್ಯವೃಜೀತಿ | ಉ. ೨-೮೧ | ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯೋ ಬಹುಲ-
ವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ಭವತಿ | ಸೃಶನಂ ಸ್ವರ್ಶಃ | ತತ್ರ ಸಾಧುವಿತಿ ಯತ್ | ಸಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ತಿತ್ಸೃರಿತಮಿತಿ ಸ್ಸರಿತತ್ವಂ | ದಿದ್ಯುಂ | ದಿದ್ಯುದಿತಿ ವಜ್ರನಾಮ | ಅಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಧಾತ್ |
ಛಾಂದಸೋ ವರ್ತಮಾನೇ ಲುಜ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಮಹೇ—ಮಹನೀಯನಾದ | ಪಿತ್ರೇ—ಪಾಲಕನಾದ | ದಿವೇ—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ (ದೇವಗಣಕ್ಕೆ) |
ಈಂ ರಸಂ—ಈ (ಭೂಮಿಯು) ಸಾರಭೂತವಾದ (ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) | ಯತ್—ಯಾನಾಗ (ಯಜಮಾನನು) |
ಕಃ—ಮಾಡುತ್ತಾನೋ (ಆಗ) | ಪೃಶನ್ಯಃ—ಸ್ವರ್ಶನಕುಶಲರಾದ (ರಾಕ್ಷಸರು) | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—(ನೀನು ದೇವತೆ-

ಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿ | ಅವ ತ್ವರತ್—ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿದರು | ಅಸ್ತಾ—ಬಾಣ ಬಿಡುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು | ಧೃವತಾ—ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ | ಅಸ್ಮೈ—(ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಿರುವ) ಈ ರಾಕ್ಷಸರಮೇಲೆ | ದಿದ್ಯುಂ—ದೀಪ್ತವಾದ (ಬಾಣವನ್ನು) | ಸೃಜತ್—ಬಿಡುತ್ತಾನೆ | ದೇವಃ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯು | ಸ್ವಾಯಾಂ—ಸ್ವಕೀಯಳಾದ | ದುಹಿತರಿ—ಮಗಳಂತೆ ಇರುವ ಉಷಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ | ದೀಪ್ತಿಂ—ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ಧಾತ್—ಇಡುತ್ತಾನೆ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜಮಾನನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮಹಾತ್ಮನೂ, ಪಾಲಕನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಲೂ, ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಕಾದಿರುವ ರಾಕ್ಷಸರು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ಧನುರ್ಧರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಅವರಮೇಲೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಸಮೀಪಿಸಿರುವ ಮಗಳಂತಿರುವ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

When (the worshipper) offers an oblation to his great and illustrious protector, the grasping (Rakshas), recognizing you Agni, retires, but Agni, the archer, sends after him a blazing arrow from his dreadful bow, and the God bestows light upon his own daughter, (the dawn).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮಾನವರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ದೂತಕೃತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕ ನಾಗಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ, ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಒದಗುವ ಸಕಲವಾದ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸರ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ, ತಮಸ್ಸನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಅವಿಭವಾನಂತರ ಉದಯಿಸುವ ತನ್ನ ದುಹಿತೃವಾದ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಈಂ—ಈ ಸದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಕಃ—ಕೃ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಕಃ ಎಂದರೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ರಸಂ—ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ ಪಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ರಸಂ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯ ಸಾರಭೂತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಪೃಶನ್ಯಃ—ಸ್ಮೃಶ—ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ | ಸ್ಪರ್ಶನಮಾಡು, ಮುಟ್ಟಿಸಿಕೊ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ಮೃಶ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪೃಶನ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಸ್ಪರ್ಶನಕುಶಲೋ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಃ ಎಂದರೆ ಕೊಳ್ಳಿ

ಹೊಡೆಯುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೈಶನ್ಯಯಃ (೧-೮೪-೧೧); ಸೈಶನೀ (೧೦-೭೩-೨); ಸೈಶನೇ (೯-೯೭-೫೪) ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಸೈಶನ್ಯಃ | ಎಂಬ ಪದವೇ ಪುನಃ ೧೦-೭೧-೮ ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ದುದ್ರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.

ಸರತ್ಪದಾ ನ ದಕ್ಷಿಣಾ ಪರಾವೃಜ್ ನ ತಾ ನು ಮೇ ಸೈಶನ್ಯೋ ಜಗೃಭ್ರೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೮).

ಅವ ತ್ಸರತ್—ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋದನು. ವರ್ತತೇ, ಅಯತೇ, ಲೋಟತೇ—(ಇತ್ಯಾದಿ) ೧೨೨ ಗತಿ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಸಂಚರಿಸು ಚಲಿಸು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಧಾತುವನ್ನು ಒಂದು ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ತ್ಸರುಃ, ತ್ಸರೀ, ತ್ಸರತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಬಂದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಭದ್ರಗತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ವಕ್ರವಾಗಿ ಚಲಿಸು ಅಥವಾ ಮೋಸದಿಂದ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ವಹತ್ಕುತ್ಸಮಾರ್ಜುನೇಯಂ ಶತಕ್ರತುಃ ತ್ಸರದ್ಗಂಧರ್ವಮಸ್ತುತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ತ್ಸರತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭದ್ರಗತ್ಯಾ ಗಚ್ಛತ್ | ಮೋಸದಿಂದ ಹೋದನು ಎಂದರ್ಥ. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ರಾಕ್ಷಸನು ಇತರರನ್ನು ಕೊಳ್ಳಿಹೋದೆಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬೆದರಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮೋಸದಿಂದ ಓಡಿಹೋದನು ಎಂದರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಕೌಶಲ್ಯವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಸ್ಮಾ—ಇಷುಕ್ಷೇಪಣಕುಶಲಃ ಅಗ್ನಿಃ | ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದ ಅಗ್ನಿಯು

ದಿದ್ಯುಂ ಸೃಜತ್—ದಿದ್ಯುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಾಗ. ದಿದ್ಯುತ್, ನೇಮಿಃ, ಹೇತಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೧೮ ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೧) ದಿದ್ಯುವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಾಣವೆಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಿದ್ಯುತ್, ದ್ಯುತೇರ್ವಾ, ದ್ಯುತೇರ್ವಾ, ದ್ಯೋತತೇರ್ವಾ | ಎಂದರೆ, ಪರಿತಾಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥದ ದೂ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಆಕ್ರಮಣಮಾಡು, ಮೇಲೆ ಬೀಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ದ್ಯು ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಬೀರು ಎಂದಾಗುವ ದ್ಯುತ ಧಾತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ ದಿದ್ಯುತ್ ಎನ್ನುವ ಪದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರ ನಿರ್ವಚನವಿದೆ. (ನಿ. ೧೦-೭) ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯು—

ಯಾ ತೇ ದಿದ್ಯುದವಸೃಷ್ಟಾ ದಿವಸ್ವರಿ ಹ್ವಯಾ ಚರತಿ ಪರಿ ಸಾ ವ್ಯಣಿಕ್ತು ನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೪೬-೩.)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಹೇತು ಬಾಣವೆಂದರ್ಥ ಇದು ರುದ್ರನ ಬಾಣಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಇದರಂತೆಯೇ ೧-೬೬-೪; ೧-೧೬೬-೬; ೫-೮೬-೩; ೭-೨೫-೧. ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಣವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದರೆ. ೬-೬೬-೧೦ ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ದಿದ್ಯುತ್—ದ್ಯೋತಮಾನಾಃ | ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ೭೧ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಿದ್ಯುತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಬಾಣವೆಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಾಯಾಂ ದುಹಿತರಿ ತ್ವಿಷಿಂ ಧಾತ್—ದುಹಿತೈವತ್ ಸಮನಂತರಭಾವಿನ್ಯಾಮುಷಸಿ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ದೀಪ್ತಿಂ ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ತನಗಿಂತ ಚಿಕ್ಕವಳಾಗಿ ತಾನು ಅವಿಭವಿಸಿದನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಮಗಳಂತಿರುವ ಉಷಸ್ಸಿಗೆ ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳನ್ನು ಹರಡಿ ಅವಳನ್ನು ಕಾಂತಿಯುತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಗೂ ಉಷಸ್ಸಿಗೂ ಪಿತೃದುಹಿತೃಸಂಬಂಧವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಪ್ರಿಯಸ್ತ್ರೀಯಸಿಯರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆಂದು ಅನೇಕಸಲ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿವರಣೆಗಿಂತ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ರಾಕ್ಷಸರ ಮೇಲೆ ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆದೊಡನೆಯೇ; ತದೈವ ಚ ಸ್ವಾಯಾಂ ದೇವಃ ಇಂದ್ರಃ | ದುಹಿತರಿ | ವೃಷ್ವಾಸ್ಯ ಸಸ್ಯರೂಪೇಣ ಜನ್ಯಮಾನತ್ವಾದ್ಧುಹಿತಾ ಕ್ಷಿತಿರತ್ರಾಭಿಪ್ರೇತಾ | ತಸ್ಯಾಂ ತ್ವಿಷಿಂ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತಿ-ಲಕ್ಷಣಾಂ ದೀಪ್ತಿಂ | ಆ ಧಾತ್ ದಧಾತಿ | ಆ ಒಡನೆಯೇ ದೇವನಾದ ಇಂದ್ರನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸಸ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನ ರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶನನ್ನು ಹರಡಿದನು. ಮಳೆಯಿಂದ ಸಸ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದಲೂ, ಇಂದ್ರನು ಮಳೆಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಇಂದ್ರನ ಮಗಳು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಂಶದ ವಿವರಣೆಯು ಕೊಂಚ ತೊಡಕಿನ ಭಾಗವಾಗಿರುತ್ತೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮಹೇ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಿನೇ—ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ಕೇ—ಡುಕ್ಕುಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚಿಲುಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರೇ ಘಸ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ಪರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಅಪೃಕ್ತ ತಿಪ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತೈರತ್—ತೈರ ಭದ್ರ ಗತಾ ಧಾತು. ಲೇಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗನು. ತೈರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಶನ್ಯಃ—ಸೃಶ ಸಂಸ್ಕರ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಕ್ಷಾಪ್ಯಾ ವೃಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಸಮಾರ್ಥದಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಯು ಎಂದು ಉಳಿಯುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ **ಯುವೋರನಾಕೌ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೃಶನಂ ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಶ. ಇದಕ್ಕೆ **ತತ್ರ ಸಾಧುಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸೃಶನ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ **ತಿತ್ ಸ್ವರಿತಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜತ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಲೇಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದರೂಪ. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಸೌ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ತೈನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಿದ್ಯಮ್—ದಿದ್ಯಮ್ ಎಂಬುದು ವಜ್ರದ ಹೆಸರು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತಕಾರ ಲೋಪಬರುವುದರಿಂದ ದಿದ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತ್—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ **ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತಶ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. **ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. **ಗಾತಿಸ್ಥಾಘು**—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ **ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ವ ಆ ಯಸ್ತುಭ್ಯಂ ದಮ ಆ ವಿಭಾತಿ ನಮೋ ವಾ ದಾಶಾತು-
ಶತೋ ಅನು ದ್ಯೂನ್ |

ವರ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ವಯೋ ಅಸ್ಯ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಯಾಸದ್ರಾಯಾ
ಸರಥಂ ಯಂ ಜುನಾಸಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸ್ವೇ | ಆ | ಯಃ | ತುಭ್ಯಂ | ದಮೇ | ಆ | ವಿಭಾತಿ | ನಮಃ | ವಾ |
ದಾಶಾತ್ | ಉಶತಃ | ಅನು | ದ್ಯೂನ್ |

ವರ್ಧೋ ಇತಿ | ಅಗ್ನೇ | ವಯಃ | ಅಸ್ಯ | ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ | ಯಾಸತ್ |
ರಾಯಾ | ಸರಥಂ | ಯಂ | ಜುನಾಸಿ || ೬ ||

|| ಸಾಯಂಜಞಾಸ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತುಭ್ಯಂ ತ್ವಾಂ ಸ್ವೇ ದಮೇ ಸ್ಯಕೀಯೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ಯೋ ಯಜಮಾನಃ | ಏಕ
ಆಕಾರೋ ಮರ್ಯಾದಾಯಾಂ | ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಮಾ ವಿಭಾತಿ ಆ ಸಮಂತಾತ್ಸಮಿದಾದಿಭಿಃ ಕಾಷ್ಠೈಃ
ಪ್ರಜ್ವಲಯತಿ | ಅನು ದ್ಯೂನ್ ಅನುದಿವಸಮುಶತಃ ಕಾಮಾಯಮಾನಾಯ ತುಭ್ಯಂ ನಮೋ ವಾ
ದಾಶಾತ್ ಹವಿರ್ವಿಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ವಾ ದದ್ಯಾತ್ | ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ದ್ವಯೋ-
ರ್ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಸ್ಥಾನಯೋರ್ವ್ಯಂಹಿತೋ ವರ್ಧಿತಸ್ತ್ವಂ ವಯೋಽನ್ನಂ ವರ್ಧೋ | ವರ್ಧಯೈವ |
ಸರಥಂ ರಥೇನ ಸಹಿತಂ ಯುಯುತ್ಸಂ ಯಂ ಪುರುಷಂ ಜುನಾಸಿ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರೇರಯಸಿ ಸ ಪುರುಷೋ
ರಾಯಾ ಧನೇನ ಯಾಸತ್ | ಸಂಗಚ್ಛತೇ || ತುಭ್ಯಂ | ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ
ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚತುರ್ಥಿ | ದಾಶಾತ್ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಉಶತಃ | ಶತುರನುಮ

ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಷಷ್ಠೀ | ಅನು ದ್ಯೂನ್ | ದ್ಯುರಿ-
ತ್ಯಹರ್ನಾಮ | ಲಕ್ಷಣೇನೋಃ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯತ್ವಂ | ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯಯುಕ್ತ ಇತಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ | ವರ್ಧೋ | ವರ್ಧ ಉ | ವೃದ್ಧೇಣ್ಯಂತಾಲೋಟಿ ಚ್ಚಂದಸ್ಯುಚಯೇಭೇತಿ ಶಪ ಅರ್ಧಧಾತು-
ಕತ್ವಾಣ್ಣೇರನಿಟೀತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಉಚಾ
ಸಹ್ಯಕಾದೇಶ ಉಚಾಃ | ಪಾ. ೧-೧-೧೭ | ಇತಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯತ್ವಂ | ಯಾಸತ್ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ |
ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ | ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಜುನಾಸಿ | ಜು ಇತಿ ಗತೃರ್ಥಃ
ಸಾತ್ಮೋ ಧಾತುಃ | ಶಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತುಭ್ಯಂ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಸ್ವೇ ದಮೇ—ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ | ಯೇ—
ಯಾವನು (ಯಜಮಾನನು) | ಅ—ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಆ ವಿಭಾತಿ—ಸುತ್ತಲೂ (ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ)
ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ | ಅನು ದ್ಯೂನ್—ಪ್ರತಿದಿವಸವೂ | ಉಶತಃ—ವಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ (ನಿನಗೆ) |
ನಮೋ ನಾ ದಾಶಾತ್—ಹರ್ವಿಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನಾದರೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೋ | ಅಸ್ಯ—ಅಂತಹ ಯಜಮಾನ
ನಿಗೆ | ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ದ್ವಿ ಬರ್ಹಾಃ—ಎರಡುತರಹ (ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮಗಳೆಂಬ) ವರ್ಧಿತನಾದ (ನೀನು) |
ವಯಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ವರ್ಧೋ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿಯೇ ಪಡಿಸುತ್ತೀ | ಸರಥಂ—ರಥಯುಕ್ತನಾದ (ಯುದ್ಧಾ
ಪೇಕ್ಷಿಯಾದ) | ಯಂ—ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು | ಜುನಾಸಿ—(ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೀಯೋ (ಅವನು)
ರಾಯಾ—ಧನದಿಂದ | ಯಾಸತ್—ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ (ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತರೀತ್ಯಾ ಸಮಿದಾದಿಗಳಿಂದ
ಪ್ರಜ್ವಲಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ವಿಶ್ವಾಸಯುಕ್ತನಾದ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ
ಪಡಿಸು. ಯಾವನು ರಥಯುಕ್ತನಾಗಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸನ್ನದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಧನವನ್ನು ಪಡೆದು (ಹಿಂತಿರುಗಲಿ.)

English Translation.

When (the worshipper) kindles you in his own dwelling and presents
an oblation to you, daily desiring it, do you, Agni, augmented in two
ways (as middling and as best), increase his means of sustenance ; may he
whom you send with his car to battle, return with wealth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ನಮಃ— ಅಂಥ, ನಾಜಃ, ಪಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೨ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ.೩-೯)
ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಅನ್ನವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ದ್ವಿಬರ್ಹಾಃ—ದ್ವಯೋಃ ಸ್ಥಾನಯೋಃ ಪರಿವೃಥೋ ಮಧ್ಯಮೇ ಚ ಸ್ಥಾನೇ ಉತ್ತಮೇ ಚ |
(ನಿ. ೬-೧೭). ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಬಣವಾಗಿಯೂ ದೃಢವಾಗಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದಿದವನು, ಎಂದಾಗಲಿ
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಇಂದ್ರ, ರುದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಸು ಈ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ
ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಏಷಾ ವ್ಯೇನೀ ಭವತಿ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅವಿಷ್ಕೃಣ್ವಾನಾ ತನ್ವಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೦-೪)

ಮಹಾ ಇಂದ್ರೋ ನೃವದಾ ಚರ್ಷಣಿಪ್ರಾ ಉತ ದ್ವಿಬರ್ಹಾ ಅಮಿನಃ ಸಹೋಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ೪-೫-೩ ; ೭-೮-೬ ;
೭-೨೪-೨ ; ೯-೪-೭ ; ೯-೪೦-೬ ; ೧೦-೧೧೬-೪ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಶೇಷಣದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ.
೯-೧೦೦-೨ನೇ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿಬರ್ಹಸಂ ರಯಿಂ | ಎರಡು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧನವನ್ನು
ಎಂದು ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದದ್ದರಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ
ಪರಿವೃಥನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ.

ವಯಃ—ಅಂಧಃ, ನಾಜಃ, ಪಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ.೩-೯)
ವಯಃ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥ.

ಜುನಾಸಿ—ಇದು ಅಪರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಗ. ಜು ಇತಿ ಗತ್ಯರ್ಥಃ ಸಂಚರಿಸು ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿ
ಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ,

ಸರಥಂ ಯಂ ಜುನಾಸಿ ರಾಯಾ ಯಾಸತ್ | ಎಂಬ ಅನ್ವಯದಿಂದ ರಥೇನ ಸಹಿತಂ ಯು
ಯುತ್ಸಂ ಯಂ ಪುರುಷಂ ಯುದ್ಧೇ ಪ್ರೇರಯಸಿ ಸ ಪುರುಷಃ ಧನೇನ ಸಂಗಚ್ಛತೇ | ಯುದ್ಧಮಾಡಲಿಚ್ಛಿ
ಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಯಾವ ಪುರುಷನು ರಥದೊಡನೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಧನದೊಡನೆ ಸೇರುತ್ತಾನೆ
ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಪಡೆದೇ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಯಾ ಧನೇನ ಸಹ ಯಂ ಸ್ತೋತಾರಂ
ಯಷ್ಕಾರಂ ಪ್ರತಿ ಜುನಾಸಿ | ಗಚ್ಛಸಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ರಥೇ ಸ್ತಂ ಆರೋಹಸಿ ಧನಾನ್ಯಸಿ ತತ್ತ್ರಿವಾ-
ರೋಪ್ಯ ಗಚ್ಛೇರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನೀನು ಯಾವ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತೀಯೋ
ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಧನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಅನ್ವಯಮಾಡಿ ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು
ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಸಾಯಣರ ಅನ್ವಯವೇ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ
ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ; ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಿಸಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವನ್ನು

ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ ಅಪಾರವಾದ ಧನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದು ಅನೇಕಸಲ ಹೇಳಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಯಮಗ್ನೇ ಸೃತ್ಸು ಮರ್ತ್ಯಮವಾ ವಾಜೇಷು ಯಂ ಜುನಾಃ | ಸ ಯಂತಾ ಶತ್ವತೀರಿಷಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೭-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಸಹಾಯವಿದ್ದವನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಜಯಿಸಿ ಅಧಿಕವಾದುದೂ ಶಾಶ್ವತವಾದುದೂ ಆದ ಅನ್ನಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಜುನಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಯಿಸಿ ಎಂದು ಈ ಉದಾಹರಣಾ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಜುನಾಃ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಯಿಸಿ ಎನ್ನುವುದೇ ಸರಿಯಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಜಯವನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತುಭ್ಯಮ್—ಯುಷ್ಮಚ್ಚಬ್ಧ ಚತುರ್ಥ್ಯಂತರೂಪ. ಸಂಪ್ರದಾನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಪ್ರದಾನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಭಾತಿ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಾಶಾತ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಸರ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ. ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಶತಃ—ನಶ. ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮು ಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಟೀಏಕವಚನರೂಪ. ನುಮ್‌ರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದರೂ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಷ್ಟೀ ಬಂದಿದೆ.

ಅನು ದ್ಯೂನ್—ದ್ಯು ಎಂಬುದು ಹಗಲಿಗೆ ಹೆಸರು. ಅನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುರ್ಲಕ್ಷಣೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಪ್ರವಚನೀಯ ಸಂಜ್ಞಾ. ತದ್ಯೋಗ ದ್ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮ-ಪ್ರವಚನೀಯಯುಕ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧೋ—ವರ್ಧ+ಉ ಎಂದು ಪದಜ್ಞೇದ. ವೃಧು ವರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣವಾಗಿ ಬಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಆತೋಃ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವರ್ಧ+ಉ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದ್ಗುಣಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಉಚಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವರ್ಧೋ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ ಪರವಾದರೂ ಅನಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸಂಧಿಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಸತ್—ಯಾ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಸಿಬ್ಬುಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಸ್. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಯಾಸತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಾಯಾ—ರೈ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜುನಾಸಿ—ಜು ಎಂಬ ಧಾತುವು ಸೂತ್ರನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಮ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂ ವಿಶ್ವಾ ಅಭಿ ಪೃಕ್ಷಃ ಸಚಂತೇ ಸಮುದ್ರಂ ನ ಸ್ರವತಃ ಸಪ್ತ
ಯಹ್ವೀಃ |

ನ ಜಾಮಿಭಿರ್ವಿ ಚಿಕಿತೇ ವಯೋ ನೋ ವಿದಾ ದೇವೇಷು
ಪ್ರಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನಿಂ | ವಿಶ್ವಾಃ | ಅಭಿ | ಪೃಕ್ಷಃ | ಸಚಂತೇ | ಸಮುದ್ರಂ | ನ | ಸ್ರವತಃ | ಸಪ್ತ |
ಯಹ್ವೀಃ |

ನ | ಜಾಮಿಽಭಿಃ | ವಿ | ಚಿಕಿತೇ | ವಯಃ | ನಃ | ವಿದಾಃ | ದೇವೇಷು |
ಪ್ರಮತಿಂ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃಕ್ಷಕ್ಷರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ನಾನ್ಯಗ್ನಿಮಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಮೇನಮಭಿ
ಸಚಂತೇ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸಮವಯಂತಿ | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಸ್ರವಂತಃ ಸಮುದ್ರಂ
ನ | ಯಥಾ ಸ್ರವಂತೋ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಮಭಿಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ | ಕೀದೃಶೋ ನದ್ಯಃ | ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ-
ಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಸಪ್ತ ಹಿ ನದ್ಯಃ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೇನ ಶ್ರುಯಂತೇ |
ಯಹ್ವೀಃ | ಮಹನ್ನಾಮೃತತ್ | ಮಹತ್ಯಃ | ಜಮಂತೈಕಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ರೇ ಸಹ ಭುಂಜತ ಇತಿ ಜಾಮಯೋ
ಜ್ಞಾತಯಃ | ತೈರ್ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ವಯೋಽನ್ಯಂ ನ ವಿ ಚಿಕಿತೇ | ನ ಜ್ಞಾಯತೇ | ತೇಭ್ಯೋ
ದಾತುಮಸ್ಮಾಕಮನ್ಯಂ ಪ್ರಭೂತಂ ನಾಸ್ತೀತಿ ಭಾವಃ | ಅತೋ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ದೇವೇಷು | ದೀವ್ಯಂ-
ತೀತಿ ದೇವಾ ಧನಸತಯಃ | ತೇಷು ಪ್ರಮತಿಂ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಮನನೀಯಂ ಧನಂ ಚಿಕಿತ್ವಾನವಗಚ್ಛನ್ವಿದಾಃ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ಲಂಭಯ | ಯದ್ವಾ | ಪ್ರಮತಿಂ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ದೇವೇಷು ವಿದಾಃ | ವೇದಯ |

ಜ್ಞಾಪಯ || ಪೃಕ್ಷಃ | ಅನ್ನನಾನ್ಯತತ್ | ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದೌಷಾದಿಕಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ವಿಪ್
ಧಾತೋಃ ಷುಗಾಗಮುಶ್ಚ | ಯದ್ವಾ | ಅಸುನಿ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಜಸೋ ಲುಕ್ | ಸ್ತವತಃ | ಸ್ತು
ಗತೌ | ಸ್ತವಣಂ ಸ್ತವಃ | ತತ್ಪ್ರವಂತಿ | ಸರ್ವಪ್ರಾಪಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ಜಕ್ತವ್ಯ ಇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಏತದಂತಾ-
ದ್ಧಾತೋಃ ಕ್ವಿಪ್ಪೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿಪೀತಿ ತುಕ್ | ಕ್ವಿಬಂತಾದ್ಧಾತೋಃ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ಸರೇ-
ಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯಹ್ವೀಃ | ಪಿಪ್ಪಲ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ಗೌರಾದಿಷು ಪಠಿತತ್ವಾತ್ಸ್ಯ ಚಾಕೃತಿಗಣತ್ವಾದ್-
ತ್ರಾಸಿ ಜೋಷ್ | ಪಾ. ೪-೧-೪೦ | ನಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಚಿಕಿತ್ಸೇ | ಛಾಂದಸೋ
ವರ್ತಮಾನೇ ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ | ವಿದಾಃ | ವಿದ್ವೌ ಲಾಭೇ | ಅಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾಲೇಖ್ಯಾ ಡಾಗಮಃ
ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛೇ | ಅಗಮಾನುಶಾಸನಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ನಮಭಾವಃ | ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಯದ್ವಾ |
ವಿದೇರ್ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಸ್ಯ ಲೇಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃಕ್ಷಃ—ಎಲ್ಲಾ (ಪುರೋಡಾಶಾದಿ) ಅನ್ನಗಳೂ | ಸಪ್ತ—ಸಪ್ತ ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ |
ಯಹ್ವೀಃ—ಮಹಾತ್ಮಿಯುಳ್ಳ | ಸ್ತವತಃ—ನದಿಗಳು | ಸಮುದ್ರಂ ನ—ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ |
ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಅಭಿ ಸಚಿಂತೇ—ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ | ಜಾಮಿಭಿಃ—ಜ್ಞಾತಿಗಳೊಡನೆ | ನಃ—
ನಮ್ಮ | ವಯಃ—ಅನ್ನವು | ನ ವಿ ಚಿಕಿತ್ಸೇ—ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ (ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ದೇವೇಷು—
ಧನಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರಮತಿಂ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯನಾದ ಧನವನ್ನು (ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿ
ಯನ್ನು) | ಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥ—ತಿಳಿದ (ನೀನು) | ವಿದಾಃ—(ನಮಗೆ) ದೊರಕಿಸು (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಹವಿರ್ವ್ಯಗಳೂ, ಎಳು ಉತ್ತಮ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಸೇರುವಂತೆ,
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು, ನಮ್ಮ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನೂ, ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸು.

English Translation.

All (sacrificial) viands concentrate in Agni, as the seven great rivers
flow into the ocean : our food is not partaken of by our kinsmen, therefore
do you, who know (all things), make our desires known to the Gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಮಹಾನದಿಗಳಿಗೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿದೆ.
ಸಪ್ತಮಹಾನದಿಗಳು ತಮ್ಮ ಏಕಮಾತ್ರ ಪತಿಯಾದ ಸಮುದ್ರರಾಜನಲ್ಲಿಗೇ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ

ಗಳೂ ಸಹ ತನ್ನ ಏಕಮಾತ್ರ ಪ್ರಭುವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಸತ್ತ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತವಾಗಿ ತತ್ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬೇಕಾದುದೂ ಅವನನ್ನೂ ಅವನ ಬಂಧುವರ್ಗದವರನ್ನೂ ಪುಷ್ಕಲವಾದ ಜೀವನದಿಂದ ಬೆಳೆಸುವುದೂ ಆದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಪೃಕ್ಷಃ—೨೮ ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಪೃಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದ್ಯನ್ನಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಯೆಹ್ವೀಃ—ಯೆಹ್ವ ಇತಿ ಮಹತೋ ನಾಮಧೇಯಂ (ನಿ. ೮-೮) ದೊಡ್ಡದು, ಪೂಜ್ಯವಾದುದು. ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯೆಹ್ವೀಃ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ತ್ವಂ ದೇವಾನಾಮಸಿ ಯಹ್ವ ಹೋತಾ ಸ ಏನಾನ್ಯಕ್ಷೀಷಿತೋ ಯಜೀಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೩)

ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಯೆಹ್ವ ಪದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯೆಹ್ವೀಃ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತ ನದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಮಹತ್ತಾದ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಂತಹ ಯೆಹ್ವೀಃ ಸಪ್ತ ಸ್ರವತಃ—ಏಳು ಮಹಾನದಿಗಳು. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ—

ಇಮಂ ಮೇ ಗಂಗೇ ಯಮುನೇ ಸರಸ್ವತಿ ಶತುದ್ರಿ ಸ್ತೋಮಂ ಸಚತಾ ಪರುಷ್ಣಾಃ |

ಅಸಿಕ್ಷಾ ಮರುದ್ವ್ಯಥೇ ವಿತಸ್ತಯಾರ್ಜೀಕೀಯೇ ಶೃಣುಹ್ಯಾ ಸುಷೋಮಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೫-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವಂತೆ ಸಪ್ತ ಮಹಾನದಿಗಳು, ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ, ಸರಸ್ವತೀ, ಶತುದ್ರಿ, ಪರುಷ್ಣಿ, ಮರುದ್ವ್ಯಥಾ, ಮೇಜೀಕೀ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳವು. ಈ ಮಹಾನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರರಾಜನನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಭುವಾಗಿ,

ಅಗ್ನಿರೀಶೇ ಬೃಹತೋ ಅಧ್ವರಸ್ಯಾಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಕೃತಸ್ಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಸಕಲ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನವು ಅತ್ಯಂತ ಉಚಿತವಾಗಿಯೂ ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಜಾಮಿಭಿಃ—ಜಮಂತಿ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಪಾತ್ರೇ ಸಹ ಭುಂಜತೇ ಇತಿ ಜಾಮಯಃ ಜ್ಞಾತಯಃ | ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಭೋಜನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾತಿಗಳಿಗೂ ಬಂಧುಗಳಿಗೂ ಜಾಮಯಃಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಜಾಮಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಜಾಮಿ—ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮತಃ ಸಹೋದರಿಯನ್ನು ವುದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಕೊಂಚ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬಂಧು ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯು—

ನೆ ಜಾಮಯೇ ತಾನ್ಯೋ ರಿಕ್ತಮಾರ್ಥೈಕ್ಯಕಾರ ಗರ್ಭಂ ಸನಿತುರ್ನಿಧಾನಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೨).

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಜಾಮಯೇ ಭಗಿನೈಃ । ಸಹೋದರಿಗೆ ಎಂದು ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹೋದರಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಜಾಮಿರನ್ಯೋಽಸ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಪತ್ಯಂ । ಜಮತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ । ಇತರನು ಇವಳಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂತತಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಜಾ ಎಂಬ ಮೂಲದಿಂದಲಾಗಲಿ ಅಥವಾ, ಗಂಡನ ಮನೆಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವಳಾದ್ದರಿಂದ ಗತಿಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಜಮ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿ ಸಹೋದರಿಗೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ (ನಿ. ೩-೬). ಈ ಅರ್ಥವು ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ,

ಭಗಸ್ಯ ಸ್ತಸಾ ವರುಣಸ್ಯ ಜಾಮಿರುಷಃ ಸೂನೃತೇ ಪ್ರಥಮಾ ಜರಸ್ತ ।

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೩-೫).

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹೋದರಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಕ್ರಮೇಣ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಬರೀ ಸಹೋದರಿಯೆಂದೇ ಆಗದೇ ಬಂಧುಗಳು ಎಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧-೬೫-೪ ; ೧-೭೫-೩ ; ೧-೧೦೦-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಧು ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಸೋಮಯಾಗದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕೈಬೆರಳುಗಳ ಪರಿಚರಣಕಾರ್ಯವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಆ ಬೆರಳುಗಳ ಸೇವಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಅವಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಜಾಮಿ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಏಷ ವೃಷಾ ಕನಿಕ್ರದದ್ವಶಭಿರ್ಜಾಮಿಭಿಯತಃ ।

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೮-೪).

ಅಂಶುರ್ಯವೇನ ಪಿಪಿಶೇ ಯತೋ ನೃಭಿಃ ಸಂ ಜಾಮಿಭಿರ್ನಸತೇ ರಕ್ಷತೇ ಶಿರಃ ।

(ಋ. ಸಂ. ೯-೬೮-೪).

ಎಂಬ ಋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಮಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಯಾಗಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕೈಬೆರಳುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತವಾದ ೧-೭೧-೭ ನೇ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಜಾಮಿಭಿಃ ಎಂದರೆ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಎಂದರ್ಥ. ನಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಭೋಜನಮಾಡಲು ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಜಾತೇನೇದಸ್ವಾದ್ವರಿಂದಲೂ ದೇವದೊತನಾದ್ವರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮಿತ್ರನಾದ್ವರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮಾನವರಿಗೆ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಸಕಲ ಧನಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ತಂದೊಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೃಕ್ಷೆ—ಪೃಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಅನ್ನದ ಹೆಸರು. ಪೃಚ್ಛೇ ಸಂವರ್ತೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ; ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವ ಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಕಕಾರ ಸಕಾರಯೋಗದಿಂದ ಕ್ವಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಸರ್ವಧಾತುನಿಬಂಧನವಾಗಿ ಬರುವ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಸಚಂತೇ—ಸಚ ಸಮವಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದ್ವೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ರವತೇ—ಸ್ರು ಗತೌ ಧಾತು. ಸ್ರವಣಂ ಸ್ರವಃ ತತ್ ಕುರ್ವಂತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಕ್ತವ್ಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂ ತಾಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ರವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿಕ್ಯತಿ ತುಕ್ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ. ಸ್ರವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಬಂತಧಾತುವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚ ನಾಂತರೂಪ.

ಯಹ್ವೀಃ—ಪಿಪ್ಪಲಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) (ಗಣಸೂತ್ರ) ಎಂಬುದು ಗೌರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತ ವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ಜ್ಞೇಷ್ಠ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಹ್ವೀಃ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಚಿಕಿತ್ಸೇ—ಕಿತ್ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್. ಲಟಸ್ತುರ್ಮಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇರೇಚ್ ಅದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚುತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಲಘೋಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದಾಃ—ವಿದ್ವಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಣರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ತುದಾದಿ ಪಠಿತನಾದುದರಿಂದ ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಮುಚಾದೀನಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ರೂಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಾರದೆ ಶ ವಿಕರಣಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಠಃ ||

ಆ ಯದಿಷೇ ನೃಪತಿಂ ತೇಜ ಆನರ್ಛುಚಿ ರೇತೋ ನಿಷಿಕ್ತಂ
ದ್ಯೌರಭೀಕೇ |

ಅಗ್ನಿಃ ಶರ್ಧಮನವದ್ಯಂ ಯುನಾನಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಂ ಜನಯತ್ಸೂ-
ದಯಚ್ಚ || ೮ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯತ್ | ಇಷೇ | ನೃಪತಿಂ | ತೇಜಃ | ಆನರ್ಛು | ಶುಚಿ | ರೇತಃ | ನಿಷಿ-
ಕ್ತಂ | ದ್ಯೌಃ | ಅಭೀಕೇ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಶರ್ಧಂ | ಅನವದ್ಯಂ | ಯುನಾನಂ | ಸುಸ್ವಾಧ್ಯಂ | ಜನಯತ್ |
ಸೂದಯತ್ | ಚ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನೀರ್ಯತ್ರೇಜೋ ನೃಪತಿಂ ನೃಣಾಮೃತ್ವಿಜಾಂ ಪಾಲಕಂ ಯಜಮಾನಮಾನರ್ತಂ ಜಾತರ-
ರೂಪೇಣ ಆ ಸಮಂತಾದ್ವ್ಯಾಪ್ನೋತ್ | ಕಿಮರ್ಥಂ | ಇಷ ಅನ್ನಾಯ | ಕೀದೃಶಂ | ಶುಚಿ ಶುದ್ಧಂ
ದ್ಯೌರ್ದೀಪ್ತಂ | ತೇನ ತೇಜಸಾ ಪರಿಪಕ್ವಮನ್ನಂ ರಸರೂಪಂ ರೇತೋ ವೀರ್ಯಮಭೀಕೇಽಭ್ಯಕ್ತೇಽಭಿ-
ಗತೇಽಭಿಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೇ ನಿಷಿಕ್ತಂ ನಿತರಾಂ ಸಿಕ್ತಮಗ್ನಿರ್ವಹ್ಯಮೂಣಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಪುತ್ರರೂಪೇಣ
ಜನಯತ್ | ಜನಯತು | ಶರ್ಧಂ ಬಲವಂತಮನವದ್ಯಮವದ್ಯರಹಿತಂ ಯುವಾನಂ ತರುಣಂ |
ಜರಾರಹಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಾಧ್ಯಂ ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ ಮೋಕ್ಷೇನ್ನಂ ಪುತ್ರಂ
ಸೂದಯಚ್ಛೇ | ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಸು ಪ್ರೇರಯತು ಚ | ಯದ್ವಾ | ರೇತ ಇತ್ಯುದಕನಾಮ | ನಿಷಿಕ್ತಂ
ಮೇಘೇನ ವೃಷ್ಟಿಮುದಕಮಿಷೇನ್ನಾಯ ಸಸ್ಯಾದಿನಿಷ್ಪತ್ತಯೇಽಗ್ನೀರ್ಯತ್ರೇಜ ಆನರ್ತಂ ವ್ಯಾಪ್ನೋತ್ |
ವೃಷ್ಟ್ಯುದಕೇನ ಭಾಮಾಗ್ನೇಃ ಸಂಯೋಗೇ ಸತಿ ಹಿ ಸಸ್ಯಾನ್ಯುತ್ಪದ್ಯಂತೇ | ಕೀದೃಶಂ ತೇಜಃ | ನೃಪತಿಂ
ನೃಣಾಂ ರಕ್ಷಕಂ ಶುಚಿ ದೀಪ್ತಂ | ತಾದೃಶೇನ ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತೋ ದ್ಯೌರ್ದೀಪ್ತೋಽಗ್ನಿರಭೀಕ-
ಆಸನ್ನಕಾಲ ಏವ ಶರ್ಧಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಂ ಪುತ್ರಂ ಜನಯತು ತಂ ಚ ಪ್ರೇರಯತು ಯಜ್ಞಾದೌ ||
ಇಷೇ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನೃಪತಿಂ ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಪದಾ-
ದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆನರ್ತಂ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ | ಲಜಾ ವೃತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ತೈಪದಶ್ಚಮೌ | ಆಡಾಗಮುಃ |
ವ್ರಶ್ವಾದಿಷತ್ವೇ ಷ್ವತ್ವಂ | ನಿಷಿಕ್ತಂ | ಷಿಚಿರ್ ಹ್ರರಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತೀತಿ ಷತ್ವಂ | ಅಭೀಕೇ | ಅಭಿಪೂರ್ವಾದಂಚಿತೇಃ ಪಚಾದ್ಯಚಿ
ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದ್ರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ | ಯದ್ವಾ | ಇಣ್ ಗತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದೌಣಾದಿಕಃ ಕಕ್ರುತ್ಯಯಃ | ಉಭಯ-
ಥಾಪಿ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾದ್ರೂಪವಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸ್ವಾಧ್ಯಂ | ಏರನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ಯುಕ್ತಾದೇಶಃ |
ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯುಣ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಜನಯತ್ | ಜನೇಣ್ಯಂತಾಲ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮುಃ |
ಸೂದಯತ್ | ಸೂದ ಹ್ರರಣೇ ಪೂರ್ವವಲ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೀಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಶುಚಿ—ಶುದ್ಧವಾದ | ದ್ಯೌಃ—ದೀಪ್ತವಾದ | ಯತ್ ತೇಜಃ—ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸು |
ನೃಪತಿಂ—ಮೃತ್ವಿಜರ ಪಾಲಕನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು | ಆನರ್ತಂ—ಜಾತರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಿಂದ | ಇಷೇ—ಅನ್ನ
ಕ್ರೋಷಕರ | ಆ—ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿತೋ | ರೇತಃ—(ಅಂತಹ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನವು
(ರಸರೂಪವಾದ ವೀರ್ಯವು) | ಅಭೀಕೇ—ಗರ್ಭಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ನಿಷಿಕ್ತಂ—ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ | ಅಗ್ನಿಃ—
ಅಗ್ನಿಯು (ಪುತ್ರರೂಪನಾಗಿ) | ಜನಯತ್—ಜನಿಸಲಿ | ಶರ್ಧಂ—ಬಲಿಷ್ಠವಾದ | ಅನವದ್ಯಂ—ದೋಷ
ರಹಿತವಾದ | ಯುವಾನಂ—ತರುಣನಾದ (ಜರಾರಹಿತನಾದ) | ಸ್ವಾಧ್ಯಂ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕರ್ಮ (ಜ್ಞಾನ)
ವುಳ್ಳ (ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಮಗನನ್ನೂ) | ಸೂದಯಚ್ಛೇ—(ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಲಿ |

ಅಥವಾ [ನಿಷಿಕ್ತಂ—ಮೇಘದಿಂದ ಸಿಕ್ತವಾದ | ರೇತಃ—ವೃಷ್ಟಿಜಲವು | ಇಷೇ—ಅನ್ನಕ್ಕೋಸ್ಕರ | (ಅಗ್ನೀಃ—ಅಗ್ನಿಯು) | ಶುಚಿ—ಶುಭ್ರವಾದ | ದೀಪ್ತಂ—ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ | ಯೇತ್ ತೇಜಃ—ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು | ಆ ಅನೇತ್—ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿತೋ | (ಸಃ—ಅಂತಹ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ) | ದ್ಯೌಃ—ದೀಪ್ತನಾದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಅಭೀಕೇ—ಆಸನ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಶರ್ಧಂ—ಬಲಿಷ್ಠನೂ | ಅನವದ್ಯಂ—ದೋಷರಹಿತನೂ | ಯುವಾನಂ—ಜರಾರಹಿತನೂ | ಸ್ವಾಧ್ಯಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ (ಪುತ್ರನನ್ನು) | ಜನಯೇತ್—ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ | ಸೂದಯಚ್ಚ—ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ].

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಜಾತರಾಗ್ನಿ ರೂಪವಾದ, ಶುಭ್ರವಾದ ಮತ್ತು ದೀಪ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತೇಜಸ್ಸು, ಯಾಗ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ರೇತೋ ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಲಿ. ಅದರಿಂದ ಬಲಿಷ್ಠನೂ, ನಿರ್ದೋಷನೂ, ಜರಾರಹಿತನೂ, ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆದ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನಿಸಿ, ಆ ಮಗನು ಸತ್ಕರ್ಮನಿರತನೂ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May that (digestive) faculty (of Agni) which regards food, be imparted to the devout and illustrious protector of priests, as the source of virile vigour; and may Agni be born as (his) robust, irreproachable, youthful, and intelligent son, and instigate him to acts of worship.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತಿಸ್ಮತ್ಯೇವ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜತರೇ ಜತರೇ ಜ್ವಲನ್ |

(ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ೧-೬೫)

ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳ ಜತರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಾತರಾಗ್ನಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ಸತ್ಕರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಆ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ಫಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ. ಮತ್ತು ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಕರ್ಮನಿರತನೂ ಆದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಒಂದು ಅರ್ಥವೂ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ತೇಜಸ್ಸು ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಹರಡಿ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ ಯಾಗಾದಿಸಾಧನಗಳಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಬರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನೃಪತಿಂ—ನೃಪಾಂ ಋತ್ವಿಜಾಂ ಪಾಲಕಂ ಯಜಮಾನಂ | ಯಾಗಕ್ಕೆ ನೇತೃಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು—

ಆನರ್ಹ್—ಇನ್ಯತಿ, ನಪ್ತತಿ, ಆಹ್ವಾಣಃ, ಆನರ್ಹ್ | (ನಿ. ೩-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಕರ್ಮಗಳ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂದರ್ಥ.

ಅಭೀಕೇ—ಅಭೀಕ ಇತ್ಯಾಸನ್ನಸ್ಯ | ಅಭೀಕೇ ಅಭ್ಯಕ್ತೇ | ಸಮಾಸ ಅಥವಾ ಸಮಾಪಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸು. ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೀಕ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆಯೆಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ತಿಳಿಸಿ (ನಿ. ೩-೨೦) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ಅಭೀಕೇ ಚಿದು ಲೋಕಕೃತ್ (ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೩೩-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಜಠರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳ ಜಠರಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವೂ, ಎರಡನೆಯದಾದರೆ, ದ್ಯುಲೋಕದ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಶರ್ಥಂ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಶವಃ, ಇತ್ಯಾದಿ ೨೮ ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಲವುಳ್ಳ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಲಿಷ್ಠನಾದ, ವೀರೈವಂತನಾದ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ವಾಧ್ಯಂ—ಶೋಭನಕರ್ಮಾಣಂ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಂ ವಾ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನನ್ನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವಾಗಲೂ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕನಾಗಿ ಕರ್ಮನಿರತನಾದ ಮಗನನ್ನು ಎಂದು ಒಂದರ್ಥವೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ನಮಗೆ ವ್ಯಷ್ಟಿದ್ವಾರಾ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನೊದಗಿಸುವ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಕರ್ಮ ನಿರತನಾದುದೂ ಆದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಸೂದಯತ್—ಸೂದ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ, ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ, ಸೂದಯತಿರತ್ರ ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಥಃ | ಸಂಸ್ಕರೋತು ಚ | ಇಲ್ಲಿ ಸೂದಯತ್ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪರಿಪಾಕವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಸೃಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಷೇ—ಇಷ್ ಎಂಬುದು ಆನ್ನದ ಹೆಸರು. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೃಪತಿಮ್—ನೃಣಾಂ ಪತಿಃ ನೃಪತಿಃ ತಮ್. ಪರಾದಿಶ್ಚಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆನರ್ಹ್—ಆಶೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಸ್ಪಾದಿ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್. ಲಜ್ಞಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಶ್ನುನಿಗೆ ಶ್ನಮ್ ವಿಕರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ನಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ

ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪ ಬಂದಾಗ ಇತೆಲ್ಲ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪವಾದಾಗ ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ರಸ್ವಭೃಷ್ಟ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. **ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ವದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಚತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ **ಅಡಜಾದೀನಾಂ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಆನಟ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಯದ್ವ್ಯತ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಯದ್ವ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಸಿಕ್ತಮ್—ಸಿಚಿರ್ ಕ್ಷರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಚೋಃ ಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ **ಉಪಸರ್ಗಾರ್ಥ ಸುನೋತಿ ಸುವತಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ವ. **ಗತಿರನಂತರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭೀಕೇ—ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ **ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯೋ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ **ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡು ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ತಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸ್ವಾಧ್ಯಮ್—ಸ್ವಾಧೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ (ವಿಭಕ್ತಿ) ಬಂದುದರಿಂದ **ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜನಯತ್—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. **ಜನೀಜ್ಯಷ್**—ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗೆ **ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಇತೆಲ್ಲ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. **ಅತೋಗುಣೇ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. **ಜನಯತ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೂದಯೇತ್—ಸೂದ ಕ್ಷರಣೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ
ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಂದೆ ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ
ಎಂದು ಸರ್ಯುದಾಸನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮನೋ ನ ಯೋಽಧ್ವನಃ ಸದ್ಯ ಏತ್ಯೇಕಃ ಸತ್ರಾ ಸೂರೋ
ವಸ್ವ ಈಶೇ |

ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಸುಪಾಣೀ ಗೋಷು ಪ್ರಿಯಮಮೃತಂ
ರಕ್ಷಮಾಣಾ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಮನಃ | ನ | ಯಃ | ಅಧ್ವನಃ | ಸದ್ಯಃ | ಏತಿ | ಏಕಃ | ಸತ್ರಾ | ಸೂರಃ |
ವಸ್ವಃ | ಈಶೇ |

ರಾಜಾನಾ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಸುಪಾಣೀ ಇತಿ ಸುಪಾಣೀ | ಗೋಷು |
ಪ್ರಿಯಂ | ಅಮೃತಂ | ರಕ್ಷಮಾಣಾ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಃ ಸೂರಃ ಸೂರ್ಯ ಏಕ ಏಕಾಕೃತಹಾಯಃ ಸನ್ನದ್ವನೋ ದಿವ್ಯಾನ್ಮಾರ್ಗಾನ್ನದ್ಯ ಏತಿ ಅಶು
ಗಚ್ಛತಿ | ಅಸಹಾಯತ್ವಂ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ | ಸೂರ್ಯ ಏಕಾಕೀ ಚರತೀತ್ಯಾಹ | ಅಸೌ ವಾ ಅದಿತ್ಯ

ಏಕಾಕೀ ಚರತೀತಿ | ತ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೯-೫-೪ | ಶೀಘ್ರಗಮನಂ ಚ ಸ್ಮರ್ಯತೇ | ಯೋಜನಾನಾಂ ಸಹಸ್ರೇ
 ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಶತೇ ದ್ವೇ ಚ ಯೋಜನೇ | ಏಕೇನ ನಿಮಿಷಾರ್ಥೇನ ಕ್ರಮಮಾಣ ನಮೋಸ್ತು ತ ಇತಿ |
 ಶೀಘ್ರಗಮನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮನೋ ನ | ಯಥಾ ಮನಃ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವತ್ | ಸ ಚ ಶೂರೋ
 ವಸ್ತೋ ಧನಸ್ಯ ಸತ್ತಾ ಸಹ್ಯವ ಯುಗಪದೇವೇಶೇ | ಈಷ್ಟೇ | ಯೋಹಿ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛತಿ ಸ ಬಹುದೇ-
 ಶೇಷ್ಟವಸ್ಥಿತಾನಿ ಧನಾನಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತಥಾ ರಾಜಾನಾ ರಾಜಮಾನೌ ಸುಪಾಣೇ ಶೋಭನಬಾಹೂ
 ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಸ್ಮದೀಯಾಸು ಗೋಷು ಪ್ರಿಯಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರೀತಿಕರನುಮೃತ-
 ಮಮೃತವತ್ಸ್ವಾದುಭೂತಂ ಪಯೋ ರಕ್ಷಮಾಣಾ ರಕ್ಷಂತೌ ವರ್ತೇತೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತತ್ಪ್ರದ್ರೋಣ
 ತ್ವನೇನೈವಂ ವರ್ತಸ ಇತಿ ಭಾವಃ || ವಸ್ತುಃ | ಲಿಂಗವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ನಾವಚನಮಿತಿ
 ಘೋರ್ಜಾತೀತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ ಯುಜಾದೇಶಃ | ಈಶೇ | ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ | ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇಪದೇಷ್ಟಿತಿ
 ತಲೋಪಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಜಾದೇಶಃ | ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ
 ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಃ ಸೂರಃ—ಯಾವ ಸೂರ್ಯನು | ಏಕಃ—ಒಬ್ಬನೇ (ಅಸಹಾಯನಾಗಿ) | ಅಧ್ವನಃ—(ಅಂತ
 ರಿಕ್ಷ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಮನೋ ನ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ | ಸದ್ಯಃ ಏತಿ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದಾಟುತ್ತಾನೋ |
 (ಸಃ—ಆ ಸೂರ್ಯನು) | ವಸ್ತುಃ ಸತ್ತಾ—ಧನಕ್ಕೆ ಒಡನೆಯೇ | ಈಶೇ—ಸ್ವಾಮಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ | (ತಥಾ—
 ಹಾಗೆಯೇ) | ರಾಜಾನಾ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ | ಸುಪಾಣೇ—ಶೋಭನಕರವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ | ಮಿತ್ರಾ-
 ವರುಣಾ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರು | ಗೋಷು—(ನಮ್ಮ) ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ | ಪ್ರಿಯಂ—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ) ಸುಖಕರವಾದ |
 ಅಮೃತಂ—ಅಮೃತದಂತೆ ರುಚಿಯಾದ (ಕ್ಷೀರವನ್ನು) | ರಕ್ಷಮಾಣಾ—ರಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿ (ಇದ್ದಾರೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹೇಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಒಬ್ಬನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಕ್ರಮಿಸಿ, ಧನವಂತ
 ನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ, ಶುಭಕರವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳು
 ಸುಖಕರವಾದ ಅಮೃತದಂತೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಕ್ಷೀರವನ್ನು (ಕರೆಯುವಂತೆ) ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation

The sun, who traverses alone the path of heaven with the speed of thought, is at once lord of all treasures: the two kings, Mitra and Varuna, with bounteous hands, are the guardians of the precious ambrosia of our cattle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸೂರ್ಯನ ಲೋಕಸಂಚಾರಕಾರ್ಯವೂ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಲೋಕರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ನಕ್ಷತ್ರಮಜರಮಾ ಸೂರ್ಯಂ ರೋಹಯೋ ದಿವಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೬-೪)

ವಿ ಯೋ ರಜಾಂಸ್ಯಮಿಮಾತ ಸುಕ್ರತುರ್ವೃಶ್ವಾನರೋ ವಿ ದಿವೋ ರೋಚನಾ ಕವಿಃ |

ಸರಿ ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸಪ್ರಥೇದಬ್ಧೋ ಗೋಪಾ ಅಮೃತಸ್ಯ ರಕ್ಷಿತಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೭-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗ್ರಹಗಳ ಲೋಕಸಂಚಾರಕ್ಕೂ ಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ,

ತ್ವಯಾ ಹ್ಯಗ್ನೇ ವರುಣೋ ಧೃತವ್ರತೋ ಮಿತ್ರಃ ಶಾಶದ್ರೇ ಅರ್ಯಮಾ ಸುದಾನವಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೧-೯)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಲೋಕಧಾರಣ ಮತ್ತು ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅದೇ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮನೋ ನ ಸದ್ಯ ಏತಿ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ಎಂದರೆ ಮನೋವೇಗದಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳ ಸಂಚಾರದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ತರಣಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೦) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಸಂಚಾರದ ವೇಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಸಾಯಣರು ಒಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಆಧಾರವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಜನಾನಾಂ ಸಹಸ್ರೇ ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಶತೇ ದ್ವೇ ಚ ಯೋಜನೇ | ಏಕೇನ ನಿಮಿಷಾರ್ಥೇನ ಕ್ರಮಮಾಣ ನಮೋಽಸ್ತುತೇ | ಎಂದು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ.

ಸುಪಾಣೇ—ಶೋಭನೆಬಾಹೂ | ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಥವಾ ರಮ್ಯವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವರೆಂದರ್ಥ. ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ (೧-೧೦೯-೪) ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ವಿಶೇಷಣವುಂಟು.

ರಾಜಾನಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ— ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿದೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಸಮ್ರಾಟರೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯನೇ ಅವರ ಕಣ್ಣೆಂದೂ ಅವರು ಭೌತಿಕ ಪ್ರಪಂಚದ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ನೈತಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೂ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿನಿರ್ವಹಿಸುವರೆಂದೂ ಅವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ. ಮತ್ತು

ಅ ರಾಜಾನಾ ಮಹ ಋತಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಸಿಂಧುಪತೀ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾ ಯಾತಮರ್ವಾಕ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೬೪-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ ಪ್ರಭುತ್ವವೂ, ರಕ್ಷಕತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಗೂ ಅವರಿಗೂ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸಾಹಚರ್ಯವೂ ಸಹ ಕೆಳಗೆ ಕಂಡಂತೆ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ಅಗ್ನೀ ತ್ವಂ ಯಶಾ ಅಸ್ಯಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ವಹ |

ಋತಾನಾನಾ ಸಮ್ರಾಜಾ ಸ್ತೂತದಕ್ಷಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೨೩-೨೦)

ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೂ ಸಾಹಚರ್ಯವಿದ್ದು ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯವೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ನೆರವೇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿತಿ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವಸ್ತು—ವಸು ಶಬ್ದ ಧನದ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯ ನಪುಂಸಕಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ನೃತ್ಯಯದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಸ್ಮಿವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾವಚನಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಘೋರ್ಜಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ಈಶೇ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಟಿತೆ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಲೋಪಸ್ತ ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಈಶೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಜಾನಾ—ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತ ಧಾತು. ಲಡ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ರಾಜಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ದೇವತಾಷ್ಟಂದ್ಯೇ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧ್ವಂಧ್ವಸಮಾಸಮಾಡಿಧಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅನಜಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಸಾಂ

ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಪಾಣೀ—ಶೋಭನೌ ಪಾಣೀ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುಪಾಣೀ ನೆಇಂ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ್ಗುತ್ವರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನರೂಪ.

ರಕ್ಷಮಾಣಾ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಆನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಗಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶಾನಚ್) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೯ ||

~*~

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸಖ್ಯಾ ಪಿತ್ರೈಣಿ ಪ್ರ ಮರ್ಷಿಷ್ಠಾ ಅಭಿ
ವಿದುಷ್ಕವಿಃ ಸನ್ |

ನಭೋ ನ ರೂಪಂ ಜರಿಮಾ ಮಿನಾತಿ ಪುರಾ ತಸ್ಯಾ ಅಭಿಶಸ್ತೇ-
ರಧೀಹಿ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾಠಃ ||

ಮಾ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸಖ್ಯಾ | ಪಿತ್ರೈಣಿ | ಪ್ರ | ಮರ್ಷಿಷ್ಠಾಃ | ಅಭಿ | ವಿದುಃ |
ಕವಿಃ | ಸನ್ |

ನಭಃ | ನ | ರೂಪಂ | ಜರಿಮಾ | ಮಿನಾತಿ | ಪುರಾ | ತಸ್ಯಾಃ | ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ |
ಅಧಿ | ಇಹಿ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪಿತೃಣಿ ಪಿತರಂ ವಸಿಷ್ಠಮುಪಕ್ರಮ್ಯಾಗತಾನಿ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಿತ್ವಾನಿ ಮಾ ಪ್ರ
ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಃ | ಮಾ ವಿನಾಶಯ | ಅತ್ರ ಮೃತ್ಯುತೇರುಪಸರ್ಗವಶಾದರ್ಥಾಂತರೇ ವೃತ್ತಿಃ | ಯತಸ್ತ್ವಂ
ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿನಃ ಸನ್ ಅಭ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ವಿದುಃ ಸರ್ವಂ ವಿದ್ವಾನ್ | ನಭೋ ನ ರೂಪಂ |
ಯಥಾಂತರಿಕ್ಷಂ ರೂಪವಂತಃ ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಯ ಆಚ್ಛಾದಯಂತಿ ತದ್ವದಾಚ್ಛಾದಯಂತಿ | ಜರಿಮಾ ಜರಾ
ಮಿನಾತಿ | ಮಾಂ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಹಿನಸ್ತಿ | ಅಭಿಶಸ್ತೇಹಿಂಸಾಹೇತೋಸ್ತಸ್ಯಾ ಜರಾಯಾ ಪುರಾ-
ಧೀಹಿ | ಮಾಂ ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ಸಾ ಯಥಾ ನ ಸ್ತಾಪ್ನೋತಿ ತಥಾ ಕುರು | ಅಮೃತತ್ವಂ ಪ್ರಯಚ್ಛೇತಿ
ಯಾವತ್ || ಸಖ್ಯಾ | ಸಖ್ಯುರ್ಭಾವಃ ಸಖ್ಯಂ | ಸಖ್ಯುರ್ಯ ಇತಿ ಯಃ | ಪಿತೃಣಿ | ಪಿತೃಭ್ಯ ಆಗತಾನಿ |
ಪಿತುರ್ಯಚ್ಛ | ಪಾ. ೪-೩-೭೯ | ಇತಿ ಯತ್ರೈತ್ಯಯಃ | ರೀಜ್ಯತಃ | ಪಾ. ೭-೪-೨೭ | ಇತಿ ರೀಜಾ-
ದೇಶಃ | ಯಸ್ಯೇತಿ ಚೇತೀಕಾರಲೋಪಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಃ |
ಮೃಷತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಂ | ಸ್ವಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಭಾಂದಸೋ ಲುಜ್ | ನ ಮಾಜ್ಯೋಗೇ ಇತ್ಯೇಷಭಾವಃ |
ವಿದುಃ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪೀತ್ಯುಸಿಪ್ರೈತ್ಯಯಃ | ಅತ ಏವ ಬಹುಲವಚನಾದ್ಗುಣಾ
ಭಾವಃ | ಭಂದಸಿ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇಡಿತಯೋಃ | ಪಾ. ೮-೩-೪೯ | ಇತಿ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಷತ್ವಂ | ನಭಃ |
ನಹೇದಿವಿ ಭಶ್ಚ | ಉ. ೪-೨೦ | ಇತ್ಯಸುನ್ | ಜರಿಮಾ | ಜ್ಯೌಷ್ ವಯೋಹಾನಾ | ಔಷಾದಿಕೋ
ಭಾವ ಇಮನಿಚ್ಛಪ್ರೈತ್ಯಯಃ | ಮಿನಾತಿ | ಮಿರ್ಷಾ ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ |
ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ | ಅಭಿಶಸ್ಯತೇ ಹಿಂಸ್ಯತೇನಯೇತ್ಯಭಿಶಸ್ತೀಃ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್ | ತಾದಾ ಚೇತಿ ಗತೇಃ
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಧೀಹಿ | ಇಕ್ ಸ್ಮರಣೇ | ಲೋಟ್ಯದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಹೇರಪಿತ್ವೇನ
ಜಿತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ಪಿತೃಣಿ—ಪಿತೃನಾದ (ವಸಿಷ್ಠರಿಂದ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿ) ಬಂದ | ಸಖ್ಯಾ—
ಸ್ನೇಹಗಳನ್ನು | ಕವಿಃ ಸರ್ವ—ಹಿಂದೆ ನಡೆದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವನಾಗಿ | ಅಭಿ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ | ವಿದುಃ—
ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ (ನೀನು) | ಮಾ ಪ್ರ ಮರ್ಷಿಷ್ಯಾಃ—ನಾಶಮಾಡಬೇಡ | ಜರಿಮಾ—ಜರೆಯು (ಮುಪ್ಪು) |
ರೂಪಮ್—ಬೆಳಕು | ನಭೋ ನ—ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ | ಮಿನಾತಿ—ಹಿಂಸೆಪಡಿಸುತ್ತದೆ |
ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ—ಹಿಂಸಾಹೇತುವಾದ | ತಸ್ಯಾಃ—ಮುಖ್ಯಗಿಂತ | ಪುರಾ—ಮೊದಲೇ | ಅಧೀಹಿ—ಎಚ್ಚರಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಭೂತಭವಿಸದ್ವ್ಯಾನಿಯಾದ ನೀನು, ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳ ಕಾಲದಿಂದ ಬಂದ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರಿಗೆ
ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಡ. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೆಳಕು ಆವರಿಸುವಂತೆ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಪ್ಪು
ಆವರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹಿಂಸಾಜನಕವಾದ ಈ ಮುಪ್ಪು (ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ) ಮೊದಲೇ ನನ್ನನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸು
(ನನಗೆ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ದಾನಮಾಡು).

English Translation.

Dissolve not, Agni, our ancestral friendship, for you are cognizant of the past as well as of the present ; in like manner as light (speeds over) the sky, so decay impairs (my body); think of me before that source of destruction (prevails).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಯ ಸಖ್ಯವು ವಂಶಸಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶದವರು ಅಗ್ನಿಯ ಸಖ್ಯಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಉತ್ತಮವಾದ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರೊಂದು ಹಿಂದಿನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಈಗಲೂ ಅದೇ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಮತ್ತು ಜರೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಗೊಳಗಾಗುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಅನ್ವತತ್ವವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ

ಪಿತೃಣಿ—ಸಿತರಂ ವಸಿಷ್ಠಮುಪಕ್ರಮ್ಯಾಗತಾನಿ | ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಗೂ ಮಿತ್ರವರುಣರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಅಗ್ನಿಗೂ ವಸಿಷ್ಠನಿಗೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಸಿಷ್ಠನು ಮಿತ್ರವರುಣರ ಪುತ್ರನೆಂದು—

ಉತಾಸಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಸಿಷ್ಠೋರ್ವಶ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನ್ತನಸೋಧಿ ಜಾತೇಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೩-೧೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಸಿಷ್ಠನು ಅಗ್ನಿ ಭಕ್ತನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಸ್ತವವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದೂ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವಂತೆ—

ಋಷಿಸ್ತು ಮೈತ್ರಾವರುಣೇಃ ಸೂಕ್ತೈಃ ಪೋಳಶಭಿಃ ಪರೈಃ |

ತುಸ್ತಾವಾಗ್ನಿಮಿತಿ ತ್ವಗ್ನಿಂ ಅಪ್ರ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಜುಷಸ್ಸ ನಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೫-೧೬೦).

ಮಿತ್ರವರುಣ ಪುತ್ರನಾದ ವಸಿಷ್ಠನು ಅಗ್ನಿಸ್ತವವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೭-೧-೧ ರಿಂದ ಹದಿನಾರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಸಿಷ್ಠ ಋಷಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅವನನ್ನೂ ಅವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರನ್ನೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿ ಗೌರವಿಸಬೇಕೆಂದು ಭಾಲ್ಗವೀಶ್ವರತಿಯ ಉಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಉದಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಮಾದ್ಯೇದ್ಯಾಪಿ ವಾಸಿಷ್ಠಾಃ ಸದಸ್ಯಾಃ ಸ್ತುಸ್ತು ಕರ್ಹಿಚಿತ್ |

ಅರ್ಹಯೇದ್ವಕ್ಷಿಣಾಭಿಸ್ತಾನ್ ಭಾಲ್ವನೇಯಾ ಶ್ರುತಿಶ್ಚಿಯಂ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೧-೧೫೯).

ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಖ್ಯವು ಆತ್ಮಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದೆಂದೂ ಅದರಿಂದಲೇ ಈ ವಂಶದ ಮಹಿಮೆಯೂ ಅಧಿಕವಾಯಿತೆಂದೂ, ಈಗಲೂ ಸಹ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವೇದವನ್ನು ತರದೇ ಹಿಂದಿನ ಅಭಿಮಾನವನ್ನೇ ಅನುಸೂತ್ರವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಸಿ ತಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅಭಿತಪ್ತೇಃ—ಅಭಿತಪ್ತೇ ಹಿಂಸ್ಯತೇ ಅನಯಾ ಇತ್ಯಭಿಶಸ್ತಿಃ | ಇದರಿಂದ ಹಿಂಸೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ದೂಷ್ಯವಾದುದು, ಎಂದು ಜರೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಅಂತಹ ನಾಶಕರವಾದ ಮುಪ್ಪು ಆವರಿಸುವುದರೊಳಗಾಗಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಅಧೀಹಿ—ಮಾಂ ಬುಧ್ಯಸ್ವ | ನನ್ನನ್ನು ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು. ಎಂದರೆ ನನಗೆ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಾನು ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇ—ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಖ್ಯಾ—ಸಖ್ಯಾರ್ಥವಃ ಸಖ್ಯಮ್. **ಸಖ್ಯಯೇಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಖಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಸ್ಸಿಗೆ ತಿ ಅದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇಶ್ವಂಧಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಪಿತ್ರಾಣಿ—ಪಿತೃಭ್ಯ ಆಗತಾನಿ ಪಿತ್ರಾಣಿ. ತತ ಆಗತಃ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಿತುರ್ಯೇಚ್ಛ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ವಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೀರ್ಜಯೇತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೀರ್ಜಾದೇಶ. ಪಿತ್ರೀಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಿತ್ರೈ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಯತೋಽನಾಮಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ಷಿಷ್ಠಾಃ—ಮೃಷ ತಿತಿಕ್ವಾಯಾಂ. ಧಾತು. ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ಛಂಜಸಿ ಲುಜ್ಜಲಜ್ಜಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಛೇಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಛಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಷ್ವನಾ ಷ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವನಿರ್ಗ. ಮಾಜಾ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನೆ ಮಾಜೋಯೋಗೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿದುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೇ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದುಸ್ ಕವಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಸಜುಷೋರುಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಛಂದಸಿ ವಾ ಪ್ರಾಮ್ರೇಡಿತಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಭಃ—ಏಹ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಷೋ ನಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ನಹೇರ್ದಿವಿ ಭಕ್ತ್ಯ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾಶರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ನಭಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಜರಿಮಾ—ಜ್ಯಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇಮನಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಋಣಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರಿಮನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಿನಾತಿ—ಮಿಷ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ—ಅಭಿಶಸ್ಯತೇ ಹಿಂಸ್ಯತೇ ಅನಯಾ ಇತಿ ಅಭಿಶಸ್ತಿಃ | ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಛಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ತಾದ ತಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಭಿ) ಪ್ರಕೃತಿಪ್ಪರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧೀಹಿ—ಇಕ್ ಸ್ಮರಣೇ ಧಾತು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಧಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಿ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ಎಷ್ಟೆತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ನಿ ಕಾವ್ಯೇತಿ ದಶರ್ಚಮಷ್ಟಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೀಯಂ ಪರಾಶರಸ್ಯಾರ್ಷಂ
ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ನಿ ಕಾವ್ಯೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ನಿ ಕಾವ್ಯಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು, ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿ ಕಾವ್ಯಾ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಆಶ್ವಿನ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೨

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೭೨ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೭, ೧೮ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೦ ||

|| ಋಷಿಃ—ಪರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತೃಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾನಾಥಃ ||

ನಿ ಕಾವ್ಯಾ ವೇದಸಃ ಶಶ್ವತಸ್ತರ್ಹಸ್ತೇ ದಧಾನೋ ನರ್ಯಾ
ವುರೂಣಿ |

ಅಗ್ನಿಭರ್ವದ್ರಯಿವತೀ ರಯಿಣಾಂ ಸತ್ರಾ ಚಕ್ರಾಣೋ ಅಮೃ-
ತಾನಿ ವಿಶ್ವಾ || ೧ ||

|| ಸದಸಾರ್ಥ ||

ನಿ | ಕಾನ್ಯಾ | ವೇಧಸಃ | ಶಶ್ವತಃ | ಕಃ | ಹಸ್ತೇ | ದಧಾನಃ | ನರ್ಯಾ |
ಪುರೂಣ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವತ್ | ರಯಿ ಸ ಪತಿಃ | ರಯಾಣಾಂ | ಸತ್ರಾ | ಚಕ್ರಾಣಃ | ಅಮೃ-
ತಾನಿ | ವಿಶ್ವಾ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಶಶ್ವತಃ ಶಾಶ್ವತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ವೇಧಸೋ ವಿಧಾತುರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಕಾನ್ಯಾ ಕಾನ್ಯಾನಿ
ಮಂತ್ರರೂಪಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣ್ಯಯಮಗ್ನಿನಿ ಕಃ | ನಿಯಮೇನ ಸ್ವಾತ್ಮಾಭಿಮುಖಂ ಕರೋತಿ | ಕಿಂ
ಕುರ್ವನ್ | ನರ್ಯಾ ನೈಭ್ಯೋ ಹಿತಾನಿ ನೃಷು ಸಾಧೂನಿ ನಾ ಪುರೂಣಿ ಬಹೂನಿ ಧನಾನಿ ಹಸ್ತೇ
ದಧಾನೋ ಹಸ್ತೇ ಧಾರಯನ್ | ಈದೃಗ್ಭೂತಮಗ್ನಿ ಮವಲೋಕ್ಯ ಸರ್ವೇ ಜನಾಃ ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಭಾವಃ |
ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯೋ ಧನೇಷು ದತ್ತೇಷ್ವಸ್ಯಗ್ನೇರ್ಧನಂ ನ ಹೀಯತ ಇತ್ಯಾಹ | ಅಗ್ನಿರಿತಿ | ಆಯಮಗ್ನೀ
ರಯಾಣಾಂ ರಯಿಸತಿಭ್ಯವತ್ | ಧನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಾನಿ ಧನಾನ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟಾನಿ ತೇಷಾಂ ಸ್ವಾಮಿಾ
ಭವತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ | ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಮೃತಾನಿ | ಹಿರಣ್ಯನಾನ್ಯುತತ್ | ಅಮೃತಂ
ಹಿರಣ್ಯಂ | ಅಥ ೫-೨೪-೧೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸರ್ವಾಣಿ ಹಿರಣ್ಯಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರೈಭ್ಯಃ ಸತ್ರಾ ಸಹ್ಯವ
ಚಕ್ರಾಣಃ ಕುರ್ವನ್ | ಯುಗಪತ್ಪ್ರಯಚ್ಛನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಕಃ | ಕರೋತೇಶ್ಚಾಂದಸೋ ಲುಙ್ | ಮಂತ್ರೇ
ಘಸೇತಿ ಚ್ಛೇರ್ಲುಕ್ | ಹಲ್ವ್ಯಾಭ್ಯ ಇತಿ ತಕಾರಲೋಪಃ | ನರ್ಯಾ | ನರಶಬ್ದಾದ್ಧಿತಾರ್ಥೇ ಗವಾದಿ-
ಲಕ್ಷಣೋ ಯತ್ರೈತೈರೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಸಾ. ೫-೧-೨ | ಯದ್ವಾ | ತತ್ರ ಸಾಧುರಿತಿ ಯತ್ | ಚಕ್ರಾಣಃ |
ಕರೋತೇರ್ಲಠಃ ಶಾನಚ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲಃ | ನನ್ನೇವಂ ಸತ್ಯಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾ-
ದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಏವಂ | ತರ್ಹಿ ಲಿಟಃ ಕಾನಜಸ್ತು | ತಸ್ಯಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವೇನಾಭ್ಯ-
ಸ್ತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ಚಿತ್ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನರ್ಯಾ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಹಿತವಾದ | ಪುರೂಣ—ಹೆಚ್ಚಾದ (ಧನವನ್ನು) | ಹಸ್ತೇ—ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ |
ದಧಾನಃ—ಧರಿಸಿದವನಾಗಿ | ಶಶ್ವತಃ—ನಿತ್ಯವಾದ | ವೇಧಸಃ—ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ (ಬ್ರಹ್ಮನ ಉದ್ದಿಷ್ಟ
ಕವಾದ) | ಕಾನ್ಯಾ—ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು (ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು) | ನಿ ಕಃ—ನಿಯಮದಿಂದ ತನ್ನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ

ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ | ಅಗ್ನಿಃ--(ಈ) ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವಾ--ಎಲ್ಲಾ | ಅಮೃತಾನಿ--ಸುವರ್ಣವನ್ನು | ಸತ್ತಾ--ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ | ಚಕ್ರಾಣಿ--ಮಾಡುತ್ತಾ (ಕೊಡುತ್ತಾ) | ರಯೀಣಾಂ--ಧನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನಕ್ಕೆ | ರಯಿಪತಿಃ--ಧನಾಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು, ತನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಧನವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ನಿತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ತಾನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಸುವರ್ಣವನ್ನೂ ದಾನಮಾಡಿ, (ಧನವು ಕ್ಷಯಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ) ಧನಾಧಿಪತಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Agni, holding in his hands many good things for men appropriates the prayers addressed to the eternal creator. Agni is the lord of riches, quickly bestowing (on those who please him) all golden (gifts).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕ್ಕೆಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಗೂ, ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ; ಶತ್ವತಃ--ನಿತ್ಯನಾದ, ವೇಧಸಃ--ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ, ಕಾನ್ಯಾ--ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಿ ಕಃ--ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ, ತನ್ನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಜಮಾನನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ತಿರುಗಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ; ಅಗ್ನಿಃ--ಅಗ್ನಿಯು; ಶತ್ವತಃ--ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವುಳ್ಳ, ವೇಧಸಃ--ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನ; ಕಾನ್ಯಾ--ಕವಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ತನ್ನ (ಅಗ್ನಿಯು) ಹರ್ವಿಹಣವೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿ ಕಃ--ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಕವಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳದೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ವೇಧಸಃ--ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಾದಕನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಅನೇಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಫಲೋತ್ಪಾದಕನು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಪರವಾಗಿ ಈ ವಿಶೇಷಣವು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಧಸ್--ಶಬ್ದವು ವಿಪ್ರಃ, ವಿಗ್ರಃ, ಗೃತ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೇಧಾವಿ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ವೇಧಸಃ--ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಯಜಮಾನನ ಎಂದೂ

ಮತ್ತು ಶತ್ವತ್ ಶಬ್ದವು ಉರು, ಪುರು, ತುನಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶತ್ವತಃ ಎಂದರೆ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಯಜಮಾನನ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನರ ಎಂದೂ, ಕಾವ್ಯಾನಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕವಿ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿ ಅಥವಾ ಕ್ರಾಂತಪ್ರಜ್ಞನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಹರ್ವಿಹಣವು ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಾನಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕವಿಯ ಕರ್ಮಗಳು, ಹರ್ವಿಹಣವೇ ಮಾಡಲಾದ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಕವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನು ತನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಸತ್ರಾ—ಬರ್ಹಿ, ಶತ್, ಸತ್ರಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಆರು ಸತ್ಯ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಸತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅಥವಾ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.

ಅಮೃತಾನಿ—ನಿತ್ಯಗಳಾದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅಮೃತಂ ಹಿರಣ್ಯಂ (ಅ. ಸಂ. ೫-೨೮-೧೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಗಳನ್ನು ಎಂದಾಗಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ಅಮೃತಾನಿ-ನಿತ್ಯಾನಿ ಹರ್ವಿಹಣವೆಂದಾದೀನಿ ವಿಶ್ವಾ—ಸರ್ವಾಣಿ | ಹರ್ವಿಹಣವೇ ಮೊದಲಾದ ತನ್ನ ಸಕಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ.

ರಯೀಣಾಂ—ಹರ್ವಿಹಣಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಜಮಾನಧನಾಣಾಂ—ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದ ಯಜಮಾನನ ಸಕಲ ಧನಕ್ಕೂ ರಯಿಪತಿಃ—ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ; ಅಥವಾ ಸಕಲ ವಿಧವಾದ ಧನಕ್ಕೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ.

ನರ್ಯಾ—ನರೈಃ, ನೈಭ್ಯೋ ಹಿತಃ, ನರಾಪತ್ಯಮಿತಿ ವಾ | (ನಿ. ೧೧-೩೬) | ನರರಿಗೆ ಹಿತವಾದುದು ಅಥವಾ ಸಂತಾನ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನರ್ಯಾ ಪುರೂಷ—ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೂ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮನವರಿಗೆ ಹಿತಕಾರಿಯಾದುದೂ ಆದ ಧನವನ್ನು ದಧಾನಃ ಯಾವಾಗಲೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅನುಗ್ರಹ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ ಎಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದೂ ಸಂತಾನರೂಪವಾದುದೂ ಆದ ಫಲವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕಾವ್ಯಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಕೇ—ಡುಕ್ಯೌ ಕರಣೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆತ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಚಿ ಲುಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಚ್ಚಿ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್. ತಿಪ್ಪ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಸರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸರಸಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಲಿನ ಸರದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಖರನಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಧಾನಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಸ್ತ ಜಸ್ತ್ವ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನರ್ಯಾ—ನರಾಯ ಹಿತಂ ಎಂಬರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಗಮಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಮಾದಿಭ್ಯೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಥವಾ ತತ್ರ ಸಾಧುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಧ್ವದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಠಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಯಿಪತಿಃ—ರಯಿಣಾಂ ಪತಿಃ ರಯಿಪತಿಃ ಪತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರವದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರಾಣಃ—ಡುಕ್ಪಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಆದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ. ಹಲಾದಿ ಶೇಷ. ಕುಹೋಶ್ಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ರೇಫದ ಸರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಟ್‌ಕುಸ್ವಾಜ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಹೇಳಿದರೆ ಚಕ್ರಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜಾದೇಶ. ಇದು ಶಿತ್ತಾಗದಿದ್ದರೂ ರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಚಿತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವಸ್ವರನೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವಾ—ಶೇಷ್ಠಂದಸಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿಗೆ ಲೋಪ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ ವತ್ಸಂ ಪರಿ ಷಂತಂ ನ ವಿಂದನ್ನಿಚ್ಛಂತೋ ವಿಶ್ವೇ ಅನ್ಯು-
ತಾ ಅಮೂರಾಃ |

ಶ್ರಮಯುವಃ ಪದವ್ಯೋ ಧಿಯಂಧಾಸ್ತಸ್ಥಃ ಪದೇ ಪರಮೇ
ಚಾರ್ವಗ್ನೀಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ | ವತ್ಸಂ | ಪರಿ | ಸಂತಂ | ನ | ವಿಂದನ್ | ಇಚ್ಛಂತಃ | ವಿಶ್ವೇ |
ಅನ್ಯುತಾಃ | ಅಮೂರಾಃ |

ಶ್ರಮಯುವಃ | ಪದವ್ಯಃ | ಧಿಯಂಧಾಃ | ತಸ್ಥಃ | ಪದೇ | ಪರಮೇ |
ಚಾರು | ಅಗ್ನೀಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮೈ ಅಸ್ಮಾಕಂ ವತ್ಸಂ ವತ್ಸವದತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಂ | ಯದ್ವಾ | ವತ್ಸಃ ಪುತ್ರಃ ಪಶ್ನಾದುತ್ಪನ್ನ-
ತ್ವಾತ್ | ತದ್ವದಗ್ನಿರಸ್ಯಸ್ಯಾಕಂ ಪುತ್ರಃ | ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ | ಮನ್ಯವ ಸನ್ನಹ ಹವ್ಯಾನ್ಯಗ್ನೀ |
ಪುತ್ರಃ ಪಿತ್ರೇ ಲೋಕಕೃಜ್ಞತವೇದಃ | ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೭-೧೦ | ಇತಿ | ಪರಿ ಷಂತಂ ಪರಿತಃ ಸರ್ವತ್ರ
ವರ್ತಮಾನಂ | ದೇವೇಭ್ಯೋ ನಿರ್ಗತ್ಯಾಶ್ವತ್ಥವೇಕ್ಷಾದಿಷು ನಿಲೀನಂ ಸಂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂವಿಧಮಗ್ನಿ-
ಮಿಚ್ಛಂತೋ ವಿಶ್ವೇನ್ಯತಾಃ ಸರ್ವೇಮರಣಧರ್ಮಾಣೋ ದೇವಾ ಅಮೂರಾ ಅಮೂಢಾ ಮರುತಶ್ಚ
ನ ವಿಂದನ್ | ತಮಗ್ನಿಂ ನಾಲಭಂತ | ಅಲಭಮಾನಾಶ್ಚ ತೇ ಶ್ರಮಯುವೋ ಹವ್ಯವಾಹನಸ್ಯಾಭಾವೇನ
ಹವಿಷಾನುಭಾವಾತ್ತಜ್ಜನ್ಯೇನ ಶ್ರಮೇಣ ಕ್ಲೇಶೇನೈಕೀಭೂತಾಃ ತಸ್ಯಾಗ್ನೇರಸ್ವೇಷಣಾಯ ಪದವ್ಯಃ
ಪಾದ್ಯರ್ಗಚ್ಛಂತಃ ಧಿಯಂಧಾ ಧಿಯಾನುಗ್ನೀಃ ಶಯನಾಸನಸ್ಥಾನಾದಿಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಕರ್ಮಣಾಂ ಧಾರಯಿ-

ತಾರಃ | ಏವಂವಿಧಾ ಸಂತಶ್ಚಾರು ಚಾರುಣಿ ಶೋಭನೇಗ್ನೇಃ ಪರಮ ಉತ್ತಮೇಗ್ನೇ ಪದೇ | ಯತ್ರ
ಹ್ಯಗ್ನಿರ್ನಿಲೀನೋ ವರ್ತತೇ ತತ್ರೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನದೇ ತಸ್ಮುಃ | ಸ್ಥಿತಿವಂತಃ | ಬಹುವಿಧೇನ ಪ್ರಯಾಸೇ-
ನಾಗ್ನಿಂ ದದೃಶುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಪರಿ ಷಂತಂ | ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿಯೇಚ್ ಪರಃ | ಪಾ ೮-೩-೮೭ |
ಇತಿ ಷತ್ವಂ | ಶ್ರಮಯುನಃ | ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ | ಶ್ರಮೇಣ ಯೂಯಂತ ಇತಿ ಶ್ರಮಯುನಃ | ಕ್ವಿಬ್ಬಚಿ-
ಪ್ರಚ್ಛೀತ್ಯಾದಿನಾ | ಉ. ೨-೫೭ | ನಿಧೀಯಮಾನೌ ಕ್ವಿಬ್ಬೀಷ್ಠಾವಸ್ಮಾದಸಿ ಧಾತೋರ್ಭವತಃ | ತನ್ವಾದಿ-
ತ್ವಾದುವಚ್ | ಪದವ್ಯಃ | ನೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಪಾದೇನ ನಿಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಪದವ್ಯಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ |
ಧಿಯಂಧಾಃ | ಆತೋನುಪಸರ್ಗೇ ಕ ಇತಿ ಕಃ | ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾದ್ವಿ-
ತೀಯಾಯಾ ಅಪ್ಯಲುಕ್ | ತಸ್ಮುಃ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿ ಘಾತಾಭಾವಃ | ಚಾರು | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಮೇ—ನಮಗೆ | ವತ್ಸಂ—ಪುತ್ರನಂತೆ (ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ) | ಪರಿ ಷಂತಂ—ಸರ್ವತ್ರಸ್ಥಿ ನಾದ,
(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಇಚ್ಛಂತಃ—ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ನಿಶ್ಚೇ ಅಮೃತಾಃ—ಎಲ್ಲಾ ಅಮರರೂ (ದೇವತೆಗಳೂ) |
ಅಮೂರಾಃ—ಮೂಢರಲ್ಲದ (ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ) | ನ ವಿಂದರ್—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ | ಶ್ರಮ-
ಯುನಃ—(ಅಗ್ನಾಹೃತವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಲ್ಲದೇ) ಶ್ರಮದಿಂದ ಏಕೀಭೂತರಾಗಿ | ಅಗ್ನೇಃ—ಅಗ್ನಿಯ (ಅನ್ವೇಷಣ
ಕ್ಕಾಗಿ) | ಪದವ್ಯಃ—ಪಾದಚಾರಿಗಳಾಗಿ | ಧಿಯಂಧಾಃ—(ಅಗ್ನಿಯ ಶಯನಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ)
ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ | ಚಾರು—ರಮಣೀಯವಾದ | ಪರಮೇ—ಉತ್ತಮವಾದ | ಪದೇ—(ಅಗ್ನಿಯು ಅಡಗಿದ್ದ)
ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ತಸ್ಮುಃ—ನಿಂತರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ ನಮಗೆ ಪುತ್ರನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ,
ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿದರೂ ಅವನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ (ಅಗ್ನಿಯಿಂದಾಹೃತವಾಗುವ
ಹವಿಸ್ಸಿಲ್ಲದೆ) ಶ್ರಾಂತರಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ, ಅವನನ್ನು ಪಾದಚಾರಿಗಳಾಗಿ ಹುಡುಕುತ್ತಾ, ಕೊನೆಗೆ ರಮಣೀ
ಯವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಅವನನ್ನು ಕಂಡು) ನಿಂತರು.

English Translation.

All the immortals, and the unbewildered (Maruts) wishing for him
who was (dear) to us as a son, and was everywhere around, discovered
him not ; oppressed with fatigue, wandering on foot, and cognizant of his
acts, they stopped at the last beautiful (hiding) place of Agni.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವಿದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕರ್ಮಗಳ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನರಿಯದೆ ಎಷ್ಟೇ ತವಕಿಸಿದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಸಿಕ್ಕಲಾರದು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳೂ, ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ ಬಹಳ ಕಾಲ ಅಲೆದ ಮೇಲೆ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಸರಣಾಗಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹುಡುಕಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯ ಮನೋಹರವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದರು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅಸ್ಮೇ-ಅಸ್ಮಾಕಂ- ನಮ್ಮಗಳ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೬-೭) ಅಥ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶತಂ ಪದಾನಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಪದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನೇಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. “ಅಸ್ಮೇ ತೇ ಬಂಧುಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅಸ್ಮೇ ಯಾತಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಜೋಷಾಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು “ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ ತಾವರ್ಥ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಿ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ಹವಿರ್ನಯನಾರ್ಥಂ” ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬುವುದು ತಾವರ್ಥ್ಯಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ವತ್ಸಂ ನ-ನ ಎಂಬ ಪದವು (ನಿ. ೧-೪) ನಿಷೇಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ನ ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಿಯಃ ಉಪಮಾರ್ಥೇ ಚ ಇತ್ಯುಭಯಮಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವುದು. (ನಿ. ೧-೪) **ವತ್ಸಮಿನ-**ಪುತ್ರನ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ನ ನಿಂದೇ ನ ಲಭಂತೆ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವಾಗಿ ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. **ವತ್ಸವತ್ ಅತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಂ-ಅಗ್ನಿಯು ಮಗುವಿನ ಹಾಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗಿರುವನು.** ಅಥವಾ **ವತ್ಸಂ** ಎಂದರೆ ಪುತ್ರನು ನಮ್ಮ ಅನಂತರ ನಮ್ಮಿಂದ ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಕಾರಣ ಯಜ್ಞ ಮಾಡತಕ್ಕ ನಮಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿರುವನು.

ಮಮೈವ ಸನ್ ವಹ ಹವಾನ್ಯಗ್ನೇ | ಪುತ್ರಃ ಪಿತೃ ಲೋಕಕ್ಕೆತ್ ಜಾತವೇದಃ

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೭-೧೦)

“ಲೋಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ನನಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಹಿಸು” ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಪುತ್ರನು ತಂದೆಯ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ತಂದೆಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾಗಿರುವಂತೆ ಇರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಗೌಣವ್ಯಸದೇಶವು. ಇದನ್ನೇ ಔಪಚಾರಿಕವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಪರಿ ಷಂತಂ-ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಿಂದ ಹೊರಟು ಅರಳಿದವರ, ಬಿದಿರುಮಳೆ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮರಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡು ಇರುವವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು. ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಮಕ್ಕಳಹಾಗೆ, ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅರ್ಥವು.

ಅಮೂರಾಃ—ಅಮೂಢಚೇತಸಃ ಮೋಹವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು **ಅಮೂರ** ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೬-೮) ಮೂವತ್ತೆರಡು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. **ಮೂರಾ ಅಮೂರ ನ ವಯಂ ಚಿಕಿತ್ಸಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಮೂರ ಶಬ್ದವೂ ಮೂರ ಶಬ್ದವೂ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವುದು **ಅಮೂರಾ ಅಮೂಢಾ** ಎಂದೂ, **ಮೂರಾಃ ಮೂಢಾ ವಯಂ ಸ್ತಃ** ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಶ್ರಮಯುವಃ—ಶ್ರಮೇಣ ಯೂಯಂತ ಇತಿ ಶ್ರಮಯುವಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವಾಗ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವವರು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಷ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. **ಶ್ರಮಯುವಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ 'ಯು' ಎಂಬುವ ಶಬ್ದವು ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. **ಅಶ್ವಯುರ್ಗವ್ಯೂ ರಥಯುಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೪) ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವಯುಃ, ಗವ್ಯುಃ, ರಥಯುಃ, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥದ ಹಾಗೆ ಶ್ರಮಯುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರಮವಂತನೆಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಪದವ್ಯಃ—ಪಾದೇನ ವಿಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಪದವ್ಯಃ ನಾಹನಾರೂಢರಾಗಿದೆ ಬರಿಯ ಕಾಲುಗಳಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವರು, ಪಾದಸಂಚಾರಿಗಳು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು. ಸಕಲ ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುವ ಕಾರಣಾತ್ಮನು ಎಂದು ಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ಪದಂ ದೇವಸ್ಯ ನಮಸಾ ವ್ಯಂತಃ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ಶ್ರವ ಆಸನ್ನಮ್ಯಕ್ತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಿಧಾತುವು **ಪೆತ್ಯತಿ** ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರಣಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳ ಅರ್ಥವು.

ಧಿಯಂಧಾಃ—ಸ್ವಸ್ಯ ಕರ್ಮಣೋ ಧಾರಯಿತಾರಃ | ಅಗ್ನಿಯು ಶಯನಾಸನಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಇರುವವರು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು.

ಚಾರು—ಚಾರೂಣಿ. ಮಂಗಳಕರವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ; ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವ ಸ್ಥಾನವು ಉತ್ತಮವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಚಾರು ಶಬ್ದವನ್ನು **ಪರಮೇ ಪದೇ** ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಚಾರು ಎಂಬ ಪದವು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುವಹಾಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು—**ಪರಮೇ ಪದೇ** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರಮಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶೇಷಿತವಾದ ಪದಶಬ್ದದಿಂದ ಪದಜ್ಞರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ—

ಯೇನಾ ನಃ ಪೂರ್ವೇ ಪಿತರಃ ಪದಜ್ಞಾಃ ಸ್ವರ್ವಿದೋ ಅಭಿ ಗಾ ಅದ್ವಿಮುಷ್ಠನ್ |

(ಮಂ. ಸಂ. ೯-೯೭-೩೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪದಜ್ಞ ಶಬ್ದ ಬೋಧ್ಯರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕನು-
ಗುಣವಾಗಿ ನಿಶ್ಚೇ, ಅಮೂರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು
ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು. ನಿಶ್ಚೇ, ಅಮೂರಾಃ, ಅನ್ಯತಾಃ ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಉತ್ತರಾಗು-
ವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಿಸಿ, ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ಆಡಗಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ತೇಜಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ
ದರು ಎಂಬುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೌಚೀಕಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವೆವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.
ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾಲೋಕ್ಯವು ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಪರಮೇ ಪದೇ
ತಸ್ಯಃ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪರಿಷಂತಮ್—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸ್ತಿನ
ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿಯರ್ಚ್ ಪರಃ (ಪಾ. ಸೂ.
೮-೩-೮೭) ಉಪಸರ್ಗ ಮತ್ತು ಪ್ರಾದುಸ್ ಎಂಬುದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಅಥವಾ ಯಕಾರಪರವಾದ ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಪರವಾದ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಸತ್ವ
ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಂದನ್—ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ.
ಇಕಾರಲೋಪ. ಶೇಮುಚಾದೀನಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ
ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಂತೇ—ಇಷ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ ವಿಕರಣ.
ಇಷಗಮಿಯನಾಂ ಭಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾದೇಶ. ಇಚ್ಛತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ.
ವಿಕರಣಸ್ವರ ಸತಿಷ್ಠವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.

ಶ್ರಮಯೇವಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ ಧಾತು. ಶ್ರಮೇಣ ಯೂಯಂತೇ ಇತಿ ಶ್ರಮಯೇವಃ ಕ್ವಿಪ್ ವಚಿ
ಸೃಚ್ಛಿಪ್ಯ—ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕ್ವಿಪ್ ದೀರ್ಘಗಳು ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಶ್ರಮಯೂ
ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಇದು ತನ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.
ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪದವ್ಯಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಧಾತು. ಪಾದೇನ ವಿಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ ಇತಿ ಪದವ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪದವೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದಾಗ ಈಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣನ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ (ವಿಭಕ್ತಿ ಅಕಾರ) ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಿಯಂಧಾಃ—ಧಿಯಾಂ ಧಾರಯಿತಾರಃ ಧಿಯಂಧಾಃ | ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಆತೋಽನುಪಸರ್ಗೇ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆಕಾರಲೋಪ. ತತ್ಪರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲವಚನ ಸಾನ್ದುರ್ಭ್ಯದಿಂದ ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾನಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಃ—ಸ್ಥಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ. ಲಿಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಾರು—ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಿಸ್ರೋ ಯದಗ್ನೇ ಶರದಸ್ತಾಮಿಚ್ಛುಚಿಂ ಘೃತೇನ ಶುಚಯಃ
ಸಪರ್ಯಾನ್ |

ನಾಮಾನಿ ಚಿದ್ಧಧಿರೇ ಯಜ್ಞಯಾನ್ಯಸೂದಯಂತ ತನ್ವ ೧ಃ
ಸುಜಾತಾಃ || ೩ ||

|| ಸದಪಾಠಃ ||

ತಿ॒ಸ್ರಃ | ಯ॑ತ್ | ಅ॒ಗ್ನೇ | ಶ॒ರದಃ॑ | ತ್ವಾ॑ಂ | ಇ॒ತ್ | ಶು॑ಚಿಂ | ಸ್ವಾ॑ತೇನ | ಶು॑ಚಿ-
ಯಃ | ಸ॒ಸ॒ರ್ಯಾನ್ |

ನಾ॒ಮಾನಿ॑ | ಚಿ॒ತ್ | ದ॒ಧಿ॒ರೇ | ಯ॒ಜ್ಞ॒ಯಾನಿ॑ | ಅ॒ಸೌದ॑ಯಂತ | ತ॒ನ್ವಃ |

ಸು 5 ಜಾತಾಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಶುಚಿಯಃ ಶೋಧಯಿತಾರೋ ದೀಪ್ತಾ ನಾ ಮರುತೋ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಶುಚಿಂ ಶುದ್ಧಂ ದೀಪ್ಯ-
ಮಾನಂ ನಾ ತ್ವಾಮಿದ್ವೇವೇಭ್ಯೋ ನಿರ್ಗತಂ ತ್ವಾಮೇವೋದ್ವಿಶ್ಯ ತಿಸ್ರಃ ಶರದಸ್ತ್ರೀನ್ ಸಂವತ್ಸರಾನ್ಯತೇ-
ನಾಜ್ಯೇನ ಯದ್ಯದಾ ಸಸರ್ಯಾನ್ ಪೂಜಾಂ ಕುರ್ಯುಃ ತದಾನೀಂ ತ್ವಮಾನಿರಭೂಃ | ತದನಂತರಂ ತೇ
ಮರುತಸ್ತ್ವಯಾನುಗೃಹೀತಾಃ ಸಂತೋ ಯಜ್ಞಯಾನಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಣಿ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರಯೋಕ್ತುಂ
ಯೋಗ್ಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಚಿತ್ ನಾಮಾನ್ಯಪಿ ದಧಿರೇ | ಅಧಾರಯನ್ | ನಾಮಾನಿ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕೇ
ಸಮಾನ್ಯಾಯಂತೇ | ಈದ್ಯಕ್ ಚಾನ್ಯಾದ್ಯಕ್ ಚ ತಾದ್ಯಜ್ ಚ ಪ್ರತಿದ್ಯಜ್ ಚ ಮಿತತ್ವ ಸಂಮಿತತ್ವ
ಸಭರಾಃ | ತೈ. ಸಂ. ೪-೭-೫-೫ | ಇದ್ಯಾದೀನಿ | ಏತೈಶ್ಚಾಗ್ನಿಚಯನೇ ಮಾರುತಾಃ ಸಪ್ತಕಪಾಲಾ
ಹೂಯಂತೇ | ನಾಮಾನಿ ಧಾರಯಿತ್ವಾ ಚ ಸುಜಾತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ರೂಪಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಶೋಭನಮಮೃ-
ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಸಂತಸ್ತನ್ವಃ ಸ್ವಕೀಯಾನಿ ಶರೀರಾಣ್ಯಸೌದಯಂತ | ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪಿತವಂತಃ || ತಿಸ್ರಃ
ಶಸಿ ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಪ್ರಿಯಾಂ ತಿಸೃಚತಸ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಶ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಚಿ ರ ಖುತ ಇತಿ
ರೇಫಾದೇಶಃ | ತ್ರಿಶಬ್ದಃ ಫಿಷಃ | ಫಿ. ೧-೧ | ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ | ತಿಸ್ರಾದೇಶಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇ-
ನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಯುರ್ನಾದಿತಿ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶರದಃ | ತೈ. ಹಿಂಸಾಯಾಂ |
ತೀರ್ಯಂತೇಽಸ್ಯಾಮೋಷಧಯ ಇತಿ ಶರತ್ಸಂವತ್ಸರಃ | ಶೃದ್ಧಾಭಸೋದಿಃ | ಉ. ೧-೧೨೯ | ಇತ್ಯದಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಉಭಯತ್ರ ಕಾಲಾಧ್ವನೋರತ್ಯಂತಸಂಯೋಗೇ | ಸಾ. ೨-೩-೫ | ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ |
ಸಸರ್ಯಾನ್ | ಸಪರ ಪೂಜಾಯಾಂ | ಕಂಡ್ವಾದಿಃ | ಲೇಖ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಇತತ್ವ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರ-
ಲೋಪಃ | ಯಜ್ಞಯಾನಿ | ಯಜ್ಞತ್ರ್ಯಿಗ್ವಾಂ ಘಖಇಾವಿತ್ಯರ್ಹಾರ್ಥೇ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೀ—ಅಗ್ನಿಯೇ | ಶುಚಿಯೇ—ಶುದ್ಧಮಾಡುವ, (ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು) | ಶುಚಿಂ—ಶುದ್ಧನಾದ, (ದೀಪ್ತನಾದ) | ತ್ವಾಮಿತ್—ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ | ತಿಸ್ರಃ ಶರದಃ—ಮೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳು | ಘೃತೇನ—ಅಜ್ಞದಿಂದ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಸಪರ್ಯನ್—ಪೂಜೆಮಾಡಿದರೋ (ಆಗ) | ಯಜ್ಞಿಯಾನಿ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು) ಅರ್ಹನಾದ | ನಾಮಾನಿ ಚಿತ್—ನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ | ದಧಿರೇ—ಧರಿಸಿದರು | ಸುಜಾತಾಃ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಅವೃತವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ | ತನ್ವಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು | ಅಸೂದಯಂತೆ—ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, (ಸ್ವತಃ) ಶುದ್ಧರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೂರುಸಂವತ್ಸರಗಳು ಅಜ್ಞದಿಂದ ಪೂಜಾದಿ (ಹೋಮಾದಿ) ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅವು ತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದವರಾಗಿ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿದರು.

English Translation.

Inasmuch, Agni, as the pure (Maruts) worshipped you (equally) pure, with clarified butter for three years, therefore they acquired names worthy (to be repeated) at sacrifices, and being regenerated, obtained celestial bodies.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶುಚಿಯೇ—ಪವಿತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಶುದ್ಧಾತ್ಮಾನಃ—ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ತನು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವರು ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಶುಚಿಂ—ಪರಿಶುದ್ಧನಾದ ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಜ್ಞದಿಂದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಶುಚಿ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೬-೧) ಅಶುಶುಕ್ಷಣೆ ಪದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವಾಗ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಶುಚಿಃ ಕೋಚತೇರ್ಜ್ವಲತಿಕರ್ಮಣಃ | ಜ್ವಲತಿ=ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶುಚಿ ದೀಪ್ತ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶುಚಿ ಶಬ್ದವು ದೀಪ್ತಿಯುಳ್ಳವನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಶುಚಿಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಶುಶುಕ್ಷಣೆ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಯಮುಪೀತರಃ

ಶುಚಿರೇತಸ್ಮಾದೇವ ಇತಿ ವೈಯಾಕರಣಾ ಮನ್ಯಂತೇ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಇರುವ ನಿರುಕ್ತವಚನವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು ಮತ್ತು—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಧ್ಯುಭಿಸ್ತು ಮಾಶುಶುಕ್ಷಣಿಸ್ತು ಮಧ್ಯಿಸ್ತು ಮತ್ಮನಸ್ವರಿ |

ತ್ವಂ ವನೇಭ್ಯಸ್ತು ಮೋಷಧೀಭ್ಯಸ್ತುಂ ನೃಣಾಂ ನೃಪತೇ ಜಾಯಸೇ ಶುಚಿಃ

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಆಶುಶುಕ್ಷಣಿಃ ಶುಚಿಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವೇ ಆದರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಶರದಃ—ಶೀರ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಓಷಧಯಃ ಇತಿ ಶರತ್ ಸಂವತ್ಸರಃ ಮೂಲಿಕೆಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕ್ತವಾಗಿ (ಹಣ್ಣಾಗಿ) ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳವರಿಗೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಜ್ಯಹೋಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಯಾಸ್ವರು ಶರತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನವಾದ ಶರದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಶರಚೈತಾ ಅಸ್ಯಮೋಷಧಯೋ ಭವಂತಿ | ಶೀರ್ಣಾ ಅಪ ಇತಿ ವಾ | (ನಿ ೪-೨೬) ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂಲಿಕೆಗಳು ಶೀರ್ಣವಾಗುವುವು. ನೀರು ಗಳೂ ಒಡಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರದಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಅನೇಕವಾದ ರೋಗಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರೋಗ್ಯದಿಂದ ಇರುವುದು ಅನೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ—

ಪುನಃ ಪಶ್ವೀಮಗ್ನಿ ರದಾದಾಯುಷಾ ಸಹ ವರ್ಚಸಾ |

ದೀರ್ಘಾಯುರಸ್ಯಾ ಯಃ ಸತಿರ್ಜೀನಾತಿ ಶರದಃ ಶತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೫-೩೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಯಜ್ಞಯಾನಿ ನಾಮಾನಿ ಚಿತ್ ದಧಿರೇ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೋಷಪಡಿಸಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಈ ಹೆಸರುಗಳೂ

ಈದ್ಯಜ್ ಚಾನ್ಯಾವೃಜ್ ಚೈತಾದ್ಯಜ್ ಚ ಪ್ರತಿದ್ಯಜ್ ಚ ಮಿತತ್ವ ಸಂಮಿತತ್ವ ಸಭರಾಃ

(ತೈ. ಸಂ. ೪-೬-೫-೫)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಚಯನದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾಗಿ ಏಳು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಹೀಗೆ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಹಿಂದಿನ ರೂಪವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಉತ್ತಮನಾದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವಂತೆ

ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಇದರಿಂದಲೇ ಸುಜಾತಾ ತನ್ನ ಅಸೂದೆಯನ್ನು ಎಂದು ಈಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಗಳು—ಯಾರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರುವರ್ಷಗಳವರಿಗೂ, ಅಜ್ಞದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವರೋ, ಅಥವಾ ಹೋಮಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ದಾರಿದ್ರ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳಿಂದ ಅಶಕ್ತರಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ನಾಮಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವರೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸುವವರಾದಕಾರಣ ಉತ್ತಮವಾದ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಿ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯವೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೊಂದುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸಸರ್ಯನ್—ಪೂಜಾಂ ಚಕ್ರೈಃ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಪರಿಚಿಂತಿ= ಸೇವಿಸುವರು ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ತಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. **ಸಸರ್ಯತಿ** ಎಂಬ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮಾರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ **ಸಸರ್ಯನ್** ಎಂದು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. **ಸಸರ್ಯತಿ** ಎಂಬ ಪದವು ಹತ್ತು ಪರಿಚರಣಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತಿಸ್ರಿ—ತ್ರಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ರಿಚತುರೋಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ತಿಸ್ರ ಚತಸ್ರ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ರ ಆದೇಶ. ತಿಸ್ರ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಚಿರ ಋತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ತಿಸ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿ ಶಬ್ದವು ಫಿಣಃ (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಸ್ರಾದೇಶಕ್ಕೂ ಸ್ಥಾನಿನವದಾದೇಶೋನ್ಮಲ್ಲಿಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ಭವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶರದಃ—ಶ್ವಾಹಿಂಸಾಯಾನೌ ಧಾತು. ಶೀರ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಓಷಧಯಃ ಇತಿ ಶರತ್ ಸಂವತ್ಸರಃ (ಓಷಧಿಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಣಗುತ್ತವೆ). ಶ್ವಾಹಿಂಸೋದಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಶರದ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಕಾಲಾಧ್ಯನೋರತ್ಯಂತಸಂಯೋಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಡೆಬಿಡದೆ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ.

ಸಸರ್ಯನ್—ಸಸರ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಋ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಝೀಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತೆಶ್ಚಲೋಪಃ ಸರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. ಕಂಡ್ವಾವಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಸಸರ್ಯನ್** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ

ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಕ್ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಧಿರೇ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣವೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾನಿ—ಯಜ್ಞಾಯ ಅರ್ಹಾಣಿ ಯಜ್ಞಿಯಾನಿ. ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘುಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯೇನೇಯಾನೀ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸೂದಯಂತೆ—ಸೂದ ಕ್ಷರಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರೇರಣಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂತಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ ||

ಆ ರೋದಸೀ ಬೃಹತೀ ವೇವಿದಾನಾಃ ಪ್ರ ರುದ್ರಿಯಾ ಜಭ್ರೀ

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

ವಿದನ್ಮತೋ ನೇಮಧಿತಾ ಚಕಿತ್ವಾನಗ್ನಿಂ ಪದೇ ಪರಮೇ ತಸ್ಥಿ-

ವಾಂಸಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ಬೃಹತೀ ಇತಿ | ವೇನಿದಾನಾಃ | ಪ್ರ | ರುದ್ರಿಯಾ |

ಜಬ್ಹಿರೇ | ಯಜ್ಞಯಾಸಃ |

ವಿದತ್ | ಮರ್ತಃ | ನೇಮಧಿತಾ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ | ಅಗ್ನಿಂ | ಪದೇ | ಪರಮೇ |

ತಸ್ಥಿನ್ವಾಂಸಂ || ೪ ||

|| ಸಾಂಯಜ್ಞಾಪ್ಯಂ ||

ಬೃಹತೀ ಮಹತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಾ ವೇನಿದಾನಾ ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯಂತಃ |
ಕುತ್ರಾಗ್ನಿವರ್ತತ ಇತಿ ಪರಸ್ಪರಂ ವದಂತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮುಢ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಯದ್ವಾ | ಮಹತ್ಯೋದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮುಢ್ಯೇ ಆ ವೇನಿದಾನಾ ಅಗ್ನಿಮುಪಲಭಮಾನಾಃ | ಏವಂ-
ಭೂತಾ ಯಜ್ಞಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ದೇವಾ ರುದ್ರಿಯಾಃ | ರುದ್ರೋಽಗ್ನಿಃ | ದೇವಾನಾಮಸುರೈಃ
ಸಹ ಯುಧ್ಧಸಮಯೇ ತೈರ್ದೇವೈಃ ಸ್ಥಾಪಿತಂ ಧನಮಪಹೃತ್ಯ ಗತವಂತಮಗ್ನಿಂ ದೇವಾ ಅಗತ್ಯಾಗ್ನಿ-
ಸಕಾಶಾಧ್ವಲೇನ ತದ್ಧನಮಗೃಹ್ಣನ್ | ತದಾನೀಂ ಸೋಽಗ್ನಿರರೋದೀತ್ | ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾ-
ಯತೇ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ತದಗ್ನಿರ್ಯಕಾಮಯತ ತೇನಾಪಾಕ್ರಾಮತ್ ತದ್ದೇವಾ ವಿಜಿ-
ತ್ಯಾವರುರುತ್ಸಮಾನಾ ಅನ್ವಾಯನ್ ತದಸ್ಯ ಸಹಸಾದಿತ್ಸಂತ ಸೋಽರೋದೀದ್ಯದರೋದೀತ್ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ
ರುದ್ರತ್ವಂ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೧ | ಇತಿ | ತಸ್ಯ ರುದ್ರಸ್ಯಾರ್ಹಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಪ್ರ ಜಬ್ಹಿರೇ |
ಪ್ರಜಹ್ನಿರೇ | ಚಕ್ರರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನೇಮಧಿತಾ | ನೇಮಶಬ್ದೋಽರ್ಥವಚನಃ | ತಥಾ ಚ ಯಾಸುಃ |
ತ್ವೋ ನೇಮ ಇತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ | ನಿ. ೩-೨೦ | ಇತಿ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮರ್ಥಭಾಗೇನ ಧೀಯತೇ
ಧಾರ್ಯತ ಇತಿ ನೇಮಧಿತ ಇಂದ್ರಃ | ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಏಕೋಽರ್ಥಃ | ಇಂದ್ರ ಏಕ ಏವಾಪರೋಽರ್ಥ
ಇತಿ ಯಾವತ್ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ಯತ್ಸರ್ವೇಷಾಮರ್ಥಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ರತಿ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋ
ದೇವತಾನಾಂ ಭೂಯಿಷ್ಠಭಾಕ್ತಮಃ | ತೈ. ಸಂ. ೫-೪-೮-೩ | ಇತಿ | ತೇನೇಂದ್ರೇಣ ಸಹಿತೋ ಮರ್ತೋ
ಮರುದ್ಗಣಃ ಪರಮ ಉತ್ತಮೋಽಂತ್ಯೇ ಪದೇ ಸ್ಥಾನೇಶ್ವತ್ಥಾದೌ ತಸ್ಥಿನ್ವಾಂಸಂ ಸ್ಥಿತವಂತಮಗ್ನಿಂ
ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ವಾನನ್ನಿದತ್ | ಅಲಭತ || ವೇನಿದಾನಾಃ | ವಿದೇರ್ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಾಲ್ಲಾಭಾರ್ಥಾದ್ವಾ ಯಜಂ-
ತಾಲ್ಲಭಃ ಶಾನಚ್ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ಭಂದಸ್ಯುಭಯಭೇತಿ ಶಾನಚಿ ಅರ್ಥಧಾತು-
ಕತ್ವಾದತೋಲೋಪಯಲೋಪೌ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿದತ್ | ವಿದ್ವೌ ಲಾಭೇ |
ಲಾಜಿಲ್ಪದಿತ್ವಾತ್ ಚ್ಲೇರಜಾದೇಶಃ | ನೇಮಧಿತಾ | ದಧಾತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಸುಧಿತ ವಸುಧಿತ ನೇಮಧಿತ |

ಸಾ. ೭-೪-೪೫ | ಇತಿ ಧಿಭಾವೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ | ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀಯಾಯಾ ಆಕಾರಃ | ತಸ್ಮಿವಾಂಸಂ | ತಿಷ್ಠತೇರ್ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾ-
ಪ್ಯಸಾಮಿತಿಡಾಗಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಬೃಹತೀ—ವಿಸ್ತಾರವಾದ | ರೋದಸೀ—ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು | ಆ ವೇವಿದಾನಾಃ—(ಅಗ್ನಿಯು) ಇರುವನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ (ದೇವತೆಗಳು) | ರುದ್ರಿಯಾ—ರುದ್ರನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು | ಪ್ರ ಜಬ್ರೀ—ಉಚ್ಚರಿಸಿದರು | ನೇಮಧಿತಾ—ಅರ್ಧ ಹವಿರ್ಭಾಗಾರ್ಹನಾದ ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿದ | ಮರ್ತೇಃ—ಮರುದ್ಗಣವು | ಪರಮೇ—ಉತ್ತಮವಾದ (ಅಂತ್ಯ ವಾದ) | ಪದೇ—(ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ತಸ್ಮಿವಾಂಸಂ—ಇರುವ | ಅಗ್ನಿಂ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು | ಚಿಕಿ-
ತ್ವಾ—ತಿಳಿದವರಾಗಿ | ವಿದತ್—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಪಡೆದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನ್ವೇಷಮಾಡುವವ ರಾಗಿ, ರುದ್ರನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ ಇಂದ್ರನೊಡ ಗೂಡಿದ ದೇವತೆಗಳು (ಮರುತ್ತುಗಳು) ಉತ್ತಮವಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು.

English Translation.

Those who are to be worshipped, (the Gods), inquiring between the expansive heaven and earth (for Agni), recited (hymns) dedicated to Rudra; the troop of mortal (Maruts), with (Indra), the sharer of half the oblation, knowing where Agni was hiding, found him in his excellent retreat.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರೋದಸೀ—ಸ್ವರ್ಗೇ ಪುರಂಧೇ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೋದಸೀ ಎಂದರೆ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೨೨)

ರುದ್ರಿಯಾಃ—ರುದ್ರಸ್ಯಾರ್ಹಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ರುದ್ರ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯು ತ್ತಿರುವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದ ಧನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು (ದೇವತೆಗಳು ಕಾಣದಂತೆ) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸದೆ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅನಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಯುದ್ಧವಾದನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡುಹೋಗಿ

ತಮ್ಮ ಧನವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಹಿಂತಿರಿಗಿ ತಂದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅತ್ತನು. ರುದಿರ್ ಅಶ್ರುವಿನೋಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾರಣ ರುದ್ರಶಬ್ದವು ಅಳುವುದು, ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಅತ್ತದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತದಗ್ನಿರ್ಯಕಾಮಯತೆ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸೋಽರೋದೀದ್ಯದರೋದೀತ್ ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೧) ಎಂಬವರಿಗೂ ಇರುವ ವಚನವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಯಜ್ಞದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಲು ಅರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅವರು ಮೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಅವನನ್ನು ಕಂಡು ಉಚಿತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

ನೇಮಧಿತಾ—ನೇಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ತ್ವೋ ನೇಮ ಇತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ (ನಿ. ೩-೨೦) ಎಂದು ಯಾಷ್ಕರು ನೇಮ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿನಿರ್ಣಯಮಾಡುವಾಗ “ದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರ ಅರ್ಥಭಾಗದಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರನು ನೇಮಧಿತಃ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ಒಬ್ಬನೇ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವು.” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. **ಯತ್ಸರ್ವೇಷಾಮರ್ಥಮಿಂದ್ರಃ** (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೫-೪-೮-೩) ಎಂಬ ವಚನವು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರ ಅರ್ಥಭಾಗದಿಂದ ಇರುವ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತೀತನಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವುಳ್ಳವನು” ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಈ ವಚನವು ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಭಾಗವಾಗಿರುವನೆಂಬ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮರ್ತಃ—ಮರ್ತಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮನುಷ್ಯವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೭) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮರುದ್ಗಣಃ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ರುದ್ರ ಶಬ್ದವು ಹದಿನೂರು ಸ್ತೋತ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರುದ್ರನೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವು. ಮರ್ತ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯವಾಚಿಯಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. **ಚಿಕಿತ್ಸಾರ್ಥ ಮರ್ತಃ**—ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನು ನೇಮಧಿತಾ—(ಸಂಗ್ರಾಮ) ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿ ಪರಮಪದವಾದ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವನು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು.

ಆ ವೇದಿದಾನಾಃ—ತಿಳಿಯಬೇಕಾದವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಯಾಗತೀಲರಾದವರೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ (ಯಜ್ಞಮಾಡಿ) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಃ ದೇವಾಃ | ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಯಜ್ಞಸಂಪಾದಿನೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಯಾಗಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬೃಹತೀ—ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನರೂಪ. **ಬೃಹನ್ನಹತೋರುಸಸಂಖ್ಯಾನಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇವಿದಾನಾಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಅಥವಾ ವಿದ್ವಾಲ್ಪ ಲಾಭೇ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭಾತೋರೇಕಾಚಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮುಭಿಹಾರೇ ಯಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ ಬಂದ ಮೇಲೆ **ಗುಣೋಯಜ್ಞಲುಕೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. **ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೇವಿದ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಋಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. **ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ **ಅತೋ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಯಸ್ಯ ಹಲಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೇವಿದಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನ್‌ಚಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಬಂದಾಗ **ಆಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುಕಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ವಿದನ್—ವಿದ್ವಾಲ್ಪ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಧಾತುವು ಲೈದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಯೋಗೇಽಪಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಅಜ್ಜ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನೇಮುಧಿತಾ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. **ನೇಮ** ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ **ಸುಧಿತ ವಸುಧಿತ ನೇಮುಧಿತ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಿಭಾವದಿಂದ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. **ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೈತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ಸಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ **ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಥ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ

ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥಿವಾಂಸಂ—ಷ್ಮಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ವಸ್ಥೇಕಾಚಾಡ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಸ್ಥಿವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ ಚ್ಯಾಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವ-ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಂಜಾನಾನಾ ಉಪ ಸೀದನ್ನಭಿಜ್ಞ ಪತ್ತೀವಂತೋ ನಮಸ್ಯಂ
ನಮಸ್ಯನ್

ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಸ್ತನ್ವಃ ಕೃಣ್ವತ ಸ್ವಾಃ ಸಖಾ ಸಖ್ಯುರ್ನಿಮಿಷಿ ರಕ್ಷ-
ಮಾಣಾಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಂ ೨ ಜಾನಾನಾಃ | ಉಪ | ಸೀದನ್ | ಅಭಿ ೨ ಜ್ಞ | ಪತ್ತೀ ೨ ವಂತಃ | ನಮಸ್ಯಂ |
ನಮಸ್ಯನ್ನಿತಿ ನಮಸ್ಯನ್ |

ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಃ | ತಸ್ತಃ | ಕೃಣ್ವತ | ಸ್ವಾಃ | ಸಖಾ | ಸಖ್ಯುಃ | ನಿ ೨ ಮಿಷಿ |
ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಘರ್ಮಾಭಿಷ್ಠನೇ ಸಂಜಾನಾನಾ ಇತ್ಯೇಷಾ | ಅಭೋತ್ತರಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರೀತಂ | ಸಂಜಾ-
ನಾನಾ ಉಪ ಸೀದನ್ನಭಿಜ್ಞಾ ದಶಭಿರ್ವಿಸ್ತತಃ | ಅ. ೪-೭ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ಸಂಜಾನಾನಾಃ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನಂತೋ ದೇವಾ ಉಪ ಸೀದನ್ | ಉಪಸೀದಂತಿ-
ಪ್ರಾಪ್ತುವಂತಿ | ಉಪಸತ್ತಿಂ ಕೃತ್ವಾ ಚ ಪತ್ತೀವಂತಃ ಸಪತ್ತೀಕಾಃ ಸಂತೋ ನಮಸ್ಯಂ ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಹ-
ಮಭಿಜ್ಞು ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನಾವಸ್ಥಿತಜಾನುಯುಕ್ತಂ ತ್ವಾಂ ನಮಸ್ಯನ್ | ಅಪೂಜಯನ್ | ಪೂಜಯಿತ್ವಾ
ಚ ಸಖ್ಯುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ತವ ನಿಮಿಷಿ ದರ್ಶನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ರಕ್ಷಮಾಣಾಸ್ತಯಾ ಪರಿರಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ
ಸಖಾ ಸಖಾಯೋ ದೇವಾಃ ಸ್ವಾಸ್ತನ್ತಃ ಸ್ವಕೀಯಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ ರಿರಿಕ್ವಾಂಸೋಽನಶನಾದಿರೂಪೇಣ
ದೀಕ್ಷಾನ್ವಿಯಮೇನ ರಿಕ್ತೀಕುರ್ವಂತಃ ಶೋಷಯಂತಃ ಕೃಣ್ಣತ | ಯಾಗಾನಕುರ್ವನ್ | ದೇವಾ ನೈ
ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ | ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ || ನಮಸ್ಯನ್ | ನಮೋವರಿವಶ್ಚಿತ್ರಜ ಇತಿ
ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಕೃಚ್ | ಅಜಾ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಃ | ರಿಚಿರ್
ವಿರೇಚನೇ | ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ | ನಿಮಿಷಿ | ಮಿಷ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ | ಅತ್ರೋಪಸರ್ಗವಶಾದ್ವರ್ತನಾರ್ಥಃ |
ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ವಿಪ್ | ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟಃ ಶಾನಚ್ | ಯಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಸಂಜಾನಾನಾ—(ನೀನಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು) ತಿಳಿದಂಥಾ (ದೇವತೆಗಳು) | ಉಪ
ಸೀದನ್—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸಮೀಪಿಸಿದರು | ನಮಸ್ಯಂ—ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಹನಾದ (ನಿನ್ನನ್ನು) | ಪತ್ತೀವಂತಃ—
ಸಪತ್ತೀಕರಾಗಿ | ಅಭಿಜ್ಞು—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಜಾನುಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ | ನಮಸ್ಯನ್—ನಮಸ್ಕರಿಸಿ
ದರು (ಪೂಜಿಸಿದರು) | ಸಖ್ಯುಃ—ಮಿತ್ರನಾದ (ನಿನ್ನ) | ನಿಮಿಷಿ—ದರ್ಶನವಾಗಲು | ರಕ್ಷಮಾಣಃ—
(ನಿನ್ನಿಂದ) ರಕ್ಷಿತರಾದ | ಸಖಾ—ಸ್ನೇಹಿತರಾದ (ದೇವತೆಗಳು) | ಸ್ವಾಃ ತನ್ತಃ—ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು |
ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಃ—(ಅನಶನಾದಿಗಳಿಂದ) ದೇಹವನ್ನು ಶೋಷಿಸಿದವರಾಗಿ | ಕೃಣ್ಣತ—(ಯಾಗಗಳನ್ನು) ಮಾಡಿದರು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನಿದ್ದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತಿಳಿದ ದೇವತೆಗಳು, ಸಪತ್ತೀಕರಾಗಿ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ,
ಜಾನುಗಳನ್ನೂ ನೀನಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಮಿತ್ರನಾದ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಕ್ಷಿತರೆಂದು ಭಾವಿಸಿದವರಾಗಿ,
ಅನಶನಾದಿದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧರಾಗಿ, ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡರು.

English Translation.

The Gods, discovering you, sat down, and with their wives paid reverential adoration to you upon their knees. Secure on beholding their friend, of being protected, your friends, the Gods, abandoned the rest of their bodies in sacrifice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಘರ್ನಾಭಿಷ್ಠವಕ್ಕಾಗಿ ಸಂಜಾನಾನಾ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಥೋತ್ತರಂ ಎಂಬ ಖಂಡದ ಸಂಜಾನಾನಾ ಉಪ ಸೀದನ್ನಭಿಜ್ಞಾ ದಶಭಿರ್ವಿಸ್ವತಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಅ. ೪-೭).

ಸಂಜಾನಾನಾ:—ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಮನುಷ್ಯರೆಂದು ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಸಾಯಣರು ದೇವಾ ವೈ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೨-೧೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉದಹರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯರೊಡಗೂಡಿ, ನಿಯಮವಾಗಿರುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನೂ ಅನಶನಾದಿನಿಯಮಗಳಿಂದ ಕೃಶವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಮಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿರುವ ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಹನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾಗಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮನುಷ್ಯರ ಪರವಾಗಿ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ತನ್ನ: ಕೃಣ್ಣತ ಸ್ವಾ:—ಎಂಬ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಕೃಣ್ಣತ ಎಂಬ ಪದವು ದುಕ್ಕೞ್ ಕರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುವ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವ ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಹನಾದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವವರಾಗಿ ವಿದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅಭಿಜ್ಞಾ—ಅಭಿಗತೇ ಜಾನುನೀ ಯಸ್ಮಿನ್ ಉಪಸದನೇ ಅಭಿಜ್ಞಾ. ಭೂಮೌ ಜಾನುನೀ ನಿಸಾತ್ಯ ಉಪಸೀದಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಾಗ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೊಣಕಾಲುಗಳನ್ನು ಊರಿ ಕೂತುಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವರು ಎಂದು ಅಭಿಜ್ಞಾ ಪದವನ್ನು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊಣಕಾಲನ್ನು ಊರಿಕೊಂಡು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಆಚ್ಯಾ ಜಾನು ದಕ್ಷಿಣತೋ ನಿಷದ್ಯೇಮಂ ಯಜ್ಞಮಭಿಗೃಣೇತ ವಿಶ್ವೇ |

(ಮ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೭).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಃ—ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶರೀರವುಳ್ಳವರೆಂದು ಸ್ತುತಿಸ್ತವಿಗಳೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಾಗ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಕೃಶವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವರೆಂದು ಸಾಯಣರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಂಜಾನಾನಾಃ—ಜ್ಞಾನವೋದನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜ್ಞಾನೋರ್ಜಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. ಕ್ರಾೃದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ. ಜಾನಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರನದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೀದನ್—ಷದ್‌ಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಶಪ್ ಸರವಾದಾಗ ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ತಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಮಸ್ಯನ್—ನಮೋವರಿವಶ್ಚಿತ್ರಜಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂಜಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ನಮಸ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಮಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಬಂದಾಗ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಆತೋ ಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜೋಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಃ—ರಿಚಿರ್ ವೀರೇಚನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಋಮಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಣ್ಣತೆ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಾದೇಶ. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ಣೋರ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಅತಾದೇಶ. ಉ ವಿಕರಣ. ಅತೋ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಒರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಮಿಷಿ—ಮಿಷ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಉಪಸರ್ಗೇಣ ಧಾತ್ವರ್ಥಃ ಬಲಾದನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗವಶದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಾರ್ಥವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಸದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನರೂಪ.

ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ರಕ್ಷ ಸಾಲನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಾನಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇಯಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ವೃತ್ತಯದಿಂದ ಶಪ್. ಅನೇಮುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಕ್ಕೆ ಮುಕಾಗಮ. ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಶಾನಚ್) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತ ಯದ್ಗುಹ್ಯಾನಿ ತ್ವೇ ಇತ್ವದಾವಿದನ್ನಿಹಿತಾ ಯಜ್ಞಿ-
ಯಾಸಃ |

ತೇಭೀ ರಕ್ಷಂತೇ ಅಮೃತಂ ಸಜೋಷಾಃ ಪಶೂನ್ಚ ಸ್ಥಾತ್ವಾನ್ಚ-
ರಥಂ ಚ ಸಾಹಿ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ರಿಃ | ಸಪ್ತ | ಯತ್ | ಗುಹ್ಯಾನಿ | ತ್ವೇ ಇತಿ | ಇತ್ | ಪದಾ | ಅನಿದನ್ |

ನಿಹಿತಾ | ಯಜ್ಞಯಾಸಃ |

ತೇಭಿಃ | ರಕ್ಷಂತೇ | ಅನ್ಯತಂ | ಸೌಜೋಷಾಃ | ಪಶೂನ್ | ಚ | ಸ್ಥಾತ್ಮಾನ್ |

ಚರಥಂ | ಚ | ಪಾಹಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತ ಏಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನಿ ಗುಹ್ಯಾನಿ ರಹಸ್ಯಾನಿ ವೇದೈಕಸಮುಧಿಗಮ್ಯಾನಿ ಯದ್ವಾನಿ ಪದಾ ಪದಾನಿ | ಪದ್ಯತೇ ಗಮ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಗ ಏಭಿರಿತಿ ವೃತ್ತತ್ವಾತ್ ಪದಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಯಜ್ಞ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತೇ ಚೈಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಔಪಾಸನಹೋಮವೈಶ್ವದೇವಾದಯಃ ಸಪ್ತ ಪಾಕಯಜ್ಞಾಃ | ಅಗ್ನಾಶ್ವ-
ಧೇಯದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಯಃ ಸಪ್ತ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಾಃ | ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಾತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೋಮಾದಯಃ ಸಪ್ತ ಸೋಮಯಜ್ಞಾಃ | ಏವಮೇಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನಿ ಯಜ್ಞಲಕ್ಷಣಾನಿ ಪದಾನಿ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವೇ ಇತ್ ತ್ವಯ್ಯೇವ ನಿಹಿತಾ ಸ್ಥಾಪಿತಾನಿ | ತೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ತ್ವತ್ಪ್ರಧಾನತ್ವಾತ್ | ನ ಹ್ಯಗ್ನಿಮಂತರೇಣ ಯಾಗಾ ಅನುಷ್ಠಾತುಂ ಶಕ್ಯಂತೇ | ಯಜ್ಞಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾ ಅರ್ಥಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವೈದುಷ್ಯಾದಿ-
ಭಿರಧಿಕಾರಹೇತುಭಿರ್ಯುಕ್ತಾಃ | ತಥಾ ಚೋಕ್ತಂ | ಅರ್ಥೀ ಸಮರ್ಥೋ ವಿದ್ವಾನ್ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಾಪರ್ಯು-
ದಸ್ತಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕಾರೀತಿ | ಏವಂವಿಧಲಕ್ಷಣೋಪೇತಾ ಯಜಮಾನಾಸ್ತಾನಿ ಪದಾನ್ಯನಿದನ್ | ಅಲಭಂತ | ಲಬ್ಧ್ವಾ ಚ ತೇಭಿರ್ಯಜ್ಞಲಕ್ಷಣೈಃ ಪಶೈರನ್ಯತಮುರಣಧರ್ಮಾಣಿ ತ್ವಾಂ ರಕ್ಷಂತೇ | ಪಾಲಯಂತಿ | ಯಜಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸಜೋಷಾಸ್ತೈರ್ಯಜಮಾನೈಃ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿತ್ವಂ ಪಶೂನ್ ಗವಾಶ್ವಾದಿಪಶೂಂಶ್ಚ ಸ್ಥಾತ್ಮಾನ್ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಸ್ಥಾವರಾಣಿ ಚರಥಂ ಸಶುವ್ಯತಿರಿಕ್ತಮನ್ಯದ್ಯತ್ಪ್ರಾಣಿಜಾತಮಸ್ತಿ ತಚ್ಚ ಪಾಹಿ | ರಕ್ಷ | ತೇಷು ಹಿ ರಕ್ಷಿತೇಷು ತ್ವದೀಯಾ ಯಾಗಾಃ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂತೇ ನಾನ್ಯಥಾ | ಅತಸ್ತ್ವಮೇವಮುಚ್ಯಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯತ್ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವಿಭಕ್ತೀರ್ಲುಕ್ | ಗುಹ್ಯಾನಿ | ಗುಹಾಯಾಂ ಭವಾನಿ | ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ವೇ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷದೇಶಃ | ಅನಿದನ್ | ವಿದ್ವಾ ಲಾಭೇ | ಲುಜಾ ಲೃದಿತ್ವಾದಜ್ | ಪಶೂನ್ ಸ್ಥಾತ್ಮಾನ್ | ಉಭಯತ್ರೋಭಯಥಕ್ಷುಃ | ಪಾ. ಲ-೩-೮ | ಇತ್ಯುಭಯಥಾಭಾವಾನ್ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದವರು (ಅಧಿಕಾರಿಗಳು) | ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತ—ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ, (ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯಾದಿ) | ಗುಹ್ಯಾನಿ—ರಹಸ್ಯವಾದ (ವೇದದಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ) | ಯೇತ್—ಯಾವ | ಪದಾ—ಯಜ್ಞಗಳನೆಯೋ (ಅವುಗಳನ್ನು) | ತ್ವೇ ಇತ್—ನಿನ್ನಲ್ಲೇ | ನಿಹಿತಾ—ಸ್ಥಾಪಿತವನ್ನಾಗಿ (ಅಚರಿಸಬೇಕಾದವುಗಳನ್ನಾಗಿ) | ಅವಿದೇ—ತಿಳಿದರು | ತೇಭಿಃ—ಆ ಯಾಗಗಳಿಂದ | ಅಮೃತಂ—ಅಮರನಾದ (ನಿನ್ನನ್ನು) | ರಕ್ಷಂತೇ—ಪಾಲಿಸುತ್ತಾರೆ (ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ) | ಸಜೋಷಾಃ—ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ (ನೀನು) | ಪಶೂನ್—ಗೋವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ | ಸ್ಥಾತ್ಯನ್ ಚ—ಸ್ಥಾವರ ನಾದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ | ಚರಥಂ ಚ—ಚರನಾದ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ | ಸಾಹಿ—ಕಾಪಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ರಹಸ್ಯವಾದ ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯಾದಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಯಾಗಗಳನ್ನೂ ನಿನ್ನಲ್ಲೇ ಅಚರಿಸಬೇಕಾದವುಗಳನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು, ಅಮರನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಆ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ನೀನು, (ಅವರ) ಗೋವುಗಳು, ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಪಶುಗಳನ್ನೂ (ಯಾಗ ಸಾಧನಗಳಾದುದರಿಂದ) ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

(Devout men), competent to offer sacrifices, have known the thrice seven mystic rites comprised in you, and with them, worshipped you. do you, therefore, with like affection, protect their cattle, and all that (belongs to them), moveable or stationary.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತಗುಹ್ಯಾನಿ ಪದಾನಿ—ಪದ್ಯತೇ ಗಮ್ಯತೇ ಸ್ವರ್ಗ ಏಭಿರಿತಿ ಪದಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಯಜ್ಞಾ ಉಚ್ಯಂತೆ | ಇವುಗಳ ಅಚರಣೆಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವು ಹೊಂದಲ್ಪಡುವಕಾರಣ ಪದಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞವಾಚಿಯಾಗಿರುವುದು. ಔಪಾಸನಹೋಮ ವೈಶ್ವದೇವ ಇನೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಸಾಕಯಜ್ಞಗಳು, ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಎಂಬ ಇನೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಏಳು ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳು, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಎಂಬ ಇನೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಆಗುವುವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಚರಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ಇಲ್ಲದೇ ಆಗದಿರುವ ಕಾರಣ ಅಗ್ನಿಯಸ್ಥಾನಗಳಾಗಿ ಇವುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವರಿಂದ ವೇದಮಾತ್ರ ದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳಾಗಿ ಇರುವುವು.

ಯಜ್ಞಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಃ | ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸರಿಯಾದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುವವರು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಸದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಯಾಚನೆಮಾಡಿಯಾದರೂ ಸಿದ್ಧಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು, ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು, ಯಜ್ಞದ ಅಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಈ ಮೂರುವಿಧ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವರು. **ಅರ್ಥೀ ಸಮರ್ಥೋ ವಿವ್ವಾಃ ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಾಪರ್ಯುದತ್ತಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಾಧಿಕಾರೀ** ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಯಜ್ಞಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ವಿವೇಚನೆಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುವ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವರು.

ಸಜೋಷಾಃ ಸ್ಥಾತ್ವಾ ಚಿರಥಂ ಚಿ ಸಾರಿ—ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿರುವ ಪ್ರೀತಿಗನುಸಾರವಾದ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಯಜಮಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು—**ಸಜೋಷಾಃ** ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಸ್ಥಾವರರೂಪವಾಗಿರುವ ಮತ್ತು ಜಂಗಮ (ಚರ) ಪ್ರಾಣಿಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಧನವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ರಕ್ಷಿಸದಿದ್ದರೆ ಯಾಗಾದಿಗಳು ನೆರವೇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಅವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮ—

ತ್ರೀ ಸಪ್ತ ಯದ್ ಗುಹ್ಯಾನಿ ಸದಾನಿ—ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ದೇವತೆಗಳು—ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಗುಡವಾಗಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಈ ಇತಿಹಾಸವು ಇಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಪಂಕ್ತಿ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಛಂದಸ್ಸೂ ಬ್ರಾಹ್ಮ, ದೇವ, ಆರ್ಷ, ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುವು. ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣ, ನ್ಯೂನ, ಅಧಿಕ, ಎಂಬ ಭೇದಗಳಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ವಿಧಗಳಾಗುವುವು. ಪೂರ್ಣವೆಂದರೆ, ಆಯಾಯ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮರ್ಯಾದೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವವು ಕಡಿಮೆಯಾದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಇರುವವು ನ್ಯೂನವೆನಿಸಿರುವವು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮರ್ಯಾದೆ ಗಿಂತ ಮೀರಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು ಅಧಿಕವೆನಿಸಿರುವವು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು ಇದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು. ಒಂದು ಅಕ್ಷರವು ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ **ನಿಚೈತ್ ಗಾಯತ್ರೀ** ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾದಾಗ **ವಿರಾಡ್ ಗಾಯತ್ರೀ** ಎನಿಸಿರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಒಂದು ಅಕ್ಷರವು ಅಧಿಕವಾದಾಗ **ಭೂರಿಕ್ ಗಾಯತ್ರೀ** ಎನಿಸಿರುವುದು. ಎರಡು ಅಕ್ಷರವು ಅಧಿಕವಾದಾಗ **ಸ್ವರಾಡ್ ಗಾಯತ್ರೀ** ಎನಿಸಿರುವುದು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅಕ್ಷರಗಳ ನ್ಯೂನಾಧಿಕಭಾವವು ಉಂಟಾದಾಗ ನಿಚೈತ್, ವಿರಾಟ್, ಭೂರಿಕ್, ಸ್ವರಾಟ್ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಮಾತರಗಳು ಬಂದರೂ ತನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ—

ನ ನಾ ಏಕೇನಾಕ್ಷರೇಣ ಭಂದಾಂಸಿ ನಿಯಂತಿ ನ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ

(ಅ. ಬ್ರಾ. ೧-೧)

ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಕೆಲವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇರುವುವು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ವಿಚಾರಗಳಾಗಿ ಇರುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಎಣಿಕೆಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳ ನ್ಯೂನಾಧಿಕಭಾವ ದಿಂದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಆಗಲು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು ಇದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತ ಪದಾನಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. **ಯಜ್ಞಯಾಸಃ**—ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹರಾದ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನದ ಬಲದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಗೂಢವಾಗಿ ಇರಿಸಿದ್ದ ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಗುಣಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣ ಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದನಂತರ ಅವರು ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದರು ಅಂದರೆ ಆಯಾಯ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳು ಮರೆತುಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ರಕ್ಷಣವೆಂದು ಉಪಚರಿಸಲಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಸ್ಥಿರಚರಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಧನವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೂಡ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸಮನಾದ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪದಾ—ನಪುಂಸಕ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗ್ಗೆ ಲೋಪ.

ಯತ್—ಯಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಸರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್.

ಗುಹ್ಯಾನಿ—ಗುಹ್ಯಾಣಾಂ ಭವಾನಿ ಗುಹ್ಯಾನಿ. ಭವೇ ಭಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೦) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿ** ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಹ್ಯಾ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬಹುವಚನರೂಪ. **ಯತೋಽನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತ್ವೇ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದ. ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನ ಸರವಾದಾಗ ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾದೇಶ. **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೇ ಆದೇಶ. **ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. **ಅತೋ ಗುಣೇ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರರೂಪ.

ಅವಿದನ್—ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಧಾತುವು ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. ಇದು ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ

ಲಘೂಪಧೇಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರ ಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಯ ಅರ್ಹಾಣಿ ಯಜ್ಞಯಾನಿ. ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ **ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಿಷಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅಯನೇಯಾ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಯಜ್ಞಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ಅಜ್ಞ ಸೇರಸುಕ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ತೇಭಿಃ—ತಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿನ್ ಪರವಾದಾಗ **ತೈದಾದೀನಾಮಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ತ್. **ನಾ ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಏಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಬಹುವಚನೇ ರುಲೈತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ತ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ರಕ್ಷಂತೇ—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ಲಟಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಶೂನ್, ಸ್ಥಾತ್ಯನ್—ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮುಂದೆ ಚಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **ನಶ್ಚವ್ಯಪ್ರಶಾನ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ **ಉಭಯೇಥಕ್ಷುಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಚರಥಂ—ಚರ ಗತಿ ಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪಾಹಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಞ್ಞಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. **ಸೇರ್ಹ್ಯಸಿಚ್ಛ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ॒ದ್ವಾ॑ ಅ॒ಗ್ನೇ॑ ವ॒ಯುನಾ॑ನಿ ಕ್ವಿ॒ತೀ॒ನಾಂ॑ ವ್ಯಾ॒ನು॒ಷ॒ಕ್ಪುರು॑ಧೋ

ಜೀ॒ವಸೇ॑ ಧಾಃ |

ಅಂತರ್ವಿದ್ವಾನ್ ಅಧ್ವನೋ ದೇವಯಾನಾನತಂದ್ರೋ ದೂತೋ
ಅಭವೋ ಹವಿರ್ವಾಟ್ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿದ್ವಾನ್ | ಅಗ್ನೇ | ವಯುನಾನಿ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ | ವಿ | ಅನುಷಕ್ | ಶುರುಧಃ |
ಜೀವಸೇ | ಧಾಃ |

ಅಂತಃ | ವಿದ್ವಾನ್ | ಅಧ್ವನಃ | ದೇವ | ಯಾನಾನ್ | ಅತಂದ್ರಃ | ದೂತಃ |
ಅಭವಃ | ಹವಿಃ | ವಾಟ್ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವಯುನಾನಿ | ಜ್ಞಾನನಾಮೈತತ್ ಇಹ ತು ಜ್ಞಾತವ್ಯೇ ವರ್ತತೇ | ಸರ್ವಾಣಿ
ಜ್ಞಾತವ್ಯಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಜಾನಂಸ್ತುಂ ಕ್ಷೀತೀನಾಂ ಯಜಮಾನಲಕ್ಷಣಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಜೀವಸೇ
ಜೀವಿತುಂ ಶುರುಧಃ ಹೃದ್ರೂಪಸ್ಯ ಶೋಕಸ್ಯ ರೋಧಯಿತ್ರೀರಿಷೋಽನ್ನಾನ್ಯಾನುಷಕ್ ಅನುಷಕ್ತಂ
ಸಂತತಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ವಿ ಧಾಃ | ವಿಧೇಹಿ | ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಯಜಮಾನಾನನ್ನಸಮ್ಪ-
ದ್ವಾನ್ಯತ್ವಾನಂತರಂ ಹವಿರ್ವಾಟ್ ತೈರ್ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರತ್ತಂ ಹವಿರ್ವಹನ್ನೂತೋಽಭವಃ | ದೇವಾನಾಂ
ದೂತೋ ಭವಸಿ | ಕೀದೃಶಸ್ತುಂ | ಅಂತರ್ವಿದ್ವಾನ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮುಖ್ಯೇ ಜಾನನ್ | ಕಿಂ
ಜಾನನ್ | ಅಧ್ವನೋ ಮಾರ್ಗಾನ್ | ಕೀದೃಶಾನ್ | ದೇವಯಾನಾನ್ | ದೇವಾ ಯೈರ್ಮಾರ್ಗೈರ್ಯಾಂತಿ
ಗಚ್ಛಂತಿ ತಾಂಜ್ಞಾನಂತಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತಂದ್ರಃ ಪುನರ್ಹವಿರ್ವಹನೇಽಪ್ಯನಲಸಃ || ವಯುನಾನಿ | ಅಜ
ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ | ಅಜಿಯಮಿಶೀರ್ಜ್ಯಭ್ಯಶ್ಚ | ಉ. ೩-೬೦ | ಇತಿ ಕರ್ಮಣ್ಯುನಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅಜೀ-
ವ್ಯಃ ಘೃಣಾಪೋಃ | ಸಾ. ೨-೪-೫೬ | ಇತಿ ವೀಭಾವಃ | ಕ್ಷೀತೀನಾಂ | ಕ್ಷಿಯಂತಿನ್ನಿವಸಂತೀತಿ ಕ್ಷಿತಯೋ
ಮನುಷ್ಯಾಃ | ಕ್ಷಿಚ್ಕ್ವಾ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕರ್ತರಿ ಕ್ಷಿಚ್ | ಅಂತೋದಾತ್ತಾದ್ಧ್ವಾಂತಾತ್ಕ್ಷಿತಿ-
ಶಬ್ದಾದುತ್ತರಸ್ಯ ನಾಮೋ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶುರುಧಃ | ಶುಚಿಂ ರುಂಧಂತೀತಿ
ಶುರುಧಃ | ಕ್ಷಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ಷಿಪ್ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾಂತ್ಯಲೋಪಃ | ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾತ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಯುನಾನಿ—ಜ್ಞಾತವ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ | ವಿದ್ವಾನ್—ತಿಳಿದ (ನೀನು) ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—(ಯಜಮಾನರ) ಪ್ರಜೆಗಳ | ಜೀವಸೇ—ಜೀವಧಾರಣಮಾಡಲು | ಶುರುಧಃ—ಹಸಿವೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ (ಅನ್ನಗಳನ್ನು) | ಅನುಷ್ಠ್—ಸಂತತವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ | ವಿಧಾಃ—ಮಾಡು | ದೇವಯಾನಾನ್—ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ | ಅಧ್ವನಃ—ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು | ಅಂತರ್ವಿದ್ವಾನ್—ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ ತಿಳಿದವನಾಗಿ | ಅತಂದ್ರಃ—(ಹವಿರ್ವಹನದಲ್ಲಿ) ಅಲಸಿಕೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ | ಹವಿರ್ವಾಟ್—(ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವ | ದೂತಃ—ದೂತನು | ಅಭವಃ—ಆಗುತ್ತೀ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಯಾಗ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪ್ರಜೆಗಳ ಹಸಿವು ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನ್ನವನ್ನು ಸಂತತವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು. (ಅನಂತರ) ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳ ಮಧ್ಯೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು (ಜಿನ್ನಾಗಿ) ತಿಳಿದಿರುವ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಜಾಗೃತನಾಗಿರುವ ನೀನು, (ಆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ದತ್ತವಾದ) ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ದುಕೊಡುವ ದೂತನಾಗು.

English Translation.

Agni, you are cognizant of all things to be known, ever provide for the subsistence of men, grief-alleviating (food); so shall you be the diligent bearer of oblations, and messenger of the Gods, knowing the paths between (earth and heaven), by which they travel.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಯುನಾನಿ—ವಯುನ ಶಬ್ದವು ಕೇತಃ, ಕೇತುಃ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾವ-ಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾತವ್ಯ, ಅಥವಾ ಜ್ಞೇಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ತ್ವದ್ಭಕ್ತಿರೂಪಾಣಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಭಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನಗಳು ಎಂದು ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿವಿವರಣೆಯು.

ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—ಕ್ಷೀತಿಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೫) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು—ಮನುಷ್ಯಃ, ನರಃ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೮) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಶುರುಧಃ—ಶುರುಧಃ ಅಪೋ ಭವಂತಿ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.—

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯತಸ್ಯ ಧೀತಿವ್ಯಜಿನಾನಿ ಹಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೨೩-೮.)

ಎಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೬-೧೬) ಶುರುಧಃ ಎಂದರೆ ನೀರುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ದೇವಯಾನಾನ್—ದೇವಾಃ ಯೈಃ ಮಾರ್ಗೈಃ ಗಚ್ಛಂತಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳು—ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಗೆ ಹಸಿವೆಯು ಆಗದಿರುವಂತೆ, ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೊಡು. ಅದರಿಂದ ಅವರು ದೇವತೆಗಳ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾಗಿರುವ ನೀನು ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಾರಿತನವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಕೆಲಸಮಾಡು ಎಂದು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

॥ ಪಾಕಪಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಿದ್ವಾನ್ ಅಗ್ನೇ—ದೀರ್ಘಾದತಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. **ಅತೋಽತಿ ನಿತ್ಯಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವ.

ವಯುನಾನಿ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಿ ಯಮಿ ಶೀರ್ಷಭೃಶ್ಚ (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರನಾದಾಗ ಅಜೇವ್ಯಘಾಘಪೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೬) ಘಾಘ, ಅಪ್ ಈ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪರನಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ವೀಭಾವ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೀಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ವಯುನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷೀತೀನಾಂ—ಕ್ಷೀಯಂತಿ ನಿವಸಂತಿ ಇತಿ ಕ್ಷಿತಯೋ ನುನುಷ್ಯಾಃ. ಕ್ಷೀ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋ ಧಾತು. **ಕ್ವಿಚ್ ಕ್ವಾಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಸ್ಮಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ನಾಮಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಾಮ್ ಬಂದುದರಿಂದ ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಅದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶುರುಧಃ—ಶುಜಂ ರುಂಧಂತಿ ಇತಿ ಶುರುಧಃ ರುಧಿರ್ ಆವರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ (ಶುಚ್) ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುರುಧ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಸದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃನ್ಮೇ ಜಂತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಜಂತವಾದ ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ನುಧ್ಯನುಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಚಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾಭೂಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಂದ್ರಃ—ನ ತಂದ್ರಃ ಅತಂದ್ರಃ. ನಜ್‌ತತ್ಪರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ತತ್ಪರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ— (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹವಿರ್ವಾಟ್—ಹವಿಃ ವಹತಿ ಇತಿ ಹವಿರ್ವಾಟ್. ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಹತ್ತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಛತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೆ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಕೃದುತ್ಪರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ್ವಾಧ್ಯೋ ದಿವ ಆ ಸವ್ತ ಯಹ್ವೀ ರಾಯೋ ದುರೋ ವ್ಯೃತಜ್ಞಾ

ಅಜಾನನ್ |

ವಿದದ್ಗವ್ಯಂ ಸರಮಾ ದೃಷ್ಟಮೂರ್ವಂ ಯೇನಾ ನು ಕಂ

ಮಾನುಷೀ ಭೋಜತೇ ವಿಟ್ || ೮ ||

|| ಸದಸಾಶಃ ||

ಸುಽ ಅಧ್ಯಃ | ದಿವಃ | ಆ | ಸಪ್ತ | ಯಹ್ವೀಃ | ರಾಯಃ | ದುರಃ | ವಿ |
 ಋತಽ ಜ್ಞಾಃ | ಅಜಾನನ್ |

ವಿದತ್ | ಗವ್ಯಂ | ಸರಮಾ | ದೃಷ್ಟಂ | ಊರ್ವಂ | ಯೇನ | ನು | ಕಂ |
 ಮಾನುಷೀ | ಭೋಜತೇ | ವಿಟ್ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ವಾಧ್ಯಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಯುಕ್ತಾ ಯಹ್ವೀರ್ಯಹ್ವೀ ಮಹತ್ಯಃ ಸಪ್ತ ಗಂಗಾದ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ
 ನದ್ಯೋ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಗತ್ಯ ಭೂಮ್ಯಾಂ ಪ್ರವಹಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಈದೃಗ್ವಿಧಾ
 ನದ್ಯಸ್ತುಯಾ ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ | ಅಗ್ನಾ ಹೋಮೇ ಸತಿ ಹಿ ತೇನ ತೃಪ್ತಃ ಸೂರ್ಯೋ ವೃಷ್ಟಿಂ ಕರೋತಿ |
 ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಸ್ತುತಿಃ ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಾ | ಅತೋ ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾಗ್ನಿರೇವ ನದೀಃ ಕರೋತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ |
 ತಥಾ ಋತಜ್ಞಾ ಋತಂ ಯಜ್ಞಂ ಜಾನಂತೋಽಂಗಿರಸೋ ರಾಯೋ ವಲನಾಮ್ನಾಸುರೇಣಾಪಹೃತಸ್ಯ-
 ಗೋರೂಪಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ದುರೋ ದ್ವಾರಾಣಿ ಗಮನಮಾರ್ಗಾನಜಾನನ್ | ತ್ವಯಾ ಜ್ಞಾತವಂತಃ |
 ತ್ವತ್ಸಾಧ್ಯೇನ ಯಾಗೇನ ಪ್ರೀತ ಇಂದ್ರೋ ಗವಾಮನ್ವೇಷಣಾಯ ಸರಮಾಂ ನಾಮ ದೇವಶುನೀಂ
 ಪ್ರೇಷಿತವಾನ್ | ಸಾ ಚ ಸರಮಾ ಗವಾಂ ಸ್ಥಾನಮವಗತ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ನೃವೇದಯತ್ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ ತಾನಂಗಿ-
 ರಸೋ ಗಾಃ ಪ್ರಾಪಯತ್ | ಅತಃ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ತ್ವಮೇವ ಕೃತವಾನ್ | ಅಂಗಿರೋಭ್ಯಃ ಸಕಾಶಾದ್ಗವ್ಯಂ
 ಗವಿ ಭವಂ ದೃಷ್ಟಂ ಸ್ಥೂಲಂ | ಬಹುಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂವಿಧಂ ಪಯೋಲಕ್ಷಣಮೂರ್ವಮುನ್ನಂ
 ಸರಮಾ ದೇವಶುನೀ ವಿದತ್ | ಅಲಭತಃ | ಕಮಿತ್ಯೇತತ್ಪಾದಪೂರಣಂ | ಯೇನ ನು ಯೇನ ಹಿ ಗವ್ಯೇನ
 ಮಾನುಷೀ ವಿಟ್ ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೀ ಪ್ರಜಾ ಭೋಜತೇ ಇದಾನೀಂ ಭುಂಕ್ತೇ | ತದ್ಗವ್ಯಮಪಿ
 ಪರಂಪರಯಾಗ್ನಿರೇವ ಕರೋತಿ || ಸ್ವಾಧ್ಯಃ | ಸುಅಜ್ ಪೂರ್ವಾದ್ಧೀಶಬ್ದಜ್ಜಸ್ಯೇರನೇಕಾಚೇ ಇತಿ
 ಯೇಣಾದೇಶಃ | ಯಹ್ವೀಃ | ನಾ ಭಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಗವ್ಯಂ | ಸರ್ವತ್ರ ಗೋರ-
 ಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಸಂಗೇ ಯದ್ವತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಮಿತಿ ಭಾವಾರ್ಥೇ ಯತ್ | ಊರ್ವಂ | ಉರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ |
 ಊರ್ವತಿ ಪ್ತುಧಂ ಹಿನಸ್ತೀತ್ಯೂರ್ವಮುನ್ನಂ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ಭೋಜತೇ | ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವ-
 ಹಾರಯೋಃ | ತ್ವನಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಸಿ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕರ್ಮಯುಕ್ತರಾದ | ಯಜ್ಞೇ—ದೊಡ್ಡದಾದ | ಸಪ್ತ—ಏಳು (ಗಂಗಾನದಿಗಳು) | ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ (ಬಂದು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ) | ಋತೇಜ್ಞಾ—ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು (ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು) ತಿಳಿದ (ಅಂಗಿರಸರು) | ರಾಯಃ—(ವಲನಿಂದಸಹೃತನಾದ ಗೋರೂಪನಾದ) ಧನದ | ದುರಃ—ದ್ವಾರಗಳನ್ನು (ಗಮನ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು) | ಅಜಾನನ್—ತಿಳಿದರು | ಯೇನ ನು—ಯಾವ (ಗೋಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ತ್ರೀರದಿಂದ) | ಮಾನುಷೀ ವಿಶ್ವ—ಮನುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರಜೆಯು | ಭೂಜತೇ—(ಈಗಲೂ) ಭುಜಿಸುತ್ತಾರೋ | ತಂ—ಅಂತಹ | ಗವ್ಯಂ—ಗೋವಿನಲ್ಲಿರುವ | ದೃಷ್ಟಂ—ಸ್ಥೂಲವಾದ (ಹೆಚ್ಚಾದ) | ಊರ್ವಂ—(ಪಯೋರೂಪವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು | ಸರಮಾ—ದೇವಶುನಿಯು | ವಿದತ್—ಹೊಂದಿತು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನಿಂದಲೇ, ಗಂಗಾದಿ ಸಪ್ತಮಹಾನದಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುತ್ತಿವೆ. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ, ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ಅಂಗಿರಸರು (ವಲನಿಂದಸಹೃತನಾದ) ಗೋವುಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿದರು. ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ದೇವಶುನಿಯಾನ ಸರಮೆಯು ಗೋಸ್ತ್ರೀರವನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಮತ್ತು ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಪ್ರಜೆಗಳು ಗೋಸ್ತ್ರೀರವನ್ನು ಪಡೆದು ಪುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The seven pure rivers that flow from heaven (are directed, Agni, by you ; the priests), skilled in sacrifices, knew the doors of the (cave where) the treasure, (their cattle), were concealed ; for you Sarama discovered the abundant milk of the cows with which man, the progeny of Manu still is nourished.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯಜ್ಞೇ—ಅವನೆಯೇ, ಯಜ್ಞೇ—ಎಂಬ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನದಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಹತ್, ಬ್ರಹ್ಮ—ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮಹನ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ತಾದವುಗಳೆಂದೂ ಅರ್ಥವು ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವು ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ನಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಧದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಗಂಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಯಜ್ಞ

ಮಾಡುವವರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಹುತಿಗಳು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ತಲಪುವವು. ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯೂ ಅದರಿಂದ ಅನ್ನವೂ, ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು—

ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಸ್ತಾಹುತಿಸ್ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ |

ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿನಚನವು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಲೋಕದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ವೃಷ್ಟಿ, ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹಗಳು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು.

ಋತಜ್ಞಾಃ—ರಾಯಃ—ದುರಃ—ಅಜಾನ್—ಋತಜ್ಞ ಶಬ್ದವು—

ಉದೀರತಾಮನವರ ಉತ್ಪರಾಸ ಉನ್ಮಥ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ಅಸುಂ ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಋತಜ್ಞಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ ಹವೇಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ನಿ. ೧೧-೧೯) ಋತ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು (ನಿ. ೨-೨೪).

ನ ಯಾತವ ಇಂದ್ರ ಜೂಜುವುನೋ ನ ವಂದನಾ ಶವಿಷ್ಠ ವೇದ್ಯಾಭಿಃ |

ಸ ಶರ್ಥದಯೋ ವೀಷುಣಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ಮಾ ಶಿಶ್ವದೇವಾಃ ಅಪಿ ಗುರ್ಯುತಂ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩-೩-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿರುವ ಋತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ನಿ. ೪-೧೯) ಸತ್ಯಂ ನಾ ಯಜ್ಞಂ ನಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಋತಜ್ಞ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು, ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ರಾಯಃ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧನಸ್ಯ=ದ್ರವ್ಯದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು—

ಪರಿಷದ್ಯಂ ಹ್ಯರಣಸ್ಯ ರೇಕ್ಷೋ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರಾಯಃ ಪತಯಃ ಸ್ಯಾಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೬-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ರೈ ಶಬ್ದವು ಧನವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು (ನಿ. ೩-೩) ಉದಾಹರಿಸುವರು. ಮತ್ತು—

ಈಷೀರೇಣ ತೇ ಮನಸಾ ಸುತಸ್ಯ ಭಕ್ಷೀಮಹಿ ಪಿತ್ರೈಸ್ಯೇವ ರಾಯಃ |

ಸೋಮ ರಾರ್ಜ ಪ್ರಾಣ ಆಯೋಷಿ ತಾರೀರಹಾನೀವ ಸೂರ್ಯೋ ನಾಸರಾಣಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೧೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿಯೂ ರಾಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧನವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು (ನಿ. ೪-೭) ಉದಹರಿಸುವರು. ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಇರುವ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳ ಗೋರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು ವಲನೆಂಬ ಅಸುರನು

ಅಪಹರಿಸಿದಾಗ ಆ ಅಸುರನಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು (ತಿರಿಗಿ) ಪುನಃ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾಗಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಲಾಸುರನು ಇರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳ ನಾಯಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಸರಮೆಯು ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳ ಗೋವುಗಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಂಡ ಹಿಡಿದು ತಿಳಿಸಿತು. ಇಂದ್ರನು ವಲಾಸುರನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳ ಧನವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಆ ಋಷಿಗಳು ಸರಮೆಗೆ ಹಾಲು ಮೊಸರು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಸಿದರು.

ದೃಷ್ಟೆಂ—ದೃಢ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ನೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವ ಇವ ಸಪ್ರಥೇ ಕಾಮೋ ಅಸ್ಮೇ ತಮಾ ಪೈಣ ವಸುಸತೇ ವಸೂನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೦-೧೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉರ್ವ ಶಬ್ದವು (ನಿ ೬-೭) ಅಗ್ನಿವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಸಾಯಣರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಯೋಲಕ್ಷಣಂ ಅನ್ನಂ ಗೋವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಹಾಲು ಮೊದಲಾದ ತಿನ್ನುವ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಉರ್ವತಿ ಹೃದಂ ಹಿನಸ್ತಿ ಇತಿ ಉರ್ವಂ ಅನ್ನಂ—ಹಸಿವೆಯನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಪದಾರ್ಥವು. ಎಂದು ಉರ್ವಶಬ್ದಾರ್ಥ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು—

ಯಂತಾರೋ ಯೇ ಮಘವಾನೋ ಜನಾನಾಮೂರ್ವಾಸ್ತಯಂತೆ ಗೋನಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೧೬-೭)

ತ ಏತಮೂರ್ವಂ ನಿ ಭಜಂತೆ ಗೋನಾಮುಘೈತದ್ವಚಃ ಪಣಯೋ ವಮುನ್ನಿತ್ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೧೦೮-೮)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶಬ್ದವು ಸಮೂಹ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗವ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದಮೊಡನೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಗವ್ಯಂ ಉರ್ವಂ ಗೋ ಸಮೂಹವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳ ಮತ್ತು ದೇವಗೋವುಗಳ ಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ವಾಧ್ಯಾಃ-ಮಂಗಳಕರವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ದಿವಃ ಆ ಸಪ್ತ ಯಹ್ನೀಃ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ, ಧನವು ಲಭಿಸುವ ಉಪಾಯಗಳನ್ನೂ, ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಅವರು ಜೀವಂತರಾಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಜ್ಞಾನವಂತರಾಗಿ ಸುಖವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸಿ ಮರಣದನಂತರ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದರು. ಮನುಷ್ಯರು ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವದೂ ದೇವಗೋವುಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ದೇವಗೋವುಗಳು ಕಾಮಧೇನುಗಳಾಗಿ ಈ ಲೋಕದ ಗೋವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ವಾಧ್ಯಾಸಃ—ಸು, ಅಜ್ಞ ಉಪಸರ್ಗ. ಧೈರ್ಯ ಚಿಂತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಧ್ಯಾಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ಸು ಅಜ್ಞ ಪೂರ್ವಕ ಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಹ್ನೀಃ—ಯಹ್ನೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಾಯೀಃ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಪಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ ಊಡಿದಂ ಸದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಋತಜ್ಞಾಃ—ಋತಂ ಜಾನಂತಿ ಇತಿ ಋತಜ್ಞಾಃ. ಜ್ಞಾ ಅವಜೋಧನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಜಾನನ್—ಜ್ಞಾ ಅವಜೋಧನೇ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಞಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಲೋಪ. **ಕ್ರಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. **ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ. **ಶ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿದತ್—ವಿದಲ್ಯ ಲಾಭೇ. ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಪುಷಾದಿಭ್ಯುತಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಲಿಗೆ ಅಜಾದೇಶ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಗವ್ಯಂ—ಗನಿ ಭವಂ, ಗವ್ಯಂ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಗೋರಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಸಂಗೇ ಯದ್ವಕ್ತವ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ನಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ. **ಯತೋನಾವಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರ್ವಂ—ಉರ್ವಿ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಉರ್ವತಿ ಕ್ಷುಧಂ ಹಿಂಸ್ರಿ ಇತಿ ಉರ್ವ ಮನ್ನಂ. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಂದಿಗ್ರಹ ಪಚಾದಿಭ್ಯೋ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರೇಘಾಂತ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಮಾನುಷೀ—ಮನೋರ್ಜಾತಾವಾಂಶುತ್ವಾಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಮುಕಾಗಮ. ಇತಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದ್ವಿತೀಷ್ವಚಾ— ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಿಡ್ವಾಣಿಚ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೋಜತೇ—ಭುಜ ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೇಃ ಧಾತು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭುಜೋಽನ- ವನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಶ್ವಮಿಗೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ ಯೇನ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಆ ಯೇ ವಿಶ್ವಾ ಸ್ವಪತ್ಯಾನಿ ತಸ್ಥಃ ಕೃಣ್ವಾನಾಸೋ ಅಮೃತತ್ವಾ-

ಯ ಗಾತುಂ |

ಮಹ್ನಾ ಮಹದ್ಭಿಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿ ತಸ್ಯೇ ಮಾತಾ ಪುತ್ರೈರದಿತಿ-

ರ್ಧಾಯಸೇ ವೇಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಯೇ | ವಿಶ್ವಾ | ಸು | ಅಸತ್ಯಾನಿ | ತಸ್ಥುಃ | ಕೃಣ್ವಾನಾಸಃ | ಅಮೃತ-
ತ್ವಾಯ | ಗಾತುಂ |

ಮಹ್ನಾ | ಮಹತ್ ಭಿಃ | ಪೃಥಿವೀ | ವಿ | ತಸ್ಥೇ | ಮಾತಾ | ಪುತ್ರೈಃ |
ಅದಿತಿಃ | ಧಾಯಸೇ | ವೇರಿತಿ ವೇಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯ ಆದಿತ್ಯಾ ಅಮೃತತ್ವಾಯಾನುರಣತ್ವಸಿದ್ಧಯೇ ಗಾತುಂ ಮಾರ್ಗಮುಪಾಯಂ ಕೃಣ್ವಾನಾಸಃ
ಕುರ್ವಾಣಾಃ ಸಂತೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿಶ್ವಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ವಸತ್ಯಾನಿ ಶೋಭನಾನ್ಯಸತನಹೇತುಭೂತಾನಿ
ಚತುರ್ದಶರಾತ್ರಷಟ್ತ್ರಿಂಶದ್ರಾತ್ರಾದಿತ್ಯಾನಾಮಯನಾದೀನಿ ಕುರ್ವಾಣಾ ತಸ್ಥುಃ ಅಸ್ಥಿತವಂತಃ | ಕೃತ-
ವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ಆದಿತ್ಯಾ ಅಕಾಮಯಂತ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಿಯಾ-
ಮೇತೀತಿ | ತ ಏತಗ್ಂ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶದ್ರಾತ್ರಮಸತ್ಯನ್ ತಮಾಹರನ್ ತೇನಾಯಜಂತೇತಿ ಚ | ತೈ. ಸಂ.
೭-೪-೭-೧ | ಮಹದ್ಭಿರನುಷ್ಠಾನೇನ ಮಹಾನುಭಾವೈಸ್ತೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ಸಹಿತಾ ಮಾತಾ ಜನಯಿತ್ವೈದಿತಿರ-
ದೀನಾ ಪೃಥಿವೀ ಧಾಯಸೇ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ಧಾರಣಾಯ ಮಹ್ನಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಮಹತ್ತ್ವೇನ ವಿ
ತಸ್ಥೇ | ವಿಶೇಷೇಣ ತಿಷ್ಠತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯತಸ್ತ್ವಂ ವೇಃ ಆದಿತ್ಯೈರನುಷ್ಠಿತೇಷು ಯಾಗೇಷು
ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹವೀಂಷ್ಯಭಕ್ಷಯಃ | ಅತ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಜಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಕೃಣ್ವಾನಾಸಃ |
ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚ್ಚೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ |
ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನಾಕಾರಾಂತಾದೇಶಶ್ಚ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪೇ ಸತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ |
ಶಾನಚಿಕ್ಷಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ | ಮಹ್ನಾ | ಮಹಿಮ್ನೇತ್ಯಸ್ಯ ವರ್ಣಲೋಪ-
ಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಧಾಯಸೇ | ವಹಿಹಾಧಾಙ್ಕೃಶ್ಚಂದಸೀತಿ ದಧಾತೇರ್ಭಾವೇಽಸುನ್ | ಣಿದಿತ್ಯನುಪ್ರತ್ಯೇ-
ರಾತೋ ಯುಕ್ ಚಿಕ್ಷಿತ್ವೋರಿತಿ ಯುಕ್ | ವೇಃ | ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನಖಾದನೇಷು | ಲಜಾ
ಸಿಸ್ಯದಾದಿತ್ಯಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಧಾಯಸ ಇತ್ಯಸ್ಯ
ವಾಕ್ಯಾಂತರಗತತ್ವಾದಸ್ಯ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೇ—ಯಾವ ಆದಿತ್ಯರು | ಅಮೃತತ್ವಾಯ—ಅಮರಣತ್ವ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ | ಗಾತುಂ—ಮಾರ್ಗ
ವನ್ನು (ಉಪಾಯವನ್ನು) | ಕೃಣ್ವಾನಾಸಃ—ಮಾಡುವವರಾಗಿ | ವಿಶ್ವಾ—ಎಲ್ಲಾ | ಸ್ವಸತ್ಯಾನಿ—ಮಂಗಳ

ಕರಗಲಾದ, ಬೀಳದೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಚತುರ್ದಶರಾತ್ರಾದಿ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು | ಅ ತಸ್ಮೈ—ಮಾಡಿದರೋ | ತೈ—ಅಂತಹ | ಮಹದ್ವಿಃ—(ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ) ಮಹನೀಯರಾದ | ಪುತ್ರೈಃ—ಪುತ್ರರಿಂದ (ಯುಕ್ತಳಾದ) | ಮಾತಾ—ತಾಯಿಯಾದ | ಅದಿತಿಃ—ದೀನಳಲ್ಲದ | ಪೃಥಿವೀ—ಪೃಥ್ವಿಯು | ಧಾಯಸೇ—ಜಗದ್ಧಾರಣೆಗಾಗಿ | ಮಹ್ಮಾ—ಸ್ವರ್ಕೀಯವಾದ ಮಹತ್ವದಿಂದ | ವಿ ತಸ್ಮೈ—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ | ವೇಃ—(ಅದಿತ್ಯರಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸಿದೆ (ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿದ್ದೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅದಿತ್ಯರು, ಅನುರಾಗಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ, ತಾವು (ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ) ಬೀಳದೇ ಇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ನಿನಗೆ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ, ಅದರಿಂದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಂಥಾ ಮಹನೀಯರಾದ ಪುತ್ರರಿಂದ ಯುಕ್ತಳಾದ ದೀನಳಲ್ಲದ, ಪೃಥ್ವಿಯು ಜಗತ್ತನ್ನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ.

English Translation.

you have been fed, (Agni, with oblations), ever since the Aditya's, devising a road to immortality, instituted all (the sacred rites) that secured them from falling, and mother earth, Aditi, strove with her magnitude to uphold (the world), along with her mighty sons.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ್ವಪತ್ಯಾನಿ—ಉತ್ತಮವಾದ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಕರವಾದ ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡದಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾದ ಕರ್ಮಗಳು—ಅದಿತಿ ಪುತ್ರರಾದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ದೇವತ್ವವು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಚತುರ್ದಶರಾತ್ರ, ಪಟ್ಟಿಂಶದ್ರಾತ್ರ, ಅದಿತ್ಯಾಯನ, ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ (ಕರ್ಮಗಳನ್ನು) ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಅಚರಿಸಿದರು—

ಅದಿತ್ಯಾ ಅಕಾಮಯಂತ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಿಯಾಮೇತಿ ತ ಏತಗ್ಂ ಪಟ್ಟಿಂಶದ್ರಾತ್ರಮು-
ಪಶ್ಯತ್ ತಮಾಹರ್ಷ ತೇನಾಯಂಜಂತ ಇತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೭-೪-೬)

ಈ ಮಂತ್ರವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದು.

ಅದಿತಿಃ—ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೫) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಐವತ್ತೇಳು ವಾಣ್ವಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಒಂಭತ್ತು ಗೋನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೨೨) ಪರಿತವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ (ನಿ. ೪-೨೩) ಐತಿಹಾಸಿಕಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಜನನಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾರ್ತಾ ಸ ಸಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಅದಿತಿಃ ಸೌಮ್ಯಾ ಜನಾಃ ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ ಸಂ. ೧೦-೮೯-೧೦)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮಹಿಮೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಅದೀನಾ ಎಂದು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೧೧-೨೩) ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಉದಹರಿಸುವೆವು ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಅದಿತಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾರ್ತಾ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

ವೇದಃ—ವೀ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಗಮನ, ಅಶನ, ಖಾದನ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿರುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಅದಿತಿಯು ಬಹಳ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವರಾದ ಮಕ್ಕಳುಗಳೊಡನೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತಳಾಗಿರುವುದು—ಅದಿತ್ಯರು ಅಗ್ನಿಯ (ಪ್ರಸಾದವನ್ನು) ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುಕ್ಕಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವಿಶದಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೃಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾದ ಪುತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರಲು ಬಹಳ ಧನಗಳನ್ನೂ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದರು. ಈ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಸ್ಯಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಬಹಳ ವಿಧವಾದ ಉಪಕಾರಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವುದು. ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯು ಆಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವರು. ವೃಷ್ಟಿಯು ಆಗುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮವೂ, ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡುವುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರ ಫಲವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಾ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶೇತ್ಸುಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸ್ವಪತ್ಯಾನಿ—ಶೋಭನಾನಿ ಅಪತ್ಯಾನಿ. ನೌಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಸದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಸುಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಣ್ವಾನಾಸಃ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ವೃತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಿಕರಣ. ಅದರೊಡನೆ ಅಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾ ಗಮ. ಅಂತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅಚಃ ಪರಸ್ಥಿ ಪೂರ್ವನಿಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಣು+ಅನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಶಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನ ಜಸ್ಮ ಪರವಾದಾಗ ಆಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಅನ್ಯತತ್ವಾಯ—ಅನ್ಯತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಅನ್ಯತತ್ವಮ್, ತಸ್ಮೈ, ತಸ್ಯಭಾವಸ್ತತ್ವಲೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನರೂಪ.

ಮಹ್ನಾ—ಮಹಿಮ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವಾಗ ಭಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣಲೋಪ ಬಂದು ಮಹ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಥೇ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಹಿಂದೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮವಸ್ತ್ರ- ನಿಭೃಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾಯಸೇ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋ, ಧಾತು. ವಹಿ ಹಾ ಧಾಜ್ ಭೃ ಶ್ಲಂದಸಿ. (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಣಿತ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಸುನಿಗೆ ಣಿಧ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ, ಧಾತುವು ಆಕಾರಾಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಧಾಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇನ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಧಾಯಸೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೇಃ—ವೀ ಗತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಶನಖಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಆದಾದಿ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತು ವಿಗೆ ಗುಣ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾಯಸೇ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದವು ವಾಕ್ಯಾಂತರ ಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ ಶ್ರಿಯಂ ನಿ ದಧುಶ್ಚಾರುಮಸ್ಮಿನ್ದಿವೋ ಯದಕ್ಷೀ ಅಮೃತಾ
ಅಕೃಣ್ಣನ್ |

ಅಥ ಕ್ಷರಂತಿ ಸಿಂಧವೋ ನ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಪ್ರ ನೀಚೀರಗ್ನೇ ಅರುಷೀರ-
ಜಾನನ್ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ | ಶ್ರಿಯಂ | ನಿ | ದಧುಃ | ಚಾರುಂ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ದಿವಃ | ಯತಃ | ಅಕ್ಷೀ
ಇತಿ | ಅಮೃತಾಃ | ಅಕೃಣ್ಣನ್ |

ಅಥ | ಕ್ಷರಂತಿ | ಸಿಂಧವಃ | ನ | ಸೃಷ್ಟಾಃ | ಪ್ರ | ನೀಚೀಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅರುಷೀಃ |
ಅಜಾನನ್ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ಚಾರುಂ ಶೋಭನಾಂ ಶ್ರಿಯಂ ಪರಿಸ್ತರಣಪರಿಷೇಚನಾದಿರೂಪಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಪದ-
ಮಧಿ ನಿ ದಧುಃ | ಯಜಮಾನಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ನಿಧಾಯ ಚ ಯದ್ಯದಾಕ್ಷೀ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗ-
ಲಕ್ಷಣೇ ಚಕ್ಷುಷೀ ಅಕೃಣ್ಣನ್ ಕುರ್ವಂತಿ | ಚಕ್ಷುಷೀ ನಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ |
ತ್ವೈ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೧ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತದಾನೀಂ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದನ್ಮತಾ ಅಮರಣಧರ್ಮಾಣೋ
ದೇನಾ ಯಾಗಸಮಯೋ ಜಾತ ಇತ್ಯವಗಮ್ಯಾಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಶೇಷಃ | ಅಧಾಜ್ಯಭಾಗಾನಂತರಂ ಸೃಷ್ಟಾ
ಅಗ್ನೇರುತ್ಪನ್ನಾಃ ಸಿಂಧವೋ ನ ಶೀಘ್ರಂ ಗಚ್ಛಂತ್ಯೋ ನ ದ್ಯೌಃ ಇವ ನೀಚೀರ್ನಿತರಾಂ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು
ಗಚ್ಛಂತೀರರುಷೀರಾರೋಚಮಾನಾಃ | ಯದ್ವಾ | ನಿರ್ಮಲರೂಪಾಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಏವಂಭೂತಾಸ್ತ-
ದೀಯಾ ಜ್ವಾಲಾಃ ಕ್ಷರಂತಿ | ಸಂಚಲಂತಿ | ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷೂದ್ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಆಗತಾ ದೇನಾಶ್ಚ
ಪ್ರಾಜಾನನ್ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ಹೋಮಾಯೇದ್ಯಶ್ಯೋ ಜ್ವಾಲಾ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಇತಿ ಹೃಷ್ಟಾಃ ಸಂತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ
ಜಾನಂತಿ || ಅಕ್ಷೀ | ಪರತ್ವಾನ್ನಮಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಈ ಚ ದ್ವಿವಚನೇ | ಸಾ. ೭-೧-೭೭ | ಇತ್ಯಕ್ಷಿಶಬ್ದಸ್ಯೇ-

ಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ಸ ಚೋದಾತ್ತಃ | ಈಶ್ವೇ ಕೃತೇ ಸಕೃದ್ಗತಪರಿಭಾಷಯಾ | ಪರಿ. ೪೦ | ಪುನರ್ನುಮ್ನಾ
ಭವತಿ | ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ | ನೀಚೀಃ | ನಿಪೂರ್ವಾದಂಚತೇರ್ಘ್ಯತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ | ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ
ನಲೋಪಃ | ಅಂಚತೇಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಜೋಸ್ | ಅಚ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಜಾನಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ |
ನೈಧೀ ಚ | ಸಾ. ೬-೨-೫೩ | ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅರುಷೀಃ | ಅರುಷಮಿತಿ ರೂಪನಾಮ |
ಋಹನಿಭ್ಯಾಮುಷಜಿತ್ಯರ್ತೇರುಷಚ್ | ಛಂದಸೀವನಿಸಾನಿತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಸ್ಮಿನ್—ಈ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ಜಾರುಂ—ಶೋಭನಕರವಾದ | ಶ್ರಿಯಂ—(ಪರಿಸ್ಪರ್ಶಾದಿ) ಯಜ್ಞ
ಸಂಪತ್ತನ್ನು | ಅಧಿ ನಿ ದಧುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಪ್ತೇ—(ಯಜ್ಞದ) ಎರಡು ಕಣ್ಣು
ಗಳಂತಿರುವ (ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನು) | ಅಕೃಣ್ಣ—ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಯೋ (ಆಗ) | ದಿವಃ-ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ |
ಅಮೃತಾಃ—ಅಮರರಾದ (ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗಸಮಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ) | ಅಧ—ಆಜ್ಯಭಾಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ |
ಸೃಷ್ಟಾ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ | ನೀಚೀಃ—ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ | ಅರುಷೀಃ—ಶುಭ್ರ
ವಾದ | ಜ್ವಾಲಾಃ—ಜ್ವಾಲೆಗಳು | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಿಂಧವಃ ನ—ನದಿಗಳಂತೆ | ಕ್ಷರಂತಿ—ಚಲಿ
ಸುತ್ತವೆ | ಪ್ರ ಅಜಾನನ್—(ಬಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ನಮ್ಮ ಹೋಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ
ಯೆಂದು) ಹೆಚ್ಚು ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಿಳಿದರು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

(ಯಜಮಾನರು) ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಸ್ಪರ್ಶಾದ್ಯಲಂಕರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ಯಜ್ಞದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವ
ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಹೋಮಕಾಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ಹೊರಟ ಜ್ವಾಲೆಗಳು, ನದಿಗಳಂತೆ ನಾನಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ, ಶುಭ್ರವರ್ಣವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಹೊರಡುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು
ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation

(The offerers of oblations), have placed in this (Agni) the graceful
honours (of the ceremony), and the two portions of clarified butter that are
the two eyes (of the sacrifice); then the immortals come from heaven, and
your bright flames, Agni, spread in all directions like rushing rivers, and
the Gods perceive it (and rejoice).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯತ್—ಅಪ್ತೇ—ಅಕುರ್ವನ್—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ, ಪರಿಸ್ಪರ್ಶ, ಪರಿಷೇಚನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನಂತರ ಯಜ್ಞದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನರೂಪವಾಗಿರುವ

ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಯಾಗವು ನಡೆಯುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭರುವರೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅಕ್ಷೀ— ಚಕ್ಷುಷೀ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇದನ್ನು ಚಕ್ಷುಷೀ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ಯಾಜ್ಞಿಕರ ರೂಢಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷುಷೀ ನಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಚಕ್ಷುಶ್ಯಬ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದಮಾಡಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಅಕ್ಷೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯು-

ಚಕ್ಷುಷೀ ನಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಯಜತಿ ಚಕ್ಷುಷೀ ಏವ ತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರತಿ ದಧಾತಿ ಪೂವಾರ್ಥೇ ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ ಚಕ್ಷುಷೀ ಪ್ರಬಾಹು-
ಗ್ನುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಬಾಹುಕ್ವಕ್ಷುಷೀ ದೇವಲೋಕಂ ವಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಯಜಮಾನೋನು ಪಶ್ಯತಿ
ಪಿತೃಲೋಕಗ್ಂ ಸೋಮೇನೋತ್ತರಾರ್ಥೇಗ್ನಯೇ ಜುಹೋತಿ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಥೇ ಸೋಮಾ-
ಯೈವಮಿವ ಹೀನೌ ಲೋಕಾವನಯೋರ್ಲೋಕಯೋರನುಖ್ಯಾತ್ಯೈ ರಾಜಾನ್ೌ ನಾ ಏತೌ
ದೇವತಾನಾಂ ಯದಗ್ನೀಷೋಮಾನಂತರಾ ದೇವತಾ ಇಜ್ಯೇತೇ ದೇವತಾನಾಂ ನಿಧೃತ್ಯೈ
ತಸ್ಮಾದ್ರಾಜ್ಞಾ ಮನುಷ್ಯಾ ನಿಧೃತಾಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೨)

ಎಂದು ವಿವರಿಸುವುದು. ಆಜ್ಯಭಾಗವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮಗಳಿಗೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಹೋಮವನ್ನೂ, ಸೋಮನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಹೋಮವನ್ನೂ ಆಜ್ಯಾಹುತಿ (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ) ಯಿಂದ ಮಾಡುವರು. ಈ ಎರಡು ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಯಭಾಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳೇ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಬಲಕ ಅಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಸೋಮನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಈ ಎರಡು ಹೋಮ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತವು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೇವಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ, ಸೋಮನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜರೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ದೇವಪಿತೃಲೋಕಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಇವರಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅಗ್ನಿಯ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಿಂಧವೋ ನ-ನದ್ಯ ಇವ—ನದಿಗಳ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.. ಅವನಯಃ, ಯದ್ವ್ಯಃ, ಎಂಬ ಮೂವತ್ತೇಳು ನದೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಂಧವಃ ಎಂಬ ಪದವು (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅರುಷೀಃ—ಅರುಷೀ ಶಬ್ದವು—ವಿಭಾವರೀ, ಸೂನರೀ ಎಂಬ ಇವೇ ನೊದಲಾದ ಹದಿನಾರು ಉಷೋ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೯) ಪಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅರೋಚಮಾನಾಃ, ನಿರ್ಮಲರೂಪಾಃ ಬಹಳಮುಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವವುಗಳು, ಪರಿಶುದ್ಧವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಅಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳ ಹಾಗೆ ದಿಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುವು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ನಡೆಯುವ ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಿಳಿಯುವರು.

ಸೃಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವಿಭಾಗಾರ್ಥಂ ಯದೈವ ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ದೇವೌ ಉದ ಸೀಪದನ್ ತದೈವ ತ್ವಾಮಗ್ನಿಂ ದೀಪ್ತಿನುಂತಂ ಅಕಾಷ್ಮುಃ || ಅಕ್ಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾ ಎರಡು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಚಕ್ಷುರ್ವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸೂರ್ಯನೂ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನೂ ಆಗಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಹಸ್ಸು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳು ಇವುಗಳ ವಿಭಾಗವು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ಬೆಳಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದಾಗಲೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗಿಂತ ಅತೀಶಯವಾದ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಕಾಂತಿಯು ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ—ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳು ನಿನ್ನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರವಹಿಸುವ ನದಿಗಳ ಹಾಗೆ ಲೋಕೋಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿ ರೂಪದಿಂದ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿರುವ ಗಮನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಭಾವವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅಗಿನಿಂದಲೂ ನಿನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದು ಇರುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ, ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಯಿ ವಿಸೃಷ್ಟಾಃ ಯಸ್ಯೈಭಿರಾಹುತಯಃ ಅರುಷೀಃ ಸಿಂಧವೋ ನ ಅಧಃ ಸ್ವರಂತಿ | ತತಃ ಪ್ರಭೃತಿ ಜ್ಞಾನಿನೋಽಪಿ ತ್ವಾಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಸ್ಮಾರಬ್ಧವಂತಃ ಎಂದು ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೇಳಿರ ತ್ತಾರೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ದಧುಃ—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿನಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷೀ—ಅಕ್ಷಿಶಬ್ದ ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕವಾಗಿದೆ ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈ ಚಿ ದ್ವಿವಚನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬರತಕ್ಕ ಈಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈಕಾರದೊಡನೆ (ಅನುದಾತ್ತ) ಏಕಾದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾ-

ತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ್ವ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ನುಮಾಗನು ಬರಲಿ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು. **ಸಕೃದ್ಗತಾ ವಿಸ್ತೃತೀಭೇನ ಯದ್ಬಾಧಿತಂ ತದ್ಬಾಧಿತಮೇವ** (ಪರಿಭಾ. ೪೦) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಒಂದು ಸಲ ಬಾಧಿತವಾದುದು ಬಾಧಿತವಾದಂತೆಯೇ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುನರುತ್ಥಾನವಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅಕೃಣ್ಣನ್—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗನು ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೃಷ್ಟಾಃ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ವೃಶ್ಚ ಭೃಶ್ಚ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಷ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಪೃಶ್ಚ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನೀಚೀಃ—ಅಂಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತು. ನಿಪೂರ್ವವಾಗಿರುವಾಗ **ಯತ್ಪ್ರಿಕ್ ದಧೃಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ **ಅಂಚಿತೇಶ್ಲೋಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. **ಅಚೀಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಪಾಕಾರನಕಾರ ಅಂಚು ಧಾತುವು ಪರವಾದುದರಿಂದ **ಚೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ (ನಿ) ದೀರ್ಘ. ನೀಚೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸ್ಯಥೀ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ನಿ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ **ವಾ ಛಂದಸಿ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಅರುಷೀಃ—ಅರುಷಮ್ ಎಂಬುದು ರೂಪದ ಹೆಸರು. ಮು ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ **ಯಹನಿಭ್ಯಾಮುಷಚ್** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅರುಷಮಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ **ಛಂದಸೀವನಿಪಾ** (ವಾ. ೩೨೦೨-) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಅಜಾನನ್—ಽ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ರಯಿರ್ನೇತಿ ದಶರ್ಚೆಂ ನವಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪರಾಶರಸ್ಯಾರ್ಷಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾಗ್ನೇಯಂ | ಅನು-
ಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ರಯಿರ್ನೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ಚಿನಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತೋ ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ರಯಿರ್ನ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪರಾಶರನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ತ್ರೈಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರಯಿರ್ನ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೩

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೨ || ಸೂಕ್ತ—೭೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೧೯, ೨೦ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೦ ||

|| ಋಷಿಃ—ಪರಾಶರಃ ಶಾಕ್ತ್ಯಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾಹಿ ||

ರಯಿರ್ನ ಯಃ ಪಿತೃವಿತ್ತೋ ವಯೋಧಾಃ ಸುಪ್ರಣೀತಿಶ್ಚಿಕಿ-

ತುಷೋ ನ ಶಾಸುಃ |

ಸ್ಯೋನಶೀರತಿಧಿರ್ನ ಪ್ರೀಣಾನೋ ಹೋತೇನ ಸದ್ಮ ವಿಧತೋ

ವಿ ತಾರೀತ್ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ರಯಿಃ | ನ | ಯಃ | ಸಿತ್ತ್ವ ವಿತ್ತ್ವಃ | ನಯಃ ಧಾಃ | ಸುಪ್ರಸೀತಿಃ | ಚಿಕಿತ್ಸುಷಃ |

ನ | ಶಾಸುಃ |

ಸ್ಯೋನತೀಃ | ಅತಿಥಿಃ | ನ | ಪ್ರೀಣಾನಃ | ಹೋತಾ ಇವ | ಸದ್ವಿಧತಃ |

ವಿ | ತಾರೀತ್ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಿತ್ತ್ವವಿತ್ತ್ವಃ ಸಿತ್ಸುಃ ಸಕಾಶಾಲ್ಪಬೋ ರಯಿರ್ಧನಮಿವ ಯೋಗ್ಯವರ್ಯೋಧಾ ಅನ್ನಸ್ಯ ದಾತಾ |
ಯಥಾ ಪೈತ್ಯಕಂ ಧನಂ ವಿಶ್ರಂಭೇಣ ವ್ಯವಹ್ರಿಯಮಾಣಂ ಸದನ್ನಪ್ರದಂ ಭವತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಸರ್ವೇಷು
ಯಜ್ಞೇಷು ವಿಶ್ರಂಭೇಣ ವ್ಯವಹೃತಃ ಸನ್ ಅನ್ನಪ್ರದೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಚಿಕಿತ್ಸುಷೋ ನ ವಿದುಷೋ
ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾಭಿಜ್ಞಸ್ಯ ಶಾಸುಃ ಶಾಸನಮಿವ ಸುಪ್ರಸೀತಿಃ ಸುಖೇನ ಪ್ರಣೀತವ್ಯಃ | ಯಥಾ ವಿದ್ವಚ್ಛಾ-
ಸನಂ ಸರ್ವೇಷ್ಟಮನುಷ್ಠೇಯೇಷು ತತ್ತತ್ತ್ವಂಶಯನಿರ್ಣಯಾಯ ನೀಯತೇ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಸರ್ವೇಷು
ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರಣೀಯತೇ | ಯಶ್ಚ ಸ್ಯೋನತೀಃ ಸುಖಪ್ರದೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯತನಾದೌ ಶಯಾನೋತ್ಪ-
ಥಿರ್ನ ಸುಖಾಸನ ಉಪವೇಶಿತೋಽರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸತ್ಪ್ರತೋತ್ಪಥಿರಿವ ಪ್ರೀಣಾನೋ ಹವಿರ್ಭಿಸ್ತಪ್ಪ-
ಣೀಯಃ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಿಧತಃ ಪರಿಚರತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸದ್ವಿಧತಃ ವಿ ತಾರೀತ್ | ಪ್ರವರ್ಧಯತಿ
ವದಾತಿ ವಾ | ತತ್ತ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಹೋತೇನ | ಹೋತಾ ಹೋಮಕರ್ತಾಧ್ವಯುಸ್ತತ್ತತ್ತ್ವಮಕರಣೇನ
ಫಲೈರ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಂ ಯಥಾ ವರ್ಧಯತಿ ತದ್ವತ್ || ಸಿತ್ತ್ವವಿತ್ತ್ವಃ | ವಿದ್ವಾ ಲಾಭೇ | ಕರ್ಮಣಿ
ನಿಷ್ಠಾ | ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತಿಪ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನನಿದನಿಶಾಮಿತಿ ಕ್ವಸಾವಸ್ಯ ಧಾತೋರಿಟೋ
ವಿಕಲ್ಪಿತತ್ವಾತ್ ತತ್ರಾಪಿ ನಿಶಿಸಾಹಚರ್ಯಾತ್ತಾದಾದಿಕ ಏವ ವಿದಿರ್ಗೃಹ್ಯತೇ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಕಾ. ೭-೨-೭೮ |
ವಿತ್ತೋ ಭೋಗಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ | ಪಾ ೪-೨-೫೮ | ಇತಿ ನಿಷ್ಕಾಂತಾಭಾವೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ವಯೋಧಾಃ |
ದುಧಾಣ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಆತೋ ಮನಿನ್ನಿತಿ ವಿಚ್ | ಸುಪ್ರಸೀತಿಃ | ಪ್ರಣೀಯತೇ ಇತಿ
ಪ್ರಸೀತಿಃ | ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತನ್ | ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಪುನಃ ಸುಶಬ್ದೇನ ಸಮಾಸೇ
ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಾತ್ಪದ್ವರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಚಿಕಿತ್ಸುಷಃ | ಲಿಟಃ
ಕ್ವಸುಃ | ಷಷ್ಟ್ಯೇಕವಚನೇ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ
ಷತ್ತ್ವಂ | ಶಾಸುಃ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ | ಶ್ಕಾಸ್ವಸ್ವೀತಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಧೀಯಮಾನ ಉಪ್ರತ್ಯಯೋ
ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ ದ್ವಷ್ಟವ್ಯಃ | ತತ್ತ ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೀರಾದ್ಯುಕ್ತತ್ವಂ | ಸ್ಯೋನತೀಃ | ಸ್ಯೋನ-

ಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ಸ್ಯೋನೇ ಸುಖಕರೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೇ ಶೇತ ಇತಿ ಸ್ಯೋನಶೀಃ | ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ
ಕ್ವಿಪ್ | ಪ್ರೀಣಾನಃ | ಪ್ರೀಣ್ ತರ್ಪಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಶಾನಚಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನಾ | ವಿಧತಃ | ವಿಧ
ವಿಧಾನೇ | ವಿಧತಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮೇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ | ತುದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪಿತೃನಿತ್ತಃ—ಪಿತೃನಿನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ | ರಯಿಃ ನ—ಧನದಂತೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು |
ವಯೋಧಾಃ—ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೋ | ಚಿಕಿತ್ಸುಷಃ—(ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಾದ) ಪಂಡಿತನ | ಶಾಸುಃ ನ—
ಶಾಸನದಂತೆ | ಸುಪ್ರಣೀತಿಃ—ಸುಖವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೋ | ಯಶ್ಚ—ಯಾವನು | ಅತಿಥಿರ್ನ—
(ಸತ್ಕೃತನಾದ) ಅತಿಥಿಯಂತೆ | ಸ್ಯೋನಶೀಃ—(ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯತನದಲ್ಲಿ) ಸುಖವಾಗಿ ಮಲಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ
(ಸಃ—ಅಂತಹ) | ಪ್ರೀಣಾನಃ—ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಧತಃ—ಸೇವೆಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನ | ಸದ್ಮ—ಮನೆಯನ್ನು | ಹೋತೇವ—ಹೋತ್ಯವಿನಂತೆ | ವಿ ತಾರೀತ್—ವರ್ಧಿಸುತ್ತಾನೆ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪಿತೃನಿನಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಧನದಂತೆ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞನಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದ,
ಅತಿಥಿಯಂತೆ (ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಯತನದಲ್ಲಿ) ಶಯಾನನಾದ, ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜನೀಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಹೋತೃವು
(ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೋರುವಂತೆ), ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ
ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Agni, like patrimonial wealth, is the giver of food ; he is a director
like the instructions of one learned in scripture ; he rests in the sacrificial
chamber like a welcome guest, and like an officiating priest, he brings
prosperity on the house of the worshipper.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಯಿರ್ನ ಪಿತೃನಿತ್ತಃ ವಯೋಧಾಃ—ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಂಧಃ ನಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು
ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಯೋಧಾಃ ಎಂಬ ಪದವು (ಅನ್ನಪ್ರದನು) ಅನ್ನವನ್ನು
ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ದ್ರವ್ಯದ ವ್ಯವಹಾರ
ದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ, ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞ

ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನರುಗಳಿಗೆ ಆಯಾಯ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ನನಾಗಿ ಸುಖಕರವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು.

ಚಿಕಿತುಷೋ ನ ಸುಪ್ರಣೀತಿಃ—ಪ್ರಣೀತಿಃ ಕಾರ್ಯೇಷು ಉಪದೇಶಃ | ಸುಪ್ರಣೀತಿಃ—ಸುಖೇನ ಕಾರ್ಯೇಷು ಉಪದೇಶಃ ಇತಿ (ಸೃಂ. ಭಾ.) ಸುಖೇನ ಪ್ರಣೀತವ್ಯಃ ಇತಿ (ಸಾ. ಭಾ.) ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸುಪ್ರಣೀತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನರಿಂದ ಆಯಾಯ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವರ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಸುಖವಾಗಿ ಆರಾಧಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನು.

ಸ್ಯೋನಶೀರತಿಥಿರ್ನ ಪೀಣಾನಃ—ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ಸುಖನಾಮ | ಸ್ಯೋನೇ ಸುಖಕರೇ ಗಾರ್ಹ- ಪತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೇ ಶೇತೇ ಇತಿ ಸ್ಯೋನಶೀಃ | ಶಂಜಾತಾ, ಶತೇರಾ ಮೊದಲಾದ ಇವುತ್ತು ಸುಖನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಯೋನ ಪದವು (ನಿ. ೩-೧೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವೆಂದು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಖವಿಂದ ಉಪವಿಷ್ಟನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಪದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸ್ಯೋನಶೀಃ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲೊಂದು ಶೀಃ ಎಂಬುವುದು ಶಿರ್ಜಾಧಾತುವಿನ ರೂಪವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಶೈಲಿರಿಹ ಸ್ಥಾನಾರ್ಥಃ ಶೀಃ ಎಂಬುವುದು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದು. ತಾಸಾಮುಹಿಃ ಪತ್ನುತೇ ಶೀರ್ಬಭೂವ (ಋ. ವೇ. ೧-೩೨೮) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವಂತೆ ಅಂತರ್ಭಾವಿತೇ ಬಿಜರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸುಖಸ್ಯ ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅತಿಥಿಯು ಸುಖವಾದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಉಪವಿಷ್ಟ ನಾಗಿ ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿತನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸುಖಕರನಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹ ಪತ್ಯಾದಿ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖೋಪವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನೂ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಸುಖಕರನೂ ಇಷ್ಟಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸುವನೂ ಆಗಿರುವನು.

ಹೋತೇವ ಸದ್ವಿಧತೋ ವಿತಾರೀತ್—ಹೋಮಕರ್ತಾ ಅಧ್ವರ್ಯುಃ | ಹೋಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಅಧ್ವರ್ಯು ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಯಾಯ ಕಾಲಾನುಗುಣವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಹೇಗೆ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಹಾಗೆ ವರ್ತಿಸುವನೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವನು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಿತೃವಿತ್ತಃ—ವಿದ್ಲ್ಯ ಲಾಭೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯವಿಭಾಷಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪಿತ ವಾದರೆ ನಿಷ್ಕಾದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನವಿದ ವಿಶಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿದಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ತಸುವಿಗೆ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ವಿದ ಧಾತುವು ಅನೇಕ

ವಿದ್ವರೂ ಸಾಹಚರ್ಯಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶಿ ಸಾಹಚರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ತುದಾದಿಸರಿತನಾದ ವಿದಿಧಾತುವೇ ಗೃಹೀತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ ನಿಷೇಧ ಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲ. ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠಾ ತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿತ್ತೋ ಭೋಗಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಾಭಾವವು ನಿಷಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಪಿತುಃ, ವಿತ್ತಃ, ಪಿತೃವಿತ್ತಃ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಯೋಧಾಃ—ದುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆತೋ ಮನಿನ್ ವನಿಬ್ ಕ್ವನಿ ಪತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರದಿಂದ ಸಮುಚ್ಚಿತನಾದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ರಯ. ವಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ ವಯಃ ದಧಾತಿ ಇತಿ ವಯೋಧಾಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಪ್ರಣೇತಿಃ—ಪ್ರಣೇಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರಣೇತಿಃ. ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ಕ್ತೀನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತೀನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾದೌ ಚೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಪ್ರ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಶೋಭನಾ ಪ್ರಣೇತಿಃ ಸುಪ್ರಣೇತಿಃ ಎಂದು ಸು ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಕೃದ್ಗ್ರಹಣೇ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವಸ್ವಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿರುವಾಗ ಗತಿಕಾರಕಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ಸುಷಃ—ಕಿತ ಚ್ಚಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕ್ವಸುತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಸು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಿಕಿತ್ವಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಟೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ವರನಾದಾಗ ಭಸಂಚ್ಚಾ ಇರುವುದರಿಂದ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿ-ಘಸೀನಾಂ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಚಿಕಿತ್ಸುಷಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಾಸುಃ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟ್ವ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ತ್ವಾ ಸ್ವಾ ಸ್ನಿಹಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪ್ರತ್ಯಯವು ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಾನ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ವ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯೋನಶೀಃ—ಸ್ಯೋನವೆಂಬುದು ಸುಖದ ಹೆಸರು. ಸ್ಯೋನೇ-ಸುಖಕರೇ-ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೇ ಶೇತೇ ಇತಿ ಸ್ಯೋನಶೀಃ || ಶೀಜ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರೀಣಾನಃ—ಪ್ರೀಣಾ ತರ್ಪಣೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಜೆಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ಕಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಟ್-ಕುಸ್ವಾಜ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಧತಃ—ವಿಧ ವಿಧಾನೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ವಿಧತಿಃ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮ ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (ಸೇವಾರ್ಥ) ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಷ್ಟೀ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ಯವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತರನುನೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವೋ ನ ಯಃ ಸವಿತಾ ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ ಕೃತ್ವಾ ನಿಸಾತಿ ವೃಜ-
ನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ |

ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತೋ ಅಮರ್ತಿನ ಸತ್ಯ ಆತ್ಮೇವ ಶೇವೋ ದಿಧಿಷಾ-
ಯೋ ಭೂತ್ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೇವಃ | ನ | ಯಃ | ಸವಿತಾ | ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ | ಕೃತ್ವಾ | ನಿಸಾತಿ | ವೃಜನಾನಿ |
ವಿಶ್ವಾ |

ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ | ಅಮರ್ತಿನಃ | ನ | ಸತ್ಯಃ | ಆತ್ಮೇವ | ಶೇವಃ | ದಿಧಿಷಾಯುಃ |
ಭೂತ್ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವೋ ನ ಸವಿತಾ ದ್ಯೋತಮಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರೇರಕಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಯೋಗ್ಯಃ ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ ಸತ್ಯಜ್ಞಾನೋ ಯಥಾರ್ಥದರ್ಶೀ ಸೋಗ್ಯಃ ಕೃತ್ವಾತ್ಮೀಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ ವಿಶ್ವಾ ವೃಜನಾನಿ | ವಿಭಕ್ತಿ | ವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇಭ್ಯೋ ನಿಪಾತಿ ನಿತರಾಂ ಪಾಲಯತಿ | ವರ್ಜ್ಯಂತೇ ಹಿಂಸ್ಯಂತೀಸ್ತಿಸ್ತಿ-
ಸ್ತಿತಿ ವೃಜನಂ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ಅಹಿ ಚ ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ ಪುರುಭೀರ್ಯಜಮಾನ್ಯಃ ಸ್ತುತೋಗ್ನಿರಮತಿನಃ |
ರೂಪನಾಮೃತತ್ | ರೂಪಮಿವ ಸತ್ಯೋ ಬಾಧರಹಿತಃ | ರೂಪ್ಯತ ಇತಿ ರೂಪಂ ಸ್ವರೂಪಂ | ಯಥಾ
ಪೃಥಿವ್ಯಾದೇಃ ಸ್ವರೂಪಮಾಗಮಾಪಾಯಿಷು ವಿಶೇಷೇಷು ಸತ್ತ್ವಪಿ ಸ್ವಯಮ್ವಕರೂಪ್ಯೇಣ ನಿತ್ಯಂ ಭವತಿ
ತದ್ವದಗ್ನಿರಪ್ಯುಚ್ಚಾವಚೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಕರ್ಮಸು ಸ್ವಯಮೇಕ ಏವ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತತೇ | ಸೋಗ್ಯಃ
ಶೇವಃ ಸುಖಕರಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಆತ್ಮೇವ | ಪರಮಪ್ರೇಮಾಸ್ವದತಯಾ ನಿರತಿಶಯಾನಂದಸ್ವರೂಪ
ಆತ್ಮಾ ಯಥಾ ಸರ್ವಾನ್ಸುಖಯತಿ | ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾಮುಪಜೀವಂತಿ |
ಏಷ ಹ್ಯೇವಾನಂದಂ ಯಾತೀತಿ ಚ ಶ್ರವಣಾತ್ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲಹೇತುತಯಾ ಸುಖಯತಿ |
ಏವಂ ಭೂತೋಗ್ನಿದಿಧಿಷಾಯೋ ಭೂತ್ | ಸರ್ವೈರ್ಯಜಮಾನ್ಯೈರ್ಧಾರಣೀಯೋ ಭವತಿ | ಪರಿತ್ಯಾಗೇ
ಹಿ ನೀರಹತ್ಯಾಲಕ್ಷಣೋ ದೋಷೋ ಭವತಿ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಕಂ | ನೀರಹಾ ವಾ ಏಷ ದೇವಾನಾಂ
ಯೋಗ್ಯಮುದ್ವಾಸಯತೇ | ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೧ | ಇತಿ || ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ | ಮನಸಂ ಮನ್ಮ | ಮನ
ಜ್ಞಾನೇ | ಅನೈಭ್ಯೋಗ್ಯಹಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನಃ | ಸತ್ಯಮನಿತಥಂ ಮನ್ಮ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರಃ |
ವೃಜನಾನಿ | ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ | ಕ್ಲಾಪ್ಯ ವೃಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ | ತೈತ್ತೀಯಾ
ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರವೃದ್ಧಾದೀನಾಂ ಚ | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೭ | ಇತ್ಯುಕ್ತರ
ಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸ ಹ್ಯಾಕೃತಿಗಣ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ | ಅಮತಿಃ | ಅಮು ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅಮೇರತಿಃ |
ದಿಧಿಷಾಯ್ಯಃ | ದಧಾಕೇದಿಧಿಷಾಯ್ಯಃ | ಉ. ೩-೯೭ | ಇತಿ ಸಾಯ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ದೇವಃ ಸವಿತಾ ನ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ, ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಯಃ—ಯಾವ
ಅಗ್ನಿಯು | ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ—ಸತ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನೋ (ಯಥಾರ್ಥ ದರ್ಶಿಯೋ) | (ಸಃ—ಅ ಅಗ್ನಿಯು) |
ಕೃತ್ವಾ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ | ವಿಶ್ವಾ ವೃಜನಾನಿ—ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಿಂದಲೂ | ನಿಪಾತಿ—ಜೆನ್ನಾಗಿ
ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ | ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ—ಬಹುಜನ (ಯಜಮಾನ)ರಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಅಮತಿನಃ—
ರೂಪದಂತೆ | ಸತ್ಯಃ—ಬಾಧರಹಿತನಾಗಿ | ಆತ್ಮೇವ—ಆತ್ಮನಂತೆ | ಶೇವಃ—ಸುಖಕರನಾಗಿ | ದಿಧಿಷಾಯ್ಯೋ
ಭೂತ್—ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ (ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ).

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ, ಯಥಾರ್ಥಬರ್ಹಿಯಾದ, ಸ್ವಕೀಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ (ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳನ್ನು) ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸುವ, ಬಹುಜನರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ರೂಪದಂತೆ ಬಾಧರಹಿತನಾಗಿ, ಆತ್ಮನಂತೆ ಸುಖಕರನಾಗಿ, ಎಲ್ಲರ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಸರ್ವದಾ) ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He who is like the divine Sun, who knows the truth (of things) preserves by his actions (his votaries) in all encounters ; like nature, he is unchangeable, and like soul, is the source of happiness : he is ever to be cherished.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಕ್ರತ್ಯಾ ನಿಸಾತಿ ವೃಜನಾನಿ ನಿಶ್ವಾ—ವೃಜನಾನಿ ಎಂಬ ಪದವು—ಯತಸ್ಯ ಹಿ ಶುರುಧಃ ಸಂತಿ ಪೂರ್ವೀರ್ಯುತಸ್ಯ ಧೀತಿರ್ವೃಜಿನಾನಿ ಹಸ್ತಿ (ಯ. ಸಂ. ೪-೨೨-೮) ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರ್ಜನೀಯಾನಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಸಂಗ್ರಾಮೋಭ್ಯಃ ಯುದ್ಧಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ವೃಜಿನಮಿತಿ ಬಲನಾಮಾನ್ಯತ್ರ ಇಹ ತು ವರ್ಜನೀಯತಾತ್ ವೃಜಿನಂ ಪಾಪಮುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವಾಣಿ ಪಾಪಾನಿ | ವೃಜಿನವೆಂಬ ಪದವು ಬೇರೆಯ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಲವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗಾರ್ಹನಾಗಿರುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು; ನಿವಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಪವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಲ್ಲಾ ಪಾಪಗಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. (ಸ್ಕಂ. ಭಾ.) ಅಗ್ನಿಯು, ವಿಪತ್ತುಗಳು ಉಂಟಾಗುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಒದಗುವುದರಿಂದ ವರ್ಜನೀಯ ವಾಗಿರುವ ಯುದ್ಧಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಯಜಮಾನರು ರಕ್ಷಿತರಾಗುವಂತೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಹಾಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ವನ್ನು ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅತಿಶಯನಾಗಿ ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವನು. ಎಲ್ಲಾ ಪಾತಕಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿವರು.

ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ—ಮನನಂ ಮನ್ಮ ಸತ್ಯಮವಿತಥಂ ಮನ್ಮ ಯಸ್ಯ | ಮನ್ಮ ಎಂದರೆ ಸಂಕಲ್ಪವು, ವ್ಯರ್ಥನಾಗದಿರುವ ಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅನುತೀರ್ನ ಸತ್ಯಃ—ರೂಪನಾಮೈತತ್ | ರೂಪಮಿವ ಸತ್ಯಃ ಬಾಧರಹಿತ (ಸಾ. ಭಾ.) ಅನುತಿರಿತಿ ರೂಪನಾಮಾನ್ಯತ್ರ | ಇಹ ತು ಆತ್ಮನುತಿರನುತಿರುಚ್ಯತೇ | ಅಥನಾ ಗಮನಶೀಲೋ ಅನಿತ್ಯಃ ತದ್ವತ್ ಸತ್ಯಃ | (ಸ್ಕಂದ. ಭಾಷ್ಯ). ನಿರ್ಜಿಹ್, ವಪ್ರಿಃ, ಎಂಬ ಹದಿನಾರು ರೂಪನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನುತಿ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರು ವುದರಿಂದ ರೂಪವಂತನೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೧೩.) ರೂಪೈತೇ—ಪದಾರ್ಥಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರುವಹಾಗೆ

ಮಾಡುವವಸ್ತುಗಳ ಆಕಾರಗಳು ರೂಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪೃಥಿವಿಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಹ್ರಾಸವು ಉಂಟಾಗುವುದಾದರೂ ಪೃಥಿವೀತ್ವವೆಂಬುವುದು ಒಂದು ಮಾತ್ರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವಂತೆ ಆಗ್ನಿಯೂ ಆತೀಶಯವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರವಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ತಾನು ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಇರುವನು. ಇದರಂತೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಆಗ್ನಿಯು ಆತ್ಮವಿಷಯವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಮತಿ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಅಥವಾ ಅಮ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಗಮನವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಮತಿ ಎಂದರೆ ಗಮನಶೀಲನಾಗಿರುವ ಆದಿತ್ಯನ ಹಾಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಆತ್ಮೇವ ಶೇವಃ ದಿಧಿಷಾಯೈಃ—ಆತೀಶಯವಾದ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಆಸ್ವದವಾಗಿರುವ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದ ಹಾಗೆ ಆಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖಕರನಾಗಿಯೂ, ನಿರತಿಶಯವಾದ ಅನಂದರೂಪನಾಗಿ ಇರುವ ಆತ್ಮನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ಸ್ವರ್ಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸುಖಜನಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು ನಿರತಿಶಯಾನಂದರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಏತಸ್ಯೈವಾನಂದಂ ಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾನುಪಜೀವಂತಿ (ಬೃ. ಉ. ೪-೩-೩.೨) ಈ ಆತ್ಮನ ಅನಂದದ ಲೇಶದಿಂದಲೇ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸುಖದಿಂದ ಇರುವುವು. ಏಷ ಹ್ಯೇವಾನಂದಂ ಯಾತಿ (ತೈ. ಆ. ೮-೭) ಈ ಆತ್ಮನೇ ಅನಂದರೂಪನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರಿಗೂ ಇತರಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತ್ಮನಂತೆ ಸುಖಕರನಾಗಿರುವ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸದೆ ಇರುವವನು ವಿರಹತ್ಯಾ ಎಂಬ ಪಾತಕಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗುವನು.

ವೀರಹಾ ನಾ ಏಷ ದೇವಾನಾಂ ಯೋ ಅಗ್ನಿಮುದ್ವಾಸಯತೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೧)

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಆತ್ಮನಂತೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಖಕರನಾಗಿರುವ ಆಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಧರಿಸಿ ಇರುವನೆಂದು ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ—ಮನನಂ ಮನ್ಮ. ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸತ್ಯಂ ಅವಿತಥಂ ಮನ್ಮ ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನ್ಮಾ. ಸತ್ಯಮನ್ಮನ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚ್ಛಾಸಂಬಂಧೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ಹಲೇಚ್ಯಾದಿಭ್ಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ನಲೋಪ. ಬಹುನ್ರಿಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಬಹುನ್ರಿಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾರ್ಪಣಪದೇನು (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಸಾತಿ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃಜನಾನಿ—ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ ಧಾತು. ಕ್ಕೃಪ್ಪೃವೃಜಿ—(ಉ. ಸೂ. ೨-೨೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕೃಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಪಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ಯು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ವೃಜನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ನಿಶ್ವಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಸ್ವಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇತ್ವಂಜಿಸಿ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಉ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಪುರುಭಿಃ (ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ) ಶಸ್ತಃ ಪುರುಪ್ರಶಸ್ತಃ. ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರವೃದ್ಧಾದೀನಾಂ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಹದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರವೃದ್ಧಾದಿಯು ಆಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ ಅನುಶಾಸನನಿಲ್ಲದೆ ಉತ್ತರಹದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬಂದಲ್ಲಿ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು.

ಅನುತಿಃ—ಅನು ಗತ್ಯಾದಿಷು, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೋರತಿಃ (ಉ. ಸೂ. ೩-೪೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಧಿಷಾಯೈಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ನಿಧಿಷಾಯೈಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಯೈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸವಾಗಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ದೇವೋ ನ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಂ ವಿಶ್ವಧಾಯಾ ಉಪಕ್ಷೇತಿ ಹಿತ-
ಮಿತ್ರೋ ನ ರಾಜಾ |

ಪುರಃಸದಃ ಶರ್ಮಸದೋ ನ ವೀರಾ ಅನವದ್ಯಾ ಪತಿಜುಷ್ಯೇವ
ನಾರೀ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ದೇವಃ | ನ | ಯಃ | ಪೃಥಿವೀಂ | ವಿಶ್ವಽಧಾಯಾಃ | ಉಪಽಕ್ಷೇತಿ | ಹಿತಽಮಿತ್ರಃ |
ನ | ರಾಜಾ |

ಪುರಃಽಸದಃ | ಶರ್ಮಽಸದಃ | ನ | ವೀರಾಃ | ಅನವದ್ಯಾ | ಪತಿಜುಷ್ವಾಽಇವ |
ನಾರೀ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ದೇವೋ ನ ದ್ಯೋತಮಾನಃ ಸೂರ್ಯ ಇವ ಯೋಽಗ್ನಿವಿಶ್ವಧಾಯಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ
ಭರ್ತಾ | ಯಥಾ ಸೂರ್ಯೋ ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಪ್ರದಾನೇನ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ಧತ್ತೇ ಏವಮಗ್ನಿರಪಿ ಯಜ್ಞಾದಿ-
ಸಾಧನೇನ ಕೃತ್ಸ್ಮಸ್ಯ ಜಗತೋ ಧಾರಯಿತಾ | ಸೋಽಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವೀಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮುಪಕ್ಷೇತಿ | ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಪ್ರಿಯಃ ಸನ್ಯಜ್ಞಗೃಹಾದಾ ನಿವಸತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಹಿತಮಿತ್ರೋ ನ ರಾಜಾ | ಹಿತಾನ್ಯನುಕೂಲಾಃ
ಮಿತ್ರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ರಾಜಾ ಯಥಾ ಸುಖೇನ ನಿವಸತಿ ತದ್ವತ್ | ಯಥಾ ಸರ್ವಜನಮಿತ್ರೋ
ರಾಜಾ ಏವಮಗ್ನಿರಪಿ ಸರ್ವಜನಮಿತ್ರ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಹೃಗ್ನಿಂ ಕಶ್ಚನ ದ್ವಿಷ್ಟೇ | ಯಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪುರಃಸದಃ
ಪುರಸ್ತಾತ್ಸೀದಂತ ಉಪವಿಶಂತಃ ಪುರುಷಾಃ ಶರ್ಮಸದೋ ನ ವೀರಾಃ ಪಿತೃಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪುತ್ರಾ
ಇವ ವರ್ತಂತೇ | ಪಿತಾ ಪುತ್ರಾನಿವಾಗ್ನಿಃ ಸ್ವಸ್ಯ ಪರಿಚಾರಕಾನ್ರಕ್ಷತೀತಿ ಭಾವಃ | ಸೋಽಯಮಗ್ನಿರತಿ-
ತಯೇನ ಶುದ್ಧಃ ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯೋ ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಅನವದ್ಯಾನಿಂದಿತಾ ಪತಿಜುಷ್ಯೇವ

ನಾರೀ ಸ್ವಪತಿನಾ ಸೇವಿತಾ ಸ್ವೀಕೃತಾ ಯೋಷಿದಿವ | ಸಾ ಯಥಾ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯೇನ ಶುದ್ಧಾ ಸತೀ ಸರ್ವ-
ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯಾ ಭವತಿ ಏವಮಗ್ನಿರಪಿ || ವಿಶ್ವಧಾಯಾಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ
ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ಕಾರಕಪೂರ್ವಾದಪಿ ದಧಾತೇರ್ವಹಿಹಾಧಾಞ್ಚ್ಯಶ್ಚಂದಸೀತ್ಯಸುನ್ | ಚಂದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇ-
ರಾತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ವತೋರಿತಿ ಯುಕ್ | ಮರುದ್ವೈಧಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಉಪಕ್ಷೇತಿ | ಹಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ನಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ಅನವದ್ಯಾ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ
ನಞ್ಚಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪತಿಜುಷ್ಪೇವ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ನಾರೀ | ನೈನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ | ಸಾ. ೪-೧-೭೩ | ಇತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಷು ಪಾಠಾತ್
ಜ್ಞಾನಂತ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ದೇವೋ ನ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸೂರ್ಯನಂತೆ | ಯಃ—ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಶ್ವಧಾಯಾಃ—
ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಧಾರಕನೋ (ಅ ಅಗ್ನಿಯು) | ಹಿತಮಿತ್ರಃ ರಾಜಾ ನ—ಹಿತರಾದ ಮಿತ್ರರುಳ್ಳ ರಾಜನಂತೆ |
ಪೃಥಿವೀಂ—ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ | ಉಪಕ್ಷೇತಿ—(ಯಜ್ಞಗೃಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ | ಪುರಃಸದಃ—(ಯಾವ
ಅಗ್ನಿಯು) ಪುರೋಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತವರು | ಕರ್ಮಸದಃ ವೀರಾ ನ—ಪಿತೃಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ
ಪುತ್ರರಂತೆ (ಇರುವ) (ಅ ಅಗ್ನಿಯು) | ಅನವದ್ಯಾ—ನಿರ್ದುಷ್ಟಳಾದ | ಪತಿಜುಷ್ಪಾ—ಪತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತ
ಳಾದ | ನಾರೀವ—ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ (ಶುದ್ಧನೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿರುವನು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಸಮಸ್ತ ಜಗದಾಧಾರನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಹಿತಮಿತ್ರರೊಡಗೂಡಿದ ರಾಜನಂತೆ ಈ ಭೂಮಿ
ಯಲ್ಲಿರುವ ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿ, ತನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವರೆಲ್ಲರಿಗೂ, ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ
ಪುತ್ರರಿಗೆಲ್ಲಾ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವಂತೆ, ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ನಿರ್ದುಷ್ಟಳಾದ, ಪತಿಯಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತಳಾದ
ನಾರಿಯಂತೆ, ಶುದ್ಧನೂ, ಕರ್ಮಯೋಗ್ಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He, who, like the divine (Sun,) is the supporter of the universe, abides
on earth like a prince, (surrounded by) faithful friends; in his presence,
men sit down like sons in the dwelling of a parent, and (in purity he
resembles) an irreproachable and beloved wife.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ನಾಲ್ಕು ಉಪಮಾ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯ
ಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವೋ ನ ಯಃ ವಿಶ್ವಧಾಯಾಃ ಎಂಬುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯವು. ಇದರಲ್ಲಿ
ನ ಎಂಬುವ ಪದವು ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನಾದ ಸೂರ್ಯನು ವೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ

ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವನು. ಉಪಮಾಲಂಕಾರಯುಕ್ತವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿತಮಿತ್ರೋ ನ ರಾಜಾಪ್ಯಥವೀಂ ಉಪಪ್ರೇತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವೂ ಉಪಮಾನವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾದ ಹಿತವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಮಿತ್ರರು ಇರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವನು. ರಾಜನು ಎಲ್ಲಾ ಜನರ ಪ್ರೀತಿಗೂ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಸುಖದಿಂದ ವಾಸಮಾಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯೂ ಈ ರಾಜನ ಹಾಗೆ ಸರ್ವಜನರ ಪ್ರೀತಿಗೂ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದ ಇರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಹಿತಮಿತ್ರತ್ವವೂ, ಸರ್ವಜನ ಪ್ರಿಯನಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆಯೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ರಾಜನಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದು. ಇವೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿಧದಿಂದ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇರುತ್ತವೆ.

ಪುರಃಸದಃ ಶರ್ಮಸದಃ ನ ವೀರಾಃ—ಪುರಃ—ಮುಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ **ಸದಃ—**ಕೂತುಕೊಂಡಿರುವವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಮುಂದುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡಿರುವನು ಸುಖದಿಂದ ಸಂತೋಷವಾಗಿ ಉಪವಿಷ್ಟರಾಗಿರುವನು. ಸುಖೋಪವಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಶರ್ಮಸದಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಇರುವುದು. **ವೀರಾ ಇವ ಶರ್ಮಸದಃ** ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮುಂದೆ ಇರುವವರನ್ನು ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಹಾಗೆ ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅದ್ದರಿಂದ ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಕ್ಕಳ ಹಾಗೆ **ಶರ್ಮಸದಃ** ಸುಖದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿರುವರೆಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರೀತಿಯು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರೀತಿಯು ತಂದೆಗೆ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರೀತಿಯಂತೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. (ಸಾ. ಭಾ.)

ಪುರಸ್ಸದಃ—ಸೇನಾಯಾಃ ಅಗ್ರತೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾತಾರಃ | ಶರ್ಮ—ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಯಜ್ಞಸುಖಂ ತದರ್ಥಂ ಸೀದಂತೀತಿ ಶರ್ಮಸದಃ ಯಥಾ ಚ ಶರ್ಮಸದೋ ಪುರಸ್ಸದಃ ನ ವೀರಾಃ | ಶತ್ವೋನಭಿಭವಿತಾರಃ | ತದ್ವದಭಿಭವಿತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೇನೆಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಿಸ್ತಿನಿಂದ ಇರುವ ವೀರ (ಶೂರ) ರಾದ ಜನರು ಯುದ್ಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖವನ್ನು ತಾನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರಿಗೂ ಉಂಟು ಮಾಡುವನು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡುವನು. ಮತ್ತು ತಿರಸ್ಕಾರಮಾಡಿಸುವನು ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅನವದ್ಯಾ ಪತಿಜುಷ್ಣೇವ ನಾರೀ—ಪತಿಜುಷ್ಣಾ ಪತಿವ್ರತಾ ಪತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು. ಪತಿ ವ್ರತಿಯು, ಪರಿಶುದ್ಧಳು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪರಿಶುದ್ಧನು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯು. ಅನವದ್ಯಾ—ರೂಪವತೀ—ಭರ್ತೃಸೇವಿತಾ ನಾರೀ ಶೋಭತೇ ನಿತ್ಯಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತಾ ನಾ ತದ್ವತ್ ಶೋಭತೇ ನಿತ್ಯಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತೋ ವಾ | ರೂಪವತಿಯಾಗಿರುವ (ಸೌಂದರ್ಯವತಿಯಾದ) ಸ್ತ್ರೀಯು ಪತಿಯ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಪತಿಯ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗಿ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೂ ರೂಪವತ್ತೂ, ನಿತ್ಯಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತವೂ ರೂಪ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿಶ್ವಧಾಯಾ:—ಧೇತು ಸಾನೇ | ಸರ್ವಾ ಹುತಿಲಕ್ಷಣಂ ಅಜ್ಯಾದಿಪೇಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ | ಸರ್ವಾಸಾಂ ಆಹುತೀನಾಂ ಸಾತಾ | ಧೇತು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಧಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಧಾಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧಾರಕನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಧರಿಸಿರುವನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಧಾಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಪೇಯದ್ರವ್ಯವೆಂದು (ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು, ಹಾಲು ಪುಂತಾದವು) ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಜ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುವ ಆಹುತಿಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಾನ ಮಾಡುವವನೆಂದೂ ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ವೀರಾ:—ವೀರವಂತಃ ಕಲ್ಯಾಣವೀರಾ ವಾ | ನೀರೋ ವೀರಯತ್ಯಮಿತ್ರಾನ್ ವೇತೇರ್ವಾ ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ವೀರಯತೇರ್ವಾ | ವೀರ ಎಂಬ ಪದವು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು. ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುವವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಶ್ವಧಾಯಾ:—ಡುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಗತೆಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರಕಪೂರ್ವವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ವಹಿಹಾಧಾಜ್ಞಾಭ್ಯಶ್ಚಂದಸಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಸೇರ್ಣತ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಸುನಿಗೆ ಣಿವೃದ್ಧವಾದ ಬರುವುದರಿಂದ ಆತೋ-ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. ಅಭ್ಯಂತಾಟಕಿತಾ ಎಂಬ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾನಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ, ವಿಶ್ವಧಾಯಾಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯಚಾರ್ಥಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪುರಸ್ಕೃತಧಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಕ್ಷೇತಿ—ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ. ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸ ಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಚಬ್ಬದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿತನಿತ್ಯಃ—ಹಿತಾನಿ ಮಿತ್ರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಹಿತನಿತ್ಯಃ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಃಸದಃ—ಪುರಃ ಸೀದಂತಿ ಇತಿ ಪುರಃಸದಃ. ಪದಾಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಶರ್ಮಸದಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

ಅನವದ್ಯಾ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಅವದ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ. ಅನವದ್ಯಾ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ನೆಜ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಆಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಲ್-ಜಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ.

ಪತಿಜುಷ್ವೇವ—ಪತ್ಯಾ ಜುಷ್ವಾ ಸೇವಿತಾ ಪತಿಜುಷ್ವಾ. ತೃತೀಯಾ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತೃತೀಯಾ-ಕರ್ಮಣಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೇವನಾರ್ಥಕ (ಸ್ತ್ರೀಕಾರ) ಜುಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಾಡಿದಾಗ ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ಜುಷ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗಿದೆ.

ನಾರೀ—ನೃ ನರಯೋರ್ವೃದ್ಧಿಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೩ ಗ. ಸೂ.) ಎಂದು ಶಾರ್ಙ್ಗನಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಜೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದರಿಂದ ನಾರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಅದ್ವೈದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೩||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಂ ತ್ವಾ ನರೋ ದಮ ಆ ನಿತ್ಯಮಿದ್ಧಮಗ್ನೇ ಸಚಂತ ಕ್ವಿತಿಷು

ಧ್ರುವಾಸು |

ಅಧಿ ದ್ಯುಮ್ನಂ ನಿ ದಧುರ್ಭೂರ್ಯಸ್ತಿಸ್ಥನಾ ವಿಶ್ವಾಯುರ್ಧ-

ರುಣೋ ರಯೀಣಾಂ || ೪ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ತಂ | ತ್ವಾ | ನರಃ | ದಮೇ | ಆ | ನಿತ್ಯಂ | ಇದ್ಧಂ | ಅಗ್ನೇ | ಸಚಂತ | ಕ್ಷಿತಿಷು |
ಧ್ರುವಾಸು |

ಅಧಿ | ದ್ಯುಮ್ನಂ | ನಿ | ದಧುಃ | ಭೂರಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಭವ | ವಿಶ್ವ ಆಯುಃ |
ಧರುಣಃ | ರಯಿಣಾಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತಂ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟಂ ತ್ವಾಂ ನರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸೇತಾರೋ
ಯಜಮಾನಾ ಧ್ರುವಾಸು ಕ್ಷಿತಿಷು ನಿಶ್ಚಲಾಸು ಚಲನರಹಿತಾಸು ಭೂಮಿಷು | ನಿರುಪದ್ರವೇಷು ಗ್ರಾಮೇಷ್ವಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ದಮೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ಯಜ್ಞಗೃಹೇ ನಿತ್ಯಮಿದ್ಧಮನವರತಂ ಸಮಿದ್ಭಿಃ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಂ ಕೃತ್ವಾ
ಆ ಸಚಂತ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಸೇವಂತೇ | ಕಿಂಚಾಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದ್ಯುಮ್ನಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಭೂರಿ
ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿರೂಪೇಣ ಬಹುವಿಧಮಧಿ ನಿ ದಧುಃ | ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ಏವಂಗುಣವಿಶಿಷ್ಟೋ
ಯೋಽಗ್ನಿಃ ಸ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಾಯುರಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಸರ್ವಾನ್ನೋ ಭೂತ್ವಾ ರಯಿಣಾಂ ಧನಾನಾಂ ಧರುಣೋ
ಧಾರಯಿತಾ ಭವ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದಾತುಂ ಧನಾನಿ ಧಾರಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸಚಂತ | ಷಚ ಸಮನಾಯೇ |
ಛಾಂದಸೋ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ | ಭವ |
ದ್ವಚೋಽತಸ್ತಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ಧರುಣಃ ಧಾರೇರ್ಣಿಲುಕ್ತೇತ್ಯುನಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತಂ ತ್ವಾ—ಆ (ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ) ನಿನ್ನನ್ನು | ನರಃ—(ಯಾಗದ
ಮುಖಂಡರಾದ) ಮನುಷ್ಯರು | ಧ್ರುವಾಸು ಕ್ಷಿತಿಷು—ಅಚಲವಾದ (ನಿರುಪದ್ರವವಾದ) ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ |
ದಮೇ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ | ನಿತ್ಯಂ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ | ಇದ್ಧಂ—(ಸಮಿಧಾದಿಗಳಿಂದ) ಜ್ವಲಿತ
ನನ್ನಾಗಿ | ಆ ಸಚಂತ—ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ | ಅಸ್ಮಿನ್—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ | ದ್ಯುಮ್ನಂ—
ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಭೂರಿ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ | ಅಧಿ ನಿ ದಧುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು | ವಿಶ್ವಾಯುಃ—
(ಅಂತಹ ನೀನು) ಎಲ್ಲವೂ ಅನ್ನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ (ನಮಗೆ) | ರಯಿಣಾಂ—ಧನದ | ಧರುಣಃ—ಧಾರಕನಾಗಿ
ಆಗು ||-

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾಗಕರ್ತೃಗಳು ನಿರುಪದ್ರವವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಸಮಿಧಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾದ ನೀನು (ನಮಗೆಲ್ಲಾ) ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Such as you are, Agni, men preserve you constantly kindled in their dwellings, in secure places, and offer upon you abundant (sacrificial) food; you in whom is all existence, are the bearer of riches (for advantage).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಧ್ರುವಾಸು ಕ್ಷಿತಿಷು—ನಿರುಪದ್ರವೇಷು ಗ್ರಾಮೇಷ್ಟಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಗೌಃ ಗ್ನಾ ಎಂಬ ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿತಿ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೨-೫) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಕ್ಷಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಿರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧ್ರುವ ಶಬ್ದವು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಲನರಹಿತವಾದ ಭೂಮಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಯಾನಾಗಲೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಭೂಮಿಗೆ ಧ್ರುವ ಪದವನ್ನು ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿರುವುದು ಅರ್ಥಾಂತರ ಪ್ರತ್ಯಾಯಕವಾಗಿ ಉಪಲಕ್ಷ್ಯದ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ತೊಂದರೆಗೂ ಅಸ್ವದವಿಲ್ಲದಿರುವ ಗ್ರಾಮವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಕ್ಷಿತಿಷು ಧ್ರುವಾಸು | ಕ್ಷಿತಿರಿತಿ ಪೃಥಿವೀನಾಮ | ಇಹ ಚ ಅಥಾಪಿ ತದ್ವಿಶೇಷ ಕೃತ್ವೇವ ನನ್ನಿಗಮಾ ಭವಂತಿ (ನಿ. ೨-೫) ಇತ್ಯೇವಂ ತದವಯವೇಷು ಪ್ರಯುಕ್ತಂ | ಪೃಥಿವ್ಯವಯವೇಷು ನೇದ್ಯಾಪ್ಯೇಷು ಧ್ರುವೇಷು |—ಯಾಸ್ಮರು “ನಾವೈಕದೇಶವನ್ನು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಯಾಯ ನಾಮಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುವು” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವಾದ ಪೃಥಿವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿತಿಪದದಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದಾಗ್ಯೂ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಅವಯವಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಮಾಡುವ ವೇದಿಗಳೆಂದು—ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ದಮೇ—ಗಯಃ ಕೃದರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ದಮಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಯಾನಾಗಲೂ ಸಮಿತ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾಗಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ದ್ಯುಮ್ನಂ—ಚಿರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಂ ಅನ್ವಂ | ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಚಿರುಪುರೋಡಾಶವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅನ್ನವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಯಾಸ್ಮರು ದ್ಯುಮ್ನಂ

ದ್ಯೋತೇತೇರ್ಯೋವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ ಎಂದು ದ್ಯುಮ್ನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅನ್ನಮೇವ ಭುಂಜಾನಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿರ್ಭವತಿ ಅನ್ನವೇ ತಿನ್ನುವವನಿಗೆ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಾಗ ಯಶಸ್ಸು ಕೂಡ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಅನ್ನ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ಸುಗಳ ವಾಚಕವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಜಹಿ ವಧರ್ವನುಷೋ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯಾಸ್ತ್ರೇ ದ್ಯುಮ್ನಮಧಿ ರತ್ನಂ ಚ ಧೇಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೫-೩) ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು (ನಿ. ೨-೬) ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಧರುಣಃ—ಧಾರಯಿತಾ ಧರಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವು. ಧರುಣ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಪರಿಣಮಿಸಿರುವುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಧರುಣ ಶಬ್ದವು ಧೃ ಧಾರಣೇ ಅನ್ಯತ್ರ ಇಹ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ವಾನವಚನಃ | ಧೃ ಧಾರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಧಾರಣವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೆಯ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾಡುವಕಾರಣ ದಾನರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಆಗ್ನಿಯು ರಯಿಾಣಾಂ ಧನಾನಾಂ ಧರುಣಃ ದಾತಾ ಆಗ್ನಿಯು ಧನವನ್ನೂ ಕೊಡುವವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಭವ ನಿಶ್ವಾಯುಃ—ಸರ್ವಾನ್ನಃ | ಆಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಸಾಯಣರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಆಯುಶ್ಯಬ್ದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ನೇದಲ್ಲಿಯೂ ಆಯುಸ್ಸು ಜೀವಿಸಿರುವ ಕಾಲವೆಂದು ರೂಢಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಪ್ರಣ ಆಯೋಷಿ ತಾರಿಷತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫೬-೧) (ನಿ. ೧೦-೩೭) ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಯುರ್ಬೋಧಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸರ್ವಾನ್ನ ಸಂಬಂಧಃ-ಹವಿರ್ಭೋಕ್ತಾ. ಎಲ್ಲಾ ವಿಧವಾದ ಅನ್ನಗಳನ್ನೂ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಭಕ್ಷಿಸುವವನು. ಮತ್ತು ಸರ್ವೇ-ಷಾಮನ್ನಾನಾಂ ದಾತಾ ಅನ್ನವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಿತ್ಯಮ್—ತೈರ್ಜನೇರ್ಧ್ರುವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ (ವಾ. ೨೭೮೦) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ನಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿಶ್ವಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೈರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದ್ಧಮ್—ಇಹಿ ಇಂಧೀ ದೀಪ್ತಿರ್ದೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಅನಿಧಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರ ಲೋಪ. ಝಷಸ್ತಫೋರ್ಭೋಽಥಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಝಲಾಂ ಜಶ್ಠಾ ರ್ಘುಶಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತಸ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಚಿಂತೆ—ಷಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ನರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಝೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಧಾತ್ವಾದಿಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮನಿಧ್ಯಮಾನವತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಆಮಂತ್ರಿತಕ್ಕೆ ಅನಿಧ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವನಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಡಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಅಂತ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಿತಿಷು—ಕ್ಷಿ ನಿನಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ಷಿಚ್‌ಕ್ತೌಚಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಷಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ದಧುಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಅದೇಶ ಬಂಪಾಗ ಆತೋದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲೋಪ. ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಲೋಪವಾದಾಗ ದ್ವೈಚ್ಛನಾದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಶ್ವಾಯುಃ—ನಿಶ್ವಂ ಆಯುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧರುಣಿಃ—ಧೃಜ್ (ಅನಸ್ಥಾನೇ) ಧಾರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ನ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಧಾರೇಣಿಲುಕ್‌ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲುಕ್. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ರಪರಃ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಟ್‌ಕುಸ್ವಾಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ರಯಾಣಾಂ—ನಾಮಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಪೃಕ್ತೋ ಅಗ್ನೇ ಮಘವಾನೋ ಅಶ್ರುವಿ ಸೂರಯೋ
ದದತೋ ವಿಶ್ವಮಾಯುಃ |

ಸನೇಮ ವಾಜಂ ಸಮಿಥೇಷ್ಟಯೋ ಭಾಗಂ ದೇವೇಷು ಶ್ರವಸೇ
ದಧಾನಾಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಪೃಕ್ತಃ | ಅಗ್ನೇ | ಮಘಃ ವಾನಃ | ಅಶ್ರುಃ | ವಿ | ಸೂರಯಃ | ದದತಃ |
ವಿಶ್ವಂ | ಆಯುಃ |

ಸನೇಮ | ವಾಜಂ | ಸಂಽಇಥೇಷು | ಅರ್ಯಃ | ಭಾಗಂ | ದೇವೇಷು | ಶ್ರವಸೇ |
ದಧಾನಾಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಂಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಮಘವಾನೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನ ಧನೇನ ಯುಕ್ತಾ ಯಜಮಾನಾಃ ಪೃಕ್ತೋಽನ್ನಾನಿ
ವ್ಯಶ್ಯುಃ | ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತು | ತ್ವಯಾನುಗೃಹೀತಾಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯನ್ನಾನಿ ಲಭಂತಾಂ | ಯೇ ಚ ಸೂರಯೋ
ವಿದ್ವಾಂಸಸ್ತಾಂ ಸ್ತುವಂತಿ | ದದತೋ ಯೇ ಚ ತುಭ್ಯಂ ಹವೀಂಷಿ ದದತಃ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೋ ವರ್ತಂತೇ
ತೇ ಸರ್ವೇ ವಿಶ್ವಮಾಯುಃ ಸರ್ವಂ ಜೀವಿತಂ ವ್ಯಶ್ಯುಃ | ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತು | ವಯಂ ಚ ಸಮಿಥೇಷು
ಸಂಗ್ರಾಮೇಷ್ಟಯೋರೇಃ ಶತ್ರುಃ ಸಂಬಂಧಿನಂ ವಾಜಮನ್ನಂ ಸನೇಮ | ತ್ವದನುಗ್ರಹಾತ್ಸಂ-
ಭಜೇಮಹಿ | ತದನಂತರಂ ದೇವೇಷು ತ್ವತ್ಪ್ರಮುಖೇಷ್ಟಿಂದ್ರಾದಿಷು ಶ್ರವಸೇ ಯಶಸೇ ತದರ್ಥಂ ಭಾಗಂ
ಹವಿರ್ಭಾಗಂ ದಧಾನಾಃ ಸ್ಥಾಪಯಂತೋ ಭೂಯಾಸ್ತೇತಿ ಶೇಷಃ || ಅಶ್ರುಃ | ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ |
ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಸರಸ್ತೃಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ದದತಃ | ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚೈತುರಿತಿ
ನುಮಾಗಮಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸನೇಮ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ |

ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಃ | ಅರ್ಯಃ | ಅರಿಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರತ್ಯೇಕವಚನೇ ಜಸಾದಿಷು ಚೈಂದಸಿ ವಾ ವಚನಮಿತಿ
ಘೋರ್ಜಾತಿತಿ ಗುಣಾಭಾವೇ ಯಜಾದೇಶಃ | ಅರಿಶಬ್ದ ಅಚಿ ಇರಿತೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ |
ಉದಾತ್ತಯೇನ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಭಾಗಂ | ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೆ | ಮಘವಾನಃ—(ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ) ಧನಯುಕ್ತರಾದವರು (ಯಜಮಾನರು)
ಪೃಕ್ಷಃ—ಅನ್ನಗಳನ್ನು | ವಿ ಅಶ್ವಃ—ವ್ಯಾಪಿಸಲಿ (ಪಡೆಯಲಿ) | ಸೂರಯಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುವ (ವಿದ್ವಾಂ
ಸರೂ) | ದದತಃ—(ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುವವರೂ | ವಿಶ್ವಮಾಯುಃ—(ಅವರ) ಜೀವಿತಕಾಲ ಪೂರ್ಣ
ವಾಗಿ | ವಿ ಅಶ್ವಃ—ಜೀವಿಸಲಿ | ಸಮಿಥೇಷು—ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ | ಅರ್ಯಃ—ಶತ್ರುಸಂಬಂಧವಾದ |
ವಾಜಂ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಸನೇಮ—(ನಾವು) ಹೊಂದೋಣ (ಅನಂತರ) | ದೇವೇಷು—ನಿನ್ನ ಆದಿಯಾದ
ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ | ಶ್ರವಸೇ—ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ | ಭಾಗಂ—ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು | ದಧಾನಾಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸುವವರಾಗಿ
(ಅರ್ಪಿಸುವವರಾಗಿ) ಆಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೆ, ಶ್ರೀಮಂತರಾದ ನಿನ್ನ ಆರಾಧಕರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಹಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ; (ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ)
ಮತ್ತು (ನಿನಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸುವವರು, ಬಹುಕಾಲ ಬಾಳಲಿ; ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ವಿಫಲವಾದ
ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯೋಣ; (ಆ ಧನದಿಂದ) ನಿನಗೂ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅವರವರ ಭಾಗ
ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸೋಣ.

English Translation.

May your opulent worshippers, Agni, obtain, (abundant) food; may
the learned (who praise you) and offer you (oblations), acquire long life;
may we gain in battles booty from our foes, presenting their portion to the
Gods for (the acquisition of) renown.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೃಕ್ಷಃ, ವಾಜಃ—ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಂಥಃ ವಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
(ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅರ್ಯಃ—ರಾಷ್ಟ್ರೀ, ಅರ್ಯಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಈಶ್ವರ ವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಪದವನ್ನು ಶತ್ರುವಾಚಕವಾದ ಅರಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಉಂಟಾದ ರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿ ಶತ್ರುಸಂಬಂಧವಾದ
ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸಮಿಥೇಷು—ರಣಿ, ವಿವಾಹ್ ಎಂಬ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ದೇವೇಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ತುತವಿಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮಮುಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ದಾನಂ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವಂತಿ ಸಂಪ್ರದಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಶ್ರವಸೇ—ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ, ಅನ್ವಾರ್ಥಂ | ಮುಘಂ, ರೇಕ್ಷಃ ಎಂಬ ಇವೃತ್ತಿಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಶ್ರವ ಇತ್ಯನ್ವನಾಮ ಶ್ರೂಯತ ಇತಿ ಸತಃ (ನಿ. ೧೦-೩) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿ, ಆಸಪ್ರಾಣಾಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೩೭-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವ ಶ್ರವ ಶಬ್ದವು ಅನ್ವವಾಚಕವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಾಯಣರು—ಶ್ರವಸೇ—ಯಶಸೇ ಕೀರ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮರು ಶ್ರವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಯಶಸ್ಸು, ಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಅನುಂದಾ ಸ್ತೋಮಾ ಪ್ರ ಭರೇ ಮನೀಷಾ ಸಿಂಧಾವಧಿ ಪ್ರಿಯತೋ ಭಾವ್ಯಸ್ಯ |

ಯೋ ಮೇ ಸಹಸ್ರಮುನಿಮಿಶಾತ ಸವಾನತೂರ್ತೋ ರಾಜಾ ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೬-೧)

ಇಲ್ಲಿ—ಶ್ರವ ಇಚ್ಛಮಾನಃ ಪ್ರಶಂಸಾಮಿಚ್ಛಮಾನಃ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

(ನಿ. ೯-೧೧)

ಪ್ರ ವೋ ಮಹೇ ಮಂಡಮಾನಾಯಾಂಧಸೋರ್ಜಾ ವಿಶ್ವಾನರಾಯ ವಿಶ್ವಾಭುವೇ |

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಸುಮುಖಂ ಸಹೋ ಮಹಿ ಶ್ರವೋ ನೃವೃಂ ಚ ರೋದಸೀ ಸಪರ್ಯತಃ |

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೫೦-೧)

ಇಲ್ಲಿಯೂ—ಮಹಿ ಶ್ರವಃ=ಮಹಚ್ಛ ಶ್ರವಣೀಯಂ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಯೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

(ನಿ. ೧೧-೧೦)

ಅತಿಶಯವಾದ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹಿತನಾದ ಕೀರ್ತಿಯು.

ಉತ ಸ್ತೃನಂ ವಸ್ತ್ರಮಥಿಂ ನ ತಾಯುಮನು ಕ್ರೋಶಂತಿ ಪ್ರತಯೋ ಭರೇಷು |

ನೀಚಾಯಮಾನಂ ಜಸುರಿಂ ನ ಶೈನಂ ಶ್ರವಶ್ಚಾಪ್ಪಾ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೮-೫)

ಇಲ್ಲಿಯೂ—ಶ್ರವಶ್ಚಾಪ್ಪಾ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ | ಶ್ರವಶ್ಚಾಪಿ ಪಶುಮಚ್ಛ ಯೂಥಂ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಚ

ಯೂಥಂ ಚ ಧನಂಚ ಯೂಥಂ ಚೇತಿ ವಾ | ಎಂದರೆ ಕೀರ್ತಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಿರುವರು.

(ನಿ. ೪-೨೪)

ಉತ್ತಮನಾದ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಕೀರ್ತಿಯು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಾಯಣರು ಯಶಸೇ—ಕೀರ್ತಿಗಾಗಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಪೂಜಿಸೋಣ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಮಘನಾಸಃ—ಮಘ ಶಬ್ದವು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಧನವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಹಣಗಾರರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವರು. ಬಡವರು ಸ್ತುತಿ ಮಾಡಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಆಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಧನಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನೆಂದು ಸ್ತುತದ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ಪಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಶ್ಯುಃ—ಅಶಾ ನ್ಯಾಪ್ತಾ ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಷದಿ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪ್ರಿಯದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಧಿಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ರ್ಝೀರ್ಜಸ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುಸಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ಲ) ಲುಕ್. ಯಾಸುಟ್‌ಪರ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಉಸ್ಯ ಪದಾಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದದತಃ—ಡುದಾಜಾ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಠರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಶ್ಚತುಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಗಿತಾದರೂ ನಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ರೂಪ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸನೇಮು—ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ ಧಾತು. ನಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ. ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪೋವ್ಯೋವರ್ಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸನ+ಇಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರ ಸತಿತ್ವವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಯಃ—ಅರಿ ಶಬ್ದ ಶತ್ರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠಿ ವಿಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಾದಿಷು ಛಂದಸಿ ನಾ ವಚನಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಘೋರ್ಜಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಬಾರದಿರಲು ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಋ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚಿ ಇಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ

ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಗಂ—ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಚೆಚೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅತಃ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕರ್ಷಾತ್ಪತಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರವಸೇ—ಶ್ರ ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಟೆಣಾದಿಕವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಶ್ರವಸಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಮುತಸ್ಯ ಹಿ ಧೇನವೋ ವಾವಶಾನಾಃ ಸ್ಮದೂಧ್ನಿಃ ಪೀಪಯಂತ

ದ್ಯುಭಕ್ತಾಃ |

ವರಾವತಃ ಸುಮತಿಂ ಭಿಕ್ಷ್ಮನಾಣಾ ವಿ ಸಿಂಧವಃ ಸಮಯಾ

ಸಸ್ತುರದಿಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಋತಸ್ಯ | ಹಿ | ಧೇನವಃ | ನಾವಶಾನಾಃ | ಸ್ಮತ್ ಽ ಊಧ್ನೀಃ | ಸೀಪಯಂತ |

ದ್ಯುಽ ಭಕ್ತಾಃ |

ಪರಾಽ ವತಃ | ಸುಽ ಮತಿಂ | ಭಿಕ್ಷಮಾಣಾಃ | ವಿ | ಸಿಂಧವಃ | ಸಮಯಾ |

ಸಸುಃ | ಅದ್ರಿಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋತಸ್ಯ ಹಿ ಋತಂ ದೇವಯಜನದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ತಮಗ್ನಿಮೇವ ಧೇನವೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಹವಿ-
ಷಾಂ ದೋಗ್ಧ್ಯೋ ಗಾವಃ ಸೀಪಯಂತ | ಪೇರಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಗವ್ಯಮಪಾಪಯನ್ | ಕೀದೃಶೋ
ಗಾವಃ | ನಾವಶಾನಾ ಅಗ್ನಿಂ ಪುನಃಪುನಃ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ಸ್ಮದೂಧ್ನೀಃ | ಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಶಬ್ದ-
ಸಮಾನಾರ್ಥಃ | ನಿತ್ಯಮೂಢಸಾ ಯುಕ್ತಾಃ | ಸರ್ವದಾ ಪಯಸಃ ಪ್ರದಾತ್ರೈ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ದ್ಯುಭಕ್ತಾ
ದಿನಾ ಪ್ರಕಾಶೇನ ಸಂಭಕ್ತಾಃ ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಠಾಃ | ತೇಜಸ್ವಿನೈ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಹಿ ಚ ಸಿಂಧವಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾ
ನದ್ಯಃ ಸುಮತಿಮಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಶೋಭನಾಮನುಗ್ರಹಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ಭಿಕ್ಷಮಾಣಾ ಯಾಚಮಾನಾಃ
ಸತ್ಕೋಽದ್ರಿಂ ಸಮಯಾದ್ರೇಃ ಪರ್ವತಸ್ಯ ಸಮೀಪೇ ಪರಾವಶೋ ದೂರದೇಶಾದ್ವಿ ಸಸುಃ | ವಿಶೇಷೇಣ
ಗಚ್ಛಂತಿ ಪ್ರವಹಂತಿ | ಅಗ್ನಯೇ ದಾತವ್ಯಾನಾಂ ಹವಿಷಾಂ ನಿಷ್ಪತ್ತಯೇ ಪ್ರವಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಋತಸ್ಯ |
ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ವವ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾಚ್ಚ ತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ಪಷ್ಠೀ | ನಾವಶಾನಾಃ |
ವಶ ಕಾಂತಾ | ಯಜಂತಾಚ್ಛಾನಚ್ | ನ ವಶಃ | ಪಾ. ೭-೧-೨೦ | ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಛಂದಸ್ಯ ಭಯಥೇತಿ ಶಾನಚಿ ಅರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾದತೋಲೋಪ-
ಯಲೋಪಾ | ಅತ ಏವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವಭಾವೇ ಚಿತ್ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸ್ಮದೂಧ್ನೀಃ |
ಸ್ಮತ್ ನಿತ್ಯಾನ್ಯೂಧಾಂಸಿ ಯಾಸಾಂ | ಊಧಸೋಽನಜ್ | ಪಾ. ೫-೪-೧೩೧ | ಇತ್ಯನಜಾದೇಶಃ ಸಮಾ-
ಸಾಂತಃ | ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇರ್ಜೋಪ್ | ಪಾ. ೪-೧-೨೭ | ಇತಿ ಜೋಪ್ | ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಲ್ಲೋ-
ಪೋಽನ ಇತ್ಯಲೋಪಃ | ಜೋಪಃ ಪಿತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸೀಪಯಂತ |
ಪಾಪಾನೇ | ಅಸ್ಮಾದ್ಧೇತುಮತಿ ಣಿಚ್ | ಶಾಘಾಸಾದ್ಧೇತಿ ಯುಕ್ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಾಣಿ ಚ್ಲೇಶ್ಚ ಜಾದೇಶಾದಿ |
ಚಜ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ಚಜಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪರಾವತಃ |
ಪರಾಗತಾತ್ | ದೂರಂ ಹಿ ಪರಾಗತಂ ಭವತಿ | ಅಸ್ಮಿನ್ದಾತ್ವರ್ಥೇ ಗವ್ಯಮಾನ ಉಪಸರ್ಗಾಚ್ಛಂದಸಿ
ಧಾತ್ವರ್ತೇ | ಪಾ. ೫-೧-೧೧೮ | ಇತಿ ವತಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಸ್ಯ ಹಿ—ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಗೇ | ವಾವಶಾನಾಃ—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಇಚ್ಛಿಸುವ | ಸ್ತದೂಧ್ನೀಃ—ನಿತ್ಯವಾದ ಕೆಚ್ಚೆಲುಳ್ಳ (ಸರ್ವದಾ ಸ್ವೀರವನ್ನು ಕೊಡುವ) | ದ್ಯುಭಕ್ತಃ—ತೇಜೋವಿಶಿಷ್ಟನಾದ | ಧೇನವಃ—(ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ) ಗೋವುಗಳು | ಪೀಪಯಂತೆ—ಸ್ವೀರಾದಿ ಗವ್ಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿಸಿದವು | ಸಿಂಧವಃ—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ನದಿಗಳು | ಸುಮತಿಂ—(ಅಗ್ನಿಯ) ಶುಭಾವಹ ವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು | ಭಿಕ್ಷಮಾಣಾಃ—ಯಾಚಿಸುವವುಗಳಾಗಿ | ಅದ್ರಿಂ ಸುಮಯಾ—ಪರ್ವತದ ಸಮೀಪ ದಲ್ಲಿ | ಪರಾವತಃ—ದೂರಪ್ರದೇಶದಿಂದ | ವಿ ಸಸ್ಮುಃ—ಪ್ರವಹಿಸಿ ಬಂದುವು.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ, ನಿತ್ಯವೂ ಹಾಲುಕೊಡುವ, ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದ, ಗೋವುಗಳು, ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ನದಿಗಳು, ಅಗ್ನಿಯ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವು ಗಳಾಗಿ, ಪರ್ವತದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಬಹುದೂರದಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸಿಬಂದಿವೆ.

English Translation.

The cows, loving (Agni, who has come to the hall of sacrifice), sharing his splendour, have brought with full udders (their milk) to be drunk. The rivers, soliciting his good will, have flowed from a distance in the vicinity of the mountains.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಸ್ಯ—ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ : ಕರ್ತವ್ಯಂ ಇತಿ ಕರ್ಮಣಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವಾತ್ ಚತುರ್ಥಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ | ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಂಪ್ರದಾನರೂಪವಾದ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಮರು ಋತಮಿತ್ಯುದಕನಾಮ ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಭವತಿ (ನಿ. ೨-೨೫) ಎಂದು ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಋತಂ—ದೇವಯಜನದೇಶಂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪ್ರದೇಶವೆಂದೂ ಅರ್ಥ ವಿನಿರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ಯಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಋತುರರ್ತೇರ್ಗತಿಕರ್ಮಣಃ (ನಿ. ೨-೨೫) ಋತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಋತ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಋತಸ್ಯ—ಸರ್ವತ್ರ ಗತಸ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವ ನಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಸ್ತದೂಧ್ನೀಃ—ಸ್ತುಚ್ಛಬ್ದಃ ಪ್ರಶಸ್ತವಚನಃ | ಅನ್ವೃತಪಚನತ್ವಾತ್ ಪ್ರಶಸ್ತಮೂಢೋ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಸ್ಮತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅನ್ವೃತವನ್ನು

ಪಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕೆಚ್ಚಲು ಉಳ್ಳ ಗೋವುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಸಾಯಣರು ಸ್ತುತ್ ಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾನಾಗಲೂ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಕೆಚ್ಚಲು ಉಳ್ಳ ಹಸುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ದ್ಯುಭಕ್ತಾಃ—ದಿನಾ ಪ್ರಕಾಶೇನ ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಠಾಃ ತೇಜಸ್ವಿನೈಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಸಾಯಣರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಗಲಿನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿರುವವುಗಳಾದಕಾರಣ ಹಸುಗಳು ತೇಜಶ್ಶಾಲಿಗಳಾಗಿರುವವು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ದಿವಂ ಯಾ ಭಜಂತೇ ತಾ ದ್ಯುಭಕ್ತಾಃ | ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿನೈಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುವವರು ದ್ಯುಭಕ್ತರೆನಿಸುವರು. ಅದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಯಾವಾಗಲೂ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ, ಉತ್ತಮವಾದ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳುಳ್ಳ ತೇಜಶ್ಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಇರುವ ಅಮೃತಪಚನಮಾಡುವ ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಗೋವುಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಹಾಲಿನಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಬೇರೆಯ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಪರಾನತಃ—ಪರಾಗತಾತ್ | ಪೂರಂ ಹಿ ಪರಾಗತಂ ಭವತಿ |

ಸಿಂಧವಃ=ನದಿಗಳು, ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ನೀರುಗಳಿಂದ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುವವುಗಳಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತವೆ.

ಸಮಯಾ ಅದ್ರಿಂ | ಸಮಯಾ ಶಬ್ದಃ ಸಾಮಾನ್ಯೇ | ಅದ್ರಿಮೇರು ನಾಮಾ ಪರ್ವತಃ ಮೇರೋಃ ಸಮಾಪೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಗ್ನೇಃ ಸ್ವಭೂತಾ ಗಾವಃ ಗವ್ಯಾತಿತೋ ಮೇರುಬುಧ್ಧೇನಃ ಪ್ರತ್ಯಾಗತ್ಯ ವಿವಿಧಮಗ್ನಿಮುಖಿಗಚ್ಛಂತಿ | ಅಭಿಗಮ್ಯ ಚ ಸ್ತೇನಾ ಮೃತರೂಪೇಣ ಪಯಸಾ ಅಗ್ನಿಮಾಷ್ಣಾಯಯಂತಿ ಇತಿ ಸಮಸ್ತಾರ್ಥಃ ಪರಾಗತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದೂರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಸಮಯಾ ಎಂಬ ಅಮೃತವು ಸಮಾನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅದ್ರಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇರುಪರ್ವತವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವಭೂತ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಹಾಗೆ ತೇಜಶ್ಶಾಲಿಗಳೂ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಆಗಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಮೇರು ಪರ್ವತದ ಪ್ರದೇಶದ ದೂರದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಬಂದು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಹಾಲುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಂತೋಷಪಡುವಂತೆ (ಮಾಡುತ್ತವೆ) ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು. ಧೀರ್ ಪ್ರೀಣನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಧೇನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ ಆಹುತಿಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇವುಗಳು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಆಹುತಿಗಳ ರಸಸ್ಥಾನವು ಉತ್ತಮವಾದ ಲೂಧಶ್ಯಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹೃತವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಆಹುತಿಗಳು ಅಮೃತರಸದಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಭೂಮಿಗಿಂತ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಮೃತರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವಂತೆ ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಧೇನವ ಇತಿ ಧಿನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಸ್ಯ ರೂಪಂ | ಋತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೈಃ ಆಹುತಯಃ ಅತ್ಯರ್ಥಂ ಕಾಮಯಮಾನಾಃ ಅಮೃತರಸಯುಕ್ತಾಃ ದ್ಯುಗಾಮಿನೈಃ ಪೃಥಿವೀತಃ ಪೂರಾತ್ ಅಗ್ನಿಮಾಷ್ಣಾಯಯಂತಿ | ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಹುತಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬುತಸ್ಯ—ಸಂಪ್ರದಾನಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಗ್ರಹಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಎಂಬ ನಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರದಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾನಶಾನಾಃ—ನಶ ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋದಲಾದೇಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ವಾನಶ್ಯ ಎಂಬುದು **ಸನಾದ್ಯಂತಾ** ಧಾತೇವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ನವಶಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಪರವಾದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ನಿಷೇಧ. **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. **ಛಂದಸ್ಯುಚಯಥಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಸ್ಯಹಲಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೂ **ಅತೋಲೋಪಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ವಾನಶಾನ ಎಂಬುದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ಮದೂಧ್ನೀಃ—ಸ್ಮತ್ ನಿತ್ಯಾನಿ ಉಧಾಂಸಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಲೂಧಸೋಽನಜ್ಞ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಜಾದೇಶವು ಸಮಾಸಾಂತವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ **ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇರ್ಜಾರ್ಘ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೇರ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಸ್ಮದೂಧನ್+ಈ** ಎಂದಿರುವಾಗ **ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಜೇಪಾ** ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಪ್ತಿತಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಬಹುವ್ರೀಯ ಸ್ವರವು (ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು) ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಾರ್ಥದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಸಯಂತೆ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ **ದೇತುಮತಿ ಚ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. **ಶಾಚ್ಛಾಸಾಹವಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ. **ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತೇವ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಯಿ ಎಂಬ ಣಿದಂತಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ರ್ಋ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ರೋಂಂತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. **ಣಿಶ್ರಿದ್ಯುಸ್ತುಭ್ಯಃ ಚಿಜ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಞಿಗೆ ಚಾದೇಶ. **ಚಿಜಾ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮೈಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. **ಪ್ರಸ್ತ. ಜಾಚಿಜ್ಯುಪಧಾಯಾಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತ ಬಂದಮೇಲೆ **ಸನ್ಯತಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. **ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಕೇರನಿಟಿ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. **ಅತೋಗುಣೇ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. **ಪೀಸಯಂತ** ಎಂದು ರೂಪ

ನಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಜ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿಜಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹಿ ಎಂಬ ನಿಷಾತನಿರುವುದರಿಂದ ಹಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷಾತ ಪ್ರತೀಕೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಾವತಃ—ಪರಾಗತ ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ದೂರಂ ಹಿ ಪರಾಗತಂ ಭವತಿ. ಪರಾಗತವೆಂದು ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗಾಚ್ಛೇದಸಿ ಧಾತ್ವರ್ಥೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮೇಲೆ ನತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಾವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ವಯಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಸ್ರುಃ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾದ ಲಿಟಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಉಸಾದೇಶ. ದ್ವಿತ್ವ ಉರದತ್ವ. ಹಲಾದಿಶೇಷ ಯಣಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಮತಿಂ ಭಿಕ್ಷಮಾಣಾ ದಿವಿ ಶ್ರವೋ ದಧಿರೇ

ಯಜ್ಞಯಾಸಃ |

ನಕ್ತಾ ಚ ಚಕ್ರರುಷಸಾ ವಿರೂಪೇ ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ವರ್ಣಮುರುಣಂ

ಚ ಸಂ ಧುಃ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತೈ ಇತಿ | ಅಗ್ನೇ | ಸುಮತಿಂ | ಭಿಕ್ಷುಮಾಣಾಃ | ದಿವಿ | ಶ್ರವಃ | ಪಧಿರೇ |

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ |

ನಕ್ತಾ | ಚ | ಚಕ್ರುಃ | ಉಷಸಾ | ವಿರೂಪೇ ಇತಿ ವಿಸರೂಪೇ | ಕೃಷ್ಣಂ | ಚ |

ವರ್ಣಂ | ಅರುಣಂ | ಚ | ಸಂ | ಧುರಿತಿ ಧುಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸುಮತಿಂ ಶೋಭನಾನುಗ್ರಹಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ಭಿಕ್ಷುಮಾಣಾ ಯಾಚಮಾನಾ ಯಜ್ಞಿಯಾಸೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ದಿವಿ ದ್ಯೋತಮಾನೇ ತೈ ತೈಯಿ ಶ್ರವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ಯಂ ಪಧಿರೇ | ಅಸ್ಥಾಪಯನ್ | ಅಗ್ನಿದೇವಾನಾನುನ್ನಾದ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತದನಂತರಂ ತಾದ್ಯಶೇ ಹವಿಯುಕ್ತಾಯಾನುಷ್ಠಾನಾಯ ವಿರೂಪೇ ವಿವಿಧರೂಪೇ ಉಷಸೋಷಃಕಾಲೋಪಲಕ್ಷಿತಮಹರ್ನಕತ್ತಾ ಚ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರಿಂ ಚ ಚಕ್ರುಃ | ಅಕುರ್ವನ್ | ಏತದೇವ ಸೃಷ್ಟಯತಿ | ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ವರ್ಣಂ ರಾತ್ರೌಂ ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣಮಂಧಕಾರಮಹ್ಯರುಣಮಾರೋಚನಂ ಶ್ವೇತವರ್ಣಂ ತೇಜಶ್ಚ ಸಂ ಧುಃ | ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ || ತೈ | ಸುಹಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಸ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷದೇಶಃ | ನಕ್ತಾ | ತೇನೈವ ದ್ವಿತಿಯಾಯಾ ದಾದೇಶಃ | ಉಷಸಾ | ತೇನೈವ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ | ಧುಃ | ಡುಧಾಙ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ | ಉಜ್ಞಾ ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ | ಅತ ಇತಿ ರ್ಪೂರ್ಣಸಾದೇಶಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಜ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾನಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸುಮತಿಂ—ಶುಭಾವಹವಾದ (ನಿನ್ನ) ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು | ಭಿಕ್ಷುಮಾಣಾಃ—ಯಾಚಿಸುವವರಾಗಿ | ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ (ದೇವತೆಗಳು) | ದಿವಿ—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ | ತೈ—ನಿನ್ನಲ್ಲಿ | ಶ್ರವಃ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಪಧಿರೇ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು (ಹವಿರಾದಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ) | ವಿರೂಪೇ—ವಿವಿಧವರ್ಣಗಳಾದ | ಉಷಸಾ—ಉಷಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ (ಹಗಲನ್ನು) | ನಕ್ತಾ ಚ—ರಾತ್ರಿಯನ್ನು | ಚ ಚಕ್ರುಃ—ಮಾಡಿದರು | ಕೃಷ್ಣಂ ಚ ವರ್ಣಂ—ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವಾದ ಅಂಧಕಾರವನ್ನು | ಅರುಣಂ ಚ—ಶ್ವೇತವರ್ಣವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು | ಸಂ ಧುಃ—ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ನಿನ್ನ ವಿಶ್ವಾಸಾಪೇಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ, ದೀಪ್ತನಾದ ನಿನ್ನ ವಶಕ್ಕೆ ಹವಿರಾದಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. (ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಅವರು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು, ಬೆಳಕು ಮತ್ತು ಕತ್ತಲೆಯುಳ್ಳವುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

English Translation

(The Gods), who are entitled to worship, soliciting your good will, have instructed to you, resplendent Agni, the (sacrificial) food and, (for the due observance of sacred rites), they have made the night and morning of different colours, or black and purple.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸುಮತಿಂ—ಶೋಭನಾಮನುಗ್ರಹಾತ್ಮಿಕಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ಸಾಯಣರು—ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸುಮತಿ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಅಷ್ಟೀಷೇಣೋ ಹೋತ್ರಮೃಷಿರ್ನಿಷೀದೇ ದೇವಾಪಿದೇವಸುಮತಿಂ ಚಿಕಿತ್ಸಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೮-೫)

ಇಲ್ಲಿ ಸುಮತಿಂ ಎಂದರೆ ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮತಿಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವೈಶ್ವಾನರಸ್ಯ ಸುಮತೌ ಸ್ಯಾಮ ರಾಜಾಹಿ ಕಂ ಭುವನಾನಾಮಧಿಶ್ಠೀಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೮-೧)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮತೌ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೭-೨೨)

ವಯಂ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಸುಮತಿಂ ಸತ್ಯಧರ್ಮಣಃ

(ಅ. ಸಂ. ೭-೧೭-೨)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮತಿಂ ಕಲ್ಯಾಣೇಂ ಮತಿಂ | (ನಿ. ೧೧-೧೨) ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ತೇಷಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮಹಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೬)

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮತೌ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ (ನಿ. ೧೧-೨೦) ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ದೇವಾನಾಂ ಭದ್ರಾ ಸುಮತೀರ್ಯಜೂಯತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರಾತಿರಭಿ ನೋ ನಿವರ್ತತಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೯-೨.)

ಇಲ್ಲಿಯೂ—ದೇವಾನಾಂ ವಯಂ ಸುಮತೌ ಕಲ್ಯಾಣ್ಯಾಂ ಮತೌ ಸುಮತಿಃ ಶೋಭನಾ ಮತಿಃ ಪ್ರಸಾದಾಭಿಮುಖೀ ಮತಿಃ | (ನಿ. ೧೨-೪೦) ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸುಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವಂತೆಯೇ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥವೂ ಇರುವುದು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಸುಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಸುಮತಿಂ ಭಿಕ್ಷಮಾಣಾಃ ಧನಾನಿ ಯಾಚಮಾಣಾಃ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸುವವರೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

ಯೆಚ್ಚಿ ಯಾಸಃ ದಿವಿ ತ್ವೇ ಶ್ರವಃ ದಧಿರೇ-ದಿವಿ ಶ್ರವಃ ಹರ್ವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ದಧಿರೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹರ್ವೀಂಷಿ ದಧಿರೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ದಿವಿ ಇತಿ ಸಪ್ತಮಾ ನಿರ್ದೇಶಾತ್ ದಿವಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಯ ತುಭ್ಯಂ ಶ್ರವಃ ದಧಿರೇ ದದತಿ | ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಅಥವಾ ಸ್ತುರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಿನಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ನಕ್ತಾ ಚ ಚಕ್ರರುಷಸಾ ವಿರೂಪೇ ಕೃಷ್ಣಂ ಚಿವಣಿಮರುಣಂ ಚ ಸಂಧುಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ನಕ್ತೇತಿ ರಾತ್ರಿನಾಮ | ಯಷ್ಟಾರಃ ರಾತ್ರೌ ಚೈತತ್ ಕುರ್ವಂತಿ ಉಷಸಾ ಉಷಸಿ ಚ | ಉಷಸಾ ಚ ಅತ್ರ ಅನಂತರ್ಯಾದಹರ್ಲಕ್ಷತೇ | ಅಹನಿ ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಸಮಿದ್ಧಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಜ್ವಾಲಾಯಾ ಉಪರಿ ಕೃಷ್ಣೋಭವತಿ ಶಿಷ್ಟೇ ಅರುಣಃ | ತೌ ಸಂಧುಃ ಸಂದಧತಿ | ಯಥಾ ತವ ಕೃಷ್ಣಾರುಣೌ ವರ್ಣಾವಪಿ ಭಿನ್ನೌ ಭವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ನಕ್ತಾ ಎಂಬ ಪದವು ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ರಾತ್ರಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೧೮) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೀಪ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ವಾಲೆಯ ಮೇಲುಗಡೆಯ ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣವೂ ಸ್ತುತಸ್ವಿದ್ಧವಾದ ಅರುಣವರ್ಣವು ಮೂಲಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಬೆನ್ನಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರುವವುಗಳಾದರೂ ಅವುಗಳು ಪೃಥಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿಯುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಅಥವಾ ನಕ್ತಾ ಚ ಚಕ್ರರುಷಸಾ ವಿರೂಪೇ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತಾನ್ವೇಶತಾನಿ ನ | ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾನಿದಿವಿಶ್ರವೋ ದಧಿರೇ ಯೆಚ್ಚಿ ಯಾಸಃ ಸಕ್ರೋಷಸಾ ವಿಭಿನ್ನರೂಪೇ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ನಕ್ರೋಷಸೋರೇವ ಕೃಷ್ಣಂ ಚಿವಣಿಮರುಣಂ ಚ ಸಂಧುಃ | ಯಾಗಕಾರಿತ್ವಾತ್ ಯಾಗಸ್ಯ ಚ ಧರ್ಮತ್ವಾತ್ ಕೃತ್ಸಸ್ಯ ಜಗತೋ ಧರ್ಮಮೂಲತ್ವಾತ್ | ನಕ್ತಾ, ಉಷಸಾ, ವಿರೂಪಃ ಈ ಪದಗಳು ಸಪ್ತಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾಗಿರದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾಗಿರುವುವು. ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ, ಉಷಃಕಾಲವು ಅರುಣವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿಯೂ ಇರುವ

ಹಾಗೆ ಮಾಡಿರುವರು. ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡುವಾಗ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಉದ್ದೀಪ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಅಗ್ರ ಭಾಗವು ಕಪ್ಪಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಉಷಃಕಾಲವು ಮೊದಲು ಅರುಣವರ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಅನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶುಭ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಉಷಃಕಾಲ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲಗಳು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೂಪೇ ಎಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಧರ್ಮಮೂಲವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತನಾದ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಆಯಾಯ ಕಾಲ ಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳ ವಿಭಾಗಗಳು ಯಜಮಾನರು ಮಾಡುವ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸುವರು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅಗ್ನಿಯೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ತ್ವೇ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಸಪ್ತಮಿಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾದೇಶ. ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ.

ದಿವಿ—ಉದಿದಂ ಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಧಿರೇ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ—ಅರ್ಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞತ್ವಿಗ್ಭಾಂ ಘುಜ್ಞಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಯನೇಯಾನೀ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಯಜ್ಞಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜ್ಞಸೇರಸುಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ.

ನಕ್ತಾ—ನಕ್ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಾದೇಶ.

ಚಕ್ರುಃ—ಡುಕ್ವಜ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಪಸಾ—ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರ.

ಧುಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಿ ಆದೇಶ. ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದ ಚ್ಚಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೦) ಸಿಚ್ ಲುಕ್ಯಾದಾಗ ಆದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧ್ವಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಜುಸಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜುಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜಿ ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾನ್ತ್ರಾಯೇ ಮರ್ತಾನ್ತುಸೂದೋ ಅಗ್ನೇ ತೇ ಸ್ಯಾಮು
ಮಘವಾನೋ ವಯಂ ಚ |
ಛಾಯೇವ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸಿಸ್ತ್ಯಾಪಪ್ರಿವಾನ್ಮೋದಸೀ ಅಂತ-
ರಿಕ್ಷಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾನ್ | ರಾಯೇ | ಮರ್ತಾನ್ | ಸುಸೂದಃ | ಅಗ್ನೇ | ತೇ | ಸ್ಯಾಮು |
ಮಘಃ | ವಾನಃ | ವಯಂ | ಚ |
ಛಾಯಾಃ | ಇವ | ವಿಶ್ವಂ | ಭುವನಂ | ಸಿಸ್ತ್ಯಾ | ಅಪಪ್ರಿವಾನ್ | ರೋದಸೀ
ಇತಿ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾನ್ಮರ್ತಾನ್ಮನುಷ್ಯಾನಸ್ಮಾನ್ಪ್ರಾಯೇ ಧನಾಯ ಸುಷೂದಃ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಸು ಪ್ರೇರಯಸಿ ತೇ ತಾದೃಶಾ ವಯಂ ಚಕ್ರಮಘನಾನೋ ಧನಿನಃ ಸ್ಯಾಮ | ಭವೇಮ | ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಂತರಿಕ್ಷಂ ಚಾಪಪ್ರಿವಾನ್ ಸ್ವತೇಜಸಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೇನ ವಾಪೂರಿತವಾಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ಸಿಸಕ್ತಿ | ಸೇವಸೇ | ಅನುಗೃಹ್ಯ ಸರ್ವಂ ರಕ್ಷಸೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಛಾಯೇವ | ಯಥಾ ಚತ್ರಾದೇಶ್ಚಾಯಾತಪಾದಿಜನಿತಂ ಕ್ಲೇಶಂ ನಿನಾಯ್ ರಕ್ಷತಿ ತದ್ವತ್ || ರಾಯೇ | ಊಡಿದಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸುಷೂದಃ | ಸೂದ ಪ್ರೇರಣೇ | ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಸಿಸಕ್ತಿ | ಷಚಿ ಸಮನಾಯೇ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಇದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಆಪಪ್ರಿವಾನ್ | ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ | ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ | ವಸ್ತೇಕಾಜಾದ್ಯಸಾಮಿತಿಡಾಗಮಃ | ಅತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚೇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ದ್ವಿವಚನೇಽಚೀತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾತ್ ದ್ವಿಭಾವಾದಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಯೋ ಮರ್ತಾನ್—ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು (ನಮ್ಮನ್ನು) | ರಾಯೇ—ಧನಕ್ಕೋಸ್ಕರ | ಸುಷೂದಃ—(ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತೀಯೋ | ತೇ ವಯಂ ಚ—ಅಂತಹ ನಾವೂ ಕೂಡ | ಮಘನಾನಃ—ಧನವಂತರಾಗಿ | ಸ್ಯಾಮ—ಆಗೋಣ | ರೋದಸೀ—ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳನ್ನೂ | ಆಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ—ಆಕಾಶವನ್ನೂ | ಆಪಪ್ರಿವಾನ್—ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ (ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ) ತುಂಬಿದ (ನೀನು) | ಛಾಯೇವ—ನೆರಳಿನಂತೆ | ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ | ಸಿಸಕ್ತಿ—ಸೇವಿಸುತ್ತೀ |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಐಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ, (ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಎಂದು) ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಮರ್ತ್ಯರಾದ ನಾವು (ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಧನಿಕರಾಗೋಣ; ನೀನು ನಿನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ (ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ), ಭೂಮಿ, ಆಕಾಶ; ಸ್ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿಕೊಂಡು, ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ, (ಆಶ್ರಯಕೊಡುವ) ನೆರಳಿನಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀ.

English Translation.

May we mortals, whom you have directed (to the performance of sacrifices) for the sake of riches, become opulent; filling heaven and earth and the firmament (with your radiance), you protect the whole world like a (sheltering) shade.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಂ ಭಾಯೇನ ಸಿಸಕ್ತಿ—ಭುವನಂ ಸರ್ವಂ ಕ್ಲೇಶಂ ನಿವಾರ್ಯ ರಕ್ಷತಿ ಭಾಯಾ ತದ್ವತ್ | ಸಾಯಣರು—ಭತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಾಗ ಅದರ ನೆರಳು ಬಿಸಲು ಮೊದಲಾದ ಕ್ಲೇಶಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯು ಉಂಟಾಗದ ಹಾಗೆ ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು ಸ್ತಂಭಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಯಥಾ ಭಾಯಾ ನಿತ್ಯಸನ್ನಿಹಿತಾ ಏನಂ ತ್ವಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ಭೂತಜಾತಂ ಸಿಸಕ್ತಿ ದಹನಸಚಿನಾದಿನಾ ಸೇವಸೇ | ಪ್ರಾಣಿಗಳ ನೆರಳು ಯಾವಾಗಲೂ (ಸಮಾಸದಲ್ಲಿದ್ದು) ಸೇವೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಪಚನಮಾಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ರೋದಸೀ ಅಪಸ್ಪಿರ್ವಾ—ಸ್ವಧೇ, ಪುರಂಧೀ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಪದವು (ನಿ. ೩-೨೨) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇದೇ(ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. **ನಿತ್ಯಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ರೋದಸೀ** (ನಿ. ೪-೬) ಇಮೇ ಚಿದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ (ನಿ. ೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮ್ಯಂತರಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ, ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಾಯೇ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಜ್ಞೇ ಸರವಾದಾಗ ಅಯಾದೇಶ ಉಂಟಾದಂ ಪದಾದಿ—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಷೂದಃ—ಮೂದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆಶ್ಚ ಲೋಪ ಸರಸ್ತ್ರೈಪದೇಷು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. **ಲೇಟೋಽಡಾಟ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಶ್ಲ ಆಪೇಶ. **ಶ್ಲಾ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಹ್ರಸ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀವೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಯಾಮ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ನಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. **ಯಾಸುಟ್ ಸರಸ್ತ್ರೈ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲಿಜಃ ಸಲೋಪೋನಂತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಚಿಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಿಸಕ್ಷಿ—ಷಚ ಸಮನಾಯೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇ ಷಃಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಶ್ಲವಿಕರಣ. ಶ್ಲ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭೈಷಾಮಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾ ದೇಶ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸಿಸಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆ ಪಪ್ರಿವಾನ್—ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ವಸ್ತೇಕಾಚಾಧ್ಯಸಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತನಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪಪ್ರಾ+ಇವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತೋಲೋಪ ಇಟೀಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿರ್ವಚನೇಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಆಲೋಪವಾದರೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಯಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ವಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಅದು ಅಸಿಧ್ವನಾಗುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅರ್ವದ್ಭಿರಗ್ನೇ ಅರ್ವತೋ ನೃಭಿರ್ನ್ಯಾಸ್ತೀರೈರ್ವೀರಾನ್ವನು-

ಯಾಮಾ ತ್ವೋತಾಃ |

ಈಶಾನಾಸಃ ಪಿತೃವಿತ್ತಸ್ಯ ರಾಯೋ ವಿ ಸೂರಯಃ ಶತಹಿಮಾ
ನೋ ಅಶ್ವಃ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅರ್ವತ್ ೨ ಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅರ್ವತಃ | ನೃ ೨ ಭಿಃ | ಸ್ತನ್ | ವೀರೈಃ | ವೀರಾನ್ |

ವನುಯಾಮು | ತ್ವಾ ೨ ಊತಾಃ |

ಈಶಾನಾಸಃ | ಸಿತ್ವ ೨ ವಿತಸ್ಯ | ರಾಯಃ | ವಿ | ಸೂರಯಃ | ಶತ ೨ ಹಿಮಾಃ | ನಃ |

ಅಶ್ವಃ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವೋತಾಸ್ತಯೋ ರಕ್ಷಿತಾಃ ಸಂತೋ ವಯಮರ್ವದ್ವಿರಸ್ಮದೀಯೈರಶ್ವೈರರ್ವತಃ
ಶತ್ರುಸಂಬಂಧಿನೋಲ್ವಾನ್ಮಭಿರಸ್ಮದೀಯೈರ್ಭಟ್ಟಿಸ್ತನ್ ಶತ್ರ್ವೋರ್ಭಟಾನ್ | ವೀರ್ಯಾಜ್ಞಾಯಂತ
ಇತಿ ವೀರಾಃ ಪುತ್ರಾಃ | ತೈರ್ವೀರಾನ್ ಶತ್ರುಪುತ್ರಾಂಶ್ಚ ವನುಯಾಮು | ಹನ್ಯಾಮು | ವನುಷ್ಯತಿಹಂತಿ-
ಕರ್ಮಾನವಗತಸಂಸ್ಕಾರೋ ಭವತಿ | ನಿ. ೫-೨ | ಇತಿ ಯಾಸ್ಯಃ | ಸಿತ್ವವಿತ್ವಸ್ಯ ಪಿತ್ರಾದಿಪರಂಪರಯಾ
ಲಬ್ಧಸ್ಯ ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯೇಶಾನಾಸಃ ಸ್ವಾಮಿನಃ ಸೂರಯೋ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ನೋಲ್ವಸ್ಮಾಕಂ ಪುತ್ರಾಃ
ಶತಹಿಮಾಃ ಶತಂ ಸಂವತ್ಸರಾನ್ ಜೀವಂತಃ ಸಂತೋ ವ್ಯಶ್ವಃ | ವಿಶೇಷೇಣ ಭುಂಜತಾಂ | ಆಸ್ಮದೀ-
ಯಾನಾಂ ಪುತ್ರಾಣಾಮಾರೋಗ್ಯಂ ದೀರ್ಘಮಾಯುಶ್ಚ ಭವತ್ಸಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತ್ವೋತಾಃ ತ್ವಯೋತಾಃ |
ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಶ್ಚೇತಿ ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾದೇಶಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮಂ | ತೈತೀಯಾ
ಕರ್ಮಣೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿತ್ವರತ್ನಂ | ಶತಹಿಮಾಃ | ಅತ್ರ ಹಿಮಶಬ್ದೇನ ತದ್ವಾನ್ವೇಮಂತೋ
ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಭವತಿ | ಶತಂ ಹಿಮಾ ಇತ್ಯಾಹ ಶತಂ ತ್ವಾ ಹೇಮಂತಾನಿ ಧೀಷೀಯೇತಿ
ನಾನ್ಯತದಾಹೇತಿ | ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಶತಂ ಹೇಮಂತರ್ತವೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಶತಸಂವತ್ಸರಜೀವಿನ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಶ್ವಃ | ಅಶ ಭೋಜನೇ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವೋತಾಃ—ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾದ(ನಾವು) | ಅರ್ವದ್ವಿಃ—(ನಮ್ಮ) ಅಶ್ವ
ಳಿಂದ | ಅರ್ವತಃ—(ಶತ್ರು ಸಂಬಂಧವಾದ) ಅಶ್ವಗಳನ್ನೂ | ನೃಭಿಃ—(ನಮ್ಮ) ಭಟರಿಂದ | ಸ್ತನ್—(ಶತ್ರುಗಳ)
ಭಟರನ್ನೂ | ವೀರೈಃ—(ನಮ್ಮ) ವೀರರಿಂದ (ಪುತ್ರರಿಂದ) | ವೀರಾನ್—(ಶತ್ರುಪಕ್ಷದ) ವೀರರನ್ನೂ (ಪುತ್ರರನ್ನೂ) |
ವನುಯಾಮು—ವಧಮಾಡೋಣ | ಸಿತ್ವವಿತ್ವಸ್ಯ—ಪಿತೃಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದ | ರಾಯಃ—ಧನಕ್ಕೆ |
ಈಶಾನಾಸಃ—ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ | ಸೂರಯಃ—ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ | ನಃ—ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರು | ಶತಹಿಮಾಃ—
ನೂರುವರ್ಷವುಳ್ಳವರಾಗಿ (ನೂರು ವರ್ಷಕಾಲ ಜೀವಿಸುವವರಾಗಿ) | ವಿ ಅಶ್ವಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಭುಜಿಸಲಿ (ಬಾಳಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಃ, ನಾವು, ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾಗಿ, ಶತ್ರುಗಳ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ, ಅವರ ಭಟರನ್ನು ನಮ್ಮ ಭಟರ ಮೂಲಕ, ಅವರ ಪುತ್ರರನ್ನು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರಮೂಲಕ, ನಾಶಮಾಡೋಣ. ಸಿತ್ತಾರ್ಜಿತವಾದ ವಶ್ಪರ್ಯಯುಕ್ತರಾದ ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರು ನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಬದುಕಲಿ.

English Translation.

Defended, Agni, by you, may we destroy the horses (of our enemies) by (our) horses, their men by our men, their sons by (our) sons, and may our sons, learned, and inheritors of ancestral wealth, live for a hundred winters.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅರ್ವದ್ವಿಃ ಅರ್ವತಃ—ಅರ್ವ ಶಬ್ದವು—ಅತ್ಯೈಃ ಹಯೈಃ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಅಶ್ವನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೭) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕುದುರೆಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ವೀರೈಃ ವೀರಾಃ—ವೀರ್ಯಾರ್ಥ ಜಾಯಂತಿ ಇತಿ ವೀರಾಃ ಪುತ್ರಾಃ (ಸಾ. ಭಾ.) ವೀರ್ಯದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವಕಾರಣ ಪುತ್ರರಿಗೆ ವೀರರೆಂದು ಹೆಸರು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ವೀರೋ ವೀರಯತ್ಯಮಿತ್ಯಾರ್ಥ ನೇತ್ರೇರ್ನಾ ಸ್ಯಾದ್ಭತ್ತಿಕರ್ಮಣೋ ವೀರಯತೇರ್ನಾ (ನಿ. ೧-೭) ವೀರಶಬ್ದವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಧದಿಂದ ನಾಶಮಾಡುವನು, ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು, ಗಮನವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾಗಲಿ ವೀರ-ಶಬ್ದದರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಬೃಹದ್ದದೇನು ವಿವರ್ಣೇ ಸುವೀರಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೬) (ನಿ ೧-೭) ಇಲ್ಲಿ ಸುವೀರಾಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರರು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಶೂರರು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ರಾಯಃ—ಮುಘಂ, ರೇಕ್ಷೈಃ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಪಿತ್ರಸ್ಯೇವ ರಾಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪-೧೨-೨) (ನಿ-೪-೭) ಇಲ್ಲಿ ರಾಯಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಶತೇಹಿಮಾಃ—ಶತಂ ಸಂವತ್ಸರಾಃ ನೂರು ವರ್ಷಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಮವು ಬಹಳವಾಗಿರುವ ಹೇಮಂತಮುತುವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಶತಂ ಹಿಮಾ ಇತ್ಯಾಹ ಶತಂ ತ್ವಾ ಹೇಮಂತಾರ್ಥ ಇಂಧಿಸೀಯೇತಿ ವಾವ್ಯತದಾಹ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೫) ಇತಿ | ಎಂಬದಾಗಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ವಾಕ್ಯವು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಶತಂ ಹಿಮಾಃ—ಶತಂ ಹೇಮಂತರ್ತವೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ ನೂರು ಆವೃತ್ತಿಯಾದ ಹೇಮಂತ ಋತುಗಳ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವವರಿಗೂ ಇರುವವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅರ್ವದ್ವಿಃ ಅರ್ವತಃ, ವೀರೈಃ ವೀರಾಃ, ನೃಭಿಃ ನೃಣಃ ವನುಯಾನು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ನಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲೋಣ. ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವನುಧಾತುವು. ವನುಷ್ಯತಿಹಂಕರ್ಮಾ ನನಗತಸಂಸ್ಕಾರೋ ಭವತಿ (ನಿ. ೫-೨) ಹನನ ಎಂಬ ಕರ್ಮದೋಧಕವಾಗಿ ಇರುವುದು ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ನಃ ಶತೆಹಿಮಾಃ ವ್ಯಶ್ಯುಃ—ಅಸ್ಮಾಕಂ ಪುತ್ರಾಃ ಶತಸಂವತ್ಸರಾಃ ಜೀವಂತಃ ವಿಶೇಷೇಣ ಭುಂಜತಾಂ | ನಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು ನೂರು ವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ಜೀವಿಸುವವರಾಗಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಏಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಿ, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅರ್ವದ್ವಿಃ—ಋಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಷ್ಠಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ರಸರತ್ನ. ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಿಷ್ ಪರನಾಡಾಗ **ಅರ್ವಣಸ್ತುಸಾವನೇಜಾಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ವನುಯಾನು—ನನು ಚ ಸೋಚ್ಯತೇ ಎಂದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸೂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿನೃತನಾದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿಧಿಲಿಂಗ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತೋತಾಃ—ತ್ಯಯಾ ಉತಾಃ ತೋತಾಃ ಯುಷ್ಮಜ್ಞಬ್ದವು ಏಕತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿದ್ದು ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೋತ್ತರಪದಯೋಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾದೇಶ. **ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅತ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ತೃತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈಶಾನಾಸಃ—ಈಶಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರನಾಡಾಗ **ಅಜ್ಜ ಸೇರಸುಕ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಗಾಗಮ. **ಪಿತೃವಿತ್ತಸ್ಯ**—ಪಿತ್ರಾ ವಿತ್ತಃ ತಸ್ಯ. ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ೭೨ ನೇ ಸೂತ್ರದ ಒಂದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ರಾಯಃ—ರೈ ಶಬ್ದ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಉಡಿದಂಪದಾದಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶತೆಹಿಮಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ಹಿಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಮಪುಳ್ಳ ಹೇಮಂತಮುತುವು ಲಕ್ಷಣಾದಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹೀಗೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. **ಶತಂ ಹಿಮಾ ಇತ್ಯಾಹ ಶತಂ ತ್ವಾ ಹೇಮಂತಾನಿಂದಿಸೀಯೇತಿ ನಾನೈತನಾಹ** (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೮-೫) ಇತಿ ಶತಂ ಹಿಮಾಃ ಶತಂ ಹೇಮಂತರ್ತವೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ

ಶತಹಿಮಾಃ ಶತಸಂವತ್ಸರಜೀವಿನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ. (ನೂರುನರ್ಷ ಬದುಕುವವರು) ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ
ಪದಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ ಭೋಜನೇ. ಧಾತು. ವಿಧಿಲಿಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯೇರ್ಜುಸ್
ಎಂಬುದರಿಂದ ಜುಸಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ (ಶ್ವ) ಲುಕ್. ಲಿಜಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ.
ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘೌತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಏತಾ ತೇ ಅಗ್ನ ಉಚಥಾನಿ ವೇಧೋ ಜುಷ್ವಾನಿ ಸಂತು ಮನಸೇ
ಹೃದೇ ಚ |

ಶಕೇಮ ರಾಯಃ ಸುಧುರೋ ಯಮಂ ತೇ ಅಧಿ ಶ್ರವೋ ದೇವ-
ಭಕ್ತಂ ದಧಾನಾಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏತಾ | ತೇ | ಅಗ್ನೇ | ಉಚಥಾನಿ | ವೇಧಃ | ಜುಷ್ವಾನಿ | ಸಂತು | ಮನಸೇ |
ಹೃದೇ | ಚ |

ಶಕೇಮ | ರಾಯಃ | ಸುಧುರಃ | ಯಮಂ | ತೇ | ಅಧಿ | ಶ್ರವಃ | ದೇವ-
ಭಕ್ತಂ | ದಧಾನಾಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವೇದಃ | ಮೇಧಾವಿನಾನ್ಯತತ್ | ಮೇಧಾವಿನ್ನಗ್ನೇ ಏತೋಚಛಾನ್ಯೇತಾನೀದಾನೀಮ-
 ಸ್ತಾಭಿಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ತೇ ತವ ಮನಸೇ ಮನೋವೃತ್ತಯೇ ಹೃದೇ ತದ್ವೃತ್ತಿಮತೇಽಂತಃ-
 ಕರಣಾಯ ಚ ಜುಷ್ವಾನಿ ಸಂತು | ಪ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತು | ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಸುಧುರಃ ಸುಷ್ಮ ನಿ-
 ವಾರಹಕಸ್ಯ | ಯದ್ವಾ | ಶೋಭನಂ ಧೂರ್ವತಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯಂ ಹಿಂಸ್ರೀತಿ ಸುಧೂಃ | ತಾದೃಶಸ್ಯ ರಾಯೋ
 ಧನಸ್ಯ ಯಮಂ ನಿಯಮನಂ ಕರ್ತುಂ ಶಕೇಮ | ಶಕ್ತಾ ಭಯಾಸ್ಮ | ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ದೇವಭಕ್ತಂ
 ದೇವೈಃ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಶ್ರವೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಮಧಿ ದಧಾನಾಃ | ಅಗ್ನೇರುಪರಿ ಧಾರಯಂತಃ |
 ಅಗ್ನೌ ಹವಿರ್ಭಿರ್ಹೋಮಂ ಕುರ್ವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಚಛಾಣಿ | ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ | ರುನಿಧಿಭ್ಯಾಂ
 ಕಿತ್ | ಉ. ೩-೧೧೬ | ಇತಿ ನಿಧೀಯಮಾನೋಽಥಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕಿತ್ತ್ವಂ ಚ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಸಿ
 ಭವತಿ | ವಚ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಜುಷ್ವಾನಿ | ಜುಷ್ವಾಪಿತೇ ಚ ಛಂದಸಿ ನಿತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇ |
 ಸಾ. ೬-೧-೨೦೯, ೨೧೦ | ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹೃದೇ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ
 ಹೃದಾದೇಶಃ | ಶಕೇಮ | ಶಕ್ಲೈಶಕ್ತೌ | ಲಿಜ್ಯಾತಿಷ್ಯಜ್ | ಸುಧುರಃ | ಧುರ್ವೀ ಹಿಂಸಾರ್ಥಃ |
 ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಷ್ | ರಾಲ್ಲೋಪ ಇತಿ ವಕಾರಲೋಪಃ | ನ ಪೂಜನಾದಿತಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತಿಷೇಧಃ |
 ದೇವೈರ್ಭಕ್ತಂ ದೇವಭಕ್ತಂ | ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೇದಃ ಅಗ್ನೇ-ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಏತಾ ಉಚಛಾಣಿ-ಈ (ನಮ್ಮಿಂದ ಈಗ ಪ್ರಯುಕ್ತ
 ನಾಗುವ) ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳು | ತೇ-ನಿನ್ನ | ಮನಸೇ-ಮನೋವೃತ್ತಿಗೂ | ಹೃದೇ ಚ-ಅಂತಃಕರಣಕ್ಕೂ |
 ಜುಷ್ವಾನಿ ಸಂತು-ಪ್ರಿಯವಾಗಲಿ | ತೇ-ನಿನ್ನ (ಸಂಬಂಧವಾದ) | ಸುಧುರಃ-ನಿರ್ವಾರಹಕವಾದ (ದಾರಿದ್ರ್ಯ
 ಪರಿಹಾರಕವಾದ) | ರಾಯಃ-ಧನದ | ಯಮಂ-ನಿಯಮನವನ್ನು (ಮಾಡಲು) | ದೇವಭಕ್ತಂ-
 ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭೋಜ್ಯವಾದ | ಶ್ರವಃ-ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು | ಅಧಿ ದಧಾನಾಃ-(ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿ)
 ಇಡುವವರಾಗಿ (ಹಾಕುವವರಾಗಿ) | ಶಕೇಮ-ಶಕ್ತರಾಗೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು (ಈಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ) ಸ್ತೋತ್ರವು ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೂ, ಹೃದ
 ಯಕ್ಕೂ ಹಿಡಿಸುವಂತಾಗಲಿ. ದಾರಿದ್ರ್ಯಹಾರಕವಾದ, ನಿರ್ವಾರಹಕವಾದ, ದೇವತೆಗಳ ಭಾಗವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ
 ಅರ್ಪಿಸಿ, ನಿನ್ನಿಂದ (ದತ್ತವಾಗುವ) ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯರಾಗೋಣ.

English Translation.

May these our praises, sapient Agni, be grateful to you, both in mind and heart ; may we be competent, to detain your well-supporting wealth, offering upon you their share of the (sacrificial) food to the Gods.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೇದಃ—ವಿಪ್ರಃ ವಿಗ್ರಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೧೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಧಾವಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಕರು ಮೇಧಾವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾವೀ ಕಸ್ಮಾತ್ ಮೇಧಯಾ ತದ್ವಾ ಭವತಿ ಮೇಧಾ ಮತೌ ಧೀಯತೇ ಮನುಷ್ಯನ ಶಕ್ತಿಯು ಅವನ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆಯಾದಕಾರಣ ಮೇಧಾ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಯು ಎಂದೂ (ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು) ಮೇಧೆಯುಳ್ಳವನು ಮೇಧಾವಿಯು ಎಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಶಬ್ದವೂ ಮೇಧಾವಿ ಶಬ್ದದ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಸರ್ವಾಯ ಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಧಾವಿಯೆಂದು ಅರ್ಥವು ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಮಾಡಿ ಹೇಳಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಅನ್ತಃಕರಣಕ್ಕೂ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಸುಧುರಃ—ಸುಷ್ಕ ನಿರ್ವಾಹಕಸ್ಯ ಯದ್ವಾ ಶೋಭನಂ ಧೂರ್ವತಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯಂ ಹಿನಸ್ತೀತಿ ಸುಧೂಃ | ಈ ಶಬ್ದವು ಧನವಾಚಕವಾಗಿರುವ ರಾಯಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಧನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಬಡತನವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶಗೊಳಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸುಧೂಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ರಾಯಃ ಸುಧುರೋ ಯಮಂ ತೇ ಶಕೇಮ | ಶೋಭನಾ ಧೂರ್ಯಸ್ಯ ಸ ಸುಧುರಃ ರಥಃ | ತಸ್ಯ ಯಮಂ ಬಂಧನಂ | ಸ್ವವೇದ್ಯಾಂ ಧಾರಣಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವೂ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿತವಾದ ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುವವರಾಗಿ (ಮಂಗಳಕರವಾದ) ದೃಢವಾದ ಆಚ್ಛುಲುಳ್ಳದ್ದಾದ ನಿನ್ನ ರಥವು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ಅದನ್ನು ಬಂಧನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶಕ್ತರಾಗೋಣ. ಮತ್ತೆ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸೋಣ ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಪಡುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿತಾ—ವಿತಚ್ಛಬ್ದ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಾದಾಗ ಶೇಲ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಉಚಛಾಣಿ—ನಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ರುವಿದಿಭ್ಯಾಂ ಕಿತ್ (ಉ ಸೂ. ೩-೩೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕಿತ್ತನೂ ಈ ಧಾತುವಿಗೂ ಬರುತ್ತವೆ. ವಚ್+ಅಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ತಾದೀಶವಿರುವುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕ್ಷಿತಿ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ (ವಕಾರಕ್ಕೆ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಛ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಚಛ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನರೂಪ.

ಜುಷ್ವಾಢಿ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ವಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಪೃತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಜುಷ್ವಾಢಿರ್ತೇ ಚ ಚೈಂದಸಿ, ನಿತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೯, ೨೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಂತು—ಏಸ ಭುವಿ ಧಾತು ಆದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೀಶ, ಉತ್ವ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿ'ದ್ವದ್ವಾವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ವಸೋರಲ್ಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೃದೇ—ಹೃದಯಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್ ಹೃದ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃದಾದೀಶ. **ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಕೇಮ—ಶಕ್ಲ್ಯ ಶಕ್ತೌ ಧಾತು. ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಜ್. ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತೋಯೇಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೀಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಜ್ಞಾನ ಸ್ವರ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಧುರಃ—ಧುರ್ವಿ ಧಾತುವು ಹಿಂಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಾಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಧುರ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಋಕ್ ಪೂರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತ (ಅಪ್) ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಪೂಜನಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಪೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ದೇವಭಕ್ತಂ—ಭಜ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪರವಾದಾಗ ಚೋಃಕುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕುತ್ವ. ಭಕ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದೇವೈಃ ಭಕ್ತಂ ದೇವಭಕ್ತಂ ತೈತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಥಾನಾ—ದುಢಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ಲ ನಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ಎಷ್ಟತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಷ್ಟತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತ್ರೆಯೋದಶಾನುವಾಕ ಏಕಾದಶ ಸೂಕ್ತಾನಿ | ತತ್ರೋಪಪ್ರಯಂತ ಇತಿ ನವಚೇಂ ಪ್ರಥಮಂ | ಸೂಕ್ತಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಉಪಪ್ರಯಂತೋ ನವ ಗೋತನೋ ರಾಹೂಗಣೋ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತಿ ಅಸ್ಯಾಯನುರ್ಥಃ | ರಹೂಗಣನಾಮಾ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಷಃ | ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಗೋತಮೋಽಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಃ | ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿದಮುತ್ತರಂ ಚ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಯಂ | ಪರಮಾಗ್ನೇಯಮೈಂದ್ರಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾದಗ್ನಿದೇವತಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಯೇತದಾದಿಕೇ ಪ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಪ್ವಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ಯ ಉಪಪ್ರಯಂತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಪ್ಯೇತೇ ಸೂಕ್ತೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕನ್ಯಾಯೇನ | ಅ. ೭-೫ | ಇತ್ಯತಿದೇಶಾತ್ || ಪೃಷ್ಠಪಥಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇಽಹನೈತದೇವ ಸೂಕ್ತಮಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಉಪಪ್ರಯಂತ ಇತಿ ತು ಪ್ರಥಮೇಽಹನ್ಯಾಜ್ಯಂ | ಅ. ೭-೧೦ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಎಷ್ಟತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು (೭೪-೮೪) ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಪ್ರಯಂತೋ ನವ ಗೋತನೋ ರಾಹೂಗಣೋ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದರೆ ರಹೂಗಣನೆಂಬುವನು ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು. ಅವನ ಮಗನಾದ ಗೋತಮನೆಂಬುವನೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿಯು. ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತವೂ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಯವು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು

ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ-ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಪ್ವಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತು ಉಪಪ್ರಯಂತೆ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩) ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ವಿರುವದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೫) ಆರುದಿನವರ್ಗು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪೃಷ್ಠಪಡಹನೆಂಬ ಯಾಗದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಆಜ್ಞಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸ ಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ-ಉಪಪ್ರಯಂತೆ ಇತಿ ತು ಪ್ರಥಮೇಹವ್ಯಾಜ್ಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತನಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೬-೧೦)

ಸೂಕ್ತ—೭೪

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೪ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೨೧, ೨೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೯ ||

|| ಋಷಿಃ —ಗೋತಮೋ ರಾಹುಗಣಃ ||

ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಉಪಪ್ರಯಂತೋ ಅಧ್ವರಂ ಮಂತ್ರಂ ಪೋಚೇಮಾಗ್ನಯೇ |

ಆರೇ ಅಸ್ಮೇ ಚ ಶೃಣ್ವತೇ || ೧ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಉಪಪ್ರಯಂತಃ | ಅಧ್ವರಂ | ಮಂತ್ರಂ | ಪೋಚೇಮ | ಅಗ್ನಯೇ |

ಆರೇ | ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ | ಚ | ಶೃಣ್ವತೇ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಧ್ವರಂ ಹಿಂಸಾಪ್ರತ್ಯನಾಯರಹಿತಮಗ್ನಿಷ್ವೋಮಾದಿಯಜ್ಞಮುಪಪ್ರಯಂತ ಉಪೇತ ಪ್ರಕ-
ರ್ಷೇಣ ಯಂತೋ ಗಚ್ಛಂತಃ | ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯವಿಚ್ಛೇದೇನ ಸಮ್ಯಗನುತಿಷ್ಠಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶಾ
ವಯಮಗ್ನಿಯೇಂಗಳನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾಯ ದೇವಾಯ ಮಂತ್ರಂ ಮನನಸಾಧನಮೇತತ್ಸೂಕ್ತರೂಪಂ
ಸ್ತೋತ್ರಂ ವೋಚೇಮ | ನಕ್ತಾರೋ ಭೂಯಾಸ್ಮೇತ್ಯಾಶಾಸ್ಯತೇ | ಕೀದೃಶಾಯಾಗ್ನಯೇ | ಆರೇಸ್ಮೀ
ಚ ಶೃಣ್ವತೇ | ಚಿಕಿತ್ಸೋಪ್ಯರ್ಥ ಆರೇಶಬ್ದಾತ್ಪರೋ ವ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಆರೇ ಚ ದೂರೇಽಸಿ ಸ್ಥಿತ್ವಾಸ್ತಾಕಂ
ಸ್ತುತೀಃ ಶೃಣ್ವತೇ | ಅಸ್ಮಾಸು ಪ್ರೀತ್ಯತಿಶಯೇನ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋಽಗ್ನಿರಸ್ಮದೀಯಮೇವ
ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶೃಣೋತೀತಿ ಭಾವಃ || ವೋಚೇಮ | ಬ್ರುವೋ ವಚಃ | ಲಿಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ಞ | ವಚ ಉಮಿತು-
ಮಾಗಮಃ | ಶೃಣ್ವತೇ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಧ್ವರಂ—ಹಿಂಸಾದಿ ಪ್ರತ್ಯನಾಯರಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ | ಉಪಪ್ರಯಂತಃ—ಸಮೀಪಿಸಿ ಯಾಗಾನು-
ಷ್ಠಾನಮಾಡುವ (ನಾವು) | ಆರೇ ಚ—ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ | ಅಸ್ಮೀ—ನಮ್ಮ (ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು) |
ಶೃಣ್ವತೇ—ಕೇಳುವ | ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿಗೆ | ಮಂತ್ರಂ—ಈ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು !
ವೋಚೇಮ—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ನಾವು) ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿ, ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವ
ಅಗ್ನಿಗೆ, ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ (ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು) ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ.

English Translation.

Hastening to the sacrifice, let us repeat a prayer to Agni, who hears
us from afar.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ರಹೂಗಣ ಪುತ್ರನಾದ ಗೋತಮನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಇವನು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು.
ಈ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ೭೪-೯೩ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ೨೦೪
ಋಕ್ಕುಗಳು, ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ೩೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೬ ಋಕ್ಕುಗಳು, ೬೭ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೭-೯)
೩ ಋಕ್ಕುಗಳು; ಒಟ್ಟು ೨೦೩ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು.

ಅಧ್ವರಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರೋ ಯಸ್ಯ | ಹಿಂಸಾರಹಿತವಾದ ಕರ್ಮ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವ ಕರ್ಮ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರಂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ನೆರವೇರುತ್ತಿರುವ ಯಾವ ಯಜ್ಞಬೇಕಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗೋಣವೆಂದು ಗೋತಮಋಷಿಯು ಋತ್ವಿಜರೊಡನೆ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನರ್ಥಿಸಿದೆ.

ಉಪಸ್ರಯಂತಃ—ಉಪ ಎಂದರೆ ಸಮೀಪ, ಪ್ರ ಎಂದರೆ, ಪ್ರಕರ್ಷ ರೀತಿಯಿಂದ, ಆಸಕ್ತಿಯಿಂದ, ಯಂತಃ—ಹೋಗುವವರು, ಯಜ್ಞನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಗೋಣವೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಂತ್ರಂ—ಮನನಸಾಧನಮೇತತ್ಸೂಕ್ತರೂಪಂ | ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾ ಬಾಹ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆಗಳಿಂದ ಪಠಿಸುವ ಈ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು. ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರವೆಂದು ಋಷಿಯು ಹೇಳಿರುವನು. ಅಗ್ನಿಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸೋಣವೆಂದು ಋಷಿಯು ಹೋತ್ವ ನೊಡಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೊಡನೆ ಹೇಳುವನು.

ಅಗ್ನಯೇ—ಅಗ್ನಿ ಗಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ.

ಅರೇ—ಅಕೇ, ಸರಾಕೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ದೂರನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತಪ್ಪಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅರೇ ಎಂದರೆ ದೂರದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೨೦).

ಚ—ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಾನಂತರ ಸೇರಿಸಿ ಅರೇ ಚ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಅರೇ ಚ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಮನುಷ್ಯರಾದ ನಮಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಸುವುದು. ದೂರದಲ್ಲಿರುವವರು ಮಾತನಾಡುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಪ ಸ್ರಯಂತಃ—ಉಪ, ಪ್ರ, ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಣೋ ಯಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವೋಚೇಮು—ಬ್ರೂಜಾ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಶೀರ್ವಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರೂಪ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಲಿಜಾಶಿಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಿಜ್ಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ (ಪಾ. ಸೂ.

೨-೪-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚ್ಯಾದೇಶ. **ಅಜ್ಯಾಶಿಷ್ಯಜ್ಞ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ. **ವಚಿ ಉಮ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉನಾಗಮ. **ಮಿಡಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚ್ಛಿನ ಪರನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣಸಂಧಿ **ವೋಚೇಮ** ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶೃಣ್ವತೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಶ್ರುವಃ ಶೃಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ವ ಆದೇಶ. ಶಪ್ಪಿಗೆ ಶ್ನುನಿಕರಣ. **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿಡ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. **ಶೃಣ್ವತ್** ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ನಿಕವಚನಾಂತರೂಪ. ನುಮಾರಹಿತವಾದ ಶತ್ವವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಃ ಸ್ನೀಹಿತಿಷು ಪೂರ್ವಃ ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು ಕೃಷ್ಣಿಷು |

ಅರಕ್ಷದ್ಧಾಶುಷೇ ಗಯಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಸ್ನೀಹಿತಿಷು | ಪೂರ್ವಃ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು | ಕೃಷ್ಣಿಷು |

ಅರಕ್ಷತ್ | ದಾಶುಷೇ | ಗಯಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪೂರ್ವ್ಯಶ್ಚ ರಂತನೋ ಯೋಽಗ್ನಿಃ ಸ್ನೀಹಿತೀಷು ವಧಕಾರಿಣೀಷು ಕೃಷ್ಣಿಷು ಶತ್ರುಭೂತಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು ಸಂಗತಾಸು ಸತೀಷು ದಾಶುಷೇ ಹವೀಂಷಿ ದತ್ತವತ್ತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಗಯಂ ಧನಮರಕ್ಷತ್ | ರಕ್ಷತಿ | ತಸ್ಮೈ ಮಂತ್ರಂ ವೋಚೇನೋತಿ ಪೂರ್ವೇಣ ಸಂಬಂಧಃ || ಸ್ನೀಹಿ-
ತೀಷು | ಸ್ವಿಹ ಸ್ನೇಹನೇ | ಚುರಾದಿಃ | ಸ್ನೇಹಯತೀತಿ ವಧಕರ್ಮಸು ಪರಿತಃ | ಸ್ನೇಹ್ಯಂತೇ
ಹಿಂಸ್ಯಂತೇ ಪ್ರಜಾ ಅಭಿರಿತಿ ಸ್ನೇಹಿತಯಃ | ಕರಣೇ ಕ್ರಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇಷ್ಟಗ್ರಹಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ
ವಚನಾನ್ನಿಗೃಹೀತಿನಿರ್ವಹಿತೀತಿವದಿಡಾಗಮಃ | ಮ. ೭-೨-೯-೧ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನೈಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಾದೇಶಃ |
ಕ್ರಿನೋ ದೀರ್ಘಶ್ಚ | ನಿತ್ಯಾದಾದ್ಯುಪಾತ್ಯಂತಂ | ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು | ಸಮೋ ಗಮ್ಯುಚ್ಛೇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ |
ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ಅರಕ್ಷತ್ | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ ಲಿಟ ಇತಿ
ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ್ನೀಹಿತೀಷು—ವಧಕಾರಿಗಳಾದ | ಕೃಷ್ಣಿಷು—ಶತ್ರುರೂಪರಾದವರು | ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು—ಯುದ್ಧ
ಮಾಡಲು ಬಂದಾಗ | ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪುರಾತನನಾದ | ಯಃ—ಯಾವ (ಅಗ್ನಿಯು) | ದಾಶುಷೇ—(ಹವಿರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದವನ | ಗಯಂ—ಧನವನ್ನು | ಅರಕ್ಷತ್—ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೋ (ಅವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಹಿಂಸಾಕಾರಿಗಳಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಸಂಧಿಸಿದಾಗ, ಪುರಾತನನಾದ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿರಾದಿದಾತ್ಯವಾದ
ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ ಧನವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ (ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸೋಣ.)

English Translation.

Who, existing of old, has preserved wealth for the sacrificer, when
malevolent men are assembled together.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಬ್ರಹ್ಮಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದ
ರಿಂದಲೂ ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ
ಮಂತ್ರಂ ವೋಚೇನಾಗ್ನಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಸ್ತುತಿಸೋಣ ಎಂದು ಅರ್ಥಸಮನ್ವಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸ್ನೀಹಿತೀಷು ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು ಕೃಷ್ಣಿಷು—ಸ್ವಿಹ ಸ್ನೇಹನೇ | ಸ್ನೇಹಯತೀತಿ ವಧಕರ್ಮಸು
ಪರಿತಃ | ಸ್ನೀಹಿತೀಷು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಿಹ ಸ್ನೇಹನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದಭೋತಿ,

ಶ್ವಢಿ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವಧಕರ್ಮಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೦) ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊಲ್ಲುವವರು, ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಶತ್ರುಗಳು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಕೃಷ್ಣಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯನಾಚಕವು. ವಧಾಪೇಕ್ಷೆಗಳಾಗಿ ಬರುವ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಬರುವ ಶತ್ರುಗಳು.

ಪೂರ್ವ್ಯಃ—ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ ಕಾಲೇ ಭವಃ | ಚಿರಂತನಃ |—ಹಿಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದವನು. ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನು, ಮರಣರಹಿತನು (ಅಗ್ನಿಯು).

ಗಯಂ—ತುಕ್, ತೋಕಂ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅವಶ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಗಯಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯ ಅಥವಾ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೨); ಮಘಂ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಗಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದೂ; ಗಯಃ, ಕೃದರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಗಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹವೆಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಧನವೆಂಬ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವರು. ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಜನಗಳ ಪ್ರಾಣ, ಧನ, ಮನೆ ಇವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಪುತ್ರ, ಧನ, ಗೃಹ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಹಾಶುಸೇ—ಹವೀಂಸಿ ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ—ಯುದ್ಧಸಂಭವಿಸುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹವಿರಾದಿದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಆರಾಧನೆಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂದೆ ಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸ್ನೇಹಿತೀಷು—ಸ್ನಿಹ ಸ್ನೇಹನೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಇದು ಸ್ನೇಹಯತಿ (ನಿರು. ೨-೧೯-೧೩) ಎಂಬುದಾಗಿ ವಧಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಸ್ನೇಹ್ಯಂತೇ ಹಿಂಸ್ಯಂತೇ ಪ್ರಜಾ ಆಭಿರಿತಿ ಸ್ನೇಹಿತಯಃ (ಇವುಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ) ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯದ್ಯಪಿ ತಿತುಕ್ತ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಣ್ಣೆಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿತುಕ್ತೇಷ್ವಗ್ರಹಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯-೧) ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಗೃಹೀತಿ, ನಿಸಠಿತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಇಡಾಗಮ ಆ ವಚನದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶವೂ ಕ್ತಿನಿಗೆ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿರ್ವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಾ ಬಹು ವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಂಜಗ್ಮಾನಾಸು—ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ- ಗವ್ಯಗತೌ ಧಾತು. **ಸಮೋ ಗವ್ಯಚ್ಛಿಭ್ಯಾಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ವಿವಕ್ಷಾನಾದಿದಾಗ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ಞ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ **ಕುಹೋಶ್ಚಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. **ಗಮಹನಜನ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ. ಸಂಜಗ್ಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾದ್ಯತೆಷ್ಟಾಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್. ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅರಕ್ಷತ್—ರಕ್ಷ ಪಾಲನೇ ಧಾತು. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದರೂಪ. ವಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾಕುಷೇ—ಡುಡಾಞ್ ದಾನೇ ಧಾತು. **ದಾಶ್ವಾಸ್ ಸಾಹ್ವಾನ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮದ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವ ಉದ್ಗ್ಮಿ ವೃತ್ತಹಾಜನಿ |

ಧನಂಜಯೋ ರಣೇರಣೇ || ೩ ||

|| ಪದನಾಠಃ ||

ಉತ | ಬ್ರುವಂತು | ಜಂತವಃ | ಉತ್ | ಅಗ್ಮಿಃ | ವೃತ್ತ | ಹಾ | ಅಜನಿ |

ಧನಂ | ಜಯಃ | ರಣೇ | ರಣೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಗ್ನಿಮಂಥನೇ ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯುಕ್ತ ಉತ ಬ್ರುವಂತಿತ್ಯೇಷಾನುವಚನೀಯಾ |
ಪ್ರಾತರ್ವ್ಯಶ್ವದೇವ್ಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂಕ್ರಿತಂ | ಶಿಷ್ಯೇನೋತ್ತರಾಮುತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ |
ಅ. ೨-೧೬ | ಇತಿ || ತಥಾ ಸಾಕಮೇಧೇಷು ಮರುದ್ಭ್ಯಃ ಕ್ರೀಡಿಭ್ಯಃ ಪುರೋಚಾಶಮಿತ್ಯಸ್ಯಾಮಿಷ್ಟಾವೇ-
ಷೈವ ಪ್ರಥಮಾಜ್ಯಭಾಗಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಮರುದ್ಭ್ಯಃ ಕ್ರೀಡಿಭ್ಯ ಉತ್ತರೋತ ಬ್ರುವಂತು
ಜಂತವಃ | ಅ. ೨-೧೮ | ಇತಿ ||

ಅಗ್ನಿರುದಜನಿ | ಅರಣ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನಃ | ಉತಾನಂತರಂ ಜಂತವೋ ಜಾತಾಃ ಸರ್ವ
ಋತ್ವಿಜೋ ಬ್ರುವಂತು | ತಮಗ್ನಿಂ ಸ್ತುವಂತು | ಕೀದೃಶೋಽಗ್ನಿಃ | ವೃತ್ರಹಾ ವೃತ್ರಾಣಾಮಾವರಕಾಣಾಂ
ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾ ರಣೇ ರಣೇ ಸರ್ವೇಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಧನಂಜಯಃ ಶತ್ರುಧನಾನಾಂ ಜೇತಾ ||
ಧನಂಜಯಃ | ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಭೃತ್ಯವೃಜೀತಿ | ಪಾ. ೩-೨-೪೬ | ಖಚ್ | ಅರುರ್ವಿಷದಜಂತಸ್ಯ |
ಪಾ. ೬-೩-೬೭ | ಇತಿ ಮುಮ್ | ಚಿತ್ಸ್ಮರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ರಣೇ ರಣೇ | ರಣಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ |
ರಣಂತಿ ದುಂದುಭಯೋಽಸ್ತಿನಿತಿ ರಣಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ವಶಿರಣ್ಯೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೩-೩-೫೮-೩ |
ಇತ್ಯಪ್ | ನಿತ್ಯನೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ | ಆಮ್ರೇಡಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ರಹಾ—ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ | ರಣೇ ರಣೇ—ಎಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಧನಂಜಯಃ—ಶತ್ರು
ಧನವನ್ನು ಜಯಿಸುವವನಾದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಉತ್ ಅಜನಿ—(ಅರಣಿಗಳಿಂದ) ಜನಿಸಿದನು |
ಉತ—ಅನಂತರ | ಜಂತವಃ—ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಋತ್ವಿಜರು | ಬ್ರುವಂತು—(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಜನ್ಮತಾಳದ ಎಲ್ಲರೂ (ಋತ್ವಿಜರು ಮೊದಲಾದವರು), (ಅರಣಿಗಳಿಂದ) ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, (ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ) ಶತ್ರು
ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ, ಮತ್ತು ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಿ.

English Translation.

Let men praise Agni as soon as generated, the slayer of Vritra,
and the winner of booty in many a battle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿ ಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅರಣಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದನ್ನು
ಉಜ್ಜುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವ (ಕಡೆಯುವ) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃ

ವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ “ಅಗ್ನಿಯೇ ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ—ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸು” ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅನುವಚನೀಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಶಿಷ್ಯೇನೋತ್ತರಾಮುತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬). ಮತ್ತು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಸಾಕ ಮೇಧವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಥಮಾಜ್ಯಭಾಗದ ಪುರೋನಮಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಮರುದ್ವ್ಯಃ ಕ್ರೀಡಿಭ್ಯ ಉತ್ತರೋತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೨-೧೮)

ಉತ—ಇಲ್ಲಿ ಉತಶಬ್ದವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉತ ಎಂದರೆ ಮತ್ತು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ—ಜಂತು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತಾಃ—ಹುಟ್ಟಿದ, ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಮುತ್ಪಿಕ್ಕುಗಳು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉತ್ ಅಜನಿ—ಅರಣ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾದುತ್ತನ್ನಃ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು. ಮುತ್ಪಿಕ್ಕುಗಳು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆದು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡಿದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೃತ್ರಹಾ—ವೃತ್ರಾಣಾಮಾವರಕಾಣಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಹಂತಾ | ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಗಳಾಗಿ ಬಂದು ಮುತ್ತುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಮುತ್ತುವ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ವೃತ್ರವಧಾದಿರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಣೆಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಧನಂಜಯಃ—ಶತ್ರುಧನಾನಾಂ ಜೇತಾ | ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವವನು. ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಪರಾಭವವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಧನವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಧನಂಜಯ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಧನಂಜಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವುದು—

ಸ ಪವಸ್ವ ಧನಂಜಯ ಪ್ರಯಂತಾ ರಾಧಸೋ ಮಹಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೪೬-೨೫).

ಧನಂಜಯಃ ಪವತೇ ಕೃತ್ಯೋ ರಸೋ ವಿಪ್ರಃ ಕಪಿಃ ಕಾಪ್ಯೇನಾ ಸ್ವರ್ಚನಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೯-೪೪-೨೫).

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಧನಂಜಯ ಶಬ್ದವು ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿರುವುದು.

ವಿದ್ಮಾ ಹಿ ತ್ವಾ ಧನಂಜಯಃ ನಾಜೇಷು ದಧೃಷಂ ಕನೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೨-೬).

ವಿದ್ಮಾ ಹಿ ತ್ವಾ ಧನಂಜಯಮಿಂದ್ರ ದೃಷ್ಟಾ ಚಿದಾರುಜಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೫-೧೩).

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧನಂಜಯಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿರುವುದು.

ತಮು ತ್ವಾ ಸಾಥ್ಯೋ ವೃಷಾ ಸಮೀಥೇ ದಸ್ಯುಹಂತಮಂ |

ಧನಂಜಯಂ ರಣೇರಣೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೧೫).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧನಂಜಯಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಸಕ್ತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಾದವೇ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿದ್ಮಾ ಹಿ ತ್ವಾ ಧನಂಜಯಂ ಎಂಬ ಪಾದವು ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಋಷಿಗಳು ಜೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದಂತೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಿಷಯವು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದು. ಧನಂಜಯಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಗ್ಧೀದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ರಣೇರಣೇ—ರಣಂತಿ ದುಂದುಭಯೋಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿ ರಣಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ | ರಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಮಾಡು, ಧ್ವನಿಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದುಂದುಭಿ, ನಗಾರಿ ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಘೋಷವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಣಃ ವಿವಾಕ್ ಮೊದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧವೆಂದು ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—

ಮರುತ್ಯಾ ಇಂದ್ರ ವೃಷಭೋ ರಣಾಯ ಪಿಬಾ ಸೋಮಮನುಷ್ವಧಂ ಮದಾಯ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೪೭-೧).

ಮಹೇ ಯತ್ತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯಾವರ್ಧಯೆನ್ನಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ ದೇವಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೭).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಣಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯಾಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾಯ—ರಮಣೀಯವಾದ ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು (ನಿ. ೪-೮ ಮತ್ತು ೧೦-೪೭) ಮತ್ತು—

ಅಪೋ ಹಿ ಸ್ಯಾ ಮಯೋಭುವಸ್ತಾ ನ ಉರ್ಜೇ ದಧಾತನ |
ಮಹೇ ರಣಾಯ ಚಕ್ಷಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ರಣಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಮಣೀಯಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿ ಚಕ್ಷಸೇ ದರ್ಶನಾಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಬ್ರುವಂತು—ಬ್ರೂಜ್ಞಾ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಉತ್ಪ್ಪ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧನಂಜಯಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಭೃತ್ಯವೃಜಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅರುದ್ವಿಷದಜಂತಸ್ಯಮುಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಂತವಾದ ಧನ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಮಾಗಮ. ಖಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಣೇ ರಣೇ—ರಣ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವಾದ ಧಾತು. ರಣಂತಿ ದುಂದುಭಯೋಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ರಣಃ ಸಂಗ್ರಾಮಃ (ದುಂದುಭ್ಯಾದಿಗಳು ಶಬ್ದಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೆಸರು) ವಶಿರಣ್ಯೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಣ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವೀಪ್ಸಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಪರಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅನುದಾತ್ತಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಯಸ್ಯ ದೂತೋ ಅಸಿ ಕ್ಷಯೇ ವೇಷಿ ಹವ್ಯಾನಿ ವೀತಯೇ |

ದಸ್ಮತ್ಕೃಣೋಷ್ಯಧ್ವರಂ || ೪ ||

|| ಪದವಾಚಃ ||

ಯಸ್ಯ | ದೂತಃ | ಅಸಿ | ಕ್ಷಯೇ | ವೇಷಿ | ಹವ್ಯಾನಿ | ವೀತಯೇ |

ದಸ್ಮತ್ | ಕೃಣೋಷಿ | ಅಧ್ವರಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕ್ಷಯೇ ದೇವಯಜನಲಕ್ಷಣೇ ಗೃಹೇ ದೇವಾನಾಂ ದೂತಸ್ತುಮಸಿ ಭವಸಿ | ಯಸ್ಯ ಚ ಹವ್ಯಾನಿ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹವೀಂಷಿ ವೀತಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಭಕ್ಷಣಾಯ ವೇಷಿ ಗಮಯಸಿ | ಯಸ್ಯ ಚಾಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಂ ದಸ್ಮತ್ ಸರ್ವೈರ್ದರ್ಶನೀಯಂ ಕೃಣೋಷಿ ಕರೋಷಿ | ತಮಿತ್ಸುಹವ್ಯಮಿತ್ಯುತ್ಪರಯಾ ಸಂಬಂಧಃ || ವೇಷಿ | ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯ-ರ್ಥಾಲ್ಲಟ್ | ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛ್ರೋ ಲುಕ್ | ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ | ದಸ್ಮತ್ | ದಸಿ ದಂಸನದರ್ಶನಯೋಃ | ಇಷಿಯಧೀಂಧೀತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ | ದಸ್ಮಮಿತ್ಯತ್ರ ಮಕಾರಸ್ಯ ವರ್ಣವ್ಯಾಪತ್ತೌ ತಕಾರಃ | ಕೃಣೋಷಿ | ಕೃನಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ | ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚ್ಛೇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ವಕಾರಸ್ಯಾಕಾರಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪೇ ಸತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಲಘೂಷಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಯಸ್ಯೇತ್ಯನುಷಂಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಯೇ | ಯಸ್ಯ—ಯಾನ (ಯಜಮಾನನ) | ಕ್ಷಯೇ—ಯಾಗಗೃಹದಲ್ಲಿ ದೂತಃ ಅಸಿ—(ನೀನು ದೇವತೆಗಳ) ದೂತನು ಅಗ್ನಿದ್ವೀಯೇ | ಹವ್ಯಾನಿ—(ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದ) ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು | ವೀತಯೇ—(ದೇವತೆಗಳ) ಭಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ | ವೇಷಿ—ಹೊರಡಿಸುತ್ತೀಯೇ (ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಕೊಡುತ್ತೀಯೇ) | ಅಧ್ವರಂ—ಯಜ್ಞವನ್ನು | ದಸ್ಮತ್—(ಎಲ್ಲರಿಗೂ) ದರ್ಶನೀಯವಾಗಿ | ಕೃಣೋಷಿ—ಮಾಡುತ್ತೀಯೇ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಾಗಗೃಹದಲ್ಲಿ ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ದೂತನಾಗಿರುವಿಯೋ (ಯಾವನು) ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೀಯೋ ಮತ್ತು (ಯಾವನು) ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೀಯೋ (ಅಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವರು).

English Translation

(The Sacrificer), in whose house you are the messenger of the Gods whose offering you convey for their food, and whose sacrifice you render acceptable.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಸ್ಯ ದೂತೋ ಅಸಿ ಪ್ರಯೇ—ಯಾವ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿ ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ (ಹೋಮಮಾಡುವ) ಹವಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ದೂತನಾಗಿರುವಿಯೋ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಯೇ—ದೇವಯಜನಲಕ್ಷಣೇ ಗೃಹೇ | ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ಷಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಸಗೃಹವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೇ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾಗಶಾಲೆಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವೀತಯೇ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ವೀತಯೇ ದೇವಾನಾಂ ಭಕ್ಷಣಾಯ | ದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವೇಷಿ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಗಮಯಸಿ | ಹೋಗುವೆಯೋ.

ದಸ್ಮತ್—ಸರ್ವೈರ್ವರ್ತನೀಯಂ | ಎಲ್ಲರಿಂದ ನೋಡಲರ್ಹವಾದ, ಸುಂದರವಾದ, ರಮಣೀಯವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ—ಯಸ್ಯ ದೂತೋ ಅಸಿ ಪ್ರಯೇ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀನು ಅವನ ಪರವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೂತನಾಗಿರುವೆಯೋ ವೇಷಿ ಹವ್ಯಾಸಿ ವೀತಯೇ—ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವೆಯೋ, ದಸ್ಮತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯಂ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದರ್ಶನೀಯವನ್ನಾಗಿ (ಸಕಲರೂ ಮೆಚ್ಚುವಂತೆ) ಮಾಡುವಿಯೋ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮೂರು ಉಪವಾಕ್ಯಗಳಿರುವವು ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ಸುಬರ್ಹಿಷಂ—ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನನ್ನಾಗಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ಫ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುವಿ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ವೇಷಿ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು. ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾನ್ಯಾಸಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತ್ಯ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯತ್—ದಸಿ ದಂಸನದರ್ಶನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷಿಯುಧೀಂಧಿ—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಅನ್, ಪರವಾದಾಗ ಅನಿ-ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ದಸ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ತಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶ-ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಣೋಷಿ—ಕೃವಿ ಹಿಂಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಧಿನ್ವಿಕೃಣ್ಯೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಅಂತ್ಯ-ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಕೃಣ+ಉ+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅಚಿಃ ಪೆರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕೃಣೋಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಷಂಗ (ಸಂಬಂಧ)ವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೈತ್ತಾ-ನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಪ್ರತ್ಯಯವ ಸ್ವರವು ಸತಿಷ್ಠವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮಿತ್ಸುಹವ್ಯಮಂಗಿರಃ ಸುದೇವಂ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |

ಜನಾ ಆಹುಃ ಸುಬರ್ಹಿಷಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಇತ್ | ಸುಹವ್ಯಂ | ಅಂಗಿರಃ | ಸುದೇವಂ | ಸಹಸಃ | ಯಹೋ ಇತಿ

ಜನಾಃ | ಆಹುಃ | ಸುಬರ್ಹಿಷಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸಹಸೋ ಯಹೋ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಅಂಗಿರೋಽಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ಯೋ
ಯಜಮಾನಃ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಸ್ತಮಿತ್ ತನೇವ ಯಜಮಾನಂ ಸುಹವ್ಯಂ ಶೋಭನಹವಿಷ್ಯಂ ಸುದೇವಂ
ಶೋಭನದೈವತಂ ಸುಬರ್ಹಿಷಂ | ಬರ್ಹಿರಿತಿ ಯಜ್ಞನಾಮ | ಶೋಭನಯಜ್ಞಂ ಚ ಜನಾಃ ಸರ್ವೇ
ಮನುಷ್ಯಾ ಆಹುಃ | ಕಥಯಂತಿ || ಸುಹವ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿಷು ನೆಚ್ಚುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ಪರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಸಹಸೋ ಯಹೋ | ಸುಬಾನಂತ್ರಿತ ಇತಿ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯಸ್ಯಾಪ್ತ-
ಮಿಕ್ರಮಾಮಂತ್ರಿತಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸೋ ಯಹಃ—ಬಲದ ಪುತ್ರನಾದ | ಅಂಗಿರಃ—ಎಲೈ ಅಂಗಿರಸನೇ (ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತಮಿತ್—
(ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ) ಅವನನ್ನೇ (ಯಜಮಾನನನ್ನೇ) | ಸುಹವ್ಯಂ—ಶುಭವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳವನೆಂದೂ | ಸುದೈವಂ—
ಸುದೈವಿಯೆಂದೂ | ಸುಬರ್ಹಿಷಂ—ಮಂಗಳಕರವಾದ ಯಜ್ಞಪುಳ್ಳವನೆಂದೂ | ಜನಾಃ—ಜನರು | ಆಹುಃ—
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಲದ ಪುತ್ರನಾದ ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯೇ, (ಹಿಂದೆ ವರ್ಣಿಸಿದ) ಯಜಮಾನನನ್ನೇ, ಹವಿಸ್ಸಾದ
(ಪೂಜ್ಯವಾದ) ದೇವತೆ, ಮತ್ತು (ಕರ್ತವ್ಯವಾದ) ಯಜ್ಞ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವೈತ್ಯಶಾಲಿಯೆಂದು, ಜನರೆಲ್ಲರೂ
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Him, Angiras, son of strength, men call fortunate in his sacrifice, his diety, his oblations.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತಮಿತ್—ತಮೇವ ಯಜಮಾನಂ—ಇಲ್ಲಿ ಇತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನು ಎಂದರ್ಥವು ತಮಿತ್—ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನೇ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಂಗಿರಃ—ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಯದಂಗ ದಾಶುಷೇ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಭದ್ರಂ ಕರಿಷ್ಯಸಿ | ತವೇತ್ತತ್ಸತ್ಯಮಂಗಿರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೬)

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಅಂಗಿರಾಋಷಿದೇವೋ ದೇವಾನಾಮುಭವಃ ಶಿವಃ ಸಖಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧)

ಮನುಷ್ಯದಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸ್ವದಂಗಿರೋ ಯಯಾತಿವತ್ಸದನೇ ಪೂರ್ವವಚ್ಛುಚೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೭)

ಉತ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯಂಗಿರೋ ಜುಷಸ್ವ ಸಂ ತೇ ಶಸ್ತಿದೇವವಾತಾ ಜರೇತ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩-೧೫)

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಜೋಷ್ಯಧ್ವರಮಸ್ಮಾಕಂ ಯಜ್ಞಮಂಗಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೯-೭)

ಸ ನೋ ಜುಷಸ್ವ ಸಮಿಧಾನೋ ಅಂಗಿರೋ ದೇವೋ ಮರ್ತಸ್ಯ ಯಶಸಾ ಸುದೀತಿಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮-೪)

ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಃ ಸ್ತುತಃ ಸ್ತವಾನ ಆ ಭರ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೦-೭)

ಸ ಜಾಯಸೇ ಮಥ್ಯಮಾನಃ ಸಹೋ ಮಹತ್ತ್ವಾಮಾಹುಃ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಮಂಗಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೬)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಂಗಿರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು? ಅಗ್ನಿಗೂ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮು. ಸಂ. ಭಾಗ ೧ರಲ್ಲಿ 640-641ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಸಹಸ್ರಂ, ಸುದೇವಂ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ತಂ ಎಂಬ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವವು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ, ಒಳ್ಳೆಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು.

ಸಹಸೋ ಯೋಹೋ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಸಾ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) **ತುಕ್ ತೋಕಂ** ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಅಪತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಹುಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಹು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೨) **ಸಹಸೋ ಯೋಹೋ** ಎಂದರೆ ಬಲದ ಪುತ್ರನೇ ಎಂದರೆ ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ (ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಲಪ್ರಯೋಗವನ್ನಾಡಿ ಕಡೆಯುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ) ಪುತ್ರನೇ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಲಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದು. **ಸಹಸೋ ಯೋಹುಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವ **ಸಹಸಃ ಸೂನುಃ, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುತ್ತೇವೆ—

ಅಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮನ್ಯೇ ದಾಸ್ಯಂತಂ ವಸುಂ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಂ ವಿಪ್ರಂ ನ ಜಾತವೇದಸಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೧-೧೨೭-೧).

ದ್ವೈಷ್ಟ್ವಃ ಸರ್ಪಿರಾಸುತಃ ಪ್ರತೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |
ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅದ್ಭುತಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೨-೭-೬).

ಅಗ್ನಿಂ ಸೂನುಂ ಸನಶ್ರುತಂ ಸಹಸೋ ಜಾತವೇದಸಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೧೧-೪).

ವಿದ್ಯುಃಪ್ರಭಃ ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರೋ ಅಗ್ನಿಃ ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಃ ಸೃಥಿನ್ಯಾಂ ಪಾಜೋ ಅಶ್ರೇಷ್ಠ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೧೪-೧).

ಅಗ್ನೇ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಜಾಗ್ಯವೇ ಸಹಸಃ ಸೂನವಾಹುತ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೪-೩).

ಅಸ್ಮಾಕಮಗ್ನೇ ಅಧ್ವರಂ ಜುಷಸ್ವ ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ತ್ರಿಷಧಸ್ಥ ಹವ್ಯಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೫-೪-೮).

ಹುವೇ ವಃ ಸೂನುಂ ಸಹಸೋ ಯುನಾನಮದ್ರೋಘನಾಚಿಮತಿಭಿಯವಿಷಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೫-೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಸಃ ಸೂನು, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಜನಾ ಆಹುಃ ಸುಬರ್ಹಿಷಂ—ಇಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಜನಾ ಆಹುಃ ಸುಬರ್ಹಿಷಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನೆಂದು ಜನರು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ವಿಸಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ಧ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಹವ್ಯಂ—ಶೋಭನಂ ಹವ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸುಹವ್ಯಃ—ಹೀಗೆಯೇ ಸುದೇವಮ್, ಸುಬರ್ಹಿಷಮ್, ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೆಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಃ—ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಹಸೋ ಯಹೋ—ಯಹೋ ಎಂಬುದು ಅಮಂತ್ರಿತ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಹಸಃ ಎಂದು ಸ್ವಸ್ಮಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಾಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ ಸ್ವರೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹುಃ—ಬ್ರೂಞ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ನಾಚಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಬ್ರುವಃ ಸಂಚಾನಾಮಾದಿತ ಅಹೋ ಬ್ರುವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ; ಧಾತುವಿಗೆ ಆಹಾದೇಶ. ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ॐ

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅ ಚ ವಹಾಸಿ ತಾ ಇಹ ದೇವಾ ಉಪ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ |

ಹವ್ಯಾ ಸುಶ್ಚಂದ್ರ ವೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಚ | ವಹಾಸಿ | ತಾನ್ | ಇಹ | ದೇವಾನ್ | ಉಪ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ |

ಹವ್ಯಾ | ಸುಶ್ಚಂದ್ರ | ವೀತಯೇ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಸುಶ್ಚಂದ್ರ ಶೋಭನಾಹ್ಲಾದನಾಗ್ನೇ ತಾನ್ದೇವಾನಿಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಮೃಣ್ಯುಸಾಸ್ತತ್ಸಮಾಪಂ
ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಸ್ತುತಯ ಅ ವಹಾಸಿ ಚ | ಅವಹ ಪ್ರಾಪಯ ಚ | ಅಗತೇಭ್ಯಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಾ ಹವ್ಯಾನಿ
ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹವೀಂಷಿ ವೀತಯೇ ಭಕ್ಷಣಾಯ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ವಹಾಸಿ ವಹ
ಪ್ರಾಪಣೇ | ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ | ಶನ್ನ ಸ್ತುತಾ | ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ | ತಿತುತ್ರೇತೀಟ್ಟಿತಿಷೇಧಃ |
ಅನಿದಿತಾಸುತಿ ನಲೋಪಃ | ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಶ್ಚಂದ್ರ | ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರ-
ಪದೇ ಮಂತ್ರ ಇತಿ ಸುಹಿ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸುಶ್ಚಂದ್ರ—ಆಹ್ಲಾದಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತಾನ್ ದೇವಾನ್—(ಅಹೂತರಾದ) ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು |
ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕೂ | ಹವ್ಯಾ—ಹುತವಾದ ಚರಾದಿಗಳನ್ನು |
ವೀತಯೇ ಚ—ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೂ | ಉಪ—(ನಮ್ಮ) ಸಮಾಪಕ್ಕೆ | ಅ ವಹಾಸಿ—ಕರೆದುಕೊಂಡು
ಬರುತ್ತೀಯೇ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ಆಹ್ಲಾದಕರನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳು, ಇವುಗಳನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸಲು, ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ,

English Translation.

Bring hither, radiant Agni, the Gods to (receive) our praise and our oblations for their food,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಕೃತಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶ್ರೋತುಂ | ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ,

ಸುಶ್ಲಂಧ್ರ—ಶೋಭನಾಹ್ಲಾದನಾಗ್ನೇ | ಅತ್ಯಂತ ಆಹ್ಲಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು—ಚಂದ್ರಶ್ಲಂಧ್ರತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ—ಎಂದರೆ ಕಾಂತಿಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಚಂದ್ರತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಂದ್ರ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿ (ನಿ. ೧೧-೫) ಚಂದ್ರ ಎಂದರೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದವನು, ಆಹ್ಲಾದಕರನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ವೀತಯೇ—ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ | ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ,

ಚೆ—ಚೆ ಶಬ್ದವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಮತ್ತು ವೀತಯೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಇದು ಸೇರಿಸುವುದು.

ಉಪೇ—ಸಮಾಪ. ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರದೇಶದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ, ನಮ್ಮ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ, ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಹಾಸಿ—ವಹ ಪ್ರಾಸಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೇಟೋ-ಡಾಟೊ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ವಹಾಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚೆ ವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣ, ಅಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿತುತ್ರತೆಥಸಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನಿಧಿತಾಂಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ತಾದೌಚೆ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹವ್ಯಾ—ಹೂಯತೇ ಇತಿ ಹವ್ಯಮ್. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ತಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಶೇಷ್ಯಂವಸಿ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಶ್ಚಂದ್ರ—ಸುಷ್ಪ ಚಂದಯತಿ ಇತಿ ಸುಶ್ಚಂದ್ರಃ ಹ್ರಸ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರೋತ್ತರಪದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಶಬ್ದದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸು ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಂತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ನ ಯೋರುಪಬ್ಧಿರಶ್ವಃ ಶ್ರುಣ್ವೇ ರಥಸ್ಯ ಕಚ್ಚನ |

ಯದಗ್ನೇ ಯಾಸಿ ದೂತ್ಯಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ಯೋಃ | ಉಪಬ್ಧಿಃ | ಅಶ್ವಃ | ಶ್ರುಣ್ವೇ | ರಥಸ್ಯ | ಕತ್ | ಚನ |

ಯತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಯಾಸಿ | ದೂತ್ಯಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯದ್ಯದಾ ದೂತ್ಯಂ ದೇವಾನಾಂ ದೂತತ್ವಂ ಯಾಸಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋಷಿ ಕಚ್ಚನ ಕದಾಚಿನ ತದಾನೀಂ ಸರ್ವದಾಪಿ ಯೋರ್ಗಚ್ಛತಸ್ತವ ರಥಸ್ಯಾಶ್ವೋಽಶ್ವರುತ್ಪಾದಿತ ಉಪಬ್ಧಿಃ ಶ್ರವಣಾರ್ಥಃ ಶಬ್ದೋ ನ ಶ್ರುಣ್ವೇ | ನ ಶ್ರೂಯತೇ | ರಥಸ್ಯ ಶೀಘ್ರಗಮನೇನಾಸ್ಮಾಭಿಃ ಶಬ್ದೋ ನೋಪಲಭ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯೋಃ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣ ಇತ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಯೋ ದ್ವೇ ಚ | ಉ. ೧-೨೨ | ಇತ್ಯಾಣಾದಿಕಃ ಕುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಬಹುಲವಚನಾದ್ವಿಭಾವಾಭಾವಃ ಉಪಬ್ಧಿರಿತ್ಯೇತತ್ ಶ್ರೋತುಮರ್ಹಸ್ಯ ಶಬ್ದ- ಸ್ಯಾಖ್ಯಾ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಣಾಂ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯಂ ಸಶಬ್ದಮುಪಬ್ಧಿಮತ್ | ತೈ. ಪ್ರಾ. ೨೩-೯ | ಇತಿ | ಶ್ರುಣ್ವೇ | ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಲಟಿ ಶ್ರುವಃ ಶ್ರು ಚೇತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶ್ನುಃ ಶ್ರುಭಾವಶ್ಚ | ಲೋಪಸ್ತು ಅತ್ಮನೇಸದೇಷ್ಟಿತಿ ತಲೋಪಃ | ಹುಶ್ಚವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಇತಿ ಯಣಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ದೂತೃಂ—(ದೇವತೆಗಳ) ದೂತತ್ವವನ್ನು |
ಯಾಸಿ—ಹೊಂದುತ್ತೀಯೋ | ಕಚ್ಚನ—ಅಗ | ಯೋಃ—ಹೋಗುತ್ತಿರುವ (ನಿನ್ನ) | ರಥಸ್ಯ—ರಥದ |
ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ್ವಸಂಬಂಧವಾದ (ಅವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ) | ಉಪಬ್ಧಿಃ—ಶ್ರವಣಾರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದವು |
ನ ಶೃಣ್ವೇ—ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳ ದೂತತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಹೋಗುವಾಗ (ವೇಗವಾಗಿ) ಹೋಗುತ್ತಿರುವ
(ನಿನ್ನ) ರಥದ ಅಶ್ವಗಳ ಶಬ್ದವೂ ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ

English Translation.

Whenever you go, Agni, on a mission of the gods, the neighing
of the horses of your (swift), moving chariot, however audible, is not heard,

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಯೋಃ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಸಸ್ಮಿ ಎಕವಚನ. ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ನಿನ್ನ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉಪಬ್ಧಿಃ—ಶ್ರವಣಾರ್ಹಃ ಶಬ್ದಃ | ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವು. ಶ್ಲೋಕಃ ಧಾರಾ
ಮೊದಲಾದ ಐವತ್ತೇಳು ವಾಚ್ಯನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಬ್ಧಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಬ್ಧಿ
ಯೆಂದರೆ ಶಬ್ದವು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೨-೨೩).

ಅಶ್ವೈಃ—ಅಶ್ವೈರುತ್ಪಾದಿತಃ | ರಥದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಮೂಡಲ್ಪಡುವ ಹೇಷಾರವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು. ಅಥವಾ
ಇಲ್ಲಿ ರಥಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ರಥವು ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಘರ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಆಗುವ ಶಬ್ದವು. ಈ ಶಬ್ದವು
ಉಪಬ್ಧಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ಕಚ್ಚನ—ಕದಾಚನ, ತದಾನೀಂ ಸರ್ವದಾಪಿ | ಒಂದೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ
ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನೀನು ದೂತತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೀಯೋ ಅಂತಹ ಕಾಲಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನ ಶೃಣ್ವೇ—ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ರಥವು ಅತ್ಯಂತ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದರಿಂದ, ಅಶ್ವಗಳ ಹೇಷಾರವ
ವಾಗಲಿ, ರಥಚಕ್ರಗಳ ಘರ್ಷಣಶಬ್ದವಾಗಲಿ ಕೇಳಲನಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯೋಃ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯೋದ್ವೇಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೧-೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೇನಾದಿಕವಾದ ಕು ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವೇ ಚ ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವ ವಿಧಾನಮಾಡಿದರೂ ಬಹುಲವಚನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತೋಲೋಪಇಟಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿತಿವಚನಾಂತರೂಪ.

ಉಪಬ್ಧಿಃ—ಉಪಬ್ಧಿ ಎಂಬುದು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಂದೇ ತೈತ್ತಿರೀಯರ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಸಶಬ್ದಮುಪಬ್ಧಿಮತ್ (ತೈ. ಪ್ರಾ. ೨೩-೯) ಇತಿ. ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಕವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶೃಣ್ವೇ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯದ್ಯಪಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಭಾವವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಶೃಣುತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೋಪಸ್ತುಅತ್ಮನೇಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಹುಶ್ನುವೋಃಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಾಸಿ—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಯದ್ಯಪ್ಯೇಗವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿನ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತೋತೋ ವಾಜ್ಯಹ್ರಯೋಃ ಭಿ ಪೂರ್ವಸ್ತಾದಪರಃ |

ಪ್ರ ದಾಶ್ವಾ ಅಗ್ನೇ ಅಸ್ಥಾತ್ || ೮ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ತ್ವಾಽ ಊತಃ | ವಾಜೀ | ಅಹ್ರಯಃ | ಅಭಿ | ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್ | ಅಪರಃ |
ಪ್ರ | ದಾಶ್ವಾನ್ | ಅಗ್ನೇ | ಅಸ್ಥಾತ್ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಃ ಪುರುಷಃ ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್ ಸ್ವಸ್ಮಾದಧಿಕಾರಾದಪರೋ ನಿಕೃಷ್ಟೋ ಭವತಿ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸ
ಇದಾನೀಂ ದಾಶ್ವಾನ್ ತುಭ್ಯಂ ಹವೀಂಷಿ ದಾತಾ ಸನ್ ತ್ವೋತಸ್ತ್ವಯೋತೋ ರಕ್ಷಿತೋ ವಾಜ್ಯನ್ನವಾನ್
ಅಹ್ರಯೋ ಲಜ್ಜಾರಹಿತಃ ಏವಂಭೂತಃ ಸನ್ ಅಭಿ ಪ್ರಾಸ್ಥಾತ್ | ಐಶ್ವರ್ಯಮಭಿಪ್ರಾಪ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ |
ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಹ್ರಯಃ | ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ | ಜಿಹ್ರೇತೀತಿ ಹ್ರಯಃ |
ನ ಹ್ರಯೋಽಹ್ರಯಃ | ಅನ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ದಾಶ್ವಾನ್ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ | ದಾಶ್ವಾನ್
ಸಾಹ್ವಾನಿತಿ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತಿತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಯೇ | ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್—ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ (ಯಾವನು) | ಅಪರಃ—ನಿಕೃಷ್ಟ
ನಾಗಿದ್ದನೋ (ಅವನು ಈಗ) | ದಾಶ್ವಾನ್—(ನಿನಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು) ಕೊಟ್ಟವನಾಗಿ | ತ್ವೋತಃ—
(ನಿನ್ನಿಂದ) ರಕ್ಷಿತನಾಗಿಯೂ | ವಾಜೀ—ಅನ್ನವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ | ಅಹ್ರಯಃ—ಲಜ್ಜಾರಹಿತನಾಗಿಯೂ |
ಅಭಿ ಪ್ರಾಸ್ಥಾತ್—(ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು) ಹೊಂದಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಯೇ, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದಿಂದ (ಚ್ಯುತನಾದ) ನಿಕೃಷ್ಟನಾದ ಮನುಷ್ಯನು, ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ಹವಿರಾದಿ
ಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಿದ ಬಳಿಕ ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿತನಾಗಿಯೂ, ಲಜ್ಜಾರಹಿತನಾಗಿಯೂ, ಅನ್ನಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ
ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He who was formerly subject to a superior, having been protected,
Agni, by you now stands in your presence as an offerer (of oblations)
without bashfulness and supplied with food.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತ್ವೋತಃ—ತ್ವಯಾ ಊತೋ ರಕ್ಷಿತಃ | ನಿನ್ನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ; ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದ
ನಂತರ.

ಅಪರಃ—ಪರಃ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಉತ್ತಮ, ಅಪರ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಲ್ಲದವನು, ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲದವನು, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಾಜೀ—ಅಂಧಃ, ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ವನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ವವು. ವಾಜಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಾಜೀ-ಅನ್ವವುಳ್ಳವನಿಗೆ ವಾಜೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅನ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಹ್ರಯಃ—ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ | ಜಿಹ್ರೇತೀತಿ ಹ್ರಯಃ | ನ ಹ್ರಯೋಽಹ್ರಯಃ | ನಾಚಿಕೆ ಅಥವಾ ಅಪಮಾನವಾಗುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಭಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲದವನು. ಒಬ್ಬರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನು ಅವನ ಆಜ್ಞೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟು ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಅಪಮಾನವು ಸಂಭವಿಸುವುದುಂಟು. ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅನ್ನಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವಾಗ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಲಜ್ಜೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಭಯವಾಗಲಿ ಅವನಿಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಾಶ್ವಾನ್—ಹವೀಂಷಿ ದಾತಾ | ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವವನು. ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಆ ಪುರುಷನು ಪರಾಧೀನನಾಗಿದ್ದು ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯುಂಟಾಗಿ ಕಷ್ಟಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನ್ನಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಲಭಿಸಿ ಯಾವ ಲಜ್ಜಾಭಯಗಳೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಭೀತನಾಗಿ ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಬಾಳುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾಜೀ—ವಾಜಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಾಜೀ. ಅತಃಪ್ರಾಣಿಣಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸ್ಯರ್ದದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಹ್ರಯಃ—ಹ್ರೀ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಜಿಹ್ರೇತಿ ಇತಿ ಹ್ರಯಃ ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ ಆಯಾದೇಶ. ನ ಹ್ರಯಃ, ಅಹ್ರಯಃ ನೌತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೯-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶ್ವಾನ್—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ದಾಶ್ವಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ಯಸಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾರ್ಥ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ದಾಶ್ವಾನ್+ಅಗ್ನೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಿತಿ ಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುಪ್ಪ. ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ.

ಅಸ್ಥಾತ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲುಜಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಚ್ಚಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಗಾತಿಸ್ಥಾ ಘುಸಾ-(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಜತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಉತ ದ್ಯುಮತ್ತುವೀರ್ಯಂ ಬೃಹದಗ್ನೇ ವಿವಾಸಸಿ |

ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವ ದಾಶುಷೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಉತ | ದ್ಯುಃ ಮತ್ | ಸುಃ ವೀರ್ಯಂ | ಬೃಹತ್ | ಅಗ್ನೇ | ವಿವಾಸಸಿ |

ದೇವೇಭ್ಯಃ | ದೇವ | ದಾಶುಷೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ದೇವ ದ್ಯೋತಾಮಾನಾಗ್ನೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ದಾಶುಷೇ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದೀನಿ ಹವೀಂಷಿ ದತ್ತವತೇ ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಥಂ ಧನಂ ವಿವಾಸಸಿ | ಗಮಯಿತುಮಿಚ್ಛಸಿ | ಪ್ರಾಪಯಿಸೀತಿ ಯಾವತ್ | ಕೀದೃಶಂ | ದ್ಯುಮದತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಂ ಸುವೀರ್ಯಂ ಶೋಭನ-ವೀರ್ಯೋಪೇತಂ || ಸುವೀರ್ಯಂ | ವೀರವೀರ್ಯಂ ಚೇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ವಿವಾಸಸಿ | ನಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ | ಸನಿ ದ್ವಿಭಾವೇ ಸನ್ಯತ ಇತಿತ್ವಂ | ದಾಶುಷೇ | ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನೇ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನೇನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಉತ—ಮತ್ತು | ದೇವ—ದೇವೀಪ್ಯಮಾನನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ದೇವೇಭ್ಯಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ | ದಾಶುಷೇ—(ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು) ಕೊಡುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ) | ದ್ಯುಮತ್—ದೀಪ್ತವಾದ | ಸುವೀರ್ಯಂ—ಒಳ್ಳೆಯ ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದ | ಬೃಹತ್—ಹೆಚ್ಚಾದ (ಧನವನ್ನು) | ವಿವಾಸಸಿ—ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೀಯೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ದೇದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಮತ್ತು ವೀರ್ಯದಾಯಕವಾದ, ಧನವನ್ನು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Verily, divine Agni, you are desirous of bestowing upon the offerer (of oblations) to the Gods, ample (wealth) brilliant, and giving vigour.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದ್ಯುಮತ್—ಅತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಂ | ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ; ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಉಪಯೋಗಕರವಾದ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸುವೀರ್ಯಂ—ಶೋಭನವೀರ್ಯೋವೇತಂ—ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು; ಅಥವಾ ಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ ವೀರರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಬೃಹತ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾದ ಎಂಬರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೆಚ್ಚಾದ ಧನವನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ವಿನಾಸಸಿ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ | ಸ್ತ್ರಾಪಯಸಿ | ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುವೀರ್ಯಮ್—ಶೋಭನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸುವೀರ್ಯಃ ತಮ್. ವೀರವೀರ್ಯೌ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿನಾಸಸಿ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು. ಇಚ್ಛಾತೋರುನಾಗ ಧಾತೋಃಕರ್ಮಣಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ. ಸನಾಡ್ಯಂತಾ-ಧಾತೇನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಾಸ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಶಪ್, ಅತೋಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶ್ವಸ್ ಶಬ್ದ, ಹಿಂದಿನಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಾಸಿವಸಿ-ಘಸೀನಾಂಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪತ್ಯ. ದಾಶುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೇವ—ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

ಎಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು.

ಜುಷಸ್ವೇತಿ ಪಂಚೇರ್ಚಿಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚಿ | ಜುಷಸ್ವ ಪಂಚೇತಿ | ಋಷ್ಯಾಧ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವವತ್ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾತ್ಪಿನಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತೇನ ಸಹೋಕ್ತಃ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗಃ || ಪಶ್ಚಾ ಸ್ತೋಕಾನುವಚಿನ ಆಧ್ಯಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚಿ | ಪ್ರೇಷಿತಃ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನ್ವಾಹ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ | ಅ. ೩-೪ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಜುಷಸ್ವ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಹದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ಜುಷಸ್ವ ಪಂಚೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮತ್ತು ಅತ್ತಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಮತ್ತು ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಕಾನುವಚನಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನ್ವಾಹ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೩-೪).

ಸೂಕ್ತ—೭೫.

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೫ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ ೫ || ವರ್ಗ—೨೩ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಕ್ತಿ—೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ರಾಹುಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ವಚೋ ದೇವಪ್ಸರಸ್ತಮಂ |

ಹವ್ಯಾ ಜುಹ್ವಾನ ಆಸನಿ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಜುಷಸ್ವ | ಸಪ್ರಥಃ ೨ ತಮಂ | ವಚಃ | ದೇವಪ್ಸರಃ ೨ ತಮಂ |

ಹವ್ಯಾ | ಜುಹ್ವಾನಃ | ಆಸನಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮತಿಶಯೇನ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ವಚಃ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಮಸ್ಮದೀಯಂ
ವಚನಂ ಜುಷಸ್ವ | ಸೇವಸ್ವ | ಕೀದೃಶಂ | ದೇವಪ್ಸರಸ್ತಮಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ವತಮಂ | ಕಿಂ
ಕುರ್ವನ್ | ಆಸನಿ ತವಾಸ್ಯೇ ಹವ್ಯಾ ಹವ್ಯಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಜುಹ್ವಾನಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಸನ್ |
ಇಮಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ವೃಥಾ ಮಾ ಭುವನ್ ತತ್ಸರ್ವಂ ತ್ವದೀಯೇನ ಮುಖೇನ
ಸ್ವೀಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವಪ್ಸರಸ್ತಮಂ | ಸ್ತು ಪ್ರೀತಿಬಲಯೋಃ | ದೇವಾನ್ ಸ್ತುಣೋತಿ ಪ್ರೀಣಯಿತಿ
ದೇವಪ್ಸರಾಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತ್ಯಸುನ್ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ
ಚ | ಸಕಾರಪಕಾರಯೋಃ ಸ್ಥಾನವಿಪರ್ಯಯಃ | ಅತಿಶಯೇನ ದೇವಪ್ಸರಾ ದೇವಪ್ಸರಸ್ತಮಃ | ಜುಹ್ವಾನಃ |
ಜುಹೋತೇವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಾನಚ್ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ರತ್ವಂ | ಆಸನಿ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿ-
ನಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಸನ್ನಾದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ | ದೇವಪ್ರಸ್ತಮಂ—
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ | ವಚಃ—(ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಆಸನಿ—ನಿನ್ನ
ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ | ಹವ್ಯಾ—ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು | ಜುಹ್ವಾನಃ—ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ | ಜುಷಸ್ವ—ಸೇವಿಸು
(ಸ್ವೀಕರಿಸು) ||

|| ಭಾಸಾರ್ಥ ||

ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು (ನಿನ್ನ) ಮುಖದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾ, ನಾವು ಮಾಡುವ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯವಾದ, ಸ್ತುತಿನಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಿವಿಗೊಡು.

English Translation.

Attended to our most earnest address, propitiatory of the Gods,
accepting our oblations in your mouth.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ ವಚಃ—ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಾಕ್ಯ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು.

ದೇವಪ್ರಸ್ತಮಂ—ಸ್ವೈ ಪ್ರೀತಿಬಲಯೋಃ | ದೇವಾನ್ ಸ್ವೈಕೋತ್ತೀತಿ ದೇವಪ್ರಸಾರಾಃ | ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ. ಅತಿಶಯೇನ ದೇವಪ್ರಸಾರ ದೇವಪ್ರಸ್ತಮಃ | ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದುದು
ಎಂದರ್ಥವು.

ಆಸನಿ—ಮುಖದಲ್ಲಿ, ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ; ಆಸ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪಾಂತರವು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ಮಾಡುವ ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿ, ನಾವು
ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಅದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜುಷಸ್ವ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಃ ಸೇ
(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಸನಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕರಣ ಸ್ವರ (ಶ)
ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದೇವಪ್ರಸ್ತಮಮ್—ಸ್ವೈ ಪ್ರೀತಿಬಲಯೋಃ ಧಾತು. ದೇವಾನ್ ಸ್ವೈಕೋತ್ತೀ ಪ್ರೀಣಯತಿ ಇತಿ
ದೇವಪ್ರಸಾರಾಃ. ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಕಾರಕಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕೆಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಉರಣ್ಣಪರಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಪಕಾರಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನ ವಿಪರ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ದೇವಸ್ವರಾಃ ದೇವಸ್ವರಸ್ತಮಃ. ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುತೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರಾಪ.

ಹನ್ಯಾ—ಶೇಷ್ಯಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ತಿಗೆ ಲೋಪ.

ಜುಹ್ವಾನಃ—ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ಛನದಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವ ಏಕರಣ. ಶ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕುಹೋಶ್ವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಚುತ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ. ಹುಶ್ವವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಸನಿ—ಆಸ್ಯಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಪದ್ವನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸನ್ ಆದೇಶ. ವಿಭಾಷಾ ಜುಹೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಸನಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಥಾ ತೇ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಾಗ್ನೇ ವೇಧಸ್ತಮ ಪ್ರಿಯಂ ।

ವೋಚೇಮ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಾನಸಿ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಥ | ತೇ | ಅಂಗಿರಃ | ತಮ | ಅಗ್ನೇ | ವೇಧಃ | ತಮ | ಪ್ರಿಯಂ ।

ವೋಚೇಮ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಸಾನಸಿ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಾತಿಶಯೇನಾಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತ | ಯದ್ವಾ | ಅಂಗಿರಸಾಂ ವರಿಷ್ಠ |
ವೇಧಸ್ತಮ | ವೇಧಾ ಇತಿ ಮೇಧಾವಿನಾಮ | ಅತಿಶಯೇನ ಮೇಧಾವಿನ್ಯಗ್ನೇ | ಅಥಾನಂತರಂ ತೇ ತುಭ್ಯಂ
ಸಾನಸಿ ಸಂಭಜನೀಯಂ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರೀತಿಕರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಂ ವೋಚೇಮ | ವಕ್ತಾರೋ ಭೂಯಾಸ್ತು ||
ವೋಚೇಮ | ಲಿಜ್ಯಾತಿಷ್ಯಜ್ | ವಚ ಉಮಿತ್ಯುಮಾಗಮಃ | ಸಾನಸಿ | ವನ ಷಣ ಸಂಭಕ್ತಾ | ಸಾನಸಿ-
ಧರ್ಣಸೀತ್ಯಾದಾವಸಿಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ನಿಸಾತ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಥ—ಅನಂತರ | ಅಂಗಿರಸ್ತಮ—ಅಂಗಿರಸರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ | ವೇಧಸ್ತಮ—ಮೇಧಾವಿಗಳಲ್ಲಿ
ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಆದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಸಾನಸಿ—ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ |
ಪ್ರಿಯಂ—ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ | ಬ್ರಹ್ಮ—ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು | ವೋಚೇಮ—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅನಂತರ, ಅಂಗಿರಸರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ಸ್ವೀಕೃತವಾಗಲು
ಯೋಗ್ಯವಾದ, (ನಿನಗೆ) ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡೋಣ.

English Translation.

And then, most wise Agent, chief of the Angirases, may we address
(to you) an acceptable and gratifying prayer.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಥ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಅಂಗಿರಸ್ತಮ—ಅಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತನಾದವನು. ಅಥವಾ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದವನು.
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಂಗಿರಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು
ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು 640-641 ಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅಂಗಿರಸ್ತಮ ಎಂದರೆ ಅಂಗಿರಸರಲ್ಲಿ
ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ವೇಧಸ್ತಮ—ವಿಪ್ರಃ ವಿಗ್ರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇಧಸ್ ಶಬ್ದವು
ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೯) ವೇಧಸ್ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಯು, ಬುದ್ಧಿವಂತನು, ವಿವೇಕಿಯು. ವೇಧಸ್ತಮ
ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ, ಧನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸಾನಸಿ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ | ಸಂಭಜನೀಯಂ | ಸ್ವೀಕರಾರ್ಹವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ.

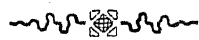
|| ಪಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಥ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ತಮ—ಅಂಗಿರಸಾಂ ವರಿಷ್ಠಃ ಅಂಗಿರಸ್ತಮಃ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವೇದಸ್ತಮ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ.

ವೋಚೇಮ—ಬ್ರೂಜಾ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕವಿವಕ್ಷಾನೂಡಿದಾಗ ಬ್ರುವೋ ವಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಚ್ಯಾದೇಶ. ಆಶೀರ್ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲಿಜ್ಯಶಿಷ್ಯಜ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಾದೇಶ. ವಚಿ ಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಮಾಗಮ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ವರಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ ಗುಣದಿಂದ ಓಕಾರ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಲೋಪ. ಪುನಃ ಗುಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ (ಯಾಸುಟಾದಾತ್) ಮದ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾನಸಿ—ವನ ಪಣ ಸಂಭಕ್ತೌ. ಧಾತು. ಇದು ಸಾನಸಿ ಧರ್ಣಸಿ—(ಉ. ಸೂ. ೪-೫೪೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಸಾತವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕಸ್ತೇ ಜಾಮಿರ್ಜನಾನಾಮಗ್ನೇ ಕೋ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ |

ಕೋ ಹ ಕಸ್ಮಿನ್ನಸಿ ಶ್ರಿತಃ || ೩ ||

|| ಪದವಾರ್ಥಃ ||

ಕಃ | ತೇ | ಜಾಮಿಃ | ಜನಾನಾಂ | ಅಗ್ನೇ | ಕಃ | ದಾಶುಃ ಅಧ್ವರಃ |

ಕಃ | ಹ | ಕಸ್ಮಿನ್ | ಅಸಿ | ಶ್ರಿತಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಜನಾನಾಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ತೇ ತವ ಕೋ ಜಾಮಿಃ ಕೋ ಬಂಧುಃ | ತ್ವಂ ಸರ್ವೈರ್ಗುಣೈರಧಿಕೋಽಸಿ | ತನಾನುರೂಪೋ ಬಂಧುರ್ನಾಸ್ತೀತಿ ಭಾವಃ | ಕೋ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ | ದಾಶು-
ರ್ವತ್ಪ್ರೋಽಧ್ವರೋ ಯಜ್ಞೋ ಯೇನ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ | ತ್ವಾಂ ಯಜ್ಞಮಪಿ ಸಮರ್ಥಃ ಕೋಽಪಿ
ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೋ ಹ ತ್ವಂ ಕಥಂಭೂತಸ್ತ್ವಂ | ಈದೃಗ್ರೂಪ ಇತಿ ಸರ್ವೈರ್ನ ಜ್ಞಾಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಥಾನೇ ಶ್ರಿತ ಆಶ್ರಿತೋಽಸಿ | ವರ್ತಸೇ | ತತ್ಸ್ಥಾನಮಪಿ ನ ಕೇನಚಿತ್ ಜ್ಞಾಯತೇ | ಅತಸ್ತ್ವ-
ಮಸ್ಮಾಭಿರ್ಮಾಂಸದೃಷ್ಟಿಭಿಃ ಕಥಮುಪಲಬ್ಧವ್ಯ ಇತ್ಯಗ್ನಿಃ ಪ್ರಶಸ್ಯತೇ || ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ | ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ |
ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯುಣ್ಮತ್ಯಯಃ | ಬಹುಪ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದ-
ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಯಣಾದೇಶ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯೇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಜನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ—ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ | ತೇ—ನಿನಗೆ | ಕಃ
ಜಾಮಿಃ—ಬಂಧುವು ಯಾರು? | ಕಃ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ—(ನಿನ್ನ) ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿರುವವನು ಯಾರು? | ಕೋ ಹ—
(ನೀನು) ಯಾರು? | ಕಸ್ಮಿನ್—ಎಲ್ಲಿ (ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ) | ಶ್ರಿತಃ ಅಸಿ—ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೇ? ||

|| ಭಾವಾರ್ಥಃ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನಗೆ (ಅನುರೂಪರಾದ) ಬಂಧುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾರು? ನಿನ್ನ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವವರು
ತಾನೇ ಯಾರು? ನಿಜವಾಗಿಯೂ, ನೀನು ಯಾರು? ನೀನು ಇರುವುದು ಎಲ್ಲಿ? (ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ನಾವು
ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ).

English Translation.

Who, Agni, amongst men is your kinsman? who is worthy to offer
you sacrifice? who, indeed, are you and where do you abide?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳಿರುವವು. ಋಷಿಯು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಉತ್ತರವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಜಾಮಿಃ—ಜಾಮಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ತುರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಜಾಮಿರಸ್ಯೇಸ್ಯಾಂ ಜನಯಂತಿ ಜಾಮಸತ್ಯಂ | ಜಮತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣೋ
ನಿರ್ಗಮನಪ್ರಾಯಾ ಭವತಿ |

(ನಿ ೩-೭)

ಜಾಮಿ ಎಂದರೆ ಭಗಿನೀ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇತರರು (ಪತಿಯಾದವನು) ಇವಳಲ್ಲಿ ಸಂತಾನವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭಗಿನಿಗೆ ಜಾಮಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ಜಮತಿಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಗುವವಳು ಎಂದರೆ ಪತಿಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವವಳಾದ್ದರಿಂದ ಭಗಿನಿಗೆ ಜಾಮಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಂಧುವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಕಃ ತೇ ಜಾಮಿಃ ಜನಾನಾಂ—ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಬಂಧುವಾದವನು ಯಾರು? ನೀನು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಸಮನಾದ ಬಂಧುವು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕೋ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ—ನಿನ್ನನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸಲು ಯಾರು ಸಮರ್ಥರು? ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ವಿಧ್ಯುಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ನೀನು ಅತ್ಯಂತ ಗುಣಾಧಿಕನು.

ಕೋ ಹ—ನೀನು ಯಾರು? ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೇನು? ನಿನ್ನ ಅತಿಶಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ಯಾವನೂ ತಿಳಿಯಲಾರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಸ್ಮಿನ್ ಅಸಿ ಶ್ರಿತಃ—ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಆಶ್ರಯವಿರುವುದು? ನೀನು ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ನಿನ್ನ ನಿಜವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನದ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯಲಾರರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಗ್ನೇ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭವಾತ್ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ—ದಾಶ್ಯ ದಾನ್ಯೇ ಧಾತು. ಉಣಾದಯೋಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಸಾಮಾನ್ಯದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದಾಶು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಶುಃ ದತ್ತಃ ಅಧ್ವರಃ ಯೇನ ಸಃ ದಾಶ್ವಧ್ವರಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ-ಪೈಕೈತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸಿ—ಅಸ ಭುನಿ. ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ತಾಸಸ್ತೋಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿಙಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರಿತಃ—ಶ್ರಿಣ್ ಸೇನಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ ಜಾಮಿರ್ಜನಾನಾಮಗ್ನೇ ಮಿತ್ರೋ ಅಸಿ ಪ್ರಿಯಃ |

ಸಖಾ ಸಖಿಭ್ಯ ಈಡ್ಯಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತ್ವಂ | ಜಾಮಿಃ | ಜನಾನಾಂ | ಅಗ್ನೇ | ಮಿತ್ರಃ | ಅಸಿ | ಪ್ರಿಯಃ |

ಸಖಾ | ಸಖಿಃ ಭ್ಯಃ | ಈಡ್ಯಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣಾಚಿಂತ್ಯರೂಪೋಽಸ್ಯ ನುಗ್ರಹೀತ್ಯತಯಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜನಾನಾಂ
ಜಾಮಿರ್ಬಂಧುರಸಿ | ತಥಾ ಪ್ರಿಯಃ ಪ್ರೀಣಯಿತಾ ತ್ವಂ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮಿತೇಸ್ತ್ರಾಯ-
ಕೋಽಸಿ | ಈಡ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಸ್ತುತ್ಯಸ್ತುಂ ಸಖಿಭ್ಯಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನೇಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಃ ಸಖಾ ಸಖಿವದ-
ತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಿಯೋಽಸಿ || ಜಾಮಿಃ | ಜಮು ಅದನೇ | ಜಮಂತಿ ಸಹ್ಯಕಸ್ಮಿನ್ನಾಶ್ರೇದಂತೀತಿ ಜಾಮಯೋ
ಬಂಧನಃ | ಜನಿಘಸಿಭ್ಯಾಮಿಹ | ಉ. ೪-೧೨೯ | ಇತಿ ನಿಧೀಯಮಾನ ಇಣ್ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಪಿ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಈಡ್ಯಃ | ಈಡ ಸ್ತುತಾ | ಈಡನಂದವ್ಯಶಂಸದುಹಾಂ ಣ್ಯತ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ನಿಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಂ—ನೀನು (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಚಿಂತ್ಯರೂಪನಾದರೂ) | ಜನಾನಾಂ—
ಜನಗಳಿಗೆ (ಅನುಗೃಹೀತ್ಯವಾದುದರಿಂದ) | ಜಾಮಿಃ ಅಸಿ—ಬಂಧುವಾಗಿದ್ದೀ | ಪ್ರಿಯಃ ಮಿತ್ರಃ—ಪ್ರೀತಿ
ಪಾತ್ರನಾದ ಮಿತ್ರನೂ (ಆಗಿದ್ದೀ) | ಈಡ್ಯಃ—(ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತ್ಯನಾದ (ನೀನು) | ಸಖಿಭ್ಯಃ—
ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ | ಸಖಾ—ಸ್ನೇಹಿತನೂ (ಆಗಿದ್ದೀ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಚಿಂತ್ಯರೂಪನಾದರೂ, ಅನುಗೃಹೀತ್ಯವಾದ) ನೀನು ಜನರಿಗೆ ಬಂಧುವೂ, ಪ್ರಿಯ
ಮಿತ್ರನೂ, ಸ್ತುತ್ಯನೂ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನೂ ಆಗಿದ್ದೀಯೇ.

English Translation.

But, O Agni, you are a kinsman to the people, a dear friend,
a praiseworthy companion amongst (all) companions (or a friend to the
priests).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಬಂಧುವಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವು
ದಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಬಂಧುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾನಗುಣವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಬಂಧುಗಳಾದವರಲ್ಲಿ
ಸಮಾನವಾದ ಗುಣಗಳಿರಬೇಕಾದುದು ಸಹಜವು. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ
ವೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಬಂಧುತ್ವಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಪುರುಷನಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಶ್ನ ರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರು
ವನು. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜನರಿಗೆ ಬಂಧುವೆಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದು ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ.
ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದ ಗುಣವು ಮತ್ತೊಂದು ಇರುವುದು. ಬಂಧುಗಳು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾ ಒಬ್ಬರಿ
ಗೊಬ್ಬರು ಹಿತೈಷಿಗಳಾಗಿ ಕಷ್ಟಸುಖಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿರುವರು. ಇದು ಬಂಧುತ್ವಲಕ್ಷಣವು. ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಹ ಜನರ

ಹಿತಕಾಂಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ಅವರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಧವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಜನರಿಗೆ ಬಂಧುವೆಂದು ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಪಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮಿತ್ರ, ಪ್ರಿಯ, ಸಖಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಾಮಿಃ—ಜಮು ಅದನೇ. ಧಾತು. ಜಮಂತಿ ಸಹ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಪಾತ್ರೇ ಅದಂತೀತಿ ಜಾಮಯಃ ಬಂಧವಃ (ಒಂದೇ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಉಟಮಾಡುವವರು ಬಂಧುಗಳು) ಜನಿಘ್ನಸಿಭ್ಯಾಮಿಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತಃಸಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಡ್ಯಃ—ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಹಲೋಞ್ಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಞ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈಡವಂದವೃಶಂಸದುಹಾಂ ಞ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿತ್ ಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಜಾ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಯಜಾ ದೇವಾ ಯತಂ ಬೃಹತ್ |

ಅಗ್ನೇ ಯಕ್ಷಿ ಸ್ವಂ ದಮಂ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಜ | ನಃ | ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ | ಯಜ | ದೇವಾನ್ | ಯತಂ | ಬೃಹತ್ |

ಅಗ್ನೇ | ಯಕ್ಷಿ | ಸ್ವಂ | ದಮಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋಸ್ಮದರ್ಥಂ ಮಿತ್ರವರುಣಾ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾ ದೇವಾ ಯಜ | ಹವಿಸಾ ಪೂಜಯ | ತಥಾ ದೇವಾನಿಂತ್ರಾದೀನ್ಯಜ | ಪೂಜಯ | ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಯಥಾರ್ಥಫಲಂ ಯಜ್ಞಂ ಚ ಯ ಜೇತ್ಯೇವ | ತದರ್ಥಂ ಬೃಹತ್ ಪ್ರಾರ್ಥಂ ಸ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ದಮಂ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ಯಕ್ತಿ | ಯಜ | ಸಂಗಚ್ಛಸ್ವ | ತ್ವಯ್ಯಂತರ್ವಿದ್ಯಮಾನೇ ಸತಿ ಹಿ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ಪೂಜ್ಯತೇ || ಯಜ | ದ್ವ್ಯಚೋತಸ್ತಿಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ದೇವಾನ್ | ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಆತೋಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ | ಯತ್ಪಲೋಪಾ | ಯಕ್ತಿ | ಯಜೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮಗೋಸ್ಕರ | ಮಿತ್ರವರುಣಾ—ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನು | ಯಜ—(ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ) ಪೂಜಿಸು. | ದೇವಾ—ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು | ಯಜ—ಪೂಜಿಸು | ಋತಂ—ಯಥಾರ್ಥ ಫಲಪ್ರದವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು | (ಯಜ—ಪೂಜಿಸು) | ಬೃಹತ್—ದೊಡ್ಡದಾದ | ಸ್ವಂ ದಮಂ—ಸ್ವಕೀಯವಾದ (ಯಜ್ಞ) ಗೃಹವನ್ನು | ಯಕ್ತಿ—ಪೂಜಿಸು (ಸೇರು) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನು ಪೂಜಿಸು; ಇಂದ್ರಾದಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸು; ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸು; ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಗೃಹವಾದ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪೂಜಾರ್ಹವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. (ಎಂದರೆ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸು.)

English Translation.

Worship for us, Mitra and Varuna; worship for us, all the Gods; (celebrate) a great sacrifice; be present in your own dwelling.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಂ—ಸತ್ಯಫಲಪ್ರದವಾದ ಯಜ್ಞವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಯಾಸ್ವರು—ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ವಾ ಯಜ್ಞಂ ವಾ | ಎಂದರೆ ಋತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದು ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೪-೧೯) ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು ೬೪೭ ನೋಡಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಯಜ-ಯಜ್ಞ ಮಾಡು ಅಥವಾ ಪೂಜಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿರಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಯಜ ದೇವನಾನ್ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಾದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಕರ್ತವ್ಯವು ನಿನ್ನ (ಅಗ್ನಿಯ)ದಾದ್ದರಿಂದ ದೇವನಾನ್ ಯಜ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ಬೃಹತ್, ಅಗ್ನೇ ಯಕ್ತಿ ಸ್ವಂ ದಮಂ—ಡಮ ಎಂದರೆ ಗೃಹವು. (ನಿ. ೩-೧೩) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯವಾದ ಗೃಹವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಯಾಗಶಾಲೆಯೆಂದರ್ಥವು. ಬೃಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾದ ಅಥವಾ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದೆಂದರೆ, ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನೀನು (ಅಗ್ನಿಯು) ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪೂಜಾರ್ಹವಾಗುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಜ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣವಾನ್ವೇಷು. ಧಾತು. ಲೋಟೌ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶವ್‌ವಿಕರಣ. ಆತೋ ಹೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶವ್‌ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವೈಚೋಽ-ತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿತ್ರವರುಣಾ—ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಸರವಾದಾಗ (ಔ) ಸುಸಾಂ ಸುಲುಕ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದೇವನಾನ್—ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ (ಋ) ಸರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಸಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಆತೋಟಿನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕತ್ವ. ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಾದೇಶ. ಲೋಪಃ-ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಯಕ್ತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣವಾನ್ವೇಷು. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟೌ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಬ್ದಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ರಶ್ಚಭೃಶ್ಚ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ :ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಯಕ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಮಂತ್ರಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮನಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿನ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾ ಸುಪ್ಪಿತಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಪ್ಪತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಕಾ ತ ಇತಿ ಪಂಚಚರ್ಚಂ ತೃತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಕಾ ತ ಇತ್ಯನುಕ್ರಾಂತಂ | ರಾಹೂಗಣೋ
ಗೋತಮ ಋಷಿಃ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಃ | ಅಗ್ನಿದೇವತಾ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾ
ತ್ರೈಷ್ಟುಭೇ ಛಂದಸೀದಮಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ | ಸೂತ್ರೀತಂ ಚ | ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ಮನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಕಾ ತ
ಉಪೇತಿರಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇವೈತೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾತಿದೇಶಾತ್ ||

ಅನುವಾದವು—ಕಾ ತೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಾ ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ರಹುಗಣ ಪುತ್ರನಾದ ಗೋತಮನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ-ಉಪ ಪ್ರ ಜಿನ್ಮನ್ನಿತಿ ತ್ರೀಣಿ ಕಾ ತ ಉಪೇತಿರಿತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩.)

ಸೂಕ್ತ—೭೬

|| ಓಂ ||

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೬ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೫ || ವರ್ಗ—೨೪ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮುಕ್ತಂಖ್ಯೆ—೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ರಾಹೂಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಭಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕಾ ತ ಉಪೇತಿರ್ಮನಸೋ ವರಾಯ ಭುವದಗ್ನೇ ಶಂತಮಾ
ಕಾ ಮನೀಷಾ |

ಕೋ ವಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಪರಿ ದಕ್ಷಂ ತ ಆಪ ಕೇನ ವಾ ತೇ ಮನಸಾ
ದಾಶೇನು || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಾ | ತೇ | ಉಪೇತಿರ್ಮನಸಃ | ವರಾಯ | ಭುವತ್ | ಅಗ್ನೇ | ಶಂ-
ತಮಾ | ಕಾ | ಮನೀಷಾ |

ಕಃ | ವಾ | ಯಜ್ಞೈಃ | ಪರಿ | ದಕ್ಷಂ | ತೇ | ಆಪ | ಕೇನ | ವಾ | ತೇ |
ಮನಸಾ | ದಾಶೇನು || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಮನಸೋ ವರಾಯ ನಿವಾರಣಾಯಾಸ್ಮಾಸ್ತವಸ್ಥಾಪನಾಯ ಕೋಪೇತಿ-
ಭುವತ್ | ಕೀದೃಶಮುಪಗಮನಂ ಭವೇತ್ | ನ ಕಾಪ್ಯಸ್ತಿ | ತವೋಚಿತಮುಪಗಮನಂ ವಯಂ
ಕರ್ತುಂ ನ ಶಕ್ನುಮ ಇತಿ ಭಾವಃ | ಮನೀಷಾ ಸ್ತುತಿಃ ಶಂತಮಾ ತವ್ತಾತಿಶಯೇನ ಸುಖಕರೀ ಕಾ
ಕೀದೃಶೀ ಭವೇತ್ | ತವೋಚಿತಾ ಸ್ತುತಿರಪಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕೋ ವಾ ಯಜಮಾನೋ ಯಜ್ಞೈಸ್ತವ
ಸಂಬಂಧಿಭಿಯಾಗ್ನೌರ್ಧಕ್ಷಂ ವೃದ್ಧಿಂ ಬಲಂ ವಾ ಪರ್ಯಾಪ | ಪರ್ಯಾಪ್ನೋತ್ | ನಕೋಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ತವೋಚಿತಾನ್ಯಾಗಾನನುಷ್ಠಾಯ ತೈಃ ಫಲಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತ ಇತ್ಯೇತದಪಿ ದುರ್ಘಟಮೇವೇತಿ ಭಾವಃ | ಉಪ-
ಗಮನಾದಿಕಂ ತಾವದಾಸ್ತಾಂ | ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸಾಧನಭೂತಂ ಮನ ಏವಾಸ್ಮಾಕಂ ದುರ್ಲಭಮಿತ್ಯಾಹ |
ಕೇನೇತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಕೇನ ಮನಸಾ ಕೀದೃಶ್ಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ದಾಶೇಮ | ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರಯ-
ಚ್ಛಾಮ | ತವೋಪಗಮನಾದ್ಯನುರೂಪಂ ಮನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ನೋತ್ಪದ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಪೇತಿಃ |
ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿರ್ವರತ್ನಂ | ವರಾಯ | ವೃಷ್ಣೋ ವರಣೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತೇಣ್ಯರ್ಥಾದ್ಗು-
ಹವ್ಯದೃನಿಶ್ಚಿಗಮಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೩-೫೮ | ಇತ್ಯಪ್ | ತಸ್ಯ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ |
ಭುವತ್ | ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶವೋ ಲುಕ್ | ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಜೀತಿ ಗುಣಪ್ರತಿ-
ಷೇಧಃ | ದಕ್ಷಂ | ದಕ್ಷೈವೃದ್ಧಾ | ಭಾವೇ ಕರಣೇ ವಾ ಘೃಷ್ | ಇತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತೇ ಮನಸಃ—ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ | ವರಾಯ—ನಿವಾರಣೆಗೆ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸನ್ನವಾಗಲು) | ಉಪೇತಿಃ—(ನಿನ್ನನ್ನು) ಸಮೀಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನವು | ಕಾ ಭುವತ್—ಎಂತಹುದು
ಅದಿ ತು ? | ಮನೀಷಾ—(ನಮ್ಮ) ಸ್ತುತಿಯು | ಶಂತಮಾ—(ನಿನಗೆ) ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಖಕರವಾಗಲು | ಕಾ—
ಎಂತಹುದು (ಅಗಬೇಕು) ? | ಕೋ ವಾ—ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಾನೇ | ಯಜ್ಞೈಃ—(ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧ
ವಾದ) ಯಾಗಗಳಿಂದ | ದಕ್ಷಂ—ಏಳಿಗೆಯನ್ನು (ಬಲವನ್ನು) | ಪರಿ ಆಪೆ—ಹೊಂದಿದನು ? | ತೇ—ನಿನಗೆ |
ಕೇನ ಮನಸಾ—ಎಂತಹ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ | ದಾಶೇಮ—(ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು) ಅರ್ಪಿಸೋಣ ? |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಾವು ಯಾವ ರೀತಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಡಬೇಕು ?
(ನಾವು ಮಾಡುವ) ಸ್ತುತಿಯು (ನಿನಗೆ) ಹಿತಕರವಾಗಲು ಹೇಗಿರಬೇಕು ? (ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ) ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ
ಯಾವನು ಬಲಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾನೆ ? (ನಾವು) ಯಾವ ಮನೋಭಾವದಿಂದ (ನಿನಗೆ) ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸೋಣ ?

English Translation.

What approximation of the mind, Agni, to you, can be accomplished for our good ; what can a hundred encomiums (effect.) ; who, by sacrifices, has obtained your might ? with what intent may we offer you (oblations) ?

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನಸೋ ವರಾಯ ಕಾ ಉಪೇತಿಃ—ನಿವಾರಣಾಯ ಅವಸ್ಥಾಪನಾಯ ಕೇದೈಶಮುಪಗಮನಂ ಭವೇತ್ | ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರುಗಳಾದ ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸುವಹಾಗೆಯೂ, ಬೇರೆಯವರಲ್ಲಿ ಬೆರೆಯದಿರುವಂತೆಯೂ ಇರುವಹಾಗೆ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಉಪಾಯವು ಯಾವುದೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ನಡೆಸಲು ನಾವು ಸಮರ್ಥರಾಗಿಲ್ಲವು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ಮಹಿಮೆಯ ಅತಿಶಯವು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು. ವರಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಮನಸಃ ವಿಷಯಾಂತರೇಭ್ಯಃ ನಿವಾರಣಂ ತ್ವಯ್ಯೇವ ಅವಸ್ಥಾಪನಂ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬೇರೆಯ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ತಪ್ಪಿಸಿ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಬರುವಹಾಗೆ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಉಪಾಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ವರಾಯ-ವರಶಬ್ದಃ ಶ್ರೇಷ್ಠವಚನಃ ವರಶಬ್ದವು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಕಾ ತವ ಉಪೇತಿಃ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೊಂದುವ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಉಪಾಯವು ಯಾವುದು ? ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

ಕೋ ನಾ ಯಜ್ಞೈಃ ದಕ್ಷಂ ತೇ ಪರಿ ಆಪ-ಕೋ ನಾ ಯಜಮಾನಃ ತವ ಸಂಬಂಧಿಭರ್ಯಾಗೈಃ ವೃದ್ಧಿಂ ಬಲಂ ನಾ ಪರ್ಯಾಪ್ನೋತ್ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು (ನೈಯತ್ಯವು) ನಿಯತವಾಗಿ ಆಗುವುದಾದರೆ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಈ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದದ್ದು ಅನಶ್ಯಕವು. ಸ್ಥಿರವಾದ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದೆ ಆಚರಿಸಿದ ಕರ್ಮವಾಗಲಿ ಸ್ತುತಿಯಾಗಲಿ ಸರಿಯಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಕಾರಣ ಆಯಾಯ ಉಪಾಸನೆಯು ಆಯಾಯ ದೇವತಾಪ್ರೀತಿನಕವಾಗಲು ಉಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕೇನ ಮನಸಾ ಹವೀಂಷಿ ದಾಶೇಮ ನಿನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂಬರ್ಥವು—ಯಾವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸೋಣ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ದಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲ, ವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಕೋ ನಾ ಯಜ್ಞೈಃ ದಕ್ಷಂ ತೇ ಪರ್ಯಾಪ್ತಂ ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಶಬ್ದೋತ್ತಮ-ವಚನಃ ದಕ್ಷಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವಾಚಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿ,

ಉತ ಸ್ವೇನ ಕ್ರತುನಾ ಸಂ ವದೇತ ಶ್ರೇಯಾಂಸಂ ದಕ್ಷಂ ಮನಸಾ ಜಗೃಭ್ಯಾತ್ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೩೧-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು ಮತ್ತು ದಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಮನೋ ವಚನೋ ವಾ ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಇಂದ್ರ ಶ್ರೇಷ್ಠಾನಿ ದ್ರವಿಣಾನಿ ಭೇಹಿ ಚಿತ್ತಿಂ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಭಗತ್ವಮಸ್ಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಶಬ್ದವು ಮನೋವಾಚಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ತನಾತ್ಮಾನಂ ಮನೋ ವಾ ಪರ್ಯಾಪ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ—ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನ ಆತ್ಮನನ್ನಾಗಲಿ, ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನಾಗಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಉಪಾಯವು ಯಾವುದು? ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ನಾವುಗಳು ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ನಿನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸೋಣ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ದಕ್ಷ ಶಬ್ದವು ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಮೊದಲಾದ ಇವೃತ್ತಿಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಸಕಾರಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ದಕ್ಷತಿರುತ್ಸಾಹಾರ್ಥಃ ದಕ್ಷ ಇತಿ ಸಕಾರಾಂತಂ ಬಲನಾಮ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಹೇಳಿ ಈ ವಿಷಯಸಮರ್ಥನೆಗಾಗಿ—

ಮಿತ್ರಂ ಹುನೇ ಪೂತದಕ್ಷಂ ವರುಣಂ ಚ ರಿಶಾದಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೭)

ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹನಾಮಹೇ ವರುಣಂ ಸೋಮಸೀತಯೇ |

ಜಜ್ಞಾ ನಾ ಪೂತದಕ್ಷಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಉಪೇತಿಃ—ಉಪ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಾದಿ ನಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾದೌ ಚೆ ನಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರಾಯ—ವೃಜ್ ವರಣೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಗೃಹವೃದ್ಧಿನಿಶ್ಚಿಗಮತ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭುವತ್—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷನಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತತ್ತ್ವಲೋಪಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಕೇವಲ ತಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ

ಗುಣನಿಷೇಧ. ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಭ್ರೂನಾಂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ. ಭುವತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ದಕ್ಷಂ—ದಕ್ಷ ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಂ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಜೊತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಆಸೆ—ಆಸೌಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಾಶೇಮು—ವಾಶ್ಯ ದಾನೇ, ಧಾತು. ಲಿಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜುತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಯಾಸುಟಾಗಮು. ಇಯಾದೇಶ. ಯತೋಪ. ಅತಿಜಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಏಹ್ಯಗ್ನ ಇಹ ಹೋತಾ ನಿ ಸ್ವೀದಾದಬ್ಧಃ ಸು ಪುರವಿತಾ

ಭವಾ ನಃ |

ಅನತಾಂ ತ್ವಾ ರೋದಸೀ ವಿಶ್ವಮಿನ್ವೇ ಯಜಾ ಮಹೇ ಸೌಮ-

ನಸಾಯ ದೇವಾನ್ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅ | ಇಹಿ | ಅಗ್ನೇ | ಇಹ | ಹೋತಾ | ನಿ | ಸೀದ | ಅದಬ್ಧಃ | ಸು | ಪುರಃ -
 ಏತಾ | ಭವ | ನಃ |
 ಅವತಾಂ | ತ್ವಾ | ರೋದಸೀ ಇತಿ | ವಿಶ್ವಮಿನ್ವೇ ಇತಿ ವಿಶ್ವಂ ಇನ್ವೇ | ಯಜ |
 ಮಹೇ | ಸೌಮನಸಾಯ | ದೇವಾನ್ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಏಹಿ | ಅಗಚ್ಛ | ಇಹಾಸ್ತಿನೃಜ್ಞೇ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಸನ್ನಿ ಸೀದ |
 ಉಪವಿಶ | ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪುರಏತಾ ಪುರತೋ ಗಂತಾ ಸು ಭವ | ಸುಷ್ಮ ಭವ | ಯಸ್ಮಾತ್ತ್ವಮದಬ್ಧೋ
 ರಾಕ್ಷಸಾದಿಭಿರಹಿಂಸ್ಯೋಽಸಿ | ತಾದೃಶಂ ತ್ವಾಂ ವಿಶ್ವಮಿನ್ವೇ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ನುವತ್ಯಾ ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾ-
 ಪೃಥಿವ್ಯಾ ತ್ವಾ ತ್ವಾಮವತಾಂ | ರಕ್ಷತಾಂ | ಆಗತ್ಯೋಹವಿಶ್ಯ ಚ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ರಕ್ಷಿತಶ್ಚ
 ಸನ್ ಮಹೇ ಮಹತೇ ಸೌಮನಸಾಯ ಸೌಮನಸ್ಯಾಯ ದೇವಾನ್ದಾನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾನಿಂದ್ರಾದೀನೈಃ |
 ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪೂಜಯ || ನಿ ಸೀದ | ಸದೇರಪ್ರತೇರಿತಿ ಪತ್ನಂ | ಸೌಮನಸಾಯ | ಸುಮನಸೋ ಭಾವಃ
 ಸೌಮನಸಂ | ತಸ್ಯೇದಮಿತಿ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯ ಇತ್ಯಣ್ವುತ್ಯಯಃ | ಸ ಚಾತ್ರ ಭಾವಲಕ್ಷಣೇ ಸಂಬಂಧ-
 ವಿಶೇಷೇ ಪರ್ಯವಸ್ಯತಿ | ಯದ್ವಾ | ಹಾಯನಾಂತಯುವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ | ಪಾ. ೫-೧-೧೩೦ | ಇತಿ
 ಭಾವೇಽಣ್ | ಯುವಾದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಪಾಠೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಏಹಿ—ಬಾ | ಇಹ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು)
 ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವವನಾಗಿ | ನಿ ಸೀದ—ಕುಳಿತುಕೋ | ಅದಬ್ಧಃ—ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ ಅಹಿಂಸ್ಯನಾದ (ನೀನು) |
 ನಃ—ನಮ್ಮ | ಪುರ ಏತಾ—ಮುಂದೆ ಹೋಗುವವನಾಗಿ (ಮುಂದಾಳಾಗಿ) | ಸು ಭವ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಆಗು |
 ವಿಶ್ವಮಿನ್ವೇ—ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ | ರೋದಸೀ—ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳು | ತ್ವಾ—(ಅಂತಹ) ನಿನ್ನನ್ನು |
 ಅವತಾಂ—ರಕ್ಷಿಸಲಿ | ಮಹೇ—ಹೆಚ್ಚಾದ | ಸೌಮನಸಾಯ—ಮನಃಪ್ರಸಾದಕ್ಕಾಗಿ | ದೇವಾನ್—
 (ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಯಜ—(ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸು.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ; (ದೇವತೆಗಳ) ಹೇತುವೇ, ಇಲ್ಲಿ ಆಸೀನನಾಗು; ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪ್ರತಿ
ಹುತನಾದ ನೀನು ನಮಗೆ ಮುಂದಾಳಾಗು; ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಗಳಾದ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ; ಇಂತಹ
ನೀನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸು.

English Translation.

Come, Agni, hither; invoker (of the Gods), sit down; be our
predecessor; for you are irresistible; may the all-expansive heaven and earth
defend you, that you may worship the Gods to their great satisfaction.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಿಶ್ವಮಿನ್ನೇ ರೋದಸೀ ತ್ವಾ ಅವತಾಂ—ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ನುವಂತ್ಯಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ತ್ವಾಂ
ರಕ್ಷತಾಂ | ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಗೂ
ವಳಗಾಗದೆ ಇರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಗಮಾಡುವವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.
ಉರು, ತುವಿ ಮೊದಲಾದ ಬಹು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಹನ್ನೆರಡು ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೩) ಪರಿತ
ನಾಗಿರುವ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಮಟ್ಟಿನ ಮಹಿಮೆಯು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಇರುವುದನ್ನು ಯಾಕುರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—

ಕತರಾ ಪೂರ್ವಾ ಕತರಾಪರಾಯೋಃ ಕಥಾ ಜಾತೇ ಕವಯಃ ಕೋ ವಿವೇದ |

ವಿಶ್ವಂ ತ್ಮನಾ ಬಿಭೃತೋ ಯದ್ಧ ನಾನು ವಿ ವರ್ತೇತೇ ಅಹನೀ ಚಕ್ರಿಯೇವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೫-೧).

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮಹಿಮಾನಮಾಚಿಷ್ಟೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಪೂರ್ವಾಪರಭಾವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲವು. ಇವು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರು
ತ್ತವೆಯೋ ಅಥವಾ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೋ ಅದನ್ನು ಯಾವನೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲವು.
ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸ್ತಾವಾಣ್ಯದಿಂದ ತೇ ಅಣ್ಣಕಪಾಲೇ ರಜತಂ ಚ ಸುವರ್ಣಂ ಚಾಭವತಾಂ, ತದ್ಯತ್ ರಜತಂ
ಸೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ಯತ್ ಸುವರ್ಣಂ ಸಾ ದ್ಯೌರಿತಿ | ಅಣ್ಣದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು
ಬೆಳ್ಳಿಯದಾಯಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ಚಿನ್ನದಾಯಿತು. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕಪಾಲವು ಭೂಮಿಯಾಗಿಯೂ, ಚಿನ್ನದ ಕಪಾಲವು
ದ್ಯುಲೋಕವಾಗಿಯೂ ಆಯಿತು ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾಗಿರುವವು ಎಂದು
ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವವು. ಅಹೋ
ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಕೂಡ ರಥದ ಚಕ್ರಗಳ ಹಾಗೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು.
ಇದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಹಿಮೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಹೇ—ಮಹತೇ, ಸೌಮನಸಾಯ, ಸೌಮನಸ್ಯಾಯ—ಯಾಗಮಾಡುವ ನಮಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಏಹಿ—ಅ+ಇಹಿ ಏಹಿ-ಆಜ್ಞೆ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಗುಣಸಂಧಿ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಿಷೀದ—ನಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಷದ್‌ಲ್ಪ. ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಲೋಟಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೇಹ್ಯಪಿಚ್ಚೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪಾಘ್ರಾ-ಧ್ಯಾಸ್ಥಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೀದಾದೇಶ. ಅತೋಹೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಸದಿರಪ್ರತೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿಭಿನ್ನವಾದ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ (ಇಣ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದಬ್ಧಃ—ನ ದಬ್ಧಃ ಅದಬ್ಧಃ ನಜಾತಪ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ (ನಜಾ) ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರವಿತಾ—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ರ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ. ಪುರವಿತಾ ಪುರ ವಿತಾ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿತಾ ಎಂಬುದು ಚಿತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನತಾಂ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೋಟೋ ಲಜ್ಜತ್. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಜ್ಜದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ತಸ್ಮಾಥಸ್ಮಾಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಗೆ ತಾಮಾದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು (ಣಮ್) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಯಜ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಲೋಞ್ಞಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಂದೆ ಭವ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವೈಚೋಽತಸ್ತೀಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಸ್ವರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹೇ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ತೆಕಾರಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ಸೌಮನಸಾಯ—ಸುಮನಸೋ ಭಾವಃ ಸೌಮನಸಮ್. ತಸ್ಯೇದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಸಾಮಾನ್ಯತೋರುನಾಗೆ ಆಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪಸಂಬಂಧವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತೇಷ್ವ ಚಾನಾಮೇಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿವೃದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಹಾಯನಾಂತೆಯುವಾದಿಭ್ಯೋಽಣ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ಸು ವಿಶ್ವಾನೃಕ್ಷಸೋ ಧಕ್ಷಗ್ನೇ ಭವ ಯಜ್ಞಾನಾಮ-
ಭಿಶಸ್ತಿಪಾನಾಂ |

ಅಥಾ ನಹ ಸೋಮಪತಿಂ ಹರಿಭ್ಯಾಮಾತಿಥ್ಯಮಸ್ಮೈ ಚಕೃಮಾ
ಸುದಾನ್ವೇ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಸು | ವಿಶ್ವಾನ್ | ರಕ್ಷಸಃ | ಧಕ್ಷಿ | ಅಗ್ನೇ | ಭವ | ಯಜ್ಞಾನಾಂ | ಅಭಿ-
ಶಸ್ತಿಪಾನಾಂ |

ಅಥ | ಆ | ನಹ | ಸೋಮಪತಿಂ | ಹರಿಭ್ಯಾಂ | ಆತಿಥ್ಯಂ | ಅಸ್ಮೈ |
ಚಕೃಮು | ಸುಪದಾನ್ವೇ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಜಞಾಪ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನಿಶ್ವಾಸ್ತನಾರ್ವಾಪ್ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾಸ್ಮ ಸು ಧಕ್ಷಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದಹ | ದೆಗ್ಧಾ ಚ
ಯಜ್ಞಾನಾಮಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಯೇಯಾನಾಂ ಯಾಗಾನಾಮುಭಿಶಸ್ತಿಸಾನಾಭಿಶಸ್ತೇರ್ಹಿಂಸಾಯಾಃ ಸಾತಾ ರಕ್ಷಿತಾ
ಭವ | ಅಥಾನಂತರಂ ಸೋಮಪತಿಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಪಾಲಕಮಿಂದ್ರಂ ಹರಿಭ್ಯಾಂ ತದೀಯಾ-
ಶ್ವಾಭ್ಯಾಮಾ ವಹ | ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಪಯ | ಅಗತಾಯಾಸ್ತೈ ಸುದಾನ್ವೇ ಶೋಭನಸ್ಯ ಫಲಸ್ಯ ದಾತ್ರ
ಇಂದ್ರಾಯಾತಿಥ್ಯಮತಿಥ್ಯಹಂ ಸತ್ಕಾರಂ ಚಕೃಮ | ಕುರ್ಮಃ || ಧಕ್ಷಿ | ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ | ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಡತ್ವೇಭಿಷ್ಟಾವಕತ್ವಪತ್ತಾನಿ | ಅಭಿಶಸ್ತಿಸಾನಾ | ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ |
ಅಸ್ಮಾದಭಿಪೂರ್ವಾಧ್ವಾವೇ ಕ್ಷಿನ್ | ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ ಪಾತೀತ್ಯಭಿಶಸ್ತಿಸಾನಾ | ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಆತೋ
ಮನಿನ್ನಿತಿ ವನಿಹ್ | ಸೋಮಪತಿಂ | ಸತ್ಯಾವೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುದಾನ್ವೇ |
ಪೂರ್ವಪದ್ದದಾತೇರ್ವನಿಹ್ | ಅಲೋಪೋನ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಿಶ್ವಾನ್—ಎಲ್ಲಾ | ರಕ್ಷಸಃ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನಾ | ಪ್ರ ಸು ಧಕ್ಷಿ—ಜಿನ್ನಾಗಿ
ದಹಿಸು | ಯಜ್ಞಾನಾಂ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ | -ಅಭಿಶಸ್ತಿಸಾನಾ—ಹಿಂಸೆಯಿಂದ
ರಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ | ಭವ—ಆಗು | ಅಥ—ಅನಂತರ | ಸೋಮಪತಿಂ—ಸೋಮಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು |
ಹರಿಭ್ಯಾಂ—(ಅವನ) ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳಿಂದ | ಆ ವಹ—(ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು | "ಅಸ್ಮೈ—
(ಬಂದಂಥಾ) ಈ | ಸುದಾನ್ವೇ—ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಆತಿಥ್ಯಂ—ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು |
ಚಕೃಮ—ಮಾಡೋಣ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಎಲ್ಲಾ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನಾ ನಾಶಮಾಡಿ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ಬಾಧವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.
ಅನಂತರ ಸೋಮಪತಿಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬರಮಾಡು. ಅಗತನಾದ, ಸತ್ಕಲಪ್ರದಾತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ
ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

Utterly consume all the Rakshasas, Agni, and be the protector of
our sacrifices against interruption. Bring hither the guardian of the
Soma-Juice (Indra), with his steeds, that we may show hospitality to the
giver of good.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಭಿಶಸ್ತಿಪಾನಾ—ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ | ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಅಭಿಶಸ್ತೇರ್ಹಿಂಸಾಯಾಃ ಪಾತಾ ರಕ್ಷಿತಾ ಭವ | ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಮತ್ತು ಯಾಗಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯೂ ಆಗದಿರುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿರು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಯಾಗಗಳಿಗೂ ಯಾಗಮಾಡುವ ನಮಗೂ, ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರಿಂದಲೂ, ಹಿಂಸೆಯಿಂದಲೂ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವವನಾಗು ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಸೋಮಪತಿಂ—ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೋಮಾನಾಂ ಪಾಲಕಂ—ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ | ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ದ್ರವ್ಯವು ಸೋಮಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರನು ರಕ್ಷಕನಾಗಿರುವನು.

ಹರಿಭ್ಯಾಂ ಆ ವಹ—ತದೀಯಾಶ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಇಂದ್ರಂ ಅಸ್ಮದ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಪಯ—ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ (ಐ. ೨-೭೮) ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಂದ್ರನನ್ನು (ಅವನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ರಥದಿಂದ) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರುವಹಾಗೆ ಮಾಡು, ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವರು.

ಸುದಾನ್ವೇ—ಶೋಭನಸ್ಯ ಫಲಸ್ಯ ದಾತ್ರೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖಕರವಾದ ಫಲವನ್ನು ಯಾಗಮಾಡು ವವರಿಗೂ ಔತರರಿಗೂ ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಒಪ್ಪುವುದಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಧಕ್ಷಿ—ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಚಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ದಹ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೋಡಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಏಕಾಚೋಬಶೋಭಷ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದಕಾರರೂಪ ಬತ್ತಿಗೆ ಧತ್ವ. ಷಡೋಃ ಕಃ ಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಕತ್ವ. ಆಗ ಕಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಧಕ್ಷಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭವ—ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿಂದೆ ಆಮಂತ್ರಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಹಿಂದೆ ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಭಿಶಸ್ತಿಪಾನಾ—ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭಿಶಸ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸಾ ಎಂದರ್ಥ. ಅಭಿಶಸ್ತೇಃ (ಪಂಚಮಿ) ಪಾತಿತಿ ಅಭಿಶಸ್ತಿಪಾನಾ. ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. **ಆತೋಮನಿನ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಭಿಶಸ್ತಿಪಾನನ್ ಶಬ್ದ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಚ್ಯಾಸಂಬುಧೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪದಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ವನಿಪ್ ಪಿತೃದುದರಿಂದ ಪಾನನ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕಾರಕಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಹ—ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಲೋಪ್‌ನುಧ್ಯನುಪುರುಷವಚನದಲ್ಲಿ ವಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೋಮಪತಿಂ—ಸೋಮಾನಾಂ ಪತಿಃ ಸೋಮಪತಿಃ. ಸಮಾಸಾಂತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಪತ್ಯಾವೈ ತ್ವರ್ಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅತಿಥ್ಯಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ತಿಥಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅತಿಥಿಃ ಅತಿಥೇಃ ಅಹಂ ಅತಿಥ್ಯಮ್. ನ್ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಚಕ್ರಮ—ಡುಕ್ರಜ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದೀಷ, ಚುತ್ವ. **ಕೃಷ್ಯಭ್ಯ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮನಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಠ್‌ಕಿತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದ ರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸುದಾವ್ನೇ—ಸು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದಾಜ್ (ದಾನೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ **ಆತೋಮನಿನ್**— ಸೂತ್ರದಿಂದ ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುದಾವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಪರನಾದಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರು ವುದರಿಂದ **ಆಲ್ಲೋಪೋನಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸುದಾವ್ನೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗತಿಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕಃ ||

ಪ್ರಜಾವತಾ ವಚಸಾ ವಹ್ನಿರಾಸಾ ಚ ಹುವೇ ನಿ ಚ ಸತ್ತೀಹ
ದೇವೈಃ |

ವೇಷಿ ಹೋತ್ರಮುತ ಪೋತ್ರಂ ಯಜತ್ರ ಬೋಧಿ ಪ್ರಯಂತ-
ರ್ಜನಿತರ್ವಸೂನಾಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರಜಾಽವತಾ | ವಚಸಾ | ವಹ್ನಿಃ | ಆಸಾ | ಆ | ಚ | ಹುವೇ | ನಿ | ಚ |
ಸತ್ತಿ | ಇಹ | ದೇವೈಃ |

ವೇಷಿ | ಹೋತ್ರಂ | ಉತ | ಪೋತ್ರಂ | ಯಜತ್ರ | ಬೋಧಿ | ಪ್ರಯಂತಃ |
ಜನಿತಃ | ವಸೂನಾಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಜಾವತಾ ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋ ದಾತವ್ಯಾಸತ್ಯಾದಿಫಲೋಪೇತೇನ ವಚಸಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ
ಸ್ತುತಃ ಸನ್ ಯೋಗ್ಯಗ್ನಿರಾಸಾಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೀಯಯಾ ಜ್ವಾಲಯಾ ವನ್ದಿದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಷಾಂ ವೋಢಾ
ತಮಗ್ನಿಮಾ ಚ ಹುವೇ | ಆಹ್ವಯಾಮಿ | ಆಹೂತಃ ಸನ್ ತ್ವಮಿಹಾಸ್ಮಿನ್ಯಮರ್ಚಣಿ ದೇವೈರನ್ಯೈಃ ಸಹ
ನಿ ಸತ್ತಿ ಚ | ನಿಷೀದ ಚ | ನಿಷದ್ಯ ಚ ಹೇ ಯಜತ್ರ ಯಜನೀಯಾಗ್ನೇ ಹೋತ್ರಂ ಹೋತ್ರಾ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ
ಕರ್ಮ ಉತಾಪಿ ಚ ಪೋತ್ರಂ ಪೋತ್ರಾ ಕೃತಂ ಕರ್ಮ ಚ ವೇಷಿ | ಕಾಮಯಸ್ವ | ವಸೂನಾಂ ಧನಾನಾಂ
ಪ್ರಯಂತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನಿಯಂತಃ ವಸೂನ್ಯಸ್ಮದಾಯತ್ತಾನಿ ಕುರ್ವನ್ ಜನಿತರಾಹುತಿವ್ಹಾರಾ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಜನಯಿತರಗ್ನೇ ಬೋಧಿ | ಅಸ್ಮಾನ್ನೋಧಯ || ಆಸಾ | ಪದ್ವನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಸನ್ನಾದೇಶಃ |
ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀಯಾಯಾ ಷಾದೇಶಃ | ಟಿಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |

ಹುವೇ | ಹ್ವೇಷೋ ಲಟಿ ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ
ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಬೋಧಿ | ಬುಧ
ಅವಗಮನೇ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಣ್ಯಂತಾಚ್ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಹೇರಾರ್ಥಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ಣೇರನಿಟೀತಿ ಚಲೋಪಃ |
ಹುರುಲ್ಛೋ ಹೇರ್ಧಿಃ | ಧಾತೋರಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಂದಸಃ | ಹೇರಪಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಸ್ಯವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಜಾವತಾ—(ಯಜ್ಞದ) ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಸಂತಾನದಾಯಕವಾದ | ವಚಸಾ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ
(ಸ್ತುತನಾಗಿ) | ಆಸಾ—ಬಾಯಿಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ | ವಹ್ನಿಃ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವ
(ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) | ಆ ಚ ಹುವೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಆಹೂತನಾಗಿ ನೀನು) | ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
(ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) | ದೇವೈಃ—(ಇತರ) ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ | ನಿ ಸತ್ವಿ ಚ—ಆಸೀನನಾಗು | ಯಜತ್ರ—
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಹೋತ್ರಂ—ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಪೋತ್ರಂ—
ಪೋತೃವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನೂ | ವೇಷಿ—ಇಚ್ಛಿಸು (ಮಾಡು) | ವಸೂನಾಂ—ಧನದ | ಪ್ರಯಂತಃ—
ನಿಯಮನಮಾಡುವವನೂ | ಜನಿತಃ—(ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣನೂ (ಆದ ಅಗ್ನಿಯೇ)
ಬೋಧಿ—(ನಮ್ಮನ್ನು) ಜಾಗೃತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಜ್ವಾಲೆಗಳ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ವಹಕನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ. ನಿನ್ನನ್ನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. (ಆಹೂತನಾಗಿ) ನೀನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಬಂದು (ಸುಖವಾಗಿ) ಆಸೀನನಾಗು. (ಆಸೀನನಾಗಿ) ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಪೋತೃಗಳ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡು. ಧನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನೂ, (ಅದರ) ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆದ ನೀನು, ನಮ್ಮನ್ನು (ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ) ಜಾಗೃತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation

I invoke (you); you are the conveyer (of oblations) with your flames, with a hymn productive of progeny (to the worshipper); sit down here with the Gods, and deserving of worship, discharge the office of Hotri, or of Potri, and awaken us; you are the depositary and generator of riches.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಜಾವತಾ ವಚಸಾ—ಯಜಮಾನೇಭ್ಯೋ ದಾತವ್ಯಾಸತ್ಯಾದಿಫಲೋಪೇತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ
ಸ್ತುತಃ | ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗಾಗಿ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಅನಗ್ರಹಿಸುವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ
VI 31

ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು ಎಂದು ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಯಣರು ಅಗ್ನಿಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಆಸಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಖಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಯೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವರಿಗಾಗಿ ಯಜಮಾನರುಗಳು ಅರ್ಪಿಸುವುದನ್ನು ವಹಿಸುವವನಾಗಿರುವದರಿಂದ ವಹಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಬಲವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಹಿ ಯಾದ ನೀನು ಪ್ರಜಾವತಾ ಆಸಾ ವಚಸಾ ಅತಿಶಯವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪುತ್ರರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ; ತಾನಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ; ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಕರೆಯುವ) ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ದೇವಾದಿಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಹೋತ್ರಂ—ಹೋತ್ರಾ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರವರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಕರೆಯುವವನು ಹೋತ್ರವೆನಿಸಿರುವನು. ಇವನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಹೋತ್ರವೆನಿಸಿರುವುದು. ಹೋತ್ರವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಆಹ್ವಾನವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪೋತ್ರಂ—ಪೋತ್ರಾ ಕೃತಂ ಕರ್ಮ | ಹೋತ್ರವಿನ ಹಾಗೆಯೇ ಪೋತ್ರವಿಗೂ ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮವಿರುವುದು. ಇವನು ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮವು ಪೋತ್ರವೆನಿಸಿರುವುದು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಹೋತ್ರ, ಪೋತ್ರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸು. ನೀನು ಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನಾಗಿ ಯಜತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕಾರಣ ಯಾಗಾರ್ಹನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನೀನು ತಿಳಿದು ನನಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಧನವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಜನಿತೇ—ಅಹುತಿವ್ವಾರಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜನಯಿತೇ | ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಎಂಬ ಧಾತುವು ಉತ್ಪತ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಬಹುದಾದವುಗಳನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಜಾವತಾ—ಪ್ರಜಾಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ ಇತಿ ಪ್ರಜಾವತ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ **ಮಾದುಸಧಾಯಾಶ್ಚ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಚಸಾ—ವಚ ಸರಿಭಾಷಣೇ. ಧಾತು. ಔಣಾದಿಕ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರ್ಗತೈಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ತರೆ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಸಾ—ಅಸ್ಯಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಸರವಾದಾಗ ಪಪ್ಪನ್ನೋಮಾಸ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸನ್ ಆದೇಶ. ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಾದೇಶ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಡಿತಿ ಭಸ್ಯ ಟೀರ್ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಟಿಗೆ(ಅನ್) ಲೋಪ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಿಷ್ಣು ಅನಿಗೆ ಲೋಪವೆಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹುನೇ—ಹ್ವೇರ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಟಿತಲತ್ವನೇಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭ್ರವಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜಾದೇಶ. ಚಕಾರವು ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸತ್ತಿ—ಪದಲ್ಪ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಸಾಘ್ರಾಧ್ಯಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಖರಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ವರ್. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇಷಿ—ವೀ, ಗತಿವ್ಯಪ್ತಿಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು ಧಾತು. ಆದಾದಿ. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪತ್ವ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ. ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಆದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಣೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಬೋಧ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹುರುಲ್ ಭೋಃ ಹೇರ್ಧಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿತ್ವ. ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಛಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪವರುತ್ತದೆ. ಬೋಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನುಷೋ ಹವಿರ್ಭಿದೇವಾ ಅಯಜಃ ಕವಿಭಿಃ
ಕವಿಃ ಸನ್ |

ಏನಾ ಹೋತಃ ಸತ್ಯತರ ತ್ವಮದ್ಯಾಗ್ನೇ ಮಂದ್ರಯಾ ಜುಹ್ವಾ
ಯಜಸ್ವ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಥಾ | ವಿಪ್ರಸ್ಯ | ಮನುಷಃ | ಹವಿಃ ೨ ಭಿಃ | ದೇವಾನ್ | ಅಯಜಃ | ಕವಿಃ -
ಭಿಃ | ಕವಿಃ | ಸನ್ |

ಏನ | ಹೋತರಿತಿ | ಸತ್ಯತರ | ತ್ವಂ | ಅದ್ಯ | ಅಗ್ನೇ | ಮಂದ್ರಯಾ |
ಜುಹ್ವಾ | ಯಜಸ್ವ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಏಕಾದಶಿಸ್ಯಾಗ್ನೇಯಸ್ಯ ಪಶೋರ್ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾ |
ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ ಪ್ರದಾನಾನಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ | ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನುಷೋ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪ್ರ ಕಾರವೋ
ಮನನಾ ವಚ್ಯಮಾನಾಃ | ಅ. ೩-೭ | ಇತಿ ||

ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶೀ ಸನ್ನಿಭಿನೋಧಾವಿಭಿರ್ಯುತ್ಪಿಗ್ಭಿಃ ಸಹ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮೇಧಾವಿನೋ
ಮನುಷೋ ಮನೋರ್ಯಜ್ಞೇ ಹವಿರ್ಭಿಶ್ಚ ರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಭಿರ್ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಯಥಾ ದೇವಾನಯಜಃ
ಏನಮೇವ ಹೋತರ್ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕ ಸತ್ಯತರಾತಿಶಯೇನ ಸತ್ಪ್ರ ಸಾಧೋ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಮದ್ಯಾಗ್ನಿನೃಜ್ಞೇ
ಮಂದ್ರಯಾ ಹರ್ಷಯಿತ್ಯಾ ಜುಹ್ವಾ ಹೋಮಸಾಧನಭೂತಯಾ ಸ್ತುತಾ ಯಜಸ್ವ | ದೇವಾನ್ದವಿಭಿಃ
ಪೂಜಯ || ಮನುಷಃ | ಮನ ಜ್ಞಾನೇ | ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪೀತಿ ಮನೇರುಸಿನ್ವತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಕವಿಃ ಸರ್ವ—ಭೂತಜ್ಞಾನಿಯಾದ (ನೀನು) | ಕವಿಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಂದ (ಕೂಡಿ) |
ವಿಪ್ರಸ್ಯ—ಜ್ಞಾನಿಯಾದ | ಮನುಷಃ—ಮನುವಿನ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) | ಹವಿರ್ಭಿಃ—ಚರ್ಮದಿಗಳಿಂದ |
ಯಥಾ—ಹೇಗೆ | ದೇವಾಃ—(ಇಂದ್ರಾದಿ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಅಯಜಃ—ಪೂಜಿಸಿದೆಯೋ | (ತಥಾ—
ಹಾಗೆ) | ಹೋತೇ—ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ | ಸತ್ಯತರ—ಸಾಧುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಅಗ್ನಿಯೇ |
ತ್ವಂ—ನೀನು | ಅದ್ಯೈ—ಈಗ (ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) | ಮಂದ್ರಯಾ—ಹರ್ಷಜನಕವಾದ | ಜುಹ್ವಾ—
(ಹೋಮಸಾಧನವಾದ) ಸ್ತುಕ್ತಿನಿಂದ | ಯಜಸ್ಯ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಶ್ರೀಕಾಲಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು (ಹಿಂದೆ) ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮನುವಿನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ, ಮೇಧಾವಿ
ಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜರಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ಹೇಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಚರ್ಮಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದೆಯೋ ಹಾಗೆ,
ಈಗ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷದಾಯಕವಾದ ಸ್ತುಕ್ತಿನಿಂದ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು.

English Translation.

As at the sacrifice of the holy Manu, you, a sage amongst sages
did worship the Gods, with oblations, so also, Agni, veracious invoker
of the Gods, do you today (present the oblations), with an exhilarating
ladle.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಏಕಾದಶಿನವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಹೋಮ
ಮಾಡುವಾಗ ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಯಾಜ್ಞವಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಪ್ರಹಾಸಾನಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಯಥಾ ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಮನುಷೋ ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪ್ರ ಕಾರವೋ
ಮನನಾ ವಚ್ಯಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಂದ್ರಯಾ—ಹರ್ಷಯಿತ್ರಾಃ | ಸ್ತುತಿ, ಮೋದ, ಮದ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ
ಮದಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮಂದ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಹೋಮಸಾಧನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ
ಜುಹೂ ಎಂಬುವ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು
ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಜುಹ್ವಾ—ಹೋಮಸಾಧನಭೂತೆಯಾ ಸ್ತುತಾ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞವನ್ನಾಗಲಿ ಚರ್ಮಪುರೋಡಾಶ
ವನ್ನಾಗಲಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸ್ತುಕ್ತಿಗೆ ಜುಹೂಃ ಎಂದು ಸಾಯಣರು

ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮಂದ್ರಯಾ ಜುಹ್ವಾ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವು ಇರುವುದರಿಂದ ಮೋದಯಿತ್ರಾ ಜುಹ್ವಾ ಹೂಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಆಹುತಿರಭಿಪ್ರೇತಾ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಆಹುತಿಯು ಎಂದು ಜುಹೂ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಕವಿಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಭಿಃ ಋತ್ವಿಗ್ವಿಃ | ಕವಿಗಳು ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವಂತರಾದವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳ ಋತ್ವಿಜರೆಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಥಾ—ನಿಸಾತಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮನುಷಃ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿಸ್ಥಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ಮಿನ್ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಯಜಃ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. **ನಿಸಾತ್ಯೇರ್ಯ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತೀರ್ಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯತರ—ಸತ್ಯಂ ಆಸ್ಯ ಆಸ್ತಿ ಸತ್ಯಃ ಅರ್ತಾದಿಭ್ಯೋಅಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯೇನ ಸತ್ಯಃ ಸತ್ಯತರಃ ದ್ವಿವಚನವಿಭಜ್ಯೋಪಸದೇ ತರಬೀಯಸುನಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನರೂಪ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನೇ—ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಸ್ವ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಃ ಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. **ಸವಾಭ್ಯಾಂನಾಮೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ಎಷ್ಟತ್ತಾರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಷ್ಟತ್ತೇಳನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಕಥೇತಿ ಪಂಚರ್ಚೆಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಗೋತಮಸ್ಯಾರ್ಷಮಾಗ್ನೇಯಂ |
ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಕಥೇತಿ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ಪೂರ್ವಸೂಕ್ತೇನ ಸಹೋಕ್ತಃ ಸೂಕ್ತ-
ವಿನಿಯೋಗಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಕಥಾ ದಾಶೇಮ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೂರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗೋತಮನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಥಾ—ಎಂದು ನೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತಗಳೊಡನೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೭೭

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೭ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ ೫ || ವರ್ಗ—೨೫ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಪಂಖ್ಯೆ—೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ರಾಜೂಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಕಥಾ ದಾಶೇಮಾಗ್ನೇಯೇ ಕಾಸ್ಮೈ ದೇವಜುಷ್ಪೋಚ್ಯತೇ
ಭಾಮಿನೇ ಗೀಃ |

ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ಟಮೃತ ಮೃತಾನಾ ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠ ಇತ್ತ್ಯು-
ಹೋತಿ ದೇವಾನ್ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಕಥಾ | ದಾಶೇಮ | ಅಗ್ನಯೇ | ಕಾ | ಅಸ್ಮೈ | ದೇವಜುಷ್ಠಾ | ಉಚ್ಯತೇ |

ಭಾಮಿನೇ | ಗೀಃ |

ಯಃ | ಮರ್ತ್ಯೇಷು | ಅಮೃತಃ | ಋತವಾ | ಹೋತಾ | ಯಜಿಷ್ಠಃ | ಇತ್ |

ಕೃಣೋತಿ | ದೇವಾನ್ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಕಥಾ ದಾಶೇಮ | ಕಥಂ ಹವೀಂಷಿ ದೇವಾನ್ಮ | ಅಗ್ನೇರನುರೂಪಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಮಶಕ್ತಾ ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಥವಾಸ್ಮೈಭಾಮಿನೇ ತೇಜಸ್ವಿನೀಗ್ನಯೇ ದೇವಜುಷ್ಠಾ ಸರ್ವೈರ್ವೇದೈಃ ಸೇವಿತವ್ಯಾ ಗೀರ್ವಾಕ್ ಸ್ತುತಿರಪಿ ಕಾ ಕೀದೃಶ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತಾದೃಶೀಂ ಸ್ತುತಿಮಪಿ ಕರ್ತುಂ ನ ಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಮೃತೋ ಮರಣರಹಿತ ಋತಾನಾ ಋತವಾನ್ ಸತ್ಯವಾನ್ಯಜ್ಞವಾನ್ ವಾ ಹೋತಾ ವೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕೋ ವಾ ಯಜಿಷ್ಠೋಽತಿಶಯೇನ ಯಷ್ಟಾ ಏವಂಭೂತೋ ಯೋಗ್ಯಮರ್ತ್ಯೇಷು ಮರಣಧರ್ಮಸ್ವಸ್ತಾಸು ವರ್ತಮಾನಃ ಸಂದೇವಾನಿತ್ಯುಣೋತಿ ಹವಿರ್ಭಿಯುಕ್ತಾನ್ನರೋತ್ಯೇವ | ತಾದೃಶಾಯಾಗ್ನಯೇ ಕಥಾ ದಾಶೇಮೇತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ || ಕಥಾ | ಧಾ ಹೇತಾ ಚ ಚ್ಛಂದಸೀತಿ ಧಾಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಭಾಮಿನೇ | ಭಾ ದೀಪ್ತಾ | ಅರ್ತಿಪ್ತುಸ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ವತ್ಯಯಃ | ತತೋ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯ ಇನಿಃ | ಋತಾನಾ | ಛಂದಸೀವನಿಷಾವಿತಿ ಮತ್ಪರ್ಥೀಯೋ ವನಿಷ್ | ಅನೈಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಮೃತಃ—ಮರಣರಹಿತನಾದವನೂ | ಋತವಾ—ಸತ್ಯವಂತನಾದ (ಯಜ್ಞಯುಕ್ತನಾದ) ವನೂ, ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನೂ | ಯಜಿಷ್ಠಃ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಯಜನಮಾಡುವವನೂ ಆದ | ಯಃ—ಯಾವ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಮರ್ತ್ಯೇಷು—ಮರಣಾರ್ಥಿನರಾದ (ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇದ್ದು) | ದೇವಾಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು | ಕೃಣೋತಿ ಇತ್—(ಹವಿಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಿಯೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ | ಅಸ್ಮೈ ಅಗ್ನಯೇ—ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಕಥಾ—ಹೇಗೆ (ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) | ದಾಶೇಮ—ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡೋಣ? | ಭಾಮಿನೇ—ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ (ಅಗ್ನಿಗೆ) | ದೇವಜುಷ್ಠಾ—ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ | ಗೀಃ—(ಸ್ತುತಿ ರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯ | ಕಾ—ಎಂತಹದು? | ಉಚ್ಯತೇ—(ಹೇಗೆ) ಉಚ್ಛರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ?

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅನುರೂಪ, ಸತ್ಯವಂತನೂ, ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವೂ ಆದ ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯು, ಮರ್ತ್ಯರಾದ ನಮ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸಬಹುದಾದ (ಹವಿರಾದಿಗಳು) ಎಂತಹವು? ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾದ ಅವನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೊಪ್ಪುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದಾದ ಸ್ತುತಿಯಾದರೂ ಯಾವುದು ?

English Translation.

What (oblations) may we offer to Agni ? What praise is addressed to the luminous (Agni) that is agreeable to the Gods? that Agni who is immortal and observant of truth, who is the invoker of the Gods, the performer of sacrifices, and who (present) amongst men, conveys oblations to the deities,

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಕಥಾ ದಾಶೇನು ಅಗ್ನಿಯೇ—ಹೇಗೆ ಅಥವಾ ಯಾವ ವಿಧಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸೋಣ ? ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನುರೂಪನಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಹವಿರಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ನಮ್ಮಂತಹ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಾ ದೇವಜುಷ್ಠಾ ಗೀಃ ಅಸ್ಮೈ ಭಾಮಿನೇ ಉಚ್ಯತೇ—ಇಂತಹ ತೇಜಸ್ವಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪನಾದ ವಾಕ್ಯವು ಹೇಗೆ ಇರಬೇಕು ? ಅಂತಹ ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಯಾವುದು ? ನಾವು ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರನಾದ ಉತ್ತಮನಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಲಸಮರ್ಥರೆಂದರ್ಥವು.

ದೇವಜುಷ್ಠಾ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸೇವಿತವ್ಯಾ | ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇಷ್ಟನಾದ, ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ.

ಮರ್ತ್ಯೇಷು—ಮರಣಧರ್ಮಯುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಸಾವಿಗೀಡಾಗುವವರು, ಮನುಷ್ಯರು. ಹುಟ್ಟಿದ ಮನುಷ್ಯರೆಲ್ಲ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದು ದಿನ ಸಾವಿಗೀಡಾಗಲೇ ಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಮರ್ತ್ಯರೆಂದೂ, ಮರಣಧರ್ಮರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಮರ್ತ್ಯರೆಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯ, ಅಮರ್ತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು.

ಅಮೃತಃ—ಮರಣರಹಿತಃ | ಸಾವಿಲ್ಲದವನು, ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನು.

ಋತಾನಾ—ಋತವೆಂದರೆ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ. ಋತಾನಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯಸ್ವಭಾವವನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜಾರ್ಹನಾದವನು.

ಹೋತಾ—ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವನು. (ಅಗ್ನಿಯು)

ಯಜಿಷ್ಠಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಯಜ್ಞಾ | ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞನಿಷ್ಪಾದಕನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದನಾ ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜಿಷ್ಠ ಎಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಕಥಾ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ. ಥಾ ದೇತೌ ಚ ಚೈಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭೬) ಹೇತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಥಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಥಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾಗ್‌ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಕಿಮಃ ಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿಮಿಗೆ ಕಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಾಶೇನು—ದಾಶ್ಯ ದಾನೇ ಥಾತು. ನಿಧಿಲಿಜ್ ಉತ್ತಮವುರುಷದಲ್ಲಿ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದರ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಸುಟಾ ಪರಸ್ಮೈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಶಸ್ ನಿಕರಣ. ಅತೋಯೇಯಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಜುಷ್ವಾ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಥಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಪುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ದೇವೈಃ ಜುಷ್ವಾ ದೇವಜುಷ್ವಾ. ತೈತೀಯಾಕರ್ಮಣಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಚ್ಯತೇ—ನಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಥಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮವುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಟಿತಅತ್ಯನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ. ಸಾರ್ವಥಾತುಕೇ ಯಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್. ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಚ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಮಿನೇ—ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಥಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಾನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಾನುಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಶ್ವಾನಾದಿದಾಗ ಆತಇನಿಶನೌ

(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಾಮಿನಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತಾವಾ—ಋತಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಋತಾವಾ. ಛಂದಸೀವನಿಸೌ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ವನಿಸೌ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಋತವನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚ್ಚಾಸಂಬಂಧಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪದಾದೀರ್ಘ. **ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. **ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ ದೃಶ್ಯತೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಜಿಷ್ಯಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಯಷ್ಟಾ ಯಜಿಷ್ಯಃ. **ತುಶ್ಚಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುನಾಗ ಯಷ್ಟೌ ಎಂಬ ತೃಜಂತದ ಮೇಲೆ ಇಷ್ಯನ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಯಜಿಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೃಣೋತಿ—ಕೃ ವಿ ಹಿಂ ಸಾಕರಣಯೋಶ್ಚ ಥಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷನಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಭಿನ್ನಿಕೃಣ್ವೋರಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೀಶ. ಉತ್ಪ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಯಚ್ಚಬ್ಧಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ಅಧ್ವರೇಷು ಶಂತಮ ಋತಾವಾ ಹೋತಾ ತಮೂ
ನಮೋಭಿರಾ ಕೃಣುದ್ವಂ |

ಅಗ್ನಿಯರ್ಧ್ವೇರ್ಮರ್ತಾಯ ದೇವಾನ್ತ ಚಾ ಬೋಧಾತಿ ಮನ-
ಸಾ ಯಜಾತಿ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ಅಧ್ವರೇಷು | ಶಂತಮಃ | ಋತವಾ | ಹೋತಾ | ತಂ | ಊಂ

ಇತಿ | ನಮಃ ಭಿಃ | ಆ | ಕೃಣುಧ್ವಂ |

ಅಗ್ನಿಃ | ಯತ್ | ನೇಃ | ಮರ್ತಾಯ | ದೇವಾನ್ | ಸಃ | ಚ | ಬೋಧಾತಿ |

ಮನಸಾ | ಯಜಾತಿ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯೋಽಗ್ನಿರಧ್ವರೇಷು ಯಾಗೇಷು ಶಂತಮೋಽತಿಶಯೇನ ಸುಖಕಾರೀ ಋತಾವಾ ಸತ್ಯವಾನ್ | ಯಥಾರ್ಥದರ್ಶಿತೃರ್ಭಃ | ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಭವತಿ ಹೇ ಋತ್ವಿಗೈಜಮಾನಾ ಯೂಯಂ ತಮು ತಮೇನಾಗ್ನಿಂ ನಮೋಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೈರಾ ಕೃಣುಧ್ವಂ | ಅಭಿಮುಖೀಕುರುತ | ಯದ್ಯದಾಯಮಗ್ನಿ- ಮರ್ತಾಯ ಮನುಷ್ಯಾಯ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ದೇವಾನ್ಯೇ ನೇತಿ ಗಚ್ಛತಿ ತದಾನೀಂ ಸೋಽಗ್ನಿಯ- ಸ್ವವ್ಯಾನ್ವರ್ವಾನ್ದೇವಾನೋಧಾತಿ ಚ | ಜಾನಾತಿ ಚ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಚ ಮನಸಾ ನಮಸಾ ತಾನ್ಯಜಾತಿ | ಹವಿರ್ಭಿಃ ಪೂಜಯತಿ | ಅತಸ್ತಮೇನಾಗ್ನಿಮಾ ಕೃಣುಧ್ವಮಿತಿ ಯೋಜ್ಯಂ || ನೇಃ | ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟ್ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಲಜ್ | ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತೀತಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕ- ವಚನಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನಾದೇಶಃ | ಬೋಧಾತಿ | ಬುಧ ಅವಗಮನೇ | ಲೇಖ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತೈಃ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಚನಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಮನಸಾ | ಮಕಾರನಕಾರಯೋಃ ಸ್ಥಾನವಿಪರ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಯಃ—ಯಾವನು | ಅಧ್ವರೇಷು—ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ | ಶಂತಮಃ—ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಕಾರಿಯು | ಋತಾವಾ—ಯಥಾರ್ಥದರ್ಶಿಯು | ಹೋತಾ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವವನೂ (ಆಗಿದಾನೆಯೋ) | ತಮು—ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ | ನಮೋಭಿಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ | ಆ ಕೃಣುಧ್ವಂ—ಅಭಿಮುಖನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ಮರ್ತಾಯ—ಮನುಷ್ಯನಿಗಾಗಿ (ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ) | ದೇವಾನ್—ದೇವತೆಗಳನ್ನು (ದೇವತೆಗಳ ಹತ್ತಿರ) ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ | ನೇಃ—ಹೋಗುತ್ತಾನೆಯೋ | (ತದಾನೀಂ—ಅಗ) | ಸಃ—ಅ ಅಗ್ನಿಯು | ಬೋಧಾತಿ—(ಯಸ್ಸವ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ | ಮನಸಾ—ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಯಜಾತಿ ಚ—(ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸಿಯೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಯಾಗದ ಯಜಮಾನನ ಪರವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಹತ್ತಿರ ಹೊರಟಾಗ, (ಯಾರು ಯಾರನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು) ತಿಳಿದು, (ಅವರವರನ್ನು ತಕ್ಕ) ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖಕರನೂ, ಯಥಾರ್ಥದರ್ಶಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation.

bring hither, with prizes, him who is most constant in sacrifices, observant of truth, and the invoker (of the Gods), for Agni, when he repairs to the Gods on the part of man, knows those (who are to be worshipped), and worships them with reverence.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶಂತಮುಃ—ಶಿಂಬಾತಾ, ಶತೇರಾ ಮೊದಲಾದ ಇವೃತ್ತ ಸುಖನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು (ನಿ. ೩-೧೩) ಅತಿಶಯೇನ ಸುಖಕಾರೀ—(ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ) ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಋತಾನಾ, ಹೋತಾ ಮರ್ತಾಯ—ಈ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು.

ವೇಃ—ವೀ ಗತ್ಯಾದಿಷು | ವೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಗತ್ಯರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವೇಃ ಎಂದು ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷೈಕವಚನದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. **ವೇಃ—**ಹೋಗುತ್ತೀಯೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ **ವೇಃ—**ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದೇವಾನ್ ಸ ಚ ಬೋಧಾತಿ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಕರೆತರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರಬೇಕೆಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನನೋಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ (ನಿ. ೩-೨೦)

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶಂತಮುಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಶಂ ಸುಖಂ ಕರೋತಿ. ಶಂತಮುಃ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮುಬಿಷ್ಠನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮಸ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯು. ಇದು ಫಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಋತುವಾ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ಕೃಣುಧ್ವಮ್—ಕೃಣಿ ಹಿಂಸಾರಣಯೋಶ್ಚ. ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದ್ವಿನ್ವಿಕೃಣ್ವೋರಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಉ ವಿಕರಣ. ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಲೋಪ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಚೀಪರಸ್ಮಿನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಧ್ವಮ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಬರಲು ಕ್ವಿತಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇಃ—ವೀ ಧಾತುವು ಗತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್ ಲಜ್ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾತುಕಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಇಲ್ಲಿ ತಿಜಾಂ ತಿಜೋ ಭವಂತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಯತ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಾತಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೇ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲೇಟೋಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಗಂತಲಘೂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಬೋಧಾತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಚಕಾರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಚವಾಯೋಗೇಪ್ರಥಮಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮನಸಾ—ನಮಸಾ ಎಂದು ರೂಪ. ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ ನಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಬಂದಿವೆ.

ಯಜಾತಿ—ಯಜ ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು. ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ಹಿ ಕ್ರತುಃ ಸ ಮರ್ಯಃ ಸ ಸಾಧುರ್ಮಿತ್ರೋ ನ ಭೂದದ್ಭುತಸ್ಯ
ರಥೀಃ |

ತಂ ಮೇಧೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಂತೀರ್ವಿಶ ಉಪ ಬ್ರುವತೇ
ದಸ್ಮನಾರೀಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ಹಿ | ಕ್ರತುಃ | ಸಃ | ಮರ್ಯಃ | ಸಃ | ಸಾಧುಃ | ಮಿತ್ರಃ | ನ | ಭೂತ್ |
ಅದ್ಭುತಸ್ಯ | ರಥೀಃ |

ತಂ | ಮೇಧೇಷು | ಪ್ರಥಮಂ | ದೇವಯಂತೀಃ | ವಿಶಃ | ಉಪ | ಬ್ರುವತೇ |
ದಸ್ಮಂ | ಆರೀಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸ್ಯ ಹ್ಯಗ್ನಿಃ ಕ್ರತುಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾ | ಸ ಏವ ಮರ್ಯೋ ಮಾರಯಿತಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋಪ-
ಸಂಹರ್ತಾ ಸಾಧುಃ ಸಾಧಯಿತೋತ್ಪಾದಯಿತಾಸಿ ಸ ಏನಾದ್ಭುತಸ್ಯಾಭೂತಸ್ಯಾಲಬ್ಧಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ರಥೀ
ರಂಹಯಿತಾ ಪ್ರಾಪಯಿತಾ ಭೂತ್ | ಭವತಿ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಮಿತ್ರೋ ನ | ಯಥಾ ಸಖಾ ಧನಾನಿ
ಪ್ರಾಪಯತಿ ತದ್ವತ್ | ಏವಂಭೂತೋ ಯೋಗ್ಯಸ್ತಮೇವ ಮೇಧೇಷು ಯಜ್ಞೇಷು ದೇವ-
ಯಂತೀರ್ದೇವಯಂತ್ಯೋ ದೇವಾನಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತ್ಯೋ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಥಮಮುಪ ಬ್ರುವತೇ |
ಸ್ತುತಿಭಿರುಪೇತ್ಯ ಪ್ರಧಾನಭೂತ ಇತಿ ಕಥಯಂತಿ | ಕೀದೃಶ್ಯೋ ವಿಶಃ | ದಸ್ಮಂ ದರ್ಶನೀಯಂ ತಮಗ್ನಿ-
ಮಾರೀರ್ಗಚ್ಛಂತ್ಯಃ | ಭಜಂತ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮರ್ಯಃ | ಮೃಜ್ ಸ್ಪಾಣತ್ಯಾಗೇ | ಅಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿ-
ತಣ್ಯರ್ಥಾಚ್ಛಂದಸಿ ನಿಷ್ಕರ್ಯೇತ್ಯಾದೌ ನಿಸಾತನಾದ್ಯತ್ | ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲ
ವಚನಾತ್ಕರ್ತರಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯದಾತ್ಮತ್ವಂ | ದೇವಯಂತೀಃ | ನಾ ಭಂದಸೀತಿ

ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಅರೀಃ | ಋ ಗತೌ | ಜನಿಸುಸಿಭ್ಯಾಮಿಣ್ | ಉ. ೪-೧೨೯ | ಇತಿ ಬಹುಲ-
ಗ್ರಹಣಾದಸ್ಮಾದಪೀಞ್ವತ್ಯಯಃ | ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನ ಇತಿ ಜೀಷ್ | ವಾ ಭಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ-
ದೀರ್ಘತ್ವಂ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಡ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸ ಹಿ—ಅವನೇ (ಆ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಕ್ರತುಃ—ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು | ಸಃ—ಅವನೇ |
ಮರ್ಯಃ—(ಸಮಸ್ತಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ) ಸಂಹರ್ತೃವು | ಸಾಧುಃ—ಸಾಧಿಸುವವನು | ಸಃ—ಅವನೇ |
ಮಿತ್ರೋ ನ—ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ | ಅದ್ಭುತಸ್ಯ—ಅಭೂತವಾದ (ಅಲಬ್ಧವಾದ ಧನವನ್ನು) | ರಥೀಃ—ಒದಗಿಸು-
ವವನು | ಭೂತ್—ಆಗುತ್ತಾನೆ | ತಂ—ಅಂತಹ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ) | ಮೇಘೇಷು—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ |
ದೇವಯಂತೀಃ—ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ (ಪೂಜಿಸುವವರೂ) | ದಸ್ಮಂ ಅರೀಃ—ಸುಂದರನಾದ ಅಗ್ನಿ-
ಯನ್ನು ಭಜಿಸುವವರೂ ಆದ | ವಿಶಃ—ಪ್ರಜೆಗಳು | ಪ್ರಥಮಂ—ಅದಿಯಲ್ಲಿ | ಉಸ ಬ್ರುವತೇ—
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞಕರ್ತೃವು; ಅವನೇ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಹರ್ತೃವು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವು; ಸ್ನೇಹಿತ-
ನಂತೆ ಅಲಬ್ಧವಾದ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸುವವನೂ ಅವನೇ; ಇಂತಹ ಸುರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು
(ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮೊದಲು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation:

For he is the performer of rites, he is the destroyer and reviver (of
all things), and, like a friend, he is the donor of unattained wealth; all
men reverencing the Gods, and approaching the well-looking Agni,
repeat his name first in holy rites.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ ಹಿ ಕ್ರತುಃ—ಸ ಹ್ಯಗ್ನಿಃ ಕರ್ಮಣಾಂ ಕರ್ತಾ | ಆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರ-
ವೇರಿಸುವವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇ ಬೇಕು. ಅದ ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಯಜ್ಞ-
ಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು.

ಸ ಮರ್ಯಃ—ಸ ಏವ ಮಾರಯಿತಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯೋಪಸಂಹರ್ತಾ | ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ-
ವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಸಕಲವನ್ನೂ ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು.

ಸ ಸಾಧುಃ—ಸಾಧಯಿತಾ, ಉತ್ಪಾದಯಿತಾ | ಅಗ್ನಿಯು ಸಂಹಾರಕರ್ತೃಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಸಕಲವನ್ನೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ವೃಷ್ಟಿಯೂ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಮಿತ್ರೋ ನ ಅದ್ಭುತಸ್ಯ ರಥೇಃ—ಯಥಾ ಸಖಾ ಧನಾನಿ ಪ್ರಾಪಯತಿ ತದ್ವದಗ್ನಿರಪಿ ಅಭೂತ-
ಸ್ಯಾಲಭ್ಯಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ರಂಹಯಿತಾ ಪ್ರಾಪಯಿತಾ ಭೂತ್ | ಸ್ನೇಹಿತನಾದವನು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಹಾಯಮಾಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕಾಪಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೇಧೇಷು—ಯಜ್ಞಃ ವೇನಃ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಧೇಷು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯).

ಮೇಧೇಷು ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಂತೀರ್ವಿಶ ಉಪ ಬ್ರುವತೇ—ದೇವಯಂತೀಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವಾಗ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಾನ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಅವನನ್ನೇ ಮೊದಲು ಪೂಜಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಸ್ಮಂ—ದಸ್ಮಂ ಎಂದರೆ ದರ್ಶನೀಯಂ—ಸುಂದರನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು.

ಅರೀಃ—ಋ ಗತಾ | ಅರೀರ್ಗಚ್ಛಂತೈಃ | ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸುವವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮರ್ಯಾಃ—ವೃಜ್ಞ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವಿತ್ತಿಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಛಂದಸಿ ನಿಷ್ಪ್ರಕೃತ್ಯದೇ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್ಸಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಯತ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಉರಣ್ವಪರಃ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭೂತ್—ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಜ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಭಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವಯಂತೀ—ದೇವಾನ್ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತೈಃ ದೇವಯಂತೈಃ ಸುಪೇತೃನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೇವ ಎಂಬ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾಪ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೇವಯ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ನಭಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಇತ್ಯ ದೀರ್ಘಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಜಂತದಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದೇವಯತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಉಗಿತತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ದೇವಯಂತೀ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಾ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಬ್ರುವತೇ—ಬ್ರೂಜ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ. ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರೆಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷಸ್ತತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಭಿನ್ನಾಕ್ಷರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜಾದೇಶ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆರೀ—ಋ ಗತಾ ಧಾತು. ಜನಿಘಾಸಿಭ್ಯಾಮಿಣ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಿತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಉರಣ್ರಸರಃ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ರಸರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ, ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ-ಕ್ತಿನ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಇಕಾರಾಂತಕ್ಕೆ ದಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀಷ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆರಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ನಾ ಭಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ವತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸ ನೋ ನೃಣಾಂ ನೃತಮೋ ರಿಶಾದಾ ಅಗ್ನಿಗಿರೋಽವಸಾ
ವೇತು ಧೀತಿಂ |

ತನಾ ಚ ಯೇ ಮಘನಾನಃ ಶವಿಷ್ಠಾ ವಾಜಪ್ರಸೂತಾ ಇಷ-
ಯಂತ ಮನ್ಮ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ನಃ | ನೃಣಾಂ | ನೃತಮಃ | ರಿಶಾದಾಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಗಿರಃ | ಅವಸಾ | ವೇತುಃ
ಧೀತಿಂ |

ತನಾ | ಚ | ಯೇ | ಮಘಃ | ನಾನಃ | ಶವಿಷ್ಠಾಃ | ವಾಜಃ | ಪ್ರಸೂತಾಃ | ಇಷಯಂತ |
ಮನ್ಮ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ನೃಣಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ಯಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನೃತಮೋತಿಶಯೇನ ನೇತಾ ರಿಶಾದಾ ರಿಶಾನಾಂ
ಶತ್ರುಣಾಮತ್ತಾ ಭಕ್ಷಯಿತಾ | ಯದ್ವಾ | ರಿಶತಾಂ ಹಿಂಸತಾಮಸಿತಾ ನಿರಸಿತಾ | ಏವಂವಿಧಃ ಸೋಽಗ್ನಿ
ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀರವಸಾ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣೇನಾನ್ನೇನ ಯುಕ್ತಾಂ ಧೀತಿಂ ಕರ್ಮ ಚ ವೇತು |
ಕಾಮಯತಾಂ | ಅಹಿ ಚ ಯೇ ಯಜಮಾನಾಸ್ತನಾ | ಧನನಾಮೃತತ್ | ವಿಸ್ತೃತೇನ ಧನೇನ
ಮಘವಾನೋ ಧನವಂತಃ ಶವಿಷ್ಠಾ ಅತಿಶಯೇನ ಬಲಿನಶ್ಚ ಸಂತೋ ವಾಜಪ್ರಸೂತಾಃ ಪ್ರಸೂತಂ ಪ್ರೇರಿತಂ
ವಾಜೋ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಯೈಸ್ತಾದೃಶಾ ಭೂತ್ವಾ ಮನ್ಮಾಗ್ನೀರ್ಮನನರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಮಿಷಯಂತ
ಇಷಯಂತಿ ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ಕಾರಯಿತುಮಿಚ್ಛಂತಿ | ತೇಷಾಮಪಿ ಸ್ತುತಿಮಗ್ನಿಃ ಕಾಮಯತಾಮಿತಿ ಭಾವಃ ||
ನೃಣಾಂ | ನೃ ಚೀತ್ಯು ಭಯಭಾಭಾವಾದ್ವಿಘ್ನಾರ್ಥಭಾವಃ | ನಾಮನೃತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವೇ | ತನಾ |
ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ | ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ತೈತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ | ವೃಷಾದೇರಾಕೃತಿ-

ಗಣಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶವಿಷ್ಠಾಃ | ಶವ ಇತಿ ಬಲನಾಮ | ಅಸ್ಮಾಯೋನೋಧೇತಿ ಮುತ್ಪರ್ಥೀಯೋ
ವಿನಿಃ | ತತಃ ಅತಿಶಾಯನಿಕ ಇಷ್ಟನ್ | ವಿಸ್ಮತೋರ್ಲುಗತಿ ವಿನೋ ಲುಕ್ | ಟೀರಿತಿ ಟಿಲೋಪಃ |
ಇಷ್ಟನೋ ನಿತ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಇಷಯಂತಃ | ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾನ್ಯಂತಾಚ್ಛಾಂದಸೋ
ಲಜ್ | ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾನ್ವಾ ಲಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ | ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಪಸಾರ್ವ-
ಥಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಷೇಚ ಏವ ಸ್ವರಃ ತಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ನೈಷಾಂ—(ಯಜ್ಞವನ್ನು) ನಡೆಸುವವರಲ್ಲಿ | ನೈತಮಃ—ಉತ್ತಮ ನೇತೃವಾದ | ರಿಶಾದಾಃ—
ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದ (ಯಜ್ಞಹಿಂಸಕರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ) | ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ—ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಗಿರಃ—
(ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ | ಅವಸಾ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಧೀತಿಂ—ಕರ್ಮ
ವನ್ನೂ | ವೇತು—ಇಚ್ಛಿಸಲಿ | ಚೇ—ಮತ್ತೂ | ಯೇ—ಯಾರು (ಯಜಮಾನರು) | ತನಾ—(ಹೆಚ್ಚಾದ)
ಧನದಿಂದ | ಮಘವಾನಃ—ಧನಿಕರಾಗಿ | ಶವಿಷ್ಠಾ—ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿ | ವಾಜಪ್ರಸೂತಾಃ—ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಹವಿಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದಿ | ಮನ್ಮ—(ಅಗ್ನಿ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಇಷಯಂತಃ—(ಯತ್ನಿಜರಿಂದ ಮಾಡಿ
ಸಲು) ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ (ಅದನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಇಚ್ಛಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಯಾಗ ನಡೆಸುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನೂ, ಶತ್ರುನಾಶಕನೂ, ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ
ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ, ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿ; ಧನಾಢ್ಯರೂ, ಬಲಿಷ್ಠರೂ, ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧ
ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಆದ ಯಾಗ ಕರ್ತೃಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅದನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿ).

English Translation.

May Agni, who is the cheif director of sacrifices, and the destroyer
of enemies, accept our praise and worship: with oblations, and many those
who are affluent with great wealth, who are endowed with strength and, by
whom the sacrificial food has been prepared, be desirous to offer adoration.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸ ನಃ ನೈಷಾಂ ನೈತಮಃ—ನೈತಮಃ ಅತಿಶಯೇನ ನೇತಾ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ನೇತ್ಯಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ಅತಿಶಯೇನ ನೇತಾ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಅದನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದವ
ರಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಮುಖ್ಯನೆನಿಸಿದವನು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವನೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯು.

ರಿಶಾದಾಃ—ರಿಶಾನಾಂ ಶತ್ರುಣಾಂ ಅತ್ತಾ ಭಕ್ಷಯಿತಾ | ಯದ್ವಾ ರಿಶತಾಂ ಹಿಂಸತಾನುಸಿತಾ ನಿರಾಸಿತಾ | ಶತ್ರುಗಳನ್ನು (ಭಕ್ಷಿಸಿ, ದಹಿಸಿ) ಧ್ವಂಸಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರನ್ನು ಓಡಿಸುವವನು.

ಅಗ್ನಿಃ ಗಿರಃ ಅವಸಾ ವೇತು ಧೀತಿಂ—ಅಂಧಃ ನಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಅವಸಾ ಎಂದರೆ ಅನ್ನದಿಂದ ಅಥವಾ ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣೋಪೇತವಾದ ಅನ್ನದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, ಅದನ್ನೂ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹರ್ವಿಸ್ವರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತನಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯೈಕವಚನವು. ಮೇಘಂ, ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ತನಾ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ (ಬಹಳವಾದ) ಧನದಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಮಘವಾನಃ—ಮಘವೆಂದರೆ ಧನವು (ನಿ. ೩-೯) ಮಘವಾನಃ ಎಂದರೆ ಧನವಂತರು. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹು ವಚನಾಂತ ಪದವು.

ಶವಿಷ್ಠಾಃ—ಓಜಃ ಪಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ಶವಿಷ್ಠಾಃ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಬಲವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ವಾಜಪ್ರಸೂತಾಃ—ಅಂಧಃ ನಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೯) ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ನವು ಪ್ರಸೂತವೆಂದರೆ. ಪ್ರೇರಿತವೆಂದರ್ಥವು. **ವಾಜ-ಪ್ರಸೂತಾಃ—ಪ್ರಸೂತಂ ಪ್ರೇರಿತಂ ವಾಜೋ ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣಮನ್ನಂ ಯೈಃ |** ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣೋಪೇತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವ (ಯಜಮಾನರು) ಎಂದರ್ಥವು. ಮಘವಾನಃ, ಶವಿಷ್ಠಾಃ, ವಾಜಪ್ರಸೂತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾಂತಪದಗಳಾಗಿ ಯೇ (ಯಜಮಾನಾಃ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾಗಿರುವವು.

ಮನ್ಮ—ಅಗ್ನೇರ್ಮನನರೂಪಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ | ನಾವು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು.

ಇಷಯಂತೆ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ | ಏಷಯಂತಿ ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ಕಾರಯಿತುಮಿಚ್ಛಂತಿ | ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಋತ್ವಿಕೃಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ನೃಣಾಂ—ನೃ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಷ್ಠಿಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಹಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣುಡಾಗಮ. ನೃಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನಮಾಡಿರು

ವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಃಣತ್ವಂ ನಾಚ್ಯಂ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಃಣತ್ವ. **ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಿಶಾದಾಃ—ರಿಶಾನ್ ಅತ್ತಿ ಇತಿ ರಿಶಾದಾಃ. ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಯೋಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂಚಿ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಿಶಾದಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ನೇತು—ನೀ ಗತ್ಯಾದಿಸು. ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೇತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ತನಾ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ **ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ **ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಏಕಾದೇಶಬಂಜಾಗಲೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರೆ ವೃಷಾದಿಯು ಅಕೃತಿಗಣವಾದುದರಿಂದ **ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ ಎಂದು ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವಿಷ್ಯಾಃ—ಶವ ಎಂಬುದು ಬಲದ ಹೆಸರು. ಶವಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಮತ್ಪರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಾಂತವಾದುದರಿಂದ **ಅಸ್ಮಮಾಯಾಮೇಧಾ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶವಸ್ತಿನಿ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ಶವಸ್ತೇ ಶವಿಷ್ಯಃ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮುಬಿಷ್ಮನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಷ್ಯನ್ ಪರವಾದಾಗ **ವಿನ್ಮತೋಲುಕ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿನಿಗೆ ಲುಕ್. ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ (ಅಸ್ಮ) ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಇಷ್ಯನ್ ನಿತ್ವಾದುದರಿಂದ **ಇಷ್ಯಾನ್ದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಷಯಂತೆ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ **ಹೇತುಮತಿ ಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. **ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ** ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೋಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಆಯಾ ದೇಶ. ಅತೋ ಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸ್ಪಿಗೆ ಪರರೂಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಚ್ಚಬ್ಬ

ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣಿಚ್ಛಿನ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಃ ||

ಏವಾಗ್ನಿಗೋತಮೇಭಿರ್ಯತಾವಾ ವಿಪ್ರೇಭಿರಸ್ತೋಷ್ಯ ಜಾತ-
ವೇದಾಃ |

ಸ ಏಷು ದ್ಯುಮ್ನಂ ಪೀಪಯತ್ಸ ವಾಜಂ ಸ ಪುಷ್ಪಿಂ ಯಾತಿ
ಜೋಷಮಾ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಏವ | ಅಗ್ನಿಃ | ಗೋತಮೇಭಿಃ | ಯತವಾ | ವಿಪ್ರೇಭಿಃ | ಅಸ್ತೋಷ್ಯ |
ಜಾತವೇದಾಃ |

ಸಃ | ಏಷು | ದ್ಯುಮ್ನಂ | ಪೀಪಯತ್ | ಸಃ | ವಾಜಂ | ಪುಷ್ಪಿಂ | ಯಾತಿ |
ಜೋಷಂ | ಆ | ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋತಾನಾ ಋತವಾನ್ಯಜ್ಞವಾನ್ ಜಾತವೇದಾ ಜಾತಧನೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ನಾಯಮಗ್ನಿರ್ವಿ-
ಪ್ರೇಭಿರ್ವೇದಾವಿಭಿರ್ಗೋತವೇಭಿರ್ಗೋತಮೈರ್ಯುಷಿಭಿರೇವಮುಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣಾಸ್ತೋಷ್ಯ |
ಸ್ತುತೋಽಭೂತ್ | ಸ್ತುತಶ್ಚ ಸೋಽಗ್ನಿರೇಷು ಗೋತವೇಷು ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಸೋಮಂ
ಪೀಪಯನ್ | ಅಪಿಬತ್ | ಯದ್ವಾ | ತಾನ್ಯುಷೀನಪಾಯಯತ್ | ತಥಾ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಜಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣ-
ಮನ್ನಂ ಪೀಪಯದಿತ್ಯೇವ | ಏವಂ ಸೋಮಲಕ್ಷಣಂ ಚಿರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಲಕ್ಷಣಂ ಹವಿಶ್ಚ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ
ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಜೋಷಮಸ್ಮಾಭಿಃ ಕೃತಂ ಸೇವನಮಾ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಆ ಸಮಂತಾಜ್ಞಾನನ್ ಪುಷ್ಪಿಂ ಯಾತಿ |
ಪೋಷಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತು | ಯದ್ವಾ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ಧನಾನಿ ಪೋಷಂ ಪ್ರಾಪಯತು || ಗೋತವೇಭಿಃ |
ಋಷ್ಯಂಧಕವೃಷ್ಟಿ ಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೪-೧-೧೧೪ | ಇತಿ ವಿಹಿಸ್ಯಾಣೋಽತ್ರಿಭೃಗುಕುತ್ಸವಸಿಷ್ಠಗೋತ-
ಮಾಂಗಿರೋಭ್ಯಶ್ಚ | ಪಾ. ೨-೪-೬೫ | ಇತಿ ಬಹುಷು ಲುಕ್ | ಅಸ್ತೋಷ್ಯ | ಸ್ತೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲುಜಾ
ಚಿಣಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಪೀಪಯತ್ | ಪಾ ಪಾನೇ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪುಜಾ ಚ್ಲೇಶ್ಚ ಜಾದಿ | ಜೋಷಂ | ಜುಷೀ
ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಭಾವೇ ಘೃಜಾ | ಇಂತಾತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಋತಾನಾ—ಸತ್ಯವಂತನೂ (ಯಜ್ಞವುಳ್ಳವನೂ) | ಜಾತವೇದಾಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನೂ (ಧನಾಧ್ಯನೂ)
ಆದ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ | ಗೋತವೇಭಿಃ—ಗೋತಮವಂಶಸ್ಥ ಋಷಿಗಳಿಂದ |
ಅಸ್ತೋಷ್ಯ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲುಟ್ಟಿರುವನು | ಸಃ—(ಸ್ತುತನಾದ) ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ದ್ಯುಮ್ನಂ—ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಸೋಮ
ವನ್ನು | ಏಷು—ಈ ಗೋತಮರಲ್ಲಿ (ಗೋತಮರಿಗೆ) | ಪೀಪಯತ್—ಪಾನಮಾಡಿದನು (ಪಾನಮಾಡಿಸಿದನು) |
ಸಃ—(ಹಾಗೆಯೇ) ಆ ಅಗ್ನಿಯು | ನಾಜಂ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನವನ್ನೂ (ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು) | ಸಃ—
(ಈ ರೀತಿ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ) ಅಗ್ನಿಯು | ಜೋಷಂ—(ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ) ಸೇವೆ
ಯನ್ನು | ಆ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿ | ಪುಷ್ಪಿಂ ಯಾತಿ—ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ (ನಮ್ಮ
ಧನವನ್ನು ಪುಷ್ಪೀಕರಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸತ್ಯವಂತನೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು, ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಗೋತಮರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ, (ಅವರಿಂದ
ಆರ್ಪಿತನಾದ) ಸೋಮ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೇವೆ
ಯನ್ನೂ (ಸ್ವೀಕರಿಸಿ) ನಮ್ಮ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಪೀಕರಿಸಲಿ.

English Translation.

Thus has Agni, the celebrator of sacrifices, and by whom all things
are known, been hymned by the pious descendants of Gotama; to them

has he given the bright Soma-juice to drink, along with the sacrificial food, and, gratified by our devotion, he obtains nutriment (for himself.)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಏಷು—ಇವರಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗೋತಮವಂಶಸ್ಥರಾದ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಋಷಿಗಳಿಗೆ. ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಗೋತಮೇಭಿಃ ಅಸ್ತೋಷ್ಯ—ಗೋತಮವಂಶಸ್ಥರಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಏಷು ಎಂಬ ಈ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದವು ಆ ಗೋತಮವಂಶಸ್ಥರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು.

ದ್ಯುಮ್ನಂ—ಮುಖ್ಯ ರೇಕ್ಷಾ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಮ್ನ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುಮ್ನ ಎಂದರೆ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ಯಾಸ್ವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ—

ಶತಂ ತೇ ಶಿಪ್ರಿನ್ನೂತಯಃ ಸುದಾಸೇ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಾ ಉತ ರಾತಿರಸ್ತು |

ಜಹಿ ವಧರ್ವನುಷೋ ಮರ್ತೃಸ್ಯಾಸ್ಮೈ ದ್ಯುಮ್ನಮಧಿ ರತ್ನಂ ಚ ಧೇಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೨೫-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ—ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೋತತೇರ್ಯಶೋ ವಾ ಅನ್ನಂ ವಾ || ಎಂದರೆ ದ್ಯುಮ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಜ್ವಲವಾದ ಕೀರ್ತಿ ಅಥವಾ ಅನ್ನವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಸಕ್ತಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಪೀಪಯತ್ ಎಂಬ ಸಾನಾಥಕಕ್ರಿಯಾಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ದ್ಯುಮ್ನಂ ದ್ಯೋತಮಾನಂ ಸೋಮಂ ಪೀಪಯತ್—ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು (ಪಾನಮಾಡಿಸಿದನು) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಹರ್ವಿರ್ವಕ್ಷಣೋಪೇತವಾದ :ಅನ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಋತಾವಾ—ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು.

ವಿಪ್ರೇಭಿಃ—ವಿಪ್ರಃ ವಿಗ್ರಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮೇಧಾವಿನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪ್ರೇಭಿಃ ಎಂದರೆ ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ, ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯).

ಜಾತವೇದಾಃ—ಜಾತಧನೋ ಜಾತಪ್ರಜ್ಞೋ ವಾ | ವೇದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು (ನಿ. ೩-೯) ಪ್ರಜ್ಞೆಯೆಂದೂ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದರೆ ಧನಾಧ್ಯನು ಅಥವಾ ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು ಎಂದರ್ಥವು.

ನಾಜಂ—ಅಂಧಃ, ನಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಜಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೯).

ಪುಷ್ಟಿಂ— ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಆಹಾರವನ್ನು (nourishing food).

ಜೋಷಂ—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಕೃತಂ ಸೇವನಂ—ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೇವೆಯನ್ನು, ಶುಶ್ರೂಷೆಯನ್ನು.

ಅ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಕೆತೆ ಚ್ಚಾನೇ | ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಸೇವೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗೋತಮೇಭಿಃ—ಗೋತಮಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಾಽನಿ ಪುಮಾಂಸಃ ಎಂದು ಅಪತ್ಯಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಋಷ್ಯಂಧಕ ವೃಷ್ಟಿ ಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಅತ್ರಿಭ್ಯಗುಕುತ್ಸವಸಿಷ್ಠಗೋತಮಾಂಗಿರೋಭ್ಯಶ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಗೋತಮ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ವಾ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಏಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುವಚನೇರ್ಝೀತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಎತ್ತು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.

ಋತವಾ—೭೭ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಒಂದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಅಸ್ತೋಷ್ವ—ಷ್ವಾಙ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿಣ್ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. ಆಗ ಚ್ಲೇಃಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ- ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಅದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ವತ್ವ. ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗನು. ಅಸ್ತೋಷ್ವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೀಸಯತ್—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರತೋರುವಾಗ ಹೇತುಮತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಶಾಚ್ಛಾಸಾಹ್ವಾನ್ಯಾವೇಸಾಂ ಯುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಯುಕಾಗನು. ಸಾಯಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಚಿತ್ರಿದ್ರುಸ್ತುಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಚೇಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರಥಮೈಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪಃ ಪಿಬತೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಅಭ್ಯಾಸ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಚಿಜ್ಯುಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಸನ್ನೆಲ್ಲಘನಿ ಚಿಚ್ಪರೇನಗ್ಲೋಪೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನೆದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ

ಸನ್ಯತಃ (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ (ಸಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕೇರನಿಟಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೯-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ಚನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಚೆಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾರ್ಜಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೋಷಮ್—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇೞ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತನಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಅಭಿ ತ್ವೇತಿ ಪಂಚರ್ಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಗೋತಮಸ್ಯಾರ್ಷಮಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರಂ |
ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತಿ || ವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ||

ಅನುವಾದವು—ಅಭಿ ತ್ವಾ ಗೋತಮಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಐದು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗೋತಮನು ಋಷಿಯು. ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ-ಅಭಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು.

ಸೂಕ್ತ—೭೮

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೮ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ ೫ || ವರ್ಗ—೨೬ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೫ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ವಾಹುಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಗೋತಮಾ ಗಿರಾ ಜಾತನೇದೋ ವಿಚರ್ಷಣೇ |

ದ್ಯುನ್ಮೈರಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಭಿ | ತ್ವಾ | ಗೋತಮಾಃ | ಗಿರಾ | ಜಾತನೇದಃ | ವಿಚರ್ಷಣೇ |

ದ್ಯುನ್ಮೈಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ನೋನುಮಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಜಾತನೇದೋ ಜಾತಾನಾಂ ನೇದಿತವಿಚರ್ಷಣೇ ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟ್ಯಃ ಏವಂ-
ಭೂತಾಗ್ನೇ ತ್ವಾ ತ್ವಾಂ ಗೋತಮಾ ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾ ಗೋತಮ ಋಷಿಃ | ಋಷೇರೇಕತ್ವೇನ
ಪೂಜಾರ್ಥಂ ಬಹುವಚನಂ | ಗಿರಾ ಸ್ತೋತ್ರಲಕ್ಷಣಯಾ ವಾಚಾಭ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನಾಸ್ತಾದಿತಿ ಶೇಷಃ |
ತದ್ವದ್ವಯಮಪಿ ತ್ವಾಂ ದ್ಯುನ್ಮೈಸ್ತ್ವದೀಯಗುಣಪ್ರಕಾಶಕೈರ್ಮಂತ್ರೈರಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ |
ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪುನಃಪುನಃ ಸ್ತುತುಃ || ನೋನುಮಃ | ಋ ಸ್ತುತೌ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜುಗಂತಾಲ್ಲಟ್ |
ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇನಾಸೀತಿ ಣತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಜಾತೇವೇದೇ—ಜನಿಸಿರುವುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ | ವಿಚಾರ್ಷಣೇ—ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ನಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಗೋತಮಾಃ—(ಈ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ) ಗೋತಮ ವಂಶಸ್ಥರಾದ ಋಷಿಗಳು | ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ | ಅಭಿ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಂತು ಸ್ತುತಿಸಿದರು (ಅದರಂತೆಯೇ ನಾವೂ) | ದ್ಯುನ್ಮುಖಃ—(ನಿನ್ನ) ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ (ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) | ಅಭಿ ಪ್ರೇ ಜೋನುಮಃ—ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟೃವೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಗೋತಮ ವಂಶಸ್ಥರು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ; (ಅದರಂತೆಯೇ ನಾವೂ) ನಿನ್ನ ಗುಣದ್ಯೋತಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

Knower and beholder of all that exists, Gotama celebrates you Agni, with praise; we praise you repeatedly with commendatory (hymns).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗೋತಮಾಃ—ಗೋತಮವಂಶಸ್ಥರಾದ ಋಷಿಗಳು. ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಗೋತಮಾಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಗೌರವಕ್ಕಾಗಿ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋತಮಋಷಿಯು ಎಂಬ ಏಕವಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗೋತಮನೇ ಋಷಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಈ ವಿಧವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕವಿಗಳೂ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ನಾವು, ನಮ್ಮ ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗ ವಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋತಮಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೋತಮಋಷಿಯೂ ಅನನ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯವರೂ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ವಿಚಾರ್ಷಣೇ—ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾಃ | ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ನಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುವವನು.

ದ್ಯುನ್ಮುಖಃ—ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ದ್ಯುನ್ಮುಖಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಂತ್ರೈಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ, ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶ ಪಡಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ನೋನುಮಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುಮಃ | ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ (ಅನೇಕಾವರ್ತಿ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವೆವು ಎಂದ ಭಿಷ್ಣುಯವು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಗಿರಾ—ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಗಿರ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯೋದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಾತನೇದಃ—ಸಂಬುದ್ಧಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮನಿದ್ಯಮಾನತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅನಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾ ಸದಿದ್ವಾರಿಂದ ಮುಂದಿರುವ ವಿಚರ್ಷಣೆ ಎಂಬ ಅನುಂತ್ರಿತಕ್ಕೂ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ, ಅತಿಶಯ ಅಥವಾ ಪುನಃ ಪುನಃ ಎಂದು ಅರ್ಥತೋರು ವುದರಿಂದ ಧಾತೋರೇಚೋಹಲಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯಜಾ. ಯಜೋಽಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಗೆ ಲುಕ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಣೋಯಜ್ಞಲೋಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಲೋಕ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಉತ್ತಮವುರುಪ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನೋನುಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗದ ಸಮಾಸೇಽಪಿ ಜೋಪದೇಶಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೋಪದೇಶವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ (ರೇಫ) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ಯ. ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮು ತ್ವಾ ಗೋತನೋ ಗಿರಾ ರಾಯಸ್ತಾಮೋ ದುವಸ್ಯತಿ |

ದ್ಯುಮೈರಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಲ್ಲಾಂ ಇತಿ | ತ್ವಾ | ಗೋತನಃ | ಗಿರಾ | ರಾಯಃ : ಕಾಮಃ | ದುವಸ್ಯತಿ |

ದ್ಯುಮೈಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಜೋನುಮಃ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ರಾಯಸ್ತಾಮೋ ಧನಕಾನೋ ಗೋತನೋ ಯಮಗ್ನಿಂ ಗಿರಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ದುವಸ್ಯತಿ ಪರಿಚರತಿ
ತಮು ತನೇವ ತ್ವಾಂ ದ್ಯುಮೈರ್ದೋತಮಾನ್ಯೇ ಸ್ತೋತ್ರೈರಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತುಃ ||
ರಾಯಸ್ತಾಮಃ | ರಾಯೋ ಧನಾನಿ ಕಾಮಯತೆ ಇತಿ ರಾಯಸ್ತಾಮಃ | ಕರ್ಮಣ್ಯಾನ್ | ತತ್ಪುರುಷೇ
ಕೃತಿಬಹುಲಮಿತಿ ಬಹುಲವಚನಾದಲುಕ್ | ಉಡಿಪಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ನಿಚಕ್ಷೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭೇತಿ | ಸಾ. ೪-೩-೪೬ |
ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ತ್ವಂ | ದ್ಯುಮಸ್ಯತಿ | ದುವಸಃ ಉಪತಾಪೇ ಪರಿಚರಣೇ ಚ | ಕಂಡಾಡಿಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರಾಯಸ್ತಾಮಃ—ಧನವನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸುವ | ಗೋತಮಃ—ಗೋತಮುಖ್ಯಯು (ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು) |
ಗಿರಾ—ಸ್ತುತಿಯಿಂದ | ದುವಸ್ಯತಿ—ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ | ತಮು—ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ | ದ್ಯುಮೈಃ—
ಗುಣದ್ವ್ಯೋತಕವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಧನಕಾಮರಾಗಿ ಗೌತಮರು, ಯಾವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೋ, ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ (ನಾವೂ)
ಗುಣದ್ವ್ಯೋತಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

To you, that (Agni) whom Gotama, desirous of riches, worships with praise, we offer adoration with commendatory (hymns).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಗಿರಾ—ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ,

ರಾಯೆಸ್ತಾಮಃ—ಮಘಂ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಯೇಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಾಯೇಃ ಎಂದರೆ ಧನವು (ನಿ. ೩-೯) ರಾಯೆಸ್ತಾಮಃ ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಗೋತಮನು ಧನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವನು.

ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ—ಪರಿಚರತಿ | ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇರಜ್ಯತಿ, ವಿಭೇಮ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಪರಿಚರಣ ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ ಎಂದರೆ ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಶುಕ್ರೋಷಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೧೩). ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಒಂದೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವೆವು.

ಅಕರೇ ವಸೋರ್ಜರಿತಾ ಪನಸ್ಯತೇನೇಹಸಃ ಸ್ತುಭ ಇಂದ್ರೋ ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೫೧-೩).

ಅಗ್ನಿರ್ಹಿ ದೇನಾ ಅನ್ಯುತೋ ದ್ಯೌವಸ್ಯತ್ಯಥಾ ಧರ್ಮಾಣಿ ಸನತಾ ನ ದೂದುಷತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧).

ಕ್ಷೇಮೋಣ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಂ ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ ಮರುದ್ಧಿರುಗ್ರಃ ಶುಭಮಸ್ಯ ಈಯತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮೨-೫).

ನಮಸ್ಯತ ಹವ್ಯದಾತಿಂ ಸ್ವಧ್ವರಂ ದ್ಯೌವಸ್ಯತ ದನ್ಯಂ ಜಾತೇನೇದಸಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨-೮).

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯೌವಸ್ಯತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಿಚರಣಕರ್ಮವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು.

ದ್ಯೌವಸ್ತುರಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ—ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಾಧವು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ರಾಯಸ್ಥಾನಮಃ—ರಾಯಃ ಧನಾನಿ ಕಾಮಯತೇ ಇತಿ ರಾಯಸ್ಥಾನಮಃ ಕಮು ಕಾಂತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವಾಚಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಕರ್ಮಣ್ಯನ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಃ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಸುಪೋಧಾತುಸ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಊಡಿದಂ ಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಾಯಃ ಎಂಬುದು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಯಃ+ಕಾಮಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಮಾಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುನಸ್ಯತಿ—ದುನಸ ಉಪತಾಪೇ ಪರಿಚರಣೇಚ. ಧಾತು ಕಂಡ್ವಾದಿ. ಕಂಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾಪ್ಯಂತಾ ಧಾತೇನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ದುನಸ್ಯ ಎಂಬ ಯಗಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ನಿಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ದುನಸ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೈನ್ಮುಃ—ಊಡಿದಂಪದಾದಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೋನುಮಃ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮು ತ್ವಾ ವಾಜಸಾತಮಮಂಗಿರಸ್ವದ್ಧವಾಮಹೇ |

ದ್ಯುಮೈರಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಊಂ ಇತಿ | ತ್ವಾ | ವಾಜಸಾತಮಂ | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ | ಹವಾಮಹೇ |
ದ್ಯುಮೈಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ನೋನುಮಃ || ೩ ||

|| ಸಾಯಂಜಾಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ವಾಜಸಾತಮಂ ವಾಜಾನಾಮನ್ನಾನಾಮತಿಶಯೇನ ಸನಿತಾರಂ ದಾತಾರಂ ತನೋವ
ತ್ವಾತ್ವಾಮಂಜಿರಸ್ವತ್ | ಅಂಗಿರಸ ಇವ ಹವಾಮಹೇ | ಅಹ್ವಯಾಮಃ | ಶಿಷ್ಯಂ ಗತಂ || ವಾಜಸಾತಮಂ |
ಷಣು ದಾನೇ | ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗನೋ ವಿಟ್ | ವಿಡ್ಯನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾತ್ವಂ | ಅತಿಶಯೇನ
ವಾಜಸಾ ವಾಜಸಾತಮಃ | ತಮಸಃ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ |
ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ | ತೇನ ತುಲ್ಯಮಿತಿ ವತಿಃ | ನಭೋಽಂಗಿರೋಮನುಷಾಂ ವಕ್ತೃಪಸಂಖ್ಯಾನಂ |
ಪಾ. ೧-೪-೧೮-೩ | ಇತಿ ಭತ್ತೇನ ಪದತ್ವಾಭಾವಾದ್ವತ್ಯಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, (ನಾವು) | ವಾಜಸಾತಮಂ—ಅನ್ನವನ್ನು ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ |
ತಮು—ಅದೇ | ತ್ವಾ—ನಿನ್ನನ್ನು | ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಸರಂತೆ (ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯಂತೆ) | ಹವಾ-
ಮಹೇ—ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ | ದ್ಯುಮ್ನುಃ—(ನಿನ್ನ) ಗುಣದ್ವ್ಯೇತಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಪ್ರ-
ಣೋನುಮಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಆಗ್ನಿಯೇ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಂಗಿರಸರಂತೆ ನಾವು (ನಮ್ಮ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ) ಅಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. (ಬಂದಂಥಾ ನಿನ್ನನ್ನು) ಗುಣದ್ವ್ಯೇತಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke you, such as you are, the giver of abundant food, in like manner as did Angiras, we praise you repeatedly which commendatory (hymns).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಾಜಸಾತಮಂ—ಅನ್ನನಾಮತಿಶಯೇನ ದಾತಾರಂ | ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ನವು. (ನಿ. ೩-೯) ಆತಿಶಯವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಾಜಸಾತಮಂ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಂಗಿರಸ್ವತ್—ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಹ್ವಾನಮಾಡಿದಂತೆ. ಈ ಉಪಮಾನವು ಮುಗ್ಧೇದದ ಅನೇಕ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಮನುಷ್ಯದಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸ್ವದಂಗಿರೋ ಯಯಾತಿವತ್ಸದನೇ ಪೂರ್ವವಚ್ಚುಚೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೧-೧೭)

ಅಂಗಿರಸ್ವನ್ಮಹಿವ್ರತ ಪ್ರಸೃಷ್ಟಸ್ಯ ಶ್ರುಥೀ ಹವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೩)

ತದಸ್ಮೈ ನಮ್ಯಮಂಗಿರಸ್ವದರ್ಚಿತ ಶುಷ್ಕಾ ಯದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಘೋದೀರತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೭-೧)

ತಮಂಗಿರಸ್ವನ್ನಮಸಾ ಸಪರ್ಯನ್ನವ್ಯಂ ಕೃಣೋಮಿ ಸನ್ಯಸೇ ಪುರಾಜಾಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೧೯)

ಉತ ತ್ವಾ ಭೃಗುವಚ್ಚುಚೇ ಮನುಷ್ಯದಗ್ನ ಆ ಹುತ |

ಅಂಗಿರಸ್ವದ್ಧವಾಮಹೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೧೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಗಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾಪುಷಿಯು ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಪರಿಚರಣೆ ಮಾಡಿರುವ ವಿಷಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ವಿಧಾನವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಮುಷಿಗಳು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾಜಸಾತಮಮ್ — ಪಣು ದಾನೇ ಧಾತು. ವಾಜ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ : ಜನಸನಮನ-ಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಇದು ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ವೆಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ವಾಜಸಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ವಾಜಸಾ ವಾಜಸಾತಮಃ. ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಣುನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಮವ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಾದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅಂಗಿರಸ್ವತ್ — ಅಂಗಿರಸ ಇವ ಅಂಗಿರಸ್ವತ್. ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಕ್ರಿಯಾ ಚೇದ್ವೃತಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವತಿಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ವತಿ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವವು ಪ್ರಾಸ್ತವಾದರೆ ನಭೋಂಗಿರೋಮನುಷಾಂ ವತ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೮-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹನಾನುಹೇ—ಹೈಜ್ ಸ್ವರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ. ಥಾತು. ಲಿಟಿ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಥಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹು ಎಂದಾದಾಗ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ ಅತೋದೀರ್ಘೋಯೇಷಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹಿಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹವ ಎಂಬ ಅಂಕಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೩ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ತಮು ತ್ವಾ ವೃತ್ರಹಂತಮಂ ಯೋ ದಸ್ಯೋರವಧೂನುಷೇ |

ದ್ಯುಮ್ನೈರಭಿ ಪ್ರ ನೋನುಮಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತಂ | ಉಂ ಇತಿ | ತ್ವಾ | ವೃತ್ರಹನ್ ತಮಂ | ಯಃ | ದಸ್ಯನ್ | ಅವ-
ಧೂನುಷೇ |

ದ್ಯುಮ್ನೈಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ನೋನುಮಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ದಸ್ಯನ್ ಉಪಕ್ಷಪಯಿತ್ಯನ್ ರಾಕ್ಷಸಾದೀನ್ಯಸ್ತ್ವಮವಧೂನುಷೇ ಅವಚಾಲಯಿಸಿ ಸ್ಥಾನಾತ್ಪ್ರಚ್ಯಾವಯಿಸಿ ವೃತ್ರಹಂತಮಂ ವೃತ್ರಾಣಾಂ ಪಾಶ್ಮಾನಾಮತಿಶಯೇನ ಹಂತಾರಂ ತಮು ತ್ವಾ ತಮೇವ ತ್ವಾಂ ದ್ಯುಮ್ನೈರಿತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ವೃತ್ರಹಂತಮಂ | ಅತಿಶಯೇನ ವೃತ್ರಹಾ ವೃತ್ರಹಂತಮಃ | ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಲೋಪೇ ನಾಧ್ಯಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೨-೧೭ | ಇತಿ ತಮಪೋ ನುಟ | ದಸ್ಯನ್ | ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೆ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ | ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವೇತ್ಯೋಕಾರಃ ಸಾನುನಾಸಿಕಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ದಸ್ಯೂನ್—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಯೇ—ಯಾವ (ಯಾವ ನೀನು) |
ಅನಧೂನುಷೇ—ಓಡಿಸುತ್ತೀಯೋ | ವೃತ್ರಹಂತಮಂ—ಪಾಪನಾಶಕನಾದ | ತಮು ತ್ವಾ—ಅಂತಹ
ನಿನ್ನನ್ನು | ದ್ಯುಮ್ನೇ—ಗುಣದ್ವೈತಕವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, (ಯಜ್ಞಹಿಂಸಕರಾದ) ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಪಾಪನಾಶಕನಾದ ನಿನ್ನನ್ನೇ
ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We praise you, repeatedly with commendatory (hymns); you are the
destroyer of Vritra, and you put the Dasyus to flight.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ದಸ್ಯೂನ್—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಾಕ್ಷಸರೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ಯಾಸ್ತುರ ವಿವರಣೆ
ಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿರುವುದು—

ದಸ್ಯೂರ್ವಸ್ಯತೇ ಕ್ಷಯಾರ್ಥಾದುಪದಸ್ಯಂತೈಸ್ತಿನ್ರಸಾ ಉಪದಾಸಯತಿ ಕರ್ಮಾಣಿ |

(ನಿ. ೭-೨೩)

ರಸಾದಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು, ಉದಕವನ್ನು ಒಣಗಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವವನು, ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು.
ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ದಸ್ಯು ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು.
ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ದಸ್ಯುವೆಂದರೆ ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಗ ನೆಲಸಿದ್ದ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಕಪ್ಪುಜನರೆಂದೂ ಇವರು
ಕಳ್ಳತನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಆರ್ಯರ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು
ರಾಕ್ಷಸರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇಂತಹ ದಸ್ಯು ಜನರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ತಮ್ಮನ್ನು
ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವರು—

ಮಹಾಂತಂ ಚಿದರ್ಬುಧಂ ನಿ ಕ್ರಮಿಾಃ ಪದಾ ಸನಾದೇವ ದಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ ಜಜ್ಞಿಷೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೬)

ಉಪಪ್ರಯನ್ತಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ ವಜ್ರೀ ಯದ್ಧ ಸೂನುಃ ಶ್ರವಸೇ ನಾಮ ದಧೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೩-೪)

ಮಹೇ ಯತ್ತ್ವಾ ಪುರೂರವೋ ರಣಾಯಾವರ್ಧಯನ್ಸ್ಯುಹತ್ಯಾಯ ದೇನಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫-೭)

ತಮು ತ್ವಾ ಪಾಭ್ಯೋ ವೃಷಾ ಸಮೀಧೇ ದಸ್ಯುಹಂತಮಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೧೫)

ತಮಾಗನ್ಮ ತ್ರಿಪಸ್ಯಂ ಮಂಧಾತುರ್ದಸ್ಯುಹಂತಮುಗ್ನಿಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಪೂರ್ವ್ಯಂ ನಭಂತಾ
ಮಸ್ಯಕೇ ಸಮೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೯-೮)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ವೃತ್ತಹಂತಮಂ— ದಸ್ಯುಹನನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವೇ ವೃತ್ತಹನನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸು
ವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇಂದ್ರನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ
ಇಂದ್ರನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶೇಷಣ ಪದವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿರು
ವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅಗ್ನಿಂ ದೇನಾಸೋ ಅಗ್ರಿಯಮಿಂಧತೇ ವೃತ್ತಹಂತಮಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೮)

ಅಗನ್ಮ ವೃತ್ತಹಂತಮಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮುಗ್ನಿಮಾನವಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೪-೪)

ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಹಂತಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರನ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ
ದಾಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ವೃತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಶತ್ರುನೆಂಬ ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಶತ್ರುನಾಶಕನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.
ಪ್ರಸಕ್ತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪಾಷ್ಠಾತನ ಎಂದರೆ ದುರಿತ. ಪಾಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ಪ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೃತ್ತಹಂತಮಮ್—ವೃತ್ತಂ ಹತವಾನ್ ವೃತ್ತಹಾ. ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತ ಶಬ್ದ
ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಭೂತಿ ವೃತ್ತೇಷು ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃತ್ತಹನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ವೃತ್ತಹಾ ವೃತ್ತಹಂತಮಃ ಅತಿಶಾಯಿನೇ ತಮ
ಬಿಷ್ಠನೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮು—
ಸ್ಥಾನೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹನಿನ
ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನಾಧ್ಯಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೭) ತರಪ್ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಭ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಘಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತನುಪಿಗೈನುಡಾಗಮ. ವೃತ್ತಹಂತಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತನುಪ್ ಸಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೃದುತ್ತರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಸ್ಯೂನ್—ಇದಕ್ಕೆ ಅವಧೂನುಷೇ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ ರೂಪ ಲಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದ ಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತುವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅವಧೂನುಷೇ—ಅವ ಉಪಸರ್ಗ. ಧೂಜ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಥಾಸಃ ಸೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚುಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚು ವಿಕರಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅವೋಚಾಮ ರಹೂಗಣಾ ಅಗ್ನಯೇ ಮಧುಮದ್ವಚಃ |

ದ್ಯುಮ್ನೈರಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ || ೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅವೋಚಾಮ | ರಹೂಗಣಾಃ | ಅಗ್ನಯೇ | ಮಧುಮದ್ವಚಃ |

ದ್ಯುಮ್ನೈಃ | ಅಭಿ | ಪ್ರ | ಜೋನುಮಃ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಋಷಿಃ ಕೃತಂ ಸ್ತೋತ್ರಮನಯೋಪಸಂಹರತಿ | ರಹೂಗಣಾ ರಹೂಗಣಸ್ಯ ಪುತ್ರಾ ವಯಂ ಗೋತಮಾ ಅಗ್ನಯೇ ಅಂಗನಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾಯ ದೇವಾಯ ಮಧುಮದ್ವಚೋ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ವಚನಮವೋಚಾಮ ಪ್ರಾನಾಶ್ಚ | ತದ್ವಚನರೂಪೈರ್ದ್ಯುಮ್ನೈರ್ದ್ಯೋತಮಾನ್ಯಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ ಪುನಃ ಪುನರಗ್ನಿಂ ವಯಮಭಿ ಪ್ರ ಜೋನುಮಃ | ಅಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸ್ತುಮಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರಹೂಗಣಾಃ—ರಹೂಗಣವಂಶದವರಾದ ಗೋತಮರೆಂಬ (ನಾವು) | ಅಗ್ನಿಯೇ—ಸುರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ | ಮಧುಮಧ್ವಚಃ—ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಅವೋಚಾಮ—ಉಚ್ಚರಿಸಿದೆವು (ಮತ್ತು) | ದ್ಯುಮೈಃ—ಗುಣದ್ವ್ಯೋತಕವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಅಭಿ ಪ್ರಣೋನುಮಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ರಹೂಗಣಪುತ್ರರಾದ ಗೋತಮರೆಂಬ ನಾವು ಸ್ವರದ್ರೂಪಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಧುರವಾದ ಮತ್ತು ಗುಣದ್ವ್ಯೋತಕವಾದ (ಸ್ತುತಿರೂಪ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸಿದೆವು.

English Translation.

The descendants of Rahugana have recited sweet speeches to Agni ; we praise him repeatedly with commendatory (hymns).

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಹೂಗಣಾಃ—ರಹೂಗಣನೆಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರರಾದ ಗೋತಮಾದಿಗಳು. ಅಥವಾ ರಹೂಗಣ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರು ಅಥವಾ ಆ ಋಷಿಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯು ರಹೂಗಣಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಗೋತಮ ನಾದುದರಿಂದ ಅವನೂ ಅವನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಇತರ ಜನರೂ ಸೇರಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವೆವು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುವನು.

ಮಧುಮತ್ ವಚಃ—ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ವಚನಂ | ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಾ ದಕರವಾಗಿರುವ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

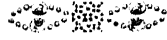
|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವೋಚಾಮ—ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಉಜ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸೌಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಂ ಜಾತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಅಸ್ಯ ತಿವಕ್ರಿತ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಜ್ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಚಃಉಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮ. ಮಿಡ-ಚೋಂತ್ಯಾತ್ವರಃ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಜಾ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಸೌ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅದಂತಾಂಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅಂಗಳಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧುಮತ್—ಮಧು ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಮಧುಮತ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಿತೃದಾದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಅನು ಪರವಾದಾಗ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮಿಗೆ ಲುಕಾ.

ವಚಿಃ--ವಚಿ ಪರಿಭಾಷಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಧಾತು ನಿಬಂಧನವಾದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ || ೫ ||

ಏಪ್ಪತ್ತೆಂಟನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಏಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ ಇತಿ ದ್ವಾದಶರ್ಚಂ ಷಷ್ಠಂ ಸೂಕ್ತಂ | ರಹೂಗಣಪುತ್ರಸ್ಯ ಗೋತಮಸ್ಯಾರ್ಷಂ | ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮ್ಯತೇ | ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ದ್ವಾದಶಾದ್ಯಾ ತೃಚಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಾಷ್ಟಿಹಾ ಪೂರ್ವೋಗ್ನಯೇ ವಾಮಧ್ಯಮಾಯೇತಿ | ಪೂರ್ವತ್ರ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವಿತ್ಯುಕ್ತದ್ವಾದಿವಮಪಿ ಗಾಯತ್ರಂ ಸೂಕ್ತಂ | ಏತಾನಾಂಸ್ತು ವಿಶೇಷಃ | ಆದ್ಯಸ್ತುಚಸ್ತ್ರೈಷ್ಟುಭಃ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ತುಷ್ಟಿಹಃ | ಪ್ರಥಮತ್ರೈಚಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನೋ ವೈದ್ಯತೋಗ್ನಿಃ ಶುದ್ಧಾಗ್ನಿರ್ವಾದೇವತಾ | ಶಿಷ್ಟಾ ನವರ್ಚಿಃ ಕೇವಲಾಗ್ನಿದೇವತಾಕಾಃ || ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕ್ರತೌ ತ್ರೈಷ್ಟುಭೇ ಭಂದಸ್ಯಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಚಾದ್ಯಸ್ತುಚಃ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ ಇತಿ ತಿಸ್ರೋಽಪತ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಕಾರೀರ್ಯಾಮಗ್ನೇರ್ಧಾಮಚ್ಛೇದೋ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ ಇತಿ ದ್ವೇಽಮುಚಾ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ರಜಸೋ ವಿಸಾರ ಇತಿ ದ್ವೇ ತ್ವಂ ತ್ಯಾ ಚಿದಚ್ಯುತಾ ಧಾಮಂತೇ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಧಿ ಶ್ರಿತಮಿತಿ ವಾ | ಅ. ೨-೧೩ | ಇತಿ ||

ಅನ ವಾದವು—ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೂರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ರಹೂಗಣಪುತ್ರನಾದ ಗೋತಮನು ಋಷಿಯು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ದ್ವಾದಶಾದ್ಯಾ ತೃಚಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಾಷ್ಟಿಹಾ ಪೂರ್ವೋಗ್ನಯೇ ವಾಮಧ್ಯಮಾಯೇತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತವಾದರೂ

ಇದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಗಳಿರುವುವು. ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೂರರಿಂದ ಆರರ ವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೊದಲಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನ (ಅಂತರಿಕ್ಷ)ದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು. ಉಳಿದ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೀಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ ಇತಿ ತಿಸ್ತ್ರೋಪಶ್ಯಮಸ್ಯ ಮಹತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩) ಮತ್ತು ಕಾರೀರೀಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ ಎಂಬ ಮೊದಲ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತ ಸೂತ್ರದ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ರಜಸೋ ವಿಸಾರ ಇತಿ ದ್ವೇ ತ್ವಂ ತ್ಯಾ ಚಿದೇಚ್ಯುತಾ ಧಾಮಂತೇ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಥಿ ಶ್ರಿತಮಿತಿ ವಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೨-೧೩).

ಸೂಕ್ತ—೭೯

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೭೯ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ ೫ || ವರ್ಗ—೨೭, ೨೮ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೩ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ರಾಹುಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—೧-೩ ಅಗ್ನಿರಗ್ನಿರ್ಮಧ್ಯಮೋ ವಾ ೪-೧೨ ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—೧-೩ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ | ೪-೬ ಉಷ್ಣಿಕ್ | ೭-೧೩ ಗಾಯತ್ರೀ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ರಜಸೋ ವಿಸಾರೇಽಹಿದ್ಧುರ್ನಿರ್ವಾತ ಇವ

ಧ್ರುಜೀಮಾನ್ |

ಶುಚಿಭ್ರಾಜಾ ಉಷಸೋ ನವೇದಾ ಯಶಸ್ವತೀರಪಸ್ಯುವೋ ನ

ಸತ್ಯಾಃ || ೧ ||

|| ಪದಸಾತಃ ||

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ | ರಜಸಃ | ವಿಽಸಾರೇ | ಅಹಿಃ | ಧುನಿಃ | ವಾತಃ | ಇವ |

ಧೃಜೀಮಾನ್ |

ಶುಚಿಽಭ್ರಾಜಾಃ | ಉಷಸಃ | ನವೇದಾಃ | ಯಶಸ್ವತೀಃ | ಅಪಸ್ಮ್ಯವಃ | ನ |
ಸತ್ಯಾಃ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶೋ ಹಿತರಮಣೀಯಾಃ ಕೇಶಸ್ಥಾನೀಯಾ ಜ್ವಾಲಾ ಯಸ್ಯ ಸ ತಥೋಕ್ತಃ ಸುವರ್ಣವದ್ರೋಚನಾನಜ್ವಾಲೋ ವಾ ಅಹಿರಾಗತ್ಯ ಹಂತಾ ಮೇಘಾನಾಂ ಧುನಿಸ್ತೇಷಾಂ ಕಂಪಯಿತಾ ವಾತ ಇವ ವಾಯುರಿವ ಧೃಜೀಮಾನ್ ಶೀಘ್ರಗತಿಯುಕ್ತಃ ಏವಂಭೂತೋ ವೈದ್ಯುತೋಽಗ್ನೀ ರಜಸ ಉದಕಸ್ಯ ನಿಸಾರೇ ವಿಸರಣೇ ಮೇಘಾನ್ನಿರ್ಗಮನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಶುಚಿಭ್ರಾಜಾಃ ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಃ ಸನ್ ಮೇಘಾಜ್ವಲಾನಿ ನಿರ್ಗಮಯಿತುಂ ಜಾನಾತಿ | ಉಷಸ ಉಷೋದೇವತಾ ನವೇದಾಃ | ನ ವಿದಂತಿ ಇತಿ ನವೇದಾಃ | ಮೇಘಾದುದಕಸ್ಯ ನಿಸಾರಣಮುಗ್ನಿರೇವ ಜಾನಾತಿ ಉಷಸಸ್ತು ನ ಜಾನಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಜ್ಞಾನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಯಶಸ್ವತೀರನ್ನಯುಕ್ತಾ ಅನ್ನವತ್ಯೋಽಪಸ್ಮ್ಯವೋಽಪಃ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತೈಃ ಸತ್ಯಾ ಅವಿತಥಾರಂಭಾ ನ | ಏವಂಭೂತಾಃ ಪ್ರಜಾ ಇವ | ಆತ್ರೋಷಸಾಮಜ್ಞಾನೇನಾಗ್ನಿಃ ಪ್ರಶಸ್ಯತೇ ನ ತು ತಾ ನಿಂದ್ಯಂತೇ | ನ ಹಿ ನಿಂದಾ ನಿಂದ್ಯಂ ನಿಂದಿತುಂ ಅಸಿ ತು ಸ್ತುತ್ಯಂ ಸ್ತೋತುಮಿತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ || ಧೃಜೀಮಾನ್ | ಧೃಜ ಗತೌ | ಇನ್ನರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇತಿ ಭಾವ ಇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತತೋ ಮತುಸ್ | ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತಾದನುದಾತ್ತತ್ವ ಇನೋ ನಿತ್ಯಾತ್ಮಾತಿಪದಿಕಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ನವೇದಾಃ | ನಳ್ಪಾನಾರ್ವದೇಶೈಃ ಪಚಾದ್ಯಚ್ | ನಭ್ರಾಣ್ಣಿಪಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಳಃ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅಪಸ್ಮ್ಯವಃ | ಅಪಸ್ಮಬ್ಧಾತ್ಸಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ | ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಬಹುಲ-ಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ | ಪಾ. ೬-೪-೨೨-೧ | ಇತ್ಯೆವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ—ಹಿತವಾದ ಮತ್ತು ರಮಣೀಯವಾದ ಕೇಶಗಳಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನೂ (ಸುವರ್ಣ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನೂ) | ಅಹಿಃ—ಬಂದು (ಮೇಘಗಳನ್ನು) ನಾಶಮಾಡುವವನೂ | ಧುನಿಃ—(ಮೇಘಗಳನ್ನು) ಕಂಪಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನೂ | ವಾತಇವ—ವಾಯುವಿನಂತೆ ಶೀಘ್ರಗತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ (ವಿದ್ಯುದಗ್ನಿಯು) | ರಜಸಃ ನಿಸಾರೇ—ಮೇಘಗಳಿಂದ ಉದಕವು ಹೊರಡಲು | ಶುಚಿಭ್ರಾಜಾಃ—ಶುಭ್ರವಾಗಿ

ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಮೇಘದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹೊರಡಿಸಲು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ) | (ಆದರೆ) ಉಷಸಃ—ಉಷೋದೇವತೆಗಳು | ಯಶಸ್ವತೀಃ—ಅನ್ನಯುಕ್ತರಾದ | ಅಸಸ್ಯವಃ—ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ | ಸತ್ಯಾಃ ನ—ಸತ್ಯವಂತರಾದ (ಪ್ರಜೆಗಳ) ಹಾಗೆ | ನನೇದಾಃ—(ಮೇಘದಿಂದ ಜಲನಿರ್ಗಮನವನ್ನು) ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸುವರ್ಣಕಾಂತಿಯಂತಿರುವ ಜ್ವಾಲಾಯುಕ್ತನೂ, ಮೇಘಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನೂ (ಉದಕರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನೂ), ವಾಯುವಿನಂತೆ ಶೀಘ್ರಗಮನನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು, ಶುಭ್ರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಮೇಘಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯವಂತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು, ಅನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (ಮಾತ್ರ) ಆಸಕ್ತರಾಗಿ ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ತಿಳಿಯದಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ವಿಧವಾದ ಜಲವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಉಷೋದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ

English Translation.

The Golden haired Agni is the agitator of the clouds when the rain is poured forth, and moving with the swiftness of the wind, shines with a bright radiance. The mornings know not (of the showers), like honest (people) who, provided with food, are intent upon their own labours

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಚುಕ್ಕೆನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು—ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪ (ಮಿಂಚಿನ ರೂಪ)ದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಕೂದಲುಗಳಂತೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಿರುವವು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯು (ಮಿಂಚಿನರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು) ವಾಯುವಿನಂತೆ ಬಹಳ ಶೀಘ್ರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನು. (ಎಂದರೆ ಮಿಂಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವು ದೇವೀಷ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಣಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಕೂಡಲೇ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು) ಮತ್ತು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಮಳೆಯ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಉಷೋದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಉಷೋದೇವತೆಗೂ ಮಳೆಗೂ ಏನೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಹಾರಾದಿಸುಖಸಂಪತ್ತುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ಜನರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಲೋಲುಪತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಗ್ನರಾಗಿ ಗಹನವಾದ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸದಿರುವಂತೆ ಉಷೋದೇವತೆಗೂ ಮೇಘಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಸುರಿಸುವ ವಿಧಾನವು ತಿಳಿಯದು. ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ತಿಳಿದಿರುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹಿರಣ್ಯಕೇಶಃ—ಅಗ್ನಿಯು ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಂಪುಫಾಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಸುವರ್ಣದೃಶವಾದ ಕೇಶಗಳಿಗೆ

ಹೋಲಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದು. ಸುವರ್ಣವು ಥಳಥಳನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವು. ಇವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊರಹೊರಟು ಲೂರ್ಧ್ವಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಮೇಲಿರುವ ಕೇಶಗಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಕೇಶಗಳ ಉಪಮಾನವು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನ ಹರೀ ಎಂಬ ಕುದುರೆಗಳ ಪರವಾಗಿ--

ಇಹ ತ್ಯಾ ಸಧಮಾದ್ಯಾ ಹರೀ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ್ಯಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩೨-೨೯)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕೇಶ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗೆ ಹಿರಣ್ಯಜಿಹ್ವಾ; ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಉಪಮಾನವನ್ನೂ ಋ. ಸಂ. ೬-೭೧-೩ ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ರಜಸಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು—ರಜಃ | ರಜೋ ರಜತೇಜ್ಯೋತೀ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕಾ ರಜಾಂಸ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಅಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | (ನಿ. ೪-೧೯) ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ—

(೧) ರಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರಜತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ರಜಃ ಎಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿ, ಬೆಳಕು ಎಂದರ್ಥವು. ತನ್ನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಇತರ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಅದುದರಿಂದ ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ರಜಃಶಯಾ ತನೂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

(೨) ಉದಕಂ ರಜ ಉಚ್ಯತೇ—ರಜಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ನನ ಚ ಯನ್ನವತಿಂ ಚ ಸ್ರವಂತೀಃ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಭೀತೋ ಅತರೋ ರಜಾಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೪).

ಭುವೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ರಜಸಶ್ಚ ನೇತಾ ಯತ್ರಾ ನಿಯುದ್ಧಿಃ ಸಚೇಸೇ ಶಿವಾಭಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮-೬).

ಈ ಮುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಜಃಶಬ್ದವು ಉದಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಪೂರ್ವೇ ಅರ್ಧೇ ರಜಸೋ ಆಹ್ವಸ್ಯ ಗವಾಂ ಜನಿತ್ಯೈಶ್ಚ ತಪ್ರ ಕೇತುಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೪-೫).

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಾ ಚಕ್ರಥುಃ ಸೋಮ ತಾನಿ ಧುರಾ ನ ಯುಕ್ತಾ ರಜಸೋ ವಹಂತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೧೯).

(೩) ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಜಶಬ್ದವು ಲೋಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

(೪) ಅಸ್ಯಗಹನೀ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ಅಸ್ಯಕ್ ರುಧಿರಂ, ಅಹಶ್ಚ ಅಸ್ಯಗಹನೀ ತೇ ಅಪಿ ರಜಸೀ ಉಚ್ಯತೇ | ರಜಸೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರಕ್ತ ಮತ್ತು ಹಗಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು.

ಅಹಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಮಹರಜುರ್ನಂ ಚಿ ವಿ ವರ್ತತೇ ರಜಸೀ ನೇದ್ಯಾಭಿಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೬-೯-೧).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ರಜಶಬ್ದವು ಅಹಸ್ಸೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಸ್ವಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಜಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶವು ಬೆಳಕು ಎಂದರ್ಥವು.

ಧ್ರಜೀಮಾನ್—ಧ್ರಜ ಗತೌ | ವೇಗವಾಗಿ ಗಮನವುಳ್ಳವನು. ನಾಯುವು ಯಾವರೀತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಶೀಘ್ರಗಮನವುಳ್ಳವನು.

ಶುಚಿಭ್ರಾಜಃ—ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಃ | ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶಮಾಸನಾದವನು. ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಯು (ಮಿಂಚು) ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾಸನಾಗಿರುವುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಉಷಸೋ ನನೇದಾಃ—ಮೇಘಗಳಿಂದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಚಾತುರ್ಯವು ಉಷೋದೇವತೆಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ನಿಂದೆ ಮಾಡಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಋಷಿಯು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಯಶಸ್ವತೀಃ ಅಪಸ್ಯುವಃ—ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ಮೊದಲಾದ ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೪) ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ, ಅಂಧಃ ನಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ, (ನಿ. ೩-೯) ಮುಘಂ ರೇಕ್ಷಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಧನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಧನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯), ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕೀರ್ತಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು. ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ ಯಶಸ್ವತೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಪಸ್ಯುವಃ—ಉದಕಗಳು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಯಶಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಯಶಸ್ವತೀಃ—ಎಂದರೆ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ಸತ್ಯಾಃ—ಅವಿತಥಾರಂಭಾಃ | ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸತ್ಯವಂತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ಸ್ವಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿಸಾರೇ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಘಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಷ್ಣಾತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕರ್ಷಾತ್ಪ್ರತೀತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಯೋಡನೆ (ಗತಿ) ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ಪರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧ್ರಜೀಮಾನ್—ಧ್ರಜಃ ಗತೌ ಧಾತು. ಇನ್ ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯಃ (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧ್ರಜಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವಿನ ಕ್ಷಮಾಡಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತೃಸ್ಥಿನ್ನಿತಿ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿದೃಶ್ಯತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದ ಚಾಂಸ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿನಿರ್ಣಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಅದ್ಯದಾತ್ಪ್ರಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನವೇದಾಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಜಾಪೂರ್ವವಾದಾಗ ನಂದಿಗ್ರಹಪಚಾದಿಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲ ಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಗೆ ಗುಣ. ನಲೋಪೋ ನಳಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಜಾನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಭ್ರಾಣ್ ನಪಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಪಸ್ಯುವಃ—ಅಪಸ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಸ್ಯ ಎಂಬ ಕೃಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಇದರ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಶ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉ ಪರವಾದಾಗ ಆತೋ ಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಚ್ಚಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಪಸ್ಯು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಜಸಿಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತನ್ನಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಜ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅಪಸ್ಯುವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಅಮಿನಂತೆ ಏವೈ ಕೃಷ್ಣೋ ನೋನಾವ
ವೃಷಭೋ ಯದೀದಂ |

ಶಿವಾಭಿರ್ನ ಸ್ಮಯಮಾನಾಭಿರಾಗಾತ್ಪತಂತಿ ಮಿಹಃ ಸ್ತನಯಂ-
ತ್ಯಭ್ರಾ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ತೇ | ಸುಪರ್ಣಾಃ | ಅಮಿನಂತೆ | ಏವೈ | ಕೃಷ್ಣಃ | ನೋನಾವ | ವೃಷಭಃ |
ಯದೀ | ಇದಂ |

ಶಿವಾಭಿಃ | ನ | ಸ್ಮಯಮಾನಾಭಿಃ | ಆ | ಅಗಾತ್ | ಪತಂತಿ | ಮಿಹಃ | ಸ್ತನ-
ಯಂತಿ | ಅಭ್ರಾ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ತೇ ತವ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಶೋಭನಪತನಾ ರಶ್ಮಯ ಏವೈರ್ಗಂತ್ಯಭಿರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಾ-
ಮಿನಂತೆ | ಆ ಸಮಂತಾನೈಃ ಸಂಹಿಸಂತಿ | ವರ್ಷಣಾರ್ಥಂ ತಾದಯಂತಿ | ಪ್ರಹೃತಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಃ ಕೃಷ್ಣ-
ವರ್ಣೋ ವೃಷಭೋ ವರ್ಷಿತಾ ಮೇಘೋ ನೋನಾವ | ಭೃತಂ ಶಬ್ದಮಕರೋತ್ | ಯದಿ ಯದೇದ-
ಮಾದ್ಯಶಂ ಕರ್ಮ ತನಾನೀಂ ಶಿವಾಭಿರ್ನ ಸುಖಕಾರಿಣೀಭಿಃ ಸ್ಮಯಮಾನಾಭಿರ್ಹಸನಪತೀಭಿಃ ಕಾಂತಾ-
ಭಿರಿವಶ್ಚುಭ್ರವರ್ಣಾಭಿಃ ಫೇನಯುಕ್ತಾಭಿರದ್ಭಿರ್ವಿದ್ಯುದ್ಭಿರ್ವಾ ಸಹಾಗಾತ್ | ವೈದ್ಯುತಾಗ್ನಿಪ್ರೇರಿತಃ
ಪರ್ಜನ್ಯ ಅಗಚ್ಛತಿ | ತದನಂತರಂ ಮಿಹ ಅಪಃ ಪತಂತಿ | ದಿವಃ ಸಕಾಶಾತ್ಪ್ರವೃಷ್ಟಾ ಭವಂತಿ | ಅಭ್ರಾ-
ಭ್ರಾಣ್ಯದ್ಭಿಃ ಪೂರ್ಣಾ ಮೇಘಾಃ ಸ್ತನಯಂತಿ | ಇತಸ್ತತಃ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ || ಅಮಿನಂತೆ | ಮಿಹಾ
ಹಿಸಾಯಾಂ | ಕ್ರಿಯಾದಿಕಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತಾದೇಶಃ | ಈಷಾ ಅಕ್ಷಾದಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಅಣೋ-
ಽಸ್ಯಗೃಹಸ್ಯ | ಪಾ. ೮-೪-೫೭ | ಇತಿ ವೈಕಲ್ಪಿಕಮವಸಾನೇ ವಿಧೀಯಮಾನಮನುನಾಸಿಕತ್ವಂ ವ್ಯತ್ಯಯೇ-

ನಾತ್ರ ಸಂಹಿತಾಯಾನುಪಿ ಪ್ರವ್ಯವ್ಯಂ | ನೋನಾವ | ನೌತೇರ್ಯಜ್ಜಲಗಂತಾಲ್ಲಿಟ್ಯಮಂತ್ರೇ | ಪಾ. ೩-
೧-೩೫ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಾದಾವೃತ್ಯಯಾಭಾವಃ | ಸ್ಮಯಮಾನಾಭಿಃ | ಸ್ತಿಜ್ ಈಷದ್ಧಸನೇ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತಾ-
ದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶಾನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸ್ತನಯಂತಿ | ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ |
ಚುರಾದಿರದಂತಃ | ಪತಂತಿ ಸ್ತನಯಂತೀತ್ಯನೆಯೋಃ ಪಾದಾದಿತ್ವಾದ್ವಾಕ್ಯಾದಿತ್ವಾಚ್ಚ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಸುಪರ್ಣಾಃ—ಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಬೀಳುವ ಆಫವಾ ಪ್ರಸರಿ
ಸುವ (ಕಿರಣಗಳು) | ಏವೈಃ—ಗಮನಶೀಲವಾದ ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ | ಆ ಅಮಿನಂತೆ—ಸುತ್ತಲೂ (ಮೇಘ
ಗಳನ್ನು) ಹಿಂಸೆಮಾಡುತ್ತವೆ. | ಕೃಷ್ಣಃ—ಕಪ್ಪಾದ | ವೃಷಭಃ—ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮೇಘವು |
ನೋನಾವ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಬ್ದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು | ಯದಿ ಇದಂ—ಯಾವಾಗ ಈ ಕೆಲಸವು (ನಡೆಯಿತೋ)
(ಆಗ) | ಶಿನಾಭಿಃ—ಸುಖಕರವಾದ | ಸ್ಮಯಮಾನಾಭಿಃ ನ—ನಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ದಂತಪಂಕ್ತಿಗಳಂತೆ
(ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವು) | ಆ ಅಗಾತ್—ಬರುತ್ತದೆ (ಬೀಳುತ್ತದೆ) | (ಅನಂತರ) ಮಿಹಃ—ನೀರು |
ಪತಂತಿ—(ಆಕಾಶದಿಂದ) ಬೀಳುತ್ತದೆ | ಅಭ್ರಾಃ—(ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ) ಮೇಘಗಳು | ಸ್ತನಯಂತಿ—
ಗುಡುಗುತ್ತವೆ (ಶಬ್ದ ಮಾಡುತ್ತವೆ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾಯುವಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಅತಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ನಿನ್ನ ಕಿರಣಗಳು ಮೇಘ
ಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದ ಕಪ್ಪಾದ ಮೇಘಗಳು ಗರ್ಜಿಸುತ್ತವೆ; ಅನಂತರ ನಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ದಂತ
ಕಾಂತಿಯಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ಹನಿಗಳು ಬೀಳುತ್ತದೆ; ಆಕಾಶದಿಂದ ಮಳೆಯು ಬೀಳುತ್ತದೆ; ಮೋಡಗಳು ಗುಡುಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

Your falling (rays), accompanied by the moving (Maruts), strike
against (the cloud); the black shedder of rain has roared; when this is
done (the shower) comes hith delightful and smiling (drops), the rain
descends, the clouds thunder.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಋಷಿಯು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಿಂಚು, ತಿಡಿಲು ಗುಡುಗು ಇವುಗಳೊಡನೆ ಮಹಾ
ಆಭಟದಿಂದ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವನು. ಮಿಂಚು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಳಧಳನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಾ ಬಹು
ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ಜಲಪೂರ್ಣವಾದ ಕಪ್ಪಾದ ಮೇಘಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಮಹಾಶಬ್ದ ಹೊಡನೆ (ತಿಡಿಲು) ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾದ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಕರೋದ

ನಾದ ಶಿಡ್ಧಿಲಿಪಿ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಬರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಋಷಿಯು-ವಿದ್ಯದ್ರೂಪದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಜಲಪೂರ್ಣವಾದ ಕಪ್ಪಾದ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಮರುತ್ತುಗಳ (ಗಾಳಿಯ) ಸಹಾಯದಿಂದ ಚದುರಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸುವನೆಂದೂ ಆ ಏಟುಗಳಿಂದ ನೊಂದ ಮೇಘಗಳು ಅರ್ಭಟದಿಂದ (ಶಿಡಿಲು, ಗುಡುಗು) ಅರ್ತನಾದ ಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದರೆ ರೋದನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಅನ್ನಾಧ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸುವವು ಎಂದೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಫಟ್ಟನೆ ಕಾಣಿಸುವ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರಕಾಶವು ಯೌವನವತಿಯರಾದ ಚೆಲುವೆಯರ ಮುಗುಳುನಗೆಯಂತಿರುವುದೆಂದೂ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವನು. ಶಿಡಿಲು ಮಿಂಚುಗಳ ಅರ್ಭಟವಾದೊಡನೆಯೇ ಗುಡುಗುಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಮಳೆಯ ಹನಿಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವವು ಎಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಸುಪರ್ಣಾಃ ಅಮಿನಂತ—ಶೋಭನಪತನಾ ರಶ್ಮಯಃ | ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ಎಂದರೆ ಹರಡುವ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ (ಮಿಂಚಿನ) ರಶ್ಮಿಗಳು. ಮಿಂಚಿನ ಪ್ರಕಾಶವು ಕಪ್ಪಾದ ಮೋಡಗಳ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏವ್ಯಃ—ಏವ್ಯೇರ್ಗಂತ್ಯಭಿರ್ಮರುದ್ಧಿಃ | ಏವ್ಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ, ಚಲಿಸುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಚಲಿಸುವ (ಬೀಸುವ) ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮರುತ್ತುಗಳು (ರಭಸದಿಂದ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಗಳು) ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವಾಗ ಗಾಳಿಯು ರಭಸವಾಗಿ ಬೀಸುವುದು ಸಹಜವು.

ಕೃಷ್ಣೋ ವೃಷಭಃ—ಕೃಷ್ಣವರ್ಣೋ ವರ್ಷಿತಾ ಮೇಘಃ | ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಕಪ್ಪಾದ ಮೇಘಗಳು; ಜಲದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಮೇಘಗಳು ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಕಪ್ಪಾಗಿರುವವು. ದೊಡ್ಡ ಮಳೆಯು ಬರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಪ್ಪಾದ ಮೇಘಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರಿ ಕತ್ತಲೆ ಕವಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಋಷಿಯು ಕೃಷ್ಣ-ಕಪ್ಪಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವನು. ಯಾಸ್ಕರು ವೃಷಭ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ಸೃ ನೂ ಮಹಿತ್ವಂ ವೃಷಭಸ್ಯ ಪೋಚಂ ಯಂ ಪೂರವೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಸಚಂತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೫೯-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ವೃಷಭಸ್ಯ-ವರ್ಷಿತುರಸಾಂ, ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ ೭-೨೩) ಮತ್ತು—

ವೃಷಭಃ | ವೃಷಭಃ ಸೃಜಾಂ ವರ್ಷತೀತಿ ನಾತಿಬೃಹತಿ ರೇತ ಇತಿ ನಾ ತದ್ವೃಷಕರ್ಮಾ ವರ್ಷಣಾದ್ವೃಷಭಃ ||

(ನಿ. ೯-೨೨)

ಎಂದು ವೃಷಭಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ, ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು (ವೀರ್ಯವನ್ನು) ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವೃಷಭನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ ರೇತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕ

(ನೀರು) ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ (೨-೨೪) ನೀರನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ (ವೃಷ್ಟಿ ಅಥವಾ ಮಳೆಯ ರೂಪದಿಂದ) ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಉದಕವರ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವ್ಯವಣವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿ---

ಸ್ಯಕ್ರಂದಯನ್ನು ಪಯಂತ ಏನಮಮೇಹಯಸ್ತ್ವಷಭಂ ಮಧ್ಯ ಆಜೀಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧೦೨-೫)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಶಿವಾಭಿಃ—ಸುಖಕಾರಿಣೀಭಿಃ | ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

ಸ್ತಯಮಾನಾಭರ್ನ—ಸ್ಮಿಜ್ ಈಷದ್ಧಸನೇ | ಹಸನವತೀಭಿಃ ಕಾಂತಾಭಿರಿವ | ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಅಥವಾ ಮುಗುಳು ನಗೆಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾಮಿನಿಯಂತೆ; ಸುಂದರಿಯರೂ ತರುಣಿಯರೂ ಆದ ಭಾಮಿನಿ ಯರು ಸಂತೋಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವಾಗ : ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಸೂಸುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಅತಿಶುಭ್ರವೂ ಮನೋಹರವೂ ಆದ ದಂತಸಂಕ್ರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವಂತೆ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಗಳು ಅತಿಶುಭ್ರವಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ನೋರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವವು ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವು.

ಮಿಹಃ—ಮಿಹ ಸೇಚನೇ | ಆಪಃ | ನೆನೆಯಿಸತಕ್ಕ ನೀರು.

ಸ್ತನಯಂತಿ—ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ | ಇತಸ್ತತಃ ಶಬ್ದಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪದೇ ಪದೇ ಶಬ್ದ ಮಾಡುವವು ಎಂದರೆ ಗುಡುಗು ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಸುತ್ತಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಮಿನಂತ—ವಿಾಹ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರ್ಛಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಚಾ ವಿಕರಣ. ಸ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶ್ಚಾ ಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಜಾದಿ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಶ್ಚಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಅಮಿನಂತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಷಾ ಅಕ್ಷರದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಚ್ (ಎವೈಃ) ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಗೃಹ್ಯಸ್ಯ ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದ ರಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕಬರಲು ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಣೋಽಪ್ರಗೃಹ್ಯಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಅನುನಾಸಿಕವು ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನೋನಾವ—ಋ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಣೋನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ ಹಲಾದೇಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್. ಅದಕ್ಕೆ

ಯಜ್ಞೋಽಚಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಣೋ ಯಜ್ಞಲುಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ನೋನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತೇನಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣಲ್ ಆದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೫) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಮಂತ್ರೇ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಲ್ ಣೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಞ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ನೋನಾವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಯಮಾನಾಭಿಃ—ಸ್ವಿಜ್ ಈಷದ್ಧಸನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನ್‌ಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಏಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥಧಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕೆಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಆನೇಮುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಜಂತಾಂಗಳಿಗೆ ಮುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಯಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ ಸುಪ್ಪಿತೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನರೂಪ.

ಅಗಾತ್—ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಇಣೋ ಗಾ ಲುಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾದೇಶ. ಚ್ಚಿಗೆ ಚ್ಚೋಃ ಸಿಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಾದೇಶ. ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಸಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಂಗಳಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವತಂತಿ—ಪತ್‌ಲ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಾ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸ್ತನಯಂತಿ—ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಇದು ಅದಂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾಪ್ ಪಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಇದು ವಾಕ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಚ್‌ಸ್ವರದಿಂದ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨ ||

~*~

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದೀ॑ನ್ಮೃ॒ತಸ್ಯ॑ ಪ॒ಯಸಾ॑ ಪಿ॒ಯಾನೋ॑ ನಯ॑ನ್ಮೃ॒ತಸ್ಯ॑ ಪ॒ಥಿ॒ಭೀ
ರಜಿ॑ಷ್ವೈಃ |

ಅ॒ರ್ಯ॒ಮಾ ಮಿ॒ತ್ರೋ ವರು॑ಣಃ ಪರಿ॑ಜ್ಞಾ ತ್ವ॒ಚಂ ಪೃಂಚಂ॑ತ್ಯು-
ಪ॒ರಸ್ಯ॑ ಯೋನೌ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ಈ॒ಂ | ಋ॒ತಸ್ಯ॑ | ಪ॒ಯಸಾ॑ | ಪಿ॒ಯಾನಃ॑ | ನಯ॑ನ್ | ಋ॒ತಸ್ಯ॑ | ಪ॒ಥಿಃ-
ಭಿಃ | ರಜಿ॑ಷ್ವೈಃ |

ಅ॒ರ್ಯ॒ಮಾ | ಮಿ॒ತ್ರಃ | ವರು॑ಣಃ | ಪರಿ॑ಜ್ಞಾ | ತ್ವ॒ಚಂ | ಪೃಂಚಂ॑ತಿ | ಉಪ॒ರಸ್ಯ॑ |
ಯೋನೌ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯದೀಂ ಯದಾಯಮಗ್ನಿರ್ಋತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಪಯಸಾ ಪಯೋವತ್ಸಾರಭೂತೇನ ರಸೇನ
ಪಿಯಾನೋ ಜಗದಾಪ್ಯಾಯನಂ ಕುರ್ವನ್ ಆಪ್ಯಾಯಿತಂ ಚ ಜಗದ್ವತಸ್ಯೋದಕಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಭೀ
ರಜಿಷ್ವೈರ್ಋಜುತಮೈಃ ಪಥಿಭಿರ್ಮಾರ್ಗೈಃ ಸ್ನಾನಪಾನಾದಿಭಿರ್ನಯನ್ ಪ್ರಾಪಯೆನ್ನರ್ತತೇ ತದಾನೀ-
ಮರ್ಯಮಾ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಶ್ಚ ಪರಿಜ್ಞಾ ಪರಿತೋ ಗಂತಾ ಮರುದ್ಗಣಶ್ಚೋಪರಸ್ಯ ಮೇಘಸ್ಯ
ಯೋನೌ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ತ್ವಚಂ ಪೃಂಚಂತಿ | ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಸ್ಯಾಚ್ಛಾದಕಂ ಪ್ರದೇಶಂ
ಸ್ವಕೀಯೈರಾಯುಧೈಃ ಸಂಯೋಜಯಂತಿ | ಉದ್ಘಾಟಯಂತೀತಿ ಯಾವತ್ || ಪಿಯಾನಃ | ಸ್ನಾಯಿ
ಓಷ್ಠಾಯಾ ವೃದ್ಧೌ | ಬಹುಲಂ ಭಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಧಾತೋರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೀಭಾವಃ |

ಅನುದಾತ್ತೇತ್ವಾಲ್ಪಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ರಜಿಷ್ಯೇಃ | ಋಜುಶಬ್ದಾದಿಷ್ಯನಿ
ವಿಭಾಷರ್ಜೋತ್ಪಂದಸಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೬೨ | ಇತ್ಯೈಕಾರಸ್ಯ ರತ್ನಂ | ಟೀರಿತಿ ಟಿಲೋಪಃ | ಸ್ಪಂಚಂತಿ |
ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ | ರೌಧಾದಿಕಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸವಾರ್ಥ ||

ಯದೀಂ—ಯಾವಾಗ ಈ ಅಗ್ನಿಯು | ಋತಸ್ಯ—ಉದಕವ | ಸಯಸಾ—ಕ್ಷೀರದಂತೆ ಸಾರವತ್ತಾದ
ರಸದಿಂದ | ಪಿಯಾನಃ—(ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ) ಆಪ್ಯಾಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ (ಆಪ್ಯಾಯಿತವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು) |
ಋತಸ್ಯ—ಉದಕದ (ಸಂಬಂಧವಾದ) | ರಜಿಷ್ಯೇಃ—ಅತ್ಯಂತ ಋಜುವಾದ (ನ್ಯಾಯವಾದ) | ಪಥಿಭಿಃ—
ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ (ಸ್ಥಾನಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ) | ನಯೇ—ಒದಗಿಸುತ್ತಾ (ಇರುತ್ತಾನೋ ಆಗ) | ಅರ್ಯಮಾ
ಮಿತ್ರಃ ವರುಣಃ—ಅರ್ಯಮು ಮಿತ್ರ, ವರುಣ (ಮತ್ತು) | ಪರಿಜಾ—ಸರ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ
ಮರುತ್ತುಗಳೂ | ಉಪರಸ್ಯ—ಮೇಘದ | ಯೋನೌ—(ವೃಷ್ಟಿಯ) ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ | ತ್ವಚೆಂ—ಚರ್ಮ
ವನ್ನು (ಅವರಣವನ್ನು) | ಸ್ಪಂಚಂತಿ—(ತಮ್ಮ ಆಯುಧಗಳಿಂದ) ಚುಚ್ಚುತ್ತಾರೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಕ್ಷೀರದಂತೆ ಸಾರವತ್ತಾದ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾನಪಾನಾದಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿ
ಪಡಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅರ್ಯಮು, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಸರ್ವದಾ ಗತಿಶೀಲರಾದ ಮರುದ್ಗಣ, ಇವರುಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯ
ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವನ್ನು ಚುಚ್ಚಿ. (ಮಳೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ)

English Translation

When this, (the lightning, Agni), nourishes the world with the milk
of the rain, and conducts it by the most direct ways, to (the enjoyment of)
water, then Mitra, Aryaman, Varuna, and the circumambient (troops of
Maruts) pierce through the (investing) membrane into the womb of the
cloud.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಋತಸ್ಯ—ಅಣಃ ಕ್ಷೋದಃ ನೊದಲಾದ ನೊರೊಂದು ಉದಕನಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಋತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪತಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಋತಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಉದಕದ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೨-೨೪)

ಸಯಸಾ—ಸಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉದಕವೆಂದೂ ಕ್ಷೀರವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯ
ಕಾರರು ಕ್ಷೀರದಂತೆ (ಪಾಲಿನಂತೆ) ಸಾರಭೂತವಾದ ಉದಕದಿಂದ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಪಿಯಾನೇ—ಸ್ಥಾಯೀ ಓಷ್ಠಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ | ಆಷ್ಠಾಯನಮಾಡುವ, ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ.

ನಯನ್ ಋತಸ್ಯ ಪಥಿಭಿಃ ರಜಿಷ್ಠೈಃ—ನೀರಿನಿಂದ ಸಹಜವಾಗಿ ಆಗಬೇಕಾದ ಸ್ನಾನ, ಪಾನ, ಮೊದಲಾದ ವಿಧವಿಧ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪರಸ್ಯ—ಅದ್ರಿಃ ಗ್ರಾವಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಪರಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಮೇಘದ ಎಂದರ್ಥವು.

ತ್ವಚಂ—ಚರ್ಮದ ಅಥವಾ ಮೇಘದ ಆವರಣವನ್ನು ಚುಚ್ಚಿ ಒಳಗಿರುವ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ಅರ್ಯಮಾ, ಮಿತ್ರೇ, ವರುಣಃ, ಪರಿಜ್ಞಾ—ಅರ್ಯಮ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಮತ್ತು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವ ಆಚ್ಛಾದನವನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿಮಾಡಿ ನೀರು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮಾ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಘದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುಲ್ಲ.

ಪರಿಜ್ಞಾ—ಪರಿತೋ ಗಂತಾ | ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪಿಯಾನೇ—ಸ್ಥಾಯೀ ಓಷ್ಠಾಯೀ ವೃದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ-ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪೀ ಭಾವ ಪೀ+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತು ಭೃನಾಮ್—ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜಾದೇಶ. ಪಿಯಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಬಂದುದರಿಂದ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ನಯನ್—ಣೀಜ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಸ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ರ ವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ. ಆಯಾದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಅದುವದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಜಿಷ್ಠೈಃ—ಅತಿಶಯೇನ ಋಜವಃ ರಜಿಷ್ಠಾಃ ಋಜುಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮುಬಿಷ್ಠನ್ (ಪಾ. ಸೂ ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ವಿಭಾಷಜೋತ್ಪಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಜು ಶಬ್ದದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರತ್ವ. ಟೀಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ (ಉಕಾರ) ರಜಿಷ್ಠ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮವಾಗುತ್ತದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪರಿಜ್ಞಾ—ಪರಿ ಜಾಯತೇ ಇತಿ ಪರಿಜ್ಞಾ. ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ಶ್ವನ್ನುಪ್ಪನ್ - (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಲೋಪವೂ ಮುಕಾರಾಂತಾ ದೇಶವೂ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದು ನಿಸ್ಪಾತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೃಚ್ಛಂತಿ—ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ಧಾತು. ರುಧಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝೀಂತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಮ್ ವಿಕರಣ. ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞತಿಜಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೩ ||

|| ಸರಹಿತಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಹೋ |
ಅಸ್ಮೈ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿ ಶ್ರವಃ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಗ್ನೇ | ವಾಜಸ್ಯ | ಗೋಮತಃ | ಈಶಾನಃ | ಸಹಸಃ | ಯಹೋ ಇತಿ |
ಅಸ್ಮೈ ಇತಿ | ಧೇಹಿ | ಜಾತವೇದಃ | ಮಹಿ | ಶ್ರವಃ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತಾವಾಷ್ಟಿಹೇ ಛಂದಸ್ಯಾಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಚಾಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯಾ-
ಸ್ತಿಸ್ತ ಋಚಿಃ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯೇತಿ ತಿಸ್ರಃ ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಸಹಸೋ ಯಹೋ ಬಲಸ್ಯ ಪುತ್ರಾಗ್ನೇ ಗೋಮತೋ ಬಹುಭಿರ್ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯ
ವಾಜಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯೇಶಾನ ಈಶ್ವರಸ್ತ್ವಮಸಿ | ಅತೋಽಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಸು ಹೇ ಜಾತನೇದೋ ಜಾತಧನ
ಜಾತಾನಾಂ ವೇದಿತರ್ವಾಗ್ನೇ ಮಹಿ ಪ್ರಭೂತಂ ಶ್ರವೋಽನ್ನಂ ಧೇಹಿ | ಸ್ಥಾಪಯ || ಸಹಸೋ ಯಹೋ |
ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾದಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸಮುದಾಯೋ ನಿಹನ್ಯತೇ | ಅಸ್ಮೇ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಷದೇಶಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸೋ ಯಹೋ—ಬಲದ ಪುತ್ರನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ (ನೀನು) | ಗೋಮತಃ—
(ಅನೇಕ) ಗೋವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ವಾಜಸ್ಯ—ಅನ್ನಕ್ಕೆ | ಈಶಾನಃ—ಸ್ವಾಮಿಯು | ಜಾತನೇದಃ—
ಜಾತಧನನಾದ (ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ) | ಮಹಿ—ಹೆಚ್ಚಾದ | ಶ್ರವಃ—ಅನ್ನವನ್ನು | ಧೇಹಿ—
(ನಮ್ಮಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸು (ಕೊಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಬಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಜನಿಸಿದವನಾದ್ದರಿಂದ ಬಲದ ಪುತ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು
ಗೋವುಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು. ನೀನು ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ನಮಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ
ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

Agni, son of strength, lord of food and of cattle, give us abundant
sustenance ; you know all that exist.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತು ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಷ್ಟಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿ
ಗಾಗಿಯೂ, ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿನಿಯೋಗ
ವಿರುವುದೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯೇತಿ ತಿಸ್ರಃ ಪುರು ತ್ವಾ ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೪-೧೩).

ಸಹಸೋ ಯಹೋ—ಸಹಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವೆಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) ಯಹು ವೆಂದರೆ ಪುತ್ರನು. (ನಿ. ೩-೨) ಅದುದರಿಂದ ಸಹಸೋ ಯಹೋ-ಬಲದ ಪುತ್ರನು ; ಎಂದರೆ ಬಲಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆಯು ವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಹಸೋ ಯಹೋ, ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರ, ಸಹಸಃ ಸೂನೋ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನೆಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತೇ—ಬಹುಭಿರ್ಗೋಭಿಯುಕ್ತಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ | ವಾಜವೆಂದರೆ ಅನ್ನವು. (ನಿ. ೩-೯). ಗೋವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳಿಗೂ, ಅನ್ನಕ್ಕೂ (ಸ್ವಾಮಿ) ಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ—ಅಸ್ಮಾಸು ಸ್ಥಾಪಯ | ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಕೊಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತುಚ್ಛಬ್ದದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು (ನಿ. ೬-೭) ಈ ರೀ. ವಿವರಿಸಿರುವರು—

(೧) ಅಸ್ಮೇ ತೇ ಬಂಧುಃ | ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅಸ್ಮೇ ಇತ್ಯೇತತ್ಪದಂ ಸರ್ವವಿಭಕ್ತಾಂತಂ | ತಸ್ಮಾದನೇಕಾರ್ಥಂ | ಏಕಮೇವ ಹ್ಯೇತಚ್ಚಿಬ್ಬರೂಪಂ ಸಪ್ತಸ್ವಪಿ ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥೇಷು ವರ್ತತೇ | ಪ್ರಕರಣಾದಿನಶಾತ್ ತಸ್ಯ ನಿಯಮೋ ಭವತಿ | ತದ್ಯಥಾ—ಪ್ರಥಮಾಯಾಸ್ತಾವತ್—ಅಸ್ಮೇ ತೇ ಬಂಧುಃ | ವಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಆಯಾ ಪ್ರಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಸ್ಮೇ ತೇ ಬಂಧುಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಯಂ—ನಾವು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು.

(೨) ಅಸ್ಮೇ ಯಾತಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಜೋಷಾಃ | ಅಸ್ಮಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ತಾವತ್—ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ ಅಸ್ಮಾನ್-ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥದ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಅ ಶ್ಯೇನಸ್ಯ ಜವಸಾ ನೂತನೇನಾಸ್ಮೇ ಯಾತಂ ನಾಸತ್ಯಾ ಸಜೋಷಾಃ |

ಹವೇ ಹಿ ವಾಮುಶ್ವಿನಾ ರಾತಹವ್ಯಃ ಶಶ್ವತ್ತಮಾಯಾ ಉಷಸೋ ವ್ಯುಷ್ಪಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೮-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಾನ್-ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು.

(೩) ಅಸ್ಮೇ ಸಮಾನೇಭಿವೃಷಭ ಸೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ತೃತೀಯಾಸ್ತಾವತ್—ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ-ನಮ್ಮಿಂದ ಎಂದು ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಾರ್ಥವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಭೂರಿ ಚಕರ್ಥ ಯುಜ್ಯೇಭಿರಸ್ಮೇ ಸಮಾನೇಭಿರ್ವೃಷಭ ಪೌಂಸ್ಯೇಭಿಃ |
ಭೂರೀಣಿ ಹಿ ಕೃಣನಾಮಾ ಶವಿಷ್ಠೇಂದ್ರ ಕೃತ್ವಾ ನುರುತೋ ಯದ್ವಶಾಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೫-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ-ನಮ್ಮಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು.

(೪) ಅಸ್ಮೇ ಪ್ರಯಂಧಿ ಮಘವನ್ಮಜೀಷಿನ್ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಚತುರ್ಥ್ಯಾಸ್ತಾವತ್— ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ-ನಮಗಾಗಿ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಸ್ಮೇ ಪ್ರ ಯಂಧಿ ಮಘವನ್ಮಜೀಷಿನ್ನಿಂದ ರಾಯೋ ವಿಶ್ವವಾರಸ್ಯ ಭೂರೀಃ |

ಅಸ್ಮೇ ಶತಂ ಶರದೋ ಜೀವಸೇ ಧಾ ಅಸ್ಮೇ ವೀರಾಣ್ಭತ್ವತ ಇಂದ್ರ ಶಿಪಿನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೬-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ-ನಮಗಾಗಿ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವು.

(೫) ಅಸ್ಮೇ ಆರಾಚ್ಛಿದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯುಯೋತು | ಅಸ್ಮದಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಾವತ್— ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮತ್-ನಮ್ಮ ದೆಶೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಉದಾಹರಣೆ—

ತಸ್ಯ ವಯಂ ಸುಮತಾ ಯಜ್ಞಯಸ್ಯಾಪಿ ಭದ್ರೇ ಸೌಮನಸೇ ಸ್ಯಾಮು |

ಸ ಸುತ್ರಾಮಾ ಸ್ವವಾ ಇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮೇ ಆರಾಚ್ಛಿದ್ವೇಷಃ ಸನುತರ್ಯುಯೋತು |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮತ್ ನಮ್ಮ ದೆಶೆಯಿಂದ ಎಂದು ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವು.

(೬) ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾನೋ ಅಸ್ಮೇ | ಅಸ್ಮಾಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಷಷ್ಠ್ಯಾಸ್ತಾವತ್— ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಮಾಕಂ-ನಮಗೆ ಎಂದರ್ಥವು, ಈ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಾಗಿ—

ಆ ನೋ ಭರ ಭಗಮಿಂದ್ರ ದ್ಯುಮಂತಂ ನಿ ತೇ ದೇಷ್ಟಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ಪ್ರರೇಕೇ |

ಊರ್ವ ಇವ ಪಪ್ರಥೇ ಕಾನೋ ಅಸ್ಮೇ ತಮಾ ಪೃಣ ವಸುಪತೇ ವಸೂನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೧-೧೯)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಾಕಂ-ನಮ್ಮ ನಮಗೆ ಎಂದು ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವು.

(೭) ಅಸ್ಮೇ ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ | ಅಸ್ಮಾಸ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತಾವತ್— ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮೇ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಉದಾಹರಣೆ—

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯದೋ |

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿ ಶ್ರವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪)

ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ಮೇ-ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮಾಸು-ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಎಂದು ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಗೋಮತಃ— ಗಾವಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಗೋಮಾನ್ ತಸ್ಯ. ತದಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿನಿ ತಮತುಪ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಸಹಸೋ ಯಹೋ—ಸಂಬುದ್ಧಿರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅಮಂತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಯಹೋ ಎಂಬುದರ ಹಿಂದೆ ಸಹಸೋ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಾಹುಮಂತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗಳತ್ ಸ್ವರೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಾವಯವತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಷಷ್ಠ್ಯಂತದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಆ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ತ್ರೀ—ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ (ಸುಪ್) ಪರನಾದಾಗ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೇ ಆದೇಶ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇನೇ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸ್ಮದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಹರ್ಯಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧೇಹಿ—ಡುಧಾಂಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಜುದೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲೂಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲೂ ವಿಕರಣ. ಶ್ಲೂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಗ ಘ್ನಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪೇಶ್ವ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಏತ್ಯವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಮಃ—ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಆಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಆನಾದೇಶ. ಇಹಿ ಕ್ಯಾದಿ ನಿರ್ವಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವೈದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸ ಇಧಾನೋ ವಸುಷ್ಠವಿರಗ್ನೀರೇಳೇನ್ಯೋ ಗಿರಾ |
ರೇವದಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪುರ್ವಣೀಕ ದೀದಿಹಿ || ೫ ||

|| ಸದಸಾರಃ ||

ಸಃ | ಇಧಾನಃ | ವಸುಃ | ಕವಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ಈಳೇನ್ಯಃ | ಗಿರಾ |
ರೇವತ್ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ | ಪುರು ೨ ಅನೀಕ | ದೀದಿಹಿ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸೋಽಗ್ನಿರಿದಾನೋ ದೀಪನಶೀಲೋ ವಸುರ್ನಿನಾಸಯಿತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕವಿಃ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶನೋ
ಮೇಧಾವೀ ನಾ ಗಿರಾ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪಯಾ ವಾಚೇಳೇನ್ಯಃ ಸ್ತೋತವ್ಯೋ ಭವತಿ | ಹೇ ಪುರ್ವಣೀಕ |
ಅನೀಕಂ ಮುಖಂ | ಪುರುಭಿರ್ಬಹ್ವೀಭಿರನೀಕಸ್ಥಾನೀಯಾಭಿರ್ಜ್ವಲಾಭಿಯುಕ್ತಾಗ್ನೇ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ
ರೇವದ್ಧನಯುಕ್ತಮನ್ನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ದೀದಿಹಿ | ದೀಪ್ಯಸ್ವ || ಇಧಾನಃ | ಇತಿ ಇಂದ್ರೋ ದೀಪ್ತಾ |
ತಾಚ್ಛೀಲಿಕಶ್ಚಾನಶ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಈಳೇನ್ಯಃ | ಈಡ ಸ್ತುತೌ | ಔಷಾದಿಕ
ಏನ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಃ | ರೇವತ್ | ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ಮತುಪೋ
ವತ್ಸಂ | ರೇಶಬ್ಧಾಚ್ಚ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬-೧ | ಇತಿ ಮತುಪ
ಉದಾತ್ತತ್ವಂ || ದೀದಿಹಿ | ದೀದೇತಿಶ್ಚಾಂದಸೋ ದೀಪ್ತಿಕರ್ಮಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಃ ಅಗ್ನಿಃ—ಅ ಅಗ್ನಿಯು | ಇಧಾನಃ—ಉರಿಯುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು | ವಸುಃ—ನಿನಾಸಸ್ಥಾನ
ಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನು | ಕವಿಃ—ಹಿಂದೆ ನಡೆದುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವವನು (ಮೇಧಾವಿಯು) | ಗಿರಾ—
(ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | ಈಳೇನ್ಯಃ—ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು | (ಹೇ) ಪುರ್ವಣೀಕ—ಅನೀಕ
ಮುಖಗಳಂತಿರುವ ಜ್ಞಾಲೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ—ನಮಗೆ | ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತ
ವಾದ ಅನ್ನ ಪುಂಟುಗುಪಂತೆ | ದೀದಿಹಿ—ಪ್ರಕಾಶಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನೂ, ನಿವಾಸಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನೂ, ಜ್ವಲನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೂ ಅದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತೃನು. ಅನೇಕ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ದೀಪ್ತನಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮಗೆ (ವಿಶೇಷ) ದ್ರವ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ಅನ್ನವುಂಟಾಗುವಂತೆ ದೀಪ್ತನಾಗು.

English Translation

He, the blazing Agni, who is wise, and the granter of dwellings, is to be praised by our hymns : Oh ; you whose mouth (glows) with many (flames) shine (propitiously so) that food-providing wealth may be ours.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪುರ್ವಣೀಕ—ಅನೀಕಂ ಮುಖಂ | ಪುರುಭಿರ್ಬಹ್ವೀಭಿರನೀಕಸ್ಥಾನೀಯೋಭಿಜ್ವಾಲಾಭಿರ್ಯುಕ್ತ | ಅನೀಕವೆಂದರೆ ಮುಖವು. ಪುರು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ. ಅನೇಕ ಮುಖಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಮುಖಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಅನೇಕ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಜನರು ಮುಖದಿಂದ (ಬಾಯಿಂದ) ಭಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವನು (ದಹಿಸುವನು). ಅದುದರಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಮುಖವು (ಬಾಯಿಯು) ಹೇಗೋ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜ್ವಾಲೆಯು ಹಾಗೆ. ಅಂತಹ ಅನೇಕ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಋಷಿಯು ಉಪಮಾರ್ಥದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಇಧಾನಃ, ಕನಿಃ, ವಸುಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ರೇವತ್—ಧನಯುಕ್ತಮನ್ನಂ | ಧನಯುಕ್ತನಾದ ಅನ್ನವು ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ದೀದಿಹಿ—ಭ್ರಾಜತೇ, ಭ್ರಾಶತೇ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಜ್ವಲತೀಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೀದಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ದೀದಯತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆಂದೂ ದೀದಿಹಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಧಾನಃ—ಇಂಥಾ ಇಂಥೀ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತಚ್ಛೀಲಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ತಾಚ್ಛೀಲೈವಯೋ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಾನಶ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಶಸ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಸ್. ಅದಕ್ಕೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಸಿತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ

ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ವಿತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಿತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಳೇನ್ಯಃ—ಈಡ ಸ್ತುತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಏನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಈಳೇನ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗಿರಾ—ಗಿರ್ ಶಬ್ದ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಸಾವೇಕಾಚೆಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ರೇವತ್—ರಯಿ ಎಂಬುದು ಧನವಾಚಕ ಶಬ್ದ. ರಯಿಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿನಕ್ಷಾಮಾದಿದಾಗ ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಯೇರ್ಮತೌ ಬಹುಲಂ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ರಯಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ ನೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದ್ಗುಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. ಛಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ. ರೇವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ರೇ ಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ (ಪಾ. ೬-೧-೧೬೬-೧) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದೀದಿಹಿ—ದೀದೀ ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದು ಕೇವಲ ಛಂದಸವಾದ ಧಾತು. ದೀದೀಜ್ ಎಂದು ಆದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಕ್ಷಪೋ ರಾಜನ್ಮ ತ ತ್ಮನಾಗ್ನೇ ವಸ್ತೋರುತೋಷಸಃ |

ಸ ತಿಗ್ಮಜಂಭ ರಕ್ಷಸೋ ದಹ ಪ್ರತಿ || ೬ ||

|| ಸದಸಾಃ ||

ಕ್ಷಸಃ | ರಾಜನ್ | ಉತ | ತ್ಮನಾ | ಅಗ್ನೇ | ವಸ್ತೋಃ | ಉತ | ಉಷಸಃ |

ಸಃ | ತಿಗ್ಮಜಂಭ | ರಕ್ಷಸಃ | ದಹ | ಪ್ರತಿ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ರಾಜನ್ ರಾಜನಶೀಲಾಗ್ನೇ ಕ್ಷಸಃ | ಕ್ಷಸಯ | ರಾಕ್ಷಸಾದೀನ್ ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಪುರುಷೈ-
ರ್ಬಾಧಸ್ವ | ಉತಾಪಿ ಚ ತ್ಮನಾ ನ ಕೇವಲಮನ್ಯೈರೇವಾತ್ಮನಾ ಚ ತಾನ್ಬಾಧಸ್ವ | ಕದೇತಿ ಚೇತ್
ಉಚ್ಯತೇ | ವಸ್ತೋಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯಹಾಸಿ ಉತಾಸಿ ಚೋಷಸ ಉಷಃಕಾಲೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ರಾತ್ರೀಃ | ಅತ್ಯಂತೆ
ಸಂಯೋಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಸರ್ವೇಷ್ವಹಃಸು ಸರ್ವಾಸು ರಾತ್ರಿಷು ಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಹೇ ತಿಗ್ಮಜಂಭ
ತಿಕ್ಷ್ಣಮುಖಾಗ್ನೇ ರಕ್ಷಸೋ ರಾಕ್ಷಸಾನುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಕ್ಷಪಯಿತ್ವಾ ಸ ಏವ ತ್ವಂ ಪ್ರತಿ ದಹ |
ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ದಹ | ನ ಕಿಂಚಿದ್ಗದ್ಯವ್ಯಮಿತ್ಯುದಾಸ್ವೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಕ್ಷಸಃ | ಕ್ಷಪ ಕ್ಷಾಂತ್ಯಾಂ | ಲೋದರ್ಭೇ
ಛಂದಸೋ ಲಜ್ | ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾ ಜ್ಞೇರನಿಟೇತಿ ಛಲೋಪಃ | ಉದಾತ್ತ-
ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ ಶಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ತ್ಮನಾ | ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾದೇರಾತ್ಮನ ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ರಕ್ಷಸಃ
ರಕ್ಷ ಸಾಲನೇ | ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಮಾದಿತಿ ರಕ್ಷಃ | ಭೀಮಾದಿತ್ವಾತ್ | ಸಾ ೩-೪-೭೪ | ಅಸಾದಾನೇನಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕ್ಷರತೇರ್ವಾ ಣ್ಯಂತಾದಸಿಪ್ರತ್ಯಯೇ ಛಲೋಪೋ ಮರ್ಣವಿಪರ್ಯಯಶ್ಚ | ಅಸ್ಯ ಚ ರಕ್ಷಃ
ಶಬ್ದಸ್ಯಾಸಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ರಾಜನ್—ಪ್ರಕಾಶಶೀಲನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ವಸ್ತೋಃ—(ಎಲ್ಲಾ) ಹಗಲು-
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ಉತ—ಮತ್ತು | ಉಷಸಃ—ಉಷಃಕಾಲ ಸಹಿತನಾದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ | ಕ್ಷಸಃ—(ನಿನ್ನ
ಕಡೆಯ ಪುರುಷರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು) ನಾಶಮಾಡಿಸು | ಉತ—ಮತ್ತು | ತ್ಮನಾ—ಸ್ವತಃ ನೀನೂ ಸಹ (ರಾಕ್ಷಸ-
ರನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ) | ತಿಗ್ಮಜಂಭ—ತಿಕ್ಷ್ಣಮುಖವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸಃ—ಅದೇ (ನೀನು) | ರಕ್ಷ-
ಸಃ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು (ನಾಶಪಡಿಸಿ) | ಪ್ರತಿ ದಹ—ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದಹಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಾಗಲೀ, ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಗಲೀ, ನೀನೇ ಸ್ವತಃ ಅಥವಾ
ನಿನ್ನ ಕಡೆಯವರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸು; ತಿಕ್ಷ್ಣಮುಖವುಳ್ಳ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು (ಈರೀತಿ) ರಾಕ್ಷಸ-
ರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ದಹಿಸಿ ನಾಶಮಾಡು.

English Translation.

Shining Agni, drive off (all disturbers of the rite), either by yourself or (your servants), whether by day or by night; sharp-visaged Agni, destroy the Rakshasas, entirely.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ರಾರ್ಜ—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ. ಅಗ್ನಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು.

ಕ್ಷಮಃ—ಕ್ಷಮಃ ಕ್ಷಾಂತ್ಯಾಂ | ಕ್ಷಮಯ, ಬಾಧಸ್ವ | ಹಿಂಸೆಪಡಿಸು ನಾಶಮಾಡು.

ತ್ಮನಾ—ಆತ್ಮನಾ | ಸ್ವತಃ ನೀನೂ ಸಹ | ಇಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ತ್ಮನಾ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ರೀತಿ—

ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಕೇತನೇದಾ ಅವ ತ್ಮನಾ ಭರತೇ ಘೇನಮುದನ್

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೪-೩)

ಜಗಂಭಾ ದೂರಆದಿತಂ ಶ್ಲೋಕಮದ್ರೇರಥ ತ್ಮನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧೦)

ತ್ವಂ ವಾತ್ಸರರುಜೈರ್ಯಾಸಿ ಶಂಗಯಸ್ತ್ವಂ ಪೂಷಾ ವಿಧತಃ ಸಾಸಿ ನು ತ್ಮನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧-೬)

ಜಾತ ಆಪ್ಯಣೋ ಭುವನಾನಿ ರೋದಸೀ ಅಗ್ನೇ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸಿ ತ್ಮನಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩-೧೦)

ಪರಿ ತ್ಮನಾ ಮಿತದ್ವರೇತಿ ಹೋತಾಗ್ನಿ ಮಂದ್ರೋ ಮಧುವಚಾ ಯತಾವಾ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೬-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ವಸ್ತೋಃ ಉಷಸಃ—ವಸ್ತೋಃ ಸರ್ವಾಣ್ಯಹಾನಿ, ಉಷಃಕಾಲೋಪಲಕ್ಷಿತಾ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ | ಉಷಃಕಾಲ ಯುಕ್ತವಾದ ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ. ವಸ್ತೋಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹನ್ನೆರಡು ಅಹರ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೧). ಇಲ್ಲಿ ಉಷಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಷಃಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದ್ದರೂ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿರುವ ಉಷಃಕಾಲವು ರಾತ್ರಿಕಾಲಕ್ಕೇ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿರುವುದು ಆದುದರಿಂದ ಉಷಃ ಕಾಲಯುಕ್ತವಾದ ರಾತ್ರಿಕಾಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಸ್ತೋಃ ಎಂಬ ಅಹರ್ನಾಮದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಉಷಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ತಿಗ್ಮಜಂಭ—ತಿಗ್ಮನೆಂದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವೆಂದರ್ಥವು. ತಿಗ್ಮಜಂಭನೆಂದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣಮುಖ, ಸುಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ಪ್ರೇತಾ ಅಗ್ನಿರ್ಬಭಸತ್ತಿಗ್ಮಜಂಭಸ್ತಸಿವೇನ ಶೋಚಿಷಾ ಯಃ ಸುರಾಧಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫-೪)

ಅಸ್ಯ ಘಾ ನೀರ ಈವತೋಽಗ್ನೇರೀಶೀತ ಮರ್ತಯಃ |

ತಿಗ್ಮಜಂಭಸ್ಯ ನಿಸಾಳ್ತುಷಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೫-೫)

ತಿಗ್ಮಜಂಭಾಯ ತರುಣಾಯ ರಾಜತೇ ಪ್ರಯೋ ಗಾಯಸ್ಯಗ್ನಯೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೯-೨೨)

ಯಜ್ಞಾನಾಂ ರಥೈ ವಯಂ ತಿಗ್ಮಜಂಭಾಯ ನೀಳವೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೨೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರೇತಃ—ಪ್ರೇತ ಕ್ಷಾಂತ್ಯಾಂ ಧಾತು. ಲೋಢರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛಂದಸಿ ಲುಚ್ಛಲಚ್ಛಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಚ್. ಛೇಜರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೇಚ್. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಇತೆತ್ತ್ವ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್. ಛಂದಸ್ಯ ಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಛೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛೇಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ ಮಾಜ್ ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಧ್ವನಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉದಾತ್ತವಾದ ಛೇಚ್ ಲೋಪನಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚೆ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತೈನಾ—ಆತ್ಮನಾ ಎಂದು ಆತ್ಮನ್ ಶಬ್ದದ ತೈತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಮಂತ್ರೇಷ್ಟಾಜ್ಯಾಢೇ-ರಾತ್ಮನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ.

ರಕ್ಷಸಃ—ರಕ್ಷ ಸಾಲನೇ ಧಾತು. ರಕ್ಷಿತವ್ಯಮಸ್ಮಾದಿತಿ ರಕ್ಷಃ (ಇವರಿಂದ ಜನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು) ಭೀಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಭೀಮಾದಯೋಽಸಾದಾನೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪಾದಾ

ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಕ್ಷಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಕ್ಷರ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಮಾಡಿದಾಗ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಅಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೇರನಿಶಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಲೋಪ. ಭಾಂದಸವಾಗಿ ವರ್ಣವಿಪರ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ರಕ್ಷಸ್ ಶಬ್ದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ದಹ—ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯನುಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅವಾ ನೋ ಅಗ್ನ ಉತಿಭಿರ್ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಭರ್ಮಣಿ |

ವಿಶ್ವಾಸು ಧೀಷು ವಂದ್ಯ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅವ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಉತಿ | ಭಿಃ | ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ | ಪ್ರ | ಭರ್ಮಣಿ |

ವಿಶ್ವಾಸು | ಧೀಷು | ವಂದ್ಯ || ೭ ||

|| ಸಾಯನಾಭಾಷ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕ್ರತೌ ಗಾಯತ್ರೇ ಭಂದಸ್ಯನಾ ನೋ ಅಗ್ನ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಷಡ್ಯಚಃ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಅವಾನೋ ಅಗ್ನ ಇತಿ ಷಳಗ್ನಿವಿಾಳೇಗ್ನಿಂ ದೂತಂ | ಅ. ೪-೧೩ | ಇತಿ || ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇ ಚೈತಾಃ ಶಂಸನೀಯಾಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾತಿಥೇಶಾತ್ ||

ವಿಶ್ವಾಸು ಧೀಷು ಸರ್ವೇಷು ಕರ್ಮಸು ವಂದ್ಯ ಸ್ತುತ್ಯ ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಗಾಯತ್ರಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರ ಸಾನೋ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವಾ ಪ್ರಭರ್ಮಣಿ ಪ್ರಭರಣೇ ಸಂಸಾದನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಸೋಽಸ್ಮಾನೂತಿಭಿಸ್ತದಿಯೈಃ ಪಾಲನೈರವ | ರಕ್ಷ || ಅವ | ದ್ವ್ಯಚ್ಯೋಽತಸ್ಥಿಜ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಿಶ್ವಾಸು ಧೀಷು—ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ | ವಂದ್ಯ—ಸ್ತುತೃನಾದ | ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ |
ಗಾಯತ್ರಿಸ್ಯ—ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮದ ಅಥವಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತದ | ಪ್ರಭರ್ಮಣಿ—ಉಚ್ಚಾರ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಉಚ್ಚಾರದಿಂದ ತುಷ್ಟನಾಗಿ) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಊತಿಭಿಃ—(ನಿನ್ನ) ಪಾಲನ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ |
ಅವ—ರಕ್ಷಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಸೂಕ್ತದಿಂದ
(ತುಷ್ಟನಾದ) ನೀನು, ನಿನ್ನ ಪಾಲನಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು.

English Translation.

Agni, who in all rites is to be praised, guard us with your pro-
tection (propitiated) by the recitation of the metrical hymn.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕು
ಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅವಾ ನೋ ಅಗ್ನ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಈ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು
ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಅವಾ ನೋ ಅಗ್ನ ಇತಿ ಪಳಗ್ನಿಮಿಳೇಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೧೩) ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿಯೂ
ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು.

ಅವ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾನಾಡದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ಗಾಯತ್ರಿಸ್ಯ—ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮವೇದದ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷದ ಅಥವಾ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ
ಸಹಿತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸೂಕ್ತದ (ಸ್ತೋತ್ರದ).

ವಿಶ್ವಾಸು ಧೀಷು ವಂದ್ಯ—ಅಪಃ ಅಪ್ಸಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೀಃ
ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಧೀಷು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಶ್ವಾಸು ಧೀಷು
ವಂದ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತನಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ನಮಸ್ಕೃತನಾದ ಅಗ್ನಿ
ಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅವ—ಅನ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ನುಧ್ಯನುಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಸಾಧಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಸ್ ಪಿತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಆಗ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ದ್ವೈಚ್ಛವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೈಚ್ಛೋತ್ಪತ್ತಿಜಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ಊತಿಭಿಃ—ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿ —(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಿತನಾಗಿದೆ. ತೈತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಂಧ್ಯ—ವಂದಿ ಅಭಿನಾದನಸ್ತುತ್ಯೇಕ ಧಾತು. ವಂದಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ ವಂಧ್ಯಃ. ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ವಂಧ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಗಾಥ ||

ಆ ನೋ ಅಗ್ನೇ ರಯಿಂ ಭರ ಸತ್ರಾಸಾಹಂ ವರೇಣ್ಯಂ |

ವಿಶ್ವಾಸು ಪೃತ್ನ ದುಷ್ಟರಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ರಯಿಂ | ಭರ | ಸತ್ರಾಸಾಹಂ | ವರೇಣ್ಯಂ |

ವಿಶ್ವಾಸು | ಪೃತ್ನ | ದುಷ್ಟರಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಆಗ್ನೇ ರಯಿಂ ಧನಂ ನೋಸ್ಯಭ್ಯಮಾ ಭರ | ಪ್ರಯಚ್ಛ | ಕೀದೃಶಂ | ಸತ್ರಾಸಾಹಂ ಸತ್ರಾ
ಸಹ ಯುಗಸೇದೇವ ದಾರಿದ್ರ್ಯಸ್ಯ ನಾಶಕಂ | ವರೇಣ್ಯಂ ಸರ್ವೈರ್ವರಣೇಯಂ ವಿಶ್ವಾಸು ಪೃತ್ನು ಸರ್ವೇಷು
ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ದುಷ್ಕರಂ ಶತ್ರುಭಿರ್ದ್ರೀತುಮಶಕ್ಯಂ || ಸತ್ರಾಸಾಹಂ | ಛಂದಸಿ ಸಹ ಇತಿಣ್ವೇ | ವರೇಣ್ಯಂ |
ವೃಷಾ ಏಣ್ಯಃ | ಪೃತ್ನು | ಪದಾದಿಷು ಮಾಂಸೈಶ್ಚೋನಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಪೃತನಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೃದ್ಧಾವಃ |
ಸಾನೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೀರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಸತ್ರಾಸಾಹಂ—ಒಂದೇಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯನಾಶಕವಾದ | ವರೇಣ್ಯಂ—
(ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ) ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ | ವಿಶ್ವಾಸು ಪೃತ್ನು—ಎಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ | ದುಷ್ಕರಂ—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ
ಪಡೆಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ನಃ—ನಮಗೆ | ಆ ಭರ—ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಾಮ
ಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳು ಅವಹರಿಸಲು ಅಗದೇ ಇರುವ ಧನವನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು.

English Translation.

Grant us, Agni, riches that dispel poverty, that are desirable
(to all) and cannot be taken (from us) in all encounters (with our foes)

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸತ್ರಾಸಾಹಂ—ಸತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬಹಿಃ ಶ್ರತ್ ಮೊದಲಾದ ಅರು ಸತ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವ
ದರಿಂದ ಸತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೩-೧೩) ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು
ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುಗಪತ್ ಕೂಡಲೇ ತಕ್ಷಣವೇ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸತ್ರಾಃ
ಅಸಹಂ ಎಂದು ಪದವಿಭಾಗವಿರುವುದರಿಂದ ಕೂಡಲೇ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದು ಎಂದು ದಾರಿದ್ರ್ಯಶಬ್ದವನ್ನು
ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿರುವರು. ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಸತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಸತ್ಯ
ವಾಗಿಯೂ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ—

ಸತ್ರಾಸಾಹಂ ವರೇಣ್ಯಂ ಸಹೋದಾಂ ಸಸವಾಂಸಂ ಸ್ವರಪಶ್ವ ದೇವೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೪-೮)

ವಿನಸ್ತತಃ ಸದನೇ ಅ ಹಿ ಸಿಪ್ರಿಯೇ ಸತ್ಯಸಾಹಮುಭಿಮಾತಿಹನಂ ಸ್ತುಹಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೧-೩)

ತೈಮು ವಃ ಸತ್ಯಸಾಹಂ ವಿಶ್ವಾಸು ಗೀರ್ವ್ವಾಯತಂ |

(ಋ. ಸಂ. ೮-೯೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, **ಸತ್ಯಸಹಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೩ ರಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯಸಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೨ ರಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸತ್ಯಸಾಹಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಾದಿಶತ್ಯೋನಭಿಭವಿತಾರಂ-ಶತ್ರುವನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವವನು (ಇಂದ್ರ) ಎಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯಸಾಹ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಶತ್ರುಣಾಮುಭಿಭವಿತಾರಂ ಎಂಬ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಋ. ಸಂ. ೨-೨೧-೨ ಮತ್ತು ೨-೨೧-೩ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ತುತಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ವರೇಣ್ಯಂ—ಸರ್ವೈರ್ವರಣೀಯಂ | ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ ಧನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವರು.

ಹೃತ್ಸು—ರಣಃ ವಿನಾಕ ನೋದಲಾದ ನಲವತ್ತಾರು ಸಂಗ್ರಾಮಾನುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಶಬ್ದವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಜುಷ್ವರಂ—ದುಃ+ತರಂ | ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ, ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ಬಹು ಕ್ರಮದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದ ಧನನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಭರ—ಪೃಷ್ಠಾ ಹರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭತ್ವಂ** ದಸಿ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಆದೇಶ. ಅತಿಜಂತವ ಪರವಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಸಾಹವ್—ಷಹ ಮರ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಶಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ತ್. ಛಂದಸಿ ಸಹಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಛೇ ಸ್ವರೈಯ ಇತ್ಯಾದುದರಿಂದ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. **ಅನ್ಯೇಷಾಮಸಿ—**(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ ಕೃತ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವರೇಣ್ಯಮ್—ವೃಷ್ಣಾ ವರಣೇ ಧಾತು. ವೃಷ್ಣ ಏಣ್ಯಃ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೩೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಏಣ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಥ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ವರೇಣ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಪೃತ್ವ—ಪೃತನಾ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮಿಾ ಬಹುವಚನಪರವಾದಾಗ ಮಾಂಸ, ಪೃತನಾ ಸಾನೂನಾಂ ಮಾಂಸ, ಪೆತ್, ಸ್ನವೋ ಶಸಾದೌ ವಾ ನಾಚ್ಯಾಃ ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪೃತಾದೇಶ. ಸಾನ್ವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದುಷ್ಪರಮ್—ದುಃಖೇನ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ಯಂ ದುಷ್ಪರಮ್. ತ್ವಾ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ದುಸ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾದಾಗ ಈಷದ್ವೈಸ್ಸಪ್ತಮೈ—(ಸಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ಛ್ರ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಬಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಲಿತಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸುಚೇತುನಾ ರಯಿಂ ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ ।

ಮಾರ್ಡೀಕಂ ಧೇಹಿ ಜೀವಸೇ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಸುಚೇತುನಾ | ರಯಿಂ | ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ ।

ಮಾರ್ಡೀಕಂ | ಧೇಹಿ | ಜೀವಸೇ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಆಯುಷ್ಯಮೇಷ್ಟ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಆ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಇತಿ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಆಯುಷ್ಯಮೇಷ್ಟ್ಯಂ ಜೀನಾತುಮಂತಾನಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸುಚೇತುನಾ | ಅ. ೨-೧೦ | ಇತಿ || ಮಹಾಹಿತೈರ್ಜ್ಞೇಽಪ್ಯೇವ ಪ್ರಥಮಾಜ್ಯಭಾಗಾನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೂಕ್ರಿತಂ ಚ | ಜೀನಾತುಮಂತಾ ಸಮೋತ್ತಯಃ ಪಃಪ್ತಾಃ | ಅ. ೨-೧೯ | ಇತಿ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಜೀವಸೇ ಜೀವನಾಯ ಸುಚೇತುನಾ ತೋಭನೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ಯುಕ್ತಂ ರಯಿಂ ಧನಮಾ ಧೇಹಿ | ಆಸ್ಥಾಪಯೇ | ಕೀದೃಶಂ | ಮಾರ್ಡೀಕಂ | ಮೃದೀಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ಧೇತುಭೂತಂ | ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ ಸರ್ವಸ್ತಿಸ್ನಾಯುಷಿ ದೇಹಾದೇಃ ಪೋಷಕಂ | ಯಾವಜ್ಜೀವ-ಮಸ್ತದ್ಭೂತಭೋಗಸರ್ವಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸುಚೇತುನಾ | ಚಿತ್ತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಔಜಾದಿಕ ಉಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕೃದುತ್ಪರಸದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ | ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ | ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ಯಸ್ತಿಸ್ತ ಶರೀರಾದೌ ತದ್ವಿ-ಶ್ವಾಯು | ಬಹುವ್ರೀದೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ತತ್ಪುಷ್ಣಾತಿತಿ ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಾಃ | ಗತಿಕಾರಕಯೋರಪಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ಚೇತ್ಯಸುನ್ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ನಂ ಚ | ಸಕಾರಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ದೀರ್ಘಾಯುಶ್ಚಾಯ ವರ್ಚಸ ಇತಿ ಯಥಾ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ನಃ—ನಮ್ಮ | ಜೀವಸೇ—ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ | ಸುಚೇತುನಾ - ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನಾದ | ಮಾರ್ಡೀಕಂ—ಸುಖಕರನಾದ | ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ—ಜೀವನಾಧಿ (ದೇಹಾದಿ) ಪೋಷಕನಾದ | ರಯಿಂ—ಧನವನ್ನು | ಆ ಧೇಹಿ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು (ಕೊಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಮ್ಮ ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ, ಒಳ್ಳೆಯ ಜ್ಞಾನಸಹಿತನಾದ, ಸುಖಕರನಾದ ಮತ್ತು (ನಮ್ಮ) ಜೀವನಾಧಿ (ದೇಹಾದಿಗಳನ್ನು) ಪೋಷಿಸುವ ಧನವನ್ನು (ನೆಲೆಯಾಗಿ) ನಿಲ್ಲಿಸು.

English Translation.

Grant us, Agni, for our livelihood, wealth with sound under-
standing, conferring happiness, and sustaining (us) through life.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಆಯುಷ್ಯಮೇಷ್ಟ್ಯಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಎರಡು ಅಜ್ಯಭಾಗವೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಹುತಿ ಯನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಆ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪುರೋಮನಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸ

ಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದ—ಅಯುಷ್ವಾಮೇಷ್ವಾಂ ಜೀನಾತುಮಂತಾನಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸುಜೇತುನಾ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೦) ನು ಹಾಸಿತೈಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟ್ಯ ಭಾಗ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತ ಸೂತ್ರದ—ಜೀನಾತುಮಂತಾ ಸವ್ಯೋತ್ತೇರ್ಯುಷಸ್ಥಾಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೯).

ಸುಜೇತುನಾ—ಜಿಹೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ | ಶೋಭನೇನ ಜ್ಞಾನೇನ ಯುಕ್ತಂ (ರಯಿಂ) ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಸಹ ಎರಡನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ—ವಿಶ್ವಮಾಯುರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರಾದೌ ತದ್ವಿಶ್ವಾಯು | ಸರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಾ-ಯುಷಿ ದೇಹಾದೇಃ ಪೋಷಕಂ | ಯಾವಜ್ಜೀವಮಸ್ತದುವಭೋಗಸರ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ನಾನು ಜೀವಿಸಿರುವವರೆಗೂ ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಧನವನ್ನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಧನವಿದ್ದರೆ ದೇಹಾದಿ ಪೋಷಣೆಯು ಸಾಧ್ಯವು. ಅದುದರಿಂದ ಬಹುಕಾಲ ದೇಹಪೋಷಣೆಗೆ ಧನವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವು.

ಮಾರ್ಜೀಕಂ—ಮೃಡ ಸುಖನೇ | ಮೃಡೀಕಂ ಸುಖಂ | ತದ್ವೇತುಭೂತಂ—ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ. ಧನದಿಂದ ಸುಖವು ಲಭಿಸುವುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಭೇಹಿ—ಅಸ್ಥಾಪಯ | ಸ್ಥಾಪಿಸು ಅಥವಾ ಕೊಡು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಜೇತುನಾ—ಜಿಹೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಪುಗಂತೆಲಘೂಪ-ಧಸ್ಯ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಸು ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಗತಿಸಮಾಸವಾಗಾಗ ಗತಿಕಾರಕೋಪೇಸದಾತ್ ಕೃತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೈಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸಂ—ವಿಶ್ವಂ ಆಯುಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರಾದೌ ತತ್ ವಿಶ್ವಾಯು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಬಹುವ್ರೀಹಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾಯು ಪುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಾಃ. ಪುಷ ಪುಷ್ವಾ ಧಾತು. ಗತಿಕಾರಕಯೋರಸಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೬-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಯುಸ್ ಶಬ್ದದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸ ವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಾಯುಪೋಷಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಂಥಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಲೋಪವೆಂಬುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ದೀರ್ಘಾಯುತ್ವಾಯ ವರ್ಧಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಧೇಹಿ—ತುಧಾಜ್ಞಾ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟೌ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಘ್ನಸೋರೇ ಧ್ಯಾವಭ್ಯಾ ಸಲೋಪೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಏತ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜೀವಸೇ—ಜೀವ ಪ್ರಾಣಧಾರಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ತುಮನರ್ಥದಲ್ಲಿ ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಸೇ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಜಂತನಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ ಪೂತಾಸ್ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಷೇ ವಾಚೋ ಗೋತಮಾಗ್ನಯೇ ।

ಭರಸ್ವ ಸುಮ್ಮಯುರ್ಗಿರಃ || ೧೦ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಪ್ರ | ಪೂತಾಃ | ತಿಗ್ಮ ಶೋಚಿಷೇ | ವಾಚಃ | ಗೋತಮ | ಅಗ್ನಯೇ |

ಭರಸ್ವ | ಸುಮ್ಮಯು | ರ್ಗಿರಃ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಗೋತಮ ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟಃ ಸುಮ್ಮಯುಃ ಸುಮ್ಮಂ ಧನಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂಸ್ವಂ ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಷೇ ತೀಷ್ಟ್ವಾ ಜ್ಞಾಲಾಯಾಗ್ನಯೇ ಪೂತಾಃ ಶುಷ್ಕಾ ವಾಚೋಗ್ನೇರ್ಗುಣಾನ್ ಸಮ್ಯಗಭಿದಧತೀರ್ಗಿರಃ ಸ್ತುತೀಃ ಪ್ರಭರಸ್ವ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯ || ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಷೇ | ತಿಜ ನಿಶಾನೇ | ಯುಜಿರುಚಿತಿಜಾಂ ಕುತ್ವಂ ಚ | ಉ. ೧-೧೪ಃ | ಇತಿ ಮುಕ್ | ತಿಗ್ಮಾನಿ ಶೋಚೀಂಷಿ ಯಸ್ಯ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರತ್ಯತಿ- ಸ್ವರತ್ವಂ | ಸುಮ್ಮಯುಃ | ಸುಮ್ಮತಜ್ಞಾ ಕ್ಷೃಚಿ ನ ಛಂದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯೇತೀತ್ವದೀರ್ಘಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಗೋತಮ—ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಎಲೈ ಗೋತಮನೇ | ಸುಮ್ಮಯುಃ—ಧನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ (ನೀನು) | ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಷೇ—ತೀಕ್ಷ್ಣಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ | ಅಗ್ನಿಯೇ—ಅಗ್ನಿಗೆ | ಪೂತಾಃ—ಶುದ್ಧವಾದ | ವಾಚಃ—(ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ) ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ | ಗಿರಃ—(ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು | ಪ್ರ ಭರಸ್ವ—ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಸೂಕ್ತದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಎಲೈ ಗೋತಮನೇ, ದ್ರವ್ಯಾವೇಕ್ಷೆಯಾದ ನೀನು, ತೀಕ್ಷ್ಣಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಅವನ ಗುಣದ್ವೈತಕವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸು (ಸ್ತುತಿಸು).

English Translation.

Gotama, desirous of wealth, offers to the sharp-flaming Agni pure prayers and praises.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಪೂತಾಃ—ಶುದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಉತ್ತಮವಾದ, ಭಕ್ತಿಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಷೇ—ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ (ಅಗ್ನಿಗೆ).

ವಾಚಃ ಗಿರಃ—ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಾಚಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸುಮ್ಮಯುಃ—ಶಿಂಬಾತಾ ಶತರಾ ಮೊದಲಾದ ಇವುತ್ತು ಸುಖ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧೩) ಸುಮ್ಮಂ ಎಂದರೆ ಸುಖವು. ಸುಮ್ಮಮಿಚ್ಛೇನ್ ಸುಮ್ಮಯುಃ ಸುಖವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸುಮ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಧನವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಸುಮ್ಮಯು ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನೇಕ್ಷಿಸುವ ಗೋತಮನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಭರಸ್ವ—ಭೃಜ್ ಭರಣೇ | ಸಂಪಾದಯ | ಸಂಪಾದಿಸು ಅಥವಾ ಅರ್ಪಿಸು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪೂತಾಃ—ಪೂಜ್ ಪವನೇ ಧಾತು. ಕ್ರೌದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಿಗ್ಮಶೋಚಿಣೇ—ತಿಗ್ಮಾನಿ ಶೋಚೀಂಷಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ | ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಜ ನಿಶಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಯುಚಿ ರುಚಿ ತಿಜಾಂ ಕುತ್ವಂ ಚೆ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗ ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ ತಿಗ್ಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭರಸ್ವ—ಡುಭ್ಯೌ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾಸಃ ಸೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೇ ಆದೇಶ. ಸೇನಾಭ್ಯಾಂ ನಾಮೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಸುಮ್ಮಯುಃ—ಸುಮ್ಮಂ ಧನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸುಮ್ಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕೃಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಂತವಾದರೂ ಸುಮ್ಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಚ್ಚಿಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವು ದಿಲ್ಲ. ಸುಮ್ಮಯೆ ಎಂಬುದು ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತೇವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಾಚ್ಚಿಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಆತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯೋ ನೋ ಅಗ್ನೇಽಭಿದಾಸತ್ಯಂತಿ ದೂರೇ ಪದೀಷ್ಯ ಸಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಮಿದ್ವೃಥೇ ಭವ || ೧೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಃ | ನಃ | ಅಗ್ನೇ | ಅಭಿಽದಾಸತಿ | ಅಂತಿ | ದೂರೇ | ಪದೀಷ್ಯ | ಸಃ |

ಅಸ್ಮಾಕಂ | ಇತ್ | ವೃಥೇ | ಭವ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ನೋಸ್ಮಾನ್ ಅಂತ್ಯಂತಿಕೇ ಸಮಾಪೇ ದೂರೇ ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟದೇಶೇವಸ್ಥಿತಃ ಸನ್
ಯಃ ಶತ್ರುರಭಿದಾಸತಿ ಉಪಕ್ಷಪಯತಿ ಸ ಶತ್ರುಃ ಪದೀಷ್ಯ | ಪತತು | ನಶ್ಯತು | ತ್ವಂ ಚಾಸ್ಮಾಕಮಿತ್
ಅಸ್ಮಾಕಮೇವ ವೃಥೇ ವರ್ಧನಾಯ ಭವ || ಅಭಿದಾಸತಿ | ದಸು ಉಪಕ್ಷಪಯೇ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಯಂತಾಲ್ಲಟೆ
ಚ್ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ಣೀರನಿಟೇತಿ ಚಲೋಪಃ | ಅಂತಿ | ಕಾದಿಲೋಪೋ
ಬಹುಲಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯಂತಿಕಶಬ್ದಸ್ಯ ಕಕಾರಲೋಪಃ | ವೃಥೇ | ವೃಥಾ ವೃದ್ಧಾ | ಸಂಪದಾದಿ-
ಲಕ್ಷಣೋ ಭಾವೇ ಕ್ಲಿಪ್ | ಸಾವೇಕಾಚಿ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | ಯಃ—ಯಾವ (ಶತ್ರುವು) | ಅಂತಿ—ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ |
ದೂರೇ—ದೂರದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ (ಇದ್ದು) | ನಃ—ನಮ್ಮನ್ನು | ಅಭಿದಾಸತಿ—ತೊಂದರೆಪಡಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ |
ಸಃ—ಅವನು (ಶತ್ರುವು) | ಪದೀಷ್ಯ—ಬೀಳಲಿ (ನಾಶಹೊಂದಲಿ) | (ತ್ವಂ ಚ—ನೀನಾದರೋ) | ಅಸ್ಮಾಕ-
ಮಿತ್—ನಮ್ಮ | ವೃಥೇ—ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ | ಭವ—ಆಗು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲೀ, ದೂರದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಇದ್ದು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವ ಶತ್ರುವು
ನಾಶಹೊಂದಲಿ. ನೀನಾದರೋ ನಮಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡು.

English Translation.

May he, Agni, who annoys us, whether nigh or afar, perish; and
be to us (propitious) for our advancement.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಂತಿ—ಅಂತಿಕೇ | ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಕೇ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಲೋಪವಾಗಿರುವುದು.
ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಮಾಕಮಿದ್ವೃಥೇ ಭವ—ನಮ್ಮ ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ
ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿರು. ನಮ್ಮನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಕಾಪಾಡುತ್ತಿರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಭಿದಾಸತಿ—ದಸು ಉಪಕ್ಷಪಯೇ | ಹಿಂಸೆ ಅಥವಾ ತೊಂದರೆಪಡಿಸುವನು.

ಪದೀಷ್ಯ—ಪತತು | ಬೀಳಲಿ ಎಂದರೆ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಭಿದಾಸತಿ—ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗ. ದಸು ಉಪಕ್ಷಯೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಹೇತುನುತಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಣ್ಯಂತದ ಮೇಲೆ ಲಟಾ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಭಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ದಾಸತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಶಪ್, ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಿಜಾಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಜಂತ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಭಿ) ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂತಿ—ಅಂತಿಕ ಶಬ್ದ. ಇದರ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾದಿಲೋಪೋ ಬಹುಲಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ.

ವೃಧೇ—ವೃಧು ವೃದ್ಧಿ ಧಾತು. ಸಂಪದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ (ಪಾ. ೨೨೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃಧ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವೃಧೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸಾನೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷೋ ವಿಚರ್ಷಣಿರಗ್ನೇ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಿ |

ಹೋತಾ ಗೃಣೀತ ಉಕ್ಥಃ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಹಸ್ರಂ ಅಕ್ಷಃ | ವಿ ಚರ್ಷಣಿಃ | ಅಗ್ನಿಃ | ರಕ್ಷಾಂಸಿ | ಸೇಧತಿ |

ಹೋತಾ | ಗೃಣೇತೇ | ಉಕ್ಥಃ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷೋಽಸಂಖ್ಯಾತಜ್ವಾಲೋ ವಿಚರ್ಷಣಿರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾಯಮಗ್ನಿಃ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸೇಧತಿ | ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ | ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರ್ಗಮಯತಿ | ಸ ಚಾಗ್ನಿರುಕ್ಥಃ ಉಕ್ಥಃ ಶಸ್ತ್ರೈರಸ್ಮಾಭಿಃ ಸ್ತಾಯಮಾನಃ ಸನ್ ಹೋತಾ ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ ಭೂತ್ವಾ ಗೃಣೇತೇ | ತಾನ್ಸ್ತುತಿ || ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ | ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥಃ ಸ್ಥೋರಿತಿ ಪಚ್ ಸಮಾಸಾಂತಃ | ಸತಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಸಕ್ತೌ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಸೇಧತಿ | ಪಿಧು ಗತ್ಯಾಂ | ಅತ್ರ ಕೇವಲೋಽಸಿ ಸೋಪಸರ್ಗಾರ್ಥೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಗೃಣೇತೇ | ಗೃಣೇ | ಪೃದೀನಾಂ ಹೃಸ್ವ ಇತಿ ಹೃಸ್ವತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ—ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಜ್ವಾಲಾಯುಕ್ತನಾದ | ವಿಚರ್ಷಣಿಃ—ವಿಶೇಷನಾಗಿ (ಸಹಸ್ರವದನ್ನು) ನೋಡುವ | ಅಗ್ನಿಃ—ಅಗ್ನಿಯು | ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು | ಸೇಧತಿ—ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ (ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ) | ಉಕ್ಥಃ—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ನಮ್ಮಿಂದ) ಸ್ತುತಿಪಲ್ಲಟವನಾಗಿ (ಅಗ್ನಿಯು) | ಹೋತಾ—(ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನಾಗಿ | ಗೃಣೇತೇ—(ಅವರುಗಳನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಜ್ವಾಲೆಗಳುಳ್ಳ, ಸರ್ವದ್ರಷ್ಟೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು (ಯಾಗಶಾಲೆಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಿ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತನಾಗಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ, ಅವರನ್ನು (ನಮಗಾಗಿ) ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

The thousand-eyed, all beholding Agni, drives away the Rakshasas, and, (praised by us) with holy hymns, he (the invoker of the Gods) celebrates their praise.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿ:—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಯನಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಸಾವಿರಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಸ್ಥಾನಭೂತವಾದ ಜ್ವಾಲೆಯು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ **ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತಜ್ವಾಲಾ:**—ಎಂದರೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ—

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಹಸ್ರ ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಮತ್ತು—

ಇಂದ್ರವಾಯೋ ಮನೋಜುನಾ ವಿಪ್ರಾ ಹವಂತ ಊತಯೇ |

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ ಧಿಯಸ್ತತೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತೆನಲ್ಲಿರುವ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಹಸ್ರನಯನಯುಕ್ತಾ ಇಂದ್ರವಾಯೋ-ಸಹಸ್ರ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ವಿಚರ್ಷಣಿ:—ಚಿಕ್ಕತ್ ಚಾಕನತ್ ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಪಶ್ಯತಿಕರ್ಮವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಚರ್ಷಣಿ—ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಚರ್ಷಣಿ ಎಂದರೆ ನೋಡುವವನು. **ವಿಶೇಷೇಣ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟಾಯಮಗ್ನಿಃ**—ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸೇಧತಿ:—ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಂ | ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ | ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರ್ಗಮಯತಿ | ಷಿಧುಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ,—ಅತ್ರ ಕೇವಲೋಽಸಿ ಸೋಪ ಸರ್ಗಾರ್ಥೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ—ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗುವ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಯು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಓಡಿಸುವವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹೋತಾ:—ದೇವಾನಾಮಾಹ್ವತಾ | ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು. .

ಗೃಣೀತೇ:—ಗೃ ಶಬ್ದೇ | ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಉಕ್ಥೈಃ--ಉಕ್ಥಃ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರರೂಪನಾದ ಮಂತ್ರವು. ಉಕ್ಥೈಃ ಎಂದರೆ ಅಂತಹ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ--ಸಹಸ್ರಂ ಅಸಂಖ್ಯಾತಾನಿ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಯಸ್ಯಃ ಸಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕೃತ್ಪ್ರೋಃ ಸ್ವಾಂಗಾತ್ ಷಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಷಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯಸ್ಯೇತಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮ್ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ರಕ್ಷಾಂಸಿ--ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ೬ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಸೇಧತಿ--ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಮ್. ಧಾತು. ಇದು ಕೇವಲವಾಗಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗ ನಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಮ್ ಎಂಬ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ತೋರುತ್ತದೆ. ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಗೃಣೇತೇ--ಗೃಣ ಶಬ್ದೇ. ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಔತ ಆತ್ಮನೇವೇದಾನಾಂ--ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ತ್. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ವಿಕರಣ. ಸಾರ್ವ-ಧಾತುಕಮಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಈಹಲ್ಯಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ವಿಕರಣಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿತ್ವಾತಿವೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮುತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಎಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಎಂಬತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಇತ್ಥೇತಿ ಪೋಡಶರ್ಚೆಂ ಸಪ್ತಮಂ ಸೂಕ್ತಂ ಗೋತಮಸ್ಯಾರ್ಷಮೈಂದ್ರಂ ಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಕಂ |
ಅನುಕ್ರಾಂತಂ ಚ | ಇತ್ಥಾ ಪೋಳಶೈಂದ್ರಂ ಪಾಂಕ್ತಂ ಹಿ | ಹಿಶಬ್ಧಪ್ರಯೋಗಾತ್ಪ್ರಹ್ಯಾದಿಸರಿಭಾಷಯೇ-
ದನುತ್ಪರೇ ಚ ದ್ವೇ ಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ತೇ || ಪೃಷ್ಠಪದಹಸ್ಯ ಪಂಚಮೋಹಸಿ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಇದಂ
ಸೂಕ್ತಂ | ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ | ಅವಿತಾಸೀತ್ಥಾ ಹೀಂದ್ರ ಪಿಬ ತುಭ್ಯಮಿತಿ ಮರುತ್ಪತೀಯಂ | ಅ. ೭-೧೨ |
ಚತುರ್ವಿಂಶೇಹಸ್ಯಚ್ಛಾಪಾಕಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ತೃಚೋ ವೈಕಲ್ಪಿಕೋನುರೂಪಃ | ದೋತ್ರೇಕಾಣಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ
ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಸೋಮ ಇನ್ಮದ ಉಭೇ ಯದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ | ಅ. ೭-೪ | ಇತಿ || ಮಹಾವ್ರತೇ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಪಕ್ಷ ಇತ್ಥಾ ಹೀತ್ಯೇಕಾ | ತಥೈವ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕೇ ಸೂತ್ರಿತಂ | ಇತ್ಥಾ ಹಿ
ಸೋಮ ಇನ್ಮದ ಇತಿ ಪಂಕ್ತಿಃ | ಐ. ಅ. ೫-೨-೨ | ಇತಿ ||

ಅನುವಾದವು—ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಸೋಮೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಹದಿನೂರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ
ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಗೋತಮನು ಋಷಿಯು. ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಯು.
ಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಸು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ಥಾ ಪೋಳಶೈಂದ್ರಂ ಪಾಂಕ್ತಂ ಹಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಪಂಕ್ತಿಚ್ಛಂದಸ್ಸುನೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.
ಪೃಷ್ಠಪದಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಐದನೆಯ ದಿವಸ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ
ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಅವಿತಾಸೀತ್ಥಾ ಹೀಂದ್ರ ಪಿಬ ತುಭ್ಯಮಿತಿ ಮರುತ್ಪ-
ತೀಯಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೭-೧೨). ಇವತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ
ಋತ್ವಿಜನು ಇತ್ಥಾ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬಹುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ದೋತ್ರೇಕಾಣಾಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಸೋಮ ಇನ್ಮದ ಉಭೇ ಯದಿಂದ್ರ ರೋದಸೀ
ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಅ. ೭-೪) ಮತ್ತು ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ
ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದೆಂದು ಐತರೇಯ ಆರಣ್ಯಕದ ಪಂಚಮಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಇತ್ಥಾ
ಹಿ ಸೋಮ ಇನ್ಮದ ಇತಿ ಪಂಕ್ತಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಐ. ಅ. ೫-೨-೨).

ಸೂಕ್ತ—೮೦

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೧೩ || ಸೂಕ್ತ—೮೦ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ ೫ || ವರ್ಗ—೨೯, ೩೦, ೩೧ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕಂಖ್ಯ—೧೬ ||

|| ಋಷಿಃ—ಗೋತಮೋ ರಾಹೂಗಣಃ ||

|| ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಃ ||

|| ಛಂದಃ—ಪಂಕ್ತಿಃ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಸೋಮ ಇನ್ಮದೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಕಾರ ವರ್ಧನಂ |

ಶವಿಷ್ಯ ವಜ್ರಿನ್ನೋಜಸಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಿಃ ಶಶಾ ಅಹಿಮರ್ಚನ್ನನು

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇತ್ಥಾ | ಹಿ | ಸೋಮೇ | ಇತ್ | ಮದೇ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಚಕಾರ | ವರ್ಧನಂ |

ಶವಿಷ್ಯ | ವಜ್ರಿನ್ | ಓಜಸಾ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ | ನಿಃ | ಶಶಾಃ | ಅಹಿಂ | ಅರ್ಚನ್ |

ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಶವಿಷ್ಠಾತಿಶಯೇನ ಬಲವನ್ ವಜ್ರಿನ್ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ಇತ್ಥಾ ಹಿ ಇತ್ಥಮೇವ ಅನೇನ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣೈವ ಮದೇ ಮದಕರೇ ಹರ್ಷಕರೇ ಸೋಮೇ ತ್ವಯಾ ಪೀತೇ ಸತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸ್ತೋತಾ ವರ್ಧನಂ ತವ ವೃದ್ಧಿಕರಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಚಕಾರ | ಅನೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಕೃತವಾನ್ | ಇದಿತ್ಯೇತತ್ಪಾದಪೂರಣಂ ಅತಸ್ತನ್ನೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದಹಿಮಾಗತ್ಯ ಹಂತಾರಂ

ವೃತ್ತಂ ನಿಃ ಶಶಾಃ | ನಿಃಶೇಷೇಣಾಶಾಃ | ಮಾ ಬಾಧಸ್ತೇತಿ ಶಾಸನಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾನ್ನಿರಗಮಯ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಕುರ್ವನ್ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜ್ಯಂ ರಾಜತ್ವಮನ್ನನುಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಚೆನ್ ಪೂಜಯನ್ |
ಸ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಂ ಪ್ರಕಟಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಶಶಾಃ | ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ | ಲಜಾ ಲುಕಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬಹುಲ್-
ಭಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ | ರಾಜ್ಯೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ರಾಜ್ಯಂ | ಸತ್ಯಂತಪುರೋಹಿತಾ-
ದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ | ಪಾ. ೫-೧-೧೨೮ | ಇತಿ ಯಕ್ | ತತ್ರ ಹಿ ರಾಜಾಸ ಇತಿ ಸತ್ಯತೇ | ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜ್ಯಂ
ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ | ಅಕರ್ಮಧಾರಯೇ ರಾಜ್ಯಂ | ಪಾ. ೬-೨-೧೩೦ | ಇತ್ಯುತ್ತರಸದಾಮ್ಯದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಶನಿಷ್ಠ—ಅತ್ಯಂತ ಬಲಿಷ್ಠನಾದ | ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಇತ್ಯಾಹಿ—
ಹೀಗೆಯೇ (ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ) | ಮದೇ—ಸಂತೋಷಕರವಾದ | ಸೋಮೇ—ಸೋಮ
ರಸವು (ನಿನ್ನಿಂದ ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಡಲು) | ಬ್ರಹ್ಮಾ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು (ಸ್ತೋತ್ರವು) |
ವರ್ಧನಂ—ವೃದ್ಧಿಕರವಾದ (ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು) | ಚಕಾರ ಇತ್—ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ) ಮಾಡಿದನು | (ಅತಃ
ತ್ವಂ—ಆದುದರಿಂದ ನೀನು) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—(ನಿನ್ನ) ರಾಜತ್ವವನ್ನು | ಅನು—ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟು | ಅರ್ಚೆನ್—
ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ (ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸಿ) | ಓಜಸಾ—(ನಿನ್ನ) ಬಲದಿಂದ | ಅಹಿಂ—ಹನನಮಾಡುವ
ವೃತ್ತನನ್ನು (ಅಹಿನಾಮಕ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು) | ಸೃಥಿವ್ಯಾಃ—ಭೂಮಿಯಿಂದ | ನಿಃ ಶಶಾಃ—ಜಿನ್ನಾಗಿ ಶಾಸನ
ಮಾಡಿದೆ (ಓಡಿಸಿದೆ) |

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಅತ್ಯಂತ ಬಲಿಷ್ಠನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು
(ಸ್ತೋತ್ರವು) ವೃದ್ಧಿಕಾರಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಮದಕಾರಕವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ,
ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾ ಹಿಂಸಕನಾದ ವೃತ್ತನನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದ, ಬಲಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಓಡಿಸಿದೆ.

English Translation.

Mighty wielder of the thunderbolt, when the priest had thus exalted
you (by praise), and the exhilarating Soma-juice (had been drukk), you
expelled, by your vigour, Ahi from the earth, manifesting your own
sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಶನಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಬಲವನ್—ಬಹಳ ಬಲವುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಶನಃ ಎಂಬ ಪದವು ಇಷ್ಟ
ತ್ವಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಮತ್ತು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೪) ಪಠಿತ
ವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಲನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಓಜಸಾ—ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಅಹಿಂ ನಿಶ್ಯಶಾಃ—ಬಲೇನ ಪೃಥಿವ್ಯಾಸ್ತೇಕಾಶಾದಾಗತ್ಯ ಹಂತಾರಂ ವೃತ್ತಂ ನಿಶ್ಯಶಾಃ ನಿಶ್ಯೇಷೇಣ ಅಶಾಃ ಮಾ ಬಾಧಸ್ತೇತಿ ಶಾಸನಂ ಕೃತ್ವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸೇಕಾಶಾತ್ ನಿರಗಮಯಃ ಓಜಶ್ಚ ಬೃವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವೃತ್ತನನ್ನು | ನೀನು ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಬೇಡ ಎಂದು ಆಪ್ತನೇಮಾಡಿ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಹಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಂತ್ಯ(ಕೊಲೆಮಾಡುವ ಶತ್ರು) ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅಹಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉದಕ, ಮೇಘ, ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತಾ ಎಂದು ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಹದಿನಾರು ಅಂಶಕ್ಷನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೩) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಅದುದರಿಂದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ. ನೀನು ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ (ಮೇಘವು) ವೃಷ್ಟಿಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುವ ಹಾಗೆ ಮೇಘವನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಬ್ರಹ್ಮಾ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸ್ತೋತಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವರ್ಧನಂ—ವೃದ್ಧಿಕರಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ. ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುವ ಕಾರಣ ವೃದ್ಧಿಕರವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚುವುದು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು.

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ರಾಜ್ಞೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ನಾ ರಾಜ್ಯಂ | ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜ್ಯಂ ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ | ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅರ್ಹರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಅವರವರ ಅನುರಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಇರುವಿಕೆಯು, ಅಥವಾ ಅ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಿಕೆಯು ರಾಜ್ಯವೆನಿಸಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಇರುವ ಸ್ವರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಕಾರ—ಡುಕ್ಕೞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಹಿ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಚಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ಧನಮ್—ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ವರ್ಧಯತಿ ಇತಿ ವರ್ಧನಂ ಕರ್ತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುವೋರನಾಕೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶವಿಷ್ಯ—ಶವಃ ಬಲಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶನಸ್ವೀ. ಅಸ್ಮಾಯಾ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಪರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಂತವಾದುದರಿಂದ ವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯೇನ ಶನಸ್ವೀ ಶವಿಷ್ಯಃ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅತಿಶಾಯನೇ-ತನುಬಿಷ್ಯನೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಷ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರನಾದಾಗ ವಿಸ್ತೃತೋರ್ಲುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಗ್ಗಿ ಲುಕ್. ಟೀಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ. ಲೋಪ. ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲಿ ಶವಿಷ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರ. ವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಶಾಃ—ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟಾ ಧಾತು. ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕನಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜಯೋಗೇಽಪಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವರಾಜ್ಯಮ್—ರಾಜ್ಣೋ ಭಾವಃ ಕರ್ಮ ವಾ ರಾಜ್ಯಮ್. ಸತ್ಯಂತಪುರೋಡಾಶಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿ ರಾಜಾಸೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೮ ಗ) ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಜನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಎಂದು ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೆಸ್ತದ್ವಿತೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ನಾಂತದ ಟಿಗೆ (ಅನ್) ಲೋಪ. ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜ್ಯಂ ಸ್ವರಾಜ್ಯಮ್. ಅಕರ್ಮಧಾರಯೇ ರಾಜ್ಯಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೧ ||

ಅಧೀನಂ

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಸ ತ್ವಾನುದದ್ಯೌಷಾ ಮದಃ ಸೋಮಃ ಶ್ವೇನಾಭೃತಃ ಸುತಃ |

ಯೇನಾ ವೃತ್ತಂ ನಿರಧ್ಯೋ ಜಘಂಥ ವಜ್ರಿನ್ನೋಜಸಾರ್ಚನ್ನ ನು

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಃ | ತ್ವಾ | ಅನುದತ್ | ವೃಷಾ | ಮದಃ | ಸೋಮಃ | ಶ್ರೇನಃ | ಅಭೃತಃ | ಸುತಃ |
 ಯೇನ | ವೃತ್ರಂ | ನಿಃ | ಅತಃ | ಭೃಃ | ಜಘಂಥ | ವಜ್ರಿನ್ | ಓಜಸಾ | ಅರ್ಚನ್ |
 ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವಾತ್ವಾಂ ಸ ಸೋಮೋನುದತ್ | ಅನುದಯತ್ | ಹರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪಯತ್ |
 ಕೀದೃಶಃ | ಸೋಮಃ | ವೃಷಾ ಸೇಚನಸ್ವಭಾವೋ ಮದೋ ಮದಕರೋ ಹರ್ಷಕಾರೀ ಶ್ರೇನಾಭೃತಃ
 ಶ್ರೇನರೂಪಮಾಪನ್ನಯಾ ಪಕ್ಷ್ಯಾಕಾರಯಾ ಗಾಯತ್ರಾ ದಿವಃ ಸಕಾಶಾದಾಹೃತಃ ಸುತೋಭಿಷುತಃ |
 ಹೇ ವಜ್ರಿನ್ ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ಯೇನ ಪೀತೇನ ಸೋಮೇನಾಜಸಾ ಬಲಕರೇಣಾದ್ಭ್ಯೋಽಂತರಿಕ್ಷಸಕಾಶಾ-
 ದ್ವೃತ್ರಂ ನಿರ್ಜಘಂಥ ಹತನಾನಸಿ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಅನುದತ್ | ಮದೀ ಹರ್ಷೇ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಣಿ ಚಿ
 ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲಪನಯೋರಿತಿ ಘಟಾದಿಷುಪಾಠಾತ್ ಮಿತ್ವೇ ಸತಿ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ | ಲಜಾ
 ಛಂದಸ್ಯುಭಯಭೇತಿ ಶಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾಣ್ಣೇರನಿಟೇತಿ ಣಿಲೋಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ | ಆಪ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷ-
 ನಾಮ | ಅಪೋ ಭಿ | ಪಾ. ೭-೪-೪೮ | ಇತಿ ಪಕಾರಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಂ | ಜಘಂಥ | ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇಟ
 ಉಪದೇಶೇತ್ತತ ಇತಿ ಪ್ರತೀಪೇಧಃ | ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೇತಿ ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ | ಲಿತಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವ-
 ಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧಧರನಾದ ಎಲೈ ಎಂದ್ರನೇ | ಓಜಸಾ—ಬಲಕರವಾದ | ಯೇನ—ಯಾವ
 ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚನ್—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ |
 ಅದ್ಭ್ಯಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ | ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು | ನಿಃ ಜಘಂಥ—ವಧ ಮಾಡಿದೆಯೋ | ಸಃ—
 ಅಂತಹ | ವೃಷಾ—ಸೇಚನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ | ಮದಃ—ಹರ್ಷಕರವಾದ | ಶ್ರೇನಾಭೃತಃ—ಶ್ರೇನ (ರೂಪವಾದ
 ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ) ತರಲ್ಪಟ್ಟ | ಸುತಃ—ಸಿದ್ಧವಾದ | ಸೋಮಃ—ಸೋಮರಸವು | ತ್ವಾ—
 ನಿನ್ನನ್ನು | ಅನುದತ್—ಹೃಷ್ಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು (ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲಿ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಮದಕಾರಕವಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರೇನರೂಪದ ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ
 ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸವು ನಿನಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧವಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಬಲಕರವಾದ ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ
 ನೀನು, ಸಂತುಷ್ಟನಾದೆ. ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿಡಿಸುತ್ತಾ, ವೃತ್ರನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಓಡಿಸಿದೆ.

English Translation

That exceedingly exhilarating Soma-juice, which was brought by the hawk (from heaven), when poured forth, has exhilarated you, so that in your vigour, thunderer, you have struck Vritra from the sky, manifesting your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವೃಷಾ—ಸೇಚನಸ್ವಭಾವಃ ನೀರುಗಳಿಂದ ತೋಯಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವ ಸೋಮನು ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ವರ್ಷಿತಾ ಯತ್ಪೀತ್ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವರ್ಷತಿ ತದಿದಂ ಸೋಮ ಏವ ಉಸಚರ್ಯತೇ | ಸೋಮ ಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಮಳೆಯು ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಸೋಮನಿಂದ ಆಗುವ ಕಾರಣ ಸೋಮನಿಗೆ ವರ್ಷಿತಾ ಎಂದು ಔಪಚಾರಿಕವಾದ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮದಃ—ಸುತಃ | ಮದಕರಃ ಹರ್ಷಕಾರೀ, ಅಭಿಷುತಃ | ಮದಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮದವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ಹರ್ಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ **ಸುತಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ ಲುಪ್ತವಿದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ.

ಶ್ರೇಣಾಭೃತಃ—ಶ್ರೇಣರೂಪಮಾಸನ್ನಯಾ ಸತ್ತ್ವಾಕಾರಯಾ ಗಾಯತ್ರಾ ದಿನಸ್ಸಕಾಶಾದಾ-ಹೃತಃ | ಶ್ರೇಣ ಸಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಸೋಮನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ತಂದಿರುವ ಕಾರಣ ಸೋಮನು ಶ್ರೇಣಾಭೃತನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೨೫) ದಲ್ಲಿ ಈ ಇತಿ ಹಾವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ—ತೈತ್ತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಆಸೀತ್ | ತಂ ಗಾಯತ್ರಾಹರತ್ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ—ಸಾಬ್ರ-ವೀತ್ತೈತ್ತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮಸ್ತಮಾಹರ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ರಾಜನಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವ ಸೋಮನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದನು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಪುಷಿಗಳೂ, ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಸೋಮನನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಹೇಗೆ ತರುವುದು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅವರು—ನೀವು ಸೋಮನನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಕರೆದು ತನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ನಡಿಸಿಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಸಕ್ಷಿಗಳ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿದವು. ಜಗತ್ತೇ ಭಂದಸ್ಸು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅರ್ಧದಾರಿಮಲ್ಲಿಯೇ ಆಯಾಸದಿಂದ ಸುಮ್ಮನಾಯಿತು. ಅದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ (ದಾನವಾಗಿ) ಕೊಡುವ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನೂ ತಪಸ್ಸನ್ನೂ ತಂದಿತು. ಬಳಿಕ ತ್ರಿಷ್ಠುವ್ ಭಂದಸ್ಸು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಅರ್ಧದಾರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಯಾಸವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತಂದಿತು. ಸೋಮನನ್ನು ತರಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಸಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹಾರಿತು. ಅದು ಸೋಮನು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತಲಪಿ,

ಸೋಮರಕ್ಷಕರನ್ನು ಹೆದರಿಸಿ, ಸೋಮನನ್ನು ತನ್ನ ಕಾಲುಗಳು ಮತ್ತು ಕೊಕ್ಕು ಇವುಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿತು. ಇದನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಶೈಲನಭೃತಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಶೈಲನರೂಪಯಾ ಗಾಯತ್ರಾ ಅಭೃತಃ ಶೈಲನಾಭೃತಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ಭುತಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷಸಕಾಶಾತ್ ವೃತ್ತಂ ನಿಃ ಜಘಂಥ—ಹತವಾನಸಿ, ಯೇನ—ಪೀತ್ವಾ, ಪಾತುಂ ನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಪ್ಪ ಶಬ್ದವು ಅಂತರಿಕ್ಷವಾಚಿಯಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೧೦) ವೃತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಾಸುರ ನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಹೊಡೆದಿರುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರಣ ಬಲಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಅಥವಾ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ವೃತ್ತಂ—ಮೇಘಂ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯಯ ನಿಜ-ಘಂಥ ನಿಶ್ಚಯೇನ ಹಂಸಿ ಹತವಾನ್ ನಾ | ಮೇಘನನ್ನು ಉದಕಕ್ಕಾಗಿ ಬಲವಾಗಿ ಹೊಡೆಯುತ್ತೀಯೆ ಅಥವಾ ಹೊಡೆದು ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಎಂದರೆ ಮೇಘಗಳಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥವಿನರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅನುದತ್—ಮದೀ ಹರ್ಷೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಮದೀ ಹರ್ಷಗ್ಲೇಪನಯೋಃ ಎಂದು ಘಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹರ್ಷಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಿಗೆ ಪುನಃ ಹ್ರಸ್ವ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ಪಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಛಂದಸ್ಕೃಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಕೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ಭುತಃ—ಅಪ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ) ದ ಹೆಸರು. ಇದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಭ್ಯಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಭಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಪೋಭಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಊಡಿಧಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘಂಥ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ನುಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಲಾದೇಶ. ಲಿಣ್ಮಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಕೃಸ್ಯಭ್ಯ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಪಠಿತ ವಾದವುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಥಲಿಗೆ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಉಪದೇಶೇತ್ವತಃ

(ಸಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ. ಜಘನ್ಥ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಯಚ್ಛಬ್ದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೌತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಸಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಚನ್—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತೋಗುಣೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಗಿದಚಾಂ ಸ—ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್, ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವೂ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯ ||

ಪ್ರೇಹ್ಯಭೀಹಿ ಧೃಷ್ಟಹಿ ನ ತೇ ವಜ್ರೋನಿ ಯಂಸತೇ |

ಇಂದ್ರ ನೃನ್ಮಂ ಹಿ ತೇ ಶವೋ ಹನೋ ವೃತ್ರಂ ಜಯಾ

ಅಪೋಽರ್ಚನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೩ ||

|| ಪದವಾಕ್ಯ ||

ಪ್ರ | ಇಹಿ | ಅಭಿ | ಇಹಿ | ಧೃಷ್ಟಹಿ | ನ | ತೇ | ವಜ್ರಃ | ನಿ | ಯಂಸತೇ |

ಇಂದ್ರ | ನೃನ್ಮಂ | ಹಿ | ತೇ | ಶವಃ | ಹನಃ | ವೃತ್ರಂ | ಜಯಾಃ | ಅಪಃ |

ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಪ್ರೇಹಿ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛ | ಅಭೀಹಿ | ಹಂತೆವ್ಯಾನ್ ಶತ್ರುನಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ
ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ | ಪ್ರಾಪ್ಯ ಚ ಧೃಷ್ಟುಹಿ | ತಾನ್ ಶತ್ರುನಭಿಭವ | ತೇ ತವ ವಜ್ರೋ ನ ನಿ ಯಂಸತೇ | ಶತ್ರು-
ಭಿರ್ನ ನಿಯಮ್ಯತೇ | ಅಪ್ರತಿಹತಗತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತೇ ಶವಸ್ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಂ ನೃವ್ಣಂ ಪುರುಷಾ-
ಣಾಂ ನಾಮಕಮಭಿಭಾವಕಂ ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ರಮಸುರಂ ಮೇಘಂ ವಾ ಹನಃ | ಜಹಿ |
ತತೋಽನಂತರಂ ತೇನ ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪ ಉದಕಾನಿ ಜಯಾಃ | ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ತೇನಾವೃತಮುದಕಂ
ಲಭಸ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ || ಯಂಸತೇ | ಯಮೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಲೇಟಿ ಸಿಬ್ಬಹುಲಮಿತಿ ಸಿಪ್ |
ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಹನಃ | ಲೋಡರ್ಥೇ ಛಾಂದಸೋ ಲಜ್ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ
ಶಪೋ ಲುಗಭಾವಃ | ಶಪಃ ಸಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾಸಮಾನ-
ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಾನ್ವಿ ಘಾತಾಭಾವಃ | ಜಯಾಃ | ಜಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯಾಡಾಗಮಃ | ಪೂರ್ವಪದ್ವರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಸದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಪ್ರೇ—ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗು | ಅಭಿ ಇಹಿ—(ಶತ್ರುಗಳನ್ನು)
ಎದುರಿಸು | ಧೃಷ್ಟುಹಿ—(ಅವರನ್ನು) ಪರಾಜಯಗೊಳಿಸು | ಹಿ—ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ | ತೇ—ನಿನ್ನ |
ವಜ್ರಃ—ವಜ್ರಾಯುಧವು | ನ ನಿ ಯಂಸತೇ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ) ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ | ತೇ ಶವಃ—
ನಿನ್ನ ಬಲವು | ನೃವ್ಣಂ—ಪುರುಷರನ್ನು ಸೋಲಿಸತಕ್ಕದ್ದೋ (ಅ ಕಾರಣದಿಂದ) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ
ತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಆರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ | ವೃತ್ರಂ—ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು (ಮೇಘವನ್ನು) | ಹನಃ—
ಹೊಡಿ | ಅಪಃ—(ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ) ಉದಕನನ್ನು | ಜಯಾಃ—ಜಯಿಸು (ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೋಗಿ, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸು; ನಿನ್ನ
ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ತಡೆಯಿಲ್ಲ; ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯು ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ (ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ) ನಾಶಪಡಿಸುವಂತಹುದು; ಆದುದರಿಂದ,
ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ವೃತ್ರನನ್ನೂ (ಮೇಘವನ್ನೂ) ಪ್ರಹರಿಸಿ ಅವನು ತಡೆದಿರುವ ವೃಷ್ಟ್ಯದ
ಕವನ್ನೂ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು.

English Translation.

Hasten, assail, subdue; your thunderbolt cannot fail; your vigour,
Indra, destroys men ; slay Vritra, win the waters, manifesting your own
sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಇಂದ್ರ ನೃಮ್ಹಂ ಹಿ ತೇ ಶವಃ—ಹೇ ಇಂದ್ರ ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಂ ನೃಣಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ನಾಮ-
ಕಮಭಿಭಾವಕಂ | ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಬಲವು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಶವಃ ಎಂಬ
ಪದವು ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. (ನಿ. ೩-೯)
ನೃಮ್ಹಂ ಶಬ್ದವೂ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಮುಘಂ ರೇಕ್ಷಾಃ ಎಂಬ
ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಧನನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಪರಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾಸ್ಕರು “ನೃನ್ ನತಮ್” ಎಂದು
ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತಗ್ಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.
“ನೂನ್ ಶತ್ರುಭೂತಾನ್ ಪ್ರತಿ ನಮತಿ ನಮಯತಿ ಪ್ರಹೀಕರೋತಿ” ಇತಿ ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿ. ಶತ್ರುಗಳಾ-
ದವರನ್ನು ತಗ್ಗಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ತಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇಂದ್ರನ ಬಲವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದು (ಸೋಲಿಸುವುದು) ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಅರ್ಚನ್—ಪೂಜಯೇ, ಸ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಂ ಪ್ರಕಟಯೇ | ಅರ್ಚತಿ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವು
ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಚತೀಕರ್ಮಬೋಧಕವಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅರ್ಚಿ-
ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅರ್ಚನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸುವುದು
ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಇರುವ ಸ್ವರಾಜ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಪೂಜೆಯು ತನ್ನ
ಪ್ರಭುತ್ವವು (ರಕ್ಷಣೆಯ ಕ್ರಮವು) ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ, ಸುಖಕರವಾಗಿರುವಂತೆ ನಡೆಯುವುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ (ತೋರಿಸು) ಕಾಣುವಂತೆ ಆಚರಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ವೃತ್ರಂ ಹನಃ ಅಪಃ ಜಯಾಃ—ಅಸುರಂ ಮೇಘಂ ವಾ ಜಹಿ | ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ತೇನಾವೃತ-
ಮುದಕಂ ಲಭಸ್ವ | ವೃತ್ರಶಬ್ದವು—ಅದ್ವಿತಿ, ಗ್ರಾನಾ, ಎಂಬ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘವಾಚಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೧)
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ವೃಜ್ಞಾ ವರಣೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ವೃಣೋತಿ ಅಚ್ಛಾದಯತಿ
ಕೃತ್ವಂ ನಭಃ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಆವರಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ವೃಧು-
ವೃದ್ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿ ವರ್ಧತೇ ಹಿ ವರ್ಷಾಸು ವರ್ಷಮುತುವಿನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದ-
ರಿಂದ ವೃತ್ರ ಶಬ್ದವು ಮೇಘವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಶಬ್ದವು ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿ-
ನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಸುರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಯತೇ ಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ ಸ್ಥಾನೇ ಇಂದ್ರೇಣ ವರ್ಷಾರ್ಥಂ ಇಂದ್ರನಿಂದ (ಉದಕ-
ವನ್ನು) ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣ ಅಸುರಶಬ್ದವು ಮೇಘವಾಚಕವಾಗಿ ವೃತ್ರಶಬ್ದದ
ಸಂಗಡ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅಸುರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಲವಾನ್, ಪ್ರಾಣವಾನ್ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳೂ
ಇರುತ್ತವೆ. ಅಪ್ ಶಬ್ದವು—ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅವೃತಶಬ್ದದ ಸಂಗಡ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತ-
ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಲೋಕ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಉದಕಗಳನ್ನು ತಡೆದಿರುವ ಮೇಘಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ
ಅವೃತವನ್ನು (ಅವೃತದಂತಿರುವ ನೀರನ್ನು) ಸುರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಇತಿಹಾಸದಪಕ್ಷವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನು ಇದ್ದನು. ಅವನು ದಿನದಿನಕ್ಕೆ ಇಮುಮಾತ್ರ ಪ್ರವಾಣ ದಿಂದ ಬೆಳೆದು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಲೋಕಕ್ಕೂ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಅಮೃತವನ್ನೂ ಉದಕವನ್ನೂ ತಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ನಾದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಅವನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥವು.

|| ಪಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಇಹಿ—ಇಹಾ ಗತೌ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಹಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಆದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಿಗೆ ಅಸಿತ್ತದನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದ ರಿಂದ ಆದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧೃಷ್ಟುಹಿ—ಇಹಿ ಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೈಃ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶ. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ವಾಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವಾ ಏಕರಣ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಸಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಾದಕ್ಕೆ ಜಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋ ನಃ ಸಮಾನಪದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತಿಜ್ಞ ತಿಜಃ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅತಿಜಃ ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇಹಿ ಎಂಬ ತಿಜಂತವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಗೆ ಅಸಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಂಸತೇ—ಯನು ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಮಕಾಕಾಕ್ಕೆ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯರುಲಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹನಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲೋಡರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಛಂದಸಿ ಲುಜ್‌ಲಜ್‌ಲಿಟಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಕಾರಲೋಪ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಲಂಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್‌ಯೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಇದರ ಪೂರ್ವಪದವು ವಾಕ್ಯಾಂತರ ಸಂಬಂಧ ವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸುಸ್ಪಿತೌ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಜಯೋಃ—ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಲೇಟೋಽಡಾಟ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಪಃ—ಉಾಡಿದಂ ಪದಾದಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಭಕ್ತಿಗೆ (ಶಪ್) ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಒರುತ್ತದೆ. | ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಿರಿಂದ್ರ ಭೂಮ್ಯಾ ಅಧಿ ನೃತ್ರಂ ಜಘಂಥ ನಿರ್ದಿವಃ |

ಸೃಜಾ ಮರುತ್ವತೀರವ ಜೀವಧನ್ಯಾ ಇಮಾ ಅಪೋಃ ಚರ್ಷನ್ಮನು
ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಿಃ | ಇಂದ್ರ | ಭೂಮ್ಯಾಃ | ಅಧಿ | ನೃತ್ರಂ | ಜಘಂಥ | ನಿಃ | ದಿವಃ |

ಸೃಜ | ಮರುತ್ವತೀಃ | ಅವ | ಜೀವಧನ್ಯಾಃ | ಇಮಾಃ | ಅಪಃ | ಅರ್ಚನ್ |

ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೪ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಭೂಮ್ಯಾ ಅಧಿ ಭೂಲೋಕಸ್ಯೋಪರಿ ವೃತ್ತಂ ನಿರ್ಜಘಂಥ | ನಿಶೇಷೇಣ ಹತ-
ವಾನಸಿ | ತಥಾ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾನ್ನಿರ್ಜಘಂಥ | ಹತ್ವಾ ಚೇಮಾ ಅಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನ್ಯವ ಸೃಜ |
ಅಥಃ ಪಾತಯ | ಕೀದೃಶೀರಸಃ | ಮರುತ್ವತೀರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಂಯುಕ್ತಾ ಜೀವಧನ್ಯಾ ಜೀವಾಃ
ಪ್ರಾಣಿನೋ ಧನ್ಯಾಸ್ತೃಪ್ತಾ ಯಾಭಿಸ್ತಾಃ | ಅನೃತ್ಸಮಾನಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಭೂಮ್ಯಾಃ ಅಧಿ—ಭೂಲೋಕದ ಮೇಲೆ | ವೃತ್ತಂ—ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು |
ನಿಃ ಜಘಂಥ—ನಿಶೇಷವಾಗಿ ವಧಿಸಿದ್ದೀಯೆ | ದಿವಃ—(ಹಾಗೆಯೇ) ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದಲೂ | ನಿಃ (ಜಘಂಥ)—
ವಧಿಸಿದ್ದೀಯೇ (ಅನಂತರ) | ಇಮಾಃ—ಈ | ಮರುದ್ಭಿಃ—ಮರುತ್ತಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ | ಜೀವಧನ್ಯಾಃ—
ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಧನ್ಯರಾಗುವಂತಹ | ಅಪಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು
ಅರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ | ಅವ ಸೃಜ—ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ವೃತ್ತನನ್ನು ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಹಿಡಿಸಿದ್ದೀಯೇ ;
(ಈಗ) ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಧನ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕವನ್ನು, ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ
ವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಮಾಡು. (ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡು).

English Translation.

You have struck Vritra from off the earth and from heaven; (now)
let loose the wind-bound, life-sustaining rain, manifesting your own
sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮರುತ್ವತೀಃ—ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಂಯುಕ್ತಾಃ | ವಾಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿರುವ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ
ಚೀಕಾಗಿರುವ ಉದಕಗಳನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಾಗ ಗಾಳಿಯು ರಭಸದಿಂದ ಬೀಸುವುದು
ಸ್ವಾಭಾವಿಕವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ದಾತ್ವತ್ವೇನ ಮರುತೋ ಯಾಸಾಂ ಸಂತಿ, ಮರುದ್ಭೀನತೆಗಳು ಉದಕಗಳನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವರು, ಅಥವಾ ತ್ವತ್ಪ್ರಭಾಯೋ ಮರುತಃ ಯೇ ದಾತುಂ ಸಮರ್ಥಾಃ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತ
ರಾದ ಮರುದ್ಭೀನತೆಗಳು ಉದಕಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಜೀವಧನ್ಯಾಃ—ಜೀವಾಃ ಸ್ತ್ರಾಣಿಣೋ ಧನ್ಯಾಸ್ತೃಪ್ತಾ ಯಾಚಿಸ್ತಾಃ | ಸ್ತ್ರಾಣಿಗಳು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದು ಅಥವಾ ಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ನೀರಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಧನಶಬ್ದದಿಂದ ಧನ್ಯಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಉದಕವು ಸ್ತ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಧನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ, ಅಥವಾ ಸಂತೋಷಪಡಿಸು ಎಂದು ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧನು ಪ್ರೀಣಿನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಧನ್ಯಶಬ್ದದ ರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ರೀಃ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವುಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಜಘನ್ಥ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತೋಃ ಧಾತು. ಇದೇ ಯುಕ್ತನ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ದಿವಃ—ದಿನ್ ಶಬ್ದ. ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. **ಊಡಿದಂಪದಾದಿ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸೃಜ—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ. ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟಾಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. **ತುದಾದಿಭ್ಯಃ** ಶಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣ. **ಅತೋಃ ಹೇಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ಸಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೀವಧನ್ಯಾಃ—ಜೀವಾಃ ಧನ್ಯಾಃ ಯಾಚಿಸ್ತಾಃ ಜೀವಧನ್ಯಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮರುತ್ವತೀಃ—ಮರುತಃ ಆಸು ಸಂತಿ ಇತಿ ಮರುತ್ವತ್ಯಃ ತಪಸ್ಯಾಸ್ತಿ—(ಸೂ. ಪಾ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಝಯಃ (ಸೂ. ಪಾ. ೮-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಗಿತೆತ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. || ೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ದೋಧತಃ ಸಾನುಂ ವಜ್ರೇಣ ಹೀಳಿತಃ |
ಅಭಿಕ್ರಮ್ಯಾವ ಜಿಘತ್ಸೇಽಪಃ ಸರ್ಮಾಯ ಚೋದಯನ್ನರ್ಚ-
ನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೫ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಇಂದ್ರಃ | ವೃತ್ರಸ್ಯ | ದೋಧತಃ | ಸಾನುಂ | ವಜ್ರೇಣ | ಹೀಳಿತಃ |
ಅಭಿಕ್ರಮ್ಯ | ಅವಃ | ಜಿಘತ್ಸೇ | ಅಪಃ | ಸರ್ಮಾಯ | ಚೋದಯನ್ |
ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೀಳಿತಃ ಕೃದ್ಧ ಇಂದ್ರೋಽಭಿಕ್ರಮ್ಯಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗತ್ವಾ ದೋಧತೋ ಭೃಶಂ ಕಂಪಮಾನಸ್ಯ
ವೃತ್ರಸ್ಯ ಸಾನುಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತಂ ಹನುಪ್ರದೇಶಂ ವಜ್ರೇಣಾವ ಜಿಘತ್ಸೇ | ಪ್ರಹರತಿ | ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ |
ಅಪೋ ವೃಷ್ಟ್ಯದಕಾನಿ ಸರ್ಮಾಯ ಸರಣಾಯ ನಿರ್ಗಮನಾಯ ಚೋದಯನ್ ಪ್ರೇರಯನ್ ||
ದೋಧತಃ | ಧೂಷ್ ಕಂಪನೇ ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಗಂತಾಚ್ಛತರ್ಯಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚಾಂದಸಃ | ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾ-
ಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಹೀಳಿತಃ | ಹೇಡ್ಯ ಹೋಡ್ಯ ಅನಾದರೇ | ಹೇಳಿತ ಇತ್ಯೇತತ್ ಕೃದ್ಯತಿ-
ಕರ್ಮಸು ಪಠಿತಂ | ಅಸ್ಮನ್ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ವರ್ಣನ್ಯಾಪತ್ಯೇಕಾರಃ | ಜಿಘತ್ಸೇ | ಹಂತೇರ್ಲಟಿ ವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ ಬಹುವಚನಂ ಚ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪಃ ಶ್ಲಃ | ಇದಿತ್ಯನುವೃತ್ತಾ ಬಹುಲಂ
ಛಂದಸೀತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ | ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾಲೋಪಃ | ಸರ್ಮಾಯ | ಸ್ಯ ಗತೌ | ಅರ್ತಿ-
ಸ್ತುಸ್ತಿತ್ಯಾದಿನಾ ಭಾವೇ ಮುನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ನಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೀಳಿತಃ—ಕೃದ್ಧನಾದ | ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ಅಭಿಕ್ರಮ್ಯ—(ವೃತ್ತನನ್ನ) ಎದುರಿಸಿ |
ದೋಧತಃ—ನಡುಗುತ್ತಿದ್ದ | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರಸುರನ | ಸಾನುಂ—ಗಲ್ಲದ ಮೇಲೆ | ಅಪಃ—ವೃಷ್ಟ್ಯದಕ

ವನ್ನು | ಸರ್ಮಾಯೆ—ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ | ಚೋದಯೇನ್—ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವ
ವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚೇ—ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ | ವಜ್ರೇಣ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ | ಅವ ಜಿಘ್ರತೇ—
ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾನಾರ್ಥ ||

ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ಇಂದ್ರನು, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, (ವೃತ್ರನನ್ನು) ಎದುರಿಸಿ, (ಭಯದಿಂದ)
ನಡುಗುತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಗಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು, (ನಿರುದ್ಧವಾದ) ಉದಕವು ಹೊರ ಹೊರಡುವಂತೆ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Indignant Indra, encountering him, has struck with his bolt the jaw
of the trembling Vritra, setting the waters free to flow, and manifesting
his own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹೀಳಿತಃ—ಕ್ರುದ್ಧಃ ಕೋಪವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಹೇಡ್ಯ ಅನಾದರೆ ಕ್ರೋಧೇ ಚ ಎಂಬ
ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೀಳಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ರೇಳತೆ, ಹೇಳತೆ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಕ್ರುದ್ಧತಿಕರ್ಮ
ವಾಚಕಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಧಾತುವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—

ಅಸ್ಯಾ ಊ ಷು ಣ ಉಪ ಸಾತೆಯೇ ಭುವೋಽಹೇಳಮಾನೋ ರರಿನಾ ಅಜಾತ್ವ ಶ್ರವಸ್ಯ-
ತಾಮಜಾತ್ವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೮-೪)

ಅಹೇಳಮಾನೋ ವರುಣೇಹ ಬೋಧ್ಯುರುಶಂಸ ಮಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರ ನೋಷೀಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೧೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾದರ ಮತ್ತು ಕ್ರೋಧ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ದೋಧತಃ—ಭೃಶಂ ಕಂಪಮಾನಸ್ಯ | ಬಹಳವಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತಿರುವ. ಕಂಪನ—ನಡುಗುವಿಕೆ ಎಂಬ
ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧೂರ್ಜ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದರೂಪವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.
ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕ್ರುದ್ಧತಿಕರ್ಮಾಯಂ ಈ ಶಬ್ದರೂಪವು ಕ್ರುದ್ಧತೆ ಮೊದಲಾದ ಹತ್ತು ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಲ್ಲಿ
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೋಧತೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವಕಾರಣ ಕೋಪವುಳ್ಳ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರು
ತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತಿರುವ ಎಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಕೋಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದು
ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಸಮಾಯೋ—ಸರಣಾಯ, ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿಗಮನಾಯೋ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಎಂಬ ಗಮನಾರ್ಥದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಮನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ನೀರುಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಗಮನವು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕಾಗುವುದು ಸ್ವಭಾವವಾದಕಾರಣ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹರಿಯುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸಾನಂ—ಸಮಚ್ಛ್ರಿತಂ ಹನುಪ್ರದೇಶಂ ವೃತ್ತನೆಂಬ ಅಸುರನ ಎತ್ತರವಾದ (ದವಡೆಯ) ತಾಲು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಸಾನಂ ಎಂಬ ಪದವು ಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸಮಚ್ಛ್ರಿತಂ-ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಕ್ರಮದಿಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕರೂಪವಾದ ವೃತ್ತಾಸುರವಧೆಯೂ ಕ್ರೋಧೀಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರನ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ತತ್ಕೋ ವೃತ್ರಃ ವೃತ್ರ ಪದಾರ್ಥವು ಯಾವುದು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೇಘ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ-ಪದದ ಪೃತ್ಯಕ್ಷತೆಯನ್ನು ಹೇಳುವವರು ಮೇಘವೆಂತಲೂ ತ್ವಷ್ಟೋಽಸುರ ಇತಿ ಐತಿಹಾಸಿಕಾಃ-ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನ ಮಗನಾದ ಅಸುರನು ಎಂದು ಇತಿ ಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **ವೃತ್ರೋ ವೃಣೋತೇರ್ವಾ ವರ್ತತೇರ್ವಾ ವರ್ಧತೇರ್ವಾ ವೃತ್ರಃ |** ವೃತ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃಜ್ ವರಣೇ, ವೃತು ವರ್ತನೇ, ವೃಥು ವೃದ್ಧಿ, ಎಂಬ ಧಾತುಗಳಿಂದ ತಡೆನಾಡುವುದು, ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇರುವುದು, ಅಥವಾ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. **ಯದವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಂ** ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವಂತೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಉದಕವನ್ನೂ ಆವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಥವಾ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವನ್ನು ಹೊಡೆದು ನೀರುಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದಕಾರಣ ಉದಕಗಳು ವೃಷ್ಟಿಯರೂಪದಿಂದ ಉಂಟಾದವು ಎಂದು ವರ್ತನರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರನು ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ—**ಸ ಇಷುಮಾತ್ರಮಿಷುಮಾತ್ರಮವರ್ಧತ—**ಅವನು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಬಿಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮಾಣದಷ್ಟು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವೃದ್ಧ್ಯರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಮೋಢತಃ—ಧೂಜ್ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಅತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ— (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. **ಯಜೋಽಚಿಚಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. **ಸನ್ಯಜೋಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. **ಗುಣೋಯಜ್ ಲುಕೋಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಯಜ್ ಲುಜ್‌ಂತದ ಮೇಲೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತ್ವ ಪರವಾದಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮೋಢತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **ಅಭ್ಯಾಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮.) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಷೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಹೀಳಿತೇ—ಹೇಡ್ಯ ಹೋಡ್ಯ ಆನಾದರೇ. ಧಾತು. ಹೇಳಿತೇ (ನಿರು ೨-೧೨-೨) ಎಂದು ಕ್ರೋಧಕರ್ಮ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಅರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ಯಲಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಘ್ನತೇ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯೋ-ಬಹುಲಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಬಹುವಚನವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫). ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಾದೇಶ. **ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಸದಾನಾಂ**—ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ಯ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಶ್ಲ ಅದೇಶ. ಶ್ಲಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುಪ್ತ, ಜಸ್ತ್ವ ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಪ್ತ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮುಪಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ **ಗಮಹನಜನ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಭೃಗಾಮಿತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಜಿಘ್ನತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸರ್ಮಾಯ—ಸ್ಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ತಿಸ್ತು ಸು—(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕ್ಯಗೆ ಗುಣ. ಸರ್ಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **ಚ್ಚಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ವ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಚೋದಯನ್—ಚುದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. **ಸತ್ಯಾಪೇಸಾಶ**—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧೇಗೆ ಗುಣ. **ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಚೋದಿ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದರಮೇಲೆ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಪ್ ಎಕರಣ. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಜೆಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ, ಆಯಾದೇಶ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಣಿಚ್ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ ಸಾನೌ ನಿ ಜಿಘ್ಷತೇ ವಜ್ರೇಣ ಶತಪರ್ವಣಾ |
ಮಂದಾನ ಇಂದ್ರೋ ಅಂಧಸಃ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಗಾತುಮಿಚ್ಛತ್ಯ-
ರ್ಚನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಅಧಿ | ಸಾನೌ | ನಿ | ಜಿಘ್ಷತೇ | ವಜ್ರೇಣ | ಶತಪರ್ವಣಾ |
ಮಂದಾನಃ | ಇಂದ್ರಃ | ಅಂಧಸಃ | ಸಖಿಃ ಭ್ಯಃ | ಗಾತುಂ | ಇಚ್ಛತಿ | ಅರ್ಚನ್ |
ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರಃ ಶತಪರ್ವಣಾ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಧಾರಾಭಿಯುಕ್ತೇನ ವಜ್ರೇಣ ಸಾನಾವಧಿ ನಿ ಜಿಘ್ಷತೇ |
ಅಧಃ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಾನುನಾದೀ | ಸಮುಚ್ಛ್ರಿತೇ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಕಪೋಲಾದೌ ಸ್ಥಾನೇ ನಿತರಾಂ ಹಿ ನ ಸಿ | ಸ
ಚೇಂದ್ರೋ ಮಂದಾನೋ ಮಂದಮಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸನ್ ಸಖಿಭ್ಯಃ ಸಮಾನಖ್ಯಾನೇಭ್ಯಃ
ಸ್ತೋತ್ರಭ್ಯೋಽಂಧಸೋಽನ್ನಸ್ಯ ಗಾತುಂ ಮಾರ್ಗಮುಪಾಯಮಿಚ್ಛತಿ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ ||
ಮಂದಾನಃ | ಮದಿ ಸ್ತುತೌ | ಕರ್ಮಣಿ ಶಾನಚಿ ಯಕ್ | ಛಂದಸ್ಯ ಭಯಭೇತಿ ಶಾನಚಿ ಅರ್ಧಧಾತುಕ-
ತ್ವಾದತೋಲೋಪಯೋಗೋಪಾ | ಅನುದಾತ್ತೇತಃ ಪರತ್ವಾತ್ ಶಾನಚೋ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ
ಸತಿ ಯಕ ಏವೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅನುದಾತ್ತೇ ಶಾನಚಿ ತಸ್ಯ ಯಕೋ ಲೋಪೇ ಸತ್ಯದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣ
ಶಾನಚಿ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಶಾನಚಿ ಅರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದೇವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ-
ನುದಾತ್ತತ್ವಾಭಾವೇ ಚಿತ್ಸ್ಮರ ಏವಾವಶ್ಯತೇ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

(ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು) | ಶತಪರ್ವಣಾ—ನೂರು ಅಲಗುಗಳುಳ್ಳ | ವಜ್ರೇಣ—ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ |
ಸಾನೌ ಅಧಿ—ಸಾನು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ | ನಿ ಜಿಘ್ಷತೇ—ಪ್ರಪರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಮತ್ತು) | ಇಂದ್ರಃ—(ಅ) ಇಂದ್ರನು |

ಮಂದಾನಃ—ಸ್ತುತನಾಗಿ | ಸಖಿಭ್ಯಃ—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು
ಅರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ಅಂಧಸಃ—ಅನ್ನದ (ಅನ್ನವನ್ನು) | ಗಾತುಂ—(ಪಡೆಯುವ) ಉಪಾಯವನ್ನೂ
(ತೋರಿಸಲು) | ಇಚ್ಛತಿ—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ || -

ಇಂದ್ರನು ನೂರು ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ (ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು) ಸಾನುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆಯು
ತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರಿಂದ ಸ್ತುತನಾಗಿ, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ
ಅಹಾರವನ್ನು (ಪಡೆಯುವ) ಮಾರ್ಗವನ್ನು (ತೋರಿಸಲು) ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Indra has struck him on the temple with his hundred-edged thunder-
bolt, and exulting, wishes to provide means of sustenance for his friends,
manifesting his own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಧಿ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಅಧೀತ್ಯವರಿಭಾವವೈಶ್ವರ್ಯಂ ವಾ ಎಂದರೆ ಅಧಿ ಶಬ್ದವು ಮೇಲುಭಾಗ
ದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಏಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೧-೪) ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ
ಸಪ್ತಮಿಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಶತಸಂಖ್ಯಾ—ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಧಾರಾಭಿಯುಕ್ತೇನ | ಸರ್ವ ಶಬ್ದವು ಅಲುಗುಗಳೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪ
ಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ನೂರಾರು ಅಥವಾ ಅನೇಕವಾದ ಅಲುಗುಗಳು ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಮಂದಾನಃ—ಮಂದೀ ಸ್ತುತೌ ಎಂಬ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಮಧಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
ಮಂದಾನ—ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೆಂದು ಸಾಯಣರೂ, ಮೋದಮಾನಃ ತೃಪ್ಯತು ಸಂತೋಷ
ಪಡುವವನೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಸಖಿಭ್ಯಃ—ಸಮಾನಖ್ಯಾನೇಭ್ಯಃ ಸ್ತೋತ್ರೈಃ | ಸ್ನೇಹಿತರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಖೀ-
ನಾಮರ್ಥಾಯ ಸ್ನೇಹಿತರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳೂ, ಉಚಿತವಾದ ಕಾರ್ಯವೇ ವೇದಲಾವ
ವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಮಾಡುವ ಹೊಗಳುವವರೂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಅಂಧಸಃ ಗಾತುಮಿಚ್ಛತಿ—ಅನ್ಧಃ, ವಾಜಃ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತಿಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಧಃ ಶಬ್ದವು
(ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಧಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ
ವರಿಗೆ ಅನ್ನವು (ಉಂಟಾಗುವ) ದೊರಕುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ ಅನ್ನವು ದೊರಕುವ
ಉಪಾಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸ್ತುಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ವೃತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ನೂರು ಅಲಗುಗಳುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದು ವೃಷ್ಟಿರೂಪದಿಂದ ಉದಕಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗಾಗಿ ಬೀಳಲಿ ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಶತೆಪರ್ವಣಾ—ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂಕರೂಪ.

ಮಂದಾನೇ—ಮದಿ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧ ೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕೇ ಯಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್. ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತೋ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪ. ಯಸ್ಯ ಹಲಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ. ಮಂದಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಿನ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಶಾನಚಿಗೆ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಕಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತಪರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಯಕಿಗೆ ಲೋಪಬಂಧುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾನಚಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶಾನಚಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಚಿತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛತಿ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶನಿಕರಣ. ಇಷುಗನಿಯಮಾಂ ಛಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ಅತಿಇಂತದಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೬ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ ತುಭ್ಯಮಿದದ್ರಿವೋಽನುತಂ ವಜ್ರಿನ್ವೀರ್ಯಂ |
ಯದ್ಧ ತ್ಯಂ ಮಾಯಿನಂ ಮೃಗಂ ತನು ತ್ಯಂ ಮಾಯಯಾವ-
ಧೀರರ್ಚನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೭ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರ | ತುಭ್ಯಂ | ಇತ್ | ಅದ್ರಿಽವಃ | ಅನುತಂ | ವಜ್ರಿನ್ | ವೀರ್ಯಂ |
ಯತ್ | ಹ | ತ್ಯಂ | ಮಾಯಿನಂ | ಮೃಗಂ | ತಂ | ಊಂ ಇತಿ | ತ್ಯಂ | ಮಾ-
ಯಯಾ | ಅವಧೀಃ | ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವಽರಾಜ್ಯಂ || ೭ ||

|| ಸಾಯಂಜಃಪಾಠಃ ||

ಅದ್ರಿರಿತಿ ಮೇಘನಾಮ | ಹೇ ಅದ್ರಿವೋ ನಾಹನರೂಪಮೇಘಯುಕ್ತ ವಜ್ರಿನ್ ವಜ್ರವನ್ನಿಂಪ್ರ
ತುಭ್ಯಮಿತ್ | ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಚತುರ್ಥೇ | ತವೈವ ವೀರ್ಯಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮನುತಂ ಶತ್ರುಭಿರತಿರಸ್ಕೃತಂ |
ಯದ್ಧ ಯಸ್ಮಾತ್ ಖಲು ಮಾಯಿನಂ ಮಾಯಾವಿನಂ ತ್ಯಂ ತಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ವಂಚಯಿತಾರಂ | ಲೋಕೋ-
ಪದ್ರವಕಾರಿಣಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಮೃಗಂ ಮೃಗರೂಪಮಾಸನ್ನಂ ತಂ ವೃತ್ರಂ ತ್ವಮಸಿ ಮಾಯಯಾವಧೀಃ |
ಹತವಾನಸಿ || ಅನುತಂ | ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೇತಿ ನಿಪಾತನಾನ್ನಿಷ್ಠಾನತ್ವಾಭಾವಃ | ಅವಧೀಃ | ಹಂತೇರ್ಲುಚ್ಛ-
ಚೇತಿ ವಧಾದೇಶಃ | ಸ ಚಾದಂತಃ | ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪೇ ಸತಿ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಚಿ ವೃದ್ಧ್ಯಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥಃ ||

ಅದ್ರಿವಃ—ಮೇಘನೇ ನಾಹನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ | ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ | ತುಭ್ಯಮಿತ್—ನಿನ್ನದೇ ಆದ | ವೀರ್ಯಂ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು | ಅನುತಂ—(ಶತ್ರುಗಳಿಂದ)
ತಿರಸ್ಕೃತನಲ್ಲ | ಯತ್—ನಿಕಂಡರೆ | ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾವಿಯಾದ | ತ್ಯಂ—ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ |
ಮೃಗಂ—ಮೃಗರೂಪಿಯಾದ | ತಂ—ವೃತ್ರನನ್ನು | ತ್ಯಂ—ನೀನೂ ಕೂಡ | ಮಾಯಯಾ—ಮಾಯೆ
ಯಿಂದಲೇ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ ಅನು ಅರ್ಚನ್—ಸ್ವಸ್ತಾಮಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ಅವಧೀಃ ಹ—ವಧಿಸಿದೆಯಷ್ಟೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಮೇಘವಾಹನನೂ, ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದು ; ಏಕೆಂದರೆ, ಮಾಯಾವಿಯಾದ, ಮೃಗರೂಪಿಯಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು, ನೀನೂ, ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಸ್ವಸ್ತಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, ವಧಿಸಿದೆಯಷ್ಟೆ.

English Translation.

Cloud-borne, Indra, wielder of the thunder-bolt, verily your prowess is undisputed, since you with (superior) craft, have slain that deceptive deer (Vritra) manifesting your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅದ್ವಿತೀಯತೆ—ಅದ್ವಿತೀಯತೆ ಮೇಘವಾಹನನು | ಅದ್ವಿತೀಯವು ಅದ್ವಿತೀಯ, ಗ್ರಾನಾ ಎಂಬ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಘವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಮೇಘವನ್ನು ವಾಹನವಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಮೇಘವಾಹನನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವನು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅದ್ವಿತೀಯತೆ—ಸೋಮಾಭಿಷವಗ್ರಾಪಾಣಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಅನುತ್ಪತ್ತಿ—ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಶಬ್ದವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು. ನಿಪಾತಿತವೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ವಿವೇಚನೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯದಿರುವ ಕಾರಣ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಪಾಠಮಾಡುವುದು ನಿಪಾತನವೆನಿಸಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ವೀರ್ಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು.

ಮಾಯಾನಂ ಮೃಗಂ ಮಾಯೆಯೈವ ಅವಧೀಃ—ಮೋಸಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಮೃಗರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ವೃತ್ರ ಸುರನನ್ನು ಮೋಸದಿಂದಲೇ ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು. ಮೃಗವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಸುರನನ್ನು ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹುಡುಕಬೇಕಾಗಿರುವ ಮೇಘವನ್ನು ಇತರರು ಹೊಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ನೀನು ಮೋಸದಿಂದಲೇ ಹೊಡೆದು ನಿನ್ನ ಸ್ವರಾಜ್ಯರಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಸುರರು ಮಾಯಾವಿಗಳೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಮಾಯಾವಿಗಳೆಂದರೆ ತಂತ್ರ ಅಥವಾ ಮೋಸದಿಂದ ಯುದ್ಧಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು, ವಂಚಕರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಂತ್ರ, ಉಪಾಯ, ಮೋಸ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ಮಾಯಾಭಿರಿಂದ್ರ ಮಾಯಿನಂ ತ್ವಂ ಶುಷ್ಕಮವಾತಿರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧-೭)

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮೋಸಗಾರನಾದ ಶುಷ್ಕಸುರನನ್ನೂ, ಉಸಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ—

ತ್ವಂ ಮಾಯಾಭಿರಸೆ ಮಾಯಿನೋಽಧಮಃ ಸ್ವಧಾಭಿಯೇ ಅಧಿ ಶುಸ್ತಾವಜುದ್ವತೇ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೧-೫)

ವೃಜನೇನ ವೃಜಿನಾನ್ತುಂ ಪಿಪೇಷ ಮಾಯಾಭಿದ್‌ಸ್ಯೋರಭಿಭೂತ್ಯೋಜಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೩೪-೬)

ಅಹಿನೋಹಾನುಸ ಆಶಯಾನಂ ಪ್ರ ಮಾಯಾಭಿರ್ಮಾಯಿನಂ ಸಕ್ಷದಿಂದ್ರಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೩೦-೬)

ಮಾಯಾಭಿರುತ್ಸಿಸ್ತಪ್ತತೇ ಇಂದ್ರ ದ್ಯಾಮಾರುರುಕ್ಷತಃ | ಅವ ದಸ್ಯೋರಭಿಭೂತುಥಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೧೪-೧೪)

ತ್ವಂ ಮಾಯಾಭಿರನವದ್ಯ ಮಾಯಿನಂ ಶ್ರವಸ್ಯತಾ ಮನಸಾ ವೃತ್ರಮರ್ಧಯಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೭-೨)

ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮಾಯಾವಿಗಳಾದ ಆಸುರನನ್ನು ಮಾಯೆಯಿಂದಲೇ ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನೆಂದು ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದ್ರಿವಃ—ಅದ್ರಿ ಎಂಬುದು ಮೇಘದ ಹೆಸರು. ಅದ್ರಿಃ ಆಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅದ್ರಿಮಾನ್. ತದಸ್ಯಾಸ್ತಿ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭಂದಸೀರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವತ್ಸ. ಅದ್ರಿವತ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮತುಷಸೋರುಃ ಸಂಬುದ್ಧೌ (ಪಾ. ೮-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಷಿನ ತಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸ. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ.

ಅನುತ್ತಂ—ಉದ ಪ್ರೇರಣೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರದಾಭ್ಯಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷ್ಪಾನ್ನತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಸತ್ತನಿಷತ್ತೆ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ವಿಭಕ್ತಿಯೊಡನೆ (ಆಮ್) ಏಕಾದೇಶವಾದಾಗ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಿನಂ—ಮಾಯಾಶಬ್ದವು ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ
(ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ಸರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ಮಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ
ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವಧೀಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಮಧ್ಯಮವುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಲುಜಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ
ವಧಾದೇಶ. ಇದು ಅದಂತವಾಗಿದೆ. ಚ್ಚಿಗೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ. ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೈಕ್ತೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದ
ರಿಂದ ಅಪೈಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತೋಲೋಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಧಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ
ಲೋಪ. ಇಟಿಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಚಿಃ ಪರಸ್ಮಿನ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಙಂತದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ತೇ ವಜ್ರಾಸೋ ಅಸ್ಥಿರನ್ನವತಿಂ ನಾನ್ಯಾಃ | ಅನು |
ಮಹತ್ ಇಂದ್ರ ವೀರ್ಯಂ ಬಾಹ್ವೋಸ್ತೇ ಬಲಂ ಹಿತಮರ್ಚ-
ನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೮ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ವಿ | ತೇ | ವಜ್ರಾಸಃ | ಅಸ್ಥಿರನ್ | ನವತಿಂ | ನಾನ್ಯಾಃ | ಅನು |
ಮಹತ್ | ತೇ | ಇಂದ್ರ | ವೀರ್ಯಂ | ಬಾಹ್ವೋಃ | ತೇ | ಬಲಂ | ಹಿತಂ |
ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಂಜಿ ಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ವಜ್ರಸೋ ವಜ್ರಸ್ತ್ವತ್ಪ್ರಕಾಶಾನ್ನಿರ್ಗತಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ನಾನ್ಯಾ ನಾನಾ
ತಾರ್ಯಾ ನವತಿಂ ನವತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾ ವೃತ್ತೇಣ ನಿರುದ್ಧಾ ನದೀರನೂಪಲಕ್ಷ್ಯ ವ್ಯಸ್ಥಿರನ್ | ವಿವಿಧಮಸ್ಥಿ-
ಷತ | ಸರ್ವತ್ರ ನ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತಮಾನಂ ವೃತ್ತಂ ಹಂತುಂ ತವ ವಜ್ರ ಏಕೋಽಪ್ಯನೇಕ ಇವಾಸೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಕಿಂಚಿ ಇಂದ್ರ ತೇ ತವ ವೀರ್ಯಂ ಮಹತ್ ಪ್ರಭೂತಂ | ಅನ್ಯೈರಜೇಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ತೇ
ಬಾಹ್ನೋಸ್ತ್ವದೀಯಯೋರ್ಹಸ್ತಯೋರ್ಬಲಂ ಹಿತಂ ನಿಹಿತಂ | ತ್ವದೀಯಾ ಬಾಹೂ ಅಪ್ಯತಿಶಯೇನ
ಬಲಿನಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆನ್ಯತ್ಪೂರ್ವತ್ || ಅಸ್ಥಿರನ್ | ತಿಷ್ಠತೇರ್ಬುಜೌ ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ಥ ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇ-
ಪದಂ | ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಛೇಲ್ರ್ಲೂಕ್ | ಸ್ಥಾಘ್ನೋರಿಚ್ಛೇ | ಪಾ. ೧-೨-೧೭ | ಇತೀತ್ಯಂ | ವೃತ್ಯ-
ಯೇನ ಝಸ್ಯ ರನಾದೇಶಃ | ನಾನ್ಯಾಃ | ನೌವಯೋಧಮುತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೪-೪-೬೧ | ಯತ್ |
ಯತೋಽನಾವ ಇತಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾತ್ತಿತ್ವರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ | ಬಾಹ್ನೋಃ | ಉದಾತ್ತಯೇಣ ಇತಿ
ವಿಭಕ್ತೃದಾತ್ತತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ (ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) | ವಜ್ರಸಃ—ವಜ್ರಾಯುಧ
ಗಳು | ನವತಿಂ—ತೊಂಭತ್ತು | ನಾನ್ಯಾಃ—ನಾವೆಯಿಂದ ದಾಟಿಲ್ಲದವ (ನದಿಗಳನ್ನು) | ಅನು—ಲಕ್ಷ
ಮಾಡದೆ | ವಿ ಅಸ್ಥಿರ್—ನಾನಾರೂಪನಾಗಿ ಇದ್ದವು | ತೇ—ನಿನ್ನ | ವೀರ್ಯಂ—ವೀರ್ಯವು (ಸಂಕ್ರಮವು) |
ಮಹತ್—ಹೆಚ್ಚಾದದ್ದು | ತಥಾ—ಹಾಗೆಯೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಬಾಹ್ನೋಃ—ಶೋಕುಗಳಲ್ಲಿ | ಬಲಂ—
ಬಲವು | ಹಿತಂ—ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದೆ | ಹೇ ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ (ನಿನ್ನ) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಪ್ರಭುತ್ವ
ವನ್ನು | ಅರ್ಜನ್ ಅನು—ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಇರುವೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

(ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ) ವಜ್ರಾಯುಧವು ನಾನಾರೂಪನಾಗಿ ವೃತ್ತಿನಿಂದ ನಿರುದ್ಧವಾದ ತೊಂಭತ್ತು
ನದಿಗಳನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ನಿನ್ನ ಶೌರ್ಯವು ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಹಾಗೆಯೇ ನಿನ್ನ ಬಾಹುಗಳೂ
ಬಲಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವೆ.

English Translation.

Your thunderbolts were scattered widely over ninety-and nine rivers;
great is your prowess; strength is deposited in your arms, manifesting your
own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ವಜ್ರಾಸಿ—ದಿದ್ಯುತ್, ನೇಮಿಃ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟು ವಜ್ರನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರ ಶಬ್ದವು (ನಿ. ೩-೧೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. **ವರ್ಜಯತಿ ಪ್ರಾಣೈಃ ಶತ್ರುನ್** ಇತಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಅವರ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳ ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ **ವಿನಾಶಯತಿ ಶತ್ರುನ್** ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವು ವಜ್ರವೆನಿಸಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ **ವಜ್ರಾಸಿ** ಎಂದು ಬಹುವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುಗಳ ವಿನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಯುಧಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಆದರೆ **ನಾನ್ಯಾಃ ನವತಿಂ ಅನು ನಿ ಅಸ್ಥಿರನ್** ತೊಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳೂ ಕೂಡ ವೃತ್ತಾಕಾರದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅನೇಕವಾದವು ಎಂದು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಾಕಾರವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ವಜ್ರಾಯುಧವೇ ಅನೇಕ ಆಯುಧಗಳ ಹಾಗೆ ಇತ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಸೂಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧದ ಮಹತ್ವವು ಇತರ ಆಯುಧಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು.

ತೇ ಬಾಹ್ಯೋರ್ಬಲಂ ಹಿತಂ—ನಿನ್ನ ತೋಳುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರ ತೋಳುಗಳ ಬಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾದ ಬಲವು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. **ಓ ಹಾಕ್ ಗತೌ, ಓ ಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ** ಎಂಬ ಧಾತುಗಳು ಗಮನ, ತ್ಯಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಾಗಲೂ ಹಿತ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿ ಗತ, ತ್ಯಕ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಧಾತೌ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ **ವಧಾತೇರ್ಹಿಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಹಿತ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗಿ (ಧರಿಸಿರುವ) ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ನವತಿಂ—ನವತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾ ವೃತ್ತೇಣ ನಿರುದ್ಧಾ ನದೀಃ | ವೃತ್ತದಿಂದ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ತೊಂಭತ್ತು ನದಿಗಳೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು **ನವತಿಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ **ನವತಿಂ** ಎಂದರೆ ತೊಂಭತ್ತು ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸಂಖ್ಯೆಯ ನದಿಗಳೇ ಅಥವಾ **ಶತಂ, ಸಹಸ್ರಂ** ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಶಬ್ದಗಳಿಗಿರುವಂತೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದೇ ಎಂಬುದೇ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ **ಶತ, ಸಹಸ್ರ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ **ನವತಿಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ನದಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ನವ ಚ ಯನ್ನವತಿಂ ಚ ಸ್ತವಂತೀಃ ಶ್ಯೇನೋ ನ ಭೀತೋ ಅತರೋ ರಜಾಂಸಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧೪).

ಪ್ರಾಸ್ಯ ಪಾರಂ ನವತಿಂ ನಾನ್ಯಾನಾಮಸಿ ಕರ್ತಮವರ್ತಯೋಽಯಂಜ್ಯಾನ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨೧-೧೩).

ನವ ಯದಸ್ಯ ನವತಿಂ ಚ ಭೋಗಾನ್ತಾಕಂ ವಜ್ರೇಣ ಮಘವಾ ವಿವೃಶ್ಚತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೯-೬).

ನವತಿ ಸ್ತೋತ್ರಾ ನವ ಚ ಸ್ತವಂತೀರ್ದೇವೇಭ್ಯೋ ಗಾತುಂ ಮನುಷೇ ಚ ವಿಂದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೦೪-೮).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನದೀಸಂಬಂಧವಾಗಿ ನವತಿ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಉದಾಹರಣೆ ಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನವ ನವತಿ ಎಂದು ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶಂಬರಾಸುರ ಮೊದಲಾದ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನವ ನವತಿ—ತೊಂಭತ್ತೊಂಭತ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಜ್ರಾಸಃ—ವಜ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಜಸ್ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಅಸುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಥಿರನ್—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ಥಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಚ್ಲಿಲುಜ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ಮಂತ್ರೇಘಸಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಯ. ಸ್ಥಾಘೋರಿಚ್ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರನಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ನಾವ್ಯಾಃ—ನಾವಾ ತಾರ್ಯಾಃ ನಾವ್ಯಾಃ (ದೋಷಯಿಂದ ದಾಟಬೇಕಾದವುಗಳು) ನೌವಯೋಧರ್ಮ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೯೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾರ್ಯ ಎಂಬರ್ಥತೋರುವಾಗ ನೌ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಾಂತೋಯಿಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ನಾವ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಜಾ-ದ್ಯತೆ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನಾವಃ ಎಂದು ಪರ್ಯದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ತಿತ್ಸ್ವರಿತಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬಾಹ್ವೋಃ—ಬಾಹು ಶಬ್ದ. ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನಾಂತರೂಪ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ ಪೂರ್ವಾತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೮ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಸಹಸ್ರಂ ಸಾಕಮರ್ಚತ ಪರಿ ಸ್ತೋಭತ ವಿಂಶತಿಃ |

ಶತೈನಮನ್ವನೋನವುರಿಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮೋದ್ಯತಮರ್ಚನ್ನನು

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೯ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಸಹಸ್ರಂ | ಸಾಕಂ | ಅರ್ಚತ | ಪರಿ | ಸ್ತೋಭತ | ವಿಂಶತಿಃ |

ಶತಾ | ಏನಂ | ಅನು | ಅನೋನವುಃ | ಇಂದ್ರಾಯ | ಬ್ರಹ್ಮ | ಉತ್ ೨-

ಯತಂ | ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೯ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಸಹಸ್ರಂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಾಕಮರ್ಚತ | ಏನಮಿಂದ್ರಂ ಯುಗಪದೇನಾಪೂಜಯನ್ | ತಥಾ ವಿಂಶತಿಃ | ಸೋಡಶಶರ್ತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಃ ಸತ್ತೀ ಚ ಸಹಸ್ರಃ ಶಮಿತಾ ಚೇತಿ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ತೇಷಾಂ ಯಾ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾ ಸಾ ಪರಿ ಸ್ತೋಭತ | ಪರಿತಃ ಸರ್ವತೋಽಸ್ತೌತ್ | ತಥಾ ಚ ಶತಾ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಯುಷಯ ಏನಮಿಂದ್ರಮನ್ವನೋನವುಃ | ಪುನಃಪುನರಸ್ತುವನ್ | ಅಸ್ಮಾ ಏವೇಂದ್ರಾಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಹಸಿರ್ಲಕ್ಷಣಮನ್ವಮುದ್ಯತಂ | ದಾತುಮೂರ್ಧ್ವಂ ಧೃತಂ | ಅತಃ ಏವಂವಿಧ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಮಹನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನ್ಯತ್ಸೂರ್ವವತ್ || ಪರಿ ಸ್ತೋಭತ | ಸ್ತೋಭತಿಃ ಸ್ತುತಿಕರ್ಮಾಃ | ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಸುನೋತಿತಿ ಷತ್ತ್ವಂ | ಅನೋನವುಃ | ಋ ಸ್ತುತೌ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಲುಗಂತಾಲ್ಲುಜಾ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತನಿಧಿಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ರ್ಘೀರುಸಾದೇಶಃ | ಉದ್ಯತಂ | ಯಮ ಉಪರಮೇ | ಉತ್ಪೂರ್ವಾದಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ | ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಸಹಸ್ರಂ—(ಇಂದ್ರನ) ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚಿಸು—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ಸಹಸ್ರಂ—ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಮನುಷ್ಯರು | ಸಾಕಮರ್ಚತೇ—(ಇಂದ್ರನನ್ನು) ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿಸಿದರು | ವಿಂಶತಿಃ—ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು, ಯಜಮಾನ, ಅವನ ಪತ್ನಿ, ಸದಸ್ಯ, ಶಮಿತಾ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತು ಜನರು | ಪರಿ ಸ್ತೋಭತೇ—ಸುತ್ತಲೂ ನಿಂತು ಸ್ತುತಿಸಿದರು | ಶತಾ—ನೂರು ಜನರು (ಋಷಿಗಳು) | ಏನಂ—ಇವನನ್ನು (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ಅನ್ವನೋನವುಃ—ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸಿದರು | ಇಂದ್ರಾಯ—(ಇದೇ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ | ಬ್ರಹ್ಮ—(ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ) ಅನ್ನವನ್ನು (ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) | ಉದ್ಯತಂ—ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಇವನನ್ನು ಅರ್ಚಿಸಿದರು; (ಋತ್ವಿಜರಾದಿ ಯಾದ) ಇಪ್ಪತ್ತು ಜನರು ಸ್ತುತಿಸಿದರು; ನೂರು ಜನ ಋಷಿಗಳು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ತುತಿಸಿದರು; ಮತ್ತು ಅದೇ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation.

A thousand mortals worshipped him together; twenty have hymned (his praise); a hundred (sages) repeatedly glorify him; so, Indra, is the oblation lifted up, manifesting your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಸಹಸ್ರಂ ಸಾಕಮರ್ಚತೇ, ಪರಿ ಸ್ತೋಭತೇ ವಿಂಶತಿಃ, ಶತೈನಮನ್ವನೋನವುಃ—ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ಮನುಷ್ಯಾಃ—ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರು ಎಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಜನರು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಹದಿನಾರು ಜನ ಋತ್ವಿಜರು, ಯಜಮಾನ, ಇವನ ಪತ್ನಿ, ಸದಸ್ಯ, ಶಮಿತಾ ಎಂಬವರೂ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇಪ್ಪತ್ತು ಜನರೂ ಒಂದು ನೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆಂದು ಸಾಯಣರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ತುತಿಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅರ್ಚತ—ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರಿ, ಪರಿ ಸ್ತೋಭತ—ಪೂಜಿಸಿರಿ, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿ ಎಲೈ ಪುತ್ರರೇ, ಎಲೈ ಪೌತ್ರರೇ, ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರುಗಳೇ ನೀವು ಸಹಸ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗುವಂತೆಯೂ, ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವರಾಗುವಂತೆಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಮಾಡಿರಿ. ಪೂಜಿಸಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ, ಶತ, ವಿಂಶತಿ—ಸಾವಿರ, ನೂರು. ಇಪ್ಪತ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು ಎಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬರೇ ಅಷ್ಟು

ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಜನರು ಪೂಜಿಸುವಂತೆಯೂ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಂತೆಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು-ಅರ್ಚನ್ ಎಂಬುವ ಪದವು ಅರ್ಚತೇ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ನಃ-ನಮ್ಮ, ಅಥವಾ ನಮಗಾಗಿ ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ ಅರ್ಚ-ಸುಖಕರವಾಗಿರುವಂತೆ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ರಾಜ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ವರ್ತಿಸುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಹಸ್ರ, ಶತ, ವಿಂಶತಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ದೇವತಾ ವಾಚಕಗಳು. ಅಥವಾ ಶತ, ಸಹಸ್ರ, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಮತ್ತು—

ಆ ಯಾದಿದ್ರಷ್ಟ ದೃಷ್ಟಹೇ ಸಹಸ್ರಂ ವಸುರೋಚಿಷಃ ।

(ಮಂ. ಸಂ. ೮-೩೪-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಹಸ್ರಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ವಸುರೋಚಿಷರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಋಷಿಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವಿಂಶತಿಃ ಇಷ್ಟತ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಷ್ಟತ್ತು ಜನರಾದ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು ಹತ್ತುಜನಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಭ್ರಾತೃಗಳನ್ನು ಎಣಿಕೆಮಾಡಿದರೆ (ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳು) ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ಇಷ್ಟತ್ತುಜನರಾಗುವರು. ಇವರೂ ಸಹ ಸಾವಿರ ವಸುರೋಚಿಷರ ಸಂಗಡ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಪವಸ್ವೇತ್ಯೈಷಯಸ್ಸೂಕ್ತಂ ಶತಂ ವೈಖಾನಸಾ ವಿದುಃ ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ವೈಖಾನಸರು ಒಂದು ನೂರು ಜನರೂ ಕೂಡ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವರೂ ಕೂಡ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಬ್ರಹ್ಮ—ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವು ಅಂಧಃ ವಾಚಃ (ನಿ. ೩-೯) ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾನುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನ ನೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಅನ್ನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅರ್ಚತೇ—ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ ಧಾತು. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಜ್ಞಿನಲ್ಲಿ ಝಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅತ್ಯನೇಷದೇಷ್ಟನತಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆತಾದೇಶ. ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಞೋಗೇಽಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗನು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಿಷ್ಕೋಭತ—ಪ್ಪುಭ ಧಾತುವು ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಲಜ್ಞ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪ್ರನೋತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ಯ ಧಾತುನಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನೋನವುಃ—ಉ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಷೋ ನಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ನತ್ವ. ಅತಿಶಯಾರ್ಥತೋರುನಾಗ ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜ್ಞ. ಯಜೋಽಪಿಚಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿಮಿತ್ತನಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಸನ್ಯಜೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಣೋಯಜ್ಞಲುಕ್ತೋಃ (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಚಿ ಲುಜ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಸಿಚಿಭ್ಯಸ್ತನಿಧಿಭ್ಯಕ್ತ್ಯ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿ ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧ್ವಿಗೇ ಉನಾದೇಶ. ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ-ಅವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅನೋನವುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದ್ಯತಂ—ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಯಮ ಉಪರಮೇ ಧಾತು. ಉತ್ ಪೂರ್ವವಾನ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉದ್ಯಮ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗತಿರನಂತರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉತ್) ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ರೂಪ. || ೯ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯ ತವಿಸ್ವೀಂ ನಿರಹನ್ತಾಹಸಾ ಸಹಃ |

ಮಹತ್ತದಸ್ಯ ಪಾಂಸ್ಯಂ ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ತ್ವ ಅಸೃಜದರ್ಚನ್ನನು

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೦ ||

|| ಪದಸಾರ ||

ಇಂದ್ರಃ | ವೃತ್ರಸ್ಯ | ತವಿಷೀಂ | ನಿಃ | ಅಹನ್ | ಸಹಸಾ | ಸಹಃ |
ಮಹತ್ | ತತ್ | ಅಸ್ಯ | ಪಾಂಸ್ಯಂ | ವೃತ್ರಂ | ಜಘನ್ನಾನ್ | ಅಸೃಜತ್ |
ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೦ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಸ್ಯಾಸುರಸ್ಯ ತವಿಷೀಂ ಬಲಂ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಬಲೇನ ನಿರಹನ್ | ಹತವಾನ್ |
ಸಹಸಾ ಸಹನೇನಾಭಿಭವಸಾಧನೇನಾಯುಧೇನ ಸಹೋಽಭಿಭವಸಾಧನಂ ವೃತ್ರಾಯುಧಂ ನಿರಹನ್ |
ಅಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ತತ್ಪಾಂಸ್ಯಂ ಬಲಂ ಮಹತ್ ಅತಿಪ್ರಾಧಂ | ಯಸ್ಮಾದಯಂ ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ನಾನ್ದತವಾನ್
ಹತ್ವಾ ಚ ತನ್ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪೋಽಸೃಜತ್ ತಸ್ಮಾದ್ವೃತ್ರಾನ್ನಿರಗಮಯತ್ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ಪಾಂಸ್ಯಂ |
ಪುಂಸ ಅಭಿವರ್ಧನೇ | ಚುರಾದಿಃ | ಅಚೋ ಯದಿತಿ ಯತ್ | ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ |
ಜಘನ್ನಾನ್ | ಹಂತೇರ್ಲಿಟಃ ಕೃಸುಃ | ವಿಭಾಷಾ ಗಮಹನವಿದೇತೀಟೋ ವಿಕಲ್ಪಾದಭಾವಃ | ಆಭ್ಯಾ-
ಸಾಚ್ಛೇತ್ಯಭ್ಯಾಸಾದುತ್ತರಸ್ಯ ಹಂತೇರ್ಹಕಾರಸ್ಯ ಘತ್ವಂ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರಃ—ಇಂದ್ರನು | ವೃತ್ರಸ್ಯ—ವೃತ್ರಾಸುರನ | ತವಿಷೀಂ—ಬಲವನ್ನು | ನಿರಹನ್—(ತನ್ನ
ಬಲದಿಂದ) ನಾಶಮಾಡಿದನು | ಸಹಸಾ—ಅಭಿಭವಸಾಧನವಾದ (ಶತ್ರುವನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಆಯುಧದಿಂದ) |
ಸಹಃ—ಅಭಿಭವಸಾಧನವಾದ (ವೃತ್ರನ ಆಯುಧವನ್ನು) | (ನಿರಹನ್—ನಾಶಮಾಡಿದನು) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—
ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | (ಯಸ್ಮಾತ್—ಯಾವ ಬಲದಿಂದ) | ವೃತ್ರಂ—
ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು | ಜಘನ್ನಾನ್—ವಧಿಸಿದನೋ (ಮತ್ತು ಅವನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದ ನೀರನ್ನೂ) | ಅಸೃಜತ್—
ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನೋ | ಅಸ್ಯ—ಅ ಇಂದ್ರನ | ತತ್ ಪಾಂಸ್ಯಂ—ಅಂತಹ ಬಲವು | ಮಹತ್—
ಮಹತ್ತರವಾದದ್ದು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರನು ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೃತ್ರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಅವನ ಆಯುಧವನ್ನೂ
ನಾಶಮಾಡಿದನು; ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ವಧಿಸಿ, (ಅವನಿಂದ ನಿರುದ್ಧವಾದ ಉದಕ
ವನ್ನು ಪ್ರವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ ಅವನ ಬಲವೂ ಮಹತ್ತರವಾದದ್ದು.

English Translation.

Indra overcame by his strength the strength of Vritra; great, in his manhood, wherewith, having slain Vritra, he let loose the waters, manifesting his own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತವಿಷೀಂ—ಬಲಂ | ತವಿಷೀ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತವಿಷೀಂ ಎಂದರೆ ಬಲವನ್ನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರಂತೆಯೇ ಪೌಂಸ್ಯಂ ಸಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ, ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಈ ಮೂರು ಪದಗಳಲ್ಲಿ ತವಿಷೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃತ್ತನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪರವಾಗಿಯೂ, ಪೌಂಸ್ಯಂ ಎಂಬ ಪದವು ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಪರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಸಹಃ ಎಂಬ ಪದವು ಬಲವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸುವ ಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧಪರವಾಗಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಸಹಃ-ಅಭಿಭವಸಾಧನಂ ವೃತ್ತಾಯುಧಂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಆಯುಧವೆಂದೂ ಸಹಸಾ—ಸಹನೇನ ಅಭಿಭವಸಾಧನೇನ ಆಯುಧೇನ ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವೆಂದೂ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು ತವಿಷೀಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇನೆಯ ರೂಪವಾದ ಬಲವೆಂದೂ ಸಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶರೀರಬಲಬೋಧಕವೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಹನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಿ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪೌಂಸ್ಯಂ—ಪುಂಸ ಅಭಿವರ್ಧನೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಅದಂತವಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಅಚೋಯತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯತೋಽನಾವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಘನ್ತಾನ್—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಟಿ ವಿನಕ್ವಾನೂದಿದಾಗ ಕ್ವಸುಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುರಾದೇಶ. ಇದಕ್ಕೆ ವಸ್ತೇಕಾ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಭಾಷಾಗಮಹನವಿದ-ವಿಶಾಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚೆ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಜಘನ್ತಾನ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ

ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿದಚಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯಜತ್—ಸ್ಯಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ಶ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಹಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಿತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಲಘೋಪಧೇಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಜಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ || ೧೦ ||

|| ಸಂಹಿತಾಸಾರಃ ||

ಇಮೇ ಚಿತ್ತವ ಮನ್ಯವೇ ವೇಪೇತೇ ಭಿಯಸಾ ಮಹೀ |
ಯದಿಂದ್ರ ವಜ್ರಿನೋಜಸಾ ವೃತ್ರಂ ಮರುತ್ವಾನ್ ಅವಧೀರರ್ಚ-
ನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೧ ||

|| ಪದಸಾರಃ ||

ಇಮೇ ಇತಿ | ಚಿತ್ | ತವ | ಮನ್ಯವೇ | ವೇಪೇತೇ ಇತಿ | ಭಿಯಸಾ | ಮಹೀ
ಇತಿ |

ಯತ್ | ಇಂದ್ರ | ವಜ್ರಿನ್ | ಓಜಸಾ | ವೃತ್ರಂ | ಮರುತ್ವಾನ್ | ಅವಧೀಃ |
ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೧ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಮಹೀ ಮಹತ್ಯಾನಿಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತವ ಮನ್ಯವೇ ತ್ವದೀಯಕೋಪಾ-
ದ್ವಿಯಸಾ ಭೀತ್ಯಾ ವೇವೇತೇ | ಕಂಪೇತೇ | ಹೇ ವಜ್ರಿನ್ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ಮರುತ್ವಾನ್ಮರುದ್ಭಿಯುಕ್ತಸ್ತ-
ನೋಜಸಾ ಬಲೇನ ಯದ್ಯದಾ ವೃತ್ತಮವಧೀಃ | ತದಾನೀಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಸಿ ಭಯೇನಾಕಂಪಿಷಾ-
ತಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವೇವೇತೇ | ಟುವೇಪೃ ಕಂಪೇತೇ | ಭಿಯಸಾ | ಜಾಭೀ ಭಯೇ | ಔಷಾದಿಕಃ ಕಸಿ-
ಪ್ರತ್ಯಯಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಮರುತ್ವಾನ್—ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ
ಯುಕ್ತನಾದ (ನೀನು) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚೆನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ಓಜಸಾ—
(ಸ್ವ) ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವೃತ್ತಂ—ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು | ಅವಧೀಃ—ವಧಿಸಿದೆಯೋ |
(ತತ್—ಅಗ) | ಮಹೀ—ದೊಡ್ಡದಾದ | ಇಮೇ—ಇವರಡು (ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು) | ತವ—ನಿನ್ನ |
ಮನ್ಯವೇ—ಕೋಪಕ್ಕೆ (ಒಳಗಾಗಿ) | ಭಿಯಸಾ—ಭಯದಿಂದ | ವೇವೇತೇ—ನಡುಗುತ್ತವೆ.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, ನೀನು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಂದ
ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೃತ್ತನನ್ನು ವಧಿಸಿದಾಗ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಈ ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಕಿರಡೂ, ನಿನ್ನ ಕೋಪ
ವನ್ನು ಕಂಡು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗಿದುವು.

English Translation.

This heaven and earth trembled, thunderer, at your wrath, when,
attended by the Maruts, you slew Vritra by your prowess, manifesting
your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಓಜಸಾ—ಓಜಃ, ಪಾಜಃ, ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಈ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರು
ವುದರಿಂದ ಬಲವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಮಹೀ—ಸ್ವಧೇ ಪುರಂದ್ರೀ, ನೊದಲಾದ (ನಿ. ೩-೨೨) ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿ
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಭಿಯಸಾ—“ಜಾಭೀ ಭಯೇ” ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಣಾದಿಸಂತವಾದ ಕಸಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂಜಿರುವುದರಿಂದ ಭಯವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಮನ್ಯವೇ—ಹೇಳಿ, ಹರಸಿ, ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ ೩-೯) ಮನ್ಯ ಶಬ್ದವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಭಯಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಕಾರಣವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವೃತ್ತನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ ಕೂಡ ನಡುಗಿದವು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೇಪೇತೇ—ಟುವೇಪ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಟಾ ಪ್ರಥಮಾಪುರುಷ ದ್ವಿವಚದಲ್ಲಿ ಅತಾನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಅತ್ಯನೇ—ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಗೆ (ಆಮ್) ಏತ್ವ. ಆತೋಜಾತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಇಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರ ಬೀಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭಿಯಸಾ—ಜಾಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಿತ್ತಾಮುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ಭಯಸ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ವತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ಅವಧೀಃ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ.

ವಜ್ರಿನ್—ವಜ್ರಃ ಆಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಜ್ರೀ. ಮತ್ಪರ್ವತೋರುವಾಗ ಅತೇನಿಶನಾ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ನಜಾಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮಂತ್ರಿ-ತಸ್ಯಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನ ವೇಪಸಾ ನ ತನ್ಯತೇಂದ್ರಂ ವೃತ್ರೋ ವಿ ಬೀಭಯತ್ |

ಅಭ್ಯೇನಂ ವಜ್ರ ಆಯಸಃ ಸಹಸ್ರಭೃಷ್ಟಿರಾಯತಾರ್ಚನ್ನನು
ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೨ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನ | ವೇಪಸಾ | ನ | ತನ್ಯತಾ | ಇಂದ್ರಂ | ವೃತ್ರಃ | ವಿ | ಬೀಭಯತ್ |

ಅಭಿ | ಏನಂ | ವಜ್ರಃ | ಆಯಸಃ | ಸಹಸ್ರಃ ಭೃಷ್ಟಿಃ | ಆಯತ | ಅರ್ಚನ್ |

ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ವೃತ್ರ ಇಂದ್ರಂ ವೇಪಸಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ವೇಪನೇನ ಕಂಪನೇನ ನ ವಿ ಬೀಭಯತ್ | ಭೀತಂ
ನಾಕರೋತ್ | ತಥಾ ತನ್ಯತಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಘೋರೇಣ ಗರ್ಜನಶಬ್ದೇನ ನ ವಿ ಬೀಭಯತ್ | ಅಸಿ ಚ
ಇಂದ್ರೇಣ ವಿಸೃಷ್ಟ ಆಯಸೋಽಯೋಮಯಃ ಸಹಸ್ರಭೃಷ್ಟಿರನೇಕಾಭಿಧಾರಾಭಿಯುಕ್ತೋ ವಜ್ರ
ಏನಂ ವೃತ್ರಮಭ್ಯಾಯತ | ಹಂತುಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇನಾಗಚ್ಛತ್ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ || ತನ್ಯತಾ | ಸ್ತನ
ಶಬ್ದೇ | ಋತನ್ಯಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾ ತನೋತೇರ್ವಿಧೀಯಮಾನೋ ಯತುಚ್ ಬಹುಲವಚನಾದಸ್ಮಾದಸಿ
ಭವತಿ | ಅತ ಏವ ಸಲೋಪಶ್ಚ | ಸುಸಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ತೈತೀಯಾಯಾ ಡಾದೇಶಃ | ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿ
ಸ್ವರೇಣ ತಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಬೀಭಯತ್ | ಇಾಭೀ ಭಯೇ | ಹೇತುಮತಿ ಣಿಚ್ | ಅತ್ರ
ವೇಪಸ್ತನ್ಯತುಭ್ಯಾಂ ಭಯಂ ನ ಹೇತೋರ್ವತ್ಪಾದಿತಿ ಹೇತುಭಯಾಭಾವಾದ್ವಿಭೇತೇರ್ಹೇತುಭಯೇ |
ಪಾ. ೬-೧-೫೬ | ಇತ್ಯಾತ್ಮಾಭಾವಃ | ಣ್ಯಂತಾಲ್ಪಾಂಶ್ಚ ಜ್ಞೇತ್ವಜಾದಿ | ಆಯತ | ಆಯ ಸಯ ಗತಾ |
ಭಾವಾದಿರಾತ್ಮನೇಪದೀ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ತೇ—ವೃತ್ತಾಸುರನು | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ವೇಪಸಾ—(ತನ್ನ) ಕಂಪನದಿಂದ | ನ ವಿ
ಬೀಭಯೇತ್—ಭಯಪಡಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ | ತನ್ಯತಾ—(ತನ್ನ) ಘೋರಗರ್ಜನೆಯಿಂದಲೂ | ನ (ವಿ ಬೀಭ-
ಯೇತ್) ಹೆದರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ (ಆದರೆ, ಇಂದ್ರನು) | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು (ಸ್ವಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು) |
ಅನು ಅರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ಆಯಸಃ—ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ | ಸಹಸ್ರಭೃಷ್ಟಿಃ—ಸಾವಿರಾರು
ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ | ವಜ್ರಃ—ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು | ಏನಂ—ಈ ವೃತ್ತನನ್ನು | ಅಭಿ ಆಯತ—
ಎದುರಿಸಿತು.

|| ಭಾಷಾರ್ಥ ||

ವೃತ್ತಾಸುರನ ಕಂಪನವಾಗಲೀ ಘೋರಗರ್ಜನೆಯಾಗಲೀ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಭೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ; (ಆದರೆ)
ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, (ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ) ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಮಾಡಿದ, ಅನೇಕ ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ
ವಜ್ರಾಯುಧವು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಎದುರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿತು.

English Translation

Vritra deterred not Indra by his trembling or his clamour ; the
many-edged iron, thunder-bolt fell upon him : (Indra Manifesting his own
sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ತನ್ಯತಾ—ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಈ ಪದದಿಂದ ಶಬ್ದ ಅರ್ಥವಾ ಧ್ವನಿ ಎಂದು
ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಘೋರೇಣ ಗರ್ಜನಶಬ್ದೇನ
ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಗರ್ಜನಧ್ವನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಹಸ್ರಭೃಷ್ಟಿಃ—ಸಹಸ್ರವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ
ಅನೇಕ, ಬಹಳ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಬಹಳ ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ವಂದಸ್ವಾಮಿಗಳು—ಅರ್ಚನ್ ಅನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ
ಹೇಳಿರುವರು. ಇಂದ್ರನು ತನಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಸ್ವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಹಳ ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಕಾಣುವುದು
ವಜ್ರಾಯುಧದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಸ್ವರಾಜ್ಯಾರ್ಚನವು ವಜ್ರಾಯುಧದಲ್ಲಿ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿರು
ವುದು. ಅಥವಾ ಸ್ವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ಪಾಲಿಸುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಅವನ ಸರ್ವಸ್ವವಾಗಿರುವುದು
ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

|| ನ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೇಪಸಾ—ಟುವೇಪ್ಪ ಕಂಸನೇ ಧಾತು. ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಅಸುನ್ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೇಪಸಾ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ಯಾತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಭುತದಾತ್ವಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ.

ತನ್ಯತಾ—ಸ್ತನ ಶಬ್ದೇ ಧಾತು. ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಲವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಯತನ್ಯಇಷ್ಟ—(ಉ. ಸೂ. ೩-೪೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನುಧಾತುವಿಗೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಯತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಸಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ತನ್ಯತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಸರವಾದಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಡಾದೇಶ. ಡಿತಾದುದರಿಂದ ಟಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಸರವಾದಾಗ ಉದಾತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರವು ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚೇ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೀಭಯೆತ್—ಇಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಹೇತುಮತಿ ಚಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್. ಇಲ್ಲಿ ಕಂಸನ ಮತ್ತು ಗರ್ಜನಗಳಿಂದ ಭಯವು ತೋರುವುದೇ ವಿನಾ ವೃತ್ತಾಸುರನಿಂದ (ಪ್ರಯೋಜಕನಿಂದ) ಭಯವು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಬಿಭೇತೇಹೇತುಭಯೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸುಭ್ಯಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಜಾದೇಶ. ಚಜಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಜಸ್ತ್ವ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಷೇರನಿಟಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಜ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸನ್ನೆಲ್ಲಘನಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಬಹುಲಂಭಂದಸ್ಯಮಾಜ್ಯೋಗೇಽಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಯಸಃ—ಅಯಸಃ. ವಿಕಾರಃ ಅಯಸಃ ತಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ವಿತ್ಯೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಯತ—ಅಯ ಸಯ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಲಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅಡಜಾದೀನಾಂ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯದ್ವೃತ್ತಂ ತವ ಚಾಶನಿಂ ವಜ್ರೇಣ ಸಮಯೋಧಯಃ |
ಅಹಿಮಿಂದ್ರ ಜಿಘಾಂಸತೋ ದಿವಿ ತೇ ಬದ್ಧಧೇ ಶವೋಽರ್ಚ-
ನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯತ್ | ವೃತ್ತಂ | ತವ | ಚ | ಅಶನಿಂ | ವಜ್ರೇಣ | ಸಂಽಯೋಧಯಃ |
ಅಹಿಂ | ಇಂದ್ರ | ಜಿಘಾಂಸತಃ | ದಿವಿ | ತೇ | ಬದ್ಧಧೇ | ಶವಃ | ಅರ್ಚನ್ |
ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯದ್ಯದಾ ವೃತ್ತಂ ತವ ಹನನಾರ್ಥಂ ತೇನ ಸ್ವಸ್ತಾಮಶನಿಂ ಚಿ ತ್ವಂ ವಜ್ರೇಣ
ಸಮಯೋಧಯಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಾಹಾರ್ಷೀಃ ತದಾನೀಮಹಿಮಾಗತ್ಯ ಹಂತಾರಂ ವೃತ್ತಂ ಜಿಘಾಂಸತೋ
ಹಂತುಮಿಚ್ಛತಸ್ತೇ ತವ ಶವೋ ಬಲಂ ದಿವಿ ಬದ್ಧಧೇ | ಬದ್ಧಮನುಸ್ಯೂತಂ ವ್ಯಾಪ್ತಮಾಸೀತ್ | ಶಿಷ್ಯಂ
ಪೂರ್ವವತ್ || ಜಿಘಾಂಸತಃ | ಹಂತೇರಿಚ್ಛಾರ್ಥೇ ಸನ್ಯಜ್ಞನಗಮಾಂ ಸನಿ | ಪಾ. ೬-೪-೧೬ | ಇತ್ಯು-
ಪಧಾದೀರ್ಘತ್ವಂ | ಬದ್ಧಧೇ | ಬಧ ಬಂಧನೇ | ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಹಲಾದಿಶೇಷಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಇಂದ್ರ—ಏಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ಯತ್—ಯಾವಾಗ | ವೃತ್ತಂ—ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು | ತವ—ನಿನ್ನ
(ವಧೆಗಾಗಿ ಅವನಿಂದ ವಿಸೃಷ್ಟವಾದ) | ಅಶನಿಂ ಚಿ—ಅಯುಧವನ್ನು | ವಜ್ರೇಣ —(ನಿನ್ನ) ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ |
ಸಮಯೋಧಯಃ—ಪ್ರಹರಿಸಿದೆಯೋ | (ತತ್—ಅಗ) | ಅಹಿಂ—ಹನನಶೀಲನಾದ (ವೃತ್ತನನ್ನು) |
ಜಿಘಾಂಸತಃ—ವಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಶವಃ—ಬಲವು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ತಾಮಿತ್ತವನ್ನು |
ಅನು ಅರ್ಚನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ದಿವಿ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ | ಬದ್ಧಧೇ—ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು (ಬೆಳಗುತ್ತಿತ್ತು).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನ (ವಧೆಗಾಗಿ ವೃತ್ರನಿಂದ ವಿಸೃಷ್ಟವಾದ) ಆಯುಧವನ್ನೂ, ವೃತ್ರನನ್ನೂ ವಜ್ರಾ ಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, ಹನನಶೀಲನಾದ ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದ ನಿನ್ನ ಬಲವು ಆಕಾಶವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು. (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿತ್ತು)

English Translation.

When you (Indra) encountered with your bolt Vritra, and the thunderbolt (which he hurled), then, Indra, your strength determined to slay Ahi was displayed in the heavens, manifesting your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಬದ್ಧಭೇ—ಬದ ಬಂಧನೇ | ಬಧ ಧಾತುವು ಬಂಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬದ್ಧಂ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ದಿವಿ ಬದ್ಧಭೇ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನು ಸ್ಯೂತಂ ಬದ್ಧಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಆಕಾಶ ದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಹಿಂ—ಅಹಿ ಶಬ್ದವು ನೂರೊಂದು ಉದಕನಾನುಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೨-೨೪) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಮೂವತ್ತು ಮೇಘನಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೨-೨೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸಾಯಣರು ಅಗತ್ಯ ಹಂತಾರಂ ತಾನಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ನುಗ್ಗಿ ಬಂದು ಹೊಡೆಯುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಹಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘ ಮತ್ತು ವೃತ್ರ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳೆಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ವೃತ್ರಂ ತವ ಚಾಶನಿಂ ವಜ್ರೇಣ—ಇಲ್ಲಿ ಅಶನಿಂ ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧವೆಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಆಯುಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನೂ ಅವನ ಆಯುಧವನ್ನೂ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಹರಿಸಿದನೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಯೋಧಯಃ—ಯುಧ ಪ್ರಹಾರೇ ಧಾತು. ಣಿಜಂತಮೇಲೆ ಲಜ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತೆಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ತನ್ನಿ ಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುನಿ ಲಘೂಪಧಿಗೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಅಯೋಧಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಿಘಾಂಸತಃ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಂತದ ಪ್ರಥಮೈಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಚುತ್ವ. ಸನ್ಯತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇತ್ವ. ಅಜ್ಞಾನಗಮಾಂ ಸನಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಛೇ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ನಶ್ವಾಪದಾಂತಸ್ಯ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಸನಾಡ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಜಿಘಾಂಸ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತೋಗುಣೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಸ್ಥಿತಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ—ದಿನ್ ಶಬ್ದ ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಊಡಿದಂಪದಾದಿ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬದ್ಧಧೇ—ಬಧ ಬಂಧನೇ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣ್ಯಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಟಸ್ತು— ಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಶಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೩ ||

ಅಭಿಷ್ಟನೇ ತೇ ಅದ್ರಿವೋ ಯತ್ಸಾ ಜಗಚ್ಚ ರೇಜತೇ |

ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್ತವ ಮನ್ಯವ ಇಂದ್ರ ವೇವಿಜ್ಯತೇ ಭಿಯಾರ್ಚನ್ನನು

ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

|| ಸದಸಾತಃ ||

ಅಭಿಽ ಸ್ತನೇ | ತೇ | ಅದ್ರಿಽ ವಃ | ಯತ್ | ಸ್ಥಾಃ | ಜಗತ್ | ಚ | ರೇಜತೇ |
 ತ್ವಷ್ಟಾ | ಚಿತ್ | ತವ | ಮನ್ಯವೇ | ಇಂದ್ರ | ವೇವಿಜ್ಯತೇ | ಭಿಯಾ | ಅರ್ಚನ್ |
 ಅನು | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೪ ||

|| ಸಾಯಜಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅದ್ರಿವೋ ವಜ್ರವನ್ನಿಂದ್ರ ತೇ ತನಾಭಿಷ್ಟನೇ ಸಿಂಹನಾದೇ ಸತಿ ಸ್ಥಾಃ ಸ್ಥಾವರಂ ಜಗಜ್ಜಂಗ-
 ಮಂ ಚ ಯದಸ್ತಿ ತದುಭಯಂ ರೇಜತೇ | ಕಂಸತೇ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್ ವಜ್ರನಿರ್ಮಾತಾ ತ್ವಷ್ಟಾ ಚ ತವ
 ಮನ್ಯವೇ ತ್ವದೀಯಾಯ ಕೋಪಾಯ ಭಿಯಾ ಭೀತ್ಯಾ ವೇವಿಜ್ಯತೇ | ಭೃಶಂ ಕಂಸತೇ | ಅನ್ಯತ್ಸಮಾನಂ ||
 ಸ್ಥಾಃ | ತಿಷ್ಠತೇಃ ಕ್ವಿಷ್ಟೇತಿ ಕ್ವಿಷ್ | ವೇವಿಜ್ಯತೇ | ಓವಿಜೀ ಭಯಚಲನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾಕ್ತ್ರಿಯಾ-
 ಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಜ್ | ಸನ್ಯಜೋರಿತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ | ಅದುಸದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ವತ್ವೇ
 ಯಜ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ | ಇಂದ್ರೇತ್ಯಸ್ಯ ಸಾದಾದೌ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯ-
 ಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ವೇ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸಾದಾದಿತ್ವಾದಸಾದಾದಾನಿತಿ ಸರ್ಯುದಾಸಾನ್ನಿ ಘಾತಾಭಾವಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಅದ್ರಿವಃ—ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ | ಇಂದ್ರ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ | ತೇ—ನಿನ್ನ | ಅಭಿಷ್ಟನೇ—
 ಗರ್ಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ | ಸ್ಥಾಃ—ಸ್ಥಾವರವಾದ (ಮತ್ತು) | ಜಗತ್ ಚೆ—ಜಂಗಮವಾದ | ಯತ್—ಯಾವುವು
 (ಇವೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ) | ರೇಜತೇ—ನಡುಗುತ್ತವೆ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚೆ—
 ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ | ತ್ವಷ್ಟಾ ಚಿತ್—(ವಜ್ರಾಯುಧ ನಿರ್ಮಾತೃವಾದ) ತ್ವಷ್ಟೃವೂ ಕೂಡ | ತವ—ನಿನ್ನ |
 ಮನ್ಯವೇ—ಕೋಪಕ್ಕೆ | ಭಿಯಾ—ಭಯದಿಂದ | ವೇವಿಜ್ಯತೇ—ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕಂಪಿಸುತ್ತಾನೆ

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವಜ್ರಾಯುಧಧಾರಿಯಾದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ, ಸಿಂಹನಾದ
 ಮಾಡಲು, ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವೂ ನಡುಗಿತು. ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ತ್ವಷ್ಟೃವೂ
 ಕೂಡ ನಿನ್ನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಡುಗುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

At your shout, wielder of the thunderbolt, all things, moveable or immoveable, trembled; even Twashtri shook with fear, Indra, at your wrath, manifesting your own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅದ್ವಿವಃ—ಅದ್ವಿನಿಕಾರತ್ವಾತ್ | ಅದ್ವಿಃ ಅದ್ವಿಯ ವಿಕಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಅದ್ವಿ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು. ಅದ್ವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು ಅದ್ವಿವನ್ ವಜ್ರಾಯುಧವುಳ್ಳವನು ಇಂದ್ರನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸ್ಥಾಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸ್ಥಾಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವ ಚಲಿಸದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು.

ರೇಜತೇ—ಕಂಪತೇ ಭಯದಿಂದ ನಡುಗುತ್ತಾನೆ ಭೃಸತೇ, ರೇಜತೇ ಇತಿ ಭಯವೇಪನಯೋಃ ಧಾತುಃ ಭೃಸತೇ ಇತಿ ರೇಜತೇ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತೋ ಧಾತುಃ ಉಭಾವಪ್ಯುಭಯೋರರ್ಥಯೋಃ—ಭೃಸತೇ, ರೇಜತೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಧಾತುಗಳೂ ಭಯ ಮತ್ತು ನಡಗುವುದು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಹೇಳುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅದ್ವಿವಃ—ಇದೇ ಸೂಕ್ತದ ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥಾಃ—ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ ಧಾತು. ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಿಗೆ ಸತ್ತ್ವ. ಕ್ವಿಪ್ ಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್. ಕೃತ್ಪ್ರದ್ವಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೇಜತೇ—ರೇಜ್ಯ ಕಂಪನೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇವಿಜ್ಯತೇ—ಓವಿಜ್ಯ ಭಯಚಲನಯೋಃ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೃಶಾರ್ಥತೋರುವಾಗ ಧಾತೋಃ ರೇಕಾಚ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ. ಸನ್ಯಜೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಗುಣೋಯಜ್ಞಲುಕೋಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸನಾಡ್ಯಂತಾಧಾತವಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೇವಿಜ್ಯ ಎಂಬ ಯಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೆಗೆ ಏತ್ಯ. ವೇವಿಜ್ಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುಸದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲಸಾರ್ವ ಧಾತುಕವು (ತೇ) ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜನ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಪದವು ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಂತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಇರುವುದರಿಂದ ವೇವಿಜ್ಯತೇ ಎಂಬುದೇ ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಂತಾದುದರಿಂದ ಅಪಾದಾದೌ ಎಂದು ಸರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಿಯಾಂ—ಇಂಭೀ ಭಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಅಚಿಶ್ಚ- ಧಾತುಭ್ರವಾಂ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. ಸಾನ್ವೇಕಾಚಿಶ್ಚ ತ್ರೀಯಾದೀಃ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ನಹಿ ನು ಯಾದಧೀಮಸೀಂದ್ರಂ ಕೋ ವೀರ್ಯಾ ಪರಃ |
ತಸ್ಮಿನ್ನಮೃತ ಕ್ರತುಂ ದೇವಾ ಓಜಾಂಸಿ ಸಂ ದಧುರರ್ಚ-
ನ್ನನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ || ೧೫ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ನಹಿ | ನು | ಯಾತ್ | ಅಧಿಽ ಇನುಸಿ | ಇಂದ್ರಂ | ಕಃ | ವೀರ್ಯಾ | ಪರಃ |
ತಸ್ಮಿನ್ | ನೃಮ್ | ಉತ | ಕ್ರತುಂ | ದೇವಾಃ | ಓಜಾಂಸಿ | ಸಂ | ದಧುಃ |
ಅರ್ಚನ್ | ಅನು | ಸ್ವಽ ರಾಜ್ಯಂ || ೧೫ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಯಾತ್ ಯಾಂತಂ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ನಹಿ ನೈಧೀಮಸಿ | ವಯಂ ನ ಹ್ಯವ-
ಗಚ್ಛಾಮಃ | ಯತೋ ವಯಮಲ್ಪಾಃ | ಪರ ಇತ್ಯೇತತ್ಸಕಾರಾಂತಮವ್ಯಯಂ ವೈದೂರ್ಯಮಾಚಿಷ್ಟೇ |
ಪರೋ ದಿನಾ ಪರ ಏನಾ | ಋಗ್ವೇ. ೧೦-೪೨-೫ | ಇತಿ ಯಥಾ | ಪರಃ ಪರಸ್ತಾದತಿದೂರೇ ಮನುಷ್ಯೈ-
ರನವಗಾಹ್ಯೇ ಸ್ಥಾನೇ ವೀರ್ಯಾ ವೀರ್ಯೇಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಕೋ ಮನುಷ್ಯೋ
ಜಾನೀಯಾತ್ | ನ ಕೋಽಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಸ್ಮಾದಿತಿ ಚೇತ್ ಅತ್ರಾಹ | ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ | ಯಸ್ತಾತ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇ
ದೇವಾ ನೈವ್ವಂ ಧನಂ ಉತಾಪಿ ಚ ಕೃತುಂ ವೀರ್ಯಕರ್ಮೌಜಾಂಸಿ ಬಲಾನಿ ಚ ಸಂ ದಧುಃ ಸ್ಥಾಪಯಾಂ
ಚಕ್ರುಃ | ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಾತ್ | ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ | ಅಸ್ತಾಲ್ಪಟಃ ಶತ್ರು | ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ
ದ್ವಿತೀಯಾಯಾ ಲುಕ್ | ಅಧೀಮಸಿ | ಇಣ್ ಗತೌ | ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ | ವೀರ್ಯಾ | ಸುಪಾಂ
ಸುಲುಗಿತಿ ತೃತೀಯಾಯಾ ಆಕಾರಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪಾದಾರ್ಥ ||

ಯಾತ್—ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನಾದ (ಇಂದ್ರನನ್ನು) | ನಹಿ ನು ಅಧೀಮಸಿ—(ನಾವು ಅಲ್ಪಜ್ಞರಾದ್ದರಿಂದ)
ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚೆನ್—ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಇರುವ |
ತಸ್ಮಿನ್—ಅವನಲ್ಲಿ (ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ) | ದೇವಾಃ—(ಸಮಸ್ತ) ದೇವತೆಗಳೂ | ನೈವ್ವಂ—ಧನವನ್ನೂ | ಉತ—
ಮತ್ತು | ಕೃತುಂ—ವೀರ್ಯಕರ್ಮವನ್ನೂ | ಓಜಾಂಸಿ—ಬಲವನ್ನೂ | ಸಂ ದಧುಃ—ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ |
(ತತ್—ಅದುದರಿಂದ) | ಪರಃ—(ಅನವಗಾಹ್ಯವಾದ) ಅತಿ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ | ವೀರ್ಯಾ—ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ
ಯುಕ್ತನಾದ | ಇಂದ್ರಂ—ಇಂದ್ರನನ್ನು | ಕೇ—ಯಾವನು (ಮನುಷ್ಯನು) ತಾನೇ | (ಜಾನೀಯಾತ್—
ತಿಳಿದಾನು?)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ಸರ್ವತ್ರ) ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಲಾರವು. ಯಾವನಲ್ಲಿ (ಎಲ್ಲಾ) ದೇವತೆಗಳೂ
(ತಮ್ಮ) ಧನ, ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಬಲಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೋ ಅಂತಹ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ,
(ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅನವಗಾಹ್ಯವಾದ) ಅತಿ ದೂರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ (ಇರುವ) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾವ
ಮನುಷ್ಯನು (ತಾನೇ ತಿಳಿದಾನು?)

English Translation.

We know not of a certainty the all-pervading Indra : who (does know him, abiding) afar off in his strength ? for in him have the Gods concentrated riches, and worship, and power, manifesting his own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅತ್ರೇದಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಯಾತ್ ಕಿಮಸಿ ವಯಮಿಂದ್ರವಿಷಯೇ ಜಾನೀಮಸ್ತಸ್ಯಾತ್ಯಲ್ಪತ್ವಾತ್
ವಯಮಿಂದ್ರಂ ನೈವ ಜಾನೀಮ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ | ಕೋ ವಾ ಇಂದ್ರಂ ಜಾನೀಯಾತ್ |
ತಸ್ಯ ಹಿ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಾಣಿ ಅನುತ್ತಮಾನಿ, ತೇಭ್ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಾನಿ ಕೋಽಪಿ ನ ಜಾನೀತೇ |
ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಶೌರ್ಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಬಲಾನಿ ಚ ಸಮಸ್ತಾನಿ ಸ್ಥಾಪಯಾಮಾಸುರಿತಿ
ಕೃತ್ವಾ ಸ ಮಹಾಂತಿ ವೀರ್ಯಕರ್ಮಾಣಿ ಕರೋತಿ ತೇಷಾಂ ಚ ಮಹೀಯಸ್ತ್ವಾತ್
ಅಲ್ಪಮತಯೋ ವಯಂ ತಂ ನ ಜಾನೀಮ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ||

ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದು ಅತ್ಯಲ್ಪವು. ಇಂದ್ರನ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವನು ತಾನೇ
ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವನು? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದುವು. ಅವುಗಳಿಗಿಂತ
ಹೆಚ್ಚಿನ ಕರ್ಮಗಳಿರುವುದನ್ನು ಯಾರೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಶೌರ್ಯ, ಪ್ರಜ್ಞೆ, ಬಲ
ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಇಂದ್ರನ ಶೌರ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮಸಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು
ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತರವಾದವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಪಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮಂತಹ ಮಾನವರು ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು
ಶಕ್ತರಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನ ಯಾತ್ ಅಧೀಮಸಿ—ಯಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಯಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಧವೆಂಬ
ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—

ಅಹೇರ್ಯಾತಾರಂ ಕಮಸತ್ಯ ಇಂದ್ರ ಹೃದಿ ಯತ್ತೇ ಜಘ್ನುಷೋ ಭೀರಗಚ್ಛತ್ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೪).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾತಾರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಉದಾಹರಣೆಯು—ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನು ಎದುರಿಸಿ
ಕೊಲ್ಲುವನು. ಇಂದ್ರನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸೋಲಿಸುವವನು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಸ್ಕಂದ
ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮಿಂದ್ರಂ ಎಲ್ಲಾ (ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ)
ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು. ಇರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಲ್ಪರಾದ ನಾವು ತಿಳಿಯಲಾರೆವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು
ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಪರಃ ವೀರ್ಯಾ—ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿರುವ ಬಹಳ
ದೂರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಪರಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಅವ್ಯಯವು. ಬಹಳದೂರ
ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು.

ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರೈರ್ಯದಸ್ತಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೨-೫).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಸೃಷ್ಟಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಬಲನಾನುಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೯) ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಧನನಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸೂಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಧನವನ್ನೂ ಬಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವರು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾದ ಗೌರವದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಧನ, ಬುದ್ಧಿ, ಶಕ್ತಿ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಸೇನಾಬಲ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡಿರುವರೆಂದು ಸ್ತಂಭಸ್ತೂಪಿಗಳು ನಿನರಿಸಿರುವರು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಯಾತ್—ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ತಿಗೆ ಲುಕ್. ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಧಾತುಸ್ವರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಅಧೀಮಸಿ—ಅಧಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಇಣ್ ಗತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಇದಂತೋಮಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ಸಿಗೆ ಇಕಾಗಮ. ಹಿಚ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದ್ಯದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಮಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಜುಚೋದಾತ್ತವತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಅಧಿ) ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀರ್ಯಾ—ವೀರ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವೆಧುಃ—ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನರೂಪ. ತಿಜಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಯಾ^೧ಮು^೨ಛ^೩ರ್ವಾ^೪ ಮ^೫ನು^೬ಸ್ವಿತಾ^೭ ದ^೮ಧ್ಯ^೯ಜ್ಞ^{೧೦} ಧಿ^{೧೧}ಯ^{೧೨}ಮು^{೧೩}ತ್ನ^{೧೪}ತ |
ತ^{೧೫}ಸ್ತೀ^{೧೬}ನ್ಮ^{೧೭}ಹ್ರಾ^{೧೮}ಣಿ^{೧೯} ಪೂ^{೨೦}ರ್ವ^{೨೧}ಫ^{೨೨}ೇ^{೨೩}ಂದ್ರ^{೨೪} ಉ^{೨೫}ಕ್ಛಾ^{೨೬} ಸ^{೨೭}ಮ^{೨೮}ಗ್ತಾ^{೨೯}ರ್ಚ^{೩೦}ನ್ನ^{೩೧}ನು^{೩೨}
ಸ್ವ^{೩೩}ರಾ^{೩೪}ಜ್ಯಂ || ೧೬ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಯಾಂ | ಅ^೧ಛ^೨ರ್ವಾ | ಮ^೩ನುಃ | ಸಿ^೪ತಾ | ದ^೫ಧ್ಯ^೬ಜ್ಞ | ಧಿ^೭ಯಂ | ಅ^೮ತ್ನ^೯ತ |
ತ^{೧೦}ಸ್ತೀನ್ | ಬ್ರ^{೧೧}ಹ್ರಾ^{೧೨}ಣಿ | ಪೂ^{೧೩}ರ್ವಃ | ಇ^{೧೪}ಂದ್ರೇ | ಉ^{೧೫}ಕ್ಛಾ | ಸಂ | ಅ^{೧೬}ಗ್ತ^{೧೭}ತ |
ಅ^{೧೮}ರ್ಚನ್ | ಅ^{೧೯}ನು | ಸ್ವಃ | ರಾ^{೨೦}ಜ್ಯಂ || ೧೬ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಥರ್ವೈತತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಋಷಿಃ ಸಿತಾ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಿತೃಭೂತೋ ಮನುಷ್ಯ ದಧ್ಯಜ್ಞ
ಅಥರ್ವಣಃ ಪುತ್ರ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಋಷಿಶ್ಚ ಯಾಂ ಧಿಯಮುತ್ನತ ಯತ್ಕರ್ಮಾತನ್ನತ ಅಕುರ್ವನ್ ತಸ್ಮಿ-
ನ್ನರ್ಮಣಿ ಯಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಾನ್ಯನ್ನಾನ್ಯುಕ್ತಾ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಾಣಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಚ ಯಾನಿ ಸಂತಿ
ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇ ಸಮಗ್ಮತ | ಸಮಗಚ್ಛಂತ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಪೂರ್ವಥಾ ಪೂರ್ವೇಷಾ-
ಮನ್ಯೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠಾದೀನಾಂ ಯಜ್ಞೇಷು ಯಥಾ ಪವೀಂಷಿ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಚೇಂದ್ರೇಣ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ
ತದ್ವತ್ | ಯ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜ್ಯತ್ವಮನ್ನರ್ಚನ್ ಅನುಪೂಜಯನ್ | ವೃತ್ರವಧಾದಿ-
ರೂಪೇಣ ಕರ್ಮಣಾ ಸ್ವಕೀಯಮಧಿಪತಿತ್ವಂ ಪ್ರಕಟಯನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ನತ | ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ |
ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ತನಿಪತ್ಯೋತ್ಪಂದಸೀತ್ಯಪಥಾಲೋಪಃ | ಪೂರ್ವಥಾ | ಪ್ರತ್ನ
ಪೂರ್ವವಿಶ್ವೇಮಾತ್ಥಾಲ್ ಛಂದಸಿ | ಪಾ. ೫-೩-೧೧೧ | ಇತೀವಾರ್ಥೇ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಾತ್ಪ್ರಾಲ್ಪತ್ಯಯಃ |
ಲಿತ್ವೇರೇಣ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ | ಉಕ್ಛಾ | ಶೇತ್ಪಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇಲೋಪಃ |
ಸಮಗ್ಮತ | ಸಮೋ ಗಮ್ಯುಚ್ಛಿಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಉಜ್ಞ ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತಿ ಚ್ಲೇಲ್ಫಕ್ |
ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನೋಪಥಾಯಾ ಲೋಪಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಥರ್ವಾ—ಅಥರ್ವಋಷಿಯೂ | ಪಿತಾ—(ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ) ಪಿತೃಭೂತನಾದ | ಮನುಃ—
ಮನುವೂ | ದಧ್ಯಜ್—ದಧ್ಯಂಚನೆಂಬ ಋಷಿಯೂ | ಯಾಂ ಧಿಯಂ—ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು | ಅತ್ನತೆ—
ಮಾಡಿದರೋ | ತಸ್ಮಿನ್—ಆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ | ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣವಾದ ಅನ್ನಗಳೂ | ಉಕ್ಥಾನಿ—
ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ | ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು | ಅನು ಅರ್ಚೆನ್—(ವೃತ್ತವಧಾದಿ
ರೂಪದಿಂದ) ಪ್ರಕಟಿಸುವ | ಇಂದ್ರೇ—ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೇ | ಪೂರ್ವಥಾ—ಹಿಂದೆ (ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ
ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ) | ಸಮಗ್ಮತೆ—ಸೇರಿರುವವು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

(ವೃತ್ತವಧಾದಿಗಳಿಂದ) ಸ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿರುವ ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ಅಥರ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯೂ
(ಮಾನವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ) ಪಿತೃವಾದ ಮನುವೂ ಮತ್ತು ದಧೀಚಿಋಷಿಯೂ ಇವರುಗಳು (ಅರ್ಪಿಸಿದ) ಹವಿಸ್ಸುಗಳು,
ಶಸ್ತ್ರರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ, ಹಿಂದೆ (ವಸಿಷ್ಠಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ) ಸೇರಿದವು-

English Translation.

In like manner as of old, so in whatever act of worship Atharvan,
or father Manu, or Dadhyanch engaged, their oblations and their hymns
were all congregated in that Indra, manifesting his own sovereignty.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಮನುಃ—ಅಶ್ವಿನೌ, ಉಷಾಃ ಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ದೇವತಾ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಃ, ದಧ್ಯಜ್,
ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳು (ನಿ. ೧೨-೩೪) ಪರಿತನಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯೂ, ಮನು ಎಂಬುವನೂ,
ದಧ್ಯಜ್ ಅಥರ್ವನೆಂಬ ಋಷಿಯೂ ಕೂಡ ಆಚರಿಸಿ ಇರುವ ಕ್ರಮವು ಎಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವುಗಳಾಗಿ
ಇರುತ್ತವೆ.

ಉಕ್ಥಾ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು
ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಪೂರ್ವಥಾ—ಈ ಪದದಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ದಾಷ್ಟಾರ್ಥಿಕಭಾವವು ತೋರಿಬರುವುದು. ಪೂರ್ವಕರಾದ
ವಸಿಷ್ಠರೇ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ

ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇದ್ದಂತೆಯೂ, ಮನು, ದೆಧ್ಯಜ್, ಅಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳು ಆಚರಿಸಿದ ಕ್ರಮದಂತೆಯೂ, ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಅರ್ಚೆನ್ ಅನು ಸ್ವರಾಜ್ಯಂ—ಇಂದ್ರನು ತಾನು ರಾಜನಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಗೌರವಿಸಿ ವೃತ್ತವಧೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಆಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ದೆಧ್ಯಜ್—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋ ಧ್ಯಾನಮಿತಿ ವಾ | ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. ಇವನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದ ಸಕಲಕಾರ್ಯಗಳೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. **ದೆಧ್ಯಜ್, ಅಥರ್ವಾ, ಮನುಃ** ಎಂಬ ಈ ಪದಗಳಿಂದ ಬೋಧ್ಯರಾಗಿರುವವರು ಮೂವರೂ ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದಿತ್ಯನೇ ಅರ್ಥವು. ಇವರು ಮೂವರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವರೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪುನಃ ದ್ಯುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವರಾದ ಮೂರುಜನ ಋಷಿಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂದು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು.

ದೆಧ್ಯಂಚ್—ದೆಧ್ಯಂಚ್ ಅಥವಾ ದಧೀಚಿ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಅಥರ್ವನೆಂಬುವನು ಪುತ್ರನಾದ ದಧ್ಯಂಚ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಜೀವಿಸಿದ್ದಾಗ ಅವನ ದರ್ಶನದಿಂದ ಅಸುರರು ಭೀತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದರು. ಅವನು ವೃತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದ ಬಳಿಕ ಅಸುರರು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನ್ಯಾಪಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಈ ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಲಶಕ್ತನಾಗಿ ಆ ಋಷಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಿದನು. ಋಷಿಯು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಂದಿತು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವರನ್ನು ಕುರಿತು ಆ ಋಷಿಯ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಅವಶೇಷವಿದೆಯೇ ಎಂದು ಕೇಳಲು ಆಗ ಅವರು—ದಧೀಚಿಋಷಿಯು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಧುವಿದ್ದವನ್ನು ಕಲಿಸಿದ ಕುದುರೆಯ ತಲೆಬುರುಡೆಯು ಮಾತ್ರ ಇರುವುದೆಂದೂ, ಅದೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಿರುವುದೋ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಹುಡುಕುವಂತೆ ಅವರಿಗೆ ಹೇಳಲು, ಅವರು ಅದು ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಶರ್ಯಣಾವತ್ ಎಂಬ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದನ್ನು ಹಡಕಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಂದರು. ಇಂದ್ರನು ಆ ತಲೆಬುರುಡೆಯ ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ಅಸುರನನ್ನು ಜಯಿಸಿದನು ಎಂದರೆ, ಒಂಬತ್ತುಸಲ ತೊಂಬತ್ತು ಎಂದರೆ ಎಂಟನೂರು ಹತ್ತಾವರ್ತಿ ಅಸುರರ ಮಾಯಾಜಾಲವನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತುಸಲ ತೊಂಭತ್ತು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಸುರರಿಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಮಾಯಾಭೇದಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ವರ್ತಮಾನ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂದು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾದವು. ಮತ್ತೆ ಆ ಒಂಭತ್ತು ಮಾಯೆಗಳು ಉತ್ಸಾಹಾದಿಶಕ್ತಿತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ೯×೩=೨೭ ಆದುವು ಮತ್ತೆ ಅವು ಸಾತ್ವಿಕಾದಿ ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ೨೭×೩=೮೧ ಆದುವು. ಈ ಎಂಭತ್ತೊಂದು ಮಾಯೆಗಳು ದಶದಿಕ್ಪುಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ೮೧×೧೦=೮೧೦ ಅಥವಾ ಒಂಭತ್ತುಸಲ ತೊಂಭತ್ತು ೯×೯೦=೮೧೦ ಆದುವು ಈ ವಿಧವಾದ ವೃತ್ತರೂಪವಾದ ಅಸುರರ ಮಾಯಾಜಾಲಗಳನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನಿರರ್ಥಕಗೊಳಿಸಿದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಬೇರೊಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಂಜರೆಂಬ ಅಸುರರಿದ್ದರು. ಅವರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾ ತುಂಬಾ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಬ್ರಹ್ಮನು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ, ದಧ್ಯಜ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಇರುವನು. ನೀವು ಅವನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರಿ, ಅವನು ಅಸುರರ ಸಂಹಾರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವನು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ದಧೀಚಿ ಋಷಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಮ್ಮನ್ನು ಕಳಹಿಸಿರುವನೆಂದು ಅರಿಕೆಮಾಡಿದರು. ಆ ಋಷಿಯು ಯೋಗದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರು ಬಂದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯೋಗಸಮಾಧಿಯಿಂದ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ಋಷಿಯ ಮೂಳೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು ಈ ವಿಷಯವೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವರು.

ದಧೀಚಿಋಷಿಯ ತಲೆಯು ಕುದುರೆಯ ತರೆಯಹಾಗಿದ್ದಿತ್ತೆಂದೂ ಅದು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಿತೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ ನಿರುವುದು. ದಧೀಚಿಋಷಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಕುದುರೆಯ ತಲೆಯಂತಿದ್ದ ಅವನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹುಡುಕಿದನು. ಅದು ಒಂದು ಪರ್ವತದ ಮರೆಯಲ್ಲಿ ಶರಣಾಂತಿಯೆಂಬ ಒಂದು ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿತೆಂದು ಋ. ಸಂ. ೧-೮೪-೧೩ ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ದಧೀಚಿಋಷಿಗೆ ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸು ಹೇಗೆಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—ಅಥರ್ವಣ ಪುತ್ರನಾದ ದಧೀಚಿಋಷಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಮಧುವೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿ ಇದನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಹೇಳಕೂಡದೆಂದೂ ಹಾಗೆ ಒಂದು ನೇಳೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬಿದ್ದುಹೋಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಆ ದಧೀಚಿಋಷಿಯ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಇಂದ್ರನು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸೆನಲು, ದಧೀಚಿಯು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನು ನಿಮಗೆ ತಿಳಿಸಿದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ತಲೆಯು ಬಿದ್ದುಹೋಗುವುದೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿರುವನು, ಆ ಭಯದಿಂದ ನಾನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಲು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಬೇಡ, ನಿನ್ನ ತಲೆಯು ಬಿದ್ದುಹೋದರೆ ನಮ್ಮ ತಲೆಯನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುವೆವೆಂದರು. ದಧೀಚಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಹೇಳಿದನು. ಅದರಿಂದ ದಧೀಚಿಋಷಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಬಿದ್ದುಹೋಗಲು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ತಂದು ದಧೀಚಿಋಷಿಯ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ದಧೀಚಿಋಷಿಯ ಶಿರಸ್ಸು ಕುದುರೆಯ ಶಿರಸ್ಸಿನಂತಿರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಕ್ಷೇವಾನ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೭-೨೨ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವನು.

ಈ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು ಮುಗ್ಧೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೧-೮೦-೧೬ ; ೧-೮೪-೧೩ ; ೧-೮೪-೧೪ ; ೧-೧೧೬-೧೨ ; ೧-೧೧೭-೨೨ ; ೧-೧೧೯-೯ ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ, ಸಂಹಿತಾ. ೫-೧-೪-೪ ; ೫-೬-೬-೩ ಕಾಠಕ ಸಂಹಿತಾ ೧೯-೪ ; ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೪-೧-೫-೧೮ ; ೬-೪-೨-೩ ; ೧೪-೧-೧-೧೮ ; ೧೪-೧-೧-೨೦ ; ೧೪-೧-೧-೨೫ ; ೧೪-೧-೪-೧೩ ; ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ ೨-೫-೨೨ ; ೪-೫-೨೮ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಅರ್ಥವಾ—ಅರ್ಥವಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋಷಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಋತ್ವಿಂಗ್ವಂಶಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು. ಈ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಋಷಿಯ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಎಂದರೆ—

ದತ ರಥಾನ್ ಪ್ರಸ್ಥಿಮತಃ ಶತಂ ಗಾ ಅರ್ಥವರ್ಚ್ಯಃ |

ಅಶ್ವಥಃ ಪಾಯವೇದಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೪).

ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಥನೆಂಬ ರಾಜನು ಅರ್ಥವಂಶದವರಿಗೆ ರಥ, ಗೋವುಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ದಾನಸ್ತುತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು.

ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾ ಪಯೋಽರ್ಥವಾಣೋ ಅಶಿಶ್ರಯುಃ |

ದೇವಂ ದೇನಾಯ ದೇವಯು ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೨).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವಂಶದವರು ಸೋಮನಿಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಬೆರಸಿದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಋಷಿಯ ಹೆಸರು—

ಯಜ್ಞೈರರ್ಥವಾ ಪ್ರಥಮಃ ಪಥಸ್ತತೇ ತತಃ ಸೂರ್ಯೋ ವ್ರತಪಾ ವೇನ ಆಜನಿ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೫).

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧ್ಯರ್ಥವಾ ನಿರಮಂಥತ |

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೧೩).

ಏನಾ ಮಹಾನ್ಯೈಹದ್ವಿವೋ ಅರ್ಥವಾವೋಚತ್ವಾಂ ತನ್ನ ೧ ಮಿಂದ್ರಮೇವ |

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೦-೯).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವಂಶಿಯ ವಂಶಸ್ಥನಾದ ಬೃಹದ್ವಿನ ಎಂಬ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕನಾದ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವು ಋಗ್ವೇದದ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೦) ಇರುವುದು.

ಮನುಃ—ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮನುವಿನ ಹೆಸರು ಅನೇಕಕಡೆ ಪರಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಣೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುವು ಮಾನವ ಕುಲಕ್ಕೆ ಮೂಲಪುರುಷನೆಂದೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬರುವುದು. ಇವನು ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವಾಗ ಇವನ ಕಿರಿಯನುಗನಾದ ನಾಭಾನೇದಿಷ್ಟನೆಂಬುವನು ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ದಯಾಭಾಗವೂ ದೊರಕಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು ತಂದೆ

ಯನ್ನು ತನ್ನ ದಾಯಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಲು ಇವನನ್ನು—ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವರಿಗೆ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದರೆ ಅವರು ನಿನಗೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವರೆಂದು ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದನು. ಈ ವೃತ್ತಾಂತವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜುರ್ವೇದತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಿರುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಮನುವು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮನುವು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞದ ವಿಷಯವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮನುವಿನ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದ ದಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಅಥರ್ವವೇದ (೧೪-೨-೪೧) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾ (೧-೫-೧-೩ ; ೭-೫-೧೫-೩ ; ೨-೫-೯-೧ ; ೨-೬-೭-೧ ; ೩-೩-೨-೧ ; ೫-೪-೧೦-೫ ; ೬-೬-೬-೧ ;) ಕಾಠಕಸಂಹಿತಾ (೮-೧೫) ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ (೧-೧-೪-೧೪) ಜೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (೩-೧೫-೨) ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಮನುವಿಗೆ ವಿನಸ್ವಾನ್ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೨-೧) ಎಂದೂ ವಿನಸ್ವಂತನ (ಒಬ್ಬ ದೇವತೆ) ಮಗನಾದುದರಿಂದ ವೈವಸ್ವತನೆಂದೂ (ಅಥ. ೮-೧೦-೨೪ ; ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೪-೩-೩) ಸರ್ವಾರ್ಥ ಎಂಬ ಎಂಬುವಳ ನಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಣಿ ಎಂದೂ, ಸಂವರಣನ ವಂಶಸ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಸಾಂವರಣಿ (ಋ. ಸಂ. ೮-೫೧-೧) ಎಂದೂ ಅನೇಕ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅತ್ನೇತ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ತನಿಸತ್ಯೋಚ್ಚಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತ್ನೇತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾಮ್ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಚಬ್ಧ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ವ್ಯತ್ಪ್ರಾನ್ವಿತೈಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತ ಪ್ರತೀಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತವೆಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪೂರ್ವಧಾ—ಪೂರ್ವ ಇವ ಪೂರ್ವಧಾ. ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಪೂರ್ವನಿಶ್ಚೇಮಾತ್ಮಾಲ್ ಛಂದಸಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಿತಿ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ತಾ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಶೇಚ್ಚಂದಸಿಬಹುಲಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಲೋಪ.

ಸಮಗತ—ಗಮ್ ಲೈ ಗತೌ ಧಾತು. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಮೋಗಮ್ಚಿಭ್ಯಾಂ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಜ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅತ್ಮನೇಪದೇಷ್ಟನತಃ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಚ್ಚಿ ಬಂದಾಗ

ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ಯರ—(ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಗಮಹನೇಜನ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಾತುವಿನ ಉಪಧಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಿಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ಮತ ಎಂಬ ತಿಜಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶೇನ ತೇನೋ ಹಾರ್ಷಂ ನಿನಾರಯನ್ !
ಪುನುರ್ಥಾಂಶ್ಚ ತುರೋ ದೇಯಾದ್ವಿದ್ಯಾ ತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಃ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀ ವೀರಬುಕ್ಕ ಭೂಪಾಲ—
ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರೇಣ ಸಾಯಂಕಾಚಾರ್ಯೇಣ ವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ
ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ
ಪಂಚನೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

|| ಓಂ ತತ್ಸತ್ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಸಾಯಂಕಾಚಾರ್ಯ ಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ
ಯುಗ್ಮೇದಸಂಹಿತೆಯ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ
ಏದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯಥ ವೇತ್ |
ತತ್ಸರ್ವಂ ವ್ಯಮೃತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ನಮೋಸ್ತು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

ಅಂ. ಕೃಷ್ಣ ಶೆಟ್ಟಿ, ಪ್ರಿಂಟರ್, ಶ್ರೀ ಶಾರದಾ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು.